

Mülteci Ve Sığınmacı Olgusunun Medyadaki Görünümü: Medya Politikası Üzerine Bir Değerlendirme

Image of Refugees and Asylum-Seekers in the Media: An Evaluation on Media Politics

Suat Kolukırık*

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Özet

Mülteci ve sığınmacı olgusu, günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından birini teşkil etmektedir. Çoğunlukla ekonomik temelden hareket eden mültecilik ve sığınmacılık hareketleri, demokratikleşme ve barış ortamı noktasındaki yetersizliklerle birleşerek daha yoğun bir hal almış bulunmaktadır. Kesin bir rakam belirtmek zor olsa da bugün dünya üzerinde 10 milyonun üzerinde bir insan nüfusunun, doğdukları ülkeler dışında yaşamlarını sürdürdükleri ve kendilerine yaşanılabilir yeni ortamlar sağlamaya çalıştıkları görülmektedir. Güneyden kuzey ülkelere doğru gerçekleşen mülteci hareketlerinin, Türkiye bağlamında deniz kıyıları ve doğu/güney karayolu sınırları eksenli gerçekleştiği ve Türk medyasının –gazetelerinin- önemli bir haber alanını oluşturduğu bilinmektedir. Bu makalede, mülteci ya da sığınmacı yaşamların durumuna ilişkin medya dilinin analizi; küresel eşitsizlik, demokratikleşme ve insan hakları perspektifinden ele alınmakta ve değerlendirilmektedir. Eleştirel söylem analizi tekniği aracılığıyla, Türk medyasında yer alan mülteci ve sığınmacılara ilişkin haberlerin; haber yapılış biçimleri, taşınmış oldukları mesajlar ve kamuoyu oluşturmadaki rolü çalışmanın temel sorgu alanlarını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mülteciler, Sığınmacılar, İnsan Ticareti, Uluslararası Göç, Medya.

Abstract

The case of refugees and asylum-seekers constitutes one of the most important problems of today's developed and developing countries. Immigration and sanctuary which arise generally from economic causes have reached a more intensified state due to deficiencies in the process of democratization and establishment of an

* *Yazışma adresi: Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
32260 Isparta. e-mail: suat@fef.sdu.edu.tr*

environment of peace. Although it is difficult to provide an exact number, it is observed that a population of more than 10 million people in the world today continue their lives outside their home countries and seek new environments for survival. It is known that refugee mobility follows a route from the south to northern countries and in the case of Turkey it is realized along the coastal lines and through east/south highways, and occupies a significant area of coverage in the Turkish printed media. This article aims to analyze and evaluate the media language and discourse on the lives of refugees or asylum seekers through the perspective of democratization and human rights. Critical discourse analysis will be used to analyze the main axes of enquiry which include the news released in the Turkish printed media on refugees and asylum seekers, the approach adopted in shaping such news coverage, the messages they convey, and their role in molding public opinion.

Keywords: Refugees, Asylum Seekers, Human Trade, International Migration, Media.

1. GİRİŞ

Tarihsel açıdan insanoğlu daha iyi ve daha güvenli yerler bulabilmek için göç etmiş ama çoğunlukla da göç etmek zorunda kalmıştır. Göç sürecinde, fiziki ve sosyal çevrenin değişimi yeni bir sosyal ortamın ortaya çıkışına yol açmış ve mülteci hareketleri de bu ortamlardan birini oluşturmuştur. Ancak göç ve değişimin insan toplumlarının sürekli karakteri olmasına ve küreselleşmenin geniş etkilerine karşın yaşanan kutuplaşmalar ve sorunlar mülteci hareketlerini devamlı kılar hale gelmiş ve günümüzün dikkate değer bir sorunsalını oluşturur boyuta ulaşmıştır (Essed, 2004:4). Zorunlu yer değiştirmeler dışında, iletişim imkanlarının artışı ve dünyanın her yerinden haberdar olabilmek, ucuz ve rahat ulaşım imkanlarının varlığı, yaşanan hareketlilikte belirleyici olmaya başlamıştır. Bugün mülteci statüsünde olanların %90'ını üçüncü dünya ülkelerinden gelmekte ve Avrupa Birliği ülkelerine kaçak yoldan girmiş 2 ila 5 milyon arasında kaçak bir nüfus bulunmaktadır (Cullen, 2000:46).

Dar bir perspektiften hareketle küreselleşme kavramı adı altında resmedilmeye çalışılan toplumsal dönüşümler, gerçekte yaşananların yalnızca üst bir okumasına imkan sunmaktadır. Zira yaşanan dönüşümlerin insanlar ya da sosyal gruplar üzerindeki etkilerini anlatmada yeni kavram ve tanımlamalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Özellikle küreselleşmenin iş ya da turistik amaçlı yer değiştirmelerle anılıyor olması yapılabilecek eleştirilerden biri olarak kabul edilebilir. Günümüzdeki göç hareketlerini belirli sınırlar içerisinde düşünmektense belli yönleri olmayan ve küreyi kapsayan hareketler olarak değerlendirmek daha doğrudur. Zamana ve mekana ilişkin algıların hızla yer değiştirdiği çağımızda yaşananlar, bireyleri ya da sosyal grupları bir yerden bir yere sürükleyebilmektedir. Bu süreçte; arz, ihtiyaçlar, kişisel tatmin ve ulaşım imkanlarının yaygınlığı ile iletişim kanallarının sunduğu fırsatlar yer değiştirme hareketlerinin diğer farklı boyutunu oluşturmaktadır.

Yaşanan yer değiştirme süreci yalnızca mekansal bir değişikliği değil, kültürel taşınma ve değişimi de ihtiva etmektedir. Göç hareketlerinin ardında yatan temel saik ise çoğunlukla taşınılacak yerin sunacağı daha iyi imkanların varlığına olan inançtır (Behera, 2006:10). Bu noktada esas sorunsal, nüfus hareketleri ya da yer değiştirmelerle ilgili olarak, insanların mülteci olarak neden yurtlarından ayrılmaya mecbur kaldığı ya da ayrılmayı tercih ettiğidir. Diğer bir sorunsal, mültecilerin ulaştıkları ülkelerde kendilerine karşı gösterilen misafir ya da önyargılı tutumların neler olduğudur.

Küresel eksenli gerçekleşen mülteci hareketlerinin içeriğine ilişkin olarak ortaya atılan herhangi bir soru, farklı boyut ve görünüşleriyle ele alınabilir. Ancak nasıl değerlendirilirse değerlendirilsin beden, siyaset ve yer değiştirme eksenli olarak karşımızda duran sosyal bir olgunun varlığından bahsetme zorunluluğumuz bulunmaktadır. Mültecilerin “uçucu kimlikleri”, siyasaları, kendilerini var kılma ilişkileri, içeride ve dışarıda olma durumları hala yaşamsal konular olarak çözüm beklemektedir (Nyers, 2006:2). Dahası günümüzde modern devletlerin mültecilere verdiği destek yalnızca mekânsal bir yaşam alanı sağlamakla sınırlı görünmektedir. Oysa toplumsal alanda eşit uygulamalar ve görevler bekleniyorsa, mülteci sorunu üzerinden giderek dahi yeni bir bakış açısı inşa etmek mümkün olabilecektir.

Alışıldık bir biçimde, mülteci hareketleri genellikle “güvenlik” sorunu içerisinde ele alınmakta; siyasiler, yardım kuruluşları ve diğer ilgililer sıklıkla, tehlike ve kriz söylemini dillendirmektedirler. Ayrıca bugün mülteci konusu, bir kriz durumu oluşturmak isteyenler tarafından provoke edilme özelliği taşımaktadır. Bu karakterine karşın mülteci olayları dünya ölçeğinde önemli bir konu olmaya devam etmekte, 1951 yılında Birleşmiş Milletlerin mülteci olarak belirttiği rakam 1.5 milyon iken, 2001 yılında bu rakam yaklaşık 15.2 milyona ulaşmış ve bu rakama ek olarak 9.5 milyon sığınmacı ya da yerinden edilmiş insan bulunmaktadır (Nyers, 2006:4). Aslında temel sorun mültecilerin artan sayısından çok, buldukları ülkelerdeki sosyal koşulları ve neler yapabildikleridir.

II. GÖÇLER ÇAĞI VE MÜLTECİ ÜRETEK COĞRAFYALAR

Komünizmin çöküşüyle birlikte 1989–1998 yılları arasında doğu Avrupa’dan pek çok sığınmacı batı Avrupa ülkelerine akın etmiştir. Söz konusu yıllar arasında Avrupa ülkelerine sığınmacı statüsünde müracaatta bulunanların sayısı 4 milyondur ve bu sayının %35’i Asya ülkelerinden, %19’u da Afrika ülkelerindedir. Sığınma prosedürlerinde meydana gelen değişiklikler neticesiyle de illegal yollardan Avrupa’ya girişler artmaya başlamıştır. Avrupa Birliği ülkelerinde bugün illegal olarak yaşayan nüfus 2.8 milyona ulaşmıştır. Son istatistiklere göre her yıl Avrupa Birliği ülkelerine kaçak yoldan girenlerin sayısı yaklaşık olarak 500 bin artmaktadır (Gregou, 2005:10). Mülteci nüfus konusunda Avrupa birliğinin göçmenlerle ilgili yerel ve bölgesel ölçekli çalışmaları temelinde; bölgesel gelişme ortaklarıyla işbirliği yapmak ve desteklemek, kamusal alanda mültecilerin

entegrasyonu, ayrımcılıkla mücadele, eğitim imkanları sunma ve kapasite artırıcı projelere destek verme şeklinde devam etmektedir.

Dünya mülteci hareketlerine ilişkin olarak son onlu yıllarda meydana gelen yer değiştirmelerde; 1994 Ruanda, 1999 Kosova, 2001 Afganistan ve 2003 Liberya'da meydana gelen olayların medya üzerinden anlatımının yeteri oranda gerçekleşmediği söylenebilir. Söz konusu ülkelerde yaşanan acil yardım ihtiyaçları medyada geçirilerek sunulmuştur. Hala yer değiştirmek zorunda kalan ve sığınmacı statüsünde, mülteci kamplarında uygun olmayan koşullarda yaşamlarını devam ettiren, çoğunlukla Asya ve Afrika ülkelerinden gelen sığınmacılar bulunmaktadır (Jacobsen, 2005:2).

Mülteci ve sığınmacılık hareketlerine kaynaklık eden Afrikalı mülteciler krizi oldukça eski bir konudur. Afrika, kolonyal dönemden bugüne Avrupa ve Amerika başta olmak üzere zorunlu göçün yaşandığı en bilinen kıtadır. 2003 yılı sonu itibarıyla göç etmek zorunda kalan Afrikalı mülteci nüfusu 2.9 milyondur. Kabile savaşları, mülkiyet sahiplerinin otoritesi, militan birlikler ve hükümetin gücü elinde bulunduramayışı mülteci hareketliliğine yol açan etkenler olarak yer almıştır. Bugün çoğu Afrika ülkesi rüşvet, otorite sağlayamama, komşu ülke ya da kabilelerinden vatandaşlarını koruyamama ve insan hakları temelli suçları engelleyememe gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Diğer önemli bir figür kuraklık, açlık ve binlerce insanın yiyecek bulabilme çabalarıdır (Veney, 2007:3). Konuyla ilgili olarak henüz dünya ölçeğinde pratik çözüm üretilebilecek farkındalık sağlanamamıştır. Bazı dönemlerde medyanın konu hakkında yaptığı yayınlar ise mülteci sorununu aşmada yeterli olamamaktadır.

Kendi ülkelerinde yer değiştirmek zorunda kalan birey ya da sosyal grupların durumu nüfus hareketliliğinin diğer boyutudur. Nitekim 1993 yılında Burundi'de 300 binden fazla insan yer değiştirmek zorunda kalmış ve hükümet bu insanların güvenliğini sağlayamamış ve pek çok sivilde yaşamını yitirmiştir (Martin, 2006:42). Benzer biçimde Afganistan 1979'da yaklaşık 6 milyonluk bir mülteci hareketiyle karşı karşıya kalmış, Pakistan ve İran mülteci hareketinden en fazla etkilenen diğer ülkeler olmuşlardır. Uluslararası örgütlerin yaşanan mülteci hareketlerine verebildiği destek ise sınırlı kalmış ve komşu ülkeler büyük orandaki mülteci nüfusun kendi sınırları içerisine girmesini açıkça istememişlerdir (Marsden, 2006:118). Afganistan'ın kavşak bir ülke olarak Orta Asya'da 1970'li yıllarda yaşadığı kargaşa ortamı sonrası ortaya çıkan iç göç hareketleri ve yerinden edilmeler, yaşananları haklı gösteren örnekler olarak yer almıştır (Qadeem, 2006:30).

III. ŞİDDET, ÖNYARGI VE MÜLTECİLER

Mülteci olmanın belirgin zorluklarından birisi, ırkçılık ve şiddetle karşı karşıya bulunma riskidir. Hala çoğu Avrupa ülkesinde mültecilerin Black Baby olarak tanımlanması yaygın bir durumdur. Bu önyargılar siyah kökenli sanatçı,

futbolcu ve diğer profesyonel mesleklere sahip olanların çalışmalarıyla biraz daha yumuşamış görünmektedir (Cullen, 2000:48). Olumlu bir gelişme olarak mültecilerin bir suçluymuş gibi değerlendirildiği süreçler, hükümet politikalarında son beş yıldır daha az yer almaya başlamıştır. Gelecekteki hükümet politikaları; stratejik, çıktısı alınabilir, katılımcı, kapsayıcı, sağlıklı, esnek ve daha yenilikçi olacak görünmektedir. Bu politika değişikliğine yol açan etken pratikler ve öğrenilmiş deneyimlerdir (Robinson, 2003:149).

Elde edilen gelişmelere karşın, mülteciler konusunda irdelenmesi gereken nokta, mültecilerin bulunduğu ülke yasalarının ve bürokrasisinin neleri ihtiva ettiği ve uygulamalarının neler olduğudur. Özellikle mülteci ya da sığınmacı statüsüyle yaşamlarını devam ettirenlere ait kişisel bilgilerin düzenlenmesi ve statüleriyle ilgili çalışmalar bürokrasinin işleyişini göstermesi bağlamında açıklayıcıdır. Yine bürokrasiyle ilintili olan mülteci kamplarındaki günlük işleyiş ve sosyal ilişkiler, yaşanan tartışma ya da anlaşmazlıkların tespiti ve kayıt altına alınma zorunluluğu bürokratik işleyişteki esaslı kriterlerdir (Essed, 2004:2).

Mülteciler konusunda geçen zaman içerisinde öğrenilmiş bir takım pratiklerle mülteci müracaatlarındaki bürokratik ilerlemeler ve çabukluk övgüye değer gelişmelerdir. Buna karşın hükümetlerin konu hakkındaki kategorik tutumları hala önemli bir eksikliği oluşturmakta ve mülteciler için yapılan giderlerin artmasına yol açmaktadır. Nitekim mülteci ve sığınmacılar için İrlanda hükümetinin harcadığı miktar 35 milyon paund'tur. Mültecilerin çalışma yaşamı dışında tutulması da bu giderlerin artmasına yol açmaktadır. Son dönemlerde Almanya, İsveç ve İngiltere'nin mültecilere 3 ya da 6 ay sonrasında çalışma izni vermesi gibi uygulamaların yaygınlaşmasına olan ihtiyaç, yerel olduğu kadar uluslar arası alanda yeniden düşünülmesi gereken olumlu bir politikadır (Cullen, 2000:20).

Mültecilerin önyargı kaynaklı yaşadıkları ötekileştirmeye ilişkin şiddet mekanlarını kamplar ya da toplanma merkezleri oluşturmaktadır. Özellikle Asya ülkelerindeki mülteci kamplarında insani olmayan koşullar çoğu zaman kadınlar ve çocuklar açısından zor olabilmektedir. Burma'da cinsel taciz, tecavüz, çocuk düşürme ve erken doğum durumları yaşanan zorluk örneklerinden bazılarıdır (O'Kane, 2006:239). Kadınlara yönelik cinsel taciz ve tecavüz olaylarıyla ilgili söylentiler daha güvenli yerlere taşınmanın da ana nedenidir (Hutt, 2003:217). Asya ülkelerindeki kadın mülteciler açısından; bekaret bozma, evliliğe zorlama, şiddet, kürtaja zorlama ve kısırlaştırma gibi cinsiyete yönelik şiddet karşısındaki yaptırımların yetersizliği sorunu devamlı kılmaktadır.

Güney Asya'da kadın mültecilere yönelik şiddetin yaygınlığı, onları tehlikeli risklerin altına itmekte ve yasalar çoğu zaman yaşanan şiddeti önlemede yetersiz kalmaktadır (Sircar, 2006:256). Kadın mültecilere yönelik olarak cinsel taciz ve tecavüz olaylarının dışında, sağlıklı beslenememe ve fiziksel şiddet, mülteci kamplarında rastlanılan olağan durumlardır. Yaşananlar hakkında kamuoyunun yeteri kadar bilgi sahibi olmaması üzerinde düşünülmesi gereken bir sorunsaldır. Nitekim günümüzde mültecileri içeren cinsel saldırılar; Bosna, Raunda,

Somali ve Vietnam'ı da içerisine alan küresel bir sorun halini almış ve uluslar arası kamuoyundan yeteri oranda destek sağlanamamıştır. Sorunla yüz yüze gelenler açısından cinsel saldırıların yol açtığı psikolojik travmalar ve kültürel lekelemeler bireylerin yalnızlaşmalarına yol açmış ve sosyal destek araçlarını gerekli kılmıştır (Nowrojee, 2008:127).

Geniş ölçekli yaşanan mülteci hareketleri beraberinde mülteci çocuklar konusunu da gündeme getirmektedir. Burada temel sorunsal, mülteci statüsündeki çocukların eğitim, oryantasyon, sağlık ve barınma gibi insani ihtiyaçlarına ev sahibi ülkelerce ya da uluslar arası kuruluşlarca ne oranda destek sağlandığıdır. Gerçekte kamu hizmeti sağlayıcıları mülteci çocukların sosyal ve biyolojik ihtiyaçlarını karşılamak durumundadırlar. Bugün itibariyle henüz mülteci çocukların eğitim sorunu üzerine dikkate değer bir kaynak bulunmamaktadır (Watters, 2008:95). Konuyla ilgili uzun, orta ve kısa vadeli eğitim programlarının yürürlüğe girmesi ve kaynak aktarılması bir zorunluluk olarak kendisini göstermektedir.

Önyargılar ve sosyal dışlaştırma süreçlerine karşı mülteci ve sığınmacıların aileleri ve yakınlarıyla olan bağlantıları, sosyal destek ihtiyaçlarının karşılanması bağlamında olumlu sonuçlara yola açan bir etkidir. Zira çoğu mülteci ve sığınmacı, aileleri veya yakınları tarafından güvenli bir yer ve iş bulana kadar maddi ve manevi yönlerden desteklenmektedir (Koser, 2007:51). Aileler ve tanıdıklar dışında, mülteci taşımacılığı ya da insan kaçakçılığıyla uğraşanların da, mülteci ve sığınmacılara yüksek maliyetli para desteği sağlayarak mülteci hareketliliğini canlı tuttukları bilinmektedir.

IV. HABER ÖZNESİ OLARAK MÜLTECİLER

Mülteci ve sığınmacılar konusunda medyanın yükleneceği görev, kamuoyu oluşturmada son derece önemlidir. Pozitif mesaj içerikli ulusal ve yerel yayınlar, gelecekte oluşturulabilecek mülteci politikalarının etkinliğini belirleme açısından belirleyici role sahiptir. Özellikle medyada yer alan; söylentiler, şüpheler, yabancı düşmanlığı ve korku içeren haber metinlerinin yeniden değerlendirilmesin gerekliliği kaçınılmazdır (Benoit, 2008:45). Kamuoyunda yalnızca mültecileri suçlamak yerine, onların kendi ülkelerinden neden ayrıldıkları, göç süreçlerinde yaşadıkları sorunlar ve ulaştıkları yerlerdeki varolma çabalarını içeren temaların gündemde tutulması daha insancıl bir politika olarak benimsenebilir.

Genel aktörler açısından değerlendirildiğinde, medyanın mülteci ve sığınmacılar konusunda tek bir tarafı oluşturmadığı açıktır. Fakat medya sahip olduğu farklı araçlarıyla; internet, televizyon, gazete, reklamlar, vs. aracılığıyla yaygın ve etkileyici bir güce sahiptir (Hassan, 2004:35). Medya hem yansıtıcı hem de destekleyici olarak kamuoyunu etkileyebilmekte, önyargı ve mitlerle örülmüş yanlışlıklara karşı direnç sağlayabilmektedir. Dahası medya ve kamuoyu arasındaki bu simbiyotik ilişki, konu hakkında hükümet ve kamuoyunun kararlarını belirlemede etkili olmaktadır.

Mülteci ve sığınmacılar hakkındaki gelişmelerin hiçbirisi gerçekte yeni olaylar değildir. Medyanın konu hakkındaki önyargıları birazda kamuoyunun kaygıları çerçevesinde uzun bir süredir korunmakta ve kullanılmaktadır. Nitekim mülteci ve sığınmacılar gazete haberlerinin önemli bir kısmını işgal etmekte ve haber kaynağı olmaktadır. İngiltere’de 2000 yılında 10 ay boyunca günlük gazetelerde 200’den fazla mülteci ve sığınmacı haberi konu edilmiştir (Friedman, 2008:109). Benzer biçimde elektronik postalara da konu olmuş bir mülteci konusu karşımızda durmaktadır. Gazetelerin mültecilere karşı kullanmış olduğu dil bu noktada belirleyicidir. Zira kamuoyunun yönlendirilmesi ve önyargıların pekiştirilmesinde, kullanılan haber başlıkları etkili olmaktadır. 1997 yılında Independent ve Guardian gibi gazetelerinde aralarında bulunduğu yayın organlarının kullandığı; “hırsız, kaçak göçmen, esrar kaçakçısı, hastalıklı ve terörist” gibi sıfatlar konuyu bir çıkmazın içerisine itmiştir. Keza mülteci ve sığınmacılara ilişkin olarak çekilen fotoğraflar, filmler varolan algıların pekişmesine katkı sağlamaktadır (Friedman, 2008:110).

Genel perspektiften medya haberlerinde mülteciler ve sığınmacılar, provakatif ve doğru olmayan görünümle karakterize edilmektedir. Bunun dışında medya haberleri ekonomik nedenli göç edenlerle mülteciler arasında doğru bir ayırım yapamamaktadır. Ayrıca medya haberlerinde ülkeye giriş yapan mülteci ve sığınmacı sayısı abartılmakta ve doğru rakamlar sunulmamaktadır. Son olarak ta “tehlikeli genç erkek” haberleriyle kadın ve çocuklar korkutulmaktadır. Söz konusu haberlerde mülteciler ya da sığınmacılar yabancılaştırılmakta, ayıplanmakta ve aşırı bir biçimde istenilmeyen olarak sunulmaktadır (Friedman, 2008:112).

V. YÖNTEM

Eleştirel söylem tekniğinde; yazılı metinler, filmler, fotoğraflar, raporlar, konferanslar ya da reklamlar çalışılabilecek farklı alanları oluşturmakta ve birden çok analiz yöntemi bulunmaktadır (Dijk, 2008:3). Ancak, bir güç alanı olarak medyanın; cinsiyet, azınlıklar, göçmenler ve ırkçılık konularında inkar edilemez gücü ve kamuoyunu yönlendirme rolü, medya haberleri üzerinde çalışmayı çekici kılmaktadır. Benzer biçimde mülteciler konusu da yer değiştirmelerin ötesinde; sosyolojik, antropolojik, demografik, hukuki, politik ve ekonomik nedenler taşıyan ve söz konusu her bir bilim dalına çalışma imkânı sunabilen bir özellik taşımaktadır.

Makalede mültecilerle ilgili medya haberlerinin veri olarak kullanılmasındaki amaç; haber metinlerinin tematik içeriğinin belirlenmesi, olayları betimlemek üzere yazılan haberlerde kullanılan stratejilerin çözümlenmesi ve belirlenen stratejilerden hareketle haber söylemlerinin dilsel ve yapısal bağlamda analiz edilmesidir. Analizlerde medya dili ve politığının haber üretme biçimi, söylem ve güç ilişkisi içerisinde ele alınmış ve bir güç alanı olarak mülteci haberlerinin anlam dünyası irdelenmiştir. Zira eleştirel söylem çalışmalarının

ardında yatan temel etken toplumsal işleyişteki güç ilişkilerinin boyutlarını gösterebilmek ve yeni açılımlar sağlayabilmektir.

Veri oluşturma aşamasında öncelikle mültecilerle ilgili haber metinlerine ulaşılmış ve 2003-2008 yılları arasında yayımlanmış; Milliyet, Hürriyet, Yeni Şafak, Zaman, BirGün, Bugün, Akşam, Sabah, Tercüman, Radikal, Türkiye, Star, Vatan, Referans gazetelerinde yer alan haberler incelenmiştir. Anılan gazetelerden derlenen 66 haberin kategorik ayrımında Dijk, Leeuwen ve Thomson&White ikilisinin çalışmasından yararlanılmıştır. Bağlamın yeniden ifade edilmesinde, anlam, retorik ve biçim üçlüsü üzerinden analizler gerçekleştirilmiş ve kategorizasyonun kurgusunda; katılımcılar, eylemler, sunumlar ve tekrarlamalarla, zaman, yer ve kaynak ilişkisine dikkat edilmiştir (Leeuwen, 2008:8). Sınırlı sayıda olsa da, mültecilerle ilgili olumlu mesajların yer aldığı haber örnekleriyle çalışma sonlandırılmıştır. Nihayetinde çalışmadaki mültecilerle ilgili tüm yorumlar; gazete çalışanlarını ve analiz eden olarak makale yazarını bağlamaktadır.

VI. VERİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1) Mülteci Haberlerinin Sıradanlaştırılması

Mülteciler açısından bir geçiş ülkesi konumunda bulunan Türkiye'nin son onlu yıllarda artan bir biçimde Ortadoğu, Asya ve Afrika'dan gelen nüfusa ev sahipliği yaptığı bilinmektedir. Mülteciler konusunun yeni olmamasına karşın, Türk medyasında yer alan mültecilerle ilgili haber metinlerinin; yüzeysel, sorun çözücü olmaktan uzak ve olağan bir durumun sunumu içerisinde ele alındığı görülmektedir. Nitekim deniz ya da karayolu üzerinden Türkiye'ye ulaşan mültecilerin medyada yer alış biçimleri; ölüm-kalım mücadelesi içerisinde kendilerini varkılabilme sürecinde karşılaştıkları sorunların anlatımı üzerine kuruludur.

<i>Mülteci teknesi battı: 3 ölü (Milliyet/2004-02-25).</i>	1
<i>Denizin ortasında ölüme terk edildiler (Akşam/2004-08-23).</i>	2
<i>Mülteci ailenin dramı (Milliyet/2005-03-12).</i>	3
<i>Mülteci kadın doğum yaptı (Sabah/2005-09-05).</i>	4
<i>Umuda yolculuk çok kısa sürdü (Akşam/2005-09-25).</i>	5
<i>Umutları battı (Star/2005-11-03).</i>	6
<i>Bir kamyonun 61 mülteci çıkta (Sabah/2005-11-24).</i>	7
<i>Küçük mülteciler (Bugün/2005-12-19).</i>	8
<i>Adana'da mülteci operasyonu: 22 gözaltı (Vatan/2006-02-28).</i>	9
<i>Balık istifi mülteci (Türkiye/ 2006-06-13).</i>	10
<i>Somalili mülteciler son anda kurtarıldı (Akşam/2006-03-23).</i>	11
<i>Edirne'de 82 mülteci yakalandı (Sabah/2006-04-25).</i>	12
<i>Mülteci kamyonu kazası: 42 ölü (Sabah/2006-05-19).</i>	13
<i>İnsanlık dramı (Tercüman/2006-06-29).</i>	14
<i>Denize atılmadan yakalandılar (Akşam/2006-10-01).</i>	15

İnsan hakları ve uluslararası hukuk açısından değerlendirildiğinde, mültecilerin temel yaşamsal haklara ulaşma konusunda birtakım zorluklar yaşadığı görülmektedir. Zira medyada yer alan haber içeriklerinin yansıttığı olumsuzluklar, birlikte yaşayabilme ve kültürler arası çatışmaların azaltılması konusunda ortaya konan çabaların henüz yeterli olmadığını resmetmektedir. Kendi ülkelerindeki demokratik olmayan uygulamalar; baskı, şiddet, etnik çatışma veya ekonomik nedenler sebebiyle ayrılmak zorunda kalan mültecilerin, yeni ulaştıkları ülkelerde de karşılaştıkları benzer uygulamalar, yaşanan sürecin zorluğunu yansıtmaması bağlamında örnekleyicidir. Diğer bir zorluk, mültecilerin göç yolculuklarındaki hatıra ve öykülerinin ne oranda haberleşebildiğidir. Bu noktada, gerçeğin tam kendisi olamayan haber içeriklerinin bir kurgu ve sıradanlaştırılmış haber metinlerinden çok fazla bir şey olmadığı fark edilmelidir.

2) Kaçak, Yabancı, Göçmen Ya da Mülteci Olmak

Türk Medyasında yer alan haber başlıkları ve içerikleri irdelendiğinde, mültecileri tanımlamak üzere kullanılan isimlendirmelerde belirgin bir sorunsal yer almaktadır. İsimlendirme noktasında kullanılan “kaçak” “yabancı” ve “göçmen” gibi adlandırmalar konuya karşı var olan uzaklığı ve veri eksikliğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Türkiye’de mültecinin kim olduğu sorusu farklı bir tartışma alanıdır. Zira Türkiye’nin dahil olduğu 1951 tarihli mültecilerin statüsüne ilişkin uluslar arası sözleşmeye eklemiş olduğu “coğrafi çekince” şartı tartışmaların önemli bir noktasını oluşturmaktadır. Türkiye, coğrafi çekince şartı gereği yalnızca Avrupa kıtasından gelenleri kabul etmekte ve yerleşmelerine müsaade etmektedir. Bu nedenle, diğer kıtalardan gelenler, mültecilik başvurusunu Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine yapmak durumunda kalmaktadır. Yeni bir gelişme olarak, paralel bir mülteci statüsü belirleme amacıyla Türkiye’nin, Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliğiyle birlikte ortak bir prosedür uygulamaya başladığı bilinmektedir. Bu gelişmeye karşın coğrafi çekince şartı geçerliliğini korumakta ve Avrupa dışından gelenlere geçici yerleşme sağlanarak üçüncü bir ülkeye gönderilmektedirler.

<u>Kaçakların</u> sonu (Tercüman/2005-07-30).	1
Edremit’te <u>kaçakları</u> taşıyan tekne battı (Vatan/2006-12-04).	2
Ege’de yine <u>göçmen</u> faciası (BirGün/2007-12-18).	3
<u>Göçmenlere</u> güvence verilsin (BirGün/2007-12-13).	4
<u>Kaçak</u> mülteciler sınır dışı edildi (Yeni Şafak/2008-01-08).	5
<u>Sığınmacılara</u> 3 ay süre (Yeni Şafak/2003-06-03).	6
<u>Kaçak</u> teknesi battı (Vatan/2006-06-06).	7
Devrilen Tır’dan 54 <u>kaçak</u> mülteci çıktı (Zaman/2004-06-01).	8
<u>Kaçakların</u> cesetleri karaya vuruyor (Milliyet/2007-12-05).	9
Faciadan kurtulan <u>kaçak</u> anlattı (Hürriyet/2007-12-11).	10

Medyada yer alan haberlerin mültecilerin sorunları hakkında yeni açılımlar sağlayamamasının yanında diğer sorunsal, küresel eksenli sorun karşısında, ortak yaptırımların uygulanamayışıdır. Böylece ulusal ya da uluslar arası ölçekli belirlenen yasaların uygulanması noktasındaki eksikliklerle birlikte, mülteci konusunun belirsizliği devam etmektedir. Mülteci sayısında dünya ölçeğinde yaşanan artış, gerçekte ortak hareket edememe ve yerel ölçekli proje geliştirememeye noktasının bir sonucu olarak görünmektedir. Medyanın bu manada takınmış olduğu siyasanın mülteciler açısından son derece önemli olduğu ortadadır. Mülteciliğin doğru bir tanımı ve medyada kullanımını yanında, insan ticaretinin uluslar arası suç olarak belirtilmesi, uluslar arası şebekelerin elde ettikleri rant ve mültecilerin yaşadıkları zorlukların anlatımı bir gereklilik olarak kendisini hissettirmektedir.

3) Popülizm ve Tiraj Aracı Olarak Mülteciler

Söylem ve dil arasındaki ilişkide kullanılan, tekrarlanan, dramatize edilen, abartılan veya popülize edilen ifadeler, kitleleri etkileyen söz oyunları ve söylemin yapısal anlamını ortaya koyan söz dizimleri olarak önem taşımaktadır. Retorik açıdan değerlendirildiğinde, haber metinlerinde yinelenen söz dizimleri, metinlerde bulunan metaforlar, abartılar, dramatize veya popülize edilen ifadeler en yaygın kullanım biçimleridir. Nitekim medyanın dramatize ve popülize etme tarzı, haber kurgusunu oluşturmada kullandığı yaygın bir stratejidir (Berger, 2007:17). Mültecilerin karşılaştıkları sorunların anlatımında başvurulan tekrarlama ve abartılar çoğunlukla tiraj kaygısı kaynaklıdır.

<i>Mülteci Afgan aile Türkiye`de yok oldu</i> (Sabah/2006-11-17).	1
<i>Denizin ortasında ölüme terk edildiler</i> (Akşam/2004-08-23).	2
<i>Mülteci ailenin dramı</i> (Milliyet/2005-03-12).	3
<i>Umuda yolculuk çok kısa sürdü</i> (Akşam/2005-09-25).	4
<i>Umutları battı</i> (Star/2005-11-03).	5
<i>İnsanlık dramı</i> (Tercüman/2006-06-29).	6
<i>Ağrı`da mülteci dramı</i> (BirGün/2007-08-10).	7
<i>Mülteci cesetleri karaya vurdu</i> (Referans/2008-01-14).	8
<i>Cesetler kıyıda toplandı</i> (Referans/2008-01-14).	9
<i>Karaya vuran mülteci cesedi 7`ye ulaştı</i> (Milliyet/2007-12-05).	10

Mülteciler konusunda medyanın tiraj kaynaklı dramatize etme yolunu kullanmasının ardında yatan etken, okuyucunun dikkatini çekme ve popüler haber üretebilme çabasıdır. İncelenen haber metinlerinde retorik açısından en çok tekrarlanan ve dikkati çeken “kaçak” kavramıdır. Nitekim haber metinleri içerisinde toplam 104 kez kaçak kelimesinin kullanıldığı bulgulanmıştır. Ancak kaçak kavramın yanı sıra kullanılan tekrarlamalar “mülteci yakalandı” ve “gözaltına alındı” ifade bütünleridir. Bu ifadeler haber metinlerinde en fazla kullanılan diğer kullanımlardır. Son olarak “battı” kavramı en fazla kullanılan ifadedir. Battı

kavramının büyük bir bölümü, geminin veya teknenin batmasını ifade ederken, bir kısmı da umutların batması olarak nitelendirilmiştir.

4) Mülteci Çekim Merkezleri ve Türkiye

Türkiye'nin mülteciler için önemli bir geçiş güzergahı olmasının yanında, ölümcül deniz kazalarının yaşandığı ve birçok insanın hayatını kaybettiği ve mültecilerin can güvenliği açısından en riskli bölgelerden biri haline geldiği bilinmektedir. Bu nedenle haber başlıklarında Türkiye'nin mülteciler için bir çekim merkezi olarak sunumu ironik durumdur. Gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye'nin onca sorununa rağmen, mültecilere fırsatlar sunan ülke görünümünde medyada yer alması bu ironiyi açıklamakta yeterlidir. Türkiye'nin Avrupa ve dünya ölçeğindeki ekonomik büyüklüğünün küçümsenemeyecek oranına karşın, mülteciler için cazip imkanlar sunmadığı da bir gerçek olarak yer almalıdır. Nitekim pek çok mülteci Türkiye'yi bir çekim merkezi olmaktan çok Avrupa, Amerika, Kanada veya Avustralya'ya ulaşmada geçici bir ülke olarak görmektedir.

80 bin mülteci için hazırlık (Radikal/2003-03-21).	1
Türkiye'ye iltica talebinde 3 kat artış (Zaman/2007-12-20).	2
Türkiye'ye mülteci akını arttı (Akşam/2007-12-20).	3
Silopi'ye mülteci akını (BirGün/2007-06-16).	4
İzmir'de 35 mülteci yakalandı (Yeni Şafak/2007-08-13).	5
Beyoğlu'nda 80 mülteci (Yeni Şafak/2007-10-10).	6
Yoksul ülkelerden gelenler yakalandı (BirGün/2007-11-02).	7
Antalya'da 300 mülteci yakalandı (Star/2007-12-01).	8
Kamyonet kasasında 75 mülteci (Yeni Şafak/2008-02-05).	9
Kuşadası'nda mülteci operasyonu (Star/2008-04-04).	10
Mültecilere yargı yolu açıldı (Zaman/2005-05-29).	11
Mülteci artık sınır dışı edilmeyecek (Zaman/2005-08-09).	12
İltica ve göç merkezleri kuruluyor (Vatan/2005-12-15).	13
Mültecileri bu kez ağırlayacağız (Star/2007-10-13).	14
Geleceğini arayan Türkiye'ye geliyor (Hurriyet/2008-12-14)	15

Türkiye'ye gelen mülteciler açısından değerlendirildiğinde, diğer bir karmaşa durumu gelenlerin büyük bir çoğunluğunun yasal haklarının neler olduğunu bilmemesinden kaynaklanan sorunlardır. Sığınmacılar içerisinde Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği prosedürü veya yerel şartlardan haberdar olanların sayısı son derece azdır. Diğer taraftan geldikleri ülkelerde çoğunlukla işkence görmüş, maddi geliri olmayan ve Türkçe konuşamayan bu kişilerin, barınma, sağlık ve eğitim gibi hizmetlere erişim olanakları ve istihdam imkanlarının sınırlılığı bilinmektedir. Varolan sınırlılıklarla birlikte, mülteci statüsü alabilmek için karar çıkmasını bekleme aşamasında geçen aylar, sığınmacıların kötü ve tehlikeli koşullar altında yaşamayı tercih etme zorunda kalmalarına yol açabilmektedir. Uydu kentlerde barınmakta olan mülteci ve sığınmacıların içinde

buldukları insani ve fiziki koşulların ne oranda yeterli olduğu tartışmaya açık bulunmaktadır.

5) İki Sınır Arasında Mülteciler

Yunanistan ve Türkiye arasında son dönemlerde farklı nedenlerle yaşanan gerginliklerin azalmış olmasına karşın, medyada mülteci krizleri nedeniyle yer alan haber sayısı azımsanamayacak boyuttadır. Gerçekte mültecilerin göç yolculuklarında yaşadıkları sorunların görünümünden oluşan durumlar, Türk medyası için, yardımseverlik ve kahramanlık örnekleri olarak sunulmaktadır. Yunanlıların mültecileri Ege denizine bırakmalarından ya da Türklerin kurtarıcılığından çok, mültecilerin yaşadıkları olayların sıradanlaştırılarak verilmesi, doğru bir tercih olarak görünmemektedir.

<i>Yunanlılar attı Türkler kurtardı (Star/2006-03-23).</i>	1
<i>21 kaçağı alın yoksa bir daha gelmeyiz! (Vatan/2006-06-07).</i>	2
<i>Atina'ya mülteci ultimatomu (Milliyet/2006-09-28).</i>	3
<i>Türkiye'ye mülteci ihraç ediyorlar (Akşam/2006-11-17).</i>	4
<i>Ege Denizinde can pazarı (Bugün/2007-08-10).</i>	5
<i>Uluslararası sularda dostluk krizi (Akşam/2007-10-02).</i>	6
<i>Yunanistan'a Ege'de sucüstü yaptık (Hürriyet/2006-09-20).</i>	7
<i>Mülteci teknesi Bodrum'da battı (Tercüman/2007-12-18).</i>	8
<i>Ege'de Yunan işi facia: 6 ölü (Hürriyet/2006-09-26) .</i>	9
<i>Komşu mülteci kovma uzmanı (Radikal/2006-10-16).</i>	10

İki ülkenin Avrupa Birliğine karşı olan sorumlulukları da düşünüldüğünde, mülteci kaynaklı sorunların yaşanmamasının gerekliliği apaçık ortadadır (Ay, 2005:51). Zira Avrupa Birliği Göç ve İltica Müktesebatı'nın çizmiş olduğu sınırlar, her iki ülke içinde çözüm üretici mahiyettedir. Avrupa Birliği Sığınma Müktesabatına göre, prensipte tüm sığınmacılar bireysel mülteci statüsü belirleme prosedürlerine ulaşabilmelidir. Ancak temel sorunsal Türkiye için "coğrafi çekince" şartı ve Avrupa Birliğine tam üyelik yolunda 2012 yılında kesinlik kazanacak olan mültecilik statüsünü onaylama durumudur. Coğrafi çekincenin kaldırılması halinde, Türkiye'nin uzun bir süre sığınmacıları barındırma zorunluluğu ve gerçeğiyle karşı karşıya kalacağı ortadadır (Kolukirik and Aygul, 2009:72). Diğer taraftan Türkiye açısından sığınmacılar konusunda henüz net olmayan prosedür ve uzun bekleme sürelerinin varlığı düşündürücü ve çözümsüzlük üretici boyuttadır. Türkiye'nin önümüzdeki birkaç yıl içerisinde sığınmacılar konusunda ciddi bir karar verme sürecine girdiği aşikardır.

6) Köşe Yazılarında Mülteci Yaşamlar

Medyanın mülteciler konusunda köşe yazıları aracılığıyla daha olumlu ve derinlemesine içerikler sunduğu görülmektedir. Sınırlı sayıda olsa da mültecilerin

karşılaşmış oldukları sorunların aktarımı konuyu yeniden düşünmeyi gerektirecek düzeydedir. Aytaç Onay, “Mültecilere Ne Oldu?” isimli makalesinde, mültecilerin karşılaştığı kötü şartlara ve çaresizliklere dikkati çekmektedir. Ona göre, “domuz ahır gibi evlerde (...) deşme desenli halılar üzerinde uyuyan” bu insanlar, “az ücret, çok iş, sigorta masrafı yok ve üstelik her an kovulabilir” oldukları için zamanla iş sahalarında tercih edilebilmektedirler. Ve ayrıca iş bulma noktasında “Müslüman mültecilerin şansları yaver gitmektedir. Onay’a göre Türkiye “ucuz mülteci cenneti” olarak görünmektedir (BirGün/2007-11-04).

Başlık:

Mültecilere Ne Oldu?

Detay:

Mülteci cenneti Türkiye! Peki bu mülteciler nerede? Konumu gereği bölgedeki en yoğun mülteci nüfusuna sahip Türkiye’de mülteciler neden örgütlenemiyor? Neden sivil toplum kuruluşları, aktivistler, hayırseverler ve en önemlisi devlet kurumları konuyla ilgili olarak bıdı bıdı yapmanın ötesine gidemiyor? Fena mı olur İstanbul sokaklarında kendini "Biz Buradayız" diye gösteren binlerce mülteci? Çok mu zor? Belki...

Örnekleme:

Çoğunluğunu Bahailerin oluşturduğu İranlı birçok mülteci ABD’ye gitmek üzere Türkiye’de konuşlanmış durumda. Afgan mülteciler Eminönü sokaklarında seyyar satıcılık yapıyorlar. Iraklı mülteciler ortalarda görünmekten korkuyorlar. Şimdilik Zeytinburnu’nda kendilerine bazı yabancı sivil toplum kuruluşları tarafından tahsis edilen evlerde kalıyorlar. Geçimlerini de genelde yurtdışındaki akrabalarından gelen paralarla sürdürüyorlar.

Eleştiri:

Fena işler de yapılmadı değil. Konya, Gaziantep ve Mersin gibi pilot şehirlerden güzel mülteci hikayeleri geldi. Yerleştiler, halk bağrına bastı, iş verildi, aş alındı. Tabii sadece Müslüman mültecilerin şansları yaver gitti. İşverenlerin çoğu mülteci çalıştırmaya yanaşmıyordu. Bu da değişti... Neden hiçbir haklı olmayan birini çalıştırmazınlar? Az ücret, çok iş, sigorta masrafı yok ve üstelik her an kovulabilir mülteci işçiler çok geçmeden taşımacılık ve inşaat sektörlerinin de vazgeçilmez işçi profilini oluşturduklar. İstanbul’un göbeğinde seramik taşıyan, duvar boyayan veya bahçe düzenlemesi yapan mülteciler var.

Farklı bir haberde mültecilerin yaşadığı sorunları kitaplaştıran Bikem Ekberzadeyle, “Yasadışı” isimli çalışması üzerine röportaj yapan Necla Bayraktar, İstanbul’da yaşam mücadelesi veren iki kadın mültecinin sorunlarına dikkati

çekmektedir. (Akşam/2006-03-05). Ekberzade'nin 7 yıldır farklı ülkelerdeki mültecileri fotoğrafladığını belirten Bayraktar, Somalili Suad ve Etiyopyalı Zimbabve'nin İstanbul'da yaşam mücadelesi veren ve mülteci statüsü bekleyen binlerce insandan sadece ikisi olduğunu belirtmektedir. Mülteci bir kadın olmanın zorluklarından söz eden ve bu insanların zorla fuhuşa sürüklendiklerini belirten Ekberzade'nin vurgulamaları, mültecilerin ayakta kalabilmek için ortaya koydukları çabanın büyüklüğü hakkında fikir beyan edicidir.

Sorunu farklı boyutlarıyla köşelerine taşıyan yazarlar, aynı zamanda konu hakkında yapılması gerekenleri de ortaya koymaktadırlar. Nitekim Özgür Gürleyen mülteci sayısının artmasına rağmen, sığınma yasasının olmadığını (BirGün/2008-01-05), Özlem Zorcan, Avrupa dışından gelen mültecilerle ilgili coğrafi çekincenin kaldırılmasının gerekliliğini (BirGün/2007-12-13), Semih İdiz'de Türkiye'nin hem 1951 Cenevre Antlaşması ile hem de Avrupa Birliği müktesebatı ile gittikçe köşeye sıkışmakta olduğunu (Milliyet/2005-05-09) köşelerine taşımışlardır. Mülteci ve sığınmacılar konusundaki ilerlemeleri aktarma bağlamında; İsmail Zelvi, Türkiye'nin yasalarda yapacağı düzenlemelerle 72 milletten mülteci için modern konaklama merkezleri inşa etme projesini (Yeni Şafak/2007-12-03), Murat Çelikhan Helsinki Yurttaşlar Derneğinin mültecilerle ilgili faaliyetlerini (Radikal/2005-04-20) köşelerinden okuyucularıyla paylaşmaktadırlar.

SONUÇ

Makalenin sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde medya stratejileri çerçevesinde popülize edilerek oluşturulan haber metinlerinin, mülteci sorununun çözümünde yeterli olmadığı görülmektedir. Haber başlıklarının ya da metinlerinin popülize edilmiş halleri ve yüzeyselleştirilmişliği en büyük sorunsal olarak karşımızda durmaktadır. Gazetelerin önemli bir haber alanı olmasına karşın, sıradanlaştırma ya da dramatize etme yöntemleriyle okuyucuya sunulan haber içeriklerinin kamuoyunu yönlendirme ve etkileyici bir aktör olma vasfını yerine getiremediği görülmektedir. Bu nedenle uluslar arası bir sorun haline gelmiş mülteci ve sığınmacılar konusunda neler yapıldığı ve yapılabileceğinin yeniden tartışılmasının gerekliliği kendisini açık bir biçimde göstermektedir.

Mülteci ve sığınmacı yaşamların ne oranda haberleşebileceği çalışmanın en tartışmalı alanlarından biridir. Zira ülkelerinden değişik nedenlerle ayrılmış bulunan mültecilerin, daha rahat ve güvenilir yerlere ulaşmak için yaşadıkları zorlukların anlatımında kullanılan medya dili ve politikasının etik ve insan haklarıyla örülmüş sınırlılıklar taşımamasının gerekliliği bilinmektedir. Haber öznesi yapılanlarla ilgili söylentilere, tiksinti uyandıran kavramlara ve yanlış tekrarlamalara güçsüzler tarafından bakış bu gereklilik için anlatıcıdır (MacLure, 2009:97). Buna karşın mevcut haber içerikleri sorunu meşrulaştırmakta ve çözümsüz bırakmaktadır. Dahası haber metinlerindeki mülteci imajlarının öteki ya da yabancı olarak sunumu, kurulabilecek sosyal ilişkilerinin önündeki engeli oluşturmaktadır.

Mülteci olarak gelen nüfusun çoğunlukla kendileri için belirlenmiş yurtlarda ya da koloni halini almış mekanlarda yaşamaya başladığı bilinmektedir. Bu yaşam biçimi de çoğunlukla mültecilerin toplumsal yaşamla sınırlı bir iletişim kurmalarına yol açmaktadır. Geçici süreli de olsa izolasyonu önleyecek sosyal destek programlarının uygulanmasının gerekliliği ve medyanın desteği bu noktada önemlidir. Özellikle mültecilerin sosyal bir sermaye olarak tanımlanması sorunun çözümünde önemli bir adımdır. Nitekim mülteci ya da sığınmacı statüsündeki nüfusun meslekleri bağlamında değerlendirilmesi yaşanan ülke içinde gerçekte bir kazanımdır. 1930'lar Almanya'sında Nazi politikalarından etkilenen Yahudi kökenli bilim insanlarının Türkiye'yi tercih edişi ve İstanbul üniversitesi bünyesinde çalışmaya başlamalarıyla, ortaya koydukları katkılar küçümsenemeyecek boyutlardadır (Burk, 2005:235).

Bugünkü gelinen nokta ve görünüm itibariyle mülteci ve sığınmacılar için üretilen çözümlerin değerliliği dışında önemli bir nokta, mülteciliği üreten sosyo-ekonomik yapının gelişimine sağlanacak destek ve yeni projelerin uygulanabilirliğidir. Zira bugün gelmiş olduğumuz noktada, mülteci sorununu nasıl çözebileceğimiz sorusu kritik bir sorudur ve tüm tarafların ortak girişimi olmadan çözümü zor görünmektedir. Küresel ölçekli insan hareketliliği geçmiş dönemlerden daha yoğun bir biçimde gerçekleşmeye devam etmektedir. Diğer bir sorunsal ise mültecinin kim olduğudur ve bu sorunun cevabı Birleşmiş Milletlerce cevaplandırılmış bulunmaktadır. Ancak mültecilerin bir sorun olarak algılanmasının ardında yatan neden, çoğunlukla onların vatandaş statüsünde olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Medya dışı aktörler bağlamında dahi, mültecilere karşı etik ve ahlaki temelde nasıl bir destek sağlanacağı retorik durumdur ve ortak bir çabaya ihtiyaç duyulmaktadır. Buna karşın mülteci ve sığınmacıların koşulları üzerine politikacılar, sivil toplum örgütleri ve diğer destek verenlerin çabaları dışında, sorunun çözümünde zamana ihtiyaç duyulduğu izlenimi edinilmektedir.

Teşekkür: Makalenin hazırlanma sürecindeki destek ve katkılarından dolayı Utah Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü ve Utah Üniversitesi Kütüphanesine teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Ay, K. (2005). Asylum and Migration Legislation, Turkish Ministry of Interior, UNHRC Turkey and EU Twinning Project, Baskent Matbaası: Ankara.
- Behara, N.C. (2006). "Series Introduction" in Gender, Conflict and Migration, (ed.) N.C. Behara, Sage Publication: New Delhi.
- Benoit, W.L. ve Benoit, P.J. (2008). Persuasive Messages, The Process of Influence, Blackwell Publishing: Madlen.
- Berger, A.A. (2007). Media&Society, A Critical Perspective, Rowman and Littlefield Publishers: Lanham.
- Burk, L.A. (2005). "An Open Door, German Refugee Scholars in Turkey", in The Dispossessed, An Anatomy of Exile, (ed.) P.I. Rose, University of Massachusetts Press: Massachusetts.
- Cullen, P. (2000). Refugees and Asylum Seekers in Ireland, Cork University Press: Cork.
- Dijk, T. a.V. (2008). Discourse and Power, Palgrave Macmillan: New York.
- Essed, P., Frerks, G. ve Schrijvers, J. (2004). "Introduction: Refugees, Agency and Social Transformation" in Refugees and The Transformation of Societies, Berghahn Books: New York.
- Friedman, D.E. ve Klein, R. (2008). Reluctant Refugee, The Story of Asylum in Britain, The British Library: London.
- Gregou, S. (2005). Local and Regional Authorities and The Immigration Challenge, European Union Committee of The Regions, Office for Official Publications of the European Communities: Luxembourg.
- Hassan, R. (2004). Media, Politics and the Network Society, Open University Press: Berkshire.
- Jacobsen, K. (2005). The Economic Life of Refugees, Kumarian Press: Bloomfield.
- Kolukirik, S. ve Aygöl, H.H. (2009). "Refugees and Asylum Seekers in Turkey: Sociological Aspects of an International Migration Movement." Journal of Muslim Minority Affairs, 29 (1): 69-82.
- Koser, K. (2007). "Strategies, Stories and Smuggling: Inter-regional Asylum Flows and Their Implications for Regional Responses", in New Regionalism and Asylum Seekers, (ed.) S. Kneebone ve F.R. Sanaei, Berghahn Book: New York.
- Leeuwen, T.V. (2008). Discourse and Practice, New Tools for Critical Discourse Analysis, Oxford University Pres: New York.

MacLure, M. (2009). "Broken Voices, Dirty Words: On the Productive Insufficiency of Voice" in *Voice in Qualitative Inquiry*, (ed.) A.Y. Jackson ve L.A. Mazzei, Routledge: New York.

Marsden, P. (2006). "Afghanistan, A Decade of Forced Migration and Return, 1992-2002" in *Catching Fire, Containing Forced Migration in a Volatile World* (ed.) N.V. Hear ve C. McDowell, Lexington Books: Lanham.

Martin, S.F. ve Hiddleston, T. (2006). "Burundi: A Case of Humanitarian Neglect", in *Catching Fire, Containing Forced Migration in a Volatile World* (ed.) N.V. Hear ve C. McDowell, Lexington Books: Lanham.

Nowrojee, B. (2008). "Sexual Violence, Gender Roles, and Displacement", in *Refugee Rights, Ethics, Advocacy, and Africa*, (ed.) David Hollenbach, Georgetown University Press: Washington.

Nyers, P. (2006). *Rethinking Refugees, Beyond States of Emergency*, Roudledge: NewYork.

O'Kane, M. (2006). "Gender, Borders and Transversality: The Emerging Women's Movement in the Burma-Thailand Borderlands" in *Gender, Conflict and Migration* (ed.) N.C. Behera, Sage Publication: New Delhi.

Quadeem, M. (2005). "Afghanistan: The Long Way Home" in *Internal Displacement in South Asia*, (ed.) P. Banerjee, Sage Publication: New Delhi.

Robinson, V., Anderson, R. ve Musterd, S. (2003). *Spreading The 'Burden'?, A Review of Policies to Disperse Asylum Seekers and Refugees*, University of Bristol, The Policy Press: Bristol.

Sircar, O. (2006). "Can the Woman Flee? Gender-Based Persecution, Forced Migration and Asylum Law in South Asia" in *Gender, Conflict and Migration* (ed.) N.C. Behera, Sage Publication: New Delhi.

Thomson, E. ve White, P.R.R. (2008). "The News Story as Rhetoric Linguistic Approaches to the Analysis of Journalistic Discourse" in *Communicating Conflict, Multilingual Case Studies of the News Media*, (ed.) Thomson, E. ve White, P.R.R. Continuum: New York.

Veney, C.R. (2007). *Forced Migration in Eastern Africa, Democratization, Structural Adjustment, and Refugees*, Palgrave Macmillan: New York.

Watters, C. (2008). *Refugee Children, Towards the Next Horizon*, Roudledge: London.

Image of Refugees and Asylum-Seekers in the Media: An Evaluation on Media Politics

Throughout history human beings have migrated, or been obliged to migrate in search of better and safer places. The process of displacement, which takes place as a consequence of refugee movements, includes not only a spatial change but also a cultural transportation and shift. The principal impulse behind migration movements is generally the belief in the existence of better opportunities offered by the destination of migration. At this point, the main problematic is the reason why people were forced or preferred to leave their countries as refugees. Any question brought up with respect to the content of global refugee movements may be approached through different perspectives and dimensions. Yet, from whatever perspective this problematic is evaluated, it is inevitable to mention the existence of a social fact facing us in terms of body, politics and displacement. ‘Volatile identities’, policies, relations of self-realization and states of otherness of refugees are still vital issues awaiting solutions. Moreover, the support given to refugees today by modern states seems to be limited only to providing a spatial living space. However, if equal practices and tasks are what is expected to be realized in the social sphere, it will be possible to construct a new perspective by taking the refugee problem into consideration.

It is known that Turkey, which is a transition route for refugees, has been hosting the population immigrating from Middle East, Asia and Africa in the last few decades. Although the issue of refugees is not new, it is observed that the news appearing in the Turkish media about refugees is superficial and far from offering solutions, and is introduced within the discourse of an ordinary event. Thus, media coverage of refugees arriving Turkey by sea or highway is built on the description of the existence problems they encounter in the process of life and death struggle.

When the issue is assessed from the perspective of human rights and international law, it is observed that refugees experience some problems in achieving vital fundamental rights. As a matter of fact, negativities reflected in the media coverage of news reveal that the efforts made on the way to living together and reducing inter-cultural conflicts are still insufficient. The difficulty of the experienced process may be exemplified by the fact that refugees, who are forced to leave their countries due to undemocratic practices and applications, pressures, violence, ethnic clash or economical reasons, eventually face with similar practices in the countries to which they immigrate. Another difficulty is the extent to which the travel experiences and stories of refugees are covered and communicated by the media. It should be realized at this point that media coverage about refugees, which fail to fully reflect the naked truth, are nothing much beyond constructed texts rendered to the discourse of the ordinary.

When the headlines and contents of news in the Turkish media are scrutinized, a distinctive problematic is observed in the names used to define refugees. Classifications such as “fugitive”, “stranger” and “immigrant” used in naming the refugees are significant in terms of demonstrating the distance of perspective in handling the issue and the insufficiency of data utilized in such representations. On the other hand, the question of who the refugees are constitutes a different area of discussion in Turkey. A significant point in the discussions is the clause of “geographical reservation” regarding the status of refugees added to the international agreement of 1951 to which Turkey is included. As required by the clause of geographical reservation, Turkey accepts and gives residence permit only to people who come from the continent of Europe. Therefore, people from other continents have to make their immigration applications to the United Nations High Commissioner for Refugees. As a recent development, it is known that Turkey began to apply a joint procedure with the United Nations High Commissioner in order to determine a parallel status for refugees. Despite this development, the clause of geographical reservation is still valid and refugees from non-European countries are given temporary residence and eventually sent to a third country.

The news appearing in the media do not provide new expansions regarding the problems of refugees, and joint sanctions are not applied against this global problem. Thereby, with the deficiencies in the application of national and international laws, uncertainty in the issue of refugees still continues. The increase in the number of refugees across the world appears to be the result of failing to take common action and develop local projects. It is obvious that the policy adopted by the media in this respect is highly significant for refugees. It is required that an accurate definition of the status of refugees and their use in the media are determined, human trafficking is declared as an international crime, and unearned income sought by international illegal networks and the difficulties experienced by refugees are recounted.

Besides the fact that Turkey is an important transition route for refugees, it has become one of the jeopardous locations in terms of the safety of refugees’ lives especially due to fatal sea accidents in which several people lose their lives. Therefore, it is ironical that Turkey is presented in the headlines as a center of attraction for refugees. Despite many problems and challenges facing Turkey as a developing country, its presentation in the media as a country that offers opportunities to refugees strengthens this irony. Although Turkey’s economic power in European and global scale cannot be underestimated, it should be revealed in a more realistic way that it does not offer alluring opportunities for refugees. As a matter of fact, many refugees see Turkey as a transition route and temporary residence place on their way to Europe, the United States, Canada and Australia rather than a center of attraction.

Consequently, the role of media regarding refugees and asylum-seekers is highly significant in the formation of public opinion. National and international

publications conveying positive messages play a crucial role in determining the efficacy of refugee policies that may be developed in the future. It is, therefore, necessary to reevaluate especially the news in the media that contain and convey rumors, suspicions, xenophobia and fear. Instead of accusing only the refugees, emphasizing themes such as the reasons forcing them to leave their countries, the difficulties they experience in the process of migration and their struggles of existence in countries of arrival should be adopted as a more humanistic policy in the formation of public opinion. When the issue is considered from the point of view of general actors, it is evident that media does not represent a single side in the discussion of refugees and asylum-seekers. However, media holds a widespread and effective power which it uses by means of different tools such as internet, television, newspaper, advertisement and so forth. In this way, media can influence the public opinion both as a reflector and supporter, and provide resistance against errors woven up by prejudice and myths. Moreover, this symbiotic relationship between the media and public opinion is effective in determining the decisions of governments and the public regarding the issue.

Gaziantep Kırsalında Sanayileşme Ve Toplumsal Değişim: Dülük Köyü Örneği

Industrialization and Social Change in the Rural Vicinity of Gaziantep: The Case of Dülük Village

Şerife Geniş*
Gaziantep Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu makale kent çeperinde kalan kırsal alanlarda sanayileşmenin yol açtığı toplumsal değişim dinamiklerini incelemektedir. Bu amaçla, Gaziantep'e bağlı Dülük Köyü'nde yapılmış olan bir alan çalışmasının sonuçları değerlendirilmektedir. Saha araştırmasında yerinde gözlem, anket uygulaması ve yarı-yapılandırılmış mülakat yöntemleri uygulanmıştır. Araştırma Dülük köyü halkının son on-on beş yıl içinde yerinden kopmadan hızlı bir topraksızlaşma ve işçileşme yaşadığını göstermektedir. Öte yandan, işçileşme bir göç deneyimini içermediği için kırsal ekonomik aktiviteler ve kültürel pratikler de devam etmektedir. Bu durum melez bir toplumsal dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu anlamda, Dülük halkı "işçileşmiş köylüler" olarak tanımlanabilir. Bir başka gözlenen durum ise, Dülük Köyü'nün özgün konumundan dolayı toplumsal değişim kuramlarında öngörülen bir çok olumsuz olgu ve ilişkiyi yaşamamış olmasıdır. Dülük Köyü ve çevresinin arkeolojik sit alanı olması, sanayileşmenin olası bazı ekolojik ve demografik olumsuz sonuçlarını sekteye uğratan bir işlev görmüştür. Bu nedenle, Dülük köylülerinin yaşadıkları çevreden memnuniyet oranları oldukça yüksek ve kente göç istekleri de çok düşüktür.

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Kırsal Dönüşüm, Toplumsal Değişim, Gaziantep

Abstract

This article examines the dynamics of social transformation brought about by industrialization in the rural areas at the periphery of the city. For this purpose, the results of a fieldwork carried out in Dülük village, located within the boundaries of Gaziantep, are presented in the paper. The fieldwork was based on participant observation, survey and semi-structured in-depth interviews. The findings of the research show that the residents of Dülük village experienced a process of rapid

**Yazışma Adresi:* Gaziantep Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, 27310 Gaziantep, Türkiye.
E-posta: serifegenis@yahoo.com

proletarization. However, since the proletarianization process did not include rural-to-urban migration, various rural/traditional economic activities and cultural practices continue to mark social life of the village. This situation indicates a hybrid form of social transformation. In this respect, the residents of the Dülük village could be described as “proletarian peasants.” Another observation that needs to be underlined is the fact that Dülük village, due to its peculiar condition, has not experienced any of the negative socio-cultural consequences attributed to industrialization by the theories of social change and transformation. The fact that Dülük village was announced as an archeological site prevented it from undergoing through major ecological and demographic changes. As a result, the villagers are highly satisfied by the social environment they live and do not show a major intention to migrate.

Key Words: Industrialization, Rural Transformation, Social Change, Gaziantep

I. GİRİŞ

Mübeccel Kıray 1964 yılında yayınlanan *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası* çalışmasına Türkiye’de toplumsal yapı ve toplumsal değişim üzerine yapılmış saha araştırmalarının niteliğine ilişkin gözlemleriyle başlar. Kıray’a göre, o güne kadar yapılan toplumsal yapı ve değişim çalışmaları köy monografileri ile sınırlı kalmış ve köy ölçeğinin üzerindeki yerleşim alanları, yani kasabalar ve kentler, Türkiye’yi çalışan toplumbilimcilerin ilgisini çekmemiştir (1964, 9).¹

Bugünden geçmişe baktığımızda, Kıray’ın bu tespitinin sonraki dönemlerde Türkiye’de toplumbilimsel araştırmaların gelişimini ne ölçüde etkilediğini görebiliriz. 1950’lerden başlayarak sanayileşmenin hızlanması, tarımda mekanizasyonun yaygınlaşması, ulaşım ve iletişim olanaklarının artması ile birlikte kırdan kente göç de hız kazanmış ve yoğun bir kentleşme süreci yaşanmıştır. 1960’lara kadar kırsaldaki toplumsal yapıyı anlamaya çalışan araştırmalar, 1960’lardan itibaren yerini kentleşme, kırdan kente göç ve giderek de gecekondular çalışmaları bırakmıştır. Modernleşme ve kalkınma kuramlarından etkilenen bu yaklaşımlar, Türkiye’nin özgün kentleşme dinamiklerini ele almış, özellikle de kırdan kente göç eden nüfusun kentsel yaşama ekonomik, toplumsal ve kültürel entegrasyonunu biçimlendiren süreçlerle ilgilenmiştir (örneğin Gençay (1962), Karpat (1976), Keleş (1972), Şenyapılı (2004) ve Yasa (1966)). Öte yandan, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte kırsal alanlarda yaşanan sosyal-kültürel dönüşüm bu dönemde çoğunlukla toplumbilimcilerin ilgi alanlarının dışında kalmış, marjinalleşmiştir.²

¹ Bu köy monografilerine verebileceğimiz en önemli örnekler arasında Niyazi Berkes (1942), Behice Boran (1945), Daniel Lerner (1964), Paul Stirling (1966) ve İbrahim Yasa (1960) tarafından yapılan çalışmalar vardır.

² Bu dönemde kırsal alan ve köyler üzerine yapılan çalışmalar temel olarak tarımda kapitalistleşmenin yarattığı toplumsal sonuçlara odaklanmıştır. Sanayileşme ve kentleşmenin kırsal alandaki etkileri

1980'lerle birlikte Türkiye ikinci bir sanayileşme dalgasına girmiştir. Küresel ekonominin küçük-orta ölçekteki işletmeleri destekleyen özgün dinamikleri, hükümetlerin sanayileşmeyi taşıraya kaydırma çabaları ile birleşerek sanayileşmenin Anadolu'ya yayılmasına neden olmuştur. "Anadolu Kaplanları" olarak da anılmaya başlayan bu kentler, küçük ve orta ölçekteki işletmelerin ulusal ve küresel üretim ve değişim süreçlerine eklenmesiyle hızla sanayileşmeye başlamıştır.³ Anadolu'da yaşanan sanayileşmenin en önemli mekansal izdüşümlerinden biri olan organize sanayi bölgeleri, genellikle kentlerin çevresindeki kırsal alanlarda kurulmakta ve beraberinde sanayileşmenin kent çevrelerinde yoğunlaşmasını getirmektedir. Bu nedenle, söz konusu kentler bir yandan kendi bölgelerinde kırdan kente göçü tetiklerken, öte yandan da kırsal alanların sanayileşmenin ve kentleşmenin doğrudan etkileri altında kalmasına neden olmaktadır. Kırsal alanlar sanayileşmeyle birlikte yoğun nüfus hareketlerine maruz kalmakta ve köylerde tarımdan kopma ve işçileşme oranı artmaktadır.

Türkiye'nin 1980 sonrasında yaşadığı sanayileşme sürecinin ortaya koyduğu örüntüler –merkez metropollerden taşra kentlerine ve taşra kentlerinden de kırsal çepere yayılma– Amerika Birleşik Devletleri'nin 1950'lerden itibaren yaşadığı sanayileşme örüntüsüne çok benzemektedir. 1950'lerde ABD'de kurulan sanayi işletmelerinin önemli bir kısmı nüfusu 10.000'den az olan kırsal yerleşim yerlerinde konuşlanmıştır (Khutiala 2003, 18). Bu eğilim ilerleyen yıllarda da artarak devam etmiştir.⁴ ABD'de ulaşım ve iletişim olanaklarının hızlı ve yaygın bir şekilde gelişmesi, kentle özdeşleştirilen istihdam biçimlerinin ve yaşam tarzlarının kırsala yayılmasına ve kırsalın sanayileşmesine neden olmuştur. Sanayileşme kırsal yaşamın toplumsal ekonomik yapısını dönüştürürken, kırsal kültür de kentsel yaşam tarzlarında görünen bir çok niteliği içselleştirmeye başlamış ve yeni bir toplumsallaşma örüntüsü ortaya çıkmıştır. Bu toplumsallaşma örüntüsü kır-kent/köy-şehir/geleneksel/modern kutuplaşmasına dayalı klasik ve modern toplumsal değişim kuramlarının öngördüğünden farklı bir değişim sürecine işaret ettiği ve fakat bu kuramların mesele ettiği bir çok soruyu da içinde barındırdığı için toplumbilimcilerin yoğun ilgisini çekmiş ve çeşitli araştırmalara konu olmuştur.

Kırsalda sanayileşmenin toplumsal sonuçlarını inceleyen çalışmaların sorunsallaştırdığı temel konular; sanayileşme ile birlikte hanelerin ekonomik aktivitelerinde, gelir düzeylerinde, yaşam tarzlarında, kültürel değerlerinde, tüketim kalıplarında, kadın-erkek ilişkilerinde; cinsiyete dayalı işbölümünde, kamusal yaşama katılımında, mesleki hareketliliğe yaklaşımlarında ne tür dönüşümler yaşandığıyla bağlantılıdır. Sanayileşmenin neden olduğu demografik dönüşümlerin

sorunsallaştırılmamıştır. Sözü geçen çalışmaların öncülerinden bazıları için bakınız, Boratav (1980) ve Keyder (1980).

³ Anadolu'da sanayileşen kentleri inceleyen çalışmalar için bakınız, Köse & Öncü (1998), Işık & Pınarcıoğlu (1996) ve ESİWEB (2005).

⁴ Öte yandan, Amerika Birleşik Devletleri 1980'lerden itibaren artan oranda bir sanayisizleşme sürecine girmiştir. Bu dönemden başlayarak da, kırsalın sanayileşmesi sonucunda yaşadığı dönüşümleri araştıran literatür yerini sanayisizleşmenin yarattığı olumsuz toplumsal sonuçlara odaklanan araştırmalara bırakmıştır.

niteliği ve sonuçları da – hızlı nüfus artışının ve nüfusun çeşitlenmesinin var olan toplumsal dayanışma örüntülerine ve kurumlara etkisi– sanayileşmenin ve bunun sonucunda kentleşmenin toplumsal etkilerini araştıran çalışmaların önemli odak noktalarını oluşturmuştur (Broadway 1990, 2001; Freudenburg 1982; Krannich & Greider 1990; Khutiala 2003).

Kırsal yerleşim yerlerinde sanayileşme sonucunda ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik değişimleri araştıran bu çalışmalar, benzer bir süreç yaşayan Gaziantep kırsalındaki dönüşümü incelememiz için faydalı bir çerçeve sunmaktadır. Gaziantep, son yirmi yılda Türkiye’de yaşanan yeni sanayileşme dalgasının en önemli örneklerinden birini oluşturmaktadır. Tarih boyunca bölgede önemli bir ticaret ve geleneksel imalat merkezi işlevi gören Gaziantep, 1980’lerden itibaren sanayi üretiminde bir atılım yapmış ve bölgenin en önemli sanayi merkezi haline gelmiştir (Ayata, 2004). Sermaye birikiminin yarattığı zenginlik kentsel alanın hızla dönüşmesine ve genişlemesine neden olurken, sanayinin yarattığı istihdam da hem kente göçü tetiklemekte, hem de kentin çeperindeki kırsal alanların tarımsal istihdamdan sanayi işçiliğine geçmesine neden olmaktadır. Gaziantep’teki organize sanayi bölgelerinin hepsi kentin dışında, önceleri tarım yapılan topraklarda ve köylerin arasında kurulmuştur. Organize sanayi bölgelerinin konuşlandığı alanlara yakın bu köylerde çok önemli toplumsal dönüşümler meydana gelmektedir.

Bu makale kent çeperinde kalan kırsal alanlarda sanayileşmenin yol açtığı toplumsal yapı ve değişim dinamiklerini incelemektedir. Bu amaçla, Gaziantep şehir merkezinin 10 km uzağında kalan Dülük Köyü’nde yapılmış olan bir alan çalışmasının sonuçları değerlendirilmektedir. Çalışma temel olarak mülkiyet ve istihdam biçimlerine odaklanmakta, toplumsal yapı ve değişimi ekonomik göstergeler üzerinden incelemektedir. Bu incelemede sosyal ve kültürel yapılar da veriler hane yapısı ve eğitim göstergeleriyle sınırlı olarak ele alınmış, sanayileşmenin yarattığı toplumsal-kültürel dönüşümün detaylı incelenmesi başka bir çalışmaya bırakılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Dülük Köyü’nün toplumsal tarihi kısaca özetlenmektedir. Araştırmanın yöntemi ve kapsamının anlatıldığı ikinci bölümden sonra sanayinin gelmesi ile birlikte köyde yaşanan toplumsal değişimler ele alınmaktadır. Bu bölümde özellikle ekonomik yapıda yaşanan değişimler ekonomik aktivite, istihdam ve mülkiyet biçimleri üzerinden incelenecektir. Aynı bölümde değişen toplumsal yapı ve ilişkileri anlamak amacıyla görüşülen kişilerin hane yapıları ve eğitim düzeyleri ele alınacaktır. İzleyen bölümlerde, toplumsal konum ve çevre algısı ele alınacak ve kişilerin yaşanan değişimi kendi konumları üzerinden nasıl değerlendirdikleri anlaşılmalı çalışılacaktır. Son bölüm araştırmanın bulgularını genel olarak özetlemekte ve tartışmaktadır.

II. DÜLÜK KÖYÜ’NÜN TARİHÇESİ

Dolice/Dülük yerleşkesi Gaziantep şehrinin yaklaşık 10 km kuzey batısında yer almaktadır. Var olan arkeolojik bilgilere göre, şehrin tarihi çok daha eskilere

gitmekle beraber, tahminen M.S. 300'lerde şehir yeniden kurulmuştur. Şehrin adının bu dönemde Romalılar tarafından Jüpiter Dolichenus olarak isimlendirilen fırtına ve gökyüzü tanrısından geldiği düşünülmektedir. Elimizdeki bulgular Dülük'ün antik dönemlerde, ticari ve askeri yolların üzerinde yer alan merkezi bir yerleşke olduğunu göstermektedir. Belki de bu nedenle kent sürekli işgallere uğramış ve el değiştirmiştir. Kent 12. yüzyılda 10 km güneyindeki Ayıntap adındaki yeni yerleşim yerinin giderek gelişmesiyle önemini kaybetmiş ve terk edilerek tarih sahnesinden silinmiştir.⁵

Dülük'ün şu anki sakinlerinin yerleşim tarihine dair yazılı bir belgeye ulaşamamıştır. Köyün tarihçesine ilişkin yapılan mülakatlarda da köylülerin bu konuya ilişkin fazla bir bilgiye sahip olmadıkları görülmüştür. Köyde Selçuklu döneminden kalma bir cami minaresi olması nedeniyle, köyün tarihinin bu dönemle başladığını düşünenler çoktur. Ayrıca köylünün bugünkü ahalisinin kökeninin Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden kavimlere dayandığı halk arasında yaygın bir kanıdır. Bu kavimlerin önce Diyarbakır, Urfa dolaylarına, sonra da Barak Ovası'na geldikleri, oradan da bilinmeyen bir sebeple yaklaşık 200 sene önce Dülük köyü'ne yerleştikleri düşünülmektedir. Çevrede yerleşime uygun mağaralar olmasının bu kişilerin Dülük köyü'nü tercih etmeleri için bir neden olabileceği kanısını taşıyanlar da vardır. Sonuç olarak, Dülük köyü sakinlerine göre, köyün bugünkü ahali Orta Asyalı bu göçmenlerin torunlarından oluşmaktadır.

Dülük Köyü'nün ileri gelenleri ile yapılan mülakatlara dayanarak 1950'lere kadar köylünün içine kapalı kırsal bir yaşam sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu dönemde şehre ulaşım çok sınırlıdır. Tarımsal üretim ilkel yöntemlerle yapılmaktadır ve verimlilik çok düşüktür. Büyük toprak sahipleri bile ancak geçimlik üretim yapabilmektedirler. Öte yandan, toprak sahipliğinde büyük eşitsizlikler vardır. Köy halkının büyük çoğunluğu topraksızlardan ya da küçük toprak sahiplerinden oluşmaktadır. Ulaşım imkanlarının sınırlılığı ve kent merkeziyle olan sınırlı etkileşim, köylüyü toprak sahiplerinin egemenliğinde yaşamaya itmiştir. Köylü bu dönemi "azaplık" yılları olarak hatırlamaktadır. Diğer bir deyişle, topraksız ve yoksul köylüler hayatta kalabilmek için "çoluk çocuk ve karın tokluğuna" toprak sahiplerine hizmetçilik yapmak zorunda kalmışlardır.

1940'ların sonunda köyden trenin geçmeye başlaması köyün toplumsal yapısında yavaş da olsa bazı değişimleri getirmiştir. Tren köylünün hem Gaziantep hem de diğer kentlere erişiminin temel aracı haline gelmiştir. Köylüler bu dönemde asker olacak çocuklarını gidecekleri yere trenle gönderdiklerini hatırlamaktadırlar. Trenin varlığı bir zaman sonra köyün Gaziantep'le ekonomik bağlarını geliştirmesi açısından da olumlu bir etki yapmıştır. 1970'lerin sonuna doğru, köylü şehre çalışmaya gitmek için treni kullanmaya başlamıştır. Bu işler genellikle geçici ve düzensiz inşaat işleridir. Fakat bu işlere erişebilmenin yine de köydeki toplumsal yapıya önemli etkileri olmuştur. Yoksul topraksız köylüler köyde büyük toprak

⁵ Bu bölüm Gaziantep Üniversitesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Rifat Ergeç'in de yazarları arasında olduğu Unesco Dünya Kültür Varlığı Listesi Başvuru Dosya'sında yer alan Dülük Köyü'nün tarihçesine ilişkin bilgilerden faydalanılarak yazılmıştır. Dr. Ergeç'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

sahiplerine “azaplık” yapmak yerine şehirde çalışmayı tercih etmeye başlamışlardır. Bu nedenle, 1970’lerle birlikte “azaplık” kurumu giderek zayıflamış ve ardından da kaybolmuştur. Ancak trenin varlığı köyün tecrit halini tümüyle değiştirmeye yetmemiştir. Tren seferlerinin saatlerinin çalışma saatlerine denk düşmemesi ve diğer ulaşım olanaklarının da olmaması şehirde çalışanlarının sayısının çok sınırlı kalmasına neden olmuştur. Bir çok kişi 1980’lerin başında bile tren saatlerini kaçırdıkları için şehirle köy arasında çoğu zaman yürüyerek ulaşım sağlamak zorunda kaldıklarını hatırlamaktadır. Ulaşım olanaklarının sınırlı olması nedeniyle, şehirde düzenli iş sahibi olanların ya da olmak isteyenlerin çoğu bu dönemde şehre göç etmek zorunda kalmışlardır. Öte yandan, şehre erişimin ekonomik açıdan öneminin kavranması ve şehirle köy arasındaki etkileşimin artması köyde düzenli ulaşım talebi arttırmış ve 1980’lerin başında köye dolmuş satın alınmıştır Şehre düzenli ulaşımın sağlanmasıyla birlikte, şehirde iş sahibi olsa dahi köyde yaşamayı tercih edenler köyde kalmayı seçmişler ve köyden kente göç etme eğilimi azalmaya başlamıştır.

Dülük köyü’nün toplumsal ve kültürel yapısında bir dönüm noktası oluşturan ve bugün gördüğümüz toplumsal örüntülere neden olan süreç ise çevreye konuşlanan organize sanayi bölgeleridir. 1. ve 2. Organize Sanayi Bölgeleri coğrafi olarak yakın olmalarına rağmen ulaşımı zor olduğu için köyün toplumsal yapısına fazla bir etkisi olmamıştır. Asıl dönüştürücü etkiyi köyün hemen yanında yer alan 3. ve 4. Organize Sanayi Bölgeleri yapmıştır. Bunun öncelikli nedeni, köylünün tarım arazilerini bu işletmeler için elden çıkarması ve büyük oranda topraksızlaşmasıdır. İkinci neden ise, köylünün çevrede yaratılan iş olanaklarını değerlendirerek işçileşmesi ve tarımsal faaliyetten büyük oranda uzaklaşmasıdır. Aşağıda veriler değerlendirilirken de ele alınacağı gibi, tarımsal faaliyetler bir çok hane tarafından terk edilmiş ya da haneye ek gelir getiren ikincil bir ekonomik faaliyet haline gelmiştir.

1980’lerden itibaren kente göç ile hızla nüfus kaybetmeye başlayan Dülük Köyü’nün gelişimi organize sanayi bölgelerinin kurulması ve kente ulaşımın kolaylaşması ile tersine dönmüştür. İş olanaklarının artması, düzenli işe ve gelire erişim, köy hayatının sunduğu ekonomik ve toplumsal avantajlarla birleşince, son 10-15 yılda köyden şehre göç tümüyle durmuş ve hatta şehirden köye geriye göç başlamıştır. Öte yandan 1990’ların sonunda Dülük Köyü’nün sit alanı ilan edilmesi şehirden köye göçü olumsuz etkilemiş, eski köylülerin ve organize sanayi kuruluşlarında çalışan yabancı işçilerin köye yerleşim taleplerini durdurmuştur. Bu anlamda sanayileşmenin köyün demografik yapısına ve toplumsal yaşamına etkileri sit alanı kararından dolayı sınırlı kalmıştır. Çoğunluk nüfusun büyümesini, köye yabancıların gelmesini ve var olan toplumsal kültürel yapının değişmesini engellediği için sit alanı uygulamasının getirdiği sınırlamalardan memnun iken, ekonomik mağduriyete ve yerinden edilmeye sebep olabileceği için de kaygılıdır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun 2000 yılı nüfus sayımında Dülük Köyü’nün nüfusu 1822 olarak belirlenmiştir. Nüfusun 936’sı erkek ve 886’sı kadındır. Muhtarla yapılan görüşmelerden elde edilen bilgilere göre ise, Dülük Köyü’nün bugünkü nüfusu 2100 kişiden oluşmaktadır. Köyde toplam 420 hane yaşamaktadır.

Bir hane hariç, nüfusun tamamı, şehre göç edip sonra geri dönmüş olanlar da dahil, köyün yerlileridir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE VERİ ANALİZİ

Saha araştırmasında anket ve derinlemesine mülakat yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmanın anket uygulaması kısmına başlamadan önce köyün ileri gelenleri ile tanışmak, araştırmaya ilişkin bilgi vermek ve araştırma için onay ve desteklerini almak üzere köye iki kez ziyaret yapılmıştır. Bu süre içinde köyün ileri gelenleri ve köy halkından kişiler ile görüşmeler yapılmış ve köyün sorunlarına ilişkin görüşleri alınmıştır. Bu görüşmeler sorunda elde edilen verilerden yola çıkılarak anket ve mülakat soruları oluşturulmuştur.

2008 yılının Mart ayı başında pilot çalışma uygulaması kapsamında köyde 20 tane anket uygulanmıştır. Pilot çalışmada uygulanan anketlerden yola çıkılarak anket formlarına son hali verilmiştir. Pilot çalışmada uygulanan anketler analize dahil edilmemiştir. Araştırmanın nihai aşamasında ise toplam 116 kişi (hane reisi veya yakınları) ile *hane halkı anketi* yapılmış fakat bir anket geçersiz kabul edilerek araştırmanın sonuçları toplam 115 anket üzerinden değerlendirilmiştir. Muhtarlık kayıtlarına göre köyün hane sayısının 420 olduğu düşünüldüğünde, araştırmanın kapsamı yaklaşık % 27'lik bir örnekleme tekabül etmektedir. Anketler hem hane, hem de konut çeşitliliğini (hanenin sosyo-ekonomik durumu, konutun tarihi, mülkiyeti ve durumu) yakalayabilmek için köyün eski ve yeni yerleşim yerlerinde yapılmıştır.

Anket uygulamasının yanı sıra, köylülerin yaşanan toplumsal dönüşümü anlamlandırma biçimlerine dair derinlemesine bilgi sahibi olmak amacıyla pek çok kişi ile de tesadüfi ve planlı derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Köy halkının demografik ve toplumsal konum çeşitliliğini yansıtmak amacıyla, mülakat yapılan kişilerin yaş, cinsiyet, meslek ve toplumsal konum açısından dağılımına dikkat edilmiştir. Görüşme yapılan kişiler arasında köyün yaş ve konum açısından ileri gelenleri yanı sıra gençler, yaşlılar, kadınlar ve erkekler vardır.

Muhtar ve köyün ileri gelen yaşlıları ile yapılan görüşmelerde köyün tarihçesi ve köyün yaşadığı toplumsal dönüşüm konuları irdelenmiştir. Farklı demografik ve toplumsal kesimlerden kadınlar ve erkeklerle yapılan görüşmelerde ise, eğitim, sanayileşme, işçileşme, kadın-erkek ilişkileri, kuşaklar arası çatışma, köy-kent farklılıkları gibi konularda köylünün bakış açıları ve tutumları incelenmeye çalışılmıştır. Görüşmelerin uzunluğu, görüşmenin konusuna ve görüşülen kişinin tavrına göre, yarım saat ile iki saat arasında değişmiştir.

Anket sonuçları SPSS programı ile niceliksel analize tabii tutulmuştur. Mülakatlarda ise *tematik niteliksel analiz* (Aranson 1994) yöntemi kullanılmıştır. Niteliksel çalışma yöntemlerinde tavsiye edildiği üzere (Denzin & Lincoln 2000), görüşmeler veri analizi için önce görüşmelerin yapıldığı hedef gruplara ayrıştırılmıştır. Ardından her bir görüşme, mülakatlarda sorulan temalara göre ayrıştırılmış ve bu temalar etrafında görüşmeler yeniden gruplandırılmıştır. Mülakatlar görüşmelerin tipine, görüşülen kişilerin niteliklerine ve görüşme

temalarına göre yeniden gruplandırıldıktan sonra, her bir tema ortak ve farklılaşan bakış açılarını, davranış ve tutumları tespit etmek üzere incelenmiştir.

IV. GÖRÜŞÜLENLERİN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Anket yapılan kişilerin demografik ve hane reisine yakınlık bilgileri aşağıda Tablo 1’de sunulmaktadır. Buna göre anket yapılan 115 kişinin % 38,3’ü kadın ve 61,7’si erkektir. Görüşülen kişilerin % 70’ine yakını 30 yaşın üzerindedir ve ağırlıklı çoğunluğu hane reisinin kendisi ve hane reisinin eşi veya birinci dereceden akrabasıdır. Ayrıca, görüşülenlerin ağırlıklı çoğunluğu doğma büyüme Dülük Köylüdür. Sadece 115 kişiden 7’si Gaziantep ili ve 1 kişi de Gaziantep il dışı doğumludur. Bu kişilerin de, neredeyse hepsi Dülük’ten şehre göç etmiş ailelerin Gaziantep’te doğan çocukları ya da torunlarıdır ve sonradan köye dönmüşlerdir. Köye dönüş nedenleri arasında köyü sevmeye, emeklilik, evlilik, geçimin ekonomik açıdan kolay olması ve akrabaya yakınlık gibi etkenler rol oynamaktadır.

Tablo 1. Görüşülen Kişinin Cinsiyeti, Yaşı ve Hane Reisine Yakınlığı

Cinsiyet (N= 115)	Sayı	%
Kadın	44	38,3
Erkek	71	61,7
Yaş (N= 115)	Sayı	%
< 30	35	30,4
31-40	37	32,2
41-50	19	16,5
> 51	24	20,9
Hane Reisine Yakınlık (N= 115)	Sayı	%
Kendisi	73	63,4
Eşi	37	33,0
Çocuğu	2	1,8
Diğer	3	1,8

V. DÜLÜK KÖYÜNÜN TOPLUMSAL YAPISI

V.I. İş ve Çalışma Hayatı

Dülük Köyü’nün bugünkü toplumsal yapısını belirleyen temel etkenler şehre yakınlığı ve çevresindeki sanayi işletmelerinin varlığıdır. Yapılan görüşmelerden elde edilen bulguların da işaret ettiği üzere, yaklaşık 15 yıl öncesine kadar köyde ücretli olarak çalışan kişilerin sayısı çok sınırlıdır ve köy halkının çoğunluğu temel olarak tarımsal faaliyetten geçinmektedir. 1990’ların sonunda 3. ve 4. (ve yakın zamanda 5’inci) Organize Sanayi Bölgeleri’nin köyün çevresinde kurulması ile birlikte ise ücretli istihdam köyün temel geçim kaynağı haline gelmiştir. Köyde yaşanan bu değişimin nedeni sadece sanayide çalışma olanaklarının artması değil,

aynı zamanda Dülük halkının en verimli topraklarının çoğunun sanayi alanı için kamusallaştırılması ve tarım yapacak arazi miktarının önemli ölçüde azalmasıdır. Bu durum, ulaşım olanaklarının gelişmesiyle birlikte, şehirde ücretli çalışanların sayısında da artışa neden olmuştur. Bir başka deyişle, köylüler yarı-zorunlu bir topraksızlaşma ve işçileşme süreci yaşamışlar, tarımsal faaliyetten el çekmek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla, Dülük köyü halkının çoğunluğu bugün temel olarak ücretli istihdamdan geçinmekte ve hayvancılık dahil küçük çaplı tarımsal faaliyet ek gelir faaliyeti olarak yapılmaktadır.

Tablo 2’de köylünün temel istihdam alanları ve gelir kaynakları incelenmektedir. Tablodaki verilerde de görüleceği gibi, yaptığı işi çiftçilik olarak tanımlayan hane reislerinin oranı % 9’u geçmemektedir. Öte yandan ücretli çalışanların oranı ise % 42,6’dır. Buna geçici/marjinal işler yapanları, emeklileri ve kendini işsiz olarak tanımlayanları da eklersek (toplam % 35,7), görüşülen haneler arasında ücret/maaşla geçinenlerin oranı % 78,3’e ulaşmaktadır.

Köydeki ekonomik dönüşümün kapsamını hanelerin temel gelir kaynakları da vurgulamaktadır. Köyde yalnızca tarımsal faaliyetlerden geçinen hanelerin sayısı çok azdır (% 5,2). Temel gelir kaynağı arasında ücret ve maaş sayanlar en büyük grubu (% 78,9) oluşturmaktadırlar. Öte yandan temel gelir kaynakları arasında tarım dışı geliri sayanların genel oranı, eğer esnafları ve Gaziantep’teki dairesini kiralayan bir haneyi de dikkate alırsak, % 94,8’e ulaşmaktadır.

Ücretli çalışan hane reislerinin çalıştıkları yerlere baktığımızda, % 28,7’sinin çevredeki fabrikalarda (hepsi 3. ve 4. Organize Sanayi Bölgelerinde) ve % 14’ünün de Gaziantep’te kamuda ve özel sektörde çalıştıkları görülmektedir. Geçici/Marjinal İşler yapanlar ve İşsiz/Çalışmayanlar ise belirli bir çalışma adresi bildirmemişler (% 24,3) ve nerede iş bulurlarsa orada (köy, çevredeki işyerleri ve Gaziantep) çalıştıklarını belirtmişlerdir. Bu dağılımda köylülerin istihdamı açısından en önemli yeri önce çevredeki işletmelerin sonra da şehirdeki kurum ve işletmelerin oluşturduğunu görüyoruz.

İstihdama ilişkin verilerde dikkati çeken önemli bir nokta, tarım dışı istihdamın temel geçim kaynağı haline geldiği köyde, kente ve sanayi işletmelerine yakınlığına rağmen, işsizlerin ve geçici/marjinal işlerde çalışanların oranının oldukça yüksek olmasıdır. Görüşmelerde bu kişilerin çoğunluğu çevredeki işletmeleri suçlamışlardır. Onlara göre, sanayi işletmelerinin sahipleri topraksızlaşmalarına neden oldukları halde köy halkını istihdam etme konusunda isteksiz davranmakta ve köylülerin yerine dışarıdan gelen kişileri istihdam etmeyi tercih etmektedirler. Öte yandan, köyün bazı ileri gelenleri ise, ücretli iş talep eden köyün gençlerinin ve orta yaşlılarının eğitim düzeylerinin düşük olduğunu ve bunun yanı sıra herhangi bir vasa sahip olmadıklarını belirtmişlerdir. Onlara göre, köylülerin yoğun talebine rağmen çevredeki işyerleri tarafından istihdam edilmek istenmemeleri köydeki emek gücünün işyerlerinin taleplerini karşılamamasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 2. Hane Reislerinin Yaptığı İş ve Çalıştığı Yer/Kurum

Hane Reisinin İş	Sayı	%
Özel Sektörde İşçi	42	36,5
İşsiz/Çalışmıyor	15	13,1
Esnaf	13	11,3
Emekli	13	11,3
Geçici /Marjinal İşler*	13	11,3
Çiftçi	10	8,7
Kamuda İşçi	7	6,1
Ev Kadını	2	1,7
Toplam	115	100,0
Hane Reisinin Çalıştığı Yer/Kurum	Sayı	%
Organize Sanayi	33	28,7
Köy	25	21,7
İşsiz Çalışmıyor	15	13,0
Geçici/Marjinal İşler	13	11,3
Emekli	13	11,3
Gaziantep/Özel Sektör	11	9,6
Gaziantep/Kamu	5	4,4
Toplam	115	100,0
Hanenin Temel Gelir Kaynağı	Sayı	%
Ücret Ve Maaş	90	78,3
Ücret Ve Tarım	12	10,4
Tarım	6	5,2
Esnaflık	6	5,2
Kira	1	0,9
Toplam	115	100,0

* Geçici /Marjinal İşler kategorisi inşaat işçiliği, mevsimlik işçilik, çobanlık ve hurdacılık gibi düzenli olmayan işler ve herhangi bir vasfı olmayan “ne olursa onu yapıyorum” diyenler için kullanılmıştır.

Verilerde dikkat çeken diğer bir nokta, örneklem içindeki hane reisi ya da hane reislerinin eşleri olan kadınların hiç birinin hane dışında ücretli çalışmıyor olmalarıdır. Yapılan mülakatlarda da, köyde ücretli çalışan (yerel sanayide, şehirde ya da başka bir yerde) kadının olmadığı söylenmiştir. Öte yandan, aşağıda ele alınan Tablolarda görülebileceği gibi, haneler için önemli ek gelir kaynağı olan bağ/bahçe ve hayvancılık işlerini yaşlılar ve çocukların yanı sıra kadınlar yapmaktadır.

Türkiye’de yapılan bir çok çalışmada geleneksel, ataerkil ve yoksul kesimler arasında, köylü ya da kentli olsun, kadının ev dışında ücretli istihdamının hanenin ve hane reisinin statü kaybının bir göstergesi olarak kabul edildiğine işaret edilmiştir (Ayata & Ayata 1996). Örneğin, Gül Özyeğin (2004) Ankara’da kapıcılar ve gündelikçiler üzerine yaptığı çalışmasında kente göç etmiş yoksul topluluklarda özellikle evli kadınların evin dışında çalışmasına hoş bakılmadığını tespit etmiştir. Özyeğin’e göre (2004, 23):

Ataerkil düzenin kadının ücretli emeğine karşı çıkışı, kadının cinselliğine ve namusuna ve erkeğin şerefine yönelik algılanan tehditlerden doğan derin endişelerden

kaynaklanır ve kadınların yapabilecekleri işlerin çeşidini ve çalışacakları ortamları büyük ölçüde sınırlar.

Mülakat yapılan kadın ve erkeklerin bu konudaki yorumları da, köyde benzer bir zihniyetin varlığını göstermektedir. Erkekler, henüz kadınlarını çalıştıracak kadar “düşmedikleri” yorumunu yapmışlar, kadınlar da hane dışında çalışmaya olumsuz baktıklarını ve bunu “zorunlu” kalmadıkça yapmak istemeyeceklerini belirtmişlerdir. Kısacası kadının ev dışında çalışması, kadın erkek olsun köylüler tarafından erkeğin ailesini geçindirmekte yetersiz olduğunun bir göstergesi olarak algılanacağı ve erkeğin hane ve toplum içindeki statüsünü sarsacağı için olumsuz karşılanmaktadır. Öte yandan, köylüler arasında yaygın olan kadının ev dışında çalışmasına ilişkin olumsuz yargı ve tavırların nedeni yalnızca geleneksellik ve ataerkillik ile açıklanamaz. Kadınların çalışmasına olumsuz bakılmasının önemli bir nedeni de, köylü kadınlar için ulaşılabilir olan işlerin (sanayide işçilik ve çoğunlukla da çaycılık ya da temizlikçilik gibi vasıfsız hizmet işleri) statüsünün düşüklüğüdür. Bu tür işler “emir-kulu”, “hizmetçi” olmak gibi tabii olmayı çağrıştıran ve insan onurunu aşağılayan işler olarak algılandığı için, hele de kadınlar söz konusu olduğunda, ancak çok zorunlu durumlarda kabul edilebilir görülmektedir. Yeterli veriye sahip olmadığımız için bu tavrın sınıfsal olup olmadığına dair kesin yargılar yürütemesek de, statü eşitsizliklerinin farkında olan bir bilinçten söz edebiliriz. Bu yargıyı daha da güçlendiren bir diğer veri ise, yaptığımız mülakatlarda hem kadınların, hem de erkeklerin kızlarının okuyarak profesyonel meslek sahibi olduklarında çalışmalarının iyi bir şey olduğunu vurgulamalarıdır. Birçok kişi, kızını öğretmen, doktor gibi toplumsal saygınlığı yüksek mesleklerde görmek istemektedir. Son olarak, kadınların tarımla ve hayvancılıkla uğraşmaları ve bu uğraşlar yolu ile haneye ekonomik katkıda bulunuyor olmaları da, onların ücretli istihdama talebini düşüren bir faktör olarak görülebilir.

V.II. Toprak Sahipliği, Tarımsal Aktivite ve Hayvancılık

Hanenin temel gelir kaynağına dair verilerde olduğu gibi, toprak sahipliğini gösteren veriler de, köy halkının çoğunluğunun topraksızlaştığına ve tarımsal faaliyetten uzaklaştığına işaret etmektedir. Görüşülen hanelerin % 65,2'sinin toprağı yoktur. Toprağı olan 40 hanenin büyük bir çoğunluğu da küçük ve orta ölçekte toprak sahipleridir. 25 dönümün üzerinde toprağına sahip aile sayısı sadece 4'tür. Bu dört ailenin de ikisi 40 dönüm araziye sahipken, diğer iki aileden biri 200 ve öteki de 300 dönüm araziye sahiptir. Kısacası köyde büyük toprak sahibi olarak nitelendirilebilecek sadece iki aile vardır. Öte yandan görüşmelerde hem hane reisleri hem de köyün ahalisi, bu iki ailenin gelir ve statü kaybı yaşadıklarını, toplam aylık gelir ve yaşam standardı açısından işçileşen hanelerden daha iyi durumda olmadıklarını belirtmişlerdir. Yapılan bu yorumun nesnelliğini tümüyle doğrulamak mümkün olmasa bile, yorumun niteliği köyde farklılaşan toplumsal konumlara ve bu konumların algılanış biçimlerine dair önemli ipuçları vermektedir.

Diğer bir deyişle, ekonomik yapı ve aktivitede yaşanan dönüşüm ve ağırlıklı olarak ücretli istihdama geçiş ile birlikte, var olan toplumsal hiyerarşiler de değişmeye başlamıştır. Düzenli gelire ve sosyal güvenceye sahip olan ücretli çalışan köylülerin toprak sahiplerine ekonomik bağımsızlığı azaldıkça, toprak sahiplerinin köydeki sosyal konumları da sarsılmaya başlamıştır.

Görüşme yapılan kişilerden biri bu dönüşümü şu sözlerle aktarmıştır:

Eskiden büyük toprak sahipleri kahveye gelince herkes el pençe divan dururdu. Çünkü millet onların işine ve parasına muhtaçtı. İş verecek ki çalışsın, bir kaç kuruş kazansın. Köyde başka iş alanı yoktu. Şimdi neredeyse her hanede bir çalışan var. Az da olsa düzenli bir geliri var. Onun vereceği işe muhtaç değil. Sonra çalışanın mesaisi belli. Mesaiden sonra çalışmıyor. Hafta sonu çalışmıyor, ya da pazar günü çalışmıyor. Evinde dinleniyor, temizleniyor, kahveye çıkıyor. Çiftçi öyle mi? Onun ne saati belli, ne günü belli. Tarlada iş olunca mecbur çalışacak. Bugün pazar diyemez. Şimdi adam bakıyor. Kendi kahvede oturuyor, keyif yapıyor. Öbürü gidiyor sığağın altında tarlada çalışıyor. Üstü başı perişan. Kahveye gelince artık kimse ayağa falan kalkmıyor. Bilmem hangi ağa gelmiş. Kimsenin umurunda değil. Hatta dalga geçiyorlar. Ağa tarlada çalışmaktan perişan halde, diğerleri temiz giysilerini giymiş kahvede keyif yapıyorlar. Bir de tabii şimdi eskisi gibi değil... Eskiden ağanın evinde olan başkasının evinde olmazdı. Şimdi herkeste televizyon var, buzdolabı var, ne ararsan var. Ağada da var, onda da var. Arada pek bir fark kalmadı yani... Ağanın farkı kalmadı yani...

Çiftçiliğin yaşadığı toplumsal prestij kaybı tarımsal faaliyetin son yıllarda azalan getirisi ile de ilişkili olabilir. Nitekim bu kanıyı destekleyecek bir veri, köyde toprak sahibi olanların bir kısmının da tarım yapmayı bırakmış olmalarıdır. Görüşülen hanelerden tarla sahibi olan 40 haneden 26'sı ve toplam örneklemin ise % 22,6'si tarımsal faaliyet yaptığını söylemektedir. Tarım yapanlara ne kadar arazi işlediklerini sorduğumuzda aldığımız yanıt ise diğer grupların tüm arazilerini işlerken, 10 dönüm altında tarlaya sahip olan 20 kişiden 17'sinin topraklarını işlediğini görmekteyiz. Tarımsal faaliyete devam eden hanelerin büyük bir kısmı bahçe tarımı (% 42,3) ile uğraşmaktadır. Diğer iki büyük grup ise, sırasıyla tarla tarımı (%23,1), bağcılık (% 23,1), ve (% 11,5) sebze tarımı yapmaktadır (Tablo 3).

Tarım yapan 26 haneden sadece 7'si ücretli emek kullandığını belirtmiştir. Bu haneler 1-10 kişi arasında değişen tarım işçisi istihdam etmektedirler. 2 hane hariç, diğer haneler 1 ila 20 gün arasında tarım işçisi çalıştırmaktadırlar. 300 ve 200 dönüm toprak sahibi olan iki hane ise sırasıyla 48 gün ve 100 gün tarım işçisi istihdam etmektedirler. Öte yandan görüşülen hanelerin içinde yalnızca 10 hane tarım işçiliği yaptığını belirtmiştir.

Tablo 3. Tarımsal Faaliyet ve Hayvancılık

Tarla Sahipliği	Sayı	%
Evet	40	34,8
Hayır	75	65,2
Toplam	115	100,0
Arazi Miktarı	Sayı	%
<10 Donum	20	66,7
11-25 Donum	6	20,0
>26 Donum	4	13,3
Toplam	30	100,0
Tarımsal Faaliyet Yapılıyor Mu?	Sayı	%
Evet	26	22,6
Hayır	89	77,4
Toplam	115	100,0
Tarımsal Faaliyetin Türü	Sayı	%
Tarla Tarımı (Tahıl)	6	23,1
Bahçe Tarımı (Ceviz, Fıstık Meyve)	11	42,3
Bağcılık	6	23,1
Sebze Tarımı	3	11,5
Toplam	26	100,0
Hayvancılık Yapılıyor Mu?	Sayı	%
Evet	57	49,6
Hayır	58	50,4
Toplam	82	100,0
Hayvan Sayısı	Sayı	%
1-3	45	81,8
4 ve Üzeri	10	18,2
Toplam	55	100,0

Tablo 3'te görüleceği gibi, haneye ekonomik katkısı açısından daha yaygın olarak başvuru alan ek faaliyet alanı hayvancılık gibi görünmektedir. Görüşülen hanelerin yaklaşık yarısı (% 49,6) büyük baş hayvan sahibidir. Öte yandan, hayvancılık yapan bu hanelerin yaklaşık % 83'ünün 1 ila 3 arasında hayvanı olduğu göz önüne alındığında, bu faaliyetin de geçimlik düzeyde ev ekonomisine katkı amacıyla ve büyük çoğunlukla da kadınlar, yaşlılar ve çocuklar tarafından yapıldığı görülmektedir. Köyde sadece hayvancılıktan geçinen hane yoktur. Köyün orman köyü statüsüne geçirilmesi ile birlikte bakılan hayvan sayısı azalmış ve hayvan bakımı ev içine çekilerek kadınlar, yaşlılar ve çocuklar tarafından yapılan bir ek gelir faaliyetine dönüşmüştür.

V.III. Hane Yapısı

Araştırmamızda, sosyolojik araştırmalarda genel kabul gördüğü üzere, hanehalkı bir ya da birden fazla kişinin düzenli olarak bir arada yaşadığı ve ortak bir gelirin paylaşıldığı birim olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, köyün hane

yapısına baktığımızda, hanelerin % 58,2'sinin 6 kişiden az, % 38,3'ünün 6 ila 9 kişi arasında ve % 3,5'lik gibi küçük bir kısmının da 10 ve üzeri sayıda nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. Hanelerin % 73,7 oranında büyük bir çoğunluğu çekirdek aileden ve % 26,3'ü de geniş aileden oluşmaktadır. Geniş ailelerin hane kompozisyonuna baktığımızda ise, hanelerin % 75 gibi büyük bir çoğunluğunun 2 aileden oluştuğunu görmekteyiz.

Araştırmanın bulgularına göre, küçük ve çekirdek aileler ağırlıkta olmakla beraber, köydeki kalabalık ve geniş ailelerin sayısı da azımsanmayacak düzeydedir. Yapılan görüşmeler bu kalabalık ve geniş hanelerin varlığının geleneksel aile yapısından değil, sit alanı uygulaması nedeniyle ev yapımına getirilen kısıtlamalardan kaynaklandığını göstermektedir. Bu hanelerin neredeyse hepsi, bu durumdan büyük bir rahatsızlık içinde olduğunu belirtmişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse, dört ailenin (üç oğlu ve torunlarıyla birlikte) bir arada yaşadığı köydeki en kalabalık hane 300 dönüm arazi sahibi köyün toprak zengini kişiye aittir. Hane reisi, ekonomik imkanı olduğu halde sit alanı kısıtlamasından dolayı bu şekilde yaşamak zorunda kaldıklarını, çok mağdur olduklarını belirtmiş ve her bir aile için ayrı bir eve ihtiyaçları olduğunu söylemiştir.

Mekan sıkıntısı konusundaki şikayetler, özellikle yeni konut yapmak konusunda getirilen kısıtlamalar nedeni ile aileleri ile birlikte yaşamak zorunda kalan genç çiftler arasında, yaygın olarak görülmektedir. Öncelikle genç çiftler arasında kendi evine sahip olma ve ayrı yaşama arzusu çok yaygındır. Mekan sıkıntısının yarattığı mahremiyet sorunları bu sıkıntıların başında gelmektedir. Mahremiyetin dert edilmesi ve çekirdek ailenin bağımsız yaşaması gerektiği fikrinin güçlü bir şekilde dillendirilmesi ise gençlerin modern aile ideolojilerinden etkilendiğini ve bu normları benimsediğini göstermektedir.

V. IV. Eğitim Durumu

Köyün eğitim düzeyi, kente yakınlığı ve uzun zamandır kentle var olan iletişim ve etkileşiminin yoğunluğu dikkate alındığında, oldukça düşük görünmektedir. Tablo 4'te yer alan verilerden takip edebileceğimiz gibi, görüşülen kişiler arasında ortaokul ve lise mezunlarının toplam oranı % 7,8'i geçmemektedir. En büyük grup ilkokul mezunlarından ve okur yazarlardan oluşurken (% 68,7), okuma-yazması olmayanların sayısı da azımsanmayacak orandadır (% 23,5).⁶ Köyde yaptığımız mülakatlardan elde ettiğimiz bilgilere göre, köyde üniversite mezunu sadece 2 erkek bulunmaktadır. Bu durum yakın gelecekte de çok değişecek gibi görünmemektedir. Şu an köyde üniversite öğrencisi olanların ve üniversiteye hazırlananların sayısı 5'i geçmemektedir.

Kadınlar ile erkekler arasında eğitim düzeyleri açısından önemli farklılıklar vardır. Kadınlar arasında okuma yazma bilmeyenlerin oranı erkeklere göre çok

⁶ TÜİK 2000 nüfus sayımı verilerine dayalı Kent Araştırması sonuçlarına göre Gaziantep il merkezinde ilkokul mezunlarının toplam nüfus içindeki payı % 34 ve orta öğretim mezunlarının toplam nüfus içindeki payı % 4,6'dır. Verilerin de işaret ettiği gibi ilginç bir şekilde Dülük Köyü'ndeki oran kent genelindeki orandan oldukça daha yüksektir.

yüksek ve ilkököl mezunu oranı ise erkeklere göre çok düşüktür. Daha çarpıcı olan kadınların ilkököl sonrası eğitimden tümüyle dışlanmış olmalarıdır. Bu durum eğitime erişim açısından cinsiyetçi bir ayrımın varlığına işaret eder. Öte yandan, köydeki eğitim düzeyinin genel olarak düşük olması, yalnızca ataerkil ve cinsiyetçi yapıya gönderme yapan bir açıklamanın yetersiz kalacağını göstermektedir. Görüşülen kişiler arasında ortaokul ve lise mezunu kadın hiç yokken, ortaokul ve lise mezunu erkeklerin oranı da sırasıyla % 6,1 ve % 1,7'dir.⁷ Bu rakamlar da, köyde eğitim için var olan talebin bütün gruplar için ve yaygın bir biçimde düşük olduğunu göstermektedir. Özellikle ilkököl sonrası eğitimin sadece kadınlar değil erkekler arasından da çok düşük oranlarda olduğunu dikkate alırsak, açıklama için başka yerlere de bakmamız gerektiğini görebiliriz. Bu bağlamda, Tablo 4'teki görüşülen kişilerin yaşına göre eğitim düzeyinin dağılımı bize bazı ilginç gözlemler yapma olanağı sunmaktadır. 51 yaşın üzerinde 24 hane reisi arasında 12 ilkököl mezunu vardır (% 50) ve hiç ortaokul ve lise mezunu yoktur. 41-50 yaş grubu arasında görüşme yapılan 19 hane reisi arasında 9 ilkököl mezunu (% 47), 3 ortaokul mezunu (% 15,8) ve bir de lise mezunu vardır (% 5,3). 31-40 yaş grubunda olan 37 hane reisinin eğitim durumuna baktığımızda, 25'inin ilkököl mezunu (% 67,6) ve 3'ünün ortaokul mezunu (% 8,1) olduğunu görürüz. Bu yaş grubunda hiç lise mezunu yoktur. En genç yaş grubunu oluşturan 30 yaşın altındaki 35 hane reisi arasında ise, ilkököl mezunu sayısı 23'tür (% 65,7). Aynı grup içinde bir tane ortaokul mezunu (% 2,9) ve bir tane de lise mezunu (% 2,9) vardır.

Yaş gruplarına göre eğitim düzeyleri dağılımlarının da işaret ettiği üzere, kuşaklar arasında orta ve lise eğitime devam açısından ilginç farklılıklar gözlenmektedir. En küçük yaş grubu olan 30 altı yaş grubu ilkökula devam açısından kendinden önceki üçüncü ve dördüncü kuşağa göre neredeyse iki kat oranında artış göstermiştir. Kendinden bir önceki kuşağa göre ise ilkökula devamda küçük de olsa bir azalma olmuştur. Kuşaklar arasındaki fark açısından daha çarpıcı bir tablo ortaokula ve liseye devamda ortaya çıkmaktadır. En yaşlı kuşak olan 4. yaş grubunda ortaokul mezunu hiç kimse yokken, hem 3. hem de 4. yaş grubunda 3'er kişi ortaokul mezunudur. Oysa en genç yaş grubu oluşturan 30 yaş altındaki hane reisleri arasındaki ortaokul mezunu sayısı yalnızca bir kişidir. Ortaokul eğitime talep 31-40 ve 41-50 yaş gruplarında artarken 30 yaşın altındaki genç kuşakta azalmıştır. Benzer bir durum lise eğitime talepte de görülmektedir. En yaşlı kuşaktan en genç kuşağa doğru gittiğimizde, lise eğitime talepte zamanla düzenli bir şekilde sürekli artan bir talep olmamış, aksine istikrarsız ve marjinal bir değişim yaşanmıştır. Örneğin, en yaşlı kuşak arasında hiç lise mezunu yok iken, bir sonraki kuşakta bir lise mezunu vardır, bir sonraki kuşakta hiç lise mezunu yoktur ve en genç kuşakta da sadece bir lise mezunu vardır. Zaman içerisinde ulaşım olanakları ile kente erişimin çok daha kolay hale geldiği ve toplumun genelinde eğitime karşı

⁷ Yukarıda değinilen TÜİK araştırmasına göre Gaziantep il merkezinde yer alan toplam nüfus içinde orta öğretim mezunu erkeklerin oranı yüzde % 6,3 iken, kadınların oranı ise % 2,9'dur. Dülük Köyü orta öğretim mezunu erkeklerin oranı açısından bakıldığında Gaziantep kent merkezinden daha iyi bir performans gösterirken, kadınlar açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

duyarlılığın arttığı bir dönemden söz ettiğimizi düşündüğümüzde Dülük Köyü'nde gözlemlenen bu örüntü şaşırtıcıdır.

Tablo 4. Cinsiyet Ve Yaşa Göre Eğitim Durumu

Cinsiyet	Eğitim Durumu					X ² = 43,43 P<0,000
	Okur Yazar Değil	Okur Yazar	İlkokul	Ortaokul	Lise	
Kadın	24	5	15	0	0	
	54,5	11,4	34,1	0,0	0,0	
	88,9	50,0	21,7	0,0	0,0	
Erkek	3	5	54	7	2	
	4,2	7,0	76,1	9,9	2,8	
	11,1	50,0	78,3	100,0	100,0	
Toplam	27	10	69	7	2	
	23,5	8,7	60,0	6,1	1,7	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
Yaş						
<30	6	4	23	1	1	
	17,1	11,4	65,7	2,9	2,9	
	22,2	40,0	33,3	14,3	50,0	
31-40	8	1	25	3	0	
	21,6	2,7	67,6	8,1	0,0	
	29,6	10,0	36,2	42,9	0,0	
41-50	6	0	9	3	1	
	31,6	0,0	47,4	15,8	5,3	
	22,2	0,0	13,0	42,9	50,0	
>51	7	5	12	0	0	
	29,2	20,8	50,0	0,0	0,0	
	25,9	50,0	17,4	0,0	0,0	
Toplam	27	10	69	7	2	
	23,5	8,7	60,0	6,1	1,7	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Köyde yapılan mülakatlarda neredeyse herkes eğitime olumlu baktıklarını ifade eden yorumlar yapmışlar ve köylerinden yüksek eğitim sahibi kişilerin çıkmamasından rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Fakat buna rağmen, bir kaç aile dışında eğitime arzu ettikleri önemi veremediklerini ve bunun da bir kaç nedeni olduğunu belirtmişlerdir. Öncelikle, çoğunluk şu anki ilköğretim okulunun uzak olmasından dahi çok şikayetçi olmuş ve servis ücretinin kendileri için büyük bir ekonomik yük olduğunu söylemişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, köyde lisenin olmaması ve lise eğitimi için şehre gitmek zorunluluğu liseye devamın önünde çok önemli bir engel teşkil etmektedir.

Ortaokul ve sonrası eğitime talebin düşük olmasının arkasında yatan bir diğer neden ise ailenin ek gelire olan acil ihtiyacı ve bu ihtiyaca cevap verecek ücretli istihdam olanaklarının yakın çevrede bulunmasıdır. Erken yaşta ve ailenin yanında

kalarak çalışma olanağı hem gençler için hem de aileleri için çocuğun eğitime devam etmesi yerine çalışma hayatına atılmasını daha çekici ve akılcı kılmaktadır. Türkiye’de yüksek eğitimin ne kadar masraflı, getirisi az ve uzun vadeli bir yatırım haline gelmekte olduğu düşünüldüğünde, görüşmecilerin seçimlerinin, en azından erkek çocukları açısından, geleneksel zihniyetin değil, ekonomik zorlukların bir sonucu olduğu açıktır. Bu bağlamda, köyde çocuklarının eğitimine en çok yatırım yapan hane reisinin bu konudaki görüşleri önemlidir. Kişi lise mezunu devlet memurudur ve eşi ev hanımıdır. Üç oğlu vardır. Biri okumuş ve öğretmen olmuştur. Diğer iki oğlu araştırma sırasında liseyi bitirmiş ve üniversite sınavlarına hazırlanmaktaydılar. Hane reisi kendi tercihini ve durumunu köyün diğer aileleri ile karşılaştırmış ve şunları söylemiştir.

Bugün iki çocuğu okutmaya çalışmak çok büyük fedakarlık istiyor. Yalnızca eve katkı yapmamakla bitmiyor. Aynı zamanda mali olarak büyük bir yük oluyor. Tek maaşla onların dershane ve sınav masraflarını karşılamaya çalışıyorsunuz. Eğer sınavı kazanırlarsa bu masraflar daha da çok artacak. Okulu bitirince işe girer mi, girmez mi belli değil. İşe girene kadar da sen bakacaksın. Şimdi bizim köyde insanlar şunu düşünüyor. Çocuğumu okutsam iş sahibi olması yıllar alacak. Bu arada eve katkısı olmadığı gibi bir çok yükü olacak. Oysa bir çocuğu varsa, işe koysa ayda en az 400-500 Lira getirisi olacak. Çocukları okutsa, hem bu gelirden olacak hem de cebinden bir sürü masraf yapmak zorunda kalacak. Bu yüzden aileler çocuklarının çalışmasını istiyor. Gençler de istiyor.

Yukarıdaki verilerin de işaret ettiği gibi, ekonomik zorluklar ve artan eğitim maliyetleri eğitime talebi sınırlamakta, bu durum da orta ve yüksek eğitim mezunlarının sayısının kırsal kesimde ve alt gelir grupları arasında yaygınlaşmasını engellemektedir. Öte yandan, eş zamanlı olarak sanayinin yatay ve dikey olarak genişlemesiyle birlikte istihdam olanaklarının artması da aileler ve çocuklar için eğitime yatırım yapmak yerine işgücüne katılmayı daha çekici ve gerçekçi bir seçenek haline getirmektedir. Bu durum ise, orta ve uzun vadede, sanayi işgücüne katılan alt sınıfların toplumsal hareketliliğinin sınırlanması ve sınıfsal konumlarının kuşaktan kuşağa aktararak kalıcı hale gelmesi anlamına gelebilir.

VI. TOPLUMSAL KONUM VE ÇEVRE ALGISI

Tablo 5’de de görülebileceği gibi, görüşülen hanelerin büyük bir çoğunluğu (% 55,6) durumlarının geçmişe göre daha iyi olduğu kanısındadır. Öte yandan, hanelerinin durumunda geçmişe göre kötüleşme olduğunu düşünenlerin oranı azımsanmayacak büyüklüktedir (yaklaşık % 37). Hanelerinin durumunun iyileştiği kanısına sahip olanların neredeyse hepsi, bu kanıların nedeni olarak düzenli işe ve gelire sahip olmayı göstermişlerdir (% 90,6). İkinci grubu oluşturan, sosyal yaşamın olumlu yönde değiştiğini düşünen kişiler de böyle düşünmelerini öncelikli olarak düzenli işe ve gelire sahip olmaya bağlamışlardır. Hanelerinin durumunun geçmişe göre kötüleştiğini düşünenler ise, kötüleşmenin en önemli nedeni olarak işsizlik ve geçim sıkıntısını ön plana çıkarmışlardır (% 52,8). Durumlarının kötüleştiğini

söyleyenlerin gösterdiği ikinci en önemli neden köylülerin organize sanayi bölgelerinin kuruluşu nedeni ile topraklarını kaybetmiş olmalarıdır. Hanelerin durumlarına dair algıları olumlu ya da olumsuz olsun öne sürülen neden ve açıklamaların ortak paydasını işçileşme/tarımdan kopma oluşturmaktadır.

Tablo 5. Hanenin Geçmişe Göre Bugünkü Durumu

Hanenin Geçmişe Göre Bugünkü Durumu	Sayı	%
Daha İyi	64	55,7
Daha Kötü	42	36,5
Fark Yok	8	7,0
Bilmiyor/Fikri Yok	1	0,9
Toplam	115	100,0
Hanenin Durumunda İyileşme Nedeni	Sayı	%
Düzenli İş Ve Gelire Kavuşma	47	90,4
Sosyal Yaşamda Olumlu Değişim	5	9,6
Toplam	52	100,0
Hanenin Durumunda Kötüleşme Nedeni	Sayı	%
İşsizlik Ve Geçim Sıkıntısı	19	52,8
Topraklarımızı Kaybettik	15	41,7
Sağlık & Sosyal Yaşamda Kötüleşme	1	2,8
Diğer	1	2,8
Toplam	36	100,0

Yapılan mülakatlarda, köylülerin çoğunun organize sanayi işletmelerinin çevrede konumlanmasına genel olarak çok olumlu baktıklarını ve ücretli istihdamı hem düzenli gelir getirmesi ve sosyal güvencesi, hem de sağladığı yaşam tarzı nedeniyle çiftçiliğe tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Öte yandan, organize sanayi bölgelerinin Dülük Köyü halkının neredeyse tüm verimli tarım arazilerini kaybetmelerine neden olması, köylüleri (özellikle bu süreci doğrudan yaşayan yaşlı ve orta yaşlı kuşağı) çok rahatsız etmiştir ve hala rahatsız etmektedir. Bu rahatsızlığın en önemli nedenleri arasında köylünün toprak mülkiyetini bir gelecek garantisi ve ek gelir kaynağı olarak görmesi sayılabilir. Ücretli istihdamın giderek güvencesiz hale gelmesi, işsizliğin artışı ve çevredeki işletmelerin köyün gençlerinin tümüne iş olanağı sağlamayacağı hissi, onlar için toprak sahipliğinin önemini daha da arttırmaktadır. Ayrıca ücretlerin düşüklüğü de, tarımdan elde edilebilecek ek gelire ihtiyacı gerekli kılmaktadır. Nitekim, daha önceki gelir kaynağı tartışmasında büyük bir çoğunluğun bu ek geliri hayvancılıktan sağlamaya çalıştığını ve bu uğraşı da çok önemseydiğini belirtmiştik. Bu durum da, ailelerin tarımsal faaliyetlerden ve hayvancılıktan tümüyle vazgeçmek istememelerine ve ücretli istihdamı temel ekonomik faaliyet olarak tercih etmelerine rağmen tarımsal faaliyetlere ve hayvancılığa ek gelir kaynağı olarak devam etmek istemelerine neden olmaktadır. Bu durum da, bu yaşam tarzını olanaklı kılacak köyde kalma seçeneğini birincil bir tercih haline getirmektedir.

Tablo 7. Köyde ve Şehirde Yaşamın Avantajları ve Dezavantajları

Köyde Yaşamın Avantajları	Sayı	%
Yaşam Kalitesi Yüksek Güvenli Ortam	67	58,8
Geçim Kolay	33	28,9
Sosyal Ortam Ve Sıcak İlişkiler	9	7,9
İyi Tarafı Yok	2	1,8
Fikrim Yok	3	2,7
Toplam	114	100,0
Köyde Yaşamın Dezavantajları	Sayı	%
Kötü Tarafı Yok	58	51,8
Sınırlı Eğitim Ve Sosyal Olanaklar	19	17,0
Toplumsal Baskı/Dedikodu	11	9,8
Ulaşım Altyapı Sorunları	9	8,0
İşsizlik	5	4,5
Fikrim Yok	10	9,0
Toplam	112	100,0
Şehirde Yaşamın Avantajları	Sayı	%
İyi Tarafı Yok	41	36,3
İş, Eğitim Ve Sağlık Olanakları Çok	40	35,4
Gelirin Varsa Yaşam Daha Kolay	7	6,2
Toplumsal Kontrol Ve Baskı Az	4	3,5
Fikrim Yok	21	18,6
Toplam	113	100,0
Şehirde Yaşamın Dezavantajları	Sayı	%
Hayat Pahalılığı	29	25,4
Kalabalık Ve Sosyal Bağlar Zayıf	20	17,5
Çevre Sorunları	22	19,3
Ahlaki Sorunlar	13	11,4
Güvenlik Sorunları	10	8,8
Kötü Tarafı Yok	1	0,9
Fikrim Yok	19	16,7
Toplam	104	100,0

Görüşülen kişilerden yaşadıkları çevreden memnuniyet düzeylerini ölçmek üzere köyde ve kentte yaşamın avantajlarını ve dezavantajlarını karşılaştırmaları istendi. Bu soruların yanıtları Tablo 6'da sunulmaktadır. Nüfusun yarısından biraz fazlası yaşadıkları çevreden çok memnun olduklarını ve köyde yaşamın hiç bir olumsuz yanını görmediklerini belirtmişlerdir (% 51,8). Fakat büyük bir çoğunluk da, köyde yaşamın olumlu yanları ağır basmasına rağmen, olumsuz yanlarının da olduğunu düşünmektedir. Köyde yaşamın olumlu yanlarından sayılan nedenler arasında yaşam kalitesinin yüksek ve güvenli bir çevre olması (% 58,8) ilk sırayı almaktadır. Köyde geçinmenin kolay olması (% 28,9) ise ikinci sırayı almaktadır. Bunu izleyen bir diğer önemli memnuniyet nedeni ise, sosyal ilişkilerin kente göre daha samimi ve sıcak olmasıdır (% 2,7). Köyde yaşamın olumsuz yanları olduğunu düşünen kesime göre, bunun en önemli nedeni eğitim olanaklarının ve sosyal hizmetlerin sınırlı olmasıdır (% 17). Küçük bir çevrenin yarattığı toplumsal baskı ve dedikodu ortamı da köy yaşamının önemli olumsuzluklarından biri olarak görülmektedir (% 9,8). Önemli bir grup da, köydeki altyapı ve ulaşım hizmetlerinin yetersizliğini (% 8) köy yaşamının dezavantajları arasında saymıştır.

Örneklemede yer alan kişilerin önemli bir kısmı kentte yaşamının hiç bir olumlu yanını görmemektedirler (% 36,3). Şehirde yaşamının olumlu yanları olduğunu düşünenler arasında ise, en büyük grubu şehirde iş, eğitim ve sağlık olanaklarının daha fazla olduğuna işaret edenler oluşturmaktadır (% 35,4). Eğer yeterli gelir olursa, kentte yaşamın köyde yaşamaktan daha kolay olduğunu düşünenler ise (% 6,2) ikinci grubu oluşturmaktadır. İlginç bir şekilde, köyde yaşamının olumsuz yanlarından biri olarak toplumsal baskı ve dedikoduyu gören kişilerin sayısı oldukça yüksek iken, kentte bu açıdan daha olumlu bir ortam olduğunu düşünenlerin sayısı daha azdır.

Kentte yaşamının olumsuz tarafları olduğunu düşünenlere göre, kent öncelikli olarak hayatın pahalı olduğu bir yerdir (% 25,4). İkinci olarak, kalabalıktır ve köye göre toplumsal bağlar zayıftır (% 17,5). Yaşam kalitesi çevre sorunlarından (gürültü ve kirlilik gibi) dolayı daha düşüktür (% 19,3) ve kent güvenli bir ortam değildir (% 8,8). Kentte, köye göre ahlaki sorunların daha çok olduğunu düşünenler de (% 0,9), fazla olmamakla beraber önemli bir grubu oluşturmaktadır.

Tablo 8. Başka Bir Yerde Yaşama İsteği

	Sayı	%
Evet	44	38,3
Hayır	71	61,7
Toplam	115	100,0

Bütün bu köy/kent karşılaştırmasında köyde yaşamaya atfedilen olumsuz nedenlerin kıstas noktasını kentte sunulan sosyal ve altyapısal hizmetlerin niceliği ve niteliği oluşturmaktadır. Bu durum da köyde yaşayanların somut bir kent imajına sahip olduklarını ve yaşadıkları toplumsal mekanı bu somut imaj üzerinden değerlendirdiklerini gösterir. Aslında istenen kentteki toplumsal yaşamın olumsuz olarak görünen tarafları dışında kentin sunduğu olumlu sosyal ve altyapı hizmetlerine sahip olmaktır. Diğer bir deyişle, köydeki sosyal çevre genel anlamda olumlanmakta fakat daha iyi bir yaşam kalitesi talebi seslendirilmektedir.

Görüşülen kişilerin yaşadıkları çevreden memnuniyeti, göç isteklerine bakılarak da teyit edilebilir. Tablo 8'de görüleceği üzere, büyük bir çoğunluk (% 61,7) göçü düşünmemektedir ve Dülük Köyü'nde yaşamaya devam etmeyi arzulamaktadır.

VII. SONUÇ

Araştırmanın sonuçları, Dülük köyü halkının yaklaşık on sene içinde yerinden kopmadan hızlı bir topraksızlaşma, tarımsal faaliyetten uzaklaşma ve işçileşme süreçlerini yaşadığını göstermektedir. Köy halkının % 80'e yakını tarım dışı alanlarda ve temel olarak da sanayide ve hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Şu an işsiz olan ya da geçici işlerde çalışanları da düşündüğümüzde tarım dışı

ekonomik faaliyetlerden geçinenlerin oranı % 95'e ulaşmaktadır. Öte yandan, Dülük Köyü'nde yaşanan işçileşme bir göç deneyimini, yani toplumsal mekan ve çevre değişimini, içermediği için kırsal ekonomik aktiviteler de devam etmektedir. Tarımsal faaliyet ve hayvancılık bir çok hanenin ek gelir kaynağını oluşturmaktadır. Dülük Köyü'nün toplumsal yapısında gözlenen bu ilişkiler melez bir toplumsal dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Dülük halkı "işçileşmiş köylüler" olarak isimlendirilebilir. Ne var ki, işçileşme ve tarım dışı ücretli istihdam erkeklerle sınırlı kalmıştır. Köyde tarım dışı ücretli istihdam piyasasına katılan hiç kadın yoktur. Kadınların ev dışı çalışma hayatına katılımında gözlenen bu olumsuz resmin nedeni geleneksel cinsiyet ideolojileri ve işbölümü ile açıklanabilir. Üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer açıklama da köylüler için ulaşılabilir olan istihdamın niteliğidir.

Ücretli istihdamın ve kentli değerlerin yaygınlaşması ile birlikte Dülük Köyü'nün hane halkı yapısının modernleşme eğilimi içinde olduğu görülmektedir. Her ne kadar şu anda hanelerde yaşayan ortalama kişi sayısı hayli yüksek ve geniş aile örüntüsü oldukça yaygınmış gibi görünse de, bu durumun sit alanı uygulamasının yarattığı konut sorunundan kaynaklandığını belirtmiştik. Sit alanı nedeniyle konut üretiminin sınırlı olması, farklı kuşaklardan ailelerin birlikte yaşamasını zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, görüşülen kişilerin çoğunluğu geniş aile yaşamından rahatsızlıklarını dile getirmiş ve uygulamada bir değişiklik olduğu anda kendilerine ait bir konuta taşınmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu durum da, çekirdek aile normunun köyde genel kabul gördüğünü ve arzulanır yaşam tarzı olarak benimsendiğini göstermektedir.

Köyün eğitim düzeyi Türkiye ortalamasının altında, fakat dikkat çekici bir biçimde Gaziantep il ortalamasının üzerindedir. Her ne kadar köydeki eğitim düzeyinin düşüklüğü tüm yaş, cinsiyet ve toplumsal grupları kapsayan bir olgu ise de, eğitime erişim konusunda açıkça cinsiyete dayalı bir eşitsizlik gözlenmiştir. Kadınlar erkeklerden daha düşük eğitime sahiptir. Üzerinde önemle durulması gereken bir nokta da, sanayiye dayalı istihdamın artışı ile birlikte eğitime talebin azalmaya başladığına dair bulgulardır. Bu durum, ücretli istihdamın yaygınlaşmasıyla birlikte eğitim yolu ile toplumsal hareketlilik talebinin beklenenin aksine artmak yerine azalıyor olabileceğini göstermektedir. Diğer bir deyişle, kırsalda sanayileşme ve eğitimin artan maliyeti buradaki grupları kalıcı olarak ucuz ve niteliksiz emek gücü haline dönüştürebilir.

Dülük Köyü'nün son on yılda yaşadığı toplumsal değişime dair gözlemlediğimiz bir diğer olgu ise, köyün özgün durumundan dolayı toplumsal değişim kuramlarında öngörülen bir çok olumsuz süreci – aşırı nüfus artışı, nüfusun çeşitlenmesi, suç artışı, ve bunların sonucunda ortaya çıkan sosyo-kültürel yabancılaşma vb. – yaşamamış olmasıdır. Dülük Köyü ve çevresinin arkeolojik sit alanı olması sanayileşmenin bazı olası sonuçlarının ortaya çıkmasını engellemiştir. İstihdam olanakları artmasına rağmen, Dülük Köyü'nde bir nüfus patlaması yaşanmamış; köyün nüfusu neredeyse değişmemiş ve köye göç edenler de eski köylülerle sınırlı kalmıştır. Kısacası, sanayileşme ile birlikte modern istihdam olanakları artmış, düzenli gelir ve çalışma saatlerine kavuşulmuş ve kişiler

ekonomik bağımsızlığa erişerek geleneksel toplumsal yapının baskılarından en azından ekonomik olarak özgürleşmişlerdir. Bununla birlikte, ekonomik yapıda yaşanan değişim alışıldık toplumsal çevrede kayda değer bir değişimin yaşanmasına neden olmamıştır. Topluluk niceliksel ve sosyo-kültürel olarak neredeyse aynı kalmıştır. Dülük Köyü'nün sanayileşme ile birlikte yaşadığı bu özgün değişim, yani sanayileşmeye rağmen toplumsal çevrenin aynı kalması, köylünün yaşadığı çevreye sosyo-kültürel olarak yabancılaşmasını engellemiştir.

Teşekkür: Dülük Köyü sakinlerine bu araştırmayı mümkün kılan yardımlarından dolayı çok teşekkür ediyorum. Her araştırmada olduğu gibi, bu araştırmaya da özel katkıları olan kişiler oldu. Burada isimleri anılamasa da kendilerine özel bir teşekkürü borç biliyorum. Ayrıca öğrencilerim Funda Aksoy, Esmâ Batur, Gülistan Dalgıç, Derya Demir, Özlem Bozyer ve Pınar İçipek anketin uygulama aşamasında ve veri girişinde olağanüstü bir çaba ve özen gösterdiler. Araştırmanın tasarlanmasından makalenin yazımına kadarki her aşamada Emin Baki Adaş'ın desteği hiç eksik olmadı. Kendisine müteşekkirim.

KAYNAKÇA

- Aronson, Jodi. 1994. "A Pragmatic View of Thematic Analysis." *The Qualitative Report* 2(2). (<http://www.nova.edu.ssss/QR/BackIssue/QR2-1/aronson.html>)
- Ayata, Ayşe ve Sencer Ayata. 1996. *Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü*. Ankara: TC Başbakanlık, TOKİ.
- Ayata, Sencer. 2004. "Bir Yerel Sanayi Odağı Olarak Gaziantep'te Girişimcilik, Sanayi Kültürü ve Ekonomik Dünya ile İlişkiler." *İlhan Tekeli için Armağan Yazılar* içinde, derl. S. İlkin, O. Tekelioğlu & M. Güvenç, ss. 559-90. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları,
- Aydın, Zülküf. 2001. Yapısal uyum politikaları ve kırsal alanda beka stratejilerinin özelleştirilmesi: Söke'nin Tuzburgazı ve Sivrihisar'ın Kınık köyleri örneği. *Toplum ve Bilim* 88: 11-31.
- Boratav, Korkut. 1980. *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: SBF Yayınları.
- Berkes, Niyazi. 1942. *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Araştırma*. Ankara: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi.
- Boran, Behice. 1945. *Toplumsal Yapı Araştırmaları*, Ankara: DTCF Yayınları.

- Broadway, Michael J. 1990. Meatpacking and its social and economic consequences for Garden City.” *Urban Anthropology* 19 (4): 321–344.
- Broadway, Michael J. 2001 “Bad to the Bone: Beef Processing and Social Change in Rural Alberta.” *Writing off Rural Communities: Globalization, Governments, and the Transformation of Rural Life* içinde, derl. R. Epp & D. Whitson, ss. 39-52. Edmonton: University of Alberta Press/Parkland Institute.
- Denzin, Norman K. ve Yvonna, Lincoln. 2000. *Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- ESİWEB. 2005. *İslami Kalvinistler. Orta Anadolu'da Değişim ve Muhafazakarlık* Berlin, Brüksel, İstanbul: ESİWEB.
- Freudenburg, William R. 1982. “The Impacts of Rapid Growth on Social and Personal Well-being of Local Community Residents.” *Coping with Rapid Growth in Rural Communities* içinde, derl. B.A. Weber & R. E. Howell, ss.137-170 Boulder, Co: Westview Pres.
- Gençay, Mahir. 1962. *Gecekondu Problemi*. Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı Yayınları.
- Işık, Oğuz ve Pınarcıoğlu, Melih. 1996. Development and conflict: The two faces of local transformation- the case of Denizli, Turkey.” *City-Analysis of Urban Trends, Culture, Theory, Policy and Action* 5: 93-70.
- Karpat, H. Kemal. 1976. *The Gecekondu. Rural Migration and Urbanization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keleş, Ruşen. 1972. *100 soruda Türkiye'de Şehirleşme, Konut ve Gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Keyder, Çağlar. 1980. *Paths of Rural Transformation in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Khutiala, S. K. 2003. *From Tradition to Modernity*. India: Abhinav Publications.
- Kıray, Mübeccel. 1964. *Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. İstanbul: DPT Yayınları.
- Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü. 1998. Dünya ve Türkiye ekonomisinde Anadolu imalat sanayi: Zenginleşmenin mi yoksa yoksullaşmanın mı eşliğindeyiz?” *Toplum ve Bilim* 77: 135-59.

- Krannich, Richard S. ve Thomas Greider. 1990 “Rapid Growth Effects on Rural community Relations.” *American Rural Communities: Trends and Prospects* içinde, derl. A.E. Luloff, A.E. & L. E. Swanson, ss .61-73. Boulder, CO: Westview Press , ss. 61–73.
- Lerner, Daniel. 1964. *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Toronto: Free Press Collier – MacMillan.
- Özyeğin, Gül. 2004. *Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Stirling, Paul. 1966. *Turkish Village*. New York: Wiley.
- Şenyapılı, Tansı. 1978. *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi
- Şenyapılı, Tansı. 2004. *Barakadan Gecekonduya*. Ankara: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İlhan, Y. Gülöksüz & T. Okyay. 1976. *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Wirth, Luis. 1938. Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology* 44: 3–24.
- Yasa, İbrahim. 1960. *Sindel Köyü'nün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Yasa, İbrahim.1966. *Ankara'da Gecekondu Aileleri*. Ankara: Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yürükan, Turhan. 1968. *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı.

Industrialization and Social Change in the Rural Vicinity of Gaziantep: The Case of Dülük Village

Introduction

Until the 1960s, studies on social structure and change in Turkey mainly focused on rural communities aiming to document traditional forms of social relationships and understand how these forms are being transformed by the forces of modernization. During the heydays of industrialization and urbanization, after the 1950s, the focus of Turkish scholars interested in studying social change shifted to the urban centers. Scholars now tried to understand and examine patterns of urbanizations shaped by massive rural to urban migration, informal housing and employment, and the problems arising due to peripheral urbanization. During this period, studies analyzing the effects of urbanization and industrialization on rural communities were marginalized as urbanization became the main agenda of the governments and the social science scholars.

Since the 1980s, Turkey has been experiencing another round of industrialization which, unlike the first wave, has centered in Anatolia. With the emerging trends of globalization and economic policies of the governments, small and medium scale local enterprises in cities of Anatolia, such as Denizli, Gaziantep and Kayseri, have captured an opportunity to integrate with the global networks of production and exchange. The result has been a process of rapid industrialization and urbanization in these peripheral towns with significant economic, social and spatial consequences. One of the most important consequences of this process is the expansion of industrial spaces to the rural peripheries of these cities and the concomitant transformations taking place in these rural communities.

Objectives and Data

In order to understand and explain the multifaceted effects of industrialization on rural communities, this article presents a case study based on a fieldwork carried out in a village near Gaziantep city. Gaziantep has been accepted as one of the most successful agents of the second industrialization wave of Turkey. In the past 20 years or so, the city has become the most important urban and industrial center of the Southeast Anatolian region. This ongoing process has not only transformed the urban center, but also the peripheral rural areas as the industrialization of Gaziantep has been mainly led by the organized industrial districts located in the peripheral rural areas. The village where the fieldwork was conducted is stationed in the midst of organized industrial districts and has been subjected to direct effects of industrialization within the past ten to fifteen years. Based on the findings of the fieldwork, the aim of this study is to understand dynamics of social change initiated by the expansion of industrialization to peripheral areas. The study mainly focuses on patterns of employment, household and education. A detailed analysis of socio-cultural change observed in the village as a result of rapid industrialization has been left out for another study. The study also examines the subjective perception of the

villagers of their social status and social environment. The findings of this study are based on 115 household questionnaires and many planned and spontaneous in-depth interviews conducted with the residents and local notables of the village.

Findings

The data obtained from the fieldwork show that the economic structure of the village underwent a radical transformation within the past decade as the organized industrial districts have started to locate in the nearby agricultural fields. Agricultural activity has ceased to be the primary economic activity in the village and replaced by employment in the industrial enterprises and public service sectors. The main reason for the radical shift in the economic activity is the fact that the majority of the villagers sold their fields to the industrial enterprises seeking to locate in the area. Many of the villagers now have no fields. Those who have very small lands either stopped cultivating the land or continue to engage in subsistence agricultural activities. Even the very few large land owners (2 households) do not rely on agriculture as the sole income generating activity. All the villagers have at least one wage-earner in the family. Many solely depend on waged employment in these private industrial enterprises around the area and public institutions in the city. In other words, the majority of villagers have become proletarians and some public servants. However, since proletarianization has not involved a movement in space (rural to urban migration) and forced a radical change in lifestyle, agricultural activities continue to be engaged as additional source of income by many households. In that sense, perhaps, we can call the villagers as “proletarian peasants.” In addition, proletarianization has been mainly limited to men. Although working in industrial enterprises has become the main form of employment in the village, there are no women employed outside of the household as wage-earner. Women have become “housewives” as frequently addressed in the studies on the poor peasants’ migration to urban centers in Turkey.

The study also observed that, similar to the studies on modernization and industrialization, in the village the household size and structure have been changing towards small nuclear families. The families also modernized their housings imitating the urban forms of multiple storey buildings. The apartments usually consist of a guest room, separate kitchen, bedrooms, separate bathrooms and toilets inside as is the case in urban dwellings. However, the unique condition of the village has limited the force of modernization both in the size of households and type of dwellings. There are many extended households who are forced to live in old and small dwellings together with married children and grandkids. However, this type of living is seen as undesirable by almost everybody in the village and nuclear family lifestyle has been accepted as a norm. All of the newly-wed couples desired to move into their separate dwellings when it becomes possible.

One of the significant findings of the study is about the changing indicators of education in the village. In contrast to what modernization studies argued, the demand and level of education in the village have not increased following

industrialization. On the contrary, the comparison between generations show that the demand for education decreased as the opportunities for employment increased. Keeping in mind that the majority of the villagers are low-income families, entering into workforce in young ages have become more of a rational choice for families and children than investing in education which is a long-term and expensive investment with no guarantees in it returns.

The comparison between gender differences in terms of access to education is also somewhat surprising. Considering the fact that the village has been in contact with the city for long time and that contact has increased its density in recent times, one would expect a more gender neutral trend towards access to education. However, the data show a huge gap between sexes in terms of education levels. Women are excluded and marginalized from access to education at all levels compared to men. This fact, however, should be considered at the larger context of the state level. At the state level, the education indicators of Gaziantep are no better than those observed in the village. Low education levels and deep gender inequalities in access to education is the general characteristic of the population living in the borders of Gaziantep. So expansion of urban values should not be expected to have a modernizing effect in the village since they do not significantly differ from those of the rural ones.

The study also found that despite the fact that the village has experienced a sudden and tremendous increase in the demand for industrial workforce in the nearby enterprises, contrary to what has been observed by the studies on industrialization, it has not been subjected to rapid and massive in-migration. The size and structure of the population of the village remained the same except the natural demographic increases within the community. In other words, all the inhabitants of the villagers are its locals although some has migrated to city for a while and has come back as the opportunities for employment become better in the village than they are in the city. This phenomenon observed in the village also stems from its special status as an archeological site. The village is subjected to strict rules of construction and no new construction has been allowed within the last ten years. This situation limited the demand for migration to the village and those who wanted to settle around the areas chose to move into other villages nearby.

Studies on social change emphasize alienation as one of the socio-psychological outcomes accompanying industrialization and urbanization. The majority of the village dwellers, however, expressed their satisfaction with living in their village and has no plans to migrate to the city. For them, although village life has it downs, it has more advantages than the city especially when it is near the city, has more opportunities for employment, lower costs of living and better environmental qualities. The villagers particularly emphasized the quality of the community which experienced no significant change in its number and socio-cultural composition. The population almost remained the same as it was before the industrial enterprises located in the area. Villagers have not experienced the sudden economic transformation with a sudden and dislocating change in their community and population structure. This prevented them from being alienated to their social

environment. In that respect, the experience of villagers could serve as an interesting case for social scholars and urban planners which show that it is not industrialization per se but sudden population change that causes many social problems. Furthermore, the study shows that when people find employment and have access to urban amenities nearby they do not want to migrate. In fact, they find the village life much more satisfying than the urban life.

Looking into the Fighting Against Terrorism from the System Theory Perspective

Terörle Mücadele'ye Sistem Teorisi Perspektifi İle Bakış

Murat Günbeyi* ve Tarkan Gündoğdu
Spalding University, College of Education, Leadership Education

Abstract

Terrorism is one of the war methods that has been used individuals, groups, and even by some states for centuries. Those who used terrorism as a method might get some short term results, but in the long term they certainly harm themselves, their nations and sometimes the whole world. The PKK, which is a brutal and an international terrorist organization, has started its activities in the southeast of Turkey 35 years ago, and today it became a well-known terrorist organization around the world. Policies and strategies applied by Turkey against the PKK for years did not help to finish the PKK and its activities. Today, experts, researchers and politicians believe that it is time to find different but more effective counterterrorism policies. Systems theory offers efficient, comprehensive and unique counterterrorism methods against the PKK terrorism. In order to unearth PKK's recruitment tactics, some conferences for high school students were organized and conducted during the last two years in Diyarbakir. The conference series made it clear that there are some different ways such as enlightening young people to fight against the PKK in the lights of systems perspective. This research shows that security agencies which are responsible of dealing with terrorist organizations need to pay attention to youth and students in the region.

Key words: PKK, Terrorism, Systems theory, Education and awareness.

Özet

Terör hemen her devirde bireylerin, grupların ve bazen de devletlerin amaçlara ulaşmak için kullanılageldiği ve halende kullanılmakta olan bir savaş metodudur. Teröre başvuranlar bazen kısa vadeli sonuçlar elde etseler bile, sebep oldukları zarar uzun vadede sadece kendilerini değil tüm milleti ve bazen de tüm insanlığı etkilemektedir. PKK terör örgütü de 35 sene önce Türkiye'nin Güneydoğusunda faaliyetlerine başlayan ve bugün dünya gündeminde kendisine yer bulan, şiddet yanlısı, uluslararası bir terör organizasyonudur. Türkiye'nin yıllardır PKK'ya karşı yürüttüğü askeri, ekonomik ve siyasi politikaları örgütün bitirilip faaliyetlerinin sonlanmasında etkili olamamıştır. Günümüzde uzmanlar, araştırmacılar ve siyasiler PKK'ya karşı artık farklı ama daha etkili metotların kullanılması konusunda fikir birliği içersisindedirler. İşte Sistem teorisi PKK'ya karşı nasıl bir terörle mücadele

politikası yürütülmesi gerektiği konusunda farklı, kapsayıcı ve etkili çözüm önerileri sunan bir konsepttir. PKK'nın en etkin olduğu Diyarbakır ilinde sistem teorisi bakış açısı ile yürütülen teröre karşı bilinçlendirme konferansları bu teoriden niçin faydalanılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma terör örgütlerinin en önemli sermayesi olan gençlerin neden güvenlik güçleri tarafından daha fazla ilgi ve alakaya muhtaç olduklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: PKK, Terör, Sistem teorisi, Diyarbakır

I. INTRODUCTION

When the sources on terrorism are inspected, it is seen that the experts and the researchers cannot make a mutual description of terrorism. Because of their policies, many state security units and relevant research centres describe terror differently. From this point of view, historically and today, the researchers could not reach an agreement on a common description, which could be acceptable to everyone (Gündoğdu, 2003). It is apparent that where there is terror, there is also intimidation, constraint, fear, anxiety, chaos, instability and a great deal of financial and moral damages. According to Özer (2006), terrorism is application of violence and threat to civilians or to civil targets, intentionally and deliberately for achieving a political aim.

The terrorist organisations can cause extensive losses of lives and property by planning activities that may cause horrific results at a minimal cost. For example, El-Qaida terrorist group has arranged the 9/11 attacks at a relatively low cost of \$ 50,000. On the other hand, the Milken Institute estimated that the cost of the same attacks to the US was around \$ 15 billion (Günbeyi, 2006). It will be sufficient to consider these numbers in order to realise the dimensions of the threats of the terrorist organisations today (Navarro and Spancer, 2001).

The attack to the World Trade Centre in USA has not only caused economic losses but also caused psychological and social losses. For example, within the first 30 days following the attacks of 9/11, 125,000 people have lost their jobs (Keleher, 2002). According to the Terrorism Information Pool (www.tkb.org) that gathers the statistics of the global terrorist activities and presents them to the use of the researchers, in 32,668 terrorist activities, 114,999 people got wounded and 49,802 people lost their lives in the last 30 years. When the families, friends, the loved ones and the social circles of these people are considered, it will be necessary to increase these figures reflected to the statistics by 4 or 5.

Unfortunately, our country has also received its share of the ongoing global craze of terrorism. When the financial and moral losses caused in Turkey was analysed, it was estimated nearly 40,000 people have lost their jobs and the financial losses have reached between \$ 200 billion and \$ 300 billion. (Sever and

Roth, 2008; Yaya, 2009, and Çiçek, 2008). But, the classical methods used fighting against terrorism has not managed to keep the losses at minimal level.

Although Turkey is a secular and democratic country respecting the superiority of law and human rights, is one of the countries affected most by the national and international terrorism. Turkey, having fought actively against terrorism of all kinds, has not yet reached the desired success. Consequently, these developments are causing the experts and the researchers to focus on certain questions. In reaching the existing point, is Turkey wrong in the strategies used for fighting against terrorism? If wrong, what kind of tactical mistakes have been made / are being made in fighting against terrorism? What are the effective means of correcting these mistakes and deficiencies? The *reactive counterterrorism approach* that is regarded and used as a fighting method against terrorism has not given any results until today. In this model the terrorist is captured, sent to trial and sent to the prison. These terrorists sent to the prison are isolated from the society. When will this method that has proven to be ineffective be abandoned and new models that will lead to sustainable and systematic applications and strategies will be initiated?

In a world where basic concepts such as citizenship, public services and human rights are being questioned and discussed, it is not possible to achieve success in fighting against terrorism without discussing and questioning the classic counterterrorism policies. So far, easily applicable short term solutions have been used and the desired success has not yet been achieved. Instead of this, new systems that are difficult to apply but suggesting long term sustainability and real solutions, such as the *system theory perspective*, bringing new analytical aspect to the problems, are required.

II. WHAT IS SYSTEM THEORY AND HOW CAN IT BE USED IN FIGHTING AGAINST TERRORISM?

The System Theory first got into literature by the book of Peter Senge titled "The Fifth Discipline" (Senge, 1990). The System theory was first considered by the private sector companies and was discussed with the quality development searches of the companies. According to the System theory, all objects and events in the universe are correlated to and interact with each other (Ragan & Carder, 1994). An event happening today is affected from some events in the past and in the same way, some events that will happen in the future will be affected from the events of today. If many of the events today are the results of some event or events of the past, then attention must be given to the relation and connection between these events and must definitely be considered.

System perspective is a method of recognizing and understanding the relations and connections of the roles and services in an organisation, in detail. System theory investigates how an event or a person influences a wider mass or the

environment. This theory, instead of blaming someone or some departments while handling the problems, tries to understand how the whole system / organisation can contribute to the solution (Busch & Busch, 2006).

The main aim of the System theory is to use the whole of the dynamics and relations that form the system in the solution of the problem, in the most efficient way. Since the relations are effecting the actions, the actions are affecting the people and finally the people are affecting the system. Another important difference which separates this theory from other classic and modern problem solving methods is that this theory, instead of approaching the problems as a whole, it divides up the problems to several pieces and investigates each piece in detail (Miller and et. al, 204).

The System theory, while handling the problems, by frequently asking the question of “why”, investigates the real reasons of the events and the problems that seem to be normal (Zipperer & Tompson, 2006). For example, “Why the terrorism policy in our country is not successful?”, “Why is not there a coordination between the institutions?”, “Why is it that only the security forces are fighting against terrorism?” The experts that use the System perspective are successful in reducing the risk factor, in suggesting sustainable solutions, in focusing on process and solution. The theory envisages *mutual wisdom* and *mutual action* as indispensable elements of success in fighting against terrorism. According to the System theory, institutions and the individuals should set aside their priorities and demands and grab hold of values that will enable them to succeed as a complete system.

Fitting up the security forces with all kinds of military armaments while they are unaware of the system perspective and their inability of taking advantage of this aspect is causing waste of effort, time and sources. In order to fight effectively against terrorism that is foreseen to increase in the oncoming years, the subject must be handled with different aspects such as statistical analyses, behavioural science and system perspective. The use of the System theory in fighting against terrorism examines not only stopping and controlling the existing terrorist activities but, in the mean time, the dynamics in the system and the relations triggering these dynamics, which cause terrorism in long term.

The System perspective handles terrorism as a social problem with different dimensions. Multidimensions of the problems make it necessary to be handled from all aspects. It is not sufficient to solve the problem, just to see the security forces as responsible for the fight. Such a misconception is both effecting the collaboration between the institutions negatively and is also causing the problem not to be taken so seriously by other members of the public. The other institutions that do not see themselves as responsible in fighting against terrorism are either subjected to misinformation and misdirection of the terrorist groups, or deliberately or unwittingly encumbering the security forces in the fight (Gündoğdu and et. al,

2008). Such conditions prevent the security forces in taking rational decisions in the fight mentioned before.

According to the System theory, terrorism is not an individual, self realised event. If there is terrorism, then that means that there is a problem in the system or in the system dynamics. The institutions that provide security services should be aware of this reality and should adjust their policies accordingly. In fighting against terrorism, the System perspective ensures healthy communication between the individuals and the institutions, efficient use of the sources, the results to be sustainable and prevents the fighting to conflict with science and ethic rules. The mentioned theory describes which dynamic malfunctions in the terror problem and which relation effects what and how much, and where it should be focused in the big picture.

It is not rational to see only the security forces as responsible from fighting against terrorism and to expect them to be successful. Instead of approaching the terrorism problem from an integral point of view of dynamics and relations, seeking short term solutions with so called “*magic bullet*” approach has caused nearly 40,000 people to die in Turkey in the last 35 years. *Magic bullet* is a terminology used for defining all types of methods derived for achieving fast results without having to consider the problems long term and without having to search for sustainable solutions by eliminating the elements that cause the problems (Busch & Busch, 2006). The System theory suggests in fighting against terrorism to dry out the marshland instead of catching the mosquitoes, to continue the fighting systematically and to rehabilitate those that clash with the SYSTEM, without pushing them outside the system.

Reducing the terrorism problem down to just one of the important reasons such as economic, cultural, ethnical and religious in order to understand the problem and to fight against it, is not increasing the possibility of success, but decreasing it. All these reasons are effective for terrorism and they should be dealt with cautiously. Simplification of a problem for solving it is different to showing a problem as simple, when it is not. The System theory, while it suggests searching for integral solutions to the problems, also makes it necessary to pay attention to the details as well. Identifying a policy for fighting against terrorism by taking advantage of the System theory will both reduce the expenses to be made in the fighting and will create sustainable solutions. It will be sufficient to inspect Figure 1 in order to understand better the new aspects of the System theory in fighting against terrorism.

Figure 1: Comparison of Classic method and System Perspective Approach for Fighting against Terrorism

Anti-terror Activities Carried out by Classical Method	Anti-terror Understanding by the System Theory Aspect
Not focused on the crime but generally on the criminal. (Catch, judge, if necessary catch again), short term solutions are popular.	Focused on crime and the reasons of the crime. Involved in search for long term solutions.
Distant from Planning (Reactive)	Gives importance to planning and after implementation evaluation (Proactive)
Focused on the result	Focused on process and Solution
Does not see cost as very important, the high costs are covered by the general budget; the real costs can never be calculated.	Tries to keep costs under control by analysing inputs -outputs
The security units are seen as the sole and main responsible in fighting against terrorism (criminal and self-oriented)	Delegates responsibilities and duties in fighting against terrorism to security, educational, non-governmental, religious organisations and institutions and to the public. (Community-oriented)

III. DIYARBAKIR PILOT STUDY

a) Diyarbakır and the PKK

Diyarbakır is a long established city in south east, where Turkish, Kurdish and other ethnic origin citizens live. Some years back, religious terrorist organisations such as Hezbollah were active and in the last 35 years the PKK has been very active. It can be seen that especially in recent years the PKK terrorist organisation has been carrying out aggressive propaganda activities towards the young people of Diyarbakır and is trying to convince the high school and university students to join them. Again recently, the PKK that has made a lot of losses in the military side is trying to compensate these losses among the young people Kurdish origin. Having established in second half of 1970's and based its ideology on Marxist-Leninist discourse, PKK is a separatist terrorist organisation, has been concentrating its activities in the eastern and south eastern cities of Turkey. The organization was formed under the leadership of Abdullah Öcalan, who is currently in prison at İmralı Prison, is allegedly continuing its activities (Özer & Günbeyi, 2008).

It has been observed at the end of the classic anti-terror method, which has been used until today that, by condemning the terror or by frightening the people in the

region by punishment, is not influencing or changing the people's viewing of terrorism. The southeast needs jobs and more investments, especially for young people. Therefore, in order to normalize the region, the government should make new investment and improve the living standards for Kurdish citizens. Also, the government needs to fight against high unemployment which has fed the PKK for decades. The current government introduced a massive economic package in the southeast worth as much as \$12 billion to create new jobs. At the beginning of 2009, the government launched a Kurdish language channel on state television, and this is a good opportunity for the government to understand and maybe solve the Kurdish people's cultural and social problems, or at least to talk about these problems in their language.

On the other hand, the existing anti-terror methods are not sufficient for educating the people in the region about terrorism and are not effective. Many individuals believe that public education in the southeast is in poor shape today because there is no consensus on what students should learn at school in terms of cultural and social trends. The current education system does not pay any attention to students' cultural, language and religious preferences. Thus, the ongoing classic education system at the schools and the inflexible, short term and result oriented policies of the security forces are not creating any differences in the region regarding fighting against terrorism.

b) The Existing Situation in the Region

The terrorist activities took place in Diyarbakır and the arguments regarding these are affecting the feelings and opinions of the people living in the region and of the people who originate from Diyarbakır. In order to be able to fight successfully against terrorism, the System theory suggests that the psychology of these people, the social relations they have developed with the other individuals of the society and the behaviour of the people in the region to be put under microscope.

The anti-terror policies used in the region that have so far been unsuccessful have now got to be examined by systematic and scientific methods, without wasting time and the necessary corrections should be made. The security methods / precautions used in the past for anti-terrorism such as deserting villages, giving continuous economic support to the people, tight security measures during daily life and frequently taking people into custody did not bring the desired success. Because of the terrorist activities, many of the families in the region have either lost some lives or were subjected to the investigation of the security forces and were exposed to the ugly face of the terror, one way or the other. Being scared of the security forces or the terrorist organisations or dreading their activities have affected their spirits and behaviour. By taking the System theory in hand, the Diyarbakır reality or rather realities - such as the relation of the security forces with the people, the connection and interaction of the public workers with the people in

the region and the perception of the state and the terrorist organisations by the people in the region - will give very important clues in determining the anti-terror policies of Turkey for the future.

Majority of the families living in the region, more or less, were exposed to terror and the effects of terror and have experienced this unfavourable condition. The System theory will provide useful outputs for fighting against terrorism for the future, by evaluating the reasons and the results of the above mentioned individual experiences as a whole. System theory claims that there exists always a strong affiliation between the reasons and the results of problems. Hence, it is not reasonable to tie terrorism with just a couple of common reasons. There may be some motives that affect individuals' behaviours against terrorism. Namely, each actor (ethnicity, unemployment, poverty, etc.) might be part of the problem; therefore, they should be examined individually without ignoring their influence on the results. In summary, the System theory tries to examine how the people in the region, the security forces and other public workers and the administration separately perceive terror and the relations of these with each other and what kind of place they occupy in the big picture, tries to achieve a better success in fighting against terrorism by considering the data obtained and the typical characteristics - hospitality, honesty, wide and strong family ties - of the people in the region.

c) The Aim of the Study and the Contents

When the image of PKK terror organisation on the third generation (born in 1990 and later) was evaluated, it was understood that they see the PKK as an *innocent organization* (Gündoğdu et al. 2008). As of their age, these young people have never experienced the activities of the PKK at its wildest terms, neither personally, or via written-visual media. On the contrary, they have experienced the so called peace discourses of PKK used within the politisation period. Naturally, these young people who are high school students are exposed to disinformation and misinformation of PKK terror organisation.

As of their age, these high school students are under the influence of their family members. If any members of the family have previously joined the organization or subjected to bad behaviour of the security staff, then the information given to them are biased, incorrect and directive. When evaluating this condition, it must also be taken into account that the family ties in the region are stronger and deeper compared to the western parts.

These young people are also influenced by their friends. Friendship relations, as the family ties, are based on strong foundations in the region. In the region where an average family has 9-10 children (Özer, 2006), frequently the young people have blood bound relatives as friends as well. In Turkish, there is an expression that "tell me who your friend is, I'll tell you who you are" is sufficient to explain the effect of the group of friends on these young people.

When it is analysed why the fight against terrorism did not achieve the desired results, besides the emotional and parental results indicated above, another reality, which surfaces, is that these young people that keep the organisation on the move and keep it alive, are not informed properly by the relevant state office. In this concept, considering that better success in fighting with the terrorism can be achieved by system theory aspect, within the last year, instead of the classic anti-terrorist precautions, a systematic work was initiated in Diyarbakır, especially for the *High School Students*. Primarily a field study was carried out and the target population was determined.

At the analyses which lasted six weeks at the city and town centres, it was determined that the best way to inform these young people was to give conferences by the experts, face to face and by interactive methods. Hence, it was planned to give *Informative Conferences* for an average of 90 minutes, primarily to cover grade 3 students in 62 high schools for the 2006 - 2007 academic year, by the Diyarbakır Police Department, Department of Anti- Terrorism. In these series of conferences, sessions were made in 62 high schools and 76.14% of the target population was reached and the illegal structuring of the terrorist organisations, the type of activities carried out, and the tactics they use for convincing the young people to join them were explained.

In 2007-2008 academic years, out of 60,000 students, 43,460 students at grades 1, 2 and 3 of the high schools were reached in 165 sessions. The contents of the conferences were not kept fixed and were re-structured according to the feedback received from the students and they were informed on the issues, which they felt useful to themselves. Also, it was tried to continuously measure the adequacy, necessity and success of the seminars by questionnaires distributed. The questionnaire consisted of two sections: the first section with multiple choice questions and the second section with open ended questions. The evaluation of the questionnaires started with classification of the answers in the second section. The conference team classified the answers under different headings and the classified questionnaires were scanned and all of them were downloaded to the computer in jpeg format.

d) Outcomes of the Study

Majority of the students participated in the survey have expressed that they liked the conference and they would recommend it to the others. Especially the second part of the questionnaire which was left blank and the participants were asked to put down their personal feelings had very striking expressions. For example, “before coming here, the probability that I went up to the mountains was 60%, now it is 10%”, “You can never guess how important it was that I came here. It was a good decision that I came here.” To the 25th question of the survey [According to you, is this conference you have attended, one of the correct applications for fighting

against terrorism?], 38.7% of the students answered “*absolutely yes*” and 27.9% of them answered “*yes*”, so 66.6% of participants agreed and expressed the necessity of the conference.

Table 1: Opinions Regarding the Conference

According to you, is this conference you have attended, one of the correct applications for fighting against terrorism?		
	n	%n
Absolutely No	2234	5.9
No	2353	6.2
No comment	5767	15.3
Yes	10527	27.9
Absolutely Yes	14623	38.7
No Answer	2257	6.0
Total	37761	100.0

When both the multiple choice section and the free opinion sections were analysed, it was seen that the results were quite important. The problem was diagnosed correctly. The young people at the high schools were under danger if they did not receive the right information support from their families, because, the curriculum given at schools did not give the sufficient and correct information to keep the young people away from terrorism. The school, teachers even the lessons were authority figures in the eyes of the students, which represented boredom and status quo, and they were to be resisted. Again in the survey, to the question [Do you believe that the measures taken until today have been effective in solving the terror problem?], 14.5% of the students answered “*absolutely not*” and 21.0% replied saying “*not*”. It means that 1/3 of participants showed their dissatisfaction about classic anti-terrorism measures practiced at the region.

Table 2: Opinions on Anti-terror Methods

Do you believe that the measures taken until today have been effective in solving the terror problem?		
	n	%n
Absolutely No	5472	14.5
No	7915	21.0
No Comment	12373	32.8
Yes	6795	18.0
Absolutely Yes	3144	8.3
No answer	2062	5.5
Total	37761	100.0

Another interesting and important outcome was suggestions of almost all of the students were that the conference should not have been given to them only, but to their friends, families and all the people more systematically and with wider contents. This observation and insistence of the students alone was sufficient to show the necessity in trying some new methods with the System theory aspect.

IV. RESULT AND SUGGESTIONS

There are obviously some important differences between System perspective and classic methods. The differences are accepted as the strengths of the System theory. For instance, the fight given against terrorism today, with the classic method does not concentrate on the crime oriented but on the criminal. Whilst the System theory does not focus on the criminal, it focuses on the crime and reasons for occurrence of the crime. Additionally, classic method looks for short term solutions and is more popular. But the System theory looks for long term solutions. While the classic method is far away from planning, the System theory gives great importance to planning. While the understanding of fighting today is focused on result, the System theory is focused on process and solution. While the classic fighting conception perceives fighting against terrorism as the sole responsibility of the security forces, the System theory gives this responsibility to educators, to religious leaders, to non-governmental organizations and in short to the community itself.

From the security services point of view, the System theory, while the security policies for a region are identified, investigates what kind of data will be used, *why* these data should be used, what kind of sub-over systems could be formed for problem solving and the functionality of these systems. Thus, the experts will be able to effective and successful in the future time scale, will be able to guess the terror policies and will be able to receive the help of the security forces to draw up a route map for them.

More specifically, System theory may require decision makers, governmental forces and other individuals, who can contribute to solving terrorism problem, to discuss how several systems relate to each other. Namely, police, military, educators, and non-profit organizations need to come together and discuss the possible solutions. Because if the connection between these actors is healthy and effective, then each element which forms the system will both fulfil his obligations satisfactorily and will also give positive support to the other parties during the fight. The System theory gives importance to the connection and interaction between the organizations and the individuals carrying out the fight together rather than themselves.

The conferences given to the High school students by interactive methods were accepted as useful and helpful. According to the feedbacks received after each seminar, the conference should also have been given to families more systematically. However, because of some limitations such as time and money, the conferences were planned just for students. In the future, therefore, the content of the conference should be changed accordingly and students' parents and relatives be included.

The system theory is not interested in short term solutions and magic bullet approaches, which discussed before. In order to succeed against terrorism implementing some effective and rightful actions are required. Nevertheless, the interaction and dialogues between the organisations and the individuals do not develop immediately and easily. Therefore, the experts who are administrating the fight against terrorism should grasp the importance of dialogue and collaboration and should never forget that this requires time, patience and extra effort. Besides, terrorism is not the only problem in the region. There are several problems in Diyarbakir that should be discussed and dealt with. Lack of education, poverty, and unemployment are some of the important problems. This is the reason why System perspective is needed there: to find long term and more effective solutions. System theory will give the responsibility to educators, to religious leaders, to non-governmental organizations, and to the community itself.

V. REFERENCES

- Busch, J.A. & Busch, G.M. (2006). *Zihin Savaşları, Yayınlanmamış Ders Notları*, Louisville, USA
- Cicek, C. (2008). *Birliğimiz bozulursa, dirliğimiz de bozulur*. Retrieved 4/2/2009 from *Tumgazeteler* Web site: <http://www.tumgazeteler.com/?a=4238238>
- Günbeyi, M. (2006). *The Counter-Terrorism Issue in the U.S. and Turkey's Policies, Unpublished Master's Thesis*, University of Louisville, Louisville, USA
- Gündoğdu, T. (2003). *Terörle Mücadele Hizmetlerinde Kalite Geliştirme Aracı: Proaktif Polislik, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

- Gündoğdu, T., Özer, M., Wilcox, P. & Günbeyi, M. (2008). Diyarbakır Lise Öğrencilerinin Teröre Bakış Açıları, 45. *Ceza ve Adalet Akademisi Konferansında sunulan Tebliğ*, Cincinnati, USA
- Keleher, R. (2002). Terorun ekonomik boyutu, <http://www.mipt.org/> (Erişim Tarihi: 11/10 2007)
- Miller, R.B., Anderson, S. & Keala, D.K. (2004). Bowen Teorisi Gecerli mi? Temel Bir Araştırma İncelemesi, *Evlilik ve Aile Terapisi Dergisi*, 30, pp.453-467
- Navarro, P. & Spencer, A. (2001). September 11, 2001: Assessing the costs of terrorism. *The Milken institute review, fourth quarter*, pp. 19-20
- Özer, M. (2006). Türkiye'de rejimi değiştirmeye yönelik taleplerin toplumsal arka planı. *TODİE, Yayınlanmamış master tezi*.
- Özer, M. & Günbeyi, M. (2008). Kurdish opposition in Turkey. In S.Teymur & C.Smith (Ed.) *The PKK: An Old-Decades Brutal Marxist-Leninist Separatist terrorist Organization*(pp.133-156). Washington, DC:TISD Press
- Ragan, P. T. and Carder, B. (1994). Sistem Teorisi ve Güvenlik, *Profesyonel Güvenlik*, 39, pp.22-28.
- Senge, P. (1990). *Besinci Disiplin: Öğrenen Organizasyonların Pratik ve Sanat Yönü*, New York:Doubleday.
- Sever, M.& Roth, M.P. (2008). PKK'nın Finansal Kaynakları, In S.Teymur & C.Smith (Ed.) *The PKK: An Old-Decades Brutal Marxist-Leninist Separatist terrorist Organization*(pp.67-87). Washington, DC:TISD Press
- Yaya, M. E. (2008). Turkish Tourism Industry, Terrorism, and Warfare. Retrieved 4/2/2009 from <http://ssrn.com/abstract=1083793>
- Zipperer, L. & Tompson, S. (2006). Sistem Düşüncesi, *Bilgi Bakış Açısı*10, pp.16-21

İnsanda Boy Uzunluğunun Evrimi ve Ergonomik Açından Önemi

Evolution of Human Body Height and Its Implications in Ergonomics

İzzet DUYAR*¹ Barış ÖZENER²

¹Gaziantep Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

²Başkent Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Anatomi Anabilim Dalı

Özet

Bedensel yapının bütününe ifade eden iki antropometrik değişkenden biri olan boy uzunluğu (diğeri vücut ağırlığı) pek çok alanda olduğu gibi ergonomik çalışmalarda da önemli bir yer tutar. Başta giysi ve taşıt imalatı olmak üzere, tüm mekânların tasarımı ve inşasında boy uzunluğu vazgeçilmez bir değişkendir. Ergonomik açıdan bu denli önem taşıyan insan boyu tarih boyunca sürekli değişim göstermiştir. Değişimin günümüzde de devam ettiği yönünde kuvvetli bulgular mevcuttur. İnsan boyunun hangi aşamalardan geçerek günümüze ulaştığının bilinmesi, bir taraftan insan-çevre ilişkilerinin aydınlatılmasına, diğer taraftan da insan boyunun ileride ne gibi değişimler geçireceğinin öngörülmesinde yardımcı olmaktadır. Bu çalışmada, ön-insanların tarih sahnesine çıktığı dönemden başlayarak yerleşik hayata geçildiği döneme kadar geçen zaman diliminde boyda nasıl bir değişimin olduğu mercek altına alınmıştır. Çalışma, literatürden sağlanan verilere dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Veriler biraraya getirildiğinde, insan boyunun evrim sürecinde düz bir hat şeklinde sürekli artmadığı, kimi zaman yükselmeler gösterirken kimi zaman da düşüşler sergilediği anlaşılmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki boy farkı (seksüel dimorfizm) da buna benzer biçimde düzenli bir azalma göstermekten ziyade, dalgalı bir değişim örüntüsü çizmektedir. Günümüz insanı boy ortalaması açısından yegâne tür değildir; 2 milyon yıl öncesinde Homo sapiens'le yaklaşık aynı boyda ön-insanlar tarih sahnesine çıkmıştır. Homo erectus'te ise boy ortalaması bir miktar azalma göstermekle birlikte dağılım aralığı günümüz toplumlarından çok farklıdır. Üst Paleolitik'in erken evrelerine tarihlenen buluntularda boy uzunluğu tekrar artma eğilimi göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Ergonomi, boy uzunluğu, antropometri, insan evrimi, seküler değişme, seksüel dimorfizm

Abstract

Body height is an crucial variable in the design and production of all physical spaces, primarily in the manufacturing of clothes and means of transportation. Having such an ergonomic significance, the height of the human being has constantly changed during the course of history. There exist strong data suggesting that this change is still continue. To find out stages of evolution of human height throughout the ages up to the present will help us to illuminate the human-environment relations, and to predict the possible changes that the human height might be subjected to in the future. In view of these reasons, the changes that has occured in human height from the period at which hominids appeared until humans' transition into settled life have been closely examined. The study was carried out on the basis of the data obtained from the earlier studies in literature. These data, when considered as a whole, reveal that the human height did not continuously increase in a linear fashion in its evolutionary path but recorded some increases and decreases at different stages. The difference between males and females (sexual dimorphism) has not shown a steady decrease either; instead, it has exhibited an oscillating pattern. The modern humans as a species is not unique in terms of their height; as a matter of fact, two million years ago hominids had existed at approximately the same height as the *Homo sapiens*. Although the average height had shown some decrease in *Homo erectus*, its distribution pattern was not much different than the one observed in the modern human societies. In the findings dated to the early stages of the Upper Paleolithic Age, height showed a tendency to increase again.

Key words: Ergonomics, body height, anthropometry, human evolution, secular change, sexual dimorphism

I. Giriş

Bazı bilim dalları için insanın antropometrik boyutlarının ve vücut oranlarının tespiti son derece önemlidir. Ergonomi de bu bilim dalları arasında yer alır. Kullanılan her türlü araç-gereç ve giysinin yanı sıra yaşanılan ve çalışılan mekânların insan boyutlarına uygun olarak tasarlanıp üretilmesi ergonomi disiplininin varlık nedenleri arasındadır. Antropometrik boyutlar ergonomi açısından önemli olmakla birlikte bazı ölçülerin diğerlerine kıyasla daha fazla öne çıktıkları söylenebilir. Boy uzunluğu sık kullanılan değişkenlere örnek olarak verilebilir. Vücudun toplam uzunluğunu ve gelişimini yansıtmamasından dolayı boy uzunluğu çoğu araştırmacı için “anahtar değişken” rolündedir. Bu nedenle toplumlar arası karşılaştırmalar yapılırken ya da insan cüssesinin zaman içerisindeki değişimi incelenirken, boy uzunluğu genellikle ele alınan ilk değişken olmaktadır.

Boy uzunluğunun zaman içerisinde ne tür dalgalanmalar gösterdiği, araştırmacıların üzerinde durduğu bir başka konudur. Gelişmiş ekonomilerde (özellikle Kuzey ve Batı Avrupa’da, Kuzey Amerika ve Japonya gibi uzak Doğu toplumlarında) yaşam koşullarındaki düzelmeye ve sağlık alanındaki gelişmelere ve ilerlemelere bağlı olarak ortalama boy uzunluğunun son birkaç yüzyıl içerisinde belirgin bir artış gösterdiği bilinmektedir (ör., van Wieringen, 1986). Yapılan hesaplamalara göre Avrupa ve Kuzey Amerika’da boydaki artış hızı her on yılda 1,0 cm civarındadır (Tanner, 1988). Boy uzunluğundaki bu artış “pozitif seküler

değişme” olarak adlandırılmaktadır. Türkiye’de de özellikle yirminci yüzyılın son otuz kırk yılından başlayarak günümüze dek gelen bir pozitif seküler değişimden söz edilebilir (Duyar, 1995a). Ancak Türkiye’deki boy artış hızının, Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri için telaffuz edilen rakamın gerisinde kaldığı da vurgulanmalıdır.

İnsan boyu yalnızca yüzyıllık (seküler) değişimlere değil aynı zamanda uzun süreli değişimlere de maruz kalmaktadır (Styne ve McHenry, 1993; Aiello ve Dean, 1990). Boy uzunluğunda meydana gelen uzun süreli evrimsel eğilim ve değişimleri belgelemek nispeten daha zordur. Bununla birlikte, insan boyunun hangi aşamaları kat ederek günümüze ulaştığını bilmek, hem insan-çevre ilişkilerini anlamak açısından hem de insan boyunun ileride nasıl bir dalgalanmalar göstereceğini öngörmede ipuçları sağlama potansiyeli taşımasından dolayı önemlidir.

II. Veri Kaynakları

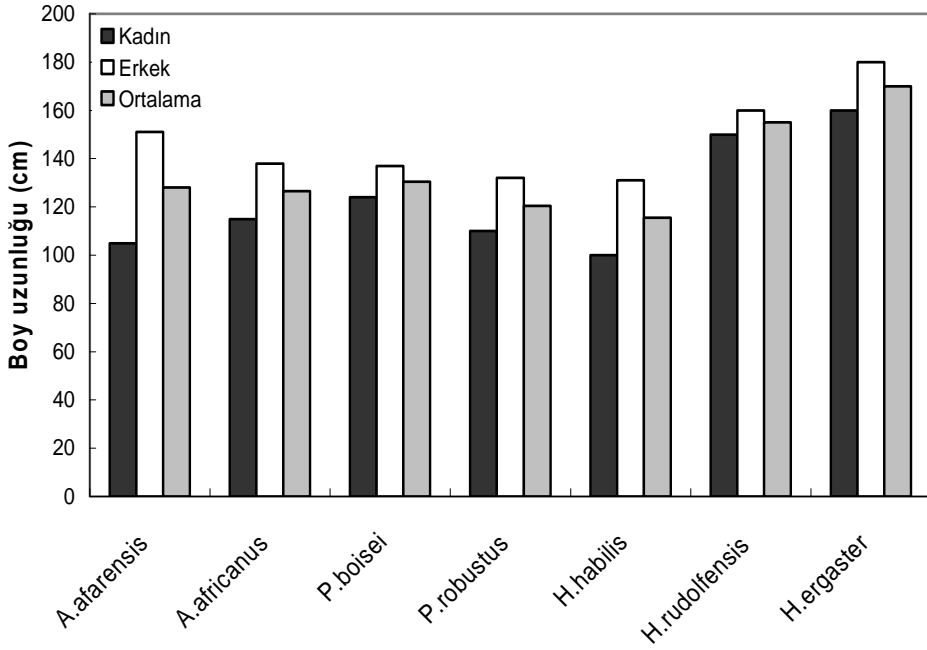
İnsanın geçmişine ilişkin bilgiler değişik kaynaklardan gelmekle birlikte günümüzde en önemli materyal fosil/iskelet kalıntılarıdır. Bu çalışmanın verilerini de çeşitli dönemlere tarihlendirilen iskelet kalıntıları ve bunlardan hesaplanan boy uzunlukları oluşturmaktadır. Bu çerçevede, insan evriminin erken dönemleri için McHenry ve Coffing (2000) tarafından tahmin edilen boy uzunluğu değerleri dikkate alınmıştır. Bunu takiben Aillo ve Dean (1990)’ın *Homo erectus*’ler için verdiği boy uzunlukları değerlendirilmiş ve son olarak Üst Paleolitik ve Mezolitik dönemler için Formicola ve Giannecchini (1999)’nin verileri üzerinde durulmuştur. İlk grupta yer alan erken hominidlere (ön-insanlara) ilişkin verilerin hepsi Afrika’dan ele geçmiş olup, bunlar yaklaşık olarak 3,9–1,4 milyon yıl eskiye tarihlendirilmektedir. İkinci grupta yer alan *Homo erectus* buluntuları ise Afrika ve Uzak Doğu’da ele geçmiş ve yaklaşık 750.000–125.000 yıl öncesini temsil etmektedirler. Üçüncü kümeyi oluşturan veriler ise günümüzden 40.000–10.000 yıl önce Avrupa’da yaşayan insan topluluklarına aittir. Bu yazıya konu olan buluntular insan evrimini bütünüyle temsil etmemekle birlikte, insanın boy uzunluğunun ana hatlarıyla nasıl değiştiği sorusuna cevap verecek niteliktedir.

III. Ön-İnsanlarda Boy Uzunluğu

Erken hominidlerde ortalama boy uzunluğu değerleri türlere göre Tablo 1’de verilmiştir (McHenry ve Coffing, 2000). Bu zaman diliminde insan boyundaki değişim Şekil 1’de yer alan grafiklerden de izlenebilir. Grafiklerde erkek ve kadınların boy değerlerinin yanı sıra bu iki değer toplamının ikiye bölünmesiyle elde edilen “ortalama boy” değerleri de yer almaktadır.

Tablo 1. Erken hominidlerde ortalama boy uzunluğu değerleri (cm)

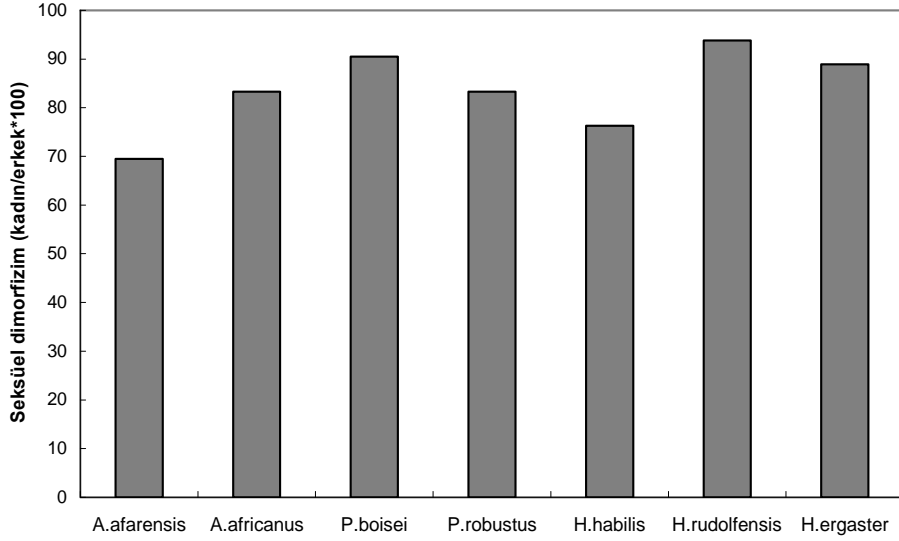
Tür	Jeolojik yaş (milyon yıl)	Erkek	Kadın
<i>Australopithecus afarensis</i>	3,9–3,0	151	105
<i>Australopithecus africanus</i>	3,0–2,4	138	115
<i>Paranthropus boisei</i>	2,3–1,4	137	124
<i>Paranthropus robustus</i>	1,9–1,4	132	110
<i>Homo habilis</i>	1,9–1,6	131	100
<i>Homo rudolfensis</i>	2,4–1,6	160	150
<i>Homo ergaster</i>	1,9–1,7	180	160

Şekil 1. Erken hominidlerde ortalama boy uzunluğu değerleri

İnsan ailesinin ilk üyelerinde boy uzunluğunun nasıl bir değişim gösterdiğine bakılacak olursa (Şekil 1), önce kısa boylu gruplarla temsil edilen bir platoyla, ardından yükselme eğiliminin hâkim olduğu bir örüntüyle karşılaşılır. Platoyu, 130 cm civarındaki boylarıyla *Australopithecus*'lar (*Paranthropus boisei* dâhil) oluşturmaktadır. Burada ilginç olan nokta, yaklaşık 115 cm'lik boyuyla

Homo habilis'in en düşük değeri göstermesidir. Ancak *H. habilis*'le yaklaşık aynı zamanda yaşamış olan *Homo rudolfensis* ve *Homo ergaster*'in “uzun boylu” olmaları, boy uzunluğunun evriminin sanıldığından daha karmaşık bir örüntü çizdiği anlamına gelmektedir. Bu türlerden *H. ergaster* 160 cm'ye ulaşan boyuyla günümüz insanından, ya da daha doğru bir ifadeyle yeryüzündeki pek çok insan toplumunun ortalama değerinden hiç de farklı değildir. Özetle, *H. ergaster* boy uzunluğu yönünden diğer ön-insan gruplarından belirgin bir kopuşu temsil eder. *H. ergaster* yalnızca boy uzunluğuyla değil, daha pek çok morfolojik özelliğiyle de diğer gruplardan ayrılır. Konumuzla ilgili olması münasebetiyle burada sadece kollarının boya oranla nispeten kısa olmasını, bacaklarda uyluk bölgesinin uzun olmasını ve leğen kemiğinin dar bir yapı göstermesini bu kopuşun göstergeleri olarak zikredebiliriz (McHenry ve Coffing, 2000).

Yeri gelmişken cinsiyetler arasında gözlenen cüsse farklılığına (seksüel dimorfizm) da değinmek yerinde olacaktır. Seksüel dimorfizmin nasıl bir değişim gösterdiği literatür verilerine dayanılarak tarafımızca hesaplanmış ve elde edilen rakamlar Şekil 2'de sunulmuştur. *P. boisei* dışta tutulacak olursa insan ailesinin ilk temsilcilerinde kadın ve erkek arasındaki farkın görece daha fazla olduğu söylenebilir. Cinsiyetler arasındaki cüsse farklılığı *H. rudolfensis* ve *H. ergaster*'de azalarak günümüz değerlerine ulaşmıştır. Seksüel dimorfizm açısından *P. boisei*'nin çok yüksek bir rakam göstererek yüzde 90'ların üzerine çıkması, günümüz insanına benzerlikten ziyade temsil sorunuyla açıklanmalıdır. *H. rudolfensis*'e gelinceye değin cüsse farkının görece daha belirgin olması, bu aşamadan sonra günümüz değerlerine yaklaşılması, boy uzunluğunda (Şekil 1) ortaya çıkan örüntüyle uyum içerisindedir. Diğer bir deyişle, hem boy uzunluğu açısından hem de seksüel dimorfizm açısından *Homo sapiens*'e benzeyen grupların eskiliği 2 milyon yıla dayanmaktadır.

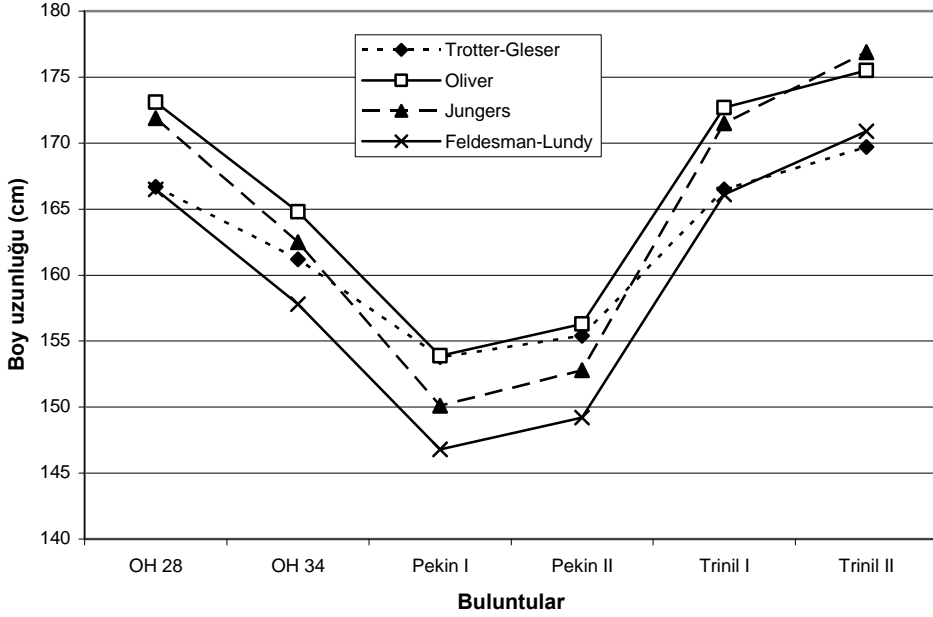

Şekil 2. Erken hominidlerin boy uzunluğunda gözlenen sekstiel dimorfizm

IV. Homo erectus’lerde Boy Uzunluğu

Aiello ve Dean (1990)’ın eserinde *Homo erectus*’lerin boyunu temsil etmek üzere 6 örnek incelenmiştir (Şekil 3). Bunlardan ikisi Afrika’da Olduvai’da (OH 28, OH 34), diğer ikisi Çin’de (Pekin I ve Pekin II) ve geriye kalan ikisi de Güneydoğu Asya’da (Trinil I ve Trinil II) gün ışığına çıkartılmıştır. Buluntuların ait oldukları döneme ilişkin ayrıntılı bilgi verilmemekle birlikte yazarlar Çin ve Java buluntuları için yaklaşık 750.000–125.000 tarihlerini zikretmektedirler (Aiello ve Dean, 1990:13). Biz de bu çalışmada, *Homo erectus*’lerin verilen zaman dilimini temsil ettiğini kabul edeceğiz.

Aiello ve Dean (1990) *H. erectus*’a atfedilen buluntuların boyunu dört ayrı formülle hesaplamış ve sonuçları liste halinde vermişlerdir. Boy hesaplamaları, kadınlar ve erkekleri birarada değerlendiren formülleri kullanarak gerçekleştirilmiştir. Şekil 3’ten de görüleceği gibi altı *H. erectus* buluntusu içerisinde en kısa boylu olanı Pekin I, en uzun boylu olanı ise Trinil II’dir. İncelenen örneklerin *H. erectus* içindeki çeşitliliği yansıttığı kabul edilirse, bu türde boy uzunluğunun yaklaşık olarak 150–175 cm arasında değiştiğini, ortalama boyun ise 160 cm’nin biraz üzerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bu da, ilk kez *H. ergaster*’le ortaya çıkan modern insan boyunun hafif bir azalmayla *H. erectus*’lerde de devam ettiği anlamına gelir.

Şekil 3. Farklı hesaplamalara göre *Homo erectus*'lerde boy uzunluğu

Neandertallerin boy uzunluğuna ilişkin ayrıntılı çalışmalar bulunmamakla birlikte literatürde bu grubun boy uzunluğuna değinen bazı araştırmalar mevcuttur. Örneğin Styne ve McHenry (1993) Batı Afrika Neandertallerinde erkeklerde ortalama boy uzunluğunun 170 cm, kadınlarda ise 157 cm olduğundan bahsetmektedirler. Aynı makalede Avrupa Neandertalleri için bu değerler sırasıyla 167 ve 160 cm olarak verilmektedir. Verilen bu değerlere bakarak Neandertallerin *H. erectus*'lere kıyasla biraz daha kısa boylu olduklarını söyleyebiliriz.

V. Üst Paleolitik ve Mezolitik Dönemde İnsan Boyu

İnsan boyundaki evrimsel değişimin ele alındığı bu çalışmada üzerinde durulacak üçüncü dönem Geç Pleistosen-Erken Holosen arasındadır. Kültürel anlamda Üst Paleolitik ve Mezolitik'e denk gelen bu zaman diliminde buzul döneminin son dalgası hüküm sürmüştü ve ardından ılıman iklim koşulları egemen olmuştur. Bu döneme ilişkin boy verileri, yukarıda da belirtildiği gibi, ayrıntılı bir biçimde Formicola ve Giannecchini (1999) tarafından incelenmiştir. Sözü edilen çalışmada sadece Avrupa buluntuları ele alınmakta ve Üst Paleolitik dönemi kendi içerisinde "erken" ve "geç" olmak üzere iki ayrı dönemde değerlendirilmektedir. Çalışmanın bulguları, Erken Üst Paleolitikte Avrupa'nın batısı ve doğusu arasında boy uzunluğu açısından farklılaşmanın olmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık Geç Üst Paleolitikte durumun değiştiği ve Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında boy uzunluğunda bariz farkların ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Anılan zaman

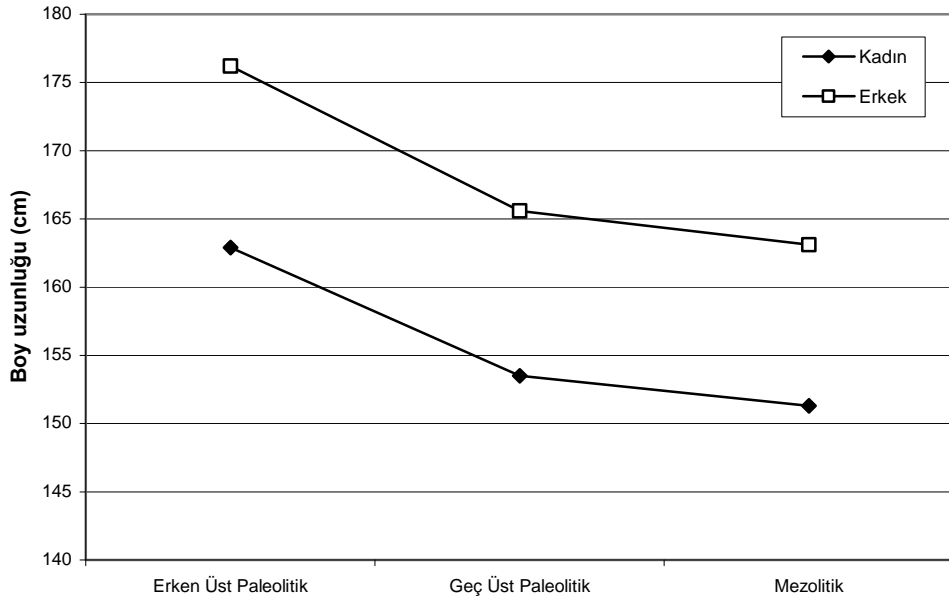
diliminde Doğu Avrupa topluluklarında boy uzunluğu Erken Üst Paleolitikteki değerini büyük ölçüde devam ettirirken Batı Avrupa'da kısalan bir boyla karşılaşmıştır.

Batı Avrupa'da boy uzunluğunda meydana gelen değişimler Tablo 2 ve Şekil 4'te verilmiştir. Erken Üst Paleolitikte Batı Avrupa'daki boy ortalaması ile günümüzde bu bölgede yaşayan toplumların boy ortalamaları arasında büyük benzerliğin olduğu daha ilk bakışta dikkati çekmektedir. Ancak Üst Paleolitiğin geç evrelerine gelindiğinde hem kadınların hem de erkeklerin boyu belirgin ölçüde kısalmıştır. Kısalma eğilimi hızını azaltmakla birlikte Mezolitikte de devam etmiştir. Batı Avrupa'da Erken Üst Paleolitikte günümüz değerleriyle karşılaştırılabilir bir boy ortalaması söz konusu iken bu değerın Geç Üst Paleolitik'te düşmesi, Formicola ve Giannecchini (1999)'ye göre, hem beslenme koşullarındaki kötüleşme hem de grup içi çiftleşmelerin artmasıyla açıklanabilir.

Tablo 2. Batı Avrupa'da Erken ve Geç Üst Paleolitik dönemler ile Mezolitik dönemde ortalama insan boyu (cm)*

	Erkek		Kadın	
	<i>n</i>	Ortalama	<i>n</i>	Ortalama
Erken Üst Paleolitik	20	176,2	10	162,9
Geç Üst Paleolitik	21	165,6	15	153,5
Mezolitik	96	163,1	72	151,3

*Kaynak: Formicola ve Giannecchini (1999)

Şekil 4. Batı Avrupa’da Geç Pleistosen-Erken Holosende insan boyu

Formicola ve Giannecchini (1999) ayrıca Avrupa’nın batısı ve doğusunda yaşayan grupların boy değerlerini de karşılaştırmıştır. Yapılan analizler, Üst Paleolitikte Avrupa’nın doğusu ile batısı arasında boy uzunluğu yönünden belirgin bir ayrışmanın olmadığını, ancak Mezolitikte anılan coğrafyalar arasında belirgin bir boy farkının olduğunu ortaya koymaktadır (Tablo 3). Mezolitikte Doğu Avrupa’da ele geçen örneklerin boyu hem erkeklerde hem de kadınlarda yaklaşık 10 cm daha uzundur.

Tablo 3. Mezolitik dönemde Batı ve Doğu Avrupa’da insan boyu (cm)*

	Erkek		Kadın	
	<i>n</i>	Ortalama	<i>n</i>	Ortalama
Mezolitik (Batı Avrupa)	96	163,1	72	151,3
Mezolitik (Doğu Avrupa)	75	173,2	46	161,7

*Kaynak: Formicola ve Giannecchini (1999)

VI. Genel Değerlendirme ve Sonuç

Çevresini ve yaşadığı tüm mekânları sürekli olarak kendi boyutlarına uygun biçimde inşa etme ve değiştirme çabası içerisinde olan, keza kullandığı araç-gereçleri ve giysileri kendi bedenine uygun şekilde tasarlayıp üreten insan için boy uzunluğunun önemi inkâr edilemez. Çünkü boy uzunluğu, insanın boyutlarını ifade eden değişkenler içerisinde en önde gelenidir. Günlük yaşamın pek çok alanında olduğu gibi ergonomik uygulamalarda da bu değişkenin dikkate alınmadığı durumlarla karşılaşmak neredeyse imkânsızdır.

Bu denli önemli olan bir değişkenin zaman içerisinde gösterdiği değişimi ortaya koymak ve gelecekte ne tür eğilimlerin ortaya çıkacağını kestirmek konusuna antropologların ve ergonomistlerin ilgisiz kalacağı düşünülemez. Ergonomi açısından bakıldığında, yapılan düzenleme ve tasarımların daha kusursuz ve yetkin olabilmesi için bir yandan “mevcut” şartlara cevap vermesi gerekirken bir yandan da “geleceğe” dönük çözümler üretmesi gerektiği söylenebilir. İşte bu noktada, insanın boyutlarının ve vücut oranlarının ileride ne olacağı sorusu merkezi bir konuma yerleşmektedir (Duyar, 1995b). Ancak bu tür sorulara verilecek cevapların bir bölümünün geçmişte yattığı da unutulmamalıdır.

İnsanlık tarihi boyunca boyda ve vücut oranlarında meydana gelen değişimleri öğrenmede en güvenilir kaynak, günümüze kadar ulaşabilen uzun kemik kalıntılarıdır. Ancak iskelet koleksiyonlarına bakıldığında sağlam olarak ele geçen uzun kemiklerin sayısının nispeten az olduğu görülür. Tarihin şafağına doğru

gidildikçe buluntuların daha da azaldığı anımsanacak olursa, insanın boy uzunluğundaki değişimi tüm dönemler itibarıyla ortaya koymanın ne kadar güç bir iş olduğu daha iyi anlaşılır. Bu sebeple, boy uzunluğunun evrimi üzerine yoğunlaşan çalışmalar hem sayıca çok azdır hem de sadece belirli dönemleri yansıtır niteliktedir. Elinizdeki çalışma farklı araştırmacılar tarafından incelenmiş olan üç dönemin bulgularını biraraya getirerek, boy uzunluğundaki ana eğilimleri belirleme düşüncesinden beslenmiştir.

Üç farklı döneme ilişkin veriler bir arada değerlendirildiğinde çıkartılacak ilk sonuç, McHenry (1991)'nin de belirttiği gibi, boy uzunluğunun düzgün bir çizgi boyunca sürekli artış eğilimi içerisinde olmadığıdır. Diğer bir ifadeyle, insan ailesinin üyelerinde boy uzunluğunun gelişimi karmaşık bir örüntüye sahiptir. Örneğin günümüz insanı (*Homo sapiens*) boy uzunluğu açısından benzersiz bir tür değildir; yaklaşık 2 milyon yıl önce bizimle aynı boyda insanlar mevcuttu. Yaklaşık 1,7 milyon yıl öncesinde ise 180 cm'den daha uzun bireylerle karşılaşmak sürpriz değildi (McHenry, 1991).

Plio-Pleistosende görülmeye başlayan “uzun boyluluk” özelliği büyük ölçüde *H. erectus*'lerde de devam etmiştir; ancak *H. erectus*'lerin boy uzunluğunun biraz daha kısa olduğu vurgulanmalıdır. Öte yandan Neandertallerin boyu *H. erectus*'lerden de kısadır. Ancak erken *Homo sapiens*'lerde boy sözü edilen son iki gruptan daha uzundur (Styne ve McHenry, 1993). Bu veriler bize, insan boyunun belli bir banda yerleştiğini ve genellikle bu bant aralığında dalgalandığını göstermektedir. Bu dalgalanmanın erken *H. sapiens* sonrasında da devam ettiğini Batı Avrupa örneklerine bakarak söyleyebiliriz. Bu bölgede, Üst Paleolitik'in son dönemlerinde boyda belirgin düşüşler gözlenmiştir. Günümüzde bu bölgede yaşayan insanlar tekrar eski boylarına kavuşmuş görünmektedirler. Dahası, bu bölgede son birkaç yüzyılda boy uzunluğunda bu seviyenin de üstüne çıkma eğilimleri gözlenmektedir. Pozitif seküler değişim olarak adlandırılan bu eğilim yaşam koşullarındaki ve beslenmedeki iyileşmelerle açıklanmaya çalışılmakta ve bir süre daha devam edeceği tahmin edilmektedir.

Ergonomi açısından bakıldığında, insanın kullanacağı her türlü araç-gerecin, giysilerin ve mimari yapıların tasarımında insan boyundaki bu artış dikkate alınmak durumundadır. Örneğin daha konforlu ve az kazalı yolculuklar için taşıtların koltuklarının boyutlarının bu “yeni” insana göre tasarlanması zorunludur. Öte yandan, boy uzunluğundaki artışın vücudun tüm birimlerinde eşit oranlarda gerçekleşmediği bilinmektedir. Yapılan çalışmalar boy uzunluğundaki artışın önemli oranda bacaklardaki uzamadan kaynaklandığını göstermektedir (Duyar, 1995a). Taşıtlarda yapılacak yeni düzenlemelere tekrar dönecek olursak, koltuk boyutlarının artırılmasına ek olarak örneğin otobüslerde koltuklar arasındaki mesafenin de artırılması gündeme gelmelidir. Tüm bu yeni düzenleme ve tasarımlar, “ileriye” görme ve ona göre önlemler alma iddiasında bulunanlar için gözden kaçırılmaması gereken bir husustur.

Boy uzunluğuyla birlikte ele alınabilecek diğer bir husus da cinsiyetler arasında gözlenen boyut farklılıklarıdır. Ön-insanlarda kadın ve erkek arasındaki boyut ve ağırlık farkı ileri düzeydedir. Boydaki cinsiyet farkı zaman içerisinde

azalarak günümüzdeki konumuna gelmiştir. Ancak seksüel dimorfizmdeki azalma, boy uzunluğunun artışında gözleendiği gibi, düzgün bir hat boyunca gelişmekten ziyade dalgalı bir örüntü çizmektedir.

Kaynakça

- Aiello L, Dean C. (1990) *An Introduction to Human Evolutionary Anatomy*. London: Academic Press, s.262–265.
- Duyar İ. (1995a) Ankara’da yaşayan çocukların bazı antropometrik ölçülerinde 1950-1986 yılları arasında gözlenen değişimler. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 12:1–13.
- Duyar İ. (1995b) İnsanın fiziksel boyutlarındaki değişmeler ve ergonomik açıdan önemi. 5. *Ergonomi Kongresi*. İstanbul: Milli Prodüktivite Merkezi Yay. No. 570, s.180–189.
- Formicola V, Gianecchini M. (1999) Evolutionary trends of stature in Upper Paleolithic and Mesolithic Europe. *Journal of Human Evolution*, 36:319–333.
- McHenry H. (1991) Femoral lengths and stature in Plio-Pleistocene hominids. *American Journal of Physical Anthropology*, 85:149–158.
- McHenry H, Coffing K. (2000) Australopithecus to Homo: transformations in body and mind. *Annual Review of Anthropology*, 29:125–146.
- Styne D, McHenry H. (1993) The evolution of stature in humans. *Hormone Researches*, 39: (Suppl 3): 3–6.
- Tanner JM. (1988) Human growth and constitution. In: Harrison GA, Tanner JM, Pilbeam DR, Baker PT. *Human Biology: An Introduction to Human Evolution, Variation, Growth and Adaptability*. (3rd ed.) New York: Oxford University Press, s337–435.
- van Wieringen, JC. (1986), Secular growth changes, Falkner F, Tanner JM. (Eds.) *Human Growth: A Comprehensive Treatise, Vol. 3*. (2nd ed.) New York: Plenum Press, s.307–331.

Evolution of Human Body Height and Its Implications In Ergonomics

Setting: Standing height (stature) and body weight are two crucial anthropometric variables that represents the entire human body morphology and it occupies an important place in studies on biological anthropology, human ecology and ergonomics as well as in many other areas of study. Body height is an indispensable variable in the design and production of all physical spaces, primarily for manufacturing of clothes and producing means of transportation. Having such an ergonomic significance, the height of the human being has constantly changed during the course of history. There exist strong data suggesting that this change is still continue. To find out the details of evolution of human height throughout the beginning of humanity up to the present time will help us to explicate the human-environment relations on the one hand, and to predict the possible changes that the human body height will be subjected to changes in the near future on the other hand.

Aim: In this paper, the changes that has been occurred in human body height and sexual dimorphism have been examined during the time period that embracing from the early hominids until humans' transition into settled life. Moreover, some projections were made on human body size using the trends in stature and its implications in ergonomics and industrial design.

Material and Method: The study was carried out on the basis of the data obtained from the earlier studies in the literature. Data on estimations of body height for early hominids, *Homo erectus*, and Upper Paleolithic and Mesolithic Ages were derived from the studies of McHenry ve Coffing (2000), Aillo ve Dean (1990), and Formicola ve Giannecchini (1999) respectively. Data on human stature and sexual dimorphism was also compiled and re-analyzed.

Results: When data on human stature considered as a whole, it revealed that the human body height did not continuously increase in a linear fashion in its evolutionary path, but recorded some increases and decreases in different period of time. Average stature in early hominids (*A. afarensis*, *A. africanus*, *P. boisei*, *P. robustus*, and *H. habilis*) were nearly same, 120-125 cm. It was increased markedly in *H. rudolfensis* (155 cm) and *H. ergaster* (170 cm) respectively. Average standing height in *Homo erectus* varied approximately between 150 and 175 cm, implying a variation like modern humans. In Early Upper Paleolithic times, average human height reached about 170 cm, but then it decreased markedly. Indeed, it has been calculated that the average human height was as 155-160 cm for Mesolithic times. Similarly, the difference between males and females (sexual dimorphism) has not shown a steady decrease either; instead, it has exhibited an oscillating pattern. In early hominids sexual dimorphism was rather great, but today this difference has been diminished. On the other hand, at the present time, average human body height has been increased slightly again, at least in European, North American and some west Asian countries.

Conclusion: The modern humans as a species is not unique in terms of their height; as a matter of fact, two million years ago some hominids had existed at

approximately the same height as the *Homo sapiens*. Although the average height had shown some decrease in *Homo erectus* and in Neandertals, during the Upper Paleolithic times it increased again. After that, in Mesolithic and Neolithic times, average human stature decreased again. Research on secular trend in human body size indicated that average stature, especially in developed and some developing societies, increase steadily during the last two century, called “positive secular trend.” According to Tanner (1988), this gaining in total body length resulted mainly from the increase which was occurred in lower part (leg length) of the body rather than upper parts (torso). In the light of these knowledge, ergonomists and designers should be taken into consideration this positive secular trend in human body size when they design the materials for human use, especially vehicles and clothes.

Yaşlı Bireyin Türkiye Serüveni: Türkiye’de Yaşlı Bireyler Arasında Kültürel Sermaye Dağılımı

The Adventure of Elderly in Turkey: Distribution of Cultural Capital among Elderly in Turkey

Özgür Arun*

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü

Özet

Türkiye’de, bireylerin edindikleri kültürel sermaye, toplumsal pozisyonlarının belirlenmesi açısından önemlidir. Kültürel birikim, bir grup insanı diğerlerinden farklı bir toplumsal pozisyona çıkararak ayırıyorsa, bu durum sadece sosyal bir fark değil, aynı zamanda sosyal bir eşitsizlikte yaratıyor demektir. Bu eşitsizlik, kültürel sermaye dağılımının rastlantısal olmadığını yansıtmaktadır. Ayrıca bu durum, kültürel sermaye dağılımında düzenliliklerin sosyal yapının diğer boyutlarıyla bir uyum içinde olacağını iddia etmektedir. Kültürel sermayenin dağılımı bu çerçevede değerlendirildiğinde şu iki soru yanıtlanmalıdır: Ampirik olarak Türkiye’de farklılaşarak dağılan kültürel birikimden ve bu dağılımı gözlemleyebilecek istatistiksel düzenliliklerden söz edilebilir mi? Bu bağlamda, edinilen kültürel sermayenin kullanımı, gündelik yaşamı nasıl organize etmektedir?

Bu bildiri, 2004 yılına ait Avrupa Yaşam Kalitesi veri seti kullanılarak, nesillerin kültürel sermaye dağılımlarının yaşam şanslarını nasıl düzenlediği analiz edilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kültürel sermaye, nesil, Bourdieu, Türkiye

Abstract

Cultural capital is significant in terms of determining one’s social position in Turkey. If cultural capital distinguishes a specific group of people in the sense of raising above others in society, it can be said that cultural capital does not only cause a social difference but also a social inequality. This kind of problem of inequality affirmed that distribution of cultural capital is not random, and its regularities are also in accordance with the other distorted dimensions of social structure. When the distribution of cultural capital is analyzed in this frame, these two questions should be answered: Is it possible to talk about differentiation in the distribution of cultural capital empirically, besides, what statistical regularities can be observed in differentiated cultural capital distribution in Turkey? In this respect, how the use of cultural capital organizes daily life in the process of social differentiation in old ages?

In this paper, the European Quality of Life Survey, 2004 data that was collected in 2004 will be analyzed to understand the how the distribution of cultural capital effects the life chances of generations in Turkey.

Keywords: Cultural capital, generations, Bourdieu, Turkey.

I. Giriş

Benim oyumla vergisini vermeyen dağdaki çobanın oyu neden eşit? [Memleket meselelerine] *O benim kadar duyarlı, benim kadar sorumluluk sahibi* [olarak] *yaklaşıyor mu acaba?*¹ Bir televizyon programında, sosyal bilimler doktorası olan, tanınmış edebiyatçı program ortağının da destek vermesiyle, aynı zamanda üniversite öğrencisi olan bir programcı bu sözleriyle eskimeyen bir tartışmayı yeniden başlattı. Programda, hükümetin, yeni anayasa teklifi maddelerinin insanlar tarafında anlaşılmadığını, anlaşılmayan maddelere insanların nasıl oy vereceğini vurgulama çabasıyla sarf edilen bu sözler, sadece seçkin bir tavrın açık ifadesi olarak değil ama aynı zamanda, biçimi ve içeriği itibarıyla sınıfsal *antagonismi* yansıması bakımından dikkate değerdir.

Yukarıda, iki programcıdan bahsederken vurgulanan sıfatları -birinin üniversite öğrencisi, diğerinin edebiyatçı ve doktora sahibi olması- kültürel pratiğin, sınıfsal pozisyonun kurucu boyutu olarak düşünülebileceğini gösterir niteliktedir. Beğeniler, bu örnekte görüldüğü gibi politik beğeniler de, kültürel pratiğin taşıyıcısı olarak bir toplumsal pozisyonu diğerinden ayırabilir; tavır, tutum ya da davranış olarak sergilenmesiyle birlikte bir diğeriyle arasındaki ayrımı oluşturacak sınırı çizebilir. Böylece yüksek kültüre sahip olanlar, ya da daha *ince zevk -highbrow culture-* sahipleri, kendilerini, onların beğenilerine karşı durarak, diğer toplumsal sınıflardan ayırabilirler. O halde, bu ayrımı oluşturan olası mekanizmaları ve kültürel pratiklerin doğasını anlamak için genel bir çerçeve oluşturmak mümkün olabilir mi? İzlediğimiz bu örnekte, meseleye dair yuvalanan ipuçları, tesadüfen gerçekleşmiş bir tekil vakaya mı işaret eder? Yoksa ampirik olarak, Türkiye’de farklılaşarak dağılan kültürel sermayeden ve bu dağılımı gözlemleyebilecek istatistiksel düzenliliklerden söz edilebilir mi?

Bu makalede, münhasır bir deneme olarak, Türkiye’de, nesiller arasında kültürel sermaye dağılımı incelenmeye çalışılacaktır. Bu yanı sıra makale, iki önemli soruya yanıt aramayı deneyecektir: (1) Türkiye’de yaşlıların kültürel sermaye repertuarları hangi kendine has bileşenlerden oluşmaktadır? (2) Kültürel sermaye, gündelik yaşamın hangi alanlarında ayrıma yol açmaktadır? Bu sorulara yanıt vermek üzere, Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması’nın (2004 *European Quality of Life Survey*), 2004 yılında Türkiye’de, temsili olarak 996 kişiyle yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak toplanan verileri kullanılacaktır. Analizler, ilkin, Türkiye’de yaşlı bireylerin sahip olduğu kültürel sermaye kompozisyonunu inceleyecek ve sonra onun kuşaklar arasında bir ayrıma neden olup olmadığı değerlendirmeye çalışacaktır.

¹ NTV kanalında her Perşembe günü yayınlanan “Haydi gel bizimle ol” isimli programda, programcının sözleri tam olarak şöyleydi: *Benim oyumla vergisini vermeyen dağdaki çobanın oyu neden eşit?* [Memleket meselelerine] *O benim kadar duyarlı, benim kadar sorumluluk sahibi* [olarak] *yaklaşıyor mu acaba?*

II. Toplumsal Pozisyonun İşaretleyicisi Olarak Kültürel Sermaye

Fransız sosyolog Pierre Bourdieu tarafından sıkça kullanılan ve böylece sosyoloji literatürüyle tanışan *kültürel sermaye* kavramı, sosyal eşitsizliğin, bir takım kurumlar aracılığıyla (örneğin okul gibi) nasıl yeniden üretildiğini izah etmek üzere kullanılmaktadır. Kültürel sermaye, yüksek kültüre ait malumatın ta kendisi olarak tanımlanabilir ve eğitim yoluyla elde edilen hünelerinin bir bütünüdür (Bourdieu, 1986). Eğitim, ancak ve sadece okulda gerçekleşmez, o aileden gelen kimi özelliklerin de aktarımını içerir. Her iki yanıyla birlikte, eğitsel geçmiş/zemin, kurumsal yapı olarak okul aracılığıyla yaygınlaştırılabilir ve yeniden üretilebilir. Egemen sınıfa tabi bireyler okula, aileden edindikleri bir takım sosyal ve kültürel işaretlerle yüklü olarak, onlara sahip olarak gelirken, çalışan sınıfların çocukları, okula, bu malumatı ve hüneri edinmek için gelirler. Okul, bu yanıyla, bitaraf ve etkisiz bir kurum değildir; bilhassa *egemen sınıfların* deneyimlerinin reflektörüdür. Çalışan sınıfa mensup bireyler, okulda, her ne kadar orta ve üst sınıflara ait sosyal ve kültürel hüneleri edinseler de, hiçbir zaman onların doğuştan vasfı olan bu hünere doğal bir aşinalık geliştiremezler (Lamont ve Lareau, 1988:155). Bu bakımdan, hem okul hem de ailedeki sosyalizasyon süreci neticesinde edinilen kültürel sermaye, sınıfsal pozisyonun işaretleyicisi olarak önemlidir. Kültürel tavır, tercih ve davranış, yani bir bütün olarak kültürel sermaye, kişinin beğenileri yoluyla toplumsal seçimi seferber edecek biçimde ortaya çıkar. Bu anlamda kültürel sermayenin taşıyıcısı olarak beğeniler/zevkler, sosyal ayırımın da işaretleyicisidirler.

Tam bu noktada, kültürel sermaye neden mühimsenmesi gereken bir kavramdır sorusuna kısaca yanıt vermek yerinde olacaktır. Zira, ekonomik sermayenin yanında toplumsal eşitsizlik yaratan bir unsur olarak kültürel sermaye, sosyal katmanlaşmanın hangi biçimlerde süregittiğini anlamak için sosyal bilimcilere kavrayış kazandırabilir. Dahası, özellikle yaşlılık çalışmalarında, kuşakların sahip olduğu kültürel sermaye repertuarı karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, kültürel aktarımın mekanizmaları anlaşılabilir. Toplumsal dönüşüm bireysel dönüşüm ve gelişimle başlayacağı düşünüldüğünde, bireylerin sahip olacağı daha hacimli kültürel sermaye, onların daha elverişli bir dünya yaratmalarına da olanak sağlayacaktır.

Bu gün Türkiye’de mühim tartışmalardan birisi, sayıca çoğunluğu oluşturan ve eğitsel altyapısı zayıf olan bireylerin kendi yöneticilerini *doğru* biçimde seçemediği yönündedir. Orta ve üst sınıfların sıklıkla dile getirdiği bu eleştirinin seçkin bir yanı olsa da, bu tutum, Türkiye’nin modernleşme sürecine yönelik bir hislenmenin de üstü örtük dile getirilmesi olarak okunabilir. Türkiye kuruluşundan bu yana modernleşme sürecinde bir takım ciddi adımlar atmıştır, yine de eksikleri bu gün tartışmaların el yakan tarafını oluşturmaktadır. Eğitim ve kültür politikaları konusunda cumhuriyet projesinin sıkıntılı günümüzde kendisini, bireylerin oy verme davranışından tutun da, politikacıların yönetim anlayışının sergilediği tartışmaların düzey ve biçimlerinden, hukuk ve insan hakları gibi kimi evrensel değerlere bakış açısının yansımaları olarak

yargılamalara kadar toplumsal yaşamın her alanında görünür kılmakta ve *eğitim şart* sözünü sürekli hatırlatmaktadır. Bunun altında diğerine tiksinti, ya da daha iyimser olarak, daha az hoşlanarak bakan sınıfsal bir ayrımın yuvalandığı da göz ardı edilemez bir gerçektir. Yüksek statü sahipleri, diğer kültürel formları “kaba” (Bourdieu, 1984) olarak değerlendirir ve böylece diğerinin beğenisine daha az hoşlanarak bakan sınıfsal bir ayrımı oluştururlar. Bu bakışı heyecanlı ve aşırı kaçan bir değerlendirme olarak telakki edenlere, sınıfsal konumu bakımından daha altta bulunanların, kendinden sonra gelecek kuşağa nasihat olarak sıklıkla dile getirdiği *oku da kendini kurtar* sözünü hatırlatmak isterim.

Bu bağlamda dile getirilen *okumak* eylemi *kendini kurtarmanın* bir ön şartıdır. Dolayısıyla, *okumak*, sonucunda elde edilecek ekonomik sermayenin düzeyine göre kıymetlenen bir şey olarak değerlendirilir. *Kendini kurtarma* bu anlamda kritiktir. Okuyarak bir meslek ya da iş edinilmesi ve edinilen mesleğin ya da işin ekonomik birikimi sağlaması durumunda *okumak* değer kazanır. Bu anlamda, Anadolu’da aileler çocuklarına sosyal, kültürel değerlerden çok ekonomik değerleri sunma eğilimindedirler. Bir başka deyişle, sosyal ya da kültürel sermayeden daha çok, ekonomik sermaye edinildiği ölçüde ve eğer kültürel sermaye geçerli akçe olarak değerlendirilebiliyorsa, kişi ve onun eyledikleri saygınlık kazanır. Zira, *parasız* sanatçılar ya da edebiyatçılar marjinal olarak değerlendirilir ve bunlar çocukları için ailelerin hayal ettiği meslekler değillerdir. Kendini kurtarma şartıyla ve kendini kurtaracak kadar okumak kıymetli olandır. İşte tam da bu nedenlerden dolayı kültürel sermaye toplumsal pozisyonun bir sinyali bir işaretleyicisidir ve onun dağılımının gösterdiği istatistiki düzenliliklerinin anlaşılması bu nedenle son derece önemlidir.

Bu makalede, kültürel sermaye kavramı yukarıda tartışıldığı üzere kullanılacaktır. Türkiye’de eğitim sistemiyle ve belirli bir takım toplumsal ve iktisadi koşulları içselleştirmek suretiyle ve yine belirli bir alan² içinde var olması muhtemel farklı meyiller (*system of dispositions*) -ya da çok bilindik adıyla habitus- yoluyla edinilen kültürel sermayenin dağılımının yapısı çözümlenmeye çalışılacaktır. Bu çözümlenmeye olanak sağlamak üzere, kültürel sermayenin muhtemel bileşenlerinin ne olabileceği ve nasıl ölçülebileceği üzerinde durmakta yarar vardır.

III. Yöntem

3.1. Teorik model

Bourdieu’ya göre kültürel sermaye, resmi eğitim düzeyi, kişinin kültürel etkinliklere katılımına olanak veren doğduğu ve yaşadığı yerleşim yerinin büyüklüğü

² Bu tartışmanın önemli bir yanıdır; habitus yani meyiller sistemi, başka alanlarda geçerli olsa da, sermaye alana özgüdür. Bireyin, kültürel sermayesi, o belirli alan var olduğu müddetçe mevcudiyetini sürdürebilir. Örneğin, herhangi bir ressam, ancak sanat alanı olduğu ve kendisi orada var olduğu müddetçe ressamdır ve onun kültürel sermayesi bu alanda geçerli akçe olarak değer kazanabilir. İşte bu bakımdan kültürel sermaye alana özgüdür ve politika gibi, ekonomi gibi, sanat gibi tüm alanların kendine has yapısal özellikleri vardır. Bu alan tartışmasının daha ayrıntılı bir biçimde devamı için bakınız (Bourdieu, 1984) ve daha kısa biçimde ele alınışı için bakınız (Kaya, 2007:400-401).

ve bireyin kültürel faaliyetlere katılım sıklığı gibi değişkenlerden bir indeks yaratmak suretiyle ölçülebilir (Bourdieu, 1974:327). Başka bir deyişle, resmi eğitim ve habitus, kültürel sermayenin iki önemli bileşeni olarak kavramsallaştırılabilir. Yukarıda tartışıldığı biçimde eğitsel zemin (hem kurumsal bir yapı olarak okulda ve ailede sağlanan eğitim) üstü örtük olarak, potansiyel düzeyde kültürel sermayenin kendisidir. Bourdieu'ya göre, sosyokültürel pratiklerin büyük çoğunluğu kişinin kültürel birikiminin atıl tarafı olarak teşkilatlanır (Bourdieu, 1986:243-46). Habitus ise, uygulayıcısına kendi sosyal dünyasının daha kompleks, donanımlı ve detaylı görme kuvveti sunacak biçimde kültürel üretim ve tüketim pratiğiyle ilişkilidir. Yani o sosyal saygının ve itibarın kaynağıdır (Böröcz ve Southworth, 1996:799-801). Dolayısıyla, temelde bu iki bileşenden oluşan kültürel sermayeye sahip olan kişi, çevresinde muhtemel kendini bekleyen değişimleri önceden sezip ve kendisi için en makbul sosyal hayatı daha kati, kusursuz biçimde elde edebilir. Bu nedenle, edinilen kültürel sermayenin hacmi, bireyi farklı bir toplumsal pozisyona çıkararak, diğerlerinden ayıracak biçimde iş görür. Buradan da anlaşılacağı üzere, bu makalede kültürel sermaye³, hem resmi eğitimle kazanılan hünereleri hem de prestij ve toplumsal saygının kaynağı olarak habitusları bir arada değerlendirerek ölçmeye çalışacaktır. Kültürel sermaye, hünere, değerler, alışkanlıklar, eğitsel geçmiş/zemin gibi değişkenlerin bir bütünü olarak anlam kazanmaktadır.

3.2. Veriseti ve sınırlılıklar

Yukarıda bahsedilen kavramsal çerçeve kapsamında, kültürel sermayenin (potansiyel ve gerçekleşmiş kültürel sermaye boyutlarıyla birlikte) repertuarları ölçülmeye çalışılacaktır. Türkiye'de kültürel sermaye dağılımını ölçmeye çalışan bu araştırmada, 2004 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen *Avrupa Yaşam Kalitesi* araştırmasına ait veriler kullanılmıştır. *2004 Avrupa Yaşam Kalitesi Araştırması*'nın Türkiye ayağı, tabakalı örneklem tekniği kullanılarak ulusal nüfusu temsilen seçilen 165 örneklem noktasında, 14-28 Haziran 2003 tarihleri arasında, toplamda 996 kişiyle yüz yüze görüşülerek gerçekleştirilmiştir (Rose ve Özcan, 2007:2-3). Değerlendirmeler için kullanılan değişkenler ve değişkenlerin bir takım özellikleri ayrıca ekte sunulmaktadır.

³ Bourdieu, kültürel sermayeyi üç farklı biçimde ele almaktadır. Bunlar, içselleştirilmiş (*embodied*) kültürel sermaye, nesneleşmiş (*objectified*) kültürel sermaye ve kurumsallaşmış (*institutionalised*) kültürel sermaye biçimleridir. Çok kısa olarak, içselleştirilmiş kültürel sermaye, meşru kültürel tavırları, tercihleri ve davranışları içerir ve sosyalizasyon sürecinde içselleştirilir; ikincisi, nesneleşmiş kültürel sermaye, kitap, resim, bilgisayar gibi devredilebilir, aktarılabilir ürünleri içerir ama bunların kıymetinin bilinmesi için kültürel sermayenin içselleştirilmiş formuna ihtiyaç vardır. Son olarak, kurumsallaşmış kültürel sermaye, içselleştirilmiş kültürel sermayeyi belgeleyecek nitelikte örneğin okulla edinilen diploma ve sertifikaları içerir. Bu makalede kültürel sermaye, çoğunlukla ilk ve sonuncu biçimlere vurgu yapacak şekilde değerlendirilmektedir. Kültürel sermaye biçimlerinin iyi bir tartışması için bakınız (Bourdieu, 1986).

Genel olarak, kültürel sermayenin analitik olarak ölçümüyle ilgili olası bazı tehditler bulunmaktadır. Birincisi, ampirik ölçmenin sınırlılıkları da göz önüne alınarak, eldeki veriler aracılığıyla kültürel sermayeyi ölçmenin ne kadar mümkün olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu makalede kullanılan, 2004 yılında Avrupa çapında sürdürülen araştırma, temelde yaşam kalitesini ölçmek ve ülkeler arasındaki karşılaştırmaları yapmak üzere tasarlanmıştır. Bu çalışmanın verileri doğrudan kültürel sermayeyi ölçmek üzere düşünülmemiştir. Yine de, burada, resmi eğitim ve yaşam tarzı boyutlarıyla oluşturulan kültürel sermayeye, bu anlamda bir ölçme denemesi olarak bakmak ve yaşlılar arasında kültürel sermaye dağılımını incelerken bu kısıtlılığın farkında olmak yerinde olacaktır.

Literatürde kültürel sermayeyi ölçmeyi deneyen çalışmaların bu makale çerçevesinde incelenenlerinin tamamında, kültürel sermaye ölçülmeye çalışılmıştır. Yine de onu ölçtüğü varsayılan değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı biçimde bir araya gelip bir yapı oluşturup oluşturmayacağı, bir araya gelmeleri mümkünse değişkenlerin nasıl bir yapı oluşturduğu ve muhtemel oluşan bu yapının kültürel sermaye meselesinin ne kadarını açıklayabildiğinin sorgulanmadığı görülmüştür. Oysa, kavramsal modelin istatistiksel olarak çalışıp çalışmadığının ve alana özgü olarak belirlenen kültürel sermayenin analitik olarak gözlenmesinin tesadüfi olmadığının incelenmesi önem taşımaktadır. Elbette ampirik ölçüm sınırlılıklar içerir, ancak bu sınırlılıkları ve onların mahiyetini, ölçme yapmadan kavramak olanaksızdır. Dahası, ölçme yapmaksızın, teorik yapıyı tehdit eden unsurları anlamak ve bu çerçevede kavrayış stratejiler geliştirmek mümkün de olmayacaktır. Kant’ın üstüne basarak söylediğini hatırlayalım; teoriden yoksun ampirik çalışma kördür ve ampirik çalışmadan yoksun teori topaldır -“ *Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind*” (Kant, 1781, A51 / B75).

İkinci tehdit ise, yukarıda tartışılan bir meseleye, alan kavramsallaştırmasına dayanmaktadır. Analitik olarak söylemek gerekirse, Bourdieu alanın yapısını *nesnel ilişkilerin ağı ya da konfigürasyonu* (Bourdieu ve Wacquant, 1992:97) olarak tanımlar. Kültürel sermaye, ya da daha genel olarak sermaye, alana özgüdür. Bu nedenle, alan tanımlanmadan yapılacak değerlendirmeler ancak tesadüfi olarak anlam kazanabilir. Oysa sistematik olarak kültürel sermayenin istatistiksel dağılımını sergilemek, var olan alanın tarifıyla mümkündür. Sadece bu durumda bireyin kültürel sermayesi, belirli bir alan içinde toplumsal pozisyon için verilen mücadelenin kaynağı olabilir. Bu çalışmanın başlarken dile getirdiği ikinci sorusu alanı tarif etmeye yönelik bir girişim olarak görülmelidir.

3.3. Kültürel Sermayenin Repertuarları

Tablo 1’de, bu makalede değerlendirilecek kavramsal model, kültürel sermayeyi oluşturan değişkenler ve faktör analizi sonucu boyutlara göre elde edilen yük değerleri

gösterilmektedir⁴. Burada, kültürel sermaye, kavramsal model yoluyla iki boyutta değerlendirilmektedir. Değişkenlerin tamamı faktör analizine tabi tutulmuş, kavramsal modelde önerildiği üzere, beş değişkenin potansiyel kültürel sermaye boyutunda ve diğer üç değişken ise habitus boyutunda yer aldığı gözlenmiştir.

Tablo 1: Kavramsal model ve kültürel sermayeyi oluşturan değişkenler

Potansiyel Kültürel Sermaye (formel eğitsel zemin)	Faktör Yük Değerleri		Yaşam tarzı	Gerçekleşmiş Kültürel Sermaye (habitus)	Faktör Yük Değerleri
Eğitim düzeyi	0,808			Politik faaliyetlere katılım	0,794
Yabancı dil bilme düzeyi	0,733			Gönüllü işlere katılım	0,790
Yaşam imkanları	0,724			Sosyal bağ kurma düzeyi	0,443
Eğitime/kursa katılım	0,511				
Yaşanılan yer	0,471		Eğitsel zemin		

Potansiyel Kültürel Sermaye (formel eğitsel zemin) boyutunun açıkladığı varyans = %28,106

Gerçekleşmiş Kültürel Sermaye (habitus) boyutunun açıkladığı varyans %19,453

Toplam açıklanan varyans (*Total Variance Explained*) = %47,558

Tabloda yer alan, 0 ve 1 arasında değişen faktör yük değerleri, değişkenlerin yer aldığı boyuttaki ağırlığını gösterir niteliktedir. Faktör yük değerleri itibariyle bakıldığında, eğitim düzeyi, yabancı dil bilme düzeyi, yaşam imkanları, son bir yıl içerisinde herhangi bir eğitime ya da kursa katılım durumu ve bireyin yaşadığı yer, kültürel sermayenin bir boyutunu; toplumsal katılımın biçimi ve düzeyi ise diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Analiz sonucu ortaya çıkan iki boyuttan biri, kavramsal modelde öngörüldüğü üzere, bireyin eğitsel zeminini, diğer ise habitusunu ölçmektedir. Her bir boyutun tek başına ve toplamda açıkladıkları varyans ayrıca tabloda gösterilmektedir.

Kültürel sermayenin repertuarları yukarıdaki tabloda da gösterildiği üzere potansiyel kültürel sermaye olarak resmi eğitim, eğitim düzeyi, son yıl içinde herhangi bir eğitim ya da kursa katılım durumu ve yabancı dil bilme düzeylerini kapsamaktadır.

⁴ Faktör analizi, temel olarak değişkenlerin, teorik düzeyde oluşturulan boyutların hangisinde yer aldığını, istatistiksel olarak yer aldığı boyut içerisindeki ağırlığını ve değişkenlerin temsil ettiği boyutların incelenen meselenin ne kadarını açıklayabildiğini değerlendiren bir analizdir. Başka bir deyişle, faktör analizi, değişkenlerin oluşturduğu yapıyı tespit etmek ve değişkenleri bu anlamda sınıflamak üzere kullanılan bir tekniktir.

Bu boyuttaki yaşanan yer (kır ya da kent olarak) Türkiye’de doğrudan eğitim imkanını belirlediği için potansiyel kültürel sermayenin bir bileşeni olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de kırsal alandaki eğitim kurumlarının ve eğitim kadrolarının örgütlenmesi, cumhuriyet projesinin önemli sıkıntılarında birisidir ve bu nedenle yaşanan yerin hususiyetleri doğrudan eğitime olanağı üzerinde etkili olabilmektedir.

Bununla birlikte, yaşam tarzına karşılık gelen habitus, sosyal katılım biçimi (gönüllü işlere/politik faaliyetlere katılım) ve sosyal katılım düzeyinden oluşmaktadır. Bu alandaki yaşam imkanı boyutu, yılda en az bir defa tatil yapma, eskiyen mobilyaları ya da ev eşyalarını ya da kıyafetleri değiştirme, her iki güne bir istenildiği durumda et ya da balık yiyebilme ve ayda en az bir defa aile ya da arkadaşları yemeğe çıkarabilme imkanlarını sorgulamaktadır. Ne var ki, Türkiye’de bu tip imkanlara sahip olursa dahi, bunları kullanma düzeyinin, eğitimle doğrudan ilişkili olması nedeniyle⁵, yaşam imkanları değişkeni potansiyel kültürel sermaye boyutunda temsil edilmektedir. Böylece, kültürel faaliyetlere katılıma imkan verecek bir yerde yaşama, yaşam imkanlarının kolaylıkla karşılayabilme, sosyal katılım ve eğitimin yüksek düzeyde olması, kültürel sermayenin repertuarları olarak iki boyutta anlam kazanmaktadır.

IV. Türkiye’de Yaşlı Bireyler Arasında Kültürel Sermaye Dağılımı

Kültürel sermaye, gündelik yaşamın hangi alanlarında ayrıma yol açmaktadır? Daha belirgin olarak, ekonomi alanında, toplumsal eşitsizliğin kendine has biçimlerinden birisi olarak gelir ve gelire bağlı değişkenler üzerinde kültürel sermayenin etkisi söz konusu olabilir mi? Kültürel sermayenin ölçümüne ve bu ölçümü sınırlayan her iki tehdidi de akılda muhafaza ederek, Türkiye’de yaşlılar arasındaki kültürel sermayenin dağılımına bakmak bu anlamda yeterli olacaktır.

Tablo 1’de gösterilen faktör analizi sonucunda elde edilen potansiyel ve gerçekleşmiş kültürel sermaye boyutları faktör skorlarından oluşmaktadır. Her iki boyuta ait faktör skorları faktör analizi neticesinde kaydedilmiştir. Faktör skorlar 0 ile 10 arasında eşit parçalara ayrılmıştır. İki değişkene ait bu faktör skorlarının ortalaması alınarak tek bir değişken oluşturulmuş ve bu değişken kültürel sermaye düzeyi olarak adlandırılmıştır. Her bir birey için kültürel sermaye düzeyi değişkeni böylece elde edilmiştir. Skorları 0 ile 10 puan arasında dağılan kültürel sermaye değişkeni içinde “0” puan en düşük ve “10” puan en yüksek kültürel sermaye düzeyine karşılık gelmektedir. Daha sonra oluşturulan bu skorlar dört eşit parçaya bölünerek kategorik düzeyde *çok düşük*, *düşük*, *vasat* ve *yüksek* olacak biçimde yeniden kodlanmıştır. Aşağıdaki tabloda, yaşlı profiline göre kültürel sermaye düzeyinin dağılımı sergilenmektedir.

Tablo 2: Yaşlı bireyler arasında kültürel sermaye dağılımı (%)

⁵ Yaşam imkanları ve eğitim düzeyi arasındaki ilişki pozitif yönde, güçlü ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($r = 0,525$, $p < 0,05$).

Yaşlılar	Kültürel Sermaye Düzeyi				Toplam
	Çok düşük	Düşük	Vasat	Yüksek	
30 yıl sonraki yaşlılar (-49)	17,7	33,9	31,4	17,0	100,0
15 yıl sonraki yaşlılar (50-64)	20,5	47,0	28,3	4,2	100,0
Günümüz yaşlıları (65+)	33,8	46,5	18,3	1,4	100,0
Toplam	19,3	37,0	29,9	13,8	100,0

Ki-kare = 45,641

sd = 6

p < 0,05

Araştırmaya katılan bireyler yaş durumlarına göre üç gruba ayrılmışlardır. En düşük yaştan 49 yaşına kadar olan katılımcılar, ilk grupta yer almıştır ve Türkiye'nin 30 yıl sonraki yaşlılarını temsil etmektedirler. İkinci gruptaki katılımcılar, 50 ve 64 yaş grubunda yer almakta ve Türkiye'nin 15 yıl sonraki yaşlı bireylerinden oluşmaktadır. Son grupta yer alan katılımcılar ise bu günün yaşlılarını temsil etmekte ve 65 yaş ve üstü bireylerden oluşmaktadır. Sınıflama sonucu ortaya çıkan üç farklı yaşlı profiline kültürel sermaye dağılımı Tablo 2'de sunulmaktadır. Buna göre, yaşlı profiliyle, kültürel sermaye düzeyi birbiriyle bağlantılı bir eğilim sergilemekte; yaş arttıkça kültürel sermaye düzeyi düşmektedir (Gamma = -0,321, p<0,05).

Türkiye'de, günümüz yaşlılarının büyük bir çoğunluğunun (%80,3), kültürel sermayesi düşük ve çok düşük düzeydedir. Bu oran 15 yıl sonraki yaşlı bireylerde %67,5'e ve 30 yıl sonraki yaşlılarda ise %51,6'ya düşmektedir. Öte yandan, orta ve yüksek düzeyde kültürel sermayeye sahip olan bireylere bakıldığında, 30 yıl sonraki yaşlı grubu oluşturacak katılımcıların neredeyse yarıya yakınının (%48,4) kültürel sermayesinin ortanın üzerinde olduğu gözlenmektedir. Ancak, 15 yıl sonraki yaşlıların sadece üçte biri ve bu günün yaşlılarının ise sadece beşte biri bu düzeyde bir kültürel sermayeye sahiptir.

Kuşaklar arasında, sahip olunan kültürel sermayenin farklı düzeylerde olmasının birçok sosyal ve ekonomik nedeni olabilir. Ne var ki, bu tartışmanın amacı, bu nedenleri ortaya koymaktan öte, biriktirilen kültürel sermayenin kullanımının, yaşlılıkta gündelik yaşamı nasıl organize ettiğini anlamaya çalışmakla sınırlanmıştır. Dolayısıyla, burada tartışmaya yol açan sorun, bireyler ya da toplumsal pozisyonlar arasındaki sermayenin dağılımının, başarıya giden yoldaki şansları ne düzeyde etkilediğidir. Daha belirgin olarak, toplumsal yaşamın hangi alanlarında, ayrımı yaratan bir unsur olarak kültürel sermaye anlam kazanmaktadır sorusu, burada bundan sonra yapılacak tartışmaların yanıt vermeye çalışacağı bir sorudur.

V. Türkiye'de Kültürel Eşitsizliğin Sonuçları

Kültürel sermayenin, gündelik hayatta başarıya giden yolu nasıl organize ettiği ve bu doğrultudaki muhtemel etkileri, halihazırda literatürün yabancı olduğu bir iddia

değildir. Örneğin, üst sınıfların, huyları/alışkanlıkları ve okul sisteminin kabul ve başarı kriterleri arasında bir benzeşme, bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin üst sınıflara mensup bireylerin görece daha yüksek başarılarını açıklayabildiği dile getirilmektedir (Bourdieu & Passeron 1964:37, aktaran Bennet et al., 1999). Bu makalenin tartışmaya gayret ettiği ikinci soru, kültürel sermayenin dağılımının rastlantısal olmadığını ve onun düzenliliklerinin insan eylemleri ve sosyal yapının diğer boyutlarıyla ilişki içinde olacağını sorgular niteliktedir. Yukarıda, Tablo 2’de gösterildiği üzere, kültürel sermaye, Türkiye’de bireyler arasında, doğrusu nesiller arasında, farklılaşarak dağılmaktadır. Eğer kültür, insanları ya da bir grup insanı, diğerlerinden başka bir yere taşıyarak ayırıyorsa, sadece sosyal bir fark değil aynı zamanda sosyal bir eşitsizlik de yaratıyor demektir. Dolayısıyla, kültürel sermayenin, sınıf egemenliğini sürdürmeye yardımcı olan ve bireysel yaşam şanslarını biçimlendiren sınıfsal bir sinyal olduğunu söylemek mümkün olabilir mi? Bunun, Türkiye’de, hangi alanlarda ayrıma yol açtığı ve kültürel eşitsizliğin sonuçları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Tablo 3: Yaşlıların mesleki sınıflarına göre kültürel sermaye dağılımı (Ki-kare testi sonuçları, %)

Mesleki Sınıflar	30 yıl sonraki yaşlılar (-49)*						15 yıl sonraki yaşlılar (50-64)**						Günümüz yaşlıları (65+)**					
	Kültürel sermaye (%)						Kültürel sermaye (%)						Kültürel sermaye (%)					
	ÇD	D	V	Y	Y		ÇD	D	V	Y	Y		ÇD	D	V	Y		
Yöneticiler (<i>professionals, managerial</i>)	0	13,8	48,3	37,9			0	27,3	63,6	9,1		0	28,6	57,1	14,3			
İhmi meslek sahipleri	7,9	31,0	38,9	22,2			14,8	55,6	25,9	3,7		30,0	50,0	20,0	0			
Kendi hesabına çalışanlar	11,1	34,9	39,7	14,3			0	37,5	50,0	12,5		0	33,3	66,7	0			
Vasıflı çalışanlar	19,1	43,5	27,8	9,6			25,0	54,2	20,8	0		0	83,3	16,7	0			
Çiftçiler	15,0	55,0	25,0	5,0			16,7	66,7	16,7	0		22,2	66,7	11,1	0			
Vasıfsız çalışanlar	35,2	37,0	22,2	5,6			69,2	23,1	7,7	0		66,7	33,3	0	0			
Toplam	14,0	34,4	34,6	17,0			20,6	45,4	29,9	4,1		18,4	52,6	26,3	2,6			

ÇD: Çok düşük, D: Düşük, V: Vasat, Y: Yüksek

*Ki-kare= 79,837; sd=1; p<0,001 ** Ki-kare = 40,054; sd=15; p<0,001 *** Ki-kare = 20,912; sd=15; p<0,1

Tablo 4: Yaşlıların mesleki sınıflarına göre kültürel sermaye dağılımı (ANOVA testi sonuçları, ortalama)

Mesleki Sınıflar	30 yıl sonraki yaşlılar (-49)*	15 yıl sonraki yaşlılar (50-64)**	Günümüz yaşlıları (65+)**
Yöneticiler (<i>professionals, managerial</i>)	7,01	6,20	6,13
İhmi meslek sahipleri	5,90	4,52	4,01
Kendi hesabına çalışanlar	5,50	5,93	5,49
Vasıflı çalışanlar	4,76	4,27	3,91
Çiftçiler	4,56	4,53	3,77
Vasıfsız çalışanlar	3,87	2,97	2,01

*F = 18,464; p<0,01 ** F = 6,516; p<0,01 *** F = 3,835; p<0,01

Tablo 3 ve Tablo 4, mesleki sınıflara göre sahip olunan kültürel sermaye düzeyini nesiller boyunca göstermektedir. Burada kritik bir hususu dile getirmek zorunludur; nesiller arası karşılaştırmalarda, modernleşmenin, kaynaklara ve kıymetlere ulaşmada sağladığı yenilikler kimi zaman ve kimi dönemde bir kolaylık ve kimi zaman ve dönemde ise güçlükler içerebilir. Bu anlamda, nesiller arası karşılaştırmayı yaparken, bir nesle özgü durumu onların yaşadığı zamana bağlı olarak ve kendi bağlamı içinde değerlendirmek, dikkat edilmesi gereken bir husustur. Salt eğitim değişkenine bağlı kalınarak yapılacak nesiller arası karşılaştırmalarda, elbette Türkiye'deki modernleşme sürecinin etkisi daha fazla görülebilir. Türkiye'de 20 yıl önceki okuryazarlık oranıyla, günümüz arasındaki farklılıklar, eğitim kurumlarının ve kadrolarının bu gün ülke çapında geçmişe nazaran daha yaygın düzeyde örgütlenmiş olması, modernleşme sürecinin etkilerinden biridir. Ancak, kültürel sermayenin gerek doğası gerekse bu tartışma çerçevesinde oluşturulan repertuarları, nesiller arası karşılaştırmalara olanak verecek biçimde ve bağlamdan bağımsız olarak düzenlenmeye çalışılmıştır.

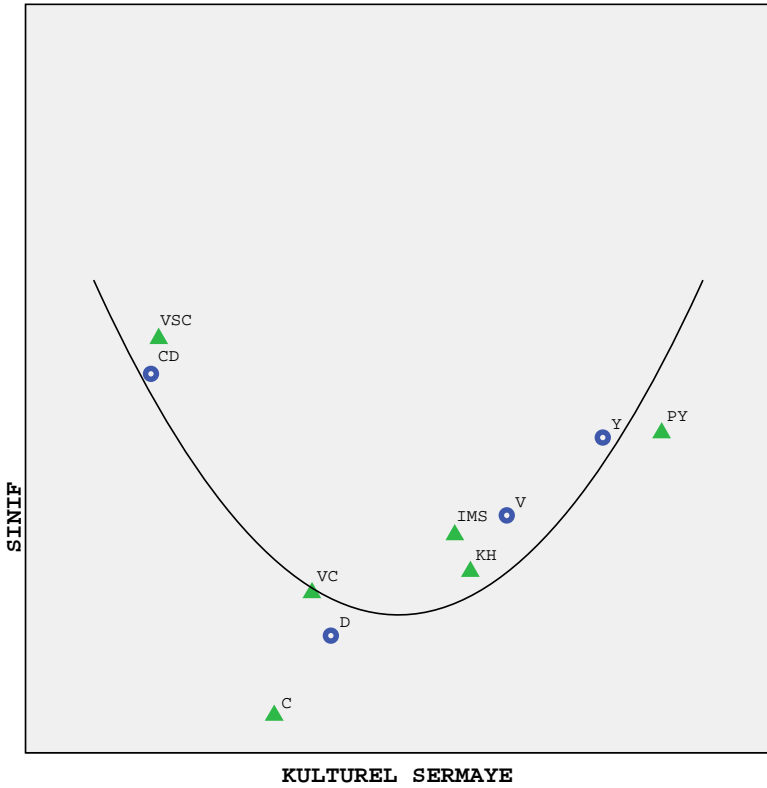
Tüm bu kritik hususları da göz önüne alarak, yukarıda sunulan analizler sonucunda, sahip olunan kültürel sermayenin, Türkiye'de sınıfsal pozisyonun işaretleyicisi olarak işlev gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Sosyo-profesyonel meslek grupları (ilmi meslek sahipleri ve yöneticiler) her kuşakta kendi içinde en fazla kültürel sermayeye sahip olan sınıfı oluştururlar. Bu günün yaşlılarına bakıldığında kültürel sermayesi yüksek düzeyde olan tek mesleki sınıfı yöneticilerin (*professional, managerial*) oluşturduğu dikkat çekicidir (bakınız Tablo 3).

Benzer bir durum, 30 yıl sonraki yaşlıları oluşturan nesle bakıldığında da görülebilir. Bu nesil içinde, sınıfsal pozisyon itibarıyla yukarı doğru hareketlilik arttıkça, kültürel sermaye düzeyinin de arttığını gösteren bir eğilimden söz edilebilir. Vasıfsız çalışanların sadece %5,6'sı yüksek düzeyde kültürel sermayeye sahipken, sınıfsal pozisyon itibarıyla yukarı doğru hareket ettikçe, bu oran yükselmekte ve profesyonel meslek sahipleri ve yöneticilere ulaşıldığında, bu grubun %37,9'unun yüksek düzeyde kültürel sermayeye sahip olduğu görülmektedir (bakınız Tablo 3).

Kültürel sermayenin mesleki sınıflara göre oransal dağılımındaki eşitsizliği, sahip olunan sermayenin hacmine baktığımızda da görebiliriz (bakınız Tablo 4). 30 yıl sonraki yaşlıları oluşturan grupta, yönetici sınıfın kültürel sermayesi diğer kuşaklarda yer alan aynı sınıfsal pozisyona nazaran en yüksek düzeydedir (0-10 puan arasındaki bir skalada 7,01 puan değerinde). İstatistiki düzeyde gözlemlenen farklılıklarda, kuşaklar arasındaki eşitsiz dağılım, elbette modernleşme sürecinin ve o neslin yaşadığı zamanın etkisini taşıyor olacaktır. Ne var ki, tüm nesillerde mesleki sınıflar arasındaki kültürel sermayenin, benzer eğilimi gösterir nitelikte, en fazla sosyo-profesyonel meslek gruplarında ve en az vasıfsız çalışanlar arasında olacak biçimde eşitsiz olarak dağılması, toplumsal yaşamdaki kültürel eşitsizliğin korunarak diğer nesle aktarıldığının en önemli göstergesidir. Bu bakımdan, sınıfsal pozisyonun, nesiller

boyunca, kültürel alan içinde, eşitsizliği sürdürerek aktarılmasını sağlayan genel parametrelerini belirlemesi manidardır (bakınız Grafik 1).

Aşağıdaki grafikte, uygunluk (*correspondence*) analizi sonucunda elde edilmiş, dikey ekseninde mesleki sınıfsal pozisyonun ve yatay ekseninde kültürel sermaye düzeyinin oluşturduğu iki boyutlu bir alanın yapısı sergilenmektedir. Yatay ekseninde sağa doğru ilerledikçe kültürel sermaye düzeyi yükselmekte ve sola doğru ilerledikçe kültürel sermaye düzeyi düşmektedir. Bu alan içindeki eğik çizgi, mesleki sınıfları ve sahip olunan kültürel sermaye düzeyinin oluşturduğu ortak yörüngeyi/rotayı göstermektedir. Bu yörüngeyi sağ tarafında en üstte hem kültürel sermaye düzeyi yüksek olan (yüksek kültürel sermaye düzeyine karşılık olarak Y harfinin temsil ettiği nokta) hem de mesleki sınıfsal pozisyon bakımından daha yukarıda yer alan bireyler (profesyonel yöneticilere karşılık olarak PY harflerinin temsil ettiği nokta) bulunmaktadır. Tüm nesiller boyunca, yörünge üzerinde sola doğru hareket ettikçe kültürel sermaye düzeyi düşmekte ama aynı zamanda mesleki sınıfsal pozisyon, yöneten sınıftan yönetilen sınıfa doğru bir yol izlemektedir.

▲ : Mesleki Sınıf; PY: Yöneticiler, IMS: İlmi meslek sahipleri, KH: Kendi hesabına, VC: Vasıflı çalışanlar, C: Çiftçiler; VSC: Vasıfsız çalışanlar

● : Kültürel Sermaye; Y: Yüksek, V: Vasat, D: Düşük, CD: Çok düşük

Grafik 1: Mesleki Sınıflar ve Kültürel Sermaye (*Correspondence Analysis*)

Toplumsal yaşam içinde, nesiller arasında, sadece kültürel sermaye aktarımı değil ama buna bağlı olarak aynı zamanda sınıfsal pozisyonun da aktarımı söz konusudur. Sınıfsal yapı bir bütün olarak çatışması ve karşıtlığıyla aktarılmaktadır. Ancak, buna ek olarak bir başka gözden kaçırılmaması gereken husus, nesiller arası kültürel çatışma nedeniyle, beğeni ve pratiklerdeki kırılmaların da bu çatışmadan/karşıtlıktan nasibini alıyor olmasıdır. Tam bu nedenle, biyolojik olmanın yanında, aslında nesillerin sosyal olarak üretildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu tartışmayı biraz daha açmak gerekirse; nesiller arası karşıtlık, *farklı zamanlarda biçimlenen amaçsal sistemlerin* [amaçlar, beklentiler ve beğeniler] arasındaki çatışmadır (Bourdieu, 1993:95-9). Bu amaçlar, beklentiler ve beğeniler, farklı eğitim sistemleri ve bunların farklı düzeyleri tarafından biçimlendirilir. Yani, kuşak çatışmalarının alanı, eğitim kurumları ve farklı sosyalizasyon pratiklerindeki çatışmalar tarafından biçimlendirilir. Bourdieu, kültürel uzamdaki değişimlerin oranında, kıt kültürel kaynaklar için nesillerin çatışmasının yoğunluğunun etkisi olduğunu tartışır (Turner ve Edmunds, 2002). Bu etkinin bir kısmı, örneğin mesleklere ulaşmak için edinilmesi gereken kültürel sermayenin boyutlarını gösterecek biçimde, yukarıda sergilenmektedir (bakınız Grafik 1). Yine de, tek başına kültürel sermaye değil ama aynı zamanda sahip olunan ekonomik sermayenin oranının da bu etkiyi belirlemede payı olduğu söylenebilir. Bu anlamda, yönetici sınıflar sahip oldukları kültürel ve ekonomik sermayenin oranına göre, kültürel alan içinde imtiyazın sahibi olarak alanın sınırlarını çizer ve oradaki meşru tavır, tutum ya da davranış kalıplarını belirlerler. Bu yönetici sınıflar, en fazla sermayeye (çıkarlarına göre kimi zaman daha fazla kültürel kimi zaman da daha fazla ekonomik sermayeye⁶) sahip grup olarak, içinde buldukları ve eyledikleri dünyayı etkileme, değiştirme, dönüştürme tasarrufunu ellerinde tutarlar. Bu okuma, aşağıda sergilenen, nesiller arasında, mesleki gruplara göre sahip olunan kültürel ve ekonomik sermayenin dağılımına bakılarak sürdürülebilir.

⁶ Bu çıkarlarına göre meselesini biraz açmak gerekir; alanın içindeki oyunun kurallarını belirleme tasarrufunu elinde bulunduran (bilhassa) yönetici sınıfların sahip oldukları (ya da edinmeye uğraştıkları) sermaye türü, onların alan içinde çıkarları doğrultusunda iş görmelerini ve pozisyon almalarını sağlayacak biçimde dağılım gösterir. Bu anlamda, (ilgiye ve çıkara bağlı olarak) bir profesörün, örneğin, kültüre verdiği değer ve yüklediği anlam bir işadınıninkinden farklı olabilecektir. Bu tartışmanın devamı ve bir versiyonu için bakınız (Lamont ve Lareau, 1988:157-8).

Tablo 5: Mesleki sınıflara göre sermaye dağılımı (ortalama)

Mesleki Sınıflar	Üçüncü nesil (-49)*		İkinci nesil (50-64)**		Birinci nesil (65+)**	
	KS	ES	KS	ES	KS	ES
Yöneticiler	7,01	797	6,20	591	6,13	544
İlmi meslek sahipleri	5,90	519	4,52	385	4,01	437
Kendi hesabına çalışanlar	5,50	620	5,93	563	5,49	388
Vasıflı çalışanlar	4,76	340	4,27	285	3,91	299
Çiftçiler	4,56	186	4,53	284	3,77	171
Vasıfsız çalışanlar	3,87	222	2,97	407	2,01	163

*F = 20,656; p<0,01 ** F = 3,458; p<0,01 *** F = 1,609; p>0,05⁷

KS: Kültürel sermaye; ES: Ekonomik sermaye. Ekonomik sermaye, Euro cinsinden aylık gelir olarak gösterilmektedir.

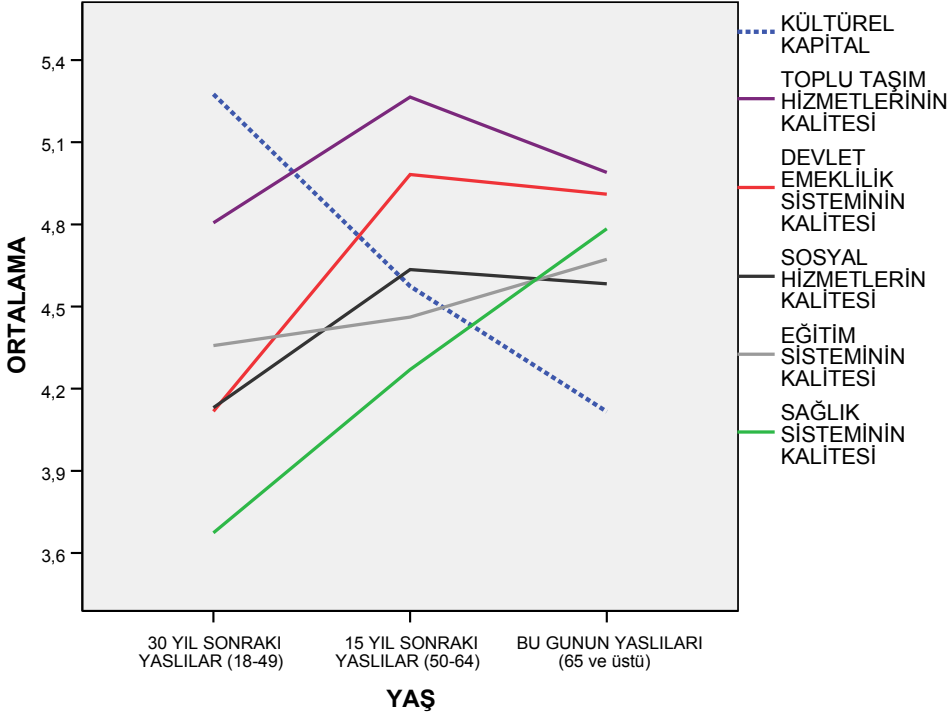
Sahip olunan ekonomik sermaye miktarları, mesleki sınıflara göre, kültürel sermayenin dağılımına benzer bir eğilim sergilemektedir; sınıfsal konumdaki yukarı doğru hareketlilik arttıkça bireyin sahip olduğu hem kültürel hem de ekonomik sermaye artmaktadır. Yine de, kuşaklara göre, bazı mesleki sınıfların sahip oldukları kültürel ve ekonomik sermayenin dağılım oranının farklılık gösterdiği görülmektedir.

Günümüz yaşlılarında, mesleki sınıf hiyerarşisinden farklı olarak, kendi hesabına çalışanlar, ilmi meslek sahiplerinden daha fazla kültürel sermayeye sahipken, ilmi meslek sahiplerinin ekonomik sermayesi (437 Euro), kendi hesabına çalışanların sahip olduğundan (388 Euro) daha fazladır. 15 yıl sonraki yaşlıları oluşturan kuşakta ise, yine kendi hesabına çalışanlar, ilmi meslek sahiplerinden daha fazla kültürel sermayeye sahipken, bu defa kendi hesabına çalışanların sahip olduğu ekonomik sermaye daha fazladır. Bu kuşakta benzer bir durum, mesleki sınıflar açısından en altta yer alan vasıfsız işçilerle, çiftçiler arasında da görülmektedir. Ayrıca, 30 yıl sonraki yaşlıları oluşturan kuşakta yer alan farklılıklar da Tablo 5'te vurgulanmaktadır ve oradan izlenebilir. Dolayısıyla, ekonomik ve kültürel sermayenin birbirine nazaran oransal dağılımı bir takım farklılıklar içermektedir.

Sermayenin türü, miktarı ve oransal dağılımı, böylece, bireylerin eyledikleri alanda, ilgileri ve çıkarları doğrultusunda ve onların o belirli alan içerisinde pozisyon almalarını sağlayacak biçimde dağılım gösterir. Kimi zaman, kültürel sermaye ekonomik sermayeyi, kimi zaman da ekonomik sermaye kültürel sermayenin yapısını ve oranını, elde edilme miktarını belirler. Alan içinde baskın olan sermaye türü, alan içinde alınan (ya da elde etmek için yarışılan) pozisyonun

⁷ 2004 yılı verilerine göre günümüz yaşlılarını oluşturan birinci nesilde çalışan sayısı yeterli olmadığından ve çalışmayanlar mesleki sınıflarını belirtmediklerinden dolayı, bu nesil içinde ekonomik sermaye bakımından gruplar arasında fark bulunamamıştır.

mahiyetini belirler ve bireyler amaçları doğrultusunda sermaye elde etmek üzere sermayenin türünü belirleyen kaynaklar üzerinden yarışır. Alana özgü yapılacak değerlendirmeler bu bakımdan önem taşımaktadır ve kültürel sermaye aşağıda gösterildiği üzere, ekonomik sermayenin etkili olduğu bir alanda beklenildiği gibi, belirleyici karakterini sergileyemeyebilir. Aşağıdaki grafikte, Türkiye’de, nesiller arasında eşitsiz dağılan kültürel sermayenin muhtemel neden olduğu ayrımı kimi alanlarda izlemek mümkündür.

Grafik 2: Kültürel sermaye düzeyi ve kamu hizmetlerinin kalitesinin değerlendirilmesi⁸

Kuşaklara arasında eşitsiz dağılan kültürel sermaye, Türkiye’de kendilerine sunulan kamu hizmetlerinin kalitesine ilişkin algılarını ve değerlendirmelerini

⁸ Araştırmaya katılan bireylerden, yaşadıkları ülkede sunulan bazı kamu hizmetlerinin kalitesini, 1 ile 10 arasındaki bir skalada değerlendirmeleri istenmiştir. Grafikte dikey konumdaki Y eksen, değerlendirilen kamu hizmetlerinin verilen skaladaki ortalama puanını ve yatay konumdaki X eksen nesilleri göstermektedir. Grafikte yer alan kesik çizgi kültürel sermaye düzeylerini ve diğer çizgiler sağ tarafta yer alan etiketlerin sırasına uygun olarak yukarıdan aşağıya doğru kamu hizmetlerinin kalitesini göstermektedir.

etkilemektedir⁹. Nesiller arasında kültürel sermaye düzeyi düştükçe kamu hizmetlerinin kalitesine ilişkin olumlu algıların düzeyi de yükselmektedir. Başka bir deyişle, nesiller arasında, kültürel eşitsizlik ne kadar yaygın düzeyde olursa, sunulan yetersiz düzeydeki kamu hizmetlerine ilişkin bireylerin olumlu tavırları da o denli yüksek olmaktadır.

Kendisine sunulan hizmetlerin kalitesini farklı biçimlerde değerlendiren nesiller için, bu durum, çatışmanın sadece bir boyutunu oluşturmaktadır. Nesiller arasında, kültürel sermaye düzeyine göre ortaya çıkması muhtemel çatışma, kendini toplumsal yaşamın ekonomi, eğitim, sağlık ya da politika gibi herhangi bir alanında gösterebilir, etkisi kendini gösterdiği alanın yapısına göre şiddetlenebilir. Kültürel sermayenin ve onun belirlediği kültürel malumatın (ya da vakıflığın) düzeyi, çatışmanın şiddetini ve dahi türünü de belirler niteliktedir.

Girişte verilen örneğe atfen, bu tip çatışmaların etkisi, politik alanın mahiyeti bakımında, orada kendisini (sembolik olarak da) daha şiddetli gösterebilir. Baskın sınıfların (kültürel sermayenin taşıyıcısı olarak örneğin politik) beğenileri, tahakkümü oluşturur. Ancak, beğeni her zaman görünür bir tercihle ilişkilenmek zorunda değildir: aynı ürün/nesne/ mesaj farklı nedenlerle farklı beğeni kültürleri tarafından takdir edilebilir. Böylece, beğeni bir bakış açısı, insanların zihinlerindeki (ve bedenlerindeki) ölçüt ve tercihlerin bir sistemi olarak anlaşılabilir. Bu anlamda, politik alanda, *benim oyum nasıl diğerininkiyle eşit olabilir* söylemi, beğenin tahakkümüdür ve diğerinin politik beğenisine ilişkin hoşnutsuzluğu ifade eder niteliktedir.

Sonuç olarak, temelde eğitsel zemin ve yaşam tarzı (*habitus* ya da *sınıfsal terbiye* de diyebiliriz) gibi, iki bileşenden oluşan kültürel sermayeye yüksek düzeyde sahip olan kişi, çevresinde muhtemel kendini bekleyen değişimleri önceden sezebilir ve kendisi için en makbul sosyal hayatı daha kati, kusursuz biçimde talep edebilir. Bu nedenle, Türkiye’de, edinilen kültürel sermayenin hacmi, bireyi farklı bir toplumsal pozisyona çıkararak, diğerlerinden farklılaştırarak bir ayrıma yol açar. Bireylerin hayatlarında önemli gördükleri alanlara bakılarak, kültürel sermayenin hangi biçimde ve hangi yüzleriyle o alanlarda ayrımı yarattığı görülebilir.

Yukarıdaki analizlerin de gösterdiği gibi, Türkiye’de toplumsal alanda sunulan kıt kaynaklar ve kıymetlerin eşitsiz biçimde dağılımı, alanda eyleyen yönetici sınıfların, kendi çıkarları doğrultusunda, (kültürel ve ekonomik) sermayeye sahip olma süreçlerini ve doğrusu eşitsiz dağılım mekanizmalarını meşrulaştırmasıyla nesiller boyunca muhafaza edilmektedir. Böylece, toplumsal yaşamda, bireylere sunulan kıymetler ve kaynakların eşitsiz dağılımı, sosyal hiyerarşiyi besler ve bireyler, belirli

⁹ Etkiler ki-kare testiyle ölçülmüştür ve toplu taşıma hizmetleri dışında kalan tüm alanların kültürel sermaye düzeyi ile gösterdiği rabita, metin içindeki yorumlara elverecek biçimde, istatistiki olarak anlam kazanmaktadır.

bir alan içinde, iktidar, imtiyaz veya nüfuz elde etmek üzere, o alanda sunulan kaynaklara ulaşmak için mücadele ederler. Verilen mücadele, sınıfsal konumu belirleyecek ve meşrulaştıracak biçimde cereyan eder. Bu eşitsizliğin muhafazası ve aynı zamanda sayıca çoğunlukta olan kimi mesleki sınıfların, diğerlerine nazaran toplumsal hayatta eşitsiz kültürel sermaye dağılımı bakımından çok daha altta yer almaları, kazananı olmayan bir toplumsal hayatın varlığına işaret etmektedir.

Türkiye modernleşme tarihi içinde üretilen sosyo-kültürel politikalar, sadece bu politikalara destek veren toplumsal kesimleri de yeniden üretmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal alanda kültürel eşitsizliğe de zemin oluşturmuştur. Ekonomik eşitsizlik kadar önemsenmeyen kültürel eşitsizlik, Türkiye’de, yeni nesiller içinde de, sosyal hizmetlerden ulaştırmaya, sağlıktan ekonomiye, eğitimden iskan politikalarına değin bir çok alanda etkisini göstermektedir. Eşitsiz dağılımı sınıfsal pozisyonu ve tahakkümünü meşrulaştırırken, kültürel sermayenin adil dağılımı, daha demokratik bir toplum ve eşitlik talebinin taşıyıcısı olabilir. Bu anlamda müdahil bir değişken olarak kültürel sermaye, toplumsal eşitliği sağlayabilecek olması bakımından önemlidir. Onun müdahil olması, *okuyup kendini kurtaracak* bireyler yaratmasıyla değil, ancak toplumsal yeniden üretimi daha adil biçimde gerçekleştirecek düzeyde örgütlenmesiyle sağlanabilecektir.

Ek: Katılımcıların karakteristikleri

Değişkenler		Yüzde	Ort.	Std. Sapma	Değişim Aralığı
Toplumsal cinsiyet					
	Kadın	49,3			
	Erkek	50,7			
Yaş			37,63	15,11	18-88
	18-49	76,2	-	-	-
	50-64	16,6	-	-	-
	65+	7,2	-	-	-
Mesleki Sınıflar					1-6
	Vasıfsız çalışan	12,4	-	-	-
	Çiftçi	6,2	-	-	-
	Vasıflı çalışan	25,5	-	-	-
	Kendi hesabına	14,3	-	-	-
	İlmi meslek sahipleri	28,5	-	-	-
	Profesyoneller ve yöneticiler	13,2	-	-	-
Eğitim düzeyi					1-4
	Okuryazar değil	7,9	-	-	-
	İlköğretim	51,4	-	-	-
	Lise	28,2	-	-	-
	Üniversite	12,5	-	-	-
Yabancı dil bilme düzeyi			0,37	0,76	0-3
	Hiç	77,5	-	-	-
	Az	9,4	-	-	-
	İyi	11,0	-	-	-
	Çok iyi	2,1	-	-	-
Yaşam imkanları			2,98	2,11	0-6
	Sıcak bir evde yaşama imkanı*	56,1	-	-	-
	Yılda en az bir defa tatil yapma imkanı*	34,3	-	-	-
	Eskiyen mobilyaları ya da ev eşyalarını değiştirme imkanı*	30,7	-	-	-
	Her iki güne bir istenildiği takdirde et ya da balık yiyebilme imkanı*	47,8	-	-	-
	Eskiyen kıyafetleri yenisiyle değiştirme imkanı*	58,1	-	-	-
	Ayda en az bir defa aile ya da arkadaşları yemeğe çıkarabilme imkanı*	72,0	-	-	-
Eğitime/kursa katılım					0-1
	Hayır	87,0	-	-	-
	Evet	13,0	-	-	-
Yaşanılan yer					0-1
	Kır	24,9	-	-	-
	Kent	75,1	-	-	-
Politik faaliyetlere katılım			0,13	0,43	0-2
	Sendika, siyasi parti ya da siyasi grupların mitinglerine katılım*	6,5	-	-	-
	Politikacı ya da kamu görevlileriyle görüşme*	7,2	-	-	-
Gönüllü işlere katılım			0,06	0,31	0-2
	Hayır işlerine katılım*	3,7	-	-	-
	Gönüllü işlere katılım*	2,7	-	-	-
Sosyal bağ kurma düzeyi			3,66	1,62	0-9
	Aile dışı sosyal ilişki için harcanan zaman	-	1,63	0,66	0-3
	Hobi veya ilgi alanları için harcanan zaman	-	1,29	0,84	0-3
	Gönüllü işler ya da politik faaliyetler için harcanan zaman	-	0,74	0,82	0-3
Hanehalkının aylık net geliri (Euro cinsinden)			405,56	491,12	75-5625
Toplum taşıma hizmetlerinin kalitesi**			4,95	2,58	1-10
Emeklilik sisteminin kalitesi**			4,37	2,71	1-10
Sosyal hizmetlerin kalitesi**			4,25	2,43	1-10
Eğitim sisteminin kalitesi**			4,45	2,46	1-10
Sağlık sisteminin kalitesi**			3,88	2,48	1-10

* “Evet” yanıtını verenlerin oranı.

**Bu sorularda katılımcılardan 1 ile 10 puan arasında bir değerlendirme yapmaları istenmiştir. 1 kategorisi “hiç memnun değil” ve 10 kategorisi “tamamen memnun” anlamına gelmektedir.

Kaynakça

- Bennet, T., M. Emmison, ve J. Frow, (1999). *Accounting for Tastes: Australian Everyday Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P., (2005). *The Social Structures of the Economy*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P., (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P., (1986). "The Forms of Capital." in *Handbook of Theory and Research for the Sociology Education*, edited by John G. Richardson. New York: Greenwood Press. pp.241-58
- Bourdieu, P., (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. ve L. Wacquant, (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bourdieu, P., (1974). "The School as a Conservative Force: Scholastic Achievement and Cultural Inequalities" in *Contemporary Research in the Sociology of Education*, edited by J. Eggleston. London: Methuen.
- Bourdieu, P. ve J.C. Passeron, (1964). *Les Héritiers: Les Etudiants et la culture*. Paris: Minuit.
- Böröcz, J. ve C. Southworth, (1996). "Decomposing the Intellectuals' Class Power: Conversation of Cultural Capital to Income, Hungary, 1986." *Social Forces*, 74 (3): 797-821.
- Eitle, T.M. ve D.J. Eitle, (2002). "Race, Cultural Capital, and the Educational Effects of Participation in Sports." *Sociology of Education*, Vol. 75 (April): 123-146.
- Kant, I., (1781). *Kritik der reinen Vernunft*.
- Kaya, A., (2007). "Pierre Bourdieu'nun Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı" in *Ocak ve Zanaat, Pierre Bourdieu Derlemesi*, (ed.) Çeğin, G., Göker, E., Arlı, A. ve Tatlıcan, Ü. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Katsillis, J. ve R. Rubinson, (1990). "Cultural Capital, Student Achievement, and Educational Reproduction: The Case of Greece." *American Sociological Review*, Vol. 55 (April): 270-279.
- Lamont, M. ve A. Lareau, (1988). "Cultural Capital: Allusions, Gaps and Glissandos in Recent Theoretical Developments. *Sociological Theory*. Vol. 6 (Fall): 153-168.
- Rose, R. and Özcan, Y. Z., (2007). *First European Quality of Life Survey: Quality of Life in Turkey*. Dublin: European Foundation.
- Smits, J. and Hoşgör, A. G., (2006). "Effects of family background characteristics on educational participation in Turkey." *International Journal of Educational Development*. Vol. 26: 545-560.
- Treiman, D.J., (2004). "Occupations, Stratification, and Mobility." in *The Blackwell Companion to Sociology*, edited by Judith R. Blau. Cornwall: Blackwell Publishing Ltd. pp.297-313
- Turner, B.S. ve J. Edmunds., (2002). "The Distaste of Taste." *Journal of Consumer Culture*. Vol. 2(2) 219-240.

The Adventure of Elderly in Turkey: Distribution of Cultural Capital among Elderly in Turkey

I. Introduction

This paper attempts to focus exclusively on the inter-generational distribution of cultural capital in Turkey. As such, the paper seeks to find answers to two significant questions: (1) Which unique components make up cultural capital repertoires that individuals have in Turkey? (2) In which fields of daily life does cultural capital introduce lines of demarcation?

II. Cultural Capital as a Sign of Social Position

The concept of cultural capital will be used in this paper as it is suggested by Bourdieu. My effort will focus on how cultural capital is distributed. This capital is acquired through a system of dispositions which may have emerged in a specific field via the system of education in the country and internalization of specific economic and social circumstances. To pave the way for this analysis and to respond to the first question of the paper, it is worthwhile to dwell on possible components of cultural capital and how they can be measured.

III. Methodology

Data

In this article the data gathered from the European Quality of Life Survey (EQLS) in 2004 is utilized. This survey was conducted in 28 countries and 27 of them have already been a member of European Union and Turkey which is a candidate country of EU. A standard questionnaire is used and the data is gathered by the interviews with the number of households that represents the population. In Turkey, EQLS conducted during between 14-28 June 2003 at 165 different sampling points and a total of 996 persons that were selected from a stratified random sample of the whole population (Rose and Özcan, 2007:2-3).

IV. Findings

Is it possible to empirically measure the repertoire of cultural capital in Turkey? The result of factor analysis that is employed to answer this question is presented in detail in Table 1. The factor loadings, changing from 0 to 1 in the table are such to show the weight of the variables in the factor they are in. If looked from the point of factor loadings, the educational status, the level of knowledge of a foreign language, the living conditions, the situation if participated to any education or course during the last one year and the residential area, where the individual lives, constitute one component of the cultural capital; the form and the level of the social participation constitute the other component.

Two factors obtained as a result of factor analysis consist of factor scores of potential and realized cultural capital. Factor scores corresponding to two variables were first divided into equal parts from 0 to 10 and then by taking the average of two variables the variable cultural capital was obtained with scores from 0 to 10. Here “0” denotes the lowest and “10” denotes the highest level of cultural capital. Finally, scores were divided into four equal parts and recoded in categories *very low, low, moderate and high*.

The individuals who attended to the research are divided into three generations according to their ages. Respondents who are between the youngest age and 49 take place in the first generation; the attendants in the second generation are in 50 and 64 age group and the attendants in the last generation consists of individuals at age 65 and more. The cultural capital distribution of the three different generations that came into being as a result of classification is given in Table 2. According to this, generations' profile and cultural capital level lay out a connected movement; cultural capital level decreases as the age increases ($\Gamma = -0,321$, $p < 0,001$).

As a result, a person with a high level of cultural capital that is formed by mainly two components like educational background and life style (*habitus*) may sense the possible upcoming changes around himself and demand a more perfect and definite social life. Therefore, the volume of the cultural capital acquired raises the individual to a different societal position and works in a way that it separated the person from others. It has been dwelled on in what ways and with which faces the cultural capital creates a difference in social life by considering the areas that people regard as important in their lives and that in fact such an organizing creating separation leads to cultural inequality as well as failure in organizing social life. As above analysis show, the unequal distribution of the scarce resources and assets presented in the social life is kept for generations since the dominant class acting in the area legalizes the capital (cultural or economic) acquisition processes and actually the unequal distribution mechanisms as well according to their own interests. Hence, the unequal distribution of the assets and resources presented to the individual in social life feeds the social hierarchy and individuals struggle for reaching the resources served in the field in order to attain competence, privilege or authority in a certain field. This struggle turns out to be the one that determines the class position of the individual and legalize it. Preserving this inequality and meanwhile that some occupational classes that outnumber the others remains at a lower status in terms of unequal distribution of cultural capital in social life indicate the existence of a social life without a winner.

Meanwhile, although having accumulated more cultural capital relative to earlier generations by eroding the pattern of unequal distribution, within younger generations too the unequal distribution of cultural capital remains in terms of occupational class

position. Cultural inequality, which is not attached as much importance as economic inequality, has its impact on younger generations in many fields from social services to transportation, from health to economy and from education to settlement policies. While unequal distribution legitimizes given class positions and associated oppression, more equivalent distribution of cultural capital may serve as the spearhead of desire for a more democratic society and equal opportunities. As an intervening variable in this context, cultural capital is important in that it may help achieve social equality. This intervening role can be translated into life not by creating individuals *who can save themselves by getting educated* but through a level of organization that brings along fairer modes of social reproduction.

Investigation of Cross-cultural Communication between Native English-speaking Lecturers and their Students in Turkish Tertiary Education

Türk Yüksek Öğretim Kurumlarında Anadili İngilizce Olan Hocalar ile Öğrencileri Arasındaki Kültürler-arası İletişimin İncelenmesi

Berrin Uçkun^{1*} and Jessica Buchanan²

¹Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature,

² Gaziantep University, Faculty of Arts and Sciences, Department of English Language and Literature, English Language Fellow.

Abstract

Cultural diversity between students and teachers may be a source of “miscommunication” that compromises the learning/teaching environment. In such cases, students may be accused of poor performance or teachers may be blamed for inadequate methodology. This comparative study aims to examine the education culture in two Turkish universities involving native teachers, English speaking foreign teachers and their Turkish students in an attempt to understand the strengths, weaknesses, and challenges faced by both students and teachers. Four versions of the questionnaire were administered to 15 teachers and 228 students. All four versions focused on classroom management and examination procedures, pedagogy, and other affective factors. The authors aimed to investigate students’ and teachers’ mutual beliefs, perceptions and expectations of each other within the educational context and whether any differences could be accounted for by cultural differences between the two parties. This study was designed by both a Turkish academic and a native English speaking instructor, a collaboration which serves to temper cultural biases inherent to any culturally based inquiry. We hoped to maximize the effectiveness of cross-cultural classrooms as well as to suggest directions for further research.

Keywords: cultural diversity, school culture, university context.

Özet

Öğrenciler ve öğretmenlerin farklı kültürlerden gelmeleri iletişim bozukluklarına neden olabileceği için eğitim-öğretim ortamına şüphe düşürebiliyor. Bu tür durumlarda, öğrenciler öğrenme davranışlarında başarısız, öğretmenler de öğretme becerilerinde yetersiz kalmakla suçlanabilirler. Bu karşılaştırmalı çalışmanın amacı bünyesinde Türk öğrenciler ve hocalarla beraber anadili İngilizce olan yabancı

*Corresponding author: University of Gaziantep, Faculty of Science and Letters, Department of English Language and Literature, 27310, Gaziantep, Turkey. e-mail:uckun@gantep.edu.tr

uyruklu hocaları da barındıran iki Türk üniversitesinde öğrenci ve öğretmenlerin karşılaştığı olumlu ve olumsuz durumları belirlemek. Anketin dört benzer sürümü 15 öğretmen ve 228 öğrenciye uygulandı. Dört anket türünde de maddeler sınıf içi iletişim, başarı değerlendirme yöntemleri, pedagoji ve diğer duygusal etkenler olarak düzenlendi. Yazarların amacı, bu eğitim ortamında öğretmen ve öğrencilerin karşılıklı olarak inançları, algılamaları ve birbirlerinden olan beklentilerini tespit edip görülen farklılıkların taraflar arasındaki kültürel farklılıktan kaynaklanıp kaynaklanmadığını incelemektir. Bu araştırma bir Türk öğretim üyesi ve bir yabancı uyruklu hocaların işbirliği ile ortaya çıkarıldı; böylece, bu tür bir kültüre dayalı araştırmada önyargılara dayalı sonuçlardan kaçınılması amaçlandı. Farklı kültürleri bağdaştıran bu tür eğitim-öğretim ortamlarının verimliliğinin artırılması ve gelecekteki benzer çalışmalara yön verebilecek öneriler getirilmekte.

Anahtar kelimeler: kültürel farklılıklar, okul kültürü, üniversite bağlamı.

I. INTRODUCTION

In most educational contexts around the world, cultural diversity among classroom members, both teachers and students, is inevitable. The educational outcomes of such differences may be lower self-esteem, misbehavior or academic underachievement. When a teacher is new to a certain schooling environment, and therefore unfamiliar with the students' culture, it is possible for cultural differences to interfere with his/her effectiveness as a teacher. School cultures determine the way teachers and student communicate, the rules for talking, how much open discussion there is in class, how much one-way teacher-talk, how students feel, and how critical thinking is respected. This article explores the school culture in Turkish universities involving Turkish teachers, English speaking foreign teachers and their Turkish students in an attempt to understand the strengths, weaknesses, and challenges faced by both students and teachers. Cross-cultural perspectives were investigated between university students and teachers, both foreign and native, through their responses to questionnaire item relating to matters of classroom etiquette, classroom management, examination procedures, pedagogy, and other affective factors. Discussion are then carried out on how cultural differences may affect teaching and learning and on the implications of the findings for all the parties involved in universities where foreign academic staff are recruited as part of certain fellowship and academic exchange programs.

1) Definitions of culture

Culture (or cultures) has been defined by Woods (1990, in Planel, 1997: 350) as "social, shared, systematic, cognitive, learned. They include values beliefs, rules and codes of conduct and behavior, forms of language, patterns of speech and choice of words, understanding about ways of doing things and not doing things". Comparison of cultures and educational values is dealt with under the theoretical framework of social constructionism. As a theory of learning and development, it treats "human learning and cognitive development as a process which is culturally based, not just culturally influenced; a process which is social rather than

individual; a communicative process whereby knowledge is shared and understandings are constructed in culturally formed settings” (Mercer, 1991: 61).

There are culturalist approaches (Pritchard, 1995; Liu, 2001) to the study of differences between two cultures. Holliday (1999: 245) defines culturism as a notion “in which the members of a group to which an ethnic, national or international large cultural label has been attached are perceived as confined and reduced to pre-defined characteristics”. Culturalist researchers claim that awareness of such differences should help communication partners to understand each other and adjust their communication behavior where necessary. Furusawa (2005) draws attention to the critical limitations of culturist approaches in that “they tend to polarize or dichotomise people’s differences between nations and regions, while there may only exist some tendencies” (p. 65). The same author argues that such cultural stereotyping attributes certain features to some cultures which are quite groundless and detrimental to the self-image of its members.

2) Intercultural communication

Communication is viewed as “an on-going, transactional process in which individuals exchange messages whose meanings are influenced by the history of the relationship and the experiences of the participants” (Adler et al, 1998: 14). This transactional model of communication suggests that 1) the sending and receiving of messages occur simultaneously; 2) communication is an on-going process which we cannot separate into discrete acts of behaviors; and 3) communication patterns mutually influence each other, so that any communication is interactive (Adler et al, 1998: 12-14). Messages can be verbal or non-verbal, such as facial expressions, body movements, and silence. Communications partners need careful coordination between them to achieve a satisfactory result.

Misunderstandings in intercultural communication occur mainly because either one or both interactants adopt misconceptions about, or are simply ignorant of the cultural patterns of their interlocutors (Barna, 1991), with the result that “our being, seeing, behaving, and communicating” (O’Sullivan, 1994: 97) are often different from those of different backgrounds. Cushner and Brislin (1996: 6) maintain that differences in “people’s values, attitudes, norms of behavior, and adopted roles” are considered to be causes of most cross-cultural misunderstandings.

3) Cultures of learning

Culture of learning is defined by Cortazzi and Jin (in Furusawa, 2005:61) as:

taken-for-granted frameworks of expectations, attitudes, values and beliefs about what constitutes good learning, about how to *teach* or *learn*, whether and how to ask questions, what textbooks are for, and how (language) teaching relates to broader issues of the nature and purpose of education (emphases added by the researchers).

This implies that the culture in a classroom is formed not only by the daily interactions between teachers and students but also by the expectations,

assumptions and interpretations that underlie their conduct. It is maintained that pupil attitudes to education are derived from students' sociocultural backgrounds and that student attitudes predispose students to learning. Students interpret both what and how they learn through the medium of culture to which they belong (Planel, 1997). It has also been claimed that it is the students' perceptions of teacher behavior that to a great extent accounts for how much they learn (Waxman & Eash, 1983). Planel also suggests that cultural values are more significant for learning than pedagogic styles as the underlying educational values give meaning to styles of pedagogy.

Despite the claim that "there is no reason to suppose that one culture of learning is superior to another" (Cortazzi and Jin, 1996: 174), there is sufficient reason to suspect that a foreign teacher's behavioral and learning expectations of their students of a different culture will be culturally determined. Denscombe (1982) suggests that the culture brought into the classroom by a teacher has its origin in the teacher's own learning experience as a student, during which time they develop notions of what teaching is all about and learn to discern the good teacher from the bad. Therefore, "knowledge is not something objective and independent of the teacher to be learned and transmitted but, rather, is the sum total of the teacher's experiences" (Connely et al, 1997, p. 666). When communication between students and teachers does not work out, students' personal factors such as "laziness, lack of motivation or incompetence" are often blamed (Kato, 2001, p. 51); similarly, when a behavior different from one's own is observed, it tends to be perceived as rude, insensitive or uncooperative rather than a different way of doing things (Gumperz, 1982), a proposition also supported by Leigh's (2004) findings in a U.K. language institution.

Planel (1997) has found that concepts about order and structure in the classroom also vary among students. Some students may be accustomed to highly structured environment as opposed to student-centered instruction. Individual learning styles also influence notions about classroom settings and Oxford (1992) has found that learning styles are directly related to culture. Verbally expressing ideas and asking questions during class can prove difficult for students unaccustomed to active participation (Liu, 2002). Sometimes students' perceptions of their classroom participation may not concur with the instructor's opinion. For example, some students may presume that their attentive behavior is interpreted by the teacher as active participation. Values, such as self-control and deference to authority, may also be a source of misunderstandings between students and teachers. Farver et al. (1995) noted that Korean-American students' practice of self-control was incorrectly interpreted as inattentiveness or withdrawal. With such a potential for cultural clashes and differences between teachers and students, utilizing contextual analyses may provide us with an empirical basis for developing instructional techniques or treatments that are more beneficial for certain cultural contexts.

II. THE CONTEXT OF THE PRESENT STUDY

University classrooms, where either language courses or academic courses take place, are sites of complex communication. Communication partners need careful coordination between them to achieve a satisfactory result; however, there is a clear power difference that exists between teacher and students, and therefore the teacher needs to assume greater responsibility for bringing learning into the classroom through effective communication. A teacher's interpersonal actions can create and maintain a positive classroom atmosphere which is vital for the quality of teaching. The teacher's and students' cultural origins can play a role in creating such a class climate; this makes it necessary to approach classroom communication from a cultural perspective.

In the educational context of countries like Turkey, where the medium of education in some universities and departments is English, there are a number of foreign programs which supply these institutions with expatriating lecturers such as the English Language Fellows and Fulbright Scholars, in addition to university employed foreign academics. In such classroom, cultural diversity between teachers and students is inevitable. When a teacher is new to a certain teaching situation and therefore unfamiliar with student culture, one can expect cultural differences to affect the teacher's effectiveness in managing their lessons. Alptekin and Alptekin (1984) warn that when "guest" teachers are unable to understand the particular nature of the "host" culture, their ignorance may exacerbate the opposing pedagogical views (see also Ekmekçi and Inal, 1981). Furthermore, teacher effectiveness is defined by Powell (1997: 468) as "contingent on teachers' abilities to connect students to subject mater in personally meaningful and *culturally appropriate* ways" (emphasis added by the authors).

Considering the fact that so much financial and human resources are being invested into such cross-cultural educational collaboration programs, it is essential to investigate their educational impact on the parties that provide and receive such a service. Although teachers themselves probably have a hunch that one major source of their difficulties is their unfamiliarity with the local classroom culture, they would still need to be informed about what differences exist between their culture and that of their students, and how such differences may affect the learning outcome. The present research, therefore, originated from the need to examine the relationship between cultural differences and teaching effectiveness. The researchers wish to avoid the pitfall of assuming "Turkish" classroom as monolithic culture, and what diversity exists within one culture is beyond the scope of this study.

Woods (1990) argues that even within the same culture, the views of teachers and students regarding the culture of learning are not always compatible. Such differences can exist in the perceptions held by teachers and students about each other's role and function in the educational process, what they expect to achieve, and what they think they are learning. Levy et al. (1997) observed that teachers did not appear to be aware of the differences in the way they were perceived by their students. This same author also suggested that teachers were unaware of the cultural gap between their teaching style and student's learning style. This study gains its significance from the aspect that it aims to measure the

perspectives of both foreign teachers and their students pertaining to classroom practices.

Self-report instruments that express students' perceptions of the classroom environment have been found to be more realistic and reliable measures than the teachers' own perceptions of their own teaching behavior. Rosenshine (1971), for example, reports that the use of student ratings as predictors of the general effectiveness of teachers has yielded slightly more reliable results than observer ratings. Studies which compare students', teachers', and classroom observers' reports of classroom processes have found that students and classroom observers were in general agreement although students' and observers' reports did not correspond very closely to teachers' reports (Hook and Rosenshine, 1979; Steele et al, 1971). Waxman (2001) substantiates the importance of using student perceptions in classroom research. Student self-report instruments (designed to analyze students' perceptions of classroom instruction) hold a tremendous advantage over observational techniques in that they can be standardized and are economical and efficient in obtaining larger amounts of data in a short amount of time. The present study will make use of self-reports to identify students' and teachers', both foreign and native, perceptions of classroom processes and compare them with each other. The results of the study aims to reveal whether there is a significant gap between the foreign teachers' and native students' perceptions pertaining to the classroom environment, as well as whether a similar gap exists between the perceptions of Turkish teachers and Turkish students.

In the light of the above literature review and the context of the present study, the following research questions have been put forward by the researchers, the answers to which will be the main aspiration of the researchers' investigation.

1. According to students' perceptions, are there any significant differences between Turkish instructors and native English-speaking instructors in Turkish tertiary classrooms in terms of a) methodology and classroom management; and b) examination and grading criteria?
2. Do students' perceptions of their Turkish and native English-speaking instructors differ from these instructors' perceptions of themselves in terms of a) methodology and classroom management; and b) examination and grading criteria?

III. MATERIALS AND METHODS

1) Research tool

This study made use of a questionnaire that takes as its basis the concept of culture of learning as defined by Cortazzi and Jin (in Furusawa, 2005). The process began with a series of interviews with a group of fourth year undergraduates and several alumni who were taking Master's courses in the same department. These two groups of students were consulted about their experiences with native English-speaking foreign teachers because they had taken at least one department course each semester from by a foreign teacher during their undergraduate study. A brainstorming activity with these subjects yielded a list of opinions and beliefs

related to working with foreign teachers. These items appeared to fall under the categories of classroom practices of foreign teachers in terms of classroom management, grading examination papers and term projects, teaching methods and principles, and some comments related to the advantages and disadvantages of having foreign teachers in their classrooms. Further review of literature written on cultures of learning and discussions with Turkish and foreign teachers contributed more items into the scale.

Hence, four parallel versions of the questionnaire were developed which all contained the same 37 items (e.g. to the student: "Does your teacher negotiate with students on topics for homework and term projects?"; to the teacher: "Do you negotiate with students on topics for homework and term projects?") addressing the two groups of respondents separately as teachers and students. Six items were added (to make 43 in total) that solely concerned foreign lecturers. Subjects were asked to rank the second section of the questionnaire with a frequency scale of 1) always/almost always, 2) often, 3) sometimes, 4) never/almost never, and NA) not applicable. Instructions for the task, demographic and subject-specific questions were collected on the first page of the questionnaire. A pilot study employing the student version of the questionnaire with a group of 29 first year students yielded a Cronbach's alpha of $\alpha = .88$. Items with inter-item reliability values of less than .15 were either omitted or improved. In addition, several Turkish and foreign colleagues, from those who would be participating in the study, were consulted concerning the wording and contents of the questionnaire and modifications were made based on their feedback.

2) Criteria for selection of student and teacher participants

The researchers of the current study are both lecturers in a department which hosts every year an English Language Fellow who teaches literature and culture courses. The current study was originally conceived to examine the type of cross cultural interaction experienced in this and similar contexts. The students in this course have already achieved a fluency in English that allows them to receive content based instruction delivered completely in the English language. This condition became the primary criterion for selection of the student participants. In the process of defining the profile for the student participants of this research it became clear that there are two general groups of students in Turkey receiving instruction from native-English speaking instructors: students taking content courses in the English medium and those that take English as a second language course. The prior group was isolated for use in this study because they match the target student population. Content-based courses provide more opportunity for the type of cross-cultural interactions that this study seeks to understand, and subjects' fluency in English also allows for a higher level of culturally significant interactions. Therefore, only students that were enrolled in a Liberal Arts course were selected for participation.

The selection of the native English-speaking participants was a process which involved identifying lecturers in Turkey who were teaching students who met the above criteria (ie. content based Liberal Arts courses in English to students

with fluency in English). There were two main avenues for identifying these instructors: the Fulbright program and the Turkish American Association in Ankara. The researches obtained a list from the US Embassy in Ankara of Fulbright Scholars working in Turkey for the 2007-2008 academic year. An email was sent to each of these scholars to determine a) if they were teaching courses or just conducting research, b) if their courses were content based rather than ESL based, c) if they matched the Liberal Arts profile for discourse and examinations, and d) if they were willing to participate in the study. An email was also sent to the Turkish American Association in Ankara requesting contact information for native English-speaking instructors teaching in Turkey. The TAA responded with a list of instructors who might be suitable for this project. At the end of this process seven lecturers were identified at Bilkent University as suitable and willing to participate in the study; their disciplines included English and Composition (EngC), History (H), American Culture and Literature (ACL), Political Science (PS). The participants from Gaziantep University were teachers and students of the Department of English Language and Literature (ELL). Hence, it is possible to say that convenience sampling method was used for the selection of the research population (see Table 1 for profile of participants).

One of the purposes of the study was to investigate whether students' perspectives related to the Turkish teachers' educational practices agreed with the perspectives of the teachers themselves. Due to the additional difficulty of collecting data from Turkish academics in the other participating universities, the researchers decided to suffice with the group in their own university. The information would be helpful for judging consistency and congruity between teachers' and students' opinions and experiences related to the same issues.

Table 1 Participants in the study

Name of department	No. of Foreign Teachers	No. of Turkish Teachers	No. of Students
English Language & Literature (Gaziantep University)	2	8	109
History (Bilkent)	2	-	47
American Culture & Literature (Bilkent)	1	-	29
Political Science (Bilkent)	1	-	10
English and Composition (Bilkent)	1	-	33

3) Administration of questionnaires

The distribution of the student questionnaires at Gaziantep University was conducted in person by the researchers. The questionnaires were collated so that the two questionnaires seeking students' opinions about their Turkish and native English-speaking instructors were stacked to alternate between the two versions.

Students were instructed to carefully read the instructions at the beginning of the questionnaire before beginning. Students took between 15 and 20 minutes to complete the questionnaire. The two former English Language Fellows at Gaziantep University received the native English-speaking Instructor Questionnaire via email; the participating professors and students at the other Turkish Universities, on the other hand, received their surveys through the mail service, which included one questionnaire for the instructor, both versions of the student questionnaires collated to alternate, one document with instructions for the native English-speaking instructor, and an addressed return envelope with postage.

IV. RESULTS

The Cronbach alpha reliabilities for the four versions of the questionnaire following the main study were .87 for the student questionnaire concerning foreign lecturers; .86 for the student questionnaire concerning Turkish lecturers; .75 for Turkish lecturer questionnaire; and .75 for the foreign lecturer questionnaire. The data were statistically analyzed using chi-square and presented under the following four headings.

1) Students' perceptions of Turkish and foreign lecturers in terms of classroom management

Of a total of thirty-seven questionnaire items which commonly evaluated both the Turkish and the native English-speaking teachers, teachers of the two nationalities were believed by students to have differed from each other significantly ($p < .05$) on twenty-seven items (see Appendix A). These differences could be summarized in terms of the frequency with which these two groups of teachers engage in the given behaviors, as follows:

A) Compared to Turkish teachers, **native English-speaking teachers** in the specified departments tend **MORE FREQUENTLY** to:

- address students directly with their names (EngC, $p = .003$);
- create a classroom environment that fosters an open exchange of ideas (ELL, $p = .003$; H, $p = .042$);
- require students to respond to student presentations with comments, opinions and questions (ELL, $p = .012$);
- ask higher order questions that promote analytical and evaluative thinking skills (ELL, $p = .001$);
- motivate classroom participation by showing appreciation and appraisal of student responses (EngC, $p = .001$; H, $p = .003$);
- allow sufficient class time for questions and discussion (ELL, $p = .000$; H, $p = .001$);
- Rate classroom participation as a significant part of the course grade (ELL, $p = .006$);

- Choose course materials that covers the objectives of the course (ELL, $p=.024$);
- Be specific in defining the contents and requirements of the course (H, $p=.026$);
- Move beyond the boundaries of a certain course content and drawing references from other disciplines (H, $p=.010$);
- Come well-prepared to lectures (ELL, $p=.004$);
- Be casual in relations with the students (ELL, $p=.002$; H, $p=.032$; EngC, $p=.010$);
- Try to make class interesting (ELL, $p=.000$; H, $p=.038$; EngC, $p=.023$);
- Try to make class enjoyable (ELL, $p=.000$; EngC, $p=.020$);
- Negotiate with students on topics for homework and term projects (ELL, $p=.000$; H, $p=.020$);
- Negotiate with students on exam dates (ELL, $p=.000$; PS, $p=.036$; EngC, $p=.021$);
- Use mimics, gestures, tone of voice and body language to communicate meaning to class (EngC, $p=.021$);
- Make use of projector, internet or other technologies to support course content (ELL, $p=.000$);
- Provide immediate and explanatory feedback following exams (ELL, $p=.001$);
- Be supportive of student learning (ELL, $p=.004$);
- Be willing to provide students with assistance regarding questions and requests for information related to other courses (ELL, $p=.027$);
- Have a lenient approach to classroom discipline which reduces the effectiveness of teaching (ACL, $p=.046$);
- Be misunderstood by students in terms of their accent and rate of speech (ELL, $p=.011$).

B) Compared to native English-speaking teachers, **Turkish teachers** in the specified departments tend **MORE FREQUENTLY** to:

- Spend class time with teacher-talk than student-talk (ELL, $p=.002$);
- Have their own student profile in mind, with students sometimes not meeting those expectation (ELL, $p=.003$; H, $p=.014$);
- Be unable to empathize with the difficulties students experience in handling course load (ELL, $p=.000$; H, $p=.008$);
- Be difficult for students to get used to in terms of teaching style (ELL, $p=.001$).

2) Students' perceptions of Turkish and foreign lecturers in relation to examinations and grading

With the purpose of investigating how congruent students' perceptions of their foreign teachers were as compared with the teachers' perceptions of the self, the responses of both participants are compared through percentage values in Appendix B.

A) Compared to Turkish teachers, **native English-speaking teachers** in the specified departments tend **MORE FREQUENTLY** to:

- Value clearly presented, well-organized answers (PS, $p=.036$);
- Look for skills of critical thinking in take-home exams (ELL, $p=.027$);
- Grade the effort of the student as well as his/her intellectual capacity (ELL, $p=.005$; EngC, $p=.018$);
- Give grades not only to knowledge that is taught and generally accepted, but also to well supported original idea (ELL, $p=.000$; H, $p=.016$).

B) Compared to native English-speaking teachers, **Turkish teachers** in the specified departments tend **MORE FREQUENTLY** to:

- Look to see their own teachings expressed in similar words (ELL, $p=.000$);
- Look to see a standardized format in take-home exams (ELL, $p=.011$);
- Grade correct use of language (ELL, $p=.027$);
- Look to see knowledge directly adapted from text books and other resources (ELL, $p=.044$; EngC, $p=.017$);
- Give grades to answers that are directly relevant to the exam questions (ELL, $p=.000$; H, $p=.005$);
- Give grades to page tidiness and legibility of the handwriting (ELL, $p=.020$; ACL, $p=.008$).

3) Comparison of students' perceptions of their foreign lecturers and the lecturers' self-perceptions in relation to methodology and examination grading

The second research question of the study requires an investigation of differences in terms of how students perceive their foreign teachers and how the teachers view themselves in terms of analyzed on the basis of two universities rather than departments because students were required to answer the items with consideration to all their foreign teachers in general rather than any particular teacher.

The data obtained from Bilkent University yielded significant differences of perception between students and their teachers on nine items. With regard to item six, 93.1 % of the students believed that their foreign teachers *always/almost always* (42.6 %) or *often* (47.5 %) required them "to respond to students presentations with their own comments ,opinions or questions", whereas 60 % of the foreign teachers believed they only *sometimes* required this from students ($p=.007$). As regards item sixteen, all the participating foreign teachers in Bilkent University argue that they *always/almost always* "place the responsibility of learning on the student" whereas students feel this is *often* (33.9 %) or *sometimes* (37.1 %) true ($p=.001$). As with item twenty-one, foreign teachers believe they *always/almost always* "try to make class interesting" (60 %) or *often* (40 %) do so, whereas students do not believe it happens at such frequency ($p=.017$). In response to item twenty-nine, the participating teachers "expect students to take notes selectively" either *always/almost always* (60 %) or *often* (40 %); however, 41 % of

the students believed note-taking was *not applicable* to their situation and 26.2 % thought it was only *sometimes* necessary ($p=.001$).

With respect to item thirty-two, while 100 % of the foreign teachers believed they were *always/almost always* “supportive of student learning”, 75 % of the students believed it was at a lesser degree ($p=.019$). Item thirty-six stated that foreign teachers “cannot empathize with the difficulties students experience in handling course work”; 100 % of the foreign teachers argued that this *never/almost never* happened whereas 75.0 % of the students were not of this opinion ($p=.014$). Item forty-two asserted that the foreign teacher “is interested in learning about [his/her] students’ culture”. In response to this item, the foreign teachers all agreed this was *always/almost always* true (100 %); students’ responses, on the other hand, were distributed between the five frequency rates as *always/almost always* (23 %), *often* (29.5 %), *sometimes* (24.6 %) and *never/almost never* 14.8 % and *not applicable* 8.2 % ($p=.010$).

Under the examination and grading section, item forty-five stated that in examinations that are of take-home type, teachers “look to see a standardized format”. Sixty percent of the teachers marked the *not applicable* option but 64.5 % of the students marked *often* or *always/almost always* ($p=.017$). The second and last item that yielded a significant difference under this section was item fifty-one, which stated that foreign teachers “look to see knowledge directly adapted from books and other resources”. Teacher responses to this item was *not applicable* for 60 percent of the participants, and *always/almost always* (20 %) or *often* (20 %) for others. For the same item, 90.3 % percent of the students were under the impression that this was *always/almost always* or *often* their teachers’ expectation ($p =.000$).

For the students and foreign lecturers of Gaziantep University, department of English Language and Literature, the total data yielded significant student-teacher differences of perception on three items. For item twenty-two, which states that foreign teachers “negotiate with students on topics for homework and term projects”, 100 % of the teachers marked *sometimes*; students, on the other hand, tend to believe negotiation happens *always/almost always* (46.9 %) or *often* (44.9 %) ($p=.000$). Item 23 expresses the view that foreign teachers tend to “negotiate with students on exam dates”. Student believe this to be their situation *always/almost always* (40.8 %) and *often* (36.7 %) whereas all the foreign teachers in this department have expressed that this is *never* the case with them ($p=.004$). Item forty-two states that the foreign teacher “is interested in learning about [his/her] students’ culture”. All foreign teachers assert that they *always/almost always* feel this way whereas their students are in the opinion that this is *often* (36.7 %), *sometimes* (32.7 %) or *never/almost never* (14.3 %) the reality ($p=.046$).

Despite these differences of opinion reflecting opposing perspectives, all the students express agreement of opinion with their foreign teachers on forty-four items. Especially important to mention are items which have the potential of being a problem source due to the foreignness of the teachers. For item thirty-nine, foreign teachers argue that their “lack of familiarity with the Turkish institutions’ policies and procedures” *often* (28.6 %) or *sometimes* (57.1 %) poses challenges for them. Some students agree that this is only *sometimes* (39.4 %) true or that they have *no information* (33.0 %) on this subject. In response to item forty, foreign teachers

argue that they *never/almost never* (71.4 %) or *sometimes* (28.6 %) have clashes with students due to differences of culture and students appear to be of the same opinion. Foreign teachers believe that unfamiliarity with the student's first language and culture *sometimes* (42.9 %) or *never/almost never* (57.1%) interferes with the teaching/learning process and a majority of the students believe it is *never/almost never* (63.6 %) the case.

4) Comparison of students' perceptions of their Turkish lecturers and the lecturers' self-perceptions in relation to methodology and examination grading

These discrepancies between the foreign lecturers and their Turkish students discussed under the previous section could be the result of a cultural misunderstanding; however, it could also be due to differences of opinion between the students and teachers regarding their expectations of each other, their understandings related to their mutual responsibilities, etc. To cross-check this possibility, only the questionnaires administered to Turkish teachers in the department of English Language and Literature in Gaziantep University could be used since Turkish colleagues at Bilkent could not be reached for participation in the survey.

Examination of Turkish teacher and student questionnaires reveal differences of opinion which cannot be explained by cultural differences but by differences of learner-teacher perspective within the same culture. Turkish teachers and students in the English Language and Literature have their differences over some pedagogical issues. When we examine the table in Appendix B, we notice that while 62.5 % of teachers believe they *always/almost always* choose course materials that cover the course objectives only 17.8 % of the students believe so ($p=.026$). As a second example, 62.5 % of the teachers argue that they *never/almost never* rate course attendance as a significant part of the course grade while a majority (62.5 %) of the student believe that they do ($p=.000$). Such significant differences of opinion and understanding between teachers and students related to academic practices exist for fourteen items on the questionnaire. While these findings would be interesting in a discussion concerning differences within cultures of learning between teachers and students, they do not reflect a difference of culture and therefore are outside the scope of this study. It is sufficient to acknowledge that student-teacher incongruities over educational matters seem to develop even within the same culture and therefore such incongruities between students and foreign lecturers may not necessarily be culturally based.

V. DISCUSSION OF THE RESULTS

When we consider the students' perspectives of their foreign and Turkish lecturers in general, it is possible to argue that the differences of university cultures between Gaziantep and Bilkent Universities may account for the differences between students' perspectives of their foreign and Turkish teachers. Students of Gaziantep University have reported that their foreign teachers are significantly different from their Turkish teachers on twenty-one items out of the twenty-seven

as opposed to Bilkent students who reported such differences for only fifteen items. These differences could be explained by the fact that foreign lecturers in the given departments of Bilkent University constitute a majority of the academic staff (with the exception of Political Science) while the number of foreign academics in Gaziantep is limited to one visiting lecturer each year. The profile of the teachers in the respective universities also reflects a uniformity that could explain the differences in students' perspectives. For example, the foreign and Turkish lecturers at Bilkent University mostly hold Ph.D. degrees and some of the Turkish lecturers have received some of their degrees from American or British universities or have taught in one of them. Gaziantep, on the other hand, has an academic staff comprised of mostly M.A. holders without foreign experience. Similarly, the visiting lecturers to this university also hold M.A. degrees.

An equally important outcome of the study is the observation that cultural differences exist not only between universities, but also between departments of the same university. When we examine the table in Appendix A, it can be clearly seen that each department has a distinct distribution of difference of perspectives. History department students perceive foreign-Turkish teacher differences in fifteen items, English and Composition students perceive seven, American Culture and Literature students and Political Science students perceive only one of such differences. For example, the lenient approach to classroom discipline reducing the effectiveness of the foreign teacher appears to be a situation in one department only and not in the others. An analysis of the same table will also reveal that foreign teacher responses to some items point to differences that could be departmental or even individual. For example, for a foreign teacher in a certain department a standardized format in take home examinations is a must (i.e. always/almost always true) while for teachers in other departments it is not applicable.

Students of Gaziantep University, more than any other group, demonstrate a uniqueness in their perspectives of classroom management. In almost all of the items related to discourse (i.e. classroom interaction and management), student respondents perceive their foreign teachers to communicate and conduct classes differently than their Turkish counterparts. For example, foreign lecturers tend to ask higher order questions that promote analytical and evaluative thinking. It should be noted, however, that students at Gaziantep University participated in the focus group that assisted in the development of the questionnaire and this may account for the high number of items indicating significant responses.

While the most conclusive findings from the study seem to point to a uniqueness of educational culture within departments, the one area of similarity across departments and universities seem to exist with items related to affective classroom behaviors. In general, these items have two or more departments reporting that foreign teachers engage in positive affective practices more frequently. For example, being casual in relations with students, making class interesting, making class enjoyable, negotiating on exam dates and project/homework topics, and showing appraisal and appreciation of student responses are items which could be considered affective and common to foreign lecturers across departments. In the area of examinations and grading, students believe that their foreign lecturers value effort, originality, critical thinking and

organization of ideas more than their Turkish teachers, and responses from foreign lecturers confirm these perspectives.

Finally, it is important not to overlook the information obtained from the six additional items that were intended for evaluating the foreign lecturer functioning in the Turkish context. All of the participating foreign teachers believed that they were always perceptive of and sensitive to cultural differences between themselves and their students, and students alike believe this is always or often true of their teachers. Foreign teachers feel that their lack of familiarity with the Turkish institutions' policies and procedures often or sometimes poses challenges for them as teachers; students also believe that this is sometimes true but over a quarter of the students feel this is not applicable to their situation. One interpretation of this could be that these problems do not reflect into the classroom or relations with the students. Hence, Turkish institutions would do well to provide an orientation specific to the foreign teacher addressing policy issues as well as informal practices of which the foreign teacher might not be aware. Likewise, foreign teachers should have discussions with their Turkish counterparts to gain an understanding of classroom norms and students' expectations.

A great majority of the foreign teachers and students believe that they never or only sometimes experience clashes with each other due to cultural differences. Similarly, unfamiliarity with the students' first language and culture only sometimes or never/almost never interferes with the teaching/learning process according to foreign teachers and majority of the students.

One item which points acutely to institutional differences is the one which argues that foreign teachers are particularly interesting to students because of their foreignness. While foreign lecturers and students at Bilkent University greatly vary in their responses (probably because foreign academics on this campus have become the norm and have lost their novelty as such), lecturers and students at Gaziantep University still believe that foreignness of the teacher is a point of interest and novelty in the department. While foreign teachers strongly hold that they are always interested in learning about their students' culture, students at either Gaziantep or Bilkent do not agree with this assertion to the same degree, while a considerable number of students go so far to say that their foreign teachers are never interested in their culture.

The researchers would like to draw the attention of foreign teachers entering the tertiary Turkish educational environment to areas of difference between the perspectives of foreign teachers and their Turkish students under the light of the current study. The first point of significant difference regards the question of where the responsibility of learning lies. Foreign teachers believe that learning is always the responsibility of the student while Turkish teachers and students believe the responsibility of this learning should be shared between teachers and students. The strong agreement between Turkish students and teachers on this issue could be explained as an aspect of cultural continuity within the Turkish education system and a significant point of divergence from foreign teachers in their educational practices. It is important for foreign teachers to be aware of this difference and to take account of their students' expectations.

Another area of difference lies in the fact that foreign teachers do not perceive themselves to often negotiate with students on issues of examination dates and homework assignments. However, Turkish students perceive their foreign teachers to negotiate much more frequently on these matters than their foreign teachers are aware of. One explanation for this disparity of opinion may lie in the fact that foreign teachers may be uncertain in which areas Turkish teachers usually negotiate. Foreign teachers may be perceived as willing to negotiate more frequently than their Turkish counterparts, not because they are in fact more flexible, but because they are unfamiliar with and hesitant to break with the educational cultural norms of their new environment.

A final point of difference between the perspectives of foreign teachers and their Turkish students pertains to selective note-taking. All foreign teachers believe that their students should take notes selectively. However, almost half the Turkish students indicated that this is not applicable to their situation. It appears to be essential that foreign teachers discuss their expectation and classroom standards concerning responsibility, negotiation, and note-taking with their Turkish students. They should explain to their students exactly what they expect from academic performance. As a final note, it is important to keep in mind that students may not be the best judge of issues that require pedagogical expertise; yet, it was nevertheless important for this study to see classroom events from their perspective. It has informative value for teachers, foreign and Turkish alike, to know how they are being perceived by their students.

The authors of this study would like to state the limitations of the study as follows:

- a) no data could be collected from the Turkish academics at Bilkent University and therefore no comparative data concerning Turkish and foreign teachers' perspectives in this context could be acquired;
- b) the number of foreign lecturers from each department was not sufficient enough to allow the researchers to make conclusive generalizations about the pedagogical tendencies and practices of foreign academics within one department or across departments;
- c) Whereas Department of English Language and Literature of Gaziantep University was represented in the population by three levels (2nd, 3rd, and 4th years), the departments of Bilkent University were represented by only one group of students taking a certain course. This unevenness of student participants may have had some effect on the results.

In the light of these limitations, further research into cross-cultural education should involve complete departments including foreign and native teachers along with students from all levels. A series of focus groups could be conducted with students and teachers following the administration of the surveys for a better interpretation of the results.

REFERENCES

- Adler, R.B., Rosenfeld, L.B., Towne, N. & Proctor II, R.F. (1998). *Interplay: the process of interpersonal communication*, Fort Worth, TX: Harcourt Brace College Publishers.
- Alptekin, C. & Alptekin, M. (1984). The question of culture: EFL teaching in non-English-speaking countries. *ELT Journal*, 38, 14-20.
- Barna, L. (1991). Stumbling blocks in international communication. In L. Samover & R. Porter (Eds.). *Intercultural Communication*, 345-352. Belmont, CA: Wardsworth Publishing.
- Connelly, F.M., Clandinin, D.J. & He, M.F. (1997). Teachers' personal practical knowledge on the professional knowledge landscape, *Teaching and Teacher Education*, 13/7, 665-674.
- Cushner, K. & Brislin, R.W. (1996). *Intercultural interactions: A practical guide* (2nd ed.), London: Sage.
- Denscombe, M (1982). The "hidden pedagogy" and its implications for teacher training. *British Journal of Sociology of Education*, 3, 249-265.
- Ekmekçi, F. Ö. & Inal, N. (1981). *Advantages and disadvantages of working with native-speaker language teachers, and the expectations of the host institution*. Paper presented at TESOL '81 Convention at Detroit, Michigan. March 2-7.
- Farver, J.A., Kim, Y.K. & Lee, Y. (1995). Cultural differences in Korean- and Anglo-American preschoolers' social interaction and play behaviors. *Child Development*, 66, 1088-1099.
- Furusawa, H. (2005). *An integrated approach to understanding Japanese students' classroom communication: a case study*. Unpublished dissertation,
- Gumperz, J. (1982). Discourse strategies. *Strategies in Interactional Sociolinguistics I*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Holliday, A. (1999). "Small Cultures". *Applied Linguistics*, 20, 237-264.
- Hook, C & Rosenshine, B. (1979). Accuracy of teacher reports on their classroom behavior. *Review of Educational Research*, 49, 1-12.
- Kato, K. (2001). Exploring "culture of learning": A case of Japanese and Australian classrooms. *Journal of Intercultural Studies*, 22, 51-67.
- Levy, J., Wubbels, T., Brekelmans, M., & Morganfield, B. (1997). Language and cultural factors in students' perceptions of teacher communication style. *International Journal of Intercultural Relations*, 21, 29-56.
- Liu, J (2002). Negotiating silence in American classrooms: three Chinese cases. *Language and Intercultural Communication*, 2, 37-54.
- Mercer, N. (1991) Accounting for what goes on in the classroom: What have neo-Vygotskians got to offer. *Journal of the British Psychological Society*, 15, 61-67.

- O'Sullivan, K. (1994). *Understanding Ways*. Sydney: Hale & Iremonger.
- Oxford, R., Hollaway, M.E. & Horton-Murillo, D. (1992). Language learning styles: Research and practical considerations for teaching in the multicultural tertiary ESL/EFL classroom. *System*, 20, 439-456.
- Planel, C. (1997). National cultural values and their role in learning: A comparative ethnographic study of state primary schooling in England and France. *Comparative Education*, 33, 349-373.
- Powell, R. (1997). Then the beauty emerges: a longitudinal case study of culturally relevant teaching. *Teaching and Teacher Education*, 13, 276-286.
- Pritchard, R.M.O. (1995). AMAE and the Japanese learner of English: An actions research study. *Language, Culture, and Curriculum*, 8, 249-264.
- Rosenshine, B. (1971). *Teaching behaviors and student achievement*. Slough, England, NFER.
- Steel, J.M., House, E.R. & Kerins, T. (1971). An instrument for assessing instructional climate through low-inference student judgments. *American Research Journal*, 8, 447-466.
- Waxman, H. & Eash, M.J. (1983). Utilizing students' perceptions and context variables to analyze effective teaching: A process-product investigation. *Journal of Educational Research*, 76, 321-325.

APPENDIX A

CLASSROOM METHODOLOGY AND PRACTICES: TURKISH versus FOREIGN TEACHERS	Department	Always/ Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicable		p value
		Turk %	For %	Turk %	For %	Tur k %	For %	Tur k %	For %	Tur k %	For %	
# 1 Addressing students directly with their names.	Eng. & Comp.	13.3	72.2	46.7	27.8	26.7	.0	13.3	.0			.003
# 5 Creating a classroom environment that fosters an open exchange of ideas.	Eng. Lang. & Lit.	23.0	60.4	39.3	35.4	32.8	2.1	4.9	2.1			.003
	History	0.	16.0	40.9	56.0	45.5	24.0	13.6	.0			.042
# 6 Requiring students to respond to student presentations with comments, opinions and questions.	Eng. Lang. & Lit.	41.0	70.8	45.9	27.1	9.8	2.1	3.3	.0			.012
# 7 Asking higher order questions that promote analytical and evaluative thinking skills.	Eng. Lang. & Lit.	14.8	45.8	21.3	29.2	37.7	16.7	13.1	2.1	13.1	6.3	.001

# 8 Motivating classroom participation by showing appreciation and appraisal of student responses.	Eng. & Comp.	13.1	43.8	37.7	41.7	37.7	12.5	8.2	2.1	3.3	.0	.001
	History	4.5	8.0	18.2	64.0	59.1	16.0	18.2	4.0	.0	8.0	.003
# 9 Allowing sufficient class time for questions and discussions.	Eng. Lang. & Lit.	9.8	47.9	36.1	37.5	45.9	12.5	8.2	.0	.0	2.1	.000
	History	.0	24.0	18.2	48.0	72.7	20.0	9.1	.0	.0	8.0	.001
# 11 Rating classroom participation as a significant part of the course	Eng. Lang. & Lit.	32.8	41.7	24.6	43.8	31.1	12.5	11.5	.0	.0	2.1	.006
# 12 Choice of course materials covers the objectives of the course.	Eng. Lang. & Lit.	16.4	37.5	44.3	47.9	32.8	10.4	1.6	2.1	4.9	2.1	.024
# 13 Being specific in defining the contents and requirements of the course.	History	13.6	32.0	36.4	56.0	45.5	8.0	4.5	.0	.0	4.0	.026
# 14 Moving beyond the boundaries of a certain course content and draw references from other disciplines.	History	.0	12.0	22.7	44.0	59.1	32.	18.2	.0	.0	12.0	.010
# 18 Coming well prepared to lectures.	Eng. Lang. & Lit	16.4	47.9	57.4	41.7	19.7	4.2	1.6	2.1	4.9	4.2	.004
	Eng. Lang. & Lit.	4.9	29.2	21.3	31.3	39.3	18.8	31.1	16.7	3.3	4.2	.002

# 19 Being casual in relations with the students.	History	.0	20.0	18.2	12.0	31.8	52.0	45.5	12.0	4.5	4.0	.032
	Eng. & Comp.	.0	38.9	6.7	22.2	46.7	22.2	46.7	11.1	.0	5.6	.010
# 20 Trying to make class interesting.	Eng. Lang. & Lit.	3.3	25.0	24.6	39.6	50.8	31.3	21.3	13.8			.000
	History	.0	4.0	13.6	40.0	54.5	48.0	31.8	4.0	.0	4.0	.038
	Eng. & Comp.	6.7	50.0	26.7	22.2	60.0	16.7	6.7	11.1			.023
# 21 Trying to make class enjoyable.	Eng. Lang. & Lit.	3.3	27.1	21.3	33.3	54.1	37.5	21.3	.0	.0	2.1	.000
	Eng. & Comp.	6.7	33.3	13.3	33.3	73.3	22.2	.0	11.1	6.7	.0	.020
# 22 Negotiating with students on topics for homework and term projects.	Eng. Lang. & Lit.	11.5	45.8	19.7	39.6	39.3	8.3	29.5	4.2	.0	2.1	.000
	History	9.1	28.0	4.5	36.0	40.9	16.0	45.5	12.0	.0	8.0	.002
	Eng. Lang. & Lit.	9.8	25.0	14.8	35.4	37.7	31.3	37.7	6.3	.0	2.1	.000
# 23 Negotiating with students on exam dates.	Political Science	.0	40.0	.0	40.0	100.0						.036
	Eng. & Comp.	6.7	55.6	26.7	22.2	46.7	16.7	20.0	5.6			.021

# 25 Lenient approach to classroom discipline reduces the effectiveness of teaching.	American Lit.& Culture	7.1	6.7	7.1	26.7	7.1	40.0	57.1	26.7	21.4	.0	.046
# 27 Using mimics, gestures, tone of voice and body language to communicate meaning to class.	English & Comp.	13.3	66.7	53.3	16.7	20.0	11.1	13.3	5.6			.021
# 28 Spending more class time with teacher-talk than student-talk.	Eng. Lang. & Lit.	23.0	10.4	47.5	22.9	23.0	47.9	4.9	18.8	1.6	.0	.002
# 30 Making use of projector, internet or other technologies to support course content.	Eng. Lang. & Lit.	14.8	50.0	44.3	39.6	32.8	8.3	6.6	2.1	1.6	.0	.000
# 31 Provide immediate and explanatory feedback following exams.	Eng. Lang. & Lit.	9.8	27.1	18.0	37.5	59.0	22.9	13.1	10.4	.0	2.1	.001
# 32 Being supportive of student learning.	Eng. Lang. & Lit.	18.0	41.7	42.6	45.8	34.4	6.3	3.3	4.2	1.6	2.1	.004
# 33 Having difficulty getting used to teacher's teaching style.	Eng. Lang. & Lit.	11.5	4.2	18.0	10.4	63.9	45.8	6.6	33.3	.0	6.3	.001

# 34 Having difficulty getting used to teacher's accent and rate of speech.	Eng. Lang. & Lit.	8.2	8.3	11.5	20.8	39.3	58.3	41.0	12.5				.011
# 35 Havign own student profile in mind and sometimes students not meeting that expectation.	Eng. Lang. & Lit.	24.6	4.2	19.7	16.7	44.3	39.6	6.6	25.0	4.9	14.6		.003
	History	9.1	4.0	40.9	8.0	31.8	24.0	13.6	32.0	4.5	32.0		.014
# 36 Inability to empathize with the difficulties students experience in handling course load.	Eng. Lang. & Lit.	31.1	6.3	36.1	16.7	19.7	37.5	4.9	27.1	8.2	12.5		.000
	History	13.6	8.0	36.4	.0	31.8	40.9	9.1	36.0	9.1	16.0		.008
# 37 Willingness to provide students with assistance regard. questions and requests of nforma- tion related to other courses.	Eng. Lang. & Lit.	18.0	22.9	29.5	43.8	41.0	16.7	6.6	2.1	4.9	14.6		.027
EXAMINATIONS AND GRADING: TURKISH versus FOREIGN TEACHERS	Department	Always/ Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicaple			p-value
Questionnaire Items		Turk	For	Turk	For	Turk	For	Turk	For	Turk	For		
# 44 Looking to see own teachings expressed in similar words.	Eng. Lang. & Lit.	47.5	6.3	32.8	35.4	19.7	22.9	.0	27.1	.0	8.3		.000

# 45 With take-home exams, looking to see a standardized format.	Eng. Lang. & Lit.	39.5	16.7	42.6	37.5	13.1	25.0	1.6	12.5	3.3	8.3	.011
# 46 Looking to see a standardized format.	Political Science	20.0	100.0	60.0	0.	20.0	.0					.036
# 47 Grading correct use of language.	Eng. Lang. & Lit.	42.6	16.7	36.1	39.6	16.4	29.2	3.3	6.3	1.6	8.3	.027
# 48 With take-home exams, looking for skills of critical thinking..	Eng. Lang. & Lit.	29.5	50.0	31.1	43.8	21.3	4.2	4.9	.0	13.1	2.1	.003
# 51 Looking to see knowledge directly adapted from books and other resources.	Eng. Lang. & Lit.	21.3	29.2	36.1	29.2	37.7	22.9	.0	10.4	4.9	8.3	.044
	Eng. & Comp.	53.3	5.6	33.3	55.6	13.3	27.8	.0	11.1			.017
# 52 Giving grades to answers that are directly relevant to the exam questions.	Eng. Lang. & Lit.	60.7	14.6	31.1	56.3	8.2	16.7	.0	8.3	.0	4.2	.000
	History	31.8	36.0	59.1	24.0	.0	24.0	9.1	.0	.0	16.0	.005
# 53 Giving grades to page tidiness and legibility of the handwriting.	Eng. Lang. & Lit.	26.2	12.5	34.4	18.8	26.2	33.3	4.9	18.8	8.2	16.7	.020
	American Lit.& Culture	28.6	.0	35.7	6.7	28.6	33.3	.0	40.0	7.1	20.0	.008

# 54 Grading the effort of the student as well as his/her intellectual ability.	Eng. Lang. & Lit.	21.3	41.7	37.7	45.8	37.7	10.4	3.3	.0	.0	2.1	.005
	Eng. & Comp	13.3	55.6	40.0	16.7	46.7	11.1	.0	5.6	.0	11.1	.018
# 55 Giving grades not only to knowledge that is taught and generally accepted, but also to well supported original ideas.	Eng. Lang. & Lit.	14.8	52.1	29.5	41.7	36.1	4.2	14.8	.0	4.9	2.1	.000
	History	22.7	24.0	22.7	56.0	40.9	12.0	13.6	.0	.0	8.0	.016

APPENDIX B

CLASSROOM METHODOLOGY AND PRACTICES: STUDENTS versus FOREIGN TEACHERS		Always/Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicable		p- value
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
Questionnaire Items	Univer sity	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	
# 6 requiring students to respond to student presentations with their own comments, opinions and questions.	Bilkent	42.6	20.0	47.5	20.0	6.6	60.0	1.6	.0	1.6	.0	.007
# 16 placing the responsibility of learning on the student.	Bilkent	16.1	100.0	37.1	.0	33.9	.0	6.5	.0	6.5	.0	.001
# 20 trying to make class interesting.	Bilkent	15.9	80.0	34.9	20.0	30.2	.0	17.5	.0	1.6	.0	.017
# 22 negotiating with students on topics for homework and term projects.	Antep	46.9	.0	44.9	.0	6.1	100.0	2.0	.0		.0	.000
# 23 negotiating with students on exam dates.	Antep	40.8	.0	36.7	.0	12.2	.0	8.2	100.0	2.0	.0	.004
# 29 expecting students to take notes selectively.	Bilkent	6.6	60.0	13.1	40.0	26.2	.0	13.1	.0	41.	.0	.001
# 32 being supportive of student learning.	Bilkent	25.8	100.0	51.6	.0	12.9	.0	8.1	.0	1.6	.0	.019
# 36 lack of familiarity with the Turkish institutions' policies and procedures poses a challenge for the teacher.	Bilkent	21.3	.0	4.9	.0	32.8	.0	24.6	100.0	16.4	.0	.014

# 42 being interested in learning about the students' culture.	Bilkent Antep	23.0 14.3	100.0 100.0	29.5 36.7	.0 .0	24.6 32.7	.0 .0	14.8 14.2	.0 .0	8.2 2.0	.0 .0	.010 .046
EXAMINATION GRADING: STUDENTS v.s. FOREIGN TEACHERS		Always/ Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicable		p- value
	Univer sity	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	Stud.	Teach	
In students' exam papers....												
# 45 looking to see a standardized format in take-home exams.	Bilkent	23.8	20.0	39.7	.0	17.5	.0	9.5	20.0	9.5	60.0	.015
# 51 looking to see knowledge directly adapted from books and other resources.	Bilkent	59.7	20.0	30.6	20.0	4.8	.0	1.6	.0	3.2	60.0	.000

CLASSROOM DISCOURSE AND METHODOLOGY: STUDENTS v.s. TURKISH TEACHER	Departme nt	Always/ Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicable		p- valu e
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
Questionnaire Items		Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	
# 12 Choice of course materials covers course objectives.	Eng. Lang. & Lit.	17.8	62.5	42.1	25.0	32.7	.0	1.9	.0	5.6	12.5	.026
# 15 Rating course attendance as a significant part of the course grade	Eng. Lang. & Lit.	32.7	.0	25.2	12.5	20.6	12.5	21.5	62.5	.0	12.5	.000
# 17 Punctuality with class and office hours.	Eng. Lang. & Lit.	19.6	75.0	43.0	25.0	23.4	.0	6.5	.0	7.5	.0	.010
# 18 Coming well prepared to lectures	Eng. Lang. & Lit.	17.8	87.5	56.1	12.5	19.6	.0	.9	.0	5.5	.0	.000
#20 Making Class Interesting	Eng. Lang. & Lit.	3.7	25.0	26.2	75.0	49.5	.0	20.6	.0	.0	.0	.000
# 21 Making class enjoyable.	Eng. Lang. & Lit.	3.7	25.0	23.4	62.5	52.5	12.5	20.6	.0	.0	.0	.005
# 23 Negotiating with students on exam dates.	Eng. Lang. & Lit.	11.2	.0	15.9	37.5	36.4	50.0	36.4	.0	.0	12.5	.001
# 26 Expecting attention as a matter of classroom discipline.	Eng. Lang. & Lit.	46.7	12.5	39.3	50.0	13.1	25.0	.9	12.5	.0	.0	.000
# 33 Difficulty of getting used to teaching style.	Eng. Lang. & Lit.	12.1	12.5	17.8	.0	62.6	12.5	7.5	75.0	.0	.0	.000
# 36 Unable to empathize with students' work load	Eng. Lang. & Lit.	29.9	.0	39.3	12.5	18.7	25.0	3.7	62.5	8.4	.0	.000

EXAMINATION GRADING: STUDENTS v.s. TURKISH TEACHERS	Departme nt	Always/ Almost Always		Often		Sometimes		Never/ Almost Never		Not Applicable		p- valu e
		%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
		Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	Stud	Teach	
In students' exam papers....												
# 38 Looking to see own teachings in similar words.	Eng. Lang. & Lit.	47.7	.0	32.7	25.0	19.6	37.5	.0	37.5	.0	.0	.000
# 39 In take-home exams, looking to see a standardized format.	Eng. Lang. & Lit.	40.2	25.0	42.1	25.0	13.1	25.0	.9	25.0	3.7	.0	.001
# 45 Looking for knowledge directly adapted from books and other resources.	Eng. Lang. & Lit.	19.6	12.5	37.4	25.0	37.4	37.5	.0	25.0	5.6	.0	.000
# 46 Giving grades to answers that are directly relevant to the given question.	Eng. Lang. & Lit.	61.7	25.0	30.8	62.5	7.5	.0	.0	12.5	.0	.0	.000

Ortaöğretimde Başarıyı Olumsuz Etkileyen Unsurların Öğrenci Boyutuyla Tespitine Yönelik Bir Uygulama

An Application To Determine The Factors Affecting The Success Negatively In Respect Of Students

Öğr. Gör. Atıncı OLCAY¹ ve İzzet DÖŞ²

¹Gaziantep Üniversitesi

²Hakkâri İ Milli Eğitim Müdürlüğü

Özet

Bu araştırmada ortaöğretim öğrencilerini başarısızlığa sevk eden unsurlar öğrenci boyutuyla saptanmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak Gaziantep'te bir anket çalışması yapılmış, başarısızlık unsurlarına katılım oranları tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; öğrencilerin %64'ü "Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan dolayı başarısızım", %63'ü "Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım", %55'i "Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım" ve %53'ü de "İlgi duymadığım derslerden başarısızım" unsurlarını başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmüştür. Bununla beraber, frekans oranı %50 ve üstünde hesaplanan bu başarısızlık unsurları öğrencilerin; cinsiyet, eğitim gördüğü alan ve okul türü değişkenleri ile çapraz frekans dağılımları da karşılaştırılmış ve birtakım öneriler getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Başarısı, Başarısızlık Unsurları, Ortaöğretim Öğrencileri.

Abstract

In this research, it is aimed to determine the factors that lead the secondary school students to failure, in respect of students. The rates of those factors for failure are determined in a research made in Gaziantep. According to results of this research; 64% of the students say "I am unsuccessful as I don't understand what my teacher lectures", 63% of those, "I am unsuccessful because of the fear that I can't achieve", 55% of those "I am unsuccessful since I don't know the ways to study effectively" and 53% "I am unsuccessful in the subjects that I am not interested in" which are considered by they students as the main factors for their failure. Besides, these factors for failure, the frequency proportions of which are over 50% and the variations in the students' genders, education branches and school types are compared with cross frequency proportions and some recommendations are suggested.

Keywords: Student Success, Factors For Failure, The Secondary School Students.

* Gaziantep Üniversitesi, Turizm ve Otelcilik Meslek Yüksekokulu
e-posta: olcay@gantep.edu.tr e-posta: id27tr@gmail.com

Giriş

Aileden sonra yeni bir ortam olan okul, çocuğun yaşamındaki ilk toplumsal kurumdur. İlkokul döneminden itibaren aile, öğretmen ve çevre çocuğun tüm yaşamında başarılı olmasını bekler (Şama ve Tarım, 2007:136). Başarı, okul ortamında belirli bir ders ya da akademik programlardan öğrencinin ne derece yararlandığının bir ölçüsü veya göstergesidir. Okuldaki başarı ise bir akademik programdaki derslerden öğrencinin aldığı notların ya da puanlarının ortalaması olarak düşünülebilir (Akt. Güleç ve Alkış, 2003:19; Özgüven, 1998). Öğrencinin ders başarısı üzerinde etkili olan pek çok değişken bulunmaktadır. Öğrenme değişkeni olarak da adlandırılan bu değişkenler hemen tümüyle fizyolojik, psikolojik ve toplumsal durum ve koşullarla alakalıdır. Okul başarısı zihinsel olmayan birçok faktör tarafından da önemli düzeyde etkilenmektedir. Bunlar arasında başarı güdüsü, kaygı, ailenin nitelikleri, sosyo-ekonomik özellikler, okul ve eğitim koşullarının yetersiz oluşu, genel çevre özellikleri, beslenme, sağlık koşulları vb. yer almaktadır (Akt. Güleç ve Alkış, 2003:19; Uluğ, 1990). Okul başarısı, akademik açıdan gösterilen üstünlüğe göre saptanan bir göstergedir. Okul, bilişsel gelişimin sağlandığı, bilginin kazanıldığı, akademik üstünlüğe ulaşmak için gerekli ortamın hazırlandığı bir yerdir. Üstün olarak kabul edilen notlar okul başarısını; bu notların altında olan notlar ise okul başarısızlığını ifade eder. Öğrencilerin başarılı ve başarısız olarak nitelendirilmesinde derslerde alınan notların oranı davranışların değerlendirilmesine göre daha etkilidir. Sınıfta sürekli yaramazlık yapan fakat notları çok iyi olan bir öğrencinin davranış notlarının da iyi olduğu sıklıkla gözlemlenebilen bir olgudur (Keskin ve Yapıcı, 2008:21).

Günümüzde insanların çoğunlukla başarıya göre değerlendirildikleri görülmektedir. Bu değerlendirme zamanla kültürel bir baskı halini almaktadır. Bu kültürel baskının hissedilmesi ise ilkokul yıllarından itibaren başlamakta ve öğrenciler başarılı ve başarısız olarak sınıflandırılmaktadır (Akt. Keskin ve Yapıcı, 2008:21; Baran, 1995).

Her öğretim basamağındaki kurumların kendine özgü bazı işlevleri bulunmaktadır. Ortaöğretim kurumlarının işlevleri “öğrencilerin bireysel özelliklerin ve yeteneklerini azami düzeye kadar geliştirmek; toplumda yapıcı, uyumlu ve girişimci vatandaşlar yetiştirmek” olarak ifade edilmektedir Ortaöğretim kurumlarının ifade edilen bu işlevlerine rağmen uygulamada daha çok öğrencilerin öğrenme ve başarılı olmaları üzerine odaklandığı görülmektedir. Öğrencilerin okuldaki başarı düzeyleri arasında önemli farklılıklar olmakta, öğrencilerin bazıları derslerinde yüksek başarı düzeyini yakalarken bazı öğrenciler bir üst sınıfa geçmek için gerekli olan yeterliliği yakalayamamaktadırlar. (Akt. Sezer, 2007:32, Özgüven,1999; Yeşilyaprak, 2003).

Öğrencilerin başarı ya da başarısızlıklarını etkileyen birden çok etmen bulunmaktadır. Öğrenciler arasında sosyo-ekonomik farklılıkların yanında ilgi, değer ve tutum gibi duyuşsal özellikler açısından da farklılıklar bulunmaktadır (Şama ve Tarım, 2007:138). Her birey, başkalarına benzeyen birtakım özelliklerin yanında benzemeyen birtakım özelliklere de sahiptir. Özellikle okul ortamında öğrenciler öğrenmelerinde; zekâ, yetenek, kişilik özellikleri ve davranışlarında farklılaşabilmektedir (Bacanlı, 2000:137). Öğrenci başarısını etkileyen faktörler; bireyin kendisi ve çevresiyle ilgili olanlar diye iki gup altında toplanabilir. Çevresiyle ilgili olanlardan en önemlisi aile ortamıdır. Ailenin sosyo-kültürel yapısı, ekonomik yapısı ve ailedeki geçimsizlikler gibi etkenler öğrenci başarısını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Ayrıca çocuğun yeterli ilgi ve sevgi görmediği aile ortamındaki geçimsizlikler ve dengesizlikler de çocuğun çalışmasını olumsuz yönde etkilemektedir (Akt. Keskin ve Yapıcı, 2008:21, Kepçeoğlu, 1995;Yavuzer, 1992). Ayrıca; zekâ, çalışma alışkanlıkları ve sorumluluk duygusu ön plandadır. Başarı ve başarısızlığın davranışlarının sonucu olduğuna inanan öğrenciler başarılı olurken, başarısızlıklarını; şanssızlık, derslerin zorluğu vb. dış faktörlere bağlayan öğrencilerin başarısızlıklarının arttığı gözlenmiştir. Bununla beraber, ergenlik döneminde olan ortaöğretimde okuyan öğrenciler birtakım duygusal nedenlerle başarısız olabilmektedir. Sürekli duygusal gerginlik içinde olan, içe dönük ve dikkat dağınıklığı yaşayan bir öğrencinin okulda başarı göstermesi beklenemez (Bozkurt, 1998:28).

Öğrenci başarısızlığında, eğitim sisteminden kaynaklanan birtakım sorunlarda önemli bir etkindir. Bu sorunlar öğrencide; güvensizlik, küçümsenme duygusu, başkalarına bağımlı olma, korku, nefret, aşağılık kompleksi vb. yıkıcı duyguların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Kaya, 1993:95).

Öğretmenin öğrencilerini tanınması hem öğrencilerin hem de öğretmenin başarısını geniş ölçüde etkiler. Bireyin tanınması için ilgi ve yetenekleri, başarı ve başarısızlıkları, kişisel ve sosyal uyum düzeyleri, sorunları, zayıf ve güçlü yanları, ilgi tavrı ve değer yargıları, yetiştiği çevrenin geliştirici ve engelleyici etkileri gibi ve daha pek çok özelliklerinin ayrıntılı olarak bilinmesi gerekir (Özgüven, 2002:43).

I. Araştırma Problemi

Eğitim ve öğretim etkinliklerinin temel amacı; öğrencilerde istenen yönde davranış değişikliklerini sağlamak olduğuna göre, bu etkinliklerin odak noktasını öğrenciler teşkil etmektedir. Eğitim amaçları yönündeki davranış değişikliklerinin öğrencide ne ölçüde gerçekleştiği ve öğrenci başarısına veya başarısızlığına etki eden temel unsurların ne olduğunun ortaya konulması önemlidir. Bilhassa ortaöğretim kademesinde duygusal ve bilişsel açılardan bir geçiş döneminde bulunan öğrencilerin okul başarısını olumsuz etkileyen unsurların ortaya konulması

başarısızlığı önleyici diğer çalışmalara önemli ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir.

Gaziantep; Türkiye'nin altıncı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük ve en gelişmiş sanayi kenti olmasına rağmen bu şehir ortaöğretim kurumlarının eğitim kalitesinin önemli göstergelerinden biri olan ulusal sınavlarda ülke başarısında alt sıralarda yer almaktadır. 2006 OKS başarı sıralamasında 64. ve ÖSS başarı sıralamasında 67.'dir. Bununla beraber, 150 bin civarında insan okuma-yazma bilmemekte, üniversite mezunu insan sayısı 30 bin'i bile bulmamakta, 300 bin civarında insan sadece okur-yazar ve ilkokul mezunu, ilk ve ortaöğretimde derslik başına düşen öğrenci sayısı 56-61 civarında seyretmekte ve öğretmen açığı son 15 yıldan bu yana sürekli artış göstermektedir (Polat, 2006:8).

Bu durumun pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında şüphesiz öğrencilerin bireysel başarısızlığı önemli bir rol oynamaktadır. Bu başarısızlık nedenlerinin öğrenci boyutuyla tespit edilip, ortaya konulması çözüm önerilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmada ortaöğretim kademesinde okuyan öğrencileri başarısızlığa sevk eden unsurlar ortaya konulmaya çalışılmış, başarısızlık etmeni olarak yoğun fikir birliğine varılmış unsurların çeşitli değişkenler açısından çapraz frekans dağılım analizleri gerçekleştirilmiş ve ortaya çıkan sonuçlara birtakım öneriler getirilmiştir.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; ortaöğretim okullarında eğitim-öğretim gören öğrencilerin başarısızlık nedenlerini onların gözüyle ortaya koymak ve konuyu çeşitli değişkenler açısından analiz ederek somutlaştırmaktır.

Öğrencileri başarısızlığa sevk eden unsurları belirlemek ve bu unsurları çeşitli değişkenler boyutuyla ele almak için yapılan bu çalışmadan elde edilen bulguların; başarısızlık unsurlarının belirlenmesi, bu unsurların ortadan kaldırılması, problemlere çözüm sağlanması, eğitim kalitesinin yükseltilmesine olumlu katkı sağlanması ve eğitim camiasının her kademesindeki taraflara yardımcı olması adına önemlidir.

III. Araştırmanın Sayıltı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada; öğrenciler arasında kişilik ve sosyo-ekonomik farklılıklar olduğu ve bu özelliklerin öğrenciler arasında farklılık gösterdiği, çalışmaya katılan öğrencilerin anket sorularını; yansız, samimi ve gerçek görüşleri ile

cevapladıkları ve araştırmada kullanılan ölçeğin araştırmacının amacına ve yapısına uygun olduğu kabul edilmektedir.

Bu çalışma, Gaziantep Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ortaöğretim kurumlarında eğitim-öğretim gören öğrencilerin bir kısmının görüşleri ile sınırlıdır. Bu araştırmadan elde edilen bulgular kullanılan ölçeğin değerlendirilmesiyle de sınırlı kalacaktır.

IV. Araştırma Modeli

Araştırmada betimsel tarama yöntemi kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan yaklaşımlardır. Araştırmaya konu olan olay, kişi ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme çabası gösterilmez (Karasar, 2000,77).

4.1. Evren ve Örneklem

Araştırma evrenini, Gaziantep İli merkez Şahinbey İlçesi'ne bağlı ortaöğretim kurumlarında okuyan 1577 öğrenci oluşturmuştur.

Araştırma kapsamındaki ortaöğretim kurumlarına gidilerek anket formlarının doldurulması sağlanmıştır. Değerlendirmeye tabi tutulan anketler ise, her okulda uygulanan toplam anket miktarının %20'si oranında basit tesadüfi yöntemle seçilmiş, eksik ve hatalı doldurulan anket formları değerlendirme dışı bırakılmıştır. Buna göre, araştırma örneklemini 690 denek oluşturmuştur. Bu örneklemin evreni temsil ettiği görülmektedir.

4.2. Veri Toplama Araç ve Teknikleri

Veriler, anket yöntemi ile elde edilmiştir. Bu doğrultuda öğrencilerin konu hakkındaki görüşlerini öğrenebilmek amacıyla hazırlanan anket formlarında; öğrencilerin kişisel özelliklerini belirlemeye yönelik 4 soru ile başarısızlık unsurlarını belirlemeye yönelik 45 soru yöneltilmiştir. Uygulanan anket soruları iki'li likert ölçeğinde hazırlanmış ve "etkili, etkisiz" şeklinde derecelendirilmiştir.

4.3. Geçerlilik ve Güvenirlilik Çalışması

Anket sorularının hazırlanmasında, Gaziantep Rehberlik ve Araştırma Merkezinin öğrenci başarısızlık nedenlerini tespit etmeye yönelik olarak hazırlanmış olduğu anketler araştırmacılara temel dayanak teşkil etmiş, araştırma amacına göre yeniden düzenlenen anket soruları 2 PDR uzmanı ile 1 eğitim program uzmanı akademisyenin onayı alınmış ve pilot uygulaması Gaziantep Şehit Şahin Lisesi'nde 80 öğrenci üzerinde gerçekleştirilmiştir. Pilot uygulama sonrasında ölçeğin geçerlik

ve güvenilirlik analizleri yapılmış, değer ve katsayıların yeterli bir seviyede olduğu görülmüştür. Daha sonra, ölçekte tam olarak anlaşılamayan veya yanlış anlaşıldığı kanaatine varılan soru kalıpları daha anlaşılır ve daha açık bir hale getirildikten sonra Gaziantep İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden alınan izin doğrultusunda 2007 yılı Haziran ayında araştırma örnekleme uygulanmıştır. Elde edilen veriler bilgisayara aktarılmış ve SPSS for Windows 13.0 paket programı kullanılarak geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır.

Ölçekle ilgili geçerlik analizi için faktör analizine (Principal Component Analysis) başvurulmuştur. Buna göre, öğrencilere yöneltilen soruların faktör yükleri 0,509 ile 0,827 arasında değişmektedir. Geçerlik analizi olarak uygulanan faktör analizi sonucu öğrencilere uygulanan ölçekte Eigenvalue değeri 1,0'ın üzerinde olan 18 faktör saptanmış ve bu 18 maddenin toplam varyansın %64,214'nü açıkladığı görülmüştür. Buna göre, ölçeğin içsel tutarlılık ve geçerliliği yeterli seviyededir.

Ölçeğin güvenilirlik katsayısının bulunmasında ise madde istatistikleri yönteminden yararlanılmıştır. Madde istatistikleri, veri toplama aracındaki her maddenin aldığı değer ile veri toplama aracının tümünden alınan toplam değer arasındaki ilişkidir (Karasar, 2000,150). Madde istatistikleri yönteminde en çok kullanılan Kuder-Richardson formülleri ve bunlardan türetilen Cronbach's alfa katsayısıdır (Balcı, 2001,116). Buna göre, öğrencilerin cevaplamış olduğu anket sorularından her bir madde çıkarılarak elde edilen Cronbach's alfa katsayısının en düşük değeri 0,734, en yüksek değeri 0,739, tüm ölçeğin Cronbach's alfa katsayısı ise 0,747 olarak hesaplanmıştır. Bir ölçeğin güvenilirlik çalışmalarında kullanılan bir diğer yöntem Guttman split-half katsayısıdır. Bu yöntem, bir testin uygulamasından sonra ikiye bölünerek iki ayrı form gibi puanlanması ve bu iki yarı arasındaki korelasyon katsayısının hesaplanması ile elde edilen katsayının değerlendirilmesidir. Öğrencilere uygulanan ölçekte Guttman split-half katsayısı 0.642, Cronbach's alfa değeri ise ilk 23 maddeden oluşan 1. parça için 0.645, son 16 maddeden oluşan 2. parça için 0.607 olarak hesaplanmıştır. Bu iki uygulama ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

4.4. Verilerin Toplanması ve Çözümü

Araştırmacılar bizzat okullara gitmek suretiyle okul idaresinden alınan izin doğrultusunda sınıf ortamında anket formlarının nasıl doldurulacağı hakkında öğrencilere gerekli açıklamaları yapmış ve anket formlarının doldurulması gerçekleştirilmiştir. Anket formlarından elde edilen veriler SPSS for Windows 13.0 paket programı kullanılarak istatistiksel analizlere tabi tutulmuştur.

Verilerin çözümlenmesinde; kişisel özelliklere ilişkin bulguların frekans ve yüzde tabloları oluşturulmuş, anketin ikinci bölümünde yer alan başarısızlık unsurlarının tespitine yönelik derecelendirilmeli yargıların çözümlenmesinde ise

öğrencilerin sorulara katılım derecelerine ilişkin yüzdeler hesaplanmıştır. Bu istatistiksel işlemlerden sonra öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevaplara göre katılım oranı %50 ve üzerinde değer alan soruların ağırlıklı ortalamalarının en az yarısını temsil etmesinden dolayı öğrenci başarısızlığında önemli bir unsur olarak kabul edilmiş ve bu sorularla araştırmaya katılan öğrencilerin; cinsiyet, eğitim gördükleri alan ve okul türü değişkenlerine göre çapraz frekans dağılım sonuçları karşılaştırılmıştır. Daha sonra yapılan tüm istatistiksel hesaplamalar tablolara dönüştürülmüş, yorumlanmış ve araştırmadan elde edilen sonuçlar ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlara yönelik birtakım öneriler geliştirilmiştir.

V. Araştırma Bulguları

5.1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerle İlgili Tanıtıcı Bilgiler

Araştırmaya katılan öğrencilerle ilgili kişisel bilgilerin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerle İlgili Tanıtıcı Bilgiler

ÖĞRENCİ	FREKANS	YÜZDE
Cinsiyet	n	%
Erkek	396	57,4
Kız	294	42,6
Alan	n	%
Sayısal	144	20,9
Eşit Ağırlık	220	31,9
Sözel	120	17,4
Lise - 1	206	29,9
Okul Türü	n	%
Anadolu Lisesi	82	11,9
Süper Lise	62	9,0
Genel Lise	214	31,0
Ticaret Meslek Lisesi	220	31,9
İmam Hatip Lisesi	112	16,2
TOPLAM	690	100

Buna göre araştırmaya katılanların; %57,4’ü erkek, %42,6’sı kız, %20,9’u sayısal alanında, %31,9’u eşit ağırlık alanında, %17,4’ü sözel alanında ve %29,9’u lise-1’de eğitim görmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin okul türü dağılımlarına bakıldığında ise; %11,9’u Anadolu lisesinde, %9,0’u süper lisede, %31,0’i genel lisede, %31,9’u ticaret meslek lisesinde ve %16,2’si ise imam hatip lisesinde eğitim-öğretim görmektedirler.

5.2. Öğrenci Anketlerine İlişkin Genel Sonuçlar

Öğrencilerin anket sorularına katılım oranlarına yönelik elde edilen yüzdeler Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Öğrencilerin Anket Sorularına Katılım Oranları

BAŞARISIZLIK UNSURLARI	Etkili %	Etkisiz %
Yazılı sınavlarda başarılı olamıyorum	42	58
Sınavlarda heyecanlanmam nedeni ile başarısızım	36	64
Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım	64	36
Ders sayısının fazla olması nedeninden dolayı başarısızım	33	67
Ödevlerimin fazlalığı nedeniyle derslerimi yapmaya zaman bulamadığımdan dolayı başarısızım	12	88
Ders programında derslerin birbirine bağlılığından dolayı başarısızım	23	77
Sınıfın kalabalık olmasından dolayı başarısızım	16	84
Bazı dersleri seçme hakkı olmadığı için başarısızım	33	67
Öğretmenlerin yaklaşım farklılığından dolayı başarısızım	40	60
Öğretmenler konuları yeterli derecede açıklamadığından başarısızım	31	69
Derslere karşı ilgimin olmayışından dolayı başarısızım	24	76
Okul idaresinin problemlerle ilgilenmeyişinden başarısızım	27	73
Öğretmenlerimle iyi geçinemediğimden dolayı başarısızım	12	88
Evde ders çalışacak ortamım olmayışından başarısızım	27	73
Ders çalışmaya yeterince zaman ayıramadığımdan başarısızım	45	55
Ailemin benden, benim de hayattan beklentilerimin farklı olduğu için başarısızım	22	78
Öğrenimim sonucunda bir meslek edineceğim düşüncesinde olmadığım için başarısızım	19	81
Ailemin ekonomik problemleri nedeniyle başarısızım	19	81
Ailemin eğitime yeterli değeri vermeyişinden başarısızım	11	89
Yeterli beslenemediğimden başarısızım	6	94
Aile içi geçimsizlikler nedeniyle başarısızım	16	84
Okulun yanı sıra ailemin geçimi için çalıştığımdan başarısızım	8	92
Babamdan ayrı olduğum için başarısızım	5	95
Ailemin sağlık problemleri nedeniyle başarısızım	7	93
Kardeşim/kardeşlerimle aramda ayrım yapıldığı için başarısızım	5	95
Kardeşimden/kardeşlerimden ayrı olduğumdan başarısızım	2	98
Babamın olmayışı beni üzdüğü için başarısızım	3	97
Annemin olmayışı beni üzdüğü için başarısızım	2	98
Annemden ayrı olduğum için başarısızım	2	98
Ailemde kız-erkek ayrımı yapıldığı için başarısızım	5	95
Ailemde öz-üvey ayrımı yapıldığı için başarısızım	2	98
Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım	63	37
Sözlü anlatımda kendime güvenim olmadığından dolayı başarısızım	34	66
Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım	55	45
Okuduklarımı anlamakta güçlük çektiğimden başarısızım	18	82
İlgi duymadığım derslerden başarısızım	53	47
Dikkatim dağınık olduğu için başarısızım	36	64
Arkadaş grubumdan dolayı başarısızım	25	75
Not tutma tekniğini bilmeyişimden başarısızım	7	93

Arkadaşlarımdan kendimi soyutladığımdan başarısızım	7	93
Gözlerimden rahatsızlığımdan dolayı başarısızım	10	90
Kulaklarım yeterince duymadığı için başarısızım	2	98
Rahatsızlığımı düşündükçe kaygılandığımdan başarısızım	8	92
Öğretmenlerimin önerilerine uymadığım için başarısızım	20	80
Öğrenme isteğim olmadığımdan başarısızım	12	88

Buna göre, öğrencilerin anket sorularına verdikleri cevaplara katılım oranı %50 ve üzerinde değer alan önermelerin başarısızlıklarında önemli bir etken olduğu varsayılmıştır. Buna göre, öğrencilerin başarısızlıklarında en önemli etken olarak gördükleri unsurlar şunlardır:

- Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım.
- Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım.
- Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım.
- İlgi duymadığım derslerden başarısızım.

5. 3. Bağımsız Değişkenlere İlişkin Çapraz Karşılaştırma Bulguları

Öğrencilerin başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri yukarıdaki 4 unsurun araştırmaya katılan öğrencilerin; cinsiyet, eğitim gördükleri alan ve okul türü değişkenlerine göre çapraz frekans dağılım karşılaştırılması aşağıda açıklanmıştır.

5.3.1. “Bazı Öğretmenlerin Anlattıklarını Anlayamadığımdan Başarısızım” Önermesine İlişkin Öğrencilerin Cinsiyet, Eğitim Gördükleri Alan ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Çapraz Frekans Dağılım Sonuçları

“Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: “Bazı Öğretmenlerin Anlattıklarını Anlayamadığımdan Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.3	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
CİNSİYET						
Erkek	254	64,1	142	35,9	396	57,4
Kız	190	64,6	104	35,4	294	42,6
TOPLAM	444	64,3	246	35,7	690	100

Buna göre; erkek öğrencilerin %64,1'i, kız öğrencilerin %64,6'sı bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Kız öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

“Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri alan değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4: “Bazı Öğretmenlerin Anlattıklarını Anlayamadığımdan Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alan Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.3	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
ALAN						
Sayısal	90	62,5	54	37,5	144	20,9
Eşit Ağırlık	148	67,3	72	32,7	220	31,9
Sözel	70	58,3	50	41,7	120	17,4
Lise - 1	136	66,0	70	34,0	206	29,9
TOPLAM	444	64,3	246	35,7	690	100

Buna göre; sayısal alanı öğrencilerinin %62,5'i, eşit ağırlık alanı öğrencilerinin %67,3'ü, sözel alanı öğrencilerinin %58,3'ü ve lise-1 öğrencilerinin %66,0'sı bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Eşit ağırlık alanında eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

“Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri okul türü değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5: “Bazı Öğretmenlerin Anlattıklarını Anlayamadığımdan Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türü Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.3 OKUL TÜRÜ	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Anadolu Lisesi	52	63,4	30	36,6	82	11,9
Süper Lise	30	48,4	32	51,6	62	9,0
Genel Lise	142	66,4	72	33,6	214	31,0
Ticaret Meslek Lisesi	158	71,8	62	28,2	220	31,9
İmam Hatip Lisesi	62	55,4	50	44,6	112	16,2
TOPLAM	444	64,3	246	35,7	690	100

Buna göre; Anadolu lisesi öğrencilerin %63,4’ü, süper lise öğrencilerinin %48,4’ü, genel lise öğrencilerinin %66,4’ü, ticaret meslek lisesi öğrencilerinin %71,8’i ve imam hatip lisesi öğrencilerinin %55,4’ü bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Ticaret meslek lisesinde eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

5.3.2. “Bazı Dersleri Başaramayacağım Kaygısından Dolayı Başarısızım” Önermesine İlişkin Öğrencilerin Cinsiyet, Eğitim Gördükleri Alan ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Çapraz Frekans Dağılımı Sonuçları

“Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre çapraz frekans dağılımı sonucu Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6: “Bazı Dersleri Başaramayacağım Kaygısından Dolayı Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.32 CİNSİYET	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Erkek	232	58,6	164	41,4	396	57,4
Kız	204	69,4	90	30,6	294	42,6
TOPLAM	436	63,2	254	36,8	690	100

Buna göre; erkek öğrencilerin %58,6'sı, kız öğrencilerin %69,4'ü bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Kız öğrencilerin bazı dersleri başaramama kaygısını daha çok çektikleri söylenebilir.

“Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri alan değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7: “Bazı Dersleri Başaramayacağım Kaygısından Dolayı Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alan Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.32	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Sayısal	72	50,0	72	50,0	144	20,9
Eşit Ağırlık	134	60,9	86	39,1	220	31,9
Sözel	84	70,0	36	30,0	120	17,4
Lise - 1	146	70,9	60	29,1	206	29,9
TOPLAM	436	63,2	254	36,8	690	100

Buna göre; sayısal alanı öğrencilerinin %50,0'si, eşit ağırlık alanı öğrencilerinin %60,9'u, sözel alanı öğrencilerinin %70,0'i ve lise-1 öğrencilerinin %70,9'u bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Lise 1’de eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

“Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri okul türü değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: “Bazı Dersleri Başaramayacağım Kaygısından Dolayı Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türü Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.32 OKUL TÜRÜ	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Anadolu Lisesi	42	51,2	40	48,8	82	11,9
Süper Lise	38	61,3	24	38,7	62	9,0
Genel Lise	166	77,6	48	22,4	214	31,0
Ticaret Meslek Lisesi	120	54,5	100	45,5	220	31,9
İmam Hatip Lisesi	70	62,5	42	37,5	11	16,2
TOPLAM	436	63,2	254	36,8	690	100

Buna göre; Anadolu lisesi öğrencilerin %51,2’si, süper lise öğrencilerinin %61,3’ü, genel lise öğrencilerinin %77,6’sı, ticaret meslek lisesi öğrencilerinin %54,5’i ve imam hatip lisesi öğrencilerinin %62,5’i bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Genel lisede eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

5.3.3. “Verimli Ders Çalışma Yollarını Bilmediğimden Başarısızım” Önermesine İlişkin Öğrencilerin Cinsiyet, Eğitim Gördükleri Alan ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Çapraz Frekans Dağılım Sonuçları

“Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: “Verimli Ders Çalışma Yollarını Bilmediğimden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.34 CİNSİYET	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Erkek	198	50,0	198	50,0	396	57,4
Kız	178	60,5	116	39,5	294	42,6
TOPLAM	376	54,5	314	45,5	690	100

Buna göre; erkek öğrencilerin %50,0'si, kız öğrencilerin %60,5'i bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Kız öğrencilerin verimli ders çalışma yollarını bilememeleri başarısızlıkları üzerinde bir etken olduğu söylenebilir.

“Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri alan değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10: “Verimli Ders Çalışma Yollarını Bilmediğimden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alan Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.34	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
ALAN						
Sayısal	58	40,3	86	59,7	144	20,9
Eşit Ağırlık	138	62,7	82	37,3	220	31,9
Sözel	60	50,0	60	50,0	120	17,4
Lise - 1	120	58,3	86	41,7	206	29,9
TOPLAM	376	54,5	314	45,5	690	100

Buna göre; sayısal alanı öğrencilerinin %40,3’ü, eşit ağırlık alanı öğrencilerinin %62,7’si, sözel alanı öğrencilerinin %50,0’si ve lise-1 öğrencilerinin %58,3’ü bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Eşit ağırlık alanında eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

“Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri okul türü değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: “Verimli Ders Çalışma Yollarını Bilmediğimden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türü Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.34 OKUL TÜRÜ	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Anadolu Lisesi	38	46,3	44	53,7	82	11,9
Süper Lise	30	48,4	32	51,6	62	9,0
Genel Lise	142	66,4	72	33,6	214	31,0
Ticaret Meslek Lisesi	102	46,4	118	53,6	220	31,9
İmam Hatip Lisesi	64	57,1	48	42,9	112	16,2
TOPLAM	376	54,5	314	45,5	690	100

Buna göre; Anadolu lisesi öğrencilerin %46,3’ü, süper lise öğrencilerinin %48,4’ü, genel lise öğrencilerinin %66,4’ü, ticaret meslek lisesi öğrencilerinin %46,4’ü ve imam hatip lisesi öğrencilerinin %57,1’i bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Genel lisede eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

5.3.4. “İlgi Duymadığım Derslerden Başarısızım” Önermesine İlişkin Öğrencilerin Cinsiyet, Eğitim Gördükleri Alan ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Çapraz Frekans Dağılımı Sonuçları

“İlgi duymadığım derslerden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre çapraz frekans dağılımı sonucu Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12: “İlgi Duymadığım Derslerden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Cinsiyeti Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.36 CİNSİYET	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Erkek	200	50,5	196	49,5	396	57,4
Kız	168	57,1	126	42,9	294	42,6
TOPLAM	368	53,3	322	46,7	690	100

Buna göre; erkek öğrencilerin %50,5’i, kız öğrencilerin %57,1’i bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Kız

öğrencilerin ilgi duymadıkları derslerin başarısızlıklarında önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

“İlgi duymadığım derslerden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri alan değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 13’de gösterilmiştir.

Tablo 13: “İlgi Duymadığım Derslerden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Alan Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.36	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Sayısal	70	48,6	74	51,4	144	20,9
Eşit Ağırlık	114	51,8	106	48,2	220	31,9
Sözel	70	58,3	50	41,7	120	17,4
Lise - 1	114	55,3	92	44,7	206	29,9
TOPLAM	368	53,3	322	46,7	690	100

Buna göre; sayısal alanı öğrencilerinin %48,6’sı, eşit ağırlık alanı öğrencilerinin %51,8’i, sözel alanı öğrencilerinin %58,3’ü ve lise-1 öğrencilerinin %55,3’ü bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Sözel alanında eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

“İlgi duymadığım derslerden başarısızım” unsurunun araştırmaya katılan öğrencilerin eğitim gördükleri okul türü değişkenine göre çapraz frekans dağılım sonucu Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo 14: “İlgi Duymadığım Derslerden Başarısızım” Unsurunun Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Eğitim Gördükleri Okul Türü Değişkenine Göre Çapraz Frekans Dağılımı

S.36 OKUL TÜRÜ	ETKİLİ		ETKİSİZ		TOPLAM	
	f	%	f	%	f	%
Anadolu Lisesi	52	63,4	30	36,6	82	11,9
Süper Lise	32	51,6	30	48,4	62	9,0
Genel Lise	100	46,7	114	53,3	214	31,0
Ticaret Meslek Lisesi	112	50,9	108	49,1	220	31,9
İmam Hatip Lisesi	72	64,3	40	35,7	112	16,2
TOPLAM	368	53,3	322	46,7	690	100

Buna göre; Anadolu lisesi öğrencilerin %63,4’ü, süper lise öğrencilerinin %51,6’sı, genel lise öğrencilerinin %46,7’si, ticaret meslek lisesi öğrencilerinin %50,9’u ve imam hatip lisesi öğrencilerinin %64,3’ü bu unsuru başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri görülmektedir. İmam hatip lisesinde eğitim gören öğrencilerde bu unsur başarısızlıklarında daha ön plana çıkmaktadır.

Tartışma

Araştırmanın literatür kısmında; sosyo-ekonomik farklılıklar, ilgi, tutum, değer gibi duyuşsal özellikler, ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısı, çalışma alışkanlığı, sorumluluk duygusu, derslerin zorluğu, ergenlik dönemi sorunları, duygusal gerginlik, eğitim sistemi ve öğretmenden kaynaklanan sorunlar vb. unsurların öğrenci başarısını olumsuz etkileyen faktörler olarak ortaya konulmuştu. Nitekim yapılan bu araştırma, yukarıda adı geçen faktörlerin öğrenci başarısı veya başarısızlığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu destekler niteliktedir. Buna göre, araştırmadan elde edilen sonuçlar aşağıda gösterilmiştir:

Öğrencilerin %64’ü gibi önemli bir çoğunluğu “Bazı öğretmenlerin anlattıklarını anlayamadığımdan başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında önemli bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Çapraz frekans dağılım sonuçlarına göre ise; kız öğrenciler, eşit ağırlık alanı ile ticaret meslek lisesi öğrencilerinde bu unsurun başarısızlıklarında daha da ön plana çıktığı görülmüştür. Bu durumun; öğretmenlerin ders anlatma yöntem ve tekniklerinden, güzel Türkçe konuşamama, beden dilini kullanamama, derse hazırlıksız girme gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bununla beraber, öğrencilerin derslere hazırlıklı girmemesi, öğretmene ve derse karşı duydukları olumsuz önyargılardan da kaynaklanabileceği düşünülmektedir.

Öğrencilerin %63'ü gibi önemli bir çoğunluğu “Bazı dersleri başaramayacağım kaygısından dolayı başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında önemli bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Çapraz frekans dağılım sonuçlarına göre ise; kız öğrenciler, lise1 ile genel lise öğrencilerinde bu unsurun başarısızlıklarında daha da ön plana çıktığı görülmüştür. Bu sonucun çıkmasında; öğrencilerin bazı derslere karşı olumsuz tutum gösterebilecekleri ve bu durumun bilinçaltına başarısızlık kaygı ve endişesinin yerleşmesine yol açtığı düşünülmektedir.

Öğrencilerin %55'i “Verimli ders çalışma yollarını bilmediğimden başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında önemli bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Çapraz frekans dağılım sonuçlarına göre ise; kız öğrenciler, eşit ağırlık alanı ile genel lise öğrencilerinde bu unsurun başarısızlıklarında daha da ön plana çıktığı görülmüştür. Bu durumun; öğrencilerin ders çalışma disiplinine sahip olmamaları, düzenli çalışmayı içselleştirememelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Öğrencilerin %53'ü “İlgi duymadığım derslerden başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında önemli bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Çapraz frekans dağılım sonuçlarına göre ise; kız öğrenciler, sözel alanı ile imam hatip lisesi öğrencilerinde bu unsurun başarısızlıklarında daha da ön plana çıktığı görülmüştür. Bu sonucun çıkmasının normal olduğu düşünülmektedir. Çünkü öğrenciler farklı ilgi ve yeteneklere sahiptir. Çoklu zekâ kuramına göre, öğrenciler ilgi duydukları alan ve derslerde dikkatini toplayabilmekte ve başarı sağlayabilmektedir.

Araştırmaya katılanların başarısızlıklarında önemli bir etken olarak değerlendirdikleri yukarıdaki unsurların tamamında kız öğrencilerin daha yoğun bir katılım oranı sağlamaları dikkat çekicidir. Bununla beraber, genel lisede okuyan öğrencilerin başarısızlık kaygısı ile verimli ders çalışmama unsurlarından diğer okullarda okuyan öğrencilere göre daha çok etkilendikleri de görülmüştür. Yukarıda katılım oranı %50 ve üzerindeki başarısızlık unsurları dikkate alınarak analiz sonuçları yorumlanmıştır. Bununla beraber, katılım oranının %30-%49 arasında gerçekleştiği başarısızlık unsurları da şunlardır:

- Öğrencilerin %45'i “Ders çalışmaya yeterince zaman ayıramadığımdan başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %40'ı “Öğretmenlerin yaklaşım farklılığından dolayı başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

- Öğrencilerin %36'sı “Sınavlarda heyecanlanmam nedeniyle başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %36'sı “Dikkatim dağınık olduğu için başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %34'ü “Sözlü anlatımda kendime güvenim olmadığı için başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %33'ü “Ders sayısının fazla olması nedeninden dolayı başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %33'ü “Bazı dersleri seçme hakkım olmadığı için başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.
- Öğrencilerin %31'i “Öğretmenler konuları yeterli derecede açıklamadığından başarısızım” unsurunu başarısızlıklarında bir etken olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Bunun yanı sıra araştırmaya katılan öğrenciler; dağınık, kopuk veya üvey bir aile yapısına sahip olmamaları, duyu organlarının tam ve sağlıklı işleyişi, ciddi ve kronik herhangi bir hastalığa sahip olmamaları, yetersiz beslenme sorunu yaşamamaları, kötü arkadaş/arkadaş grubuna sahip olmadıklarını düşünmeleri ve kendilerini arkadaş çevresinden soyutlamadıklarını ifade etmeleri, aile geçimine katkıda bulunma zorunluluğu içinde olmamaları ve hatta öğrenme isteğine sahip olduklarını belirtmişlerdir. Dolayısıyla bu unsurların başarısızlık etmeni olmadığı görülmüştür.

Konuya ilişkin önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Öğretmenler; empati kurma, öğrenciyle etkili iletişim kurabilme, davranış bozukluğu olan öğrencilere yaklaşım, etkin ve verimli öğretim tekniklerini kullanma vb. konularda eğitilmelidir.
- Öğrencilere yönelik; verimli ders çalışma yöntemleri, hızlı okuma, okuduğunu anlama, hafıza teknikleri, kendini ifade edebilme gibi konularda eğitim seminerleri düzenlenmelidir.
- Okullarda -özellikle lise 1'de- yetenek ve ilgi testleri uygulanarak öğrencilerin ilgi ve yetenekleri belirlenmelidir ve öğrencinin ilgi ve başarı gösterdiği alana yönlendirilmesi sağlanmalıdır.

- Her ne kadar öğrencilerin ilgi ve yetenekleri çeşitlilik gösterse de, okullardaki ders içerik ve müfredatları öğrencilerde ilgi uyandıracak hale getirilmesi sağlanmalıdır.
- Başarısızlık unsurlarının çözümünde kız öğrenciler ile genel lisede okuyan öğrencilere özel önem verilmelidir.
- Öğrenciler sınav heyecanını yenme ile derse ve konuya yoğunlaşma konularında bilinçlenmesi sağlanmalıdır.
- Huzurlu ve düzenli bir aile hayatının öğrenci başarısı üzerindeki olumlu etkisi konunun taraflarınca göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Bacanlı, H. (2000). *Gelişim ve Öğrenme*. Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.255.
- Balcı, A. (2001). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem Teknik ve İlkeler*. Pegem Yayınları, Ankara, s.336.
- Bozkurt, N. (1998). Lise Öğrencilerinin Okul Başarısızlıklarının Altında Yatan Depresyonla İlişkili Otomatik Düşünme Kalıpları. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri A.B.D.* ,Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir, s.138.
- Güleç, S. ve Alkış, S. (2003). İlköğretim Birinci Kademe Öğrencilerinin Derslerdeki Başarı Düzeylerinin Birbirleriyle İlişkisi. *İlköğretim Online E-Dergi*. 2:19-27.
- Karasar, N. (2000). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Nobel Yayınları, Ankara, s.292.
- Kaya, Y. K. (1993). *İnsan Yetiştirme Düzenimize Yeni Bir Bakış: Eğitimde Model Arayışı*. Bilim Yayınları, Ankara, s.174.
- Keskin, H. K. ve Yapıcı, Ş. (2008). Başarılı ve Başarısız Öğrencilerin Kişilik Özellikleri İle İlgili Öğretmen ve Veli Görüşleri. *Kocatepe Üniversitesi Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, Afyon, 1(1):20-32.
- Özgüven, İ. E. (2002). *Bireyi Tanıma Teknikleri*. Problem Yayınları, Ankara, s.349.
- Polat, M. T. (2006). Eğitim Olmadan Marka Şehir Olunmuyor. *Hemşehrim Şehir ve Kültür Dergisi*, Gaziantep, Mart Sayısı: 6-9.

Sezer, Ö. (2007). Sınıf Tekrar Eden Öğrencilerin Bazı Demografik Özellikleri İle Bu Öğrenciler ve Öğretmenlerinin Sınıf Tekrar Etme Hakkındaki Görüşleri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Malatya, 8 (14):31-48.

Şama, E. ve Tarım, K. (2007). Öğretmenlerin Başarısız Olarak Algıladıkları Öğrencilere Yönelik Tutum ve Davranışları. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Ankara, 5 (1):135-154.

An Application To Determine The Factors Affecting The Success Negatively In Respect Of Students

The school, which is the new environment after family is the first social institution in child's life. Beginning from the primary school period, the teacher, family and society expect that the child should be succesful in his/her whole life (Sama and Tarım,2007:136).

Success is a criterion or a sign that shows how much degree the student benefit from academic program for specific lessons in the school environment. The school success can be thought as the average of grades or points taken from an academic programme lessons (Akt.Güleç and Alkış,2003;19;Özgüven,1998). There are a lot of factors which effect the student's lesson success. These factors as named learning variable, are related whit physiological, psychological and social conditions and situations. The school success is also highly effected from a lot of factors that are wintellectual. Between these factors there are success, motive, anxiety, socio-economic features, quality of family, general environment features, deficient school and education conditions, nutrition, health conditions etc.(Akt.Güleç and Alkış,2003;19;Uluğ,1990).

The school success is an indication that is determined according to academic superiority,school is a place in which necessary environment is prepared for achieving knowledge,reaching academic superiority and providing mind development. Superior mark means school succes and the other marks under these mean the school failure. In the evaluation of students as being succesful or unsuccessful, the degree of the lesson's marks are more effective than the evaluation of behaviors. It is frequently observed fact, a student who always behaves naughtily in the class but has very good marks, he/she also gets good behaviour marks. (Keskin and Yapıcı,2008;21) The instutions in every education instutions are explained as develop the personal features and agabeylitles of the students up to maximum degree and to raise them as being creative, adoptable and entrepreneur citiziens in the society.

Although these functions of the secondary education instutions, in application these instutions are more focused on success and learning of the students. There are some important differences between the success degrees of the students in school. Some students get high success, but some students don't get adequacy that is necessary for passing upper class (Akt.Sezer,2007:32,Özgüven,1999;Yeşilyaprak,2003).

There are a lot of factors, effect the success or failure of students. Beside the socio-economic differences between students, there are also other sensory differences between students,and also the students in the research respond the questionnaire impartially, sincerely and with their own real opinions, and the

criterion used in the research is suitable for the aim and the construction of the research .

This research is restricted with the opinions of some students who are educated in the secondary education foundations in Gaziantep city. The results that get from this research will be restricted with evaluation of criterion.

The students who are the students of the secondary schools of Gaziantep city and Sahinbey administrative district formed the research extent filling up the questionnaire is supplied. Also the questionnaire which are subjected to evaluation are chosen in simple, accidentally way. That is total questionnaire amount of 20% applied in every school, filled the lacking and wrong forms are not evaluated .According to this, 690 questionnaires formed research samples.

Results achieved by using questionnaire method. So, to learn the thoughts of students in the subject, in this questionnaire, there are 4 questions to learn the personal features of students and there are 45 questions to learn the reasons of their failure. The questionnaire are prepared in double likert criterion, and are graded as "effective or ineffective".

According to this, results getting from the research are shown down, 64% of the students explained that they are unsuccessful because they couldn't understand the subjects explained by some teachers, and they think that it is an important factor in their failure. According to the results of transverse frequency distribution, girl students, this element is highly appear in the failure of the students educated in the commerce occupation high schools. It is thought that it happens because of the method and techniques of the teachers, and not using body language, coming to lesson being unprepared. Beside these, it is also thought that its reason is student's coming to class being unprepared and their prejudices against to teacher and lesson.

63% of the students explained that they are unsuccessful because of prejudices "I am unsuccessful because of anxiety not to accomplish some lessons. According to the transverse frequency distribution results, it is seen that this element is highly effective in the girl students at the high school grade, and general high school. It is thought that the negative attitudes of the students against to some lessons.

55% of the students explained that they don't know the effective studying methods. According to the results of transverse frequency distribution, girl students; this element is highly seen in general high school students, equal weighted branch, It is thought that this situation occurs because of the students not having disciplined studying, not considering the regular studying.

53% of the students see that the element of not being interested in, effects their failure. According to the results of frequency distribution, girl students, this element is highly seen in the linguistic branch and the students of Imam Hatip high school. It is thought that this result is normal. Because students have different ability and interests. According to the multiple intelligence theory, students can concentrate and be successful in the lessons that they are interested.

45% of the students explained the element that not sparing enough time to study lesson effects their failure.

40% of the students explained that the reason of failure is different approaches of teachers.

36% of the students explained that the anxiety in the exams effects their failure.

36% of the students explained that the concentration problem effects their failure.

34% of the students explained that not relying on themselves in linguistic expressions effects their failure.

33% of the students explained that not having no right to choose some lessons effects their failure.

33% of students explained that having a lot of lessons effects their failure.

31% of the students explained that teachers do not make enough explanation about some subjects, effects their failure.

Beside these ,the students in the research explained not having dispersed, broken family structure ,working their sense organ healthily ,not having any serious or cronic illness, not having malnutrition problem, not having bad friendgroup and not having any obligation to give some help to family economy, even they explained they have desire to learn .So,these elements show that there are not any failure element for them.

The suggestions about the subject is lined up:

- Teachers should be educated is some subjects such as empathy ,effective communication methods with students ,approaching methods to students having behavior defeats,and to use effective and productive education techniques etc.

- Seminars should be organized for students ,such as effective studying methods,fast reading,understanding what they have read ,explaining yourself.
- In schools ,especially at a grade of high schools,the ability and the interests of the students should be determined by carrying out interest and ability tests.
- Although students having different ability and interests ,the content and curriculum of lessons should be designed as being attractive for students.
- In solving the element of failures,should be given specific importance to girl students and general high school students.
- Students should become conscious in overcoming of exam excitement,and concentrating of lessons and subjects.
- The positive effect of a peaceful and regular family life, students success is taken into consideration by the sides of subject.

Küresel ve Ulusal Politikaların Yerel Tarım Üzerindeki Etkisi: Muğla Köyleri Örneği¹

The Effects of Global and National Policies on Local Agriculture: The Case of Muğla Villages

**Yrd. Doç. Dr. Şinasi Öztürk², Fethi Nas, Pınar Öztürk,
Ergün İçöz, Filiz Çalış, Seçil Özdemir, Ercan Kaygısız
Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü**

Özet

Bu yazının amacı 1980 sonrası uygulanan Neo-liberal ekonomi politikalarının genelde Türk tarımına, özeldde ise araştırma yapılan Muğla köyleri ve tarımına olan etkilerini tartışmaktır. Çalışma için Muğla'dan seçilmiş on köyde yapılan alan araştırması sonucunda elde edilen bilgilerden hareketle, küresel ve ulusal ekonomi politikalarının etkisi ele alınmıştır. Bu amaçla uluslararası kuruluşlar tarafından alınan kararların ulusal düzeyde uygulanması sonucunda yerel tarım, kırsal kalkınma ve kırsal değişim üzerindeki etkileri Muğla'dan seçilen on köy üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Muğla, kırsal kalkınma, tarım politikaları, küreselleşme.

Abstract

The purpose of this article is to argue the neo-liberal economy policies applied after 1980's and their effects on Turkish agriculture, specifically focusing on Muğla villages via area research. The effects of global and national economy policies will be handled base on data collected from selected 10 villages of Muğla. For this aim, the effects on local agriculture, rural development and rural changes caused by national policies applied according to decisions made by international organizations will be discussed.

¹ Bu çalışma TUBİTAK tarafından desteklenen **106K322** nolu "1980 Sonrası Değişen Tarım Politikalarının Sosyolojik Etkileri: Muğla Köyleri Örneği" adlı proje çerçevesinde yazılmıştır.

² Yazışma adresi: Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Muğla. E-posta: osinasi@mu.edu.tr

Keywords: Muğla, rural development, agricultural policies, globalization.

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı genelde yerel küçük üretimin ve özelde aile tarımcılığının küresel ve ulusal boyutta alınan politik kararlardan nasıl etkilendiğini Muğla’da seçilen on köy örneğinde tartışmaktır. Genel olarak kırsal değişimi ve kırsal kalkınmayı etkileyen uluslararası politikalar, bunun ulusal boyutu ve alınan ulusal kararların yerel düzeyde etkilerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Diğer bir deyişle bu çalışma, örneklem alınan 10 Muğla köyünde son 25–30 yılda yaşanan değişimlerin ulusal ekonomi politikalar ve uluslararası düzlemde alınan tarım ile ilgili kararlardan ne şekilde etkilendiğini saptamaya yönelik bir deneme niteliğindedir. Muğla’ya bağlı 10 köyde yapılan araştırma sonucunda elde edilen veriler üzerinden küresel ve ulusal tarım politikaları ve etkileri tartışılmıştır.

Merkez ülkelerce kurulan uluslararası kuruluşların önerileri doğrultusunda alınan kararlar ile bu kararların az gelişmiş olan ülkelerin politik, sosyal ve ekonomik yapılarına ve özellikle tarımsal üretim alanındaki etkilerine, Muğla Köyleri örneğinden hareketle araştırma yapılmıştır. Çalışma, temel olarak Bağımlılık Teorisinden hareketle yapılmış ve bu düşünce yapısı üzerine oluşturulmuştur. Bağımlılık teorisinin başlıca savunucuları olan A.G. Frank, I. Wallerstein ve S. Amin az gelişmiş olan ülkelerin, gelişmiş kapitalist ülkelerin uydusu veya periferisi olduğu argümanı üzerine durmaktadırlar.

Frank’a göre, az gelişmiş olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ilişkiler süregelen tarihsel ilişkilerin bir ürünüdür. Bu ilişkiler, kapitalist sistemin dünya çapındaki yapı ve gelişmesinin zorunlu bir parçasıdır (Frank, 1975:105). Dolayısıyla az gelişmişliğin tanımlanabilmesi ve anlaşılabilmesi açısından söz konusu ilişkilerin şekillendirildiği süreçlerin iyice irdelenmesi gerekmektedir. Bu süreç özellikle Sanayi Devrimi sonrasında dünya ticaretinin genişlemesi ve dünya ekonomisinin hiyerarşik yapısının yeniden şekillenmesi ile başlamıştır. Bu hiyerarşinin üst basamağına kapitalist üretim tarzının egemen olduğu sanayi bakımından gelişmiş Avrupa ülkeleri ile ABD yer alırken, hiyerarşinin alt basamaklarına ise kapitalizm öncesi üretim biçiminin egemen olduğu üçüncü dünya veya çevre ülkeleri yerleşmiştir (Pamuk, 1988:186).

Amin (1997:94), kapitalist üretim tarzı ve kapitalist yayılmanın üç aşaması olduğunu ileri sürmektedir: 1. Aşama; 15. yy’dan 19.yy’a kadar devam eden, tarımı, ticarileştirdiği, feodal üretim ilişkilerinin çözüldüğü ve ilk dönüşümünün gerçekleştiği merkantilist aşama. Bu aşamada sermaye ve proletarya oluşmuştur. 2. Aşama, sanayide kapitalist üretim ilişkilerinin tam gelişmesiyle beliren 19. yy’dır. Bu yüzyılda Sanayi Devrimi ve sonucunda kentleşme olgusu ortaya çıkmıştır. 3. Aşama; tarımın sanayileştiği 20. yy’dır. Bu dönemde tarımın sanayileşmesi ve kapitalist işletmelerin tarım sektörüne hakim olmaya başladığı dönemdir. Bu dönemin en önemli özelliklerinde birisi tarım alanında küçük aile işletmelerinin yerine kapitalist büyük işletmelerin hakim olması ve tarım emeğinin aile içi emekten ücretli emeğe dönüşmesidir. Bu dönem sermayenin her alanda

küreselleştiği bir döneme de denk gelmektedir. Ayrıca bu aşama dünya sisteminin, tekeli sermayenin kanadı altında kurulmakta olduğu döneme denk gelmektedir. Böylece zaman içinde çevre ülkelerin tarım sektörü kapitalizmle bütünleşip, onun egemenliği altına girmeye başlamıştır (Amin, 1997:94). Kapitalizm tarihsel süreç içerisinde ekonomik, politik, bilimsel ve estetik düşünce anlamında yeni oluşumları kapsayan toplumsal bir düzen olarak ortaya çıkmıştır fakat zamanla sadece ekonomik bir olguyu ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Ekonomik yönüyle kapitalizmi belirleyen temel unsur, mal ve hizmet üretiminin (meta üretimi) yaygınlaşması ve küresel hale gelmiş olmasıdır. İnsan emeğinin de bir metaya dönüştüğü kapitalizmde mal ve hizmetler pazarda satılmak üzere üretilen ürünler olarak nitelendirilmiştir (Andreff, 1997:27).

Konu ile ilgili olarak Wallerstein (1974), dünya ekonomik sisteminde her parçanın birbiri ile ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin belirli bir hiyerarşik sırada olduğunu ve buna göre düzenlendiğini ileri sürmektedir. Wallerstein, çevredeki düşük üretken yapıdaki ülkelerin, tarımsal üretime ve bunların ihracatına yoğunlaşması nedeni ile az gelişmiş ülkeler olarak kalmaya devam ettiğini belirtir Wallerstein'in "Dünya Sistemi" olarak nitelendirdiği bu ekonomik yapılanmaya göre ekonomik ilişkiler, dünya ekonomisi ile ülke devletleri arasındaki ilişkilerden ibarettir. Buna göre Dünya devleti kavramı kalmamıştır, onun yerine ülke devletleri oluşmuştur. Her bir ülke devleti de iki ayrı alanda varlığını sürdürmektedir. Bu alanlar, ülke içindeki sınıf dengeleri, sermaye grupları, bunların baskıları ve talepleri ile diğer devletlerle olan hiyerarşik sistemin zorlama ve baskılarıdır (Keyder, 1984:30). Ülke içerisindeki sermaye grupları da ticari ilişkiler bakımından uluslararası kuruluşlarca belirlenen kurallara ve çok uluslu şirketlere bağımlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmektedir. Bu koşullar altında ülkelerin ulusal politikalarını belirleme gücü kalmamıştır. Kısaca her bakımdan merkeze bağımlı bir çevre vardır. Az gelişmiş ülkeler merkezin çıkarlarının odaklandığı dünya ekonomisi içerisinde yer almaya çalışırken çevre ülkesi (periferi) haline gelirler. Periferileşme ise merkezde yer alan ülkelere ekonomik ilişkiler bakımından bağımlı hale gelmeyi ifade etmektedir. Çünkü ekonomik üretim uluslararası alanda egemen sermaye güçlerinin çıkarları doğrultusunda şekillenmektedir. Dolayısıyla çevre ülkesi olma ve bağımlılık, ülkelerin kalkınmalarını kesintiye uğratmaktadır (Moaddel, 1994:281).

Gelişmiş ülkelerin gelişmesi, bugün az gelişmiş olarak nitelenen ülkelerin toplumsal artığının önce yağma edilmesine (kolonileştirme süreci ile), sonra da sistematik olarak bu artığın gelişmiş ülkelere eşitsiz mübadele ve kâr transferleri yoluyla aktarılmasına (emperyalizm) dayanmaktadır. Bu nedenledir ki az gelişmişlik, toplumsal artığın ülke dışına çıkması ve eşitsiz aktarımın bir sonucudur. Böylece kapitalizmin dünya geneline yayılması sürecinde bir tarafta gelişmişlik bir diğer tarafta ise az gelişmişlik ortaya çıkmaktadır (Savran, 1986:54). Eşitsiz mübadele ise gelişmiş ülkelerin tekelleşmiş ürünleri ile az gelişmiş ülkelerin rekabet gücü zayıf olan ürünleri arasında gerçekleşmektedir. Diğer bir deyişle çevredeki üreticilerinden merkez üreticilerine sürekli bir artı değer akışı vardır (Wallerstein, 2004:51).

Söz konusu eşitsiz mübadelenin koşullarını ve alt yapısını hazırlayan etkenler, uzun vadede gelişmiş ülkelerin çıkarlarının ön planda tutulduğu uluslararası kuruluşların karar ve yaptırımlarıdır. Birbirinden farklı toplumsal, kültürel, siyasi ve ekonomik özelliklere sahip ülkeler için farklı politikalar uygulanması gerekirken, uluslararası düzlemde alınan politik kararların genellikle “merkez ülkeler” olarak adlandırılan gelişmiş ülkelerin yararına olacak şekilde belirlendiği görülmektedir. Bu durum ise uydu ya da çevre konumundaki ülke ekonomilerinin varolan kendi gereksinimleri doğrultusunda değil, metropol veya merkez ülkelerin çıkarlarına uygun bir biçimde yapılandırılması sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Bağımlılık kuramı çerçevesinde, kapitalizm öncesi veya kapitalist olmayan toplumsal üretimler kapitalizmin parçası olarak kabul edilir. Geleneksel toplumlardan ilerlemeci modern toplum yapısına gidişin olmadığı, bunun temel nedeninin de gelişmiş ülkelerle olan eşitsiz ilişkilerin olduğu iddia edilmektedir. Frank’a göre kapitalizm, kapitalizm dışı toplumları kesintiye uğratar ve dönüştürür. Bu dönüşüm sürecinde kapitalist toplumlar, kapitalizm dışı toplumları sömürür ve yağmalar. Diğer yandan, dünyadaki kapitalist yayılma, geri kalmış bölgeleri geliştirmedeği gibi, sanayi kapitalizminin gelişmesini de sağlamaz. Bununla bağlantılı olarak Frank, azgelişmişliğin, toplumların dünya kapitalist ekonomisiyle bütünleşme koşulları ile ilişkili olduğunu ve bu ilişkilerin bağımlılık ilişkisi yarattığını ileri sürer (1973, 1981). Gelişmiş ülkelerin, azgelişmiş ülkeleri sömürme ve yağma sürecinde ise bir kısır döngü oluşmaktadır. Öyleki, söz konusu sömürme ve yağma, dünyanın üretim sistemini ve esasında kapitalist dünya ekonomisini tahrip etmektedir (Wallerstein, 2004:52).

Uluslararası ilişkiler ve ticaret, eşit olmayan koşullarda ve eşit konumda olmayan ülkeler arasında cereyan etmektedir. Bazı ülkeler ekonomik olarak güçlü iken, bazıları artı değer üretmede ve ekonomik olarak güçlü olma konusunda başarısızlaştırıldığından güçsüzdür fakat bu ilişkileri bir bakıma zorunlu hale getiren bir takım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmeler özellikle, 1970 sonlarından başlayarak 1980 ve 1990’lardaki yeni-liberal ekonomi politikalarının, hem küresel hem de ulusal düzeyde hemen her alanda (özellikle tarım politikaları dâhil olmak üzere) ulusal ve uluslararası politikaların değişmesine yol açacak şekilde gerçekleşmiştir. Ayrıca teknolojik gelişmeler yardımıyla siyasi, ekonomik, kültürel alanda dünya, tek bir merkeze ve pazara yönelme şeklinde bir eklemlenmeye doğru gitmektedir. Bu süreç içerisinde ulusal ekonomiler dünya pazarına eklemlenme adına dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik olarak uyum programlarını uygulamaya başlamışlardır (Yeldan, 2001:13).

Diğer yandan, bu dönemde teknolojik gelişmeler sayesinde hızlanan ticari ve finansal liberalleşme hareketlerinde uluslararası kuruluşlar kadar ulusal hükümetlerin de önemli rolleri olduğu görülmektedir. Ulus devlet anlayışının değişmeye başlaması, devletlerin özellikle çevre ülkelerinin, ekonomiden ellerini çekerek “küresel piyasa ekonomisi” uygulamaya başlamaları bu dönem içinde bilinen bir gerçektir. Bunun sonucunda da piyasa ekonomisi, ülkeler arasında

benimsenmiş, dış ticarete ve sermaye hareketlerinde kısıtlamalar kaldırılmaya başlanmıştır.

Uluslararası ticarete ülkeler arasında belirli koşullar ve standartları belirlemek üzere, II. Dünya Savaşı sona ermeden, 1944 yılında Bretton-Woods'da dünya ekonomik sisteminin kriterleri belirlenmiştir. Bu dönemden itibaren devalüasyonlara son veren, Amerikan Dolarına endeksli para sistemine dayalı ekonomik politikalar uygulamaya konulmuştur. Aynı yıllarda korumayı sona erdiren GATT süreci de başlamıştır. IMF ve Dünya Ticaret Örgütü'nün de (DTÖ) katkısıyla mal piyasalarında küreselleşme bütün yönleriyle ortaya çıkmıştır (İncekara, 2008).

1980'lerden sonra neo-liberal ekonomi politikalarının küreselleşme ile beraber dünyanın pek çok ülkesinde uygulanması ve/veya uygulanmak zorunda bırakılması sonucunda pek çok ülke kendi ulusal politikalarını uygulamakta zorlanmaya başlamıştır. Özellikle ulus devletin zayıflatılması ve özelleştirme politikaları, birçok ülkenin kendi ulusal politikalarını oluşturmaya ve sürdürmesine büyük bir engel oluşturmuştur. Bu koşullarda oluşturulan uluslararası politikalarla, az gelişmiş ülkelerin gerek küresel politikaların belirlenmesinde gerekse bu politikaların uygulanmasında dezavantajlı olduğu söylenebilir. Az gelişmiş olan ülkelerin gelişmiş ülkeler ve onların temsilcisi olan uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketlerle beraber belirledikleri politikalar bu ülkelerin ulusal politikalarının da yönünü belirlemektedir.

Uluslararası kuruluşlarla olan ilişkilerinin temelinde ise az gelişmiş olan ülkelerin ekonomilerinde yaşanan sorunlar ve krizler vardır. Çünkü dünya ekonomik sistemi tarihsel süreç içerisinde tekrarlanan krizlerle varlığını sürdürmektedir. Krizler, işbölümü ve güç ilişkilerinde ortaya çıkan değişimler aracılığıyla kapsamlı ve derin ekonomik toplumsal ve politik dönüşümlere yol açmaktadır (Frank, 1981). Bu krizler ulusal nitelikte olabildiği gibi genellikle uluslararası alanda daha fazla görülmektedir. Geleneksel toplumsal yapıya ve kapitalist olmayan bir ekonomiye sahip olan ülkeler, uluslararası alanda yaşanan ekonomik sorunlardan kurtulmak ve karşı karşıya kaldıkları sorunlara yönelik çözümler üretmek amacıyla yine sorunlarının kaynağı olan uluslararası kuruluşlara yönelmekte ve bu kuruluşların önerdiği veya dayattığı istikrar programlarını uygulamak zorunda kalmaktadır. Örneğin ekonomik bir darboğazdan kurtulmak isteyen bir hükümet, uluslararası kuruluşlardan kredi alabilmek için ileri sürülen şartları yerine getirmek zorundadır (Güler, 2002). Bu şartlar ekonomiye devletin müdahalesini kaldırması, yabancı sermayelere kapılarını açması, gümrük tarifelerini kaldırması, özelleştirme vb., kısaca serbest piyasa koşullarını sağlamaya yönelik liberal ekonomi paketlerini hazırlaması ve uygulaması olarak belirlenmektedir (Ulugay, 1984: 21).

I. ULUSLARARASI KURULUŞLAR VE TÜRK TARIM POLİTİKASI

Türkiye'de son yıllarda uygulanan tarım politikalarının büyük bir kısmı Avrupa Birliği (AB) ile yapılan Gümrük Birliği (GB) anlaşmaları sonucunda

belirlenmektedir. Avrupa Birliği çerçevesinde oluşturulan Gümrük Birliği, üye ülkelerin aralarındaki ticari ilişkilerde her türlü gümrük vergilerini, ithal kısıtlamalarını ve bütün diğer engellerin kaldırılmasını sağlamak ve ortak bir gümrük tarifesi uygulamak amacıyla oluşturulan bir birliktir (Aysu, 2002:16–17). AB ve GB'nin hedefi, neo-liberalizmin hâkim olduğu bir Birleşik Avrupa yaratmaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin Gümrük Birliğine girmiş olması bir takım yükümlülükler altına girmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu yükümlülüklerden bir tanesi, Türkiye'nin ithalatı yapılan tarım ürünleri için gümrük tarifelerini düşürmesi ve yerli tarımsal sübvansiyonları azaltmasıdır. Diğer yandan, zaten uluslararası kuruluşlarla yapılan anlaşmaların tamamında aynı yükümlüklerin yerine getirilmesi için programlar önerilmektedir.

Buna ek olarak, Türk tarım politikasının belirlenmesinde GB'nden başka Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), İMF, Dünya Bankası (DB) ve benzeri diğer uluslararası kuruluşlarla yapılan toplantılarda (Uruguay Turu ve Doha Görüşmeleri gibi) alınan kararlar da oldukça etkilidir. Türkiye, 1985'ten itibaren taraf olduğu uluslararası kuruluşlarca belirlenen yükümlülükleri gereği ve Uruguay Round'ı çerçevesinde tarımsal ürünlerde aşamalı olarak ihracat sübvansiyonlarını azaltmayı kabul etmiş durumdadır. Oysa Türkiye'nin (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) GATT koşulları çerçevesinde yurtiçi tarımsal desteğini azaltma veya indirme zorunluluğu bulunmamaktadır. Gelişmiş ülkeler, GATT anlaşmasının yetişmediği yerlerde diğer kurumları olan IMF ve Dünya Bankası ile devreye girerek yaptırımlarını uygulamaktadır (Aysu, 2002:13).

Genel olarak bakıldığında dayatılan politikalar ve uygulamalar çerçevesinde GB, DTÖ, DB ve IMF'nin birbirlerinden farklı olmadığı söylenebilir. Gümrük Birliği süreciyle uygulamaya konulan ekonomik kriterler 'yeniden yapılanmayı' hedeflemektedir. Bu yapılanmanın ana noktası kamu tekelinin ve korumacı politikaların tamamen kaldırılması ve yabancı sermayeye hareket serbestisi getirilmesidir. Bu açıdan bakıldığında DB ile İMF (istikrar programı paketleri çerçevesinde) birbirini tamamlayan iki kuruluş gibidir. AB, GB süreci içerisinde Türkiye'nin ticaret politikalarını ve gümrük rejimini denetimi altına almış ve kendi tarım ürünleri için pazar haline getirmiştir. İMF de bu süreci hızlandırmaya katkı sağlamıştır. İMF, DB, AB ve DTÖ yalnızca Türkiye tarımını değil diğer az gelişmiş olan ülkelerin de tarımını üretim kapasitesi ve ticaretinin yapılması anlamında olumsuz yönde etkilemiştir (Aysu, 2002:20–21). Ayrıca Türkiye'de Neo-liberal politikaların en radikal biçimde uygulanmaya başlandığı 1980 24 Ocak Kararları ile tarımsal girdilere sağlanan sübvansiyonlar kademeli olarak azaltılmış, ihracatın artırılması hedeflendiğinden iç tüketimde kısıtlamalara gidilmiş, tarım ürünlerinin dış alıcılar tarafından satın alınmasını kolaylaştırmak amacıyla ürün fiyatları düşük tutulmuştur (Bakırcı, 2007:166). Tarım ürün fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarının gerisinde kalması sonucunda da tarım kesiminin gelirlerinde de gerilemeler başlamıştır. Özellikle tarımsal ürünlere verilen desteklerin azaltılmasından sonra üreticiler, ekonomik sorunlar yaşamaya ve kredi borçları ödemelerinde sıkıntılar yaşamaya başlamıştır (Özmucur, 1988:163). Ayrıca, tarımsal ürün fiyatlarında ancak, IMF ile yapılan "stand-by" anlaşmaları doğrultusunda öngörülen enflasyon hedefi oranında artış yapılabildiğinden, üreticinin reel geliri azalmış, kırsal

kalkınma gerçekleşmemiş ve bunun sonucunda köyden kente göç sorununun yaşanmasına yol açılmıştır (Yıldırım, 2008).

Uluslararası kredi kuruluşlarının (İMF, DB, OECD vb.) dayatmaları sonucunda alınan 24 Ocak Kararlarının uygulandığı ilk yıllarda, piyasada arz ve talep dengesi sağlanmış, ödemeler bilançosu açığı küçültülmüş, dış borç ödemelerinde rahatlatma sağlanmış ve döviz darboğazı atlatılmıştır. Buna karşılık devletin ekonomiye müdahalesi sınırlandırılmış, GSMH azalmış, işsizlik artmış ve sosyal dengesizlikler artmıştır. 1981–1990 yılları arasında Türkiye ekonomik gelişme ve refah düzeyi bakımından “Orta Gelişmişlik Düzeyindeki Ülkeler” sıralamasında alt sıralarda yer almıştır (Şahin, 1995:209). 1980 sonrasında dayatılan ekonomik kararlar ve politikalar, dünyada değişen güç dengesiyle birlikte söz konusu ülkelere sistemdeki yerleri açısından yeni görevler yüklemiştir; Türkiye’nin tarımsal yapısı da bu süreçte çözülmeye başlamıştır. Türkiye artık Avrupa’nın besin deposu değil, orta ölçekli sanayi deposu ve ucuz işgücü sağlayıcısı haline gelmiştir. Bu süreçle birlikte Türkiye’de sanayi yatırımlarının artması ile birlikte, sıcak para girişleri artmış, reel gelişmeden çok borsa ve finansal değerlerdeki şişkinlikler ön plana çıkmış, hızla gelişen işsizliğin hizmet sektörü ile sübvansiyon edilmeye çalışıldığı bir dönem yaşanmıştır. Tarımsal yapıda ise destekler azaltıldığından hızlı bir yoksullaşma ve köyden kente göçler yaşanmıştır (Dinler, 1996:168).

Bir yandan İMF ve DB, önerdikleri istikrar programları ile ulusal politikaları belirlemeye çalışırken, bir yandan da diğer uluslararası kuruluşlar tarımsal üretim ve yapılar konusunda da çeşitli kararların alınmasını sağlamıştır. 1986 yılında Uruguay Raund müzakerelerinde tarımın en önemli düzenleme konusu haline getirilmesi ile ülkelerin, dünya piyasa koşullarına bir diğer ifadeyle serbest piyasa ekonomisine göre tarımsal politikalarını belirlemeleri zorunluluğu ortaya çıkmış ve sonrasında ülkeler tarıma sağladıkları sübvansiyonları azaltacak ve gümrük vergilerini düşüreceği kararları alınmıştır (Şahinöz, 2008). Türkiye gibi ülkelerde destekleme alımlarını durdurma ve gümrük tarifelerini indirme politikaları, tarımın gerilemesine ve dışa bağımlı hale gelmesine yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda gelişmiş merkez ülkelerin ellerindeki tarımsal ürün fazlaları (tohum, gıda sanayi ürünleri, damızlık, gübre, tarımsal ilaç, vb.) için pazar bulmalarını da sağlamıştır. Diğer bir deyişle yurt içi tarımın desteksiz bırakılması ve tarımsal üretim kapasitesinin azaltılması, merkez ülkelerin yararına olmuş ve bu ülkelerin ellerindeki stokları eritme fırsatı vermiştir.

Gelişmiş ülkeler azgelişmiş ülkelerin ticaret engellerini kaldırmaya zorlarken, kendi engellerini kaldırmayarak az gelişmiş ülkelerin tarım ürünlerini ihraç etmelerini önlemekte ve bu ülkeleri ihtiyaç duydukları ihracat gelirlerinden yoksun bırakmaktadırlar (Stiglitz, 2006, 28). Diğer yandan da, söz konusu kuruluşlar ekonomik gelişme ve kalkınmanın, Batılı anlamda bir toplumsal ve ekonomik dönüşümden geçtiğini ileri sürmektedirler. Diğer bir deyişle, ekonomik gelişmenin ölçütü sanayi ve hizmetler sektörünün gelişmesi ile özdeşleştirilmektedir. Bu yüzden ekonomik gelişme düzeyinin artması için sanayi ve hizmet sektörlerine, tarımsal işgücünden emek aktarımını önermektedirler. Bunun sonucunda işgücü, tarım sektöründen diğer sektörler yöneltmektedir. Oysa

bu durum az gelişmiş ülkelerde, nüfusun büyük bir bölümünün tarımsal alanlarda yaşaması ve gelişme hızının yavaş olmasından, işgücü fazlası oluşturmakta ve kırdan kente göçlerin yaşanmasına yol açmaktadır (Lewis, 1966: 99).

Türkiye ekonomisi, yukarıda bahsedilen değişim süreci içerisinde sosyal ve ekonomik bakımdan birçok sorunla karşılaşmıştır. İşsizlik sürekli artmış, gelir dağılımı özellikle ücretli-maaşlı olanlar ile tarım geliri elde edenler aleyhine; kâr, faiz ve rant gelirleri elde edenlerin lehine gelişmiştir. Bu süre içerisinde de bölgesel ekonomik ve sosyal eşitsizlikler artmıştır (Şahin, 1995:434). Bunun yanı sıra küçük aile işletmeciliği, teknolojik alt yapı yetersizliği, ekim alanlarının elverişsizliği ve yetersiz sermaye gibi özellikler, tarımsal üretim kapasitesinin ve verimin düşük olmasına daha da önemlisi tarım dışı sektörlerde istihdam olanaklarının aranmasına ve kente göçe yol açmaktadır. Türkiye’de ekonomik gelişme içerisinde tarımın önemi sözü edilen nedenlerle, görel olarak azalırken, tarımsal gelişme mutlak anlamda dünya üzerinde her zaman önemini korumuştur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmeyi ve bütçeyi zorlayan tarımsal destekler azaltılırken, gelişmiş ülkeler ve özellikle Avrupa Birliği, fiyat politikaları ile müdahalelerde bulunmakta ve bütçe üzerinde ağır yükler oluştursa bile Avrupa Tarımsal Garanti ve Yönlendirme Fonu (FEOGA)’nun garanti bölümünden tarıma destek sağlanmaktadır (Karabağlı ve Alpkent, 1996:85).

Yukarıda anlatılan küresel koşullar ve bu koşullara uymak durumunda bırakılan ulusal ekonomi politikaları çerçevesinde küçük tarım işletmelerinin ve/ya aile tarım işletmelerinin durumlarını anlamaya çalışmaya yönelik yapılan araştırma sonuçları özet olarak aşağıda tartışılmaktadır. Muğla Köyleri örneğinden hareketle tarımsal işgücü ve üretim alanında, uluslararası kuruluşlar ile yapılan anlaşmalar sonucunda yaşanan ekonomik ve sosyal değişimin boyutları, yapılmış olan alan araştırması verilerinden hareketle ele alınmıştır.

II. ARAŞTIRMA BULGULARI

Alan araştırması kapsamında Muğla’da seçilen 10 köyde (Çıtlık, Çırpı, Denizova, Doğan köyü, Kıran, Kızılayaka, Özlüce, Sarayyanı, Yenice ve Zeytin) mülakat, odak grup görüşmeleri ve gözlemler yapılmıştır. Alan araştırması Mart 2007 ile Ocak 2008 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Araştırma sonucu elde edilen verileri üç grupta toplamak mümkündür. Birincisi mülakat sonucu elde edilen veriler; ikincisi arşiv taraması ve istatistikî bilgiler ve son olarak odak grup çalışması ve gözlemlerden elde edilen bilgiler.

Araştırma yapılan köyler, geçmişte tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı, Muğla ili merkezinin çevresinde bulunan köylerdir. Çalışma sırasında bütün köylerden toplam 100 hane (98 kadın ve 97 erkek) ile mülakat yapılmıştır.

Köylerde ilk göze çarpan özellik, hane halkı yaş ortalamasının yüksek (10 köyün yaş ortalaması 58) ve köylerde genç-yetişkin nüfusun yok denecek kadar az oluşudur. Yaş ortalamasının yüksek olmasının nedeni, genç-yetişkin olarak nitelenebilecek nüfusun köy dışındaki yerlere, iş bulma imkânının daha çok olduğu kentsel alanlara veya turistik yörelere iş amaçlı gitmiş olmasıdır. Genç nüfusun köyde tarımsal faaliyetler ile uğraşmadığı, uğraşsa da geçimini sağlayamayacağı

düşünülmektedir. Bu nedenle turizm sezonunun başlaması ile birlikte söz konusu nüfus, turistik yerlere mevsimlik olarak çalışmak üzere gitmesi nedeni ile köylerde bulunan hanelerden yaklaşık olarak % 40'ına yakını boş bulunmaktadır.

Mülakatlar sonucunda, hanelerin geçim kaynağının hane halkı ihtiyaçlarını karşılayacak oranda (geçimlik) tarımsal faaliyetlerden ve emeklilik aylıklarından oluştuğu görülmüştür. Mülakat yapılan hane halklarının % 87'si bir sosyal güvenceye sahiptir. Buna karşılık %13'ünün hiçbir sosyal güvencesi yoktur. Hane halkları sadece tarımsal faaliyetlerle uğraşarak geçimlerini karşılayamama nedeni ile emekli aylıkları en önemli geçim kaynakları haline gelmiştir.

Köylerden elde edilen bilgilerden biri de tütün yerine ekilen diğer ürünlerin ekimi söz konusu olduğunda, hane halklarının üretim aşamasındaki yüksek maliyetten kaynaklanan sorunlar yaşamasıdır. Özellikle tarımsal girdi (gübre, ilaç, yakıt, su, tohumluk vb.) fiyatlarının yüksekliği, üretim süreci sonucunda elde edilen gelirin düşmesine yol açmaktadır. Diğer yandan tütün alım politikalarında yapılan değişiklikler sonucunda kamunun bu alandan çekilmesi üreticiyi tefeci ile karşı karşıya getirmiştir. Ayrıca tütün üretiminde uygulanan kotalar tütün üretiminden elde edilen gelirin azalmasına yol açmış bu durum da tütün üreticisinin başka alternatif ürünler aramasına ya da tarımsal faaliyetlerini bırakmasına yol açmıştır. Alternatif olarak son yıllarda üretim maliyetinin az olması ve sulamaya gereksinim duymaması nedeni ile hane tüketimine ve/ya hayvansal yem elde etmeye yönelik az miktarda tahıl üretimine yönelim olmuştur.

Tütün üretimine alternatif olarak önerilen diğer ürünlerin (zeytin, ceviz, narenciye, sebze, meyve, vb.) ekimine yönelik yapılan teşvikler ve verilen destekler, köylülerin yaşam alışkanlıkları ile köylerin yer altı ve yerüstü özelliklerinin göz önünde bulundurulmamasından istenilen amaca ulaşmamaktadır. Diğer yandan ceviz ve zeytin dikimi sonucu gelir elde edilmesi uzun vadeli bir süreç istemesinden köylüler bu süreç içerisinde de ekonomik gelirden yoksun kalmaktadır.

Hayvancılık konusunda da benzer sorunlar ortaya çıkmaktadır. Hayvan yemi fiyatları yüksek, buna karşılık hayvansal ürün niteliğindeki et, süt ve süt ürünlerinin pazara çıkış fiyatları düşüktür. Bu nedenle köylüler sadece geçimlik hayvan yetiştirmekte ve yetiştirilen hayvan sayısı gittikçe düşmektedir. Sadece geçimlik hayvan yetiştiren hanelerin oranı % 32'dir. Buna karşın hem tüketim hem de pazara yönelik hayvansal üretim yapan hanelerin oranı % 43'dür. Zaman içerisinde pazara yönelik yapılan hayvancılığın düştüğü ve daha da düşeceği mülakat ve odak grubu çalışması sonuçlarından elde edilen bilgiler arasındadır. Bu durum Türkiye'de genel olarak hayvancılığın durumunu da bir anlamda yansıtmaktadır.

Arıcılık, yörenin geleneksel faaliyeti olmasına rağmen tarım ve hayvancılık konularında yaşanan sorunların benzeri ile karşı karşıyadır. Maliyetin yüksekliği ve ürünlerin satış fiyatlarının düşüklüğü, arıcılık faaliyetini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca arıcılığın iklim koşullarına bağlı bir uğraş olmasından, belirgin bir çevre ve iklim değişmelerinin yaşanması nedeni ile (mevsim

değişiklikleri, termik santralin etkisi vb.) en fazla etkilenen faaliyet olarak görülmektedir.

Hanelerden elde edilen bilgilere göre, son 10 yıl itibariyle gelirlerde sürekli bir düşüş yaşanmıştır. Bunun en önemli nedeni, tarımsal faaliyetler söz konusu olduğunda üretim maliyetlerinin yüksek, buna karşılık getirisinin az olmasıdır. Bunun yanı sıra geniş bir tarım arazisine sahip olan hanelerin sayısı oldukça azdır. Ekilebilir arazilerin sınırlı, dağınık ve parçalı olması elde edilen ürün miktarı ve kalitesinin de düşük olmasına yol açmaktadır.

Tablo 1, araştırma yapılan köylerde hanelerin sahip olduğu tarım arazilerinin büyüklüklerini ve oranlarını göstermektedir. Tablo'da hanelerin çoğunun, 11-30 dönümlük ekilebilir araziye sahip olduğu görülebilir. Tarımda üretimin, ekilebilen toprağın büyüklüğü ve niteliği ile doğrudan ilişkili olduğu göz önünde bulundurulduğunda ekilebilen arazi ölçeğinin bu derecede az oluşu aile işletmeciliği niteliğindeki tarımsal faaliyetleri olumsuz yönde etkilemekte ve elde edilen gelirin az olmasına yol açmaktadır. Ayrıca Tablo 1'deki eşitsiz toprak mülkiyetinin dağılımı; toprağın verimliliği, yetiştirilen ürün ve ürün fiyatları gibi özellikler gelir dağılımına paralel olarak yansiyacaktır.

Tablo 1. Hanelerin mülkiyetindeki tarım arazilerin büyüklükleri.

Ekilebilir Arazi ölçümü (Dönüm)	Oran %
Kendine ait arazisi olmayan	11
Kıralık arazide ekim yapan	5
1-9	12
10-19	22
20-29	17
30-39	11
40-49	7
50-59	3
60-69	5
70 ve üzeri	7

Tarım makinesine (traktör vb) sahip olan hanelerin oranı % 37'dir. Tarım makinasının sayısının az olması, tarımsal faaliyetlerin küçük arazi parçaları üzerinde ve aile işletmeciliği şeklinde yapılmasından kaynaklanmaktadır. Tarımsal mekanizasyon bir üretim teknolojisi olduğundan, tarımsal üretimi artırmada oldukça önemli bir etkidir fakat tarımda makineleşme arazi yapısına ve hanelerin ekonomik alım gücüne bağlı olması nedeni ile oldukça sınırlı durumdadır. Haneler tarımsal faaliyetlerde tarım makinasını almakta güçlük yaşamakta, alabilseler dahi bakım ve yakıt ücretleri bakımından zor durumla karşı karşıya kalmaktadırlar.

Tablo 2'de, borçları olan haneler gösterilmiştir. Mülakat yapılan hanelerin önemli bir bölümünün borçları olduğu görülmüştür (% 39). Borçlar, tarımsal üretim

sürecinin ve tarımsal üretimden elde edilen gelirlerin azalması sonucunda oluşmuştur. Borçların büyük bir bölümü banka kredisi (% 21) şeklindedir, diğer büyük bölümü (% 14) ise şahıslardan alınan borç niteliğindedir.

Tablo 2. Hanelerin borç dağılımı (%)

Şahsa	Banka kredisi	Kooperatif	Sigorta Primi	Borcu olmayan
14	21	4	4	61

Tablo 3'te görülebildiği gibi, haneler, önceki yıllarda pazara yönelik üretim anlamında ağırlıklı olarak "tütüncülük" faaliyetleri ile uğraşmıştır. Aynı zamanda yörenin geleneksel uğraşı olan "arıcılık" da yaygın olan faaliyetler arasındadır. Yine pazara yönelik üretim anlamında "hayvancılık" da yapılmıştır. Tütüncülüğün hâlihazırda yapılamayan bir faaliyet olması, tütün üretimine başta kota konmuş olması ile üretim maliyetinin yükselmiş olması en belirgin etkenlerdir. Yörenin geleneksel uğraşı olan arıcılık ile hayvancılık da, benzer şekilde maliyet artışı ve satış ücretlerinin düşük olmasından nerdeyse tamamen bırakılmıştır. Bu durumdan sonra bazı haneler, elverişli tarla ve bahçelerde sebze ve meyve üretimine yönelmiş, bazıları da tarlalarını boş bırakmışlardır. Tarla ve bahçelerini boş bırakıp tarımsal faaliyetlerle uğraşmayı bırakanların gelirleri azalmış ve yaşam standartlarında düşüş yaşanmıştır. Bunun da sonucunda tarım dışı faaliyetlere ve mevsimlik işlere yönelmeler olmuştur.

Tablo 3'de görüldüğü üzere, görüşme yapılan hanelerden yaklaşık üçte biri (% 32) arıcılık faaliyetinde bulunurken bugün hepsi arıcılığı bırakmış durumdadır. Arıcılığı bırakma nedenleri olarak maliyet artışı (% 26), satış fiyatlarının düşmesi ve her ikisinin sonucu olarak kar getirmemesi araştırmaya katılanlar tarafından bildirilmiştir. Ek olarak, arıcılık ile uğraşanların yaşlanması (% 9) da arıcılık faaliyetini bırakma nedeni olarak araştırmaya katılan köylülerce bildirilmiştir.

Hayvancılık da, zaman içerisinde bırakılan tarımsal faaliyetler arasında görülmekle birlikte hane tüketimine yönelik olarak kısmen devam etmektedir. Araştırma yapılan hanelerden % 22'si geçmiş yıllarda yoğun olarak hayvancılık yaparken ve geçimlerinin en önemli kısmını hayvancılık ile sağlarken, bu gün önemli bir kısmı hayvancılığı bırakmak zorunda kalmış ya da sadece hane tüketimi için devam ettirmek durumuna gelmiştir. Araştırma yapılan köylerde hayvancılık faaliyetlerinin azalmasının en önemli nedeni maliyet artışı ve yaşlılık olarak saptanmıştır.

Tablo 3. Görüşme yapılan hanelerin geçmişte uğraştığı, hâlihazırda uğraşmadığı tarımsal faaliyetler ve bırakma nedenleri (%).

Faaliyet	Önceki yıllarda uğraştığı faaliyet Temel geçim kaynağı	Haneye yönelik üretim	Pazara yönelik üretim	Faaliyeti bırakma nedeni		
				Maliyet artışı	Kota ve Satış fiyatlarının düşmesi	Yaşlılık
Arıcılık	32	15	30	26	10	9
Hayvancılık	22	5	19	8	1	6
Tütüncülük	85	-	85	60	75	17
Tahıl	18	13	11	11	1	6
Zeytincilik	13	9	13	10	4	4
Sebze-Meyve	4	4	4	4	4	-

Muğla yöresinde geçmişte en yaygın olarak yapılan faaliyetlerden birisi de tütün ekimidir. Geçmişte hanelerin önemli bir kısmının en önemli geçim kaynağını tütün oluştururken bu gün artık tütüncülük nerede ise tamamen bitme noktasına gelmiştir. Tablo 3’de görüldüğü üzere araştırma yapılan hanelerin % 85’i geçmişte birincil gelir kaynağı olarak tütüncülük ile uğraşırken bugün durum tamamen değişmiştir. Daha önce de bahsedildiği gibi uygulanan ekonomi politikaları nedeni ile (kota, destekleme alımlarının bırakılması, diğer desteklerin azaltılması vb) tütüncülük artık ailelerin temel geçim kaynağı olmaktan çıkmıştır. Araştırmaya katılanlar arasında tütüncülüğü bırakma nedenleri başında tütüne uygulanan kota ve destekleme alımlarının kaldırılması gelmektedir (% 75). Bunların sonucunda da üreticinin tefeci ile karşı karşıya kalması üreticinin zararına işleyen sürecin başlamasına neden olmuştur. Diğer önemli etken de tütün üretiminde ortaya çıkan maliyet artışıdır (% 60). Yaşlılık nedeni ile tütüncülüğü bırakırlarını belirtenlerin oranı ise % 17’dir. Daha önce de bahsedildiği gibi genç nüfusun ücretli işlere yönelerek köylerden göç etmesi köylerde tütün başta olmak üzere diğer tarımsal faaliyetlerin azalmasında önemli etkenlerden birisidir.

Tahıl üretimi de zamanla azalan faaliyetlerden birisi olmakla birlikte hanelerin kendi tüketimleri ve hayvan yemi olarak kullandıkları için arıcılık ve tütüncülük kadar azalmadığı söylenebilir. Buna rağmen daha önce yoğun olarak hayvancılık yapan haneler, hayvancılığı bırakmak ya da hayvan sayılarını azaltmak zorunda olmaları nedeni ile tahıl üretiminde önemli azalmalar olduğu araştırmada saptanan önemli bulgular arasındadır. Tablo 3’de görüldüğü üzere daha önce tahıl üretiminin hanenin temel gelir kaynağı olduğunu söyleyen ailelerin (% 18), tahıl üretimini bırakmalarında temel etken olarak maliyet artışı (% 11) ve yaşlılık (% 6) olarak göze çarpmaktadır.

Araştırma yapılan köylerde yaygın olarak yapılan tarımsal faaliyetlerden bir diğeri de zeytinciliktir. Daha önce zeytinciliğin hanenin temel gelir kaynağı olduğunu söyleyen ailelerin (% 13) zeytinciliği bırakma nedenleri olarak maliyetin artması (% 10), satış fiyatlarının azalması (% 4) ve yaşlılık (% 4) gibi nedenler gösterilmektedir.

Son olarak araştırma yapılan köylerde geçmişte sebze-meyve üretimi yaparak geçimini sağlayan aileler (% 4) bu faaliyetlerini bırakma nedeni olarak maliyet artışı (% 4) ve satış fiyatının düşük olmasını göstermektedirler.

Araştırmada araştırmaya katılan köylülere sorulan sorulardan bir tanesi de eğer koşullar daha iyi olursa (devlet desteği, iyi gelir getirme durumu vb) tekrar tarımsal faaliyetlerde bulunmak isteyip istemediklerine yönelikti. Bu soruya alınan yanıt, yukarıda bahsedilen sorunlara rağmen, tarım ile ilgili birtakım destekleyici ve iyileştirici çalışmaların yapılması halinde, tekrar tarımsal faaliyetlerle uğraşmak isteyen hanelerin oranı (%76) oldukça yüksek çıkmıştır. Tarımsal faaliyetler ile ilgili “destek ve iyileştirme” çalışmalarından; sulama ihtiyacının giderilmesi, tarımsal girdi fiyatlarının üreticilerin alım gücüne uygun hale getirilmesi ve tarımsal ürün fiyatlarının emeği karşılayacak düzeye getirilmesi kastedilmektedir.

Muğla ili ve çevresi, Türkiye'nin en fazla yağış alan yerlerinden birisi olmasına rağmen, tarımsal sulama alanında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Araştırmanın yapıldığı köylerin çoğunda, tarımsal sulama sorununun olduğu görülmüştür. Sulama ihtiyacı, artezyen kuyularının açılması ile giderilmeye çalışılmaktadır fakat bilinçsizce ve gerekli fizibilite çalışmaları yapılmadan açılan kuyular, kısa bir süre sonra tükenmekte veya yüksek maliyetlere yol açan kullanımlara yol açmaktadır. Bu durum ise tarımsal üretimi ve verimi olumsuz bir şekilde etkilemektedir.

Araştırmanın yapıldığı hanelerin neredeyse tamamına yakını, Türkiye'de tarımın geleceği konusunda olumsuz ve karamsar bir düşünceye sahiptir. Son 15-20 yıl itibarıyla tarımın karşı karşıya kaldığı sorunların, tarımsal üretimin köylerde sadece hane tüketimine yönelik olarak yapılmasına yol açmıştır. Maliyetlerin ve girdi fiyatlarının yüksekliği, devlet desteklemelerinin kaldırılması, bazı ürünlerin ekimine kota getirilmesi, emek yoğun bir uğraş olan tarımın terk edilmesine ve emeğin tarım dışı alanlara yönelmesine yol açmıştır. Emeğin bu şekildeki dönüşümü ise gizli işsizliğe, yoksullaşmaya ve yabancılaşmaya yol açmıştır.

III. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmanın temel amacı, küresel ve ulusal düzeyde alınan tarıma yönelik ekonomi-politik kararların Muğla köyleri örneğinde olduğu gibi yerel tarımsal üreticiyi nasıl etkilediğini saptamaya çalışmaktır. Bu nedenle, küresel düzlemde kuruluşlar ve ülkelere uygulanmak istenen ve uygulatılan politikalar (neo-liberal ekonomi politikaları, özelleştirmeler, devletin ekonomiden çekilmesi, ihracata yönelik üretim modelleri, tarımda desteklerin azaltılması vb) ve bu kararlara taraf olarak katılımı ve bu kararların uygulanması özet olarak yukarıda tartışılmıştır. Bu

ekonomi-politikalar çerçevesinde alınan kararların uygulanması sonucunda ortaya çıkan tablo Muğla köyleri örnekleminde ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Buna bağlı olarak, araştırmadan elde edilen veriler kısmen yukarıda tartışılmıştır.

Genel olarak bakıldığında, küresel olarak uygulanan ve uygulatılmak istenen “yeniden yapılanma”, “küreselleşme”, “ekonomide liberalleşme” ve “dünya pazarına eklemlenme” gibi söylemlerin arkasında ortaya çıkan, yerel üreticinin küresel sermaye yararına zarar gördüğüdür. Özellikle 1980 sonrası ortaya çıkan ekonomik değişimin, planlanmadan ve alternatif gösterilmeden dönemsel uygulamaları Türkiye’de tarım sektörünü küçük üreticinin zararına olacak şekilde etkilediği bir gerçektir.

1980’lerden itibaren Türkiye’de ekonomik kalkınmayı sağlamak amacıyla sanayiye ağırlık verilmiş buna karşın tarım sektörü ihmal edilmiştir. Dolayısıyla uygulanan politikalar tarımda yapısal sorunların yaşanmasına ve tarım sektörünün ekonomik gelişmelerden yararlanamamasına yol açmıştır. Özellikle Türkiye’de nüfusun önemli bir bölümünün kırsal alanda yaşaması, istihdam alanı oluşturması bakımından tarımı ciddi bir sektör haline getirmektedir. Oysa bu açıdan tarıma bakıldığında millî gelir içerisindeki payının gittikçe azaldığı görülebilmektedir.

Tarımın en önemli sorunlarından birisi arazi mülkiyetinde karşılaşılan eşitsiz dağılımdır. Tarımsal faaliyetler ile uğraşan hanelerin büyük bir bölümü küçük tarım arazi parçalarına sahip iken, küçük bir bölümü ise büyük ve geniş tarım arazilerine sahiptir. Geniş tarım arazilerine sahip olan aile işletmeleri ya da kapitalist işletmeler, modern teknikler kullanarak üretim maliyetlerini arttırabilirken, küçük aile işletmeleri bu olanaktan yararlanamamaktadır.

Diğer yandan girdi fiyatlarının yüksekliği, üretim sürecinin sonunda üreticinin elde edeceği gelirlerin de düşük olmasına yol açmaktadır. İhtiyaç duyulan girdilerin çoğunun ithal ediliyor olması ve fiyatlarının dövize endekli oluşu üreticilerin alım gücünü zorlamakta ve maliyeti arttırmaktadır. Özellikle gübre ve tohumda dışarı bağımlılık önemli bir sorundur. Geleneksel tarım yöntemlerinin pek çok yerde yaygın olması, üretimi yapılan ürünlerin yetiştirme koşulları hakkında bilgilerin sınırlı olması, toprağın yapısı ve sulama olanakları gibi etkenler hem verimi hem de ürün kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum ise ürünlerin rekabet gücünü azaltmakta ve sadece hane tüketimine yönelik olarak üretim yapılmasına yol açmaktadır.

Araştırma sonucu elde edilen sonuçlardan bir tanesi de köylerde tarım kredi, köy kalkınma vb. kooperatiflerin etkinliğini zaman içerisinde azaldığı yönündedir. Son 8–10 yıl içerisinde çıkartılan kanunlar ve bunların uygulamaları, kooperatiflerin etkinliğini azaltmış ve bu durum da küçük üreticinin zararına gelişmelere yol açmıştır. Buna bağlı olarak gerek tarımsal girdi alımında gerekse ürünlerin pazarlamasında üreticinin eşitsiz pazar koşullarına terk edilmesi, köylünün tarımsal üretimden çekilmesine yol açmaktadır. Diğer yandan kooperatiflerle ilgili 2000 yılında çıkartılan kanunlar kooperatiflerin etkisinin azalmasına hatta varlıklarının tehlikeye düşmesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak

köylülerin zaman içerisinde kooperatiflerin yararlarına ve işlerliğine inançlarının da zayıfladığı araştırma sonucunda elde edilen bulgular arasındadır.

Sonuç olarak bakıldığında, tarım sektörü, uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen ve ülkeleri çeşitli uygulamalarla karşı karşıya bırakan kurallar sonucunda olumsuz anlamda en fazla etkilenen sektör olmuştur. Türkiye nüfusunun önemli bir kısmının kırsal alanda yaşadığı ve tarımsal faaliyetlerle uğraşmak suretiyle geçimini sağladığı düşünüldüğünde, ortaya çıkan tablonun boyutlarını düşünmek daha da kolaylaşmaktadır. Tarımsal faaliyetlerden geçimini sağlayamaz hale gelen kitleler köyden kente göç etmeye yönelmişlerdir. Bunun da sonucunda işsizlik ve yoksulluk artmıştır. Oysa aile işletmeciliği şeklinde icra edilen Küçük Meta Üretimi (KMÜ)'nin özellikle tarım alanında varlığının hem ekonomik kalkınmayı sağlamada, hem işsizliği önlemede hem de kente göçü azaltmada özellikle kapitalist sistem içerisinde en azından belli bir süre önemli rollerinin olduğu pek çok araştırma sonucunda ortaya çıkmıştır. Küçük tarımsal aile işletmelerini sistem içerisinde önemini gösteren nedenler şu şekilde özetlenebilir (Öztürk, 2008):

- Küçük üretim birimleri, nüfusu kırdan tutar, kente göçü önler.
- Köylü aile işletmelerinde çalışanların verimliliği yüksektir.
- Kriz dönemlerinde, aile işletmeleri bir nevi otomatik müdafaa kabiliyetine sahiptirler.
- Aile işletmeleri barış ve denge garantisidir.
- Köylü aile işletmelerinde, işçi ve işveren anlaşmazlığı yoktur.
- Küçük tarımsal aile işletmelerinde, tasarruf zihniyeti vardır.
- İşsizliği önleyici etkisi vardır.
- Gıda maliyetini düşürerek hem kırdan hem de kentte ücret ve maliyetlerin düşük olmasını sağlar.
- Kaynakların verimli kullanılmasını sağlar.
- Çevrenin korunması açısından aile işletmeleri önemlidir.

Tüm bunlara rağmen, tarım sektörünün hem ulusal hem de küresel boyutta kapitalistleşmesi, tarım sektöründe büyük tarım işletmelerinin hakim olması, az gelişmiş olan ülkelerde şu anda olduğu gibi, planlanmadan ve alternatifler sunulmadan tarım alanında kapitalistleşmeye yönelik kararların alınması, çok ciddi sosyo-ekonomik sorunlara yol açmaktadır ve açacaktır. Son bir yıldır gıda sektöründe yaşanan olumsuzluklar sadece yerel değil aynı zamanda ulusal ve küresel boyutta çok ciddi sorunlarla karşılaşacağımızın bir göstergesidir. Bu durum bir anlamda kapitalizmin yayılmacı yapısının yol açtığı yıkımı da net olarak göstermesi açısından önemlidir.

Kaynakça

- Amin, Samir. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Andreff, Wladimir. (1997). "Krizin Açıklayıcı Varsayımları". *İktisat Dergisi*. (Der: R. Bahtıkara), Sayı: 373.
- Aysu, Abdullah. (2002). *Tarladan Sofraya*. İstanbul: Su Yayınları.
- Bakırcı, Muzaffer. (2007). *Türkiye 'de Kırsal Kalkınma*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Dinler, Zeynel. (1996). *Tarım Ekonomisi*. Bursa: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Frank, A. Gunder. (1973). "On Feudal Modes, Models and Methods of Escaping Capitalist Reality". *Economics and Political Weekly*. 8(1) January.
- Frank, A. Gunder. (1981). *Crisis: In the Third World*. London: Heinemann.
- Frank, A. Gunder. (1975). *Az gelişmişliğin Gelişmesi, Az gelişmişlik ve Emperyalizm*. (Der.: A. Aksoy). İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Güler, Birgül. (2002). *Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi*. Ankara: TZMO.
- İncekara, Ahmet. (2008). Küreselleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye. www.ekodialog.com (Erişim Tarihi:02.04.2008).
- Keyder, Çağlar. (1984). *Kriz Üzerine Notlar, Türkiye 'de ve Dünyada Yaşanan Ekonomik Bunalım*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Lewis W. A. (1966). "Sınırsız Emek Arzı İle İktisadi Kalkınma". *İktisadi Kalkınma Seçme Yazıları* (Der: M. Berk). Ankara: ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Özmucur, Süleyman. (1988). "Gelirin Fonksiyonel Dağılımı 1963 - 1984", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*. Sayı 1 - 4, Cilt 44, İstanbul.
- Öztürk, Şinasi. (2008). "Kırsal Yoksulluk". *Türkiye 'de Yoksulluk Çalışmaları*. (Ed. Nurgün Oktik). İzmir: Yakın Kitapevi.
- Pamuk, Şevket. (1988). *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Savran, Sungur. (1986). "Az gelişmişlik: Eşitsiz ve Bileşik Gelişme". *11. Tez, 3. Kitap*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Stiglitz, Joseph. (2006). *Küreselleşme*. İstanbul: Plan B Yayınları.

- Şahin, Hüseyin. (1995). *Türkiye Ekonomisi*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Şahinöz, Ahmet.(2008). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Tarımı*.
<http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/01ahmetsahinoz.pdf> (19.03.2008).
- Ulugay, Osman. (1984). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel. (2004). *Dünya Sistemleri Analizi*. İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Wallerstein, Immanuel. (1974). *The Modern World System*. New York: Academic Press.
- Yeldan, Erinç. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, A. E. (2008). *AB Ortak Politikasına Uyumun Zorlukları*.
(<http://www.cine-tarim.com.tr/dergi/arsiv33/yorum02.htm>, (Erişim Tarihi: 22.04.2008).
- Karabağlı, Arslan ve ALPKENT, Nurettin. (1996). *Türk Tarımının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu ve Gümrük Birliği İlişkisi*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi.
- Moaddel, Mansoor. (1994). "Political Conflict In The World Economy" *American Sociological Review*, Vol. 59, April. USA.

The Effects of Global and National Policies on Local Agriculture: The Case of Muğla Villages

The intend of the study is to discuss how the global and national political decisions effect local agricultural production in general and particularly domestic agricultural production concentrating on 10 villages selected from Muğla. The main target is to find out the changes that local agricultural producers had under gone in the last 25-30 years throughout the selected 10 villages. The global and national policies related to agriculture and theirs effects on producers will be evaluated by the data collected, by means of interviews with villagers.

The effects of the economy policies offered by international institutions' (IMF, World Bank etc.), focusing on countries' agricultural production, has been discussed focusing on the data collected from Muğla villages. This study has taken ground on the historical-structural perspectives. Especially A. G. Frank, I. Wallerstein and S. Amin's thoughts on the dependency relations between center and periphery has taken ground.

According to Frank, the relationships between underdeveloped and developed countries are the consequences of outgoing historical relations. These relations are compulsory parts of capitalist system structure around the world (Frank, 1975:105). Therefore, to identify and to understand underdevelopment, such relations should be fairly considered. This process began especially with the world trade development after Industrial Revolution and the shaping of world hierarchical structure. While the industrialized and capitalist oriented European countries and the United States take place at the top of the hierarchical structure, peripheral countries as pre-capitalist mode of production are located in the lower stratum (Pamuk, 1988:186).

The succession of developed countries is firstly based up on plundering of underdeveloped countries' common surplus product (by colonialism) and then systematically on transformation of this surplus product by unequal exchange and capital transfers. That is why the underdevelopment is the result of unequal exchange and common surplus product transfer outside the country. Therefore, during the process in which capitalism extends around the world, both developed and underdeveloped countries emerge (Savran, 2004:51). The unequal exchange occurs between developed countries' monopolized products and underdeveloped countries' poor competitive products. In other words, there are constant flows of surplus products from the underdeveloped countries to the core countries (Wallerstein, 2004:51).

After the Neo-liberal economy policies began to be applied or enforced by developed countries around the world by 1980's, many underdeveloped countries encountered some structural problems in context of applying national economy-policies in their countries. Especially eliminating statist economy policies and applying privatization, many of them stopped effective national policies and maintaining them successfully. Under these international political and economic

conditions, it can be said that underdeveloped counties are disadvantaged at determining global policies and their implementations. The multinational corporations, international institutions established by capitalist countries and their local “partners” began to determine underdeveloped countries’ national and local economy-policies.

The beginning of 1980’s is the turning point for this process. After 1980’s, liberal economy policies were recommended by international institutions to be applied within the framework of these recommendations, laid the global capitalists’ interests. Since then, Turkey turned toward industrialization and neglected agriculture to achieve economic development. Thus, agricultural sector exposed to structural problems and started to decline.

From this viewpoint, the national economy policies determined by international institutions’ and their effects on local agricultural production were examined in 10 villages. The results of the research can be summarized as follows. Because of the decrease on agricultural supports by the government, the cost of agricultural production has increased and villagers have to stop agricultural production. Most of them are not engaging with agricultural production for their main income after these policy changes. Then, most of the young villagers began to migrate to city centers to find a paid-job. Because of the young villagers’ migration, the average age of the villagers is very high.

Villagers acknowledged that it is no longer possible to live upon agricultural activities. Most of them are dependent on the pension, which became the main income source for those who are retired in the villages.

Until last 10-15 years in the region, tobacco cultivation was the main agricultural activity for villagers. However, after the regulations related to tobacco production, which were forced by international foundations and government practices, villagers had to stop tobacco cultivation. This led them to either produce some other less profitable crops or stop agricultural activities and look for paid-jobs.

Stockbreeding is also one of the agricultural activities that decreased in villages due to high expenditure of feeding and low price paid for products. By the time, the socio-economic conditions of villagers is getting worse day by day which also causes people to migrate from rural areas to near cities to find alternative income sources. About 3 million villagers had to migrate to urban areas to find jobs in Turkey during last 3-4 years. This “rural to urban” migration also has caused problems in urban areas such as poverty and unemployment in the cities.

The result of the study showed that practices of the neo-liberal policies and related other factors, caused agricultural production by small family farmers to decrease. This situation has resulted in unemployment and poverty for small family farmers.

One of the findings of the research is that, agricultural credit and village development cooperatives’ efficiency has decreased. Enactment of new laws and

amendments and their implications have decreased the efficiency of the agricultural cooperatives and this situation also caused damages for small family farmers. Depending upon this, leaving the small family farmers to unfair and unequal market conditions both at agricultural inputs and marketing, cause farmers to leave agricultural production. On the other hand, new laws enacted at year 2000, has also caused to decrease efficiency of cooperatives and moreover to hazard existence of these cooperatives. Depending upon this, weakening of the commitment of the villagers to advantages and utilities of the cooperatives, is also within the findings of the research.

As a consequence, agricultural sector is the most negatively affected sector from the international institutions rules and regulations. While considering the fact that, most of the population in Turkey make their living from agriculture and live at rural areas, it becomes more possible to grasp seriousness of the general picture.

Türkiye’de Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri

Causality Relations between Growth and Export in Turkey

Cevat BİLGİN ve Ahmet ŞAHBAZ
Çukurova Üniversitesi, İİBF Ekonometri Bölümü
Çukurova Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü

Özet

Bu çalışmanın amacı, 1987–2007 dönemi için aylık veriler kullanarak Türkiye’de ihracat ile büyüme arasındaki ilişkileri araştırmaktır. Bir diğer ifadeyle, ihracata dayalı büyüme hipotezi test edilmektedir. Aylık bazda seriler dolayısıyla gayri safi yurt içi hasıla yerine sanayi üretim endeksi kullanılmaktadır. Birim kök testleri sonucunda aynı dereceden bütünleşik oldukları tespit edilen ihracat, ithalat, dış ticaret hadleri ve sanayi üretim endeksi değişkenleri arasındaki uzun dönemli ilişkiler Johansen eşbütünleşme analizi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Test edilen uzun dönemli ilişkinin varlığına bağlı olarak, hata düzeltme modeli (VECM) tahmin edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla hata düzeltme modeline bağlı Granger nedensellik testleri ve Toda ve Yamamoto (1995) tarafından tanımlanan dönüştürülmüş Wald (MWALD) testleri uygulanmaktadır. Toda ve Yamamoto yöntemine göre, ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyecek bir şekilde, ihracattan sanayi üretim endeksine doğru tek yönlü Granger nedensellik olgusu gözlemlenmiştir. Bunun dışında, ihracat ile dış ticaret hadleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhracata dayalı büyüme, Johansen Eşbütünleşme, Granger nedenselliği, dönüştürülmüş Wald testi

Abstract

The aim of this paper is to investigate the relations between export and growth for Turkey by using 1987-2007 monthly data. In other words, export-led growth hypothesis is being tested for the period of eighties and nineties. Industrial production index is used for the proxy of gross domestic product since we use monthly data. For the variables of export, import, terms of trade and industrial production index, first of all ADF unit root tests are carried out. All of the variables are found to be same degree integrated. Thus, long run relations among the variables are examined in the framework of Johansen co-integration analysis. Provided with the long run relation, vector error correction model (VECM) is estimated. Granger causality tests based on VECM and modified Wald tests (MWALD) defined by Toda Yamamoto (1995) are carried out to determine the directions of the relations

among the variables. According to the test results, export-led growth is verified for the specified period.

Keywords: Export-led growth, Johansen co-integration, Granger causality, modified Wald test

I. GİRİŞ

İhracat ve GSYİH büyümesi arasındaki ilişki, son yıllardaki önemli tartışma konuları arasında yer almaktadır. Bu tartışmanın merkezinde ise, ihracatın mı büyümeye yoksa büyümenin mi ihracata neden olduğu sorusu bulunmaktadır. Bu soruya verilecek cevap uygun büyüme ve kalkınma stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması açısından oldukça önemlidir.

Sanayileşme veya kalkınma stratejilerini dış ticaretle olan ilişkilerin niteliği açısından ithal ikamesi ile ihracata yönelik sanayileşme stratejileri olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Temelleri Prebish (1950) ve Singer (1950)’e kadar dayanan ithal ikameci sanayileşme politikalarına göre, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşebilmeleri için, öncelikle toplam yurtiçi talebin ithal mallarından yerli mallara doğru kaydırılması gerekmektedir (Edwards, 1993: 1358). Türkiye’de de I. Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminden 1980 yılına kadar tüketim mallarından başlayan, ara ve yatırım mallarında yoğunlaşmayı hedefleyen ithal ikameci sanayileşme politikası uygulanmıştır (Saraçoğlu, 1997: 34). Bu politika iç piyasaya dönük üretimi esas alarak, yoğun devlet korumacılığı üzerine inşa edilen bir modeldir. Hammaddesi içeriden sağlanan endüstrilere öncelik tanınarak, sanayileşme politikasını dışa bağımlı olmadan sürdürme anlayışının bir ifadesidir. Bu şekilde kurulan sanayileşme modeli ihracata dayalı sanayileşmenin de temelini oluşturmaktadır. Sanayileşmiş ülkelerin çoğu rekabete hazır hale gelene kadar kendi iç piyasalarını dış piyasadandan koruma yolunu seçmişlerdir (Seyidoğlu, 2003:591–593). Türkiye’de de 24 Ocak kararları ile ihracata dayalı sanayileşme yönünde önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde hazırlanan kalkınma planı dışa açık bir ekonomik yapılanmayı ortaya koymaktadır. Türkiye’nin bu dönemde ihracata dayalı sanayileşme modeli için ihtiyaç duyduğu gerekli altyapının da önceki dönemde uygulanan ithal ikameci politikalarından oluştuğu ifade edilebilir.

Klasik ve Neo-Klasik İktisat Okulu geleneksel ekonomik büyüme teorisi, ihracattaki artış ile ekonomik büyüme arasında güçlü bir ilişkinin var olduğunu kabul etmektedir. Bu teori açısından uluslararası ticaretin genişlemesi bir yandan verimliliği arttırırken, diğer yandan ihracat ürünleri üretiminde uzmanlaşmayı teşvik etmektedir. Bu uzmanlaşma dolayısıyla da ihracat sektörlerinde genel beceri düzeyinin yükseldiği görülmektedir (Ghartey, 1993: 1145). Bu bağlamda, 1980’lerde birçok iktisatçı tarafından Türkiye’ye diğer gelişmekte olan ülkelere yapıldığı gibi, ticaret kısıtlamalarının azaltılması ve uluslararası ticaretin dış rekabete açılması fikirlerini içeren, piyasa uyumlu büyüme stratejileri tavsiye edilmiştir. Bu çerçevede, ortaya çıkan dışa dönük sanayileşme veya ihracata dayalı büyüme (ELG) fikrine göre, itici güç dış talepten kaynaklanmaktadır. Dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayanan bu stratejinin en belirgin özelliği, üretimin

dünya piyasaları için yapılması ve dolayısıyla ihracatın arttırılmasıdır (Edwards, 1993: 1358–1359).

İhracata dayalı strateji, ülkelerin serbest ticaret koşullarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılmalıdır. Bunu sağlamak için, ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi, ulusal kaynak tahsisinin ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Kazgan, 1988: 32–38).

Bu çalışmada, 1987–2007 dönemi için aylık veriler kullanılarak, Türkiye için İhracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği test edilmektedir. Türkiye ekonomisinin 1980 sonrasında, ithal ikameci sanayileşme stratejisinden ihracata dayalı sanayileşme stratejisine yönelik geçirdiği yapısal dönüşümü de dikkate aldığımızda, incelenen dönemin yeterli olduğu düşünülmektedir. Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ihracat ile büyüme arasındaki ilişki tanımlanırken, ikinci bölümde literatürdeki gelişmeler aktarılmıştır. Üçüncü bölümde yöntem ve veriler hakkında bilgiler verilmekte ve zaman serisi uygulaması yapılmaktadır. Son olarak dördüncü bölüm sonuç ve önerileri içermektedir.

II. İHRACAT İLE BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

İhracata dayalı büyüme (Export-Led Growth, ELG) hipotezinde, ekonomik büyümenin temel belirleyicisinin ihracat artışı olduğu ileri sürülmektedir. Bu modelin teorik altyapısını mantıksal bir temele yerleştiren en az dört yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan ilki, Keynesçi kuramın dış ticaret çarpanı aracılığı ile ilgili olan yaklaşımıdır. Atıl kapasite ve işsizliğin bulunduğu açık bir ekonomide, tüketim, yatırım ve kamu harcamaları gibi, ihracat değişkeni de çıktıda genişlemeye yol açmaktadır. Bu artış çarpan nispetinde olmaktadır. İkinci yaklaşıma göre, gelişmekte olan ülkelerin büyümenin gerektirdiği yatırımları yapmaları ve üretimi sürdürmeleri için gereksinim duydukları ara mallarının sağlanması, bu ülkelerin ithalat kapasitelerine bağlıdır. Yatırım ve üretimde tamamlayıcı nitelikte olan bu malların, döviz darboğazı dolayısıyla ithal edilememesi büyümenin duraklamasına yol açabilir. Bu noktada ihracat, sermaye malları ithalatı için gerekli olan döviz gelirlerinin sağlanmasına yardımcı olarak, ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Üçüncü yaklaşım bağlamında ihracat artışları, verimlilik düzeyini arttırmakta ve ihracat sektörü genel beceri düzeyinin yükselmesine neden olan ihracat ürünleri üretiminde uzmanlaşmanın gelişimine katkı sağlamaktadır. Bu durum, ekonomik büyüme açısından nispeten etkin olamayan ticaret dışı sektörlerden daha verimli kaynak kullanan ihracat sektörlerine doğru kaynakların yeniden dağılımına neden olur. Verimlilik değişimi ise çıktıda artışa neden olur ki, bu da Verdoorn Kanunu¹ olarak adlandırılır. Ayrıca dışa dönük ticaret politikası gelişmiş teknolojilerin

¹ Ölçeğe göre artan getirinin söz konusu olduğu bir endüstrideki üretim artışı, üretim maliyetlerinin düşmesine ve aynı zamanda söz konusu sektöre yeniden yatırımda bulunma imkânını sağlayan bir fazlanın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Söz konusu yeniden yatırım süreci sermaye stokunun artmasına ve dolayısıyla endüstrideki emek verimliliğinde bir artışa yol açacaktır. Verimlilikteki artışta çıktıda büyümeye neden olacaktır (Haris ve Lau 1998).

girişine, yaparak öğrenmeden doğan kazancın ortaya çıkmasına ve daha iyi yönetim uygulamalarının ülkeye girişi için gerekli olan alt yapının hazırlanmasına olanak sağlar. Bunun dışında, dış dünyadaki rekabet baskısı firmaları teknolojik değişime ve maliyet hesapları konusunda daha dikkatli davranmaya iten önemli bir faktördür. Firma ölçeğini dünya pazarına göre kurmuşsa, ihracatını sürdürülebilmek için rekabet gücünü sürdürmeye dikkat etmek zorundadır (Moosa, 1999: 903; Giles ve Williams, 2000a; Panas ve Wamvoukas, 2002: 731)). Dördüncü yaklaşım ise, sermaye yoğun imalat sanayi için büyük ölçüde geçerli olan ölçek ekonomileri ile ilgilidir. Günümüzde teknoloji, imalat sanayinin sermaye yoğun alanlarında, optimal üretim miktarını önemli ölçüde büyütüştür (demir-çelik, petro-kimya gibi). Çoğu gelişmekte olan ülke (GOÜ), bu üretimleri karlı fiyatlardan gerçekleştiremeyecek durumdadırlar. Bu çerçevede ihracat, iç piyasası sınırlı olan ülkeler için dış talebi de sürece dahil ettiğinden, imalat sanayinde firmaların daha büyük ölçeklerde üretim yapmasını mümkün kılar. Böylece, hem düşük birim maliyetlerle üretim yapılabilir, hem de dış pazarlarda rekabet edebilme gücüne ulaşılabilir (Kazgan, 1988: 47–48; Giles ve Williams, 2000a; Panas ve Wamvoukas, 2002: 731).

Kısaca ifade etmek gerekirse, ihracat genişlemesi faktör verimliliğini yükseltmekte, teknolojik yeniliklerin adaptasyonu ve kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktadır. Ayrıca, yabancı rekabetin getireceği avantajlar, uluslararası piyasalara açılımin doğurduğu ölçek etkisinin getirisi gibi unsurlar dolayısı ile ekonomik büyümede artış gözlemlenir (Moschos, 1989: 93; Panas ve Wamvoukas, 2002: 731). Bu nedenlerden dolayı ihracatın teşviki, ekonomik büyümenin ivmesini arttıran bir faktör olarak görülmektedir. Buna ek olarak, yeni teorik sonuçlar, ticaretin sadece verimliliği değil aynı zamanda teknoloji etkisi aracılığıyla büyüme oranını da arttırabileceği ortaya koymaktadır (Panas ve Wamvoukas, 2002: 731).

İhracata dayalı büyüme hipotezinin tersine, büyüme oranları da ihracatta bir artışa yol açabilir. Bu görüşle ilgili olarak Vernon (1966)’un büyüme dayalı ihracat hipotezine göre, ülkelerin sahip oldukları büyüme oranlarının ihracatları üzerinde pozitif yönlü bir etkiye yol açtığını ve dolayısıyla ülkenin ihracatında önemli ölçüde bir genişlemeye neden olduğunu savunmaktadır. Bu durumda, yurtdışında gerçekleştirilen büyüme oranı;

- Yurtiçi yatırımlardaki bir artış,
- Teknolojik gelişme,
- Ticaret konu malların uluslararası rekabet gücündeki artış,

gibi sebeplerden dolayı ihracatı yükseltebilir (Jin, 2002: 64).

Büyüme dayalı ihracat artışı için de oldukça önemli bir teorik altyapı mevcuttur. Büyüme yurt içi arz ve talep dinamikleri tarafından sağlanmaktadır. Neo-klasik ticaret teorisi, ihracattan başka diğer faktörlerin ekonomik büyüme (ana girdi mallarındaki büyüme ve/veya faktör verimliliği büyümesi gibi) üzerinde önemli etkilerinin olduğunu önerdiği gibi, büyüme dayalı ihracat hipotezini de

desteklemektedir. Neo-klasiklere göre, ekonomik büyüme sahip olunan teknik beceri ve teknoloji düzeyini yükseltmektedir. Bu durum verimlilik düzeyini arttırmakta ve artan verimlilik de ülkenin yaptığı ihracatı kolaylaştıran bir karşılaştırmalı üstünlük yaratmaktadır. Ayrıca, piyasa başarısızlığının da sürekli hükümet müdahaleleri ile birlikte, büyümeye dayalı ihracat hipotezinin sonuçlarını desteklediği ileri sürülmektedir (Giles ve Willams, 2000a ve 2000b).

Büyümenin veya üretimin yönlendirdiği ihracat fikri, esas olarak korumacı politikaları önermektedir. Bu fikrin odak noktasında ise, uluslararası düzeyde rekabetçiliğin oluşturulabilmesi için yerli endüstrilerin korunması gerektiğini savunan bir anlayış yatmaktadır. Bu çerçevede, ihracata dayalı büyüme modelleri ile teknoloji uyumlu ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasındaki nedensellik ilişkisinde tek yöne vurgu yapmaktadır. Son dönemdeki endüstri içi ticaret teorileri, ihracat ve verimlilik arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi ortaya koymuştur. Bu teoriler, aksak rekabeti, ölçek ekonomilerini ve ürün farklılaştırmasını birlikte ele alırlar. Böylece benzer faktör donanımına sahip ülkeler arasındaki ticaretin nedeni olarak ürün farklılaştırması, statik ölçek ekonomilerinin gerçekleşmesi aracılığıyla verimliliği artırır. Ölçek ekonomilerinin ihracat üzerindeki pozitif etkisi yanında, dış ticaret bir ülkenin ortalama verimliliğini yükseltme eğiliminde olacaktır.

Ihracat ile büyüme arasındaki iki yönlü ilişki de bu tartışma içerisindeki olası ilişkilerden bir tanesidir. Bu durumla ilgili olarak, ihracattaki bir artış ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir ilişkinin olduğu ileri sürülmektedir. Verimlilik kazancından dolayı ölçek ekonomilerinin ortaya çıkması neticesinde, ihracatın artabileceği savunulmaktadır. Öte yandan, ihracattaki artış maliyetlerde azalmaya neden olmakta ve dolayısıyla üretimden elde edilen kazanç artmaktadır. Ayrıca, artan dış ticaret daha fazla gelir yaratacak ve bu gelir artışı da dış ticaret hacmini büyütecektir. Bununla birlikte, iki zaman serisinin büyüme patikası bu iki değişkenle doğrudan ilişkili olmayan ekonomideki diğer değişkenler tarafından belirlendiği zaman, ihracat ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi karşılanmayacaktır (Giles ve Williams, 2000a: 265).

III. LİTERATÜR

Ihracata dayalı büyüme hipotezini inceleyen uygulamalı çalışmaları yöntem açısından üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan ilk grupta yer alanlar, ihracata dayalı büyüme hipotezini test etmek için ülkelerarası (cross-country) korelasyon katsayısını uygulayan çalışmalardır. İkinci gruptaki çalışmalar, yine ülke-kesit verilerinden elde edilen tahminlere dayalı olan tipik OLS temelli çalışmalardır. Üçüncü gruptaki çalışmalar ise, ihracat ile büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek için değişik zaman serisi yöntemlerini kullanan çalışmalardır (Hatemi-J ve Irandoust 2000:2).

Ihracat önderliğinde büyüme (Export Led Growth) hipotezi, farklı sonuçlar ortaya koyan çok sayıda uygulamalı çalışmaya konu olmuştur. Elde edilen sonuçlar açısından da bu çalışmaları üç grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, ihracata yönelik büyüme hipotezini destekleyen çalışmalardır: Bu çalışmalardan başlıcalarını Tyler (1981), Feder (1982), Kavoussi (1984), Balassa (1985), Ram (1987), Marin (1992), Sengupta ve Espana (1994), Kwan ve Kwok (1995),

Bahmani-Oskooee ve Niroomand (1999), Awokuse (2003) olarak sıralayabiliriz. Rivera-Batiz and Romer (1991), Grossman (1991) ve Young (1991) gibi içsel büyüme modelleri de, dış ticaretin sadece verimliliği değil aynı zamanda teknoloji üzerindeki etkisi kanalıyla büyüme oranını da arttırabileceğini ortaya koymaktadır.

İkinci gruptaki çalışmalar, ihracata dayalı büyüme hipotezinin tersine, GSYİH’deki bir artışın da ticaret üzerinde genişleyici etkilerinin olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre Neo-klasik ticaret teorisi, yurtiçi faktör donanımından ihracat arz verimliliğine doğru çalışan bir nedenselliği vurgulamaktadır. Büyümenin ihracatı yönlendirdiği ortaya koyan çalışmalardan bazıları şunlardır; Knust ve Marin (1989) Avusturya ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarında büyümenin ihracatı yönlendirdiğine yönelik uygulamalı kanıtlar bulmuşlardır. Knust ve Marin (1989), Henriques and Sadorsky (1996) ise, Kanada ekonomisi için yaptıkları çalışmalarında reel ihracat, reel dış ticaret hadleri ve reel GSYİH serilerini kullanarak yaptıkları testler sonucunda GSYİH’deki değişimlerin ihracatı yönlendirdiği sonucuna ulaşmışlardır. Panas and Vamvoukas (2002) ise, Yunan ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmalarında ihracat ve üretimdeki büyüme serilerini kullanmışlar ve uzun dönemde çıktı büyümesinden ihracata doğru bir ilişkinin olduğunu ortaya koymuşlardır. Shan ve Tian (1998) Shanghai ekonomisi için aynı sonuçları elde etmişlerdir.

Üçüncüsü gruptaki çalışmalar ise, net sonuçlar ortaya koymayan çalışmalardır: Bu çalışmalar, genellikle kesit araştırması çalışmalarıdır. Bunlardan ihracatın ekonomik büyümeyi hem desteklediği ve hem de desteklemediği yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Ayrıca zaman serilerine dayalı Jung ve Marshall (1985), Chow (1987), Moschos (1989), Young (1991), Bahmani-Oskooee ve diğ. (1991), Ghartey (1993), Sharma ve Dhakal (1994), Kwan ve diğ. (1996), Ahmed ve Harnhirun (1996), Shan ve Sun (1998) gibi çalışmalar da, değişik modellerden yola çıkarak farklı sonuçlara ulaşmışlardır.

Türkiye’de 24 Ocak programı ile İhracata Dayalı Büyüme Stratejisi uygulamaya konulmuştur. Bu program ile, özel sektörün öncülük ettiği, uluslararası rekabet ortamına uygun, dinamik bir ekonomik yapı yaratmak için kambiyo rejimini önemli ölçüde serbestleştiren, ithalatta liberasyonu arttıran, ihracatı desteklemeye öncelik veren ve yabancı sermayeye kolaylıklar sağlayan politikalar uygulamaya çalışılmıştır (Özbey, 2000: 81). Dolayısıyla, dış ticaretteki artış ve ihracat-büyüme ilişkisi 1980’li yıllardan sonra öne çıkmakta, 1990’lı yıllarla birlikte ivme kazanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezi ile ilgili yapılmış uygulamalı çalışmalar genellikle 1990 sonrasında gerçekleştirilmiştir. Türkiye ile ilgili literatürden bazıları aşağıda özetlenmeye çalışılmıştır.

Bahmani-Oskooee ve Domac (1995), 1923–1990 dönemini kapsayan, eşbütünlük ve hata düzeltme modelinin kullanıldığı çalışmalarında, ihracatla ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu ve hata düzeltme modelinin de bu iki değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Başka bir çalışmada ise Saraçoğlu (1997), Türkiye’de 1923–1995 yılları arasında ihracat trendlerindeki kırılmaların meydana

geldiği tarihlere dayanarak analizler yapmıştır. Saraçoğlu çalışmanın sonucunda ihracata dayalı büyüme politikası ile ihracat artışının sağlandığını ortaya koymuştur.

Bir diğer çalışma ise Yiğidim ve Köse (1997), 1980–1996 dönemini kapsayan ve Granger nedensellik testine dayalı analizlerinde, ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemeyen sonuçlar elde etmişlerdir. Özmen ve Furtun (1998) ihracat önderliğinde büyüme hipotezini Johansen eşbütünleşme ve zayıf dışsallık testleriyle sınamıştır. 1970–1995 dönemi üç aylık, sanayi üretim endeksi, ihracat, ticaret payları ile ağırlıklandırılmış reel efektif döviz kuru endeksi ile dünya çıktı endeksi olmak üzere dört değişkenli bir sistem üzerine eşbütünleşme testi yapılmıştır. Yapılan testler sonucunda, ihracata dayalı büyüme hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı bulunmuştur. Doğanlar ve Fisunoğlu (1999), ihracat-büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinden yola çıkarak ihracata dayalı büyüme yaklaşımını sınamışlardır. Çalışmanın sonucunda Türkiye, Güney Kore, Singapur, Filipinler ve Hindistan için çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuş, Tayland için nedenselliğin ihracattan toplam çıktıya doğru, Pakistan için ise toplam çıktıdan ihracata doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Özmen ve diğerleri (1999) Granger nedensellik testine göre, ihracattan büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğunu bulmuşlardır. Hatemi-J ve Irandoust (2000), Türkiye, Yunanistan, İrlanda, Meksika ve Portekiz ekonomilerine Toda ve Yamamoto (1995) yöntemini uygulamıştır. 1960–1997 döneminde Türkiye ve Yunanistan için ihracat ve çıktı arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. İrlanda ve Meksika için ihracattan büyümeye, Portekiz için ise büyümeden ihracata doğru bir ilişki bulunmuştur.

Başka bir çalışma ise Tuncer (2002), Türkiye’de 1980 sonrası yirmi yıllık dönemde ihracat, ithalat, yatırımlar ve GSYİH arasındaki nedensellik ilişkilerini üç aylık veriler kullanarak, bir Vektör Otoregressif Model (VAR) çerçevesinde irdelemektedir. Toda ve Yamamoto (1995) tarafından geliştirilen Granger nedensellik yöntemine göre ihracattan GSYİH’ye doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. GSYİH’den ihracata doğru ise güçlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Diğer bir çalışma Şimşek (2003), 1960–2002 dönemi için ihracat artışının Türkiye’de çıktı artışını destekleyip desteklemediği, yıllık verileri kullanarak eşbütünleşme yöntemi, hata düzeltme modeli ve nedensellik testlerini kullanarak incelenmiştir. Sonuçta, ihracat artışının çıktı artışına yol açtığı yolundaki düşüncüyü desteklemediğini bulmuştur. Son olarak, Demirhan ve Akçay (2005) MENA ülkelerinde ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada, Fas ve Ürdün için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğunu bulmuşlardır. Buna karşılık, Türkiye için ekonomik büyümeden ihracata yönelik tek yönlü bir ilişki bulunmuştur.

IV. VERİLER VE YÖNTEM

İhracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki farklı niteliklere sahip olabilmektedir. Ekonomik büyüme ihracat üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir. Ayrıca, ekonomik büyümedeki artış ihracat üzerinde pozitif yönlü bir etkiye de neden olabilir. Bir başka ilişki biçimi ise karşılıklı etkileşimdir; ihracat ve büyüme birbirlerini etkilemektedirler. Bu iki değişken arasındaki ilişkilerin Türkiye ekonomisi bağlamındaki değerlendirmesini yapabilmek için, 1987–2007 yıllarını

kapsayan bir örneklem dönemi ele alınmaktadır. Bu döneme ilişkin ekonomik seriler aylık frekansa sahip serilerdir. İhracata dayalı büyüme stratejisinin özellikle 1980’li yıllar ile birlikte gündeme gelmesi nedeniyle, 1980 sonrası dönem üzerinde odaklanılmaktadır. Aylık bazda veri sıkıntısı dolayısıyla ancak 1987 yılı başlangıç olarak ele alınmaktadır. Ayrıca, aylık GSYİH serisini temsil edebilecek bir seriye ihtiyaç duyulmuştur. Çeyrek yıllık GSYİH ve SÜE serileri arasındaki korelasyon katsayısı 0.985859 olduğundan, sanayi üretim endeksi (SUE) değişkeni kullanılmaktadır. İhracat (IHR) değişkeni milyon dolar cinsinden ifade edilen bir seridir. Ayrıca çıktı ile reel döviz kuru arasındaki ilişkileri yansıtmaları açısından dış ticaret hadleri (DTH) değişkeni kullanılmaktadır. DTH ihracat birim değerinin ithalat birim değerine oranı alınarak hesaplanmıştır. Riezmann, Whiteman ve Summers (1996)’a göre ihracat ve büyüme arasındaki ilişkinin analiz edilmesinde ithalatın göz ardı edilmesi yanlı sonuçlara neden olacaktır. Bu nedenle milyon dolar cinsinden ithalat (ITH) serisi de değerlendirmeye dahil edilmektedir. Tüm değişkenler logaritması alınarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler aylık frekansta olduğundan mevsimsellik özelliğine sahiptirler ve dolayısıyla her bir seri için mevsimsel düzeltme uygulanmıştır. Böylece LSUE_SA, LIHR_SA, LDTH_SA ve LITH_SA sırasıyla sanayi üretim endeksi, ihracat, dış ticaret hadleri ve ithalat değişkenlerini ifade etmektedir. Bu seriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve IMF’in Uluslararası Finansal İstatistikler (IFS) veritabanından temin edilmiştir.

Ekte verilen şekil 1, şekil 2, şekil 3 ve şekil 4 de her bir serinin düzey değerleri ile birinci farkları yan yana gösterilmektedir. Serilerin düzey grafikleri incelendiğinde, doğrusal trende sahip oldukları ve sabit bir ortalama etrafında bulunmadıkları görülmektedir. Düzey bazında değişkenlerin durağan olmadıkları söylenebilir. Serilerin birinci farklarına ilişkin grafikler trendsiz, sabit ortalama ve sabit varyans özelliklerine yakın görsel bulgular sağlamaktadır. Dolayısıyla bu serilerin birinci dereceden bütünleşik olduğu söylenebilir. Ancak, serilerin yalnızca grafiklerini gözlemleyerek durağanlık ile ilgili sonuçlara ulaşmak yeterli değildir. Bunun için formal birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir.

Kullanılan değişkenlerin durağan olmaması halinde uzun dönemli bir ilişkiden bahsedebilme, eşbütünleşme bulgusunun elde edilmesine bağlıdır. Buna göre, değişkenler kısa dönemde farklı hareket edebilirler, ancak uzun dönemde denge ilişkisine yakınsamaktadırlar. Engle ve Granger (1987) bunun için değişkenlerin bütünleşme derecelerinin belirlenmesi gerekliliğinden söz eder. Durağan olmayan bir değişken, birinci farkı alındığında durağan hale geliyorsa birinci dereceden bütünleşik “I(1)” olmaktadır. n adet x değişkeni d dereceden bütünleşik ve $\beta_1x_{1t} + \beta_2x_{2t} + \dots + \beta_nx_{nt} = \beta x_t$ dorusal gösteriminin $(d-b)$ dereceden bütünleşik olduğu bir $\beta = (\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_n)$ vektörü bulunmakta ise, bu değişkenler eşbütünleşiktir denilebilir ve $x_t \sim CI(d, b)$ şeklinde ifade edilir.

Bu noktada durağanlık analizi oldukça önemli olduğundan, birim kök testleri uygulanarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmektedir. Bu çalışmada, değişkenlere yönelik birim kök analizlerinde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) yöntemi uygulanmaktadır. Tablo 1 uygulanan birim kök testlerine ilişkin sonuçları vermektedir. Testler yapılırken uygun gecikmeler Akaike ve

Schwarz bilgi kriterlerine göre belirlenmiştir. Buna göre, değişkenlerin tümü düzeyde birim köke sahip görülmektedir. Ancak, serilerin birinci dereceden farkları alındığında birim kök boş hipotezi %1 düzeyinde red edilmektedir. Dolayısıyla tüm değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik I(1) olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 1 Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) birim kök testleri

Değişkenler	Düzye ^a	Birinci Fark ^b
Sanayi Üretim Endeksi	-3.38245 (2)	-26.3139 (0)**
İhracat	-2.22199 (2)	-18.3068 (1)**
Dış Ticaret Hadleri	-3.35998 (3)	-20.8174 (0)**
İthalat	-2.67915 (1)	-26.3129 (0)**

İstatistik değerlerin yanında görülen parantez içindeki sayılar AIC ve SCH bilgi kriterlerine göre belirlenen gecikme sayıdır

^a testler sabit ve trend içermektedir

^b testler sabit içermekte, trend içermemektedir

* yüzde beş düzeyinde anlamlı

**yüzde bir düzeyinde anlamlı

Bütün seriler birinci dereceden bütünleşik oldukları için, uzun dönemli denge ilişkisini işaret eden eşbütünleşme analizi yapılabilir. Eşbütünleşme bulgusunun tespiti değişkenler arasında uzun dönemli bir dengenin varlığını tanımlayacaktır. Sistemdeki eşbütünleşme özelliklerinin araştırılması için Johansen (1991) tarafından geliştirilen vektör otoregresyon (VAR) yaklaşımına ilişkin model aşağıdaki gibidir

$$\Delta Y_t = \mu + \sum_{i=1}^{p-1} \Gamma_i \Delta Y_{t-i} + \Pi Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Burada Y ile ($nx1$) boyutundaki değişkenler vektörünü, μ sembolü ($nx1$) sabit terimler vektörünü, p kalıntıları temiz dizi yapacak uygun gecikme sayısını, Γ ve Π katsayılar matrislerini ifade etmektedir. Katsayı matrisi Π uzun dönem ilişkileri ile ilgili bilgiyi içermektedir. Johansen ve Juselius (1990) bu çerçevede tahmin ve testler için bir maksimum olabilirlik prosedürü sağlar. Buna göre, yukarıdaki modele uygun VAR denklemini tahmin edilir. Buradan elde edilen kalıntılardan hareketle eşbütünleşme vektörlerini bulmak için olabilirlik testleri (LR) hesaplanır. Eşbütünleşme rankı, iz testi ve maksimum özdeğer testleri ile sağlanır.

VAR modeline yönelik uygun gecikme sayısı belirlenirken, Akaike, Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri kullanılmış ve en düşük kriteri veren gecikme dikkate alınmıştır. Bu modelde 1994 ve 2001 krizlerini gösteren kukla değişkenler modele dahil edilmiştir. Sanayi üretimi, ihracat, dış ticaret hadleri ve ithalat değişkenlerinin tanımlandığı VAR modelinde uygun gecikme, Akaike ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerine göre 3, Schwarz kriterine göre 2 olarak ortaya çıkmıştır. Ancak 3 gecikmeli modelin karakteristik köklerinin tümü birim çember içinde kalmadığından VAR(3) modeli istikrar koşulunu karşılamamaktadır. VAR(2) modeli ise bu anlamda istikrar koşulunu sağlamaktadır. Bu nedenle iki gecikmeli VAR modeli kullanılarak eşbütünleşme testleri yapılmıştır.

Elde edilen eşbütünleşme test bulguları Tablo 2’de verilmektedir. Tablodaki kritik değerler Eviews tarafından verilen Osterwald-Lenum kritik değerleridir. Hem iz testi hem de maksimum öz değer testi, hiç eşbütünleşme vektörü olmadığını söyleyen boş hipotezi red etmektedirler. En çok bir eşbütünleşme vektörü olduğunu ifade eden boş hipotez ise %1 düzeyinde red edilememektedir. Buna göre değişkenler arasında %1 düzeyinde tek bir eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 2 Johansen eşbütünleşme test sonuçları

Eşbütünleşme vektör sayısı	İz testi		λ -maksimum testi	
	İstatistik	Kritik Değer	İstatistik	Kritik Değer
$r = 0$	68.09**	47.86	35.43**	27.58
$r \leq 1$	32.66*	29.80	21.68*	21.13
$r \leq 2$	10.97	15.50	10.86	14.27
$r \leq 3$	0.1072	3.841	0.1072	3.841

** 0.01 düzeyinde boş hipotezin red edildiği anlamına gelir

* 0.05 düzeyinde boş hipotezin red edildiği anlamına gelir

Engle ve Granger (1987)’a göre, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkisini gösteren eşbütünleşme, hata düzeltme modelinin (VECM) tanımlanabilmesini sağlamaktadır. Sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamikleri dengeden sapmalardan etkilenmektedir. Değişkenler bu sapmaları kısa dönemde hata düzeltme teriminin katsayısının ifade ettiği uyarılma parametreleri nispetinde düzeltmektedir. İhracat ile büyüme arasındaki nedensellik analizinde, burada elde edilen hata düzeltme modeline dayalı çok değişkenli Granger nedensellik test sonuçlarına bakılmıştır. Wald istatistik test sonuçları Tablo 3’te gösterilmektedir. Ayrıca aynı tabloda, hata terimlerinin her bir denklemdeki anlamlılık düzeyleri görünmektedir. İstatistiksel olarak anlamlı bir hata terimi, cari sonuçların belirlenmesinde geçmişteki dengeden sapmaların etkisi olduğunu göstermektedir; uzun dönem dengesinden sapmalar düzeltilmektedir. Enders (1995)’a göre eşbütünleşik değişkenler için Granger nedenselliğinin olmaması, hata düzeltme terimi katsayılarının (uyarılma katsayılarının) sıfırdan farksız bulunması ile de ilgilidir. Hata düzeltme terimi katsayısı sanayi üretim endeksi denkleminde, ihracat denkleminde göre daha anlamlı görünmektedir. Buna göre, ihracattaki büyümeden sanayi üretim endeksindeki artışa yönelik tek yanlı bir Granger nedenselliği tanımlanabilir.

Tablo 3 Hata Düzeltme Modeline (VECM) dayalı Granger nedensellik test sonuçları

Kısa-Dönem gecikmeli farklar					
Bağ.değişken	Δ LSUE_SA	Δ LIHR_SA	Δ LDTH_SA	Δ LITH_SA	Gecikmeli HT
Δ LSUE_SA	-----	14.2045 (0.0008)	1.3844 (0.5005)	3.2769 (0.1943)	[-1.8026]
Δ LIHR_SA	9.5012 (0.0086)	-----	10.5058 (0.0052)	1.2622 (0.5320)	[1.5662]
Δ LDTH_SA	1.2531 (0.5344)	14.1901 (0.0008)	-----	2.0928 (0.3512)	[5.3911]
Δ LITH_SA	0.1945 (0.9073)	3.7776 (0.1513)	2.2667 (0.3219)	-----	[-1.0995]

Son sütundaki rakamlar her bir denklemdaki hata terimlerine ait t-istatistik değerlerini vermektedir.

Tablodaki her bir değer Wald istatistik değerlerini ifade eder. Parantez içindeki rakamlar p-değerleridir.

Tablodaki Wald testi istatistikleri ise çift yönlü bir nedensellik ilişkisine işaret etmektedir. Sanayi üretiminin kısa dönemde ihracat üzerinde Granger nedenselliğe sahip olmadığı boş hipotezi ve %1’de red edilmektedir. Aynı şekilde, ihracatın sanayi üretim endeksi üzerinde %1 düzeyinde Granger nedenselliği bulgusu elde edilmiştir. Bundan başka dış ticaret hadleri ile ihracat arasında çift yönlü bir Granger nedenselliğinden bahsedilebilir. Ayrıca, dış ticaret hadleri ile ithalatın sanayi üretimi üzerinde Granger nedenselliğe sahip olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Granger nedenselliği ile ilgili olarak bir başka yöntem de Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen dönüştürülmüş Wald testidir (MWALD). Buna göre öncelikle VAR modelinin uygun k gecikmesi bilgi kriterleri yardımı ile tespit edilir. Ayrıca, modeldeki değişkenlere ait en yüksek bütünleşme derecesi, $d(max)$ belirlenir. Tahmin edilecek VAR modelinin gecikmesi $k+d(max)$ olacaktır. Böylece, bu modelde ilk k sayıda gecikme için standart Wald testi uygulanır.

Tablo 4’te bu yönteme ilişkin sonuçlar gösterilmektedir. VAR modeli için uygun gecikme sayısı $k=2$ ve değişkenlerin bütünleşik derecesi $d(max)=1$ olduğundan, VAR(3) modeli tahmin edilmiştir. Granger nedenselliğinin test edilmesinde ilk iki gecikmeler üzerinden Wald testi yapılmıştır.

Toda-Yamamoto (MWALD) test sonuçlarında ihracatın sanayi üretimi üzerinde Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden sıfır hipotezi, ilgili hipoteze ilişkin p-değeri %1’den (0.0006) oldukça küçük olduğu için %1 düzeyinde red edilebilmektedir. Sanayi üretiminin ihracata yönelik Granger nedenselliğinin testinde ise ilgili p-değeri 0.0779 olarak %5’den büyük olduğundan boş hipotez red edilememektedir. Ayrıca, dış ticaret hadleri ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmektedir (p-değerleri 0.0052 ve 0.0026) İlgili p-değeri 0.0334 olduğundan, ihracatın ithalat üzerinde %5 düzeyinde Granger nedenselliği vardır.

Tablo 4 Toda-Yamamoto yönteminden elde edilen Granger nedenselliği test sonuçları

Dönüştürülmüş Wald İstatistikleri (MWALD)				
Bağ.değişken	LSUE_SA	LIHR_SA	LDTH_SA	LITH_SA
LSUE_SA	-----	14.9429 (0.0006)	0.3890 (0.8232)	7.8731 (0.0195)
LIHR_SA	5.1046 (0.0779)	-----	11.8976 (0.0026)	1.4436 (0.4859)
LDTH_SA	2.2184 (0.3298)	10.5207 (0.0052)	-----	2.1996 (0.3329)
LITH_SA	0.8864 (0.6420)	6.8010 (0.0334)	1.7047 (0.4264)	-----

VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu $k=2$ SC bilgi kriterlerine dayanmaktadır. Değişkenler $I(1)$ oldukları için $d(\max)=1$ olarak alınmıştır. Tablodaki her bir değer Wald istatistik değerini ifade eder. Parantez içindeki rakamlar p-değerleridir.

Hata düzeltme modelinden elde edilen sonuçlarda ihracat ile büyüme arasında çift yönü nedensellik bulunmasına karşın, Toda-Yamamoto yönetimi ile ihracattan büyüme doğru tek yönlü nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, ihracat ve büyüme arasında kısa dönemde çift yönlü, uzun dönemde ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğundan bahsedilebilir. Ayrıca, Toda-Yamamoto yöntemi bütünleşik ve eşbütünleşme süreçleri ile genişletilmiş VAR modeli üzerinden nedensellik çıkarımlarına izin verir. Bununla birlikte, bu yöntem potansiyel olarak yanlış olma özelliğine sahip birim kök ve eşbütünleşme ön testlerine ihtiyaç duymadığı için daha uygun bir yöntemdir (Awokuse, 2003). Bu nedenle, ihracat-büyüme ilişkisi daha çok tek yönlü bir nitelik arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, Türkiye için 1980’lerin son çeyreğinden itibaren ihracat ile büyüme arasındaki ilişkilerin niteliğini araştırmak olmuştur. Daha önce Türkiye için yapılan uygulamalı çalışmalar, çoğunlukla yıllık ve üçer aylık veri setini kullanmıştır. Örneklem dönemi olarak genellikle 1980 sonrası ele alınmıştır. Bu çalışmada aynı şekilde 1987 sonrası örneklem dönemi olarak ele alınmış, ancak gözlem sayısını arttırmak amacıyla aylık veriler kullanılmıştır. Böylelikle, modellerin tahmin gücü artırılmış olmaktadır. Ayrıca, ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik testleri, kısa ve uzun dönemde nedensellikler olarak ayrı ayrı yapılmıştır. Elde edilen bulgular Yiğidim ve Köse (1997), Özmen ve Furtun (1998), Hatemi-J ve Irandoust (2000), Tuncer (2002), Şimşek (2003), Demirhan ve Akçay (2005) tarafından ortaya konulan sonuçlardan farklıdır. Bu çalışmalar Türkiye için ihracata dayalı büyüme hipotezini desteklemeyen sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmaların aksine Bahmani-Oskooee ve Domac (1995), Doğanlar ve Fisunoğlu (1999) ekonomik büyüme ile ihracat arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisini ortaya koyarken, Saraçoğlu (1997) ve Özmen v.diğ. (1999) ihracata dayalı büyüme hipotezini destekleyen sonuçlar bulmuşlardır. Bu çalışmada hata düzeltme modeline dayalı nedensellik sonuçları Bahmani-Oskooee ve Domac (1995), Doğanlar ve Fisunoğlu (1999) çalışmalarında elde edilen sonuçlarla paralellik gösterirken,

dönüştürülmüş wald testi sonuçları Saraçoğlu (1997) ve Özmen ve diğ. (1999) çalışmalarını destekler niteliktedir.

Özet olarak, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkileri tanımlayan eşbütünleşme analizleri yapılmış, hata düzeltme modeli ile kısa dönemli uyarlamalar değerlendirilmiştir. Hata düzeltme modeline dayanan kısa dönem Granger testleri yapılmıştır. Ayrıca, uzun dönem Granger nedenselliğini araştıran hata teriminin anlamlılık testleri ile dönüştürülmüş wald testleri üzerinde durulmuştur. Dönüştürülmüş Wald-testi sonuçlarına göre ihracattaki değişimler, sanayi üretim endeksindeki artışlarla ifade edilen büyümenin önünde gitmektedir. Bir başka ifade ile, büyümenin tahmini üzerinde ihracattaki değişimler önemli açıklayıcı özelliklere sahiptir. Tüm bu sonuçlar, incelenen dönem için Türkiye’de ihracata dayalı büyüme olgusunun geçerli olduğunu göstermektedir. Toda-Yamamoto yöntemine göre çalışmada ortaya çıkan bir başka sonuç ise, ithalattan sanayi üretim endeksinde doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bunun nedeni ise, yapılan ithalatın önemli bir kısmının ara girdilerden oluşmasıdır. Dolayısıyla ithalatta meydana gelen artışlar milli gelirdeki değişimleri açıklayan diğer bir önemli değişkendir. Çalışmada ayrıca dış ticaret hadleri ile ihracat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Sonuç olarak, ihracata yönelik değişmelerin büyümeyi etkilemesi sebebiyle, ekonomik büyümeyi arttırabilmek açısından ihracatın desteklenmesi önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

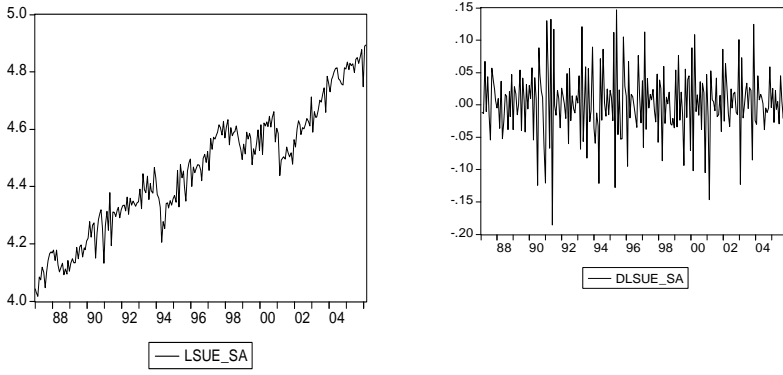
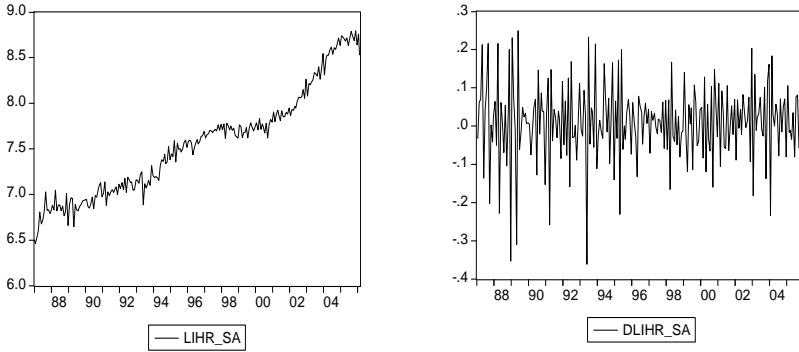
- Ahmed, J. ve Harnhirun S. (1996). Cointegration and Causalty between Exports and Economic Growth: Evidence from the ASEAN Countries. *Canadian Journal of Economics*, Vol.29, Special Issue, pp.413–416.
- Awokuse, T.O. (2003). Is The Export-Led Growth Hypothesis : Valid For Canada. *Canadian Journal of Economics*, Vol. 36, No:1, 126-136
- Bahmani-Oskooee, M., Mohtadi, H. ve Shabsigh, G. (1991). Exports, Growth and Causalty in LDCs: A Re-examination. *Journal of Development Economics*, Vol.36, pp. 405–15.
- Bahmani-Oskooee, M. ve Domaç, İ. (1995). Ex port Growth and Economic Growth in Turkey: Evidence from Cointegration Analysis. *METU Studies in Development*, 22(1), 67-77
- Bahmani-Oskooee, M. ve Niroomand, F. (1999). Openness and Economic Growth: An Empirical Investigation. *Applied Economic Letters*, Vol.6, pp.557–61.
- Balassa, B. (1985). Exports, Policy Choices and Economic Growth in Developing Countries After The 1973 Oil Shock. *Journal of Development Economics*, 18, pp.23–35
- Chow, P.C.Y. (1987). Causality Between Export Growth and Industrial Development: Empirical Evidence from the NICs. *Journal of Development Economics* 26, 55–63.

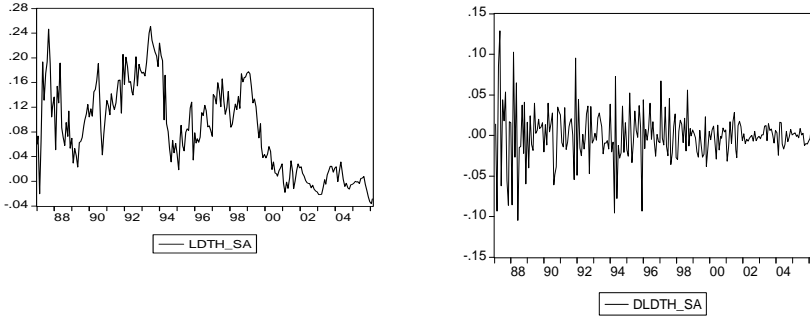
- Demirhan, E. ve Akçay, S. (2005). İhracat Artışı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Seçilmiş MENA Ülkeleri İçin Ampirik Kanıt. *İktisat, İşletme ve Finans*, Mayıs 2005, 124–131
- Doğanlar, M. ve Fisunoğlu, M. (1999). Causality Between Exports and Economic Growth in Asian Countries. *Yapı Kredi Economic Review*, Vol. 10, No.11, pp.3-11.
- Edwards, S. (1993). Openness, Trade Liberalization, and Growth in Developing Countries. *Journal of Economic Literature*, 31, 1358-96.
- Enders, W. (1995). *Applied Econometric Time Series*. John Wiley & Sons Inc.
- Engle, R.F. ve Granger, C.W.J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing. *Econometrica*, 55 (2), 251-76
- Feder, G. (1982). On Exports and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, 12, pp. 59–73
- Ghartey, E. (1993). Causal Relationship between Exports and Economic Growth: Some Empirical Evidence in Taiwan, Japan, and the US. *Applied Economics*, Vol.25, Num.8, pp.1145-1152.
- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000a). Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non-Causality Results (Part I). *Journal of International Trade and Economic Development*, 9:3. ss.261-337.
- Giles, J. A. ve Williams, C. L. (2000b). Export-Led Growth: A Survey of the Empirical Literature and Some Non-Causality Results (Part II). *Journal of International Trade and Economic Development*, 9:4. ss.445-470.
- Grossman, H. (1991). Trade, Innovation and Growth. *American Economic Review*, Vol.80, pp.86-91.
- Harris R ve Lau E (1998). Verdoorn’s Law and Increasing Returns to Scale in the UK Regions, 1968-91: Some New Estimates Based on the Cointegration Approach. *Oxford Economic Papers* 50:201-219.
- Hatemi-J, A. ve Irandoust, M. (2000). Time-Series Evidence for Balassa’s Export-Led Growth Hypothesis. *Journal of International Trade and Economic Development*, 9(3), ss. 355-365.
- Henriques, I. ve Sadorsky, P. (1996). Export-Led Growth or Growth-Driven Exports. The Canadian Case. *Canadian Journal of Economics*, Vol.29, Num.3, pp.540–555.
- Jin, J.C. (2002). Exports and Growth: is the Export-Led Growth Hypothesis Valid for Provincial Economies?. *Applied Economics*, 34, 63-76

- Johansen, S. ve Juselius K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economic and Statistics*, Vol. 52, 169-210.
- Johansen, S. (1991). Estimation and Hypothesis Testing of Cointegrating Vectors in Gaussian Vectors Autoregressive Models. *Econometrica*, 59, 1551-80
- Jung, W. S. ve Marshall, P. J. (1985). Exports, Growth and Causality in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, Vol.18, pp.1-12.
- Kavoussi, R.M. (1984). Export, Expansion and Economic Growth. *Journal of Development Economics*, Vol.14, Num.2, pp.241-50.
- Kazgan, G. (1988) *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar, İstanbul, , s. 20.
- Kunst, R.M. ve Marin, D. (1989). On Exports and Productivity: a Causal Analysis. *Review of Economics and Statistics* 71, 699-703.
- Kwan, A.C.C. ve Kwok, B. (1995). Exogeneity and the Export-Led Growth Hypothesis: The Case of China. *Southern Economic Journal*, Vol.61, Num.8, pp.1158-1166.
- Kwan, A.C.C., Cotsomitis, J.A. ve Kwok, B. (1996). Exports, Economic Growth and Exogeneity: Taiwan 1953-88. *Applied Economics*, Vol.28, Num.3, pp.467-471.
- Marin, D. (1992). Is the Export-Led Growth Valid for Developed Countries?. *Review of Economics and Statistics*, 74, pp. 678-688.
- Moosa, I.A. (1999). Is The Export-led Growth Hypothesis Valid For Australia??. *Applied Economics*, Vol.31. pp. 903-906
- Moschos, D. (1989). Export, Expansion, Growth and the Level of Economic Development: An Empirical Analysis. *Journal of Development Economics*, Vol.30, pp.93-102.
- Özbey, F.R., (2000). Türk Sanayileşme Sürecinde Bütünleştirilmiş Strateji. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt: II Sayı:1 ss.75-93
- Özmen, E. ve Furtun, G. (1998). Export-Led Growth Hypothesis and the Turkish Data: An Empirical Investigation. *METU Studies in Development*, Vol.25, No.3, pp.491-503.
- Özmen, A, Özer, M. ve Türkyılmaz, S. (1999). Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğe İlişkin Bir Uygulama Denemesi. *Orhan Oğuz’a Armağan, Marmara Üniversitesi Yayını*, No. 640, pp.379-392.
- Panas, E. ve Vamvoukas, G. (2002). Further Evidence on the Export – Led Growth Hypothesis. *Applied Economics Letters*, Vol.9, pp.731-5.
- Pesaran, H.H. ve Shin, Y. (1998). Generalized Impulse Response Analysis in Linear Multivariate Models. *Economics Letters*, 58, 17-29

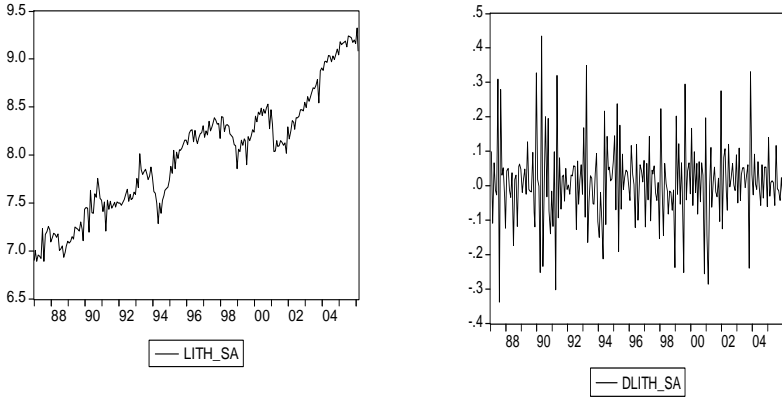
- Ram, R. (1987). Exports and Economic Growth in Developing Countries: Evidence From Time-Series and Cross-Section Data. *Economic Development and Cultural Change*, 36, 51–72.
- Riezmann, R., Whiteman, C.H. ve Summers, P.M. (1996). The Engine of Growth or Its Handmaiden? A Time Series Assessment of Export-Led Growth. *Empirical Economics*, vol.21:77-110
- Rivera-Batiz, L.A. ve Romer, P.M. (1991). Economic İntegration and Endogenous Growth. *Quarterly Journal of Economics*, Vol.106, pp.531–555.
- Saraçoğlu, B. (1997). İhracat Önderliğinde Büyüme Politikası ve Türkiye İhracatında Beklenen Yapısal Değişiklikler. *İktisat, İşletme ve Finans*, Ağustos, 32–51
- Sengupta, J.K. ve Espana, J.R. (1994). Exports and Economic Growth in Asian NICs: An Econometric Analysis for Korea. *Applied Economics*, Vol.26, pp.41–51.
- Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat*. Güzem Can Yayınları, İstanbul
- Shan, J. ve Sun, F. (1998). Export –Led Growth Hypothesis for Australia: An Empirical Re-Investigation. *Applied Economics Letters*, Vol.5, pp.423-8.
- Shan, J. ve Tian, G.G. (1998). Causality Between Exports and Economic Growth: The Empirical Evidence From Shanghai. *Australian Economic Papers*, vol. 37, issue 2, pages 195–202
- Sharma, S. ve Dhakal, D. (1994). Causal Analysis Between Exports and Economic Growth in Developing Countries. *Applied Economics*, Vol.26, Num.9, pp.1145–1157.
- Stock, H.S. ve Watson, M.W. (2001). Vector Autoregressions. *Journal of Economic Perspectives*, V.15, N: 4, 101–115
- Şimşek, M. (2003). İhracata Dayalı-Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri İle Analizi, 1960–2002. *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi* Cilt:18 Sayı:2, ss:43–63
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes *Journal of Econometrics*, 66, ss. 225–250.
- Tuncer, İ. (2002). Türkiye’de İhracat, İthalat Ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri (1980–2000). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, pp.90–106
- Tyler, W. (1981). Growth and Export Expansion in Developing Countries: Some Empirical Evidence. *Journal of Development Economics*, Vol.9, Num.2, pp.121–130.

- Vernon, R. (1966). International Investment And International Trade In The Product Cycle. *Quarterly Journal of Economics*, 80, 290–307
- Yiğidim, A. ve Köse, N. (1997). İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, İthalatın Rolü: Türkiye Örneği (1980–1996). *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt.8, Sayı.26, ss.71-85.
- Young, A. (1991). Learning by Doing and the Dynamic Effects of International Trade. *Quarterly Journal of Economics*, Vol.106, May, pp.369–405.

EK – Şekiller**Şekil 1 Sanayi üretim endeksi ve birinci farkı****Şekil 2 İhracat düzeyi ve birinci Farkı**

Şekil 3 Dış ticaret hadleri ve birinci farkı

Şekil 4 İthalat düzeyi ve birinci farkı

Causality Relations between Growth and Export in Turkey

Structured Abstract

Relation between export and growth of gross domestic product has been an important issue in recent years. The main problem for the issue is direction of causality between them; export causes growth or vice versa. The direction of causality is very essential for designing the proper growth and development strategies.

According to Export-Led Growth (ELG) hypothesis, it is argued that main determinant of economic growth is the increase in export. For the theoretical logic of this model, at least four approaches can be mentioned. The first one is related to the Keynesian external trade multiplier. Consumption, investment, public expenditures and export leads expansion in an open economy in which idle capacity and unemployment exist. The effect of export increase on economy is rationed by the multiplier. According to the second approach, making investment expenditures required for growth and obtaining intermediate goods for sustainable production in developing countries depend on import capacity. The problems in importing these goods that are complementary in investment and production because of the insufficiency of foreign exchange may slow down and even stop growth. At this point, export leads growth by helping to get foreign exchange income needed for the import of capital goods. Thirdly, export increases raise level of productivity and cause specialization on export products leading elevation of general level of skill. This situation causes the reallocation of resources from non-trade sectors that are relatively ineffective for growth to export sectors that use the resources effectively. Productivity change leads production increase and it is called as Verdoorn Theorem. Besides extravert trade policy causes the entrance of advanced technologies, to arise the gaining from learning by doing and the better infrastructure for better management policies. International competitive pressure makes firms to behave more carefully for cost accountings and it forces them for technological change. If a firm considers itself for the world market, it should sustain competitive power to increase its export. (Moosa, 1999: 903; Giles ve Williams, 2000a; Panas ve Wamvoukas, 2002: 731). Fourth approach is related to economies of scale for capital intensive manufacturing industry. Nowadays technology increased optimal production level in capital intensive manufacturing industry. Most developing countries cannot make these productions with profitable prices. In this framework, export enable firms in manufacturing industry to produce with much bigger scales since it includes external demand for countries with bounded internal market. So they can produce with lower unit costs and they can get the competitive power in international markets. (Kazgan, 1988: 47–48; Giles ve Williams, 2000a; Panas ve Wamvoukas, 2002: 731).

This article consists of four sections. In the first section, relation between export and growth is defined. Second section is the literature survey. For the third section methodology and data are explained and time series application is carried out. The last section covers the conclusion and suggestions.

The aim of the article is to research the relations between export and growth in Turkey by using monthly data for the period of 1987–2007. In other words, export-led growth hypothesis is being tested. The eighties and the nineties are taken as the application period since export-led growth strategy comes up especially with the years of eighties. The year of 1987 is considered as the initial time of the period because it was not possible to find monthly data before it. Besides it is needed a proxy of monthly gross domestic product (GSYIH) series. As a proxy of GSYIH, industrial production index (SUE) is preferred since the correlation coefficient between quarterly GSYIH and SUE is very high as 0.985859. The variable of export (IHR) is in terms of million dollars. Since the variable of terms of trade (DTH) reflects the relations between output and exchange rate, it is included to the model. Terms of trade (DTH) series is computed as the ratio of export unit value to import unit value. According to Riezmann, Whiteman and Summers (1996), ignoring import in analyzing the relation between export and growth gives biased results. Therefore import series (ITH) in terms of million dollars is also included to the model. All variables are in logarithms. Since all of them are monthly series, they are mostly seasonal series. Seasonal adjustments are imposed for each series. So LSUE_SA, LIHR_SA, LDTH_SA and LITH_SA are referred respectively as industrial production index, export, terms of trade and import. These series are obtained from Turkish Statistical Institute (TUIK) and International Financial Statistics (IFS) database.

ADF unit root test results say that all variables have the same integrated degree. Therefore long term relations among export, import, terms of trade and industrial production index are evaluated in the framework of Johansen cointegration analysis. Vector error correction model (VECM) is estimated depending on the long term relation. Granger causality tests related to the error correction model and modified Wald (MWALD) tests defined by Toda and Yamamoto (1995) are imposed to determine the direction of the relations among the variables.

The findings from the analysis are different from the results of Yiğidim and Köse (1997), Özmen and Furtun (1998), Hatemi-J and Irandoust (2000), Tuncer (2002), Şimşek (2003), Demirhan and Akçay (2005). These studies give the results that don't support export-led growth hypothesis for Turkey. On the contrary, Bahmani-Oskooee and Domac (1995), Doğanlar and Fisunoğlu (1999) submit two-sided causality relation between export and growth. Saraçoğlu (1997) and Özmen and others (1999) find that export-led growth is valid in Turkey. While causality findings based on error correction model in this article are almost the same as the ones provided by Bahmani-Oskooee and Domac (1995), Doğanlar and Fisunoğlu (1999), modified Wald test results support the findings from Saraçoğlu (1997) and Özmen and others (1999).

According to the results of modified Wald test, changes in export precede growth identified as the increases in industrial production index. In other words, change in export has an explanatory power on estimating growth. All of the results show that export-led growth is valid for Turkey in the examined period. Another finding from Toda-Yamamoto test method is the causality from import to industrial production index. The reason of this causality is that import includes mostly

intermediate inputs. Therefore, import increase is another important variable explaining changes in national income. Besides, it was also found that there is two-sided causality between terms of trade and export. As a result, supporting and encouraging export is very essential to increase economic growth since exports changes affect growth.

Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlık Kaynakları (1990-2008)

Sources of Economic Instability in Turkey (1990-2008)

Yusuf BAYRAKTUTAN* ve İbrahim ARSLAN**
Kocaeli Üniversitesi
Gaziantep Üniversitesi

ÖZET

Bir ekonomideki temel istikrarsızlık göstergeleri, büyüme, enflasyon, işsizlik, dış borç oranı, faiz oranı, vb değişkenlerdir. Enflasyonu kontrol altına alma amacı, Türkiye’de hazırlanan istikrar programlarının temelini teşkil etmiştir. Türkiye’de enflasyon, faiz oranı, dış borç stoku ve ekonomik büyüme ilişkisini 1990–2008 dönemi için incelemeyi amaçlayan bu çalışmada, enflasyon, faiz oranı, dış borç stoku ve ekonomik büyümenin zaman serilerinin durağanlığı, ADF birim kök testleriyle araştırılmakta; daha sonra da enflasyon, faiz oranı, dış borç stoku ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin boyutu, regresyon analizi ile incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Faiz Oranı, Dış Borç Stoku, Ekonomik Büyüme, Ekonomik İstikrarsızlık, Türkiye Ekonomisi.

ABSTRACT

Main reflections of instability in an economy can be followed through the rate of economic growth, inflation, interest rate, and foreign debt stock, etc. The policies aiming to struggle against inflation have established the basis of the stability programs. This paper investigates the relationship between inflation, interest rate, foreign debt stock and economic growth by analysing the data of Turkish economy for the period of 1990-2008. Specifically, in this study, the time series properties of inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth were ascertained with the help of augmented Dickey-Fuller Unit Root procedure. Then, the relationship between inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth was examined at the context of a regression analysis.

Key Words: Inflation, Interest Rate, Foreign Debt Stock, Economic Growth, Economic Instability, Turkish Economy.

* Kocaeli Üniversitesi İİBF Kocaeli

**Gaziantep Üniversitesi İİBF Gaziantep(arslan@gantep.edu.tr)

I. Giriş

Genel anlamda ekonomik dengelerinin bozulmasına neden olan enflasyonu önlemeye yönelik politikalar, iktisat literatürünün, üzerinde en çok durduğu konularından biri olmuştur. Gerek enflasyona sebep olan koşullar, gerekse de bu sorunun aşılması için uygulanacak politikalar ekonomik istikrarın sağlanması bakımından önemli rol oynamaktadır. Türkiye ekonomisinin makroekonomik değişkenlerine ilişkin verileri ele alındığında, politika değişkenlerinden ekonomik istikrara ilişkin veriler, enflasyonla mücadelede uzunca bir süre ciddi adımların atılmadığını göstermektedir.

1980’li yıllar, gerek Türkiye, gerekse dünya açısından önemli yapısal dönüşümlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemden itibaren tüm dünyada etkisini hissettiren küreselleşme, finansal serbestleşme/etkileşim, özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri üzerinde önemli sonuçlar üretmiştir. 1989’da finansal serbestleşme konusunda önemli adımlar atan Türkiye ekonomisi 1997 ortalarında yaşanan Asya Krizi’nden etkilenmiş; ciddi bir talep daralmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Ekonomik daralmanın iki temel nedeni bulunmaktadır. Birincisi, Türkiye’de ve dünyada meydana gelen ekonomik durgunluk; ikincisi, uygulanan ulusal ekonomi politikalarıdır. Bu temel nedenlerin etkileri 2002 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye, 1970’lerden 2004 yılına kadar kronik hale gelmiş yüksek enflasyon ile birlikte yaşamış ve enflasyon nedeniyle bozulan makroekonomik dengeleri düzeltmek amacıyla çeşitli istikrar programları uygulamıştır. Ekonomik olduğu kadar sosyal ve siyasal istikrar üzerinde de oldukça güçlü olumsuz etkileri olan enflasyonun, faiz oranı, dış borç stoku ve ekonomik büyümeyi etkilediği bilinmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de uzun yıllar devam eden yüksek enflasyonun ekonomik büyüme, faiz oranı, dış borç stoku ile etkileşimini, zaman serisi verilerden yararlanarak test etmektir. Teori ve ilgili literatür özetlendikten sonra, ekonometrik yöntem ve veri seti kullanılarak elde edilen ampirik bulgular ortaya konmaktadır.

II. Literatüre Genel Bakış

Ekonomik gelişme ve sanayileşme düzeyi, ekonomik yapı ve uluslararası ekonomik ilişkilerin niteliği, istikrarsızlıkların her ülkede değişen niteliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları en önemli sorunların başında yüksek enflasyon gelmektedir (Berber ve Artan, 2004: 9). Türkiye’de 20. yüzyıl son çeyreğinde fiyat artışlarının nedenleri üzerine yaygın tartışmalar yapılmıştır. Türkiye büyüme performansının temel bileşenlerinden olan imalat sanayiinin, genel olarak dışa bağımlı ve dünya standartlarına göre küçük ölçekli üretim yapan birimlerden oluştuğu söylenebilir. Bu nedenle dayanıklı tüketim mallarının montajı ve dayanıksız tüketim mallarının var olan pazar koşulları altında büyük bir ölçekte üretilmesine olanak yoktur (Kargı, 2007: 65; Woitek, 1998: 33).

1980’den itibaren dışa dönük sanayileşme stratejisini benimseyen Türkiye’de, uzun süreli makro ekonomik istikrarsızlıkların sonucunda beklenilenden daha düşük düzeyde büyüme oranları gerçekleşmiştir.

Makroekonomik hedeflerin yakalanamadığı iktisadi istikrarsızlık ortamında, büyüme oranında dalgalanmalar oluşmuştur. Birbirini izleyen dönemlerde gerçekleşen farklı büyüme oranları, yatırım ve tüketim kararlarında aşırı iyimser ve kötümser beklentilere yol açarak, makroekonomik istikrarsızlığı daha da şiddetlendirmiştir (Tarı ve Kumcu, 2005: 179). Para politikasını uygulamakla görevli olan merkez bankalarının temel amacı, düşük bir enflasyon oranına ulaşmak ve istikrarlı bir büyüme ortamının sağlanmasına yardımcı olmaktır. Bir ekonomide fiyat istikrarı, istikrarlı ekonomik büyüme sürecini beslemektedir (Fischer, 1993: 487).

Türkiye, 1990-2008 döneminde dünyanın en yüksek oranlı fiyat artışlarının görüldüğü ülkelerden biri olmuştur. Nitekim son çeyrek yüzyılın enflasyon oranı yıllık ortalaması % 55 düzeyindedir. Alınan ekonomik tedbirlerin yetersiz kalması, hatta enflasyonist ekonomik politikaların tercih edilmesi nedeniyle, zaman zaman üç haneli enflasyon oranlarına ulaşılmış; en ciddi önlemlerin alındığı ifade edilen dönemlerde bile bu konuda önemli başarılar sağlanamamıştır.

Enflasyon, faiz oranı, dış borç stoku ile büyüme ilişkisi, yerli ve yabancı literatürde, çeşitli araştırmacılar tarafından değişik yöntemlerle incelenmiştir. Friedman (1977: 451-472), enflasyon oranının yüksek trendli olduğu bir ekonomide fiyat hareketleriyle ilgili bilgiler yeterli ve doğru bir biçimde elde edilemeyeceğinden ekonomik büyümenin bu durumdan olumsuz etkilendiğini ileri sürmüştür. Rodrik ve Velasco (1999: 7), kurdukları model aracılığıyla kısa vadeli borçların rezervler içindeki oranının yüksekliğinin neden olabileceği potansiyel bir likidite sorununun, gelişmekte olan ülkelerde önemli bir kırılma meydana getirdiği ve bunun krizi tetikleyici önemli bir neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Grimes (1991: 631-644), enflasyon-büyüme ilişkisini, arz ve talep yönlü faktörleri ele alarak yirmi bir gelişmiş ülke ekonomisi için test etmiştir. Fischer (1993: 485), enflasyon, bütçe açıkları, dış ticaret hadleri gibi makroekonomik faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini araştırmış; yüksek enflasyonun ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini ortaya çıkarmıştır. Grier ve Perry (1998), ekonomik büyümeyi enflasyonun değil, enflasyon değişkenliğinin olumsuz yönde etkilediğini ifade ederken; Karras (1993), enflasyon-ekonomik büyüme arasındaki negatif yönlü ilişkinin negatif arz şokları gibi faktörlerden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Barro (1996: 166-176), yüksek enflasyon ile beklenmeyen enflasyonun bireylerin ve firmaların etkinliğini azalttığını; enflasyon oranının yıllık % 15'in üzerinde olması durumunda, büyümenin negatif etkileneceğini belirtmiştir. Enflasyon ile büyüme ilişkisi, yerli literatürde, G. Erçel (1997), N. Uzun (1999) gibi birçok araştırmacı tarafından değişik yöntemlerle incelenmiştir.

Karaca (2003: 247-255), 1987-2002 dönemi aylık verilerini kullanan çalışmasında, enflasyondan büyümeye doğru negatif bir ilişki olduğunu ve enflasyon oranında meydana gelecek bir artışın büyüme oranını düşüreceği yönünde bir tahminde bulunmuştur. Terzi ve Oltulular (2004: 1-5), 1987-2005 dönemi aylık verileri ile gayri safi milli hasıla-enflasyon arasında kısa ve uzun dönemde negatif bir ilişki olduğu ileri sürmüştür.

Ekonomik performanstaki olumlu bir gelişme, borçlu ülkenin daha yüksek borç geri ödemeleri ile sonuçlanıyorsa, dış borçların ekonomide vergi etkisi yarattığından bahsedilmektedir. Böyle bir durumda borçlu ülkenin artan üretim veya ihracatından elde ettiği kazanımların bir kısmı kredi verenlere gitmektedir (Karagöl, 2002: 39-64). Tahvil-bono piyasası, beklentilere bağlı fiyatlama yapılan bir piyasa olduğu için, finansal piyasalar tarafından beklenen ve beklenmeyen para politikası davranışlarına, piyasanın tepkisi farklı olacaktır (İnal, 2006: 3-10). Önel ve Utkulu (2006: 669-682), Hakkio ve Rush’ın test prosedürünü kullanarak Türkiye’nin dış borçlarının sürdürülebilirliğini araştırmışlardır.

III. Veri ve Yöntem

Enflasyon, uzunca bir dönem, Türkiye ekonomisinin yaşadığı en önemli sorunlarından biri olmuştur. Bu nedenle, bu çalışmada da ilk olarak, 1990-2008 yılları arasında Türkiye ekonomisi büyüme performansının enflasyon, faiz oranı ve dış borçlardan nasıl etkilendiği gözden geçirilmiştir.

Analiz için, 1990-2008 dönemine ait yıllık, 1987=100 bazlı Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) ve Ekonomik Büyüme Oranı (BO), Mevduat Faiz oranı (FO), Dış borç stoku (DBST) verileri kullanılmıştır. Bu veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın internet ortamında veri dağıtım sisteminden temin edilmiştir. Tahmin edilmek istenen basit regresyon modeli şudur:

$$BO_t = \delta - \beta_1 TEFE_t + \beta_2 DBST_t - \beta_3 FO_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Burada, BO= Ekonomik Büyüme oranı, TEFE = enflasyon oranı, FO= Mevduat Faiz oranı, DBST= Dış borç stoğu, t zaman ve ε_t hata terimidir.

IV. Analiz Sonuçları

Ekonomik büyüme ile enflasyon, faiz oranı, dış borçlar arasındaki ilişki ekonomik anlamda ele alınıp daha sonra bu ilişkinin mahiyeti ve niteliğini destekleyecek birim kök analizi ve regresyon analizi yapılmaktadır. Bu çalışmada ele alınan zaman serilerinin durağanlık analizi, Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen “Genişletilmiş Dickey-Fuller” (ADF) birim kök testi (Gujarati, 2001: 709-711) kullanılarak yapılmıştır. Analizler, Eviews paket programı ile yapılmış; test sonuçları ayrı ayrı sunulmuştur.

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{n=1}^k \alpha_n \Delta Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Birim kök testi, elde edilen ADF-t istatistiğinin MacKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılması biçiminde yapılır. Şayet ADF-t istatistiği MacKinnon kritik değerinden mutlak olarak büyükse, ele alınan zaman serisi durağan demektir. Aksi takdirde, seri durağan değildir ve durağanlığı sağlanıncaya kadar farkının alınması gerekir (Dickey, 1979: 427-431).

Tablo-1: ADF Birim Testi Sonuçları

Değişken Adı		Sabitli	Sabitli/Trendli
DBST		-5.19082	-6.071988
BO		-6.2389	-6.1113
FO		-0.543044	-2.543564
TEFE		-1.039017	-2.646914
Krit. Değerler	a=%1	-3.857386	-4.571559
	b=%5	-3.040391	-3.690814
	c=%10	-2.66055	-3.286909
DFO		-5.777553	-5.662033
DTEFE		-5.275434	-7.121272
Krit. Değerler	a=%1	-3.69980	-4.3393
	b=%5	-3.976263	-3.5875
	c=%10	-2.627420	-2.2292

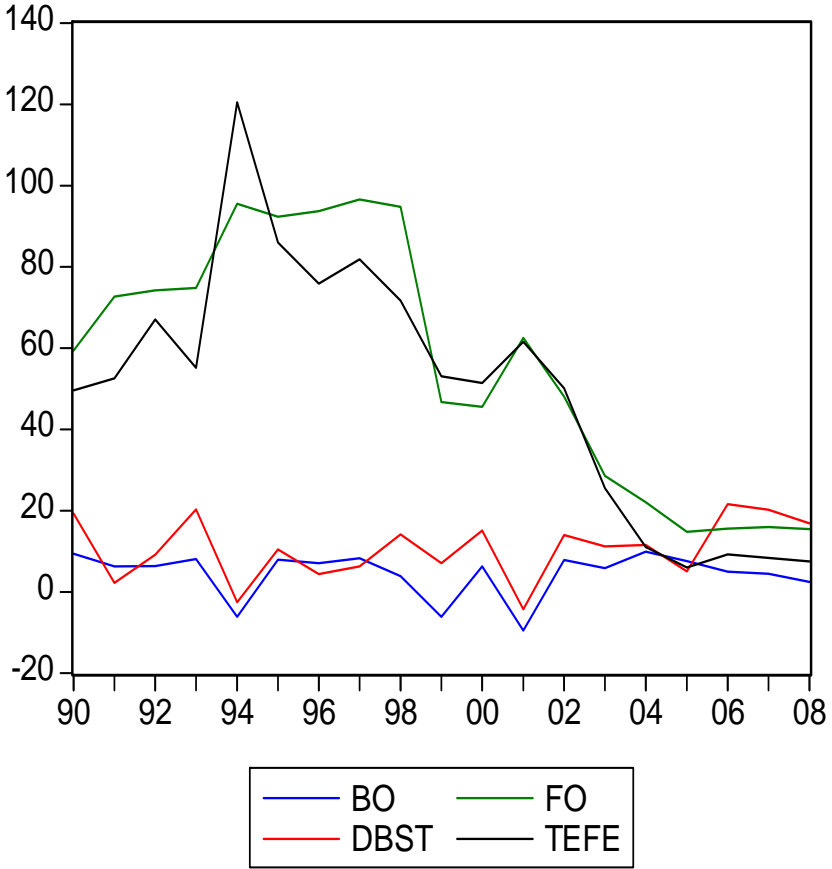
(a): % 1 anlamlılık düzeyinde değişkenin durağan olduğunu göstermektedir

(b): Geçikme uzunlukları SIC kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo-1’de, ADF testi ile araştırmada kullanılan değişkenlerin durağanlıklarına ilişkin sonuçlar sunulmaktadır. Bu sonuçlara göre, BO, DBST değişkenin orijinal değerlerine ait ADF istatistiklerinin mutlak değerleri, çeşitli anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden büyük olduğu için durağandır. Ancak TEFE, FO değişkenin orijinal değerlerine ait ADF istatistiklerinin mutlak değerleri, çeşitli anlamlılık düzeylerindeki MacKinnon kritik değerlerinin mutlak değerlerinden küçük olduğu için durağan çıkmamıştır. Bu nedenle birinci farkı alınarak durağanlaştırmıştır.

Türkiye’nin makroekonomik performansı izlendiğinde, kronik enflasyonun ekonomik istikrarsızlığın temelini oluşturduğu görülmektedir. 1970’lerden itibaren ekonomi yüksek enflasyon sürecine girmiş; 1980 sonrası dönemde, sık sık yaşanan krizlerle istikrarsız bir büyüme dinamiği egemen olmuştur (Telatar, 2003: 42). Enflasyon ve büyüme, faiz oranı, dış borç stoku değişkenlerinin aynı trendi sergilediği Grafik-1’de görülmektedir.

Grafik-1: Türkiye’de Enflasyon, Dış borç stoku, Faiz oranı ve Büyüme oranı (1990-2008)

Yukarıdaki grafiğe göre, faiz oranı ile enflasyon oranının aynı yönde ve dalgalı bir seyir izlediği buna karşılık büyüme oranı ile dış borç stokunun aynı yönde ama diğer değişkenlere göre ters yönde bir seyir izlediği; özellikle kriz dönemlerinde bu dalgalanmaların arttığı görülmektedir.

Türkiye ekonomisinin 1970’lerden beri en önemli sorunlarından biri olan yüksek enflasyon, ekonominin performansını pek çok açıdan zayıflatmış ve istikrarsız bir yapının süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ekonomik büyüme, genel olarak potansiyelin altında gerçekleşmiş ve istikrarsız bir seyir izlemiştir. Enflasyonun, büyüme kayıplarına bağlı ekonomik maliyetlerinin yanı sıra, önemli sosyal maliyetleri de olmuştur. Kronik yüksek enflasyon, ekonomik birimlerin bu duruma uyum göstermesine neden olarak, geriye dönük endekslemeyi yaygın bir alışkanlık haline getirmiştir. Bu alışkanlık, enflasyonu, kendi kendini besleyen bir olguya dönüştürmüştür. Bu çerçevede, izlenmekte olan ekonomi politikalarının öncelikli amaçları, ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamı tesis etmek ve enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmektir. Seçilen dört değişken

arasındaki ilişkinin boyutunu belirlemek için yapılan regresyon analizi sonuçları Tablo-2’de sunulmaktadır.

Tablo-2: Regresyon Analizi Sonuçları

Dependent Variable: BO				
Method: Least Squares				
Sample (adjusted): 1990-- 2008				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
DBST	0.287206	0.164463	1.746324	0.1026
D(FO)	0.155473	0.094354	1.647763	0.1217
D(TEFE)	-0.152402	0.072117	-2.113272	0.0530
C	1.320235	1.949117	0.677350	0.5092
R-squared	0.649732	Mean dependent var	4.222222	
Adjusted R-squared	0.531817	S.D. dependent var	5.597957	
S.E. of regression	4.575907	Akaike info criterion	6.072617	
Sum squared resid	293.1450	Schwarz criterion	6.270478	
Log likelihood	-50.65355	F-statistic	3.814046	
Durbin-Watson stat	1.873598	Prob(F-statistic)	0.034508	

Tablo-2’den de takip edileceği üzere, TEFE değişkeni istatistiksel açıdan diğer değişkenlere göre daha anlamlıdır. Durbin-Watson (D-W) istatistiği değeri 1.87 olarak elde edilmiştir. Modelin determinasyon ve düzeltilmiş determinasyon katsayı değerleri (R2) ise 0.531 olarak tespit edilmiştir. Dört değişkenli bir modelde bu sonuç normal kabul edilebilir. Bu sonuçlara göre, 1990-2008 döneminde enflasyonla büyüme arasında ters yönlü bir ilişki var iken büyüme oranı ile faiz oranı ve dış borç stoku arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, yüksek enflasyon olgusu ile 1970’lı yıllarda tanışmış; 1980’li yılların sonuna gelindiğinde, gerekli düzenlemeler yapılmadan sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, ekonomide kısa vadeli sermaye girişi ile desteklenen tüketime dayalı bir büyümeyi teşvik ederken, kamu kesimi finansman dengesindeki bozulma, büyümenin sürdürülebilir olmasını güçleştirdiği gibi, enflasyonun da kendi kendini besler bir yapı kazanmasına neden olmuştur. 1990’lı yıllarda görülen yüksek enflasyon ve yüksek büyüme hızları ise, enflasyonun ekonomik büyümenin bir maliyeti olduğu şeklindeki görüşün destek bulmasına; sonuçta da enflasyonla mücadelenin ikinci plana atılmasına yol açmıştır (TÜSİAD, 2002: 13).

V. Sonuç

Türkiye ekonomisinin son çeyrek yüzyılda en önemli sorunlarından biri fiyatlar genel düzeyinde yaşanan sürekli artışlar olmuştur. Bu sorun, ekonominin performansını pek çok açıdan zayıflatmış ve istikrarsız bir yapının süreklilik kazanmasına neden olmuştur. Bu süreçte ekonomik büyüme, genel olarak potansiyelin altında gerçekleşmiş ve istikrarsız bir seyir izlemiştir.

Enflasyonun, büyüme kayıplarına bağlı ekonomik maliyetlerinin yanı sıra önemli sosyal maliyetleri de vardır. Bu durum, enflasyonu, kendi kendini besleyen bir olguya dönüştürmüştür. Bu çerçevede, izlenmekte olan ekonomi politikalarının öncelikli amaçları, ekonomide sürdürülebilir bir büyüme ortamı tesis etmek ve enflasyonu kalıcı bir şekilde düşürmek olmalıdır. Nitekim Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı sonrası sağlanan fiyat istikrarına, Türkiye ekonomisi bakımından en uzun süreli en yüksek ortalama büyüme oranlarının eşlik ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye’de enflasyon, büyüme, faiz oranı, dış borç stoku ilişkisi araştırılmış ve bu ilişkilerinin yönü belirlenmeye çalışılmıştır. Elde edilen ampirik analiz bulguları, enflasyonun ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Ekonomik büyüme ile mevduat faiz oranları ve dış borç stoku arasında doğru yönde bir ilişki bulunmaktadır. O halde, Türkiye’nin, uzun dönemli büyüme ve istihdam hedeflerine erişilebilmesinin yolu, fiyat istikrarının sağlanmasından ve sürdürülmesinden geçmektedir.

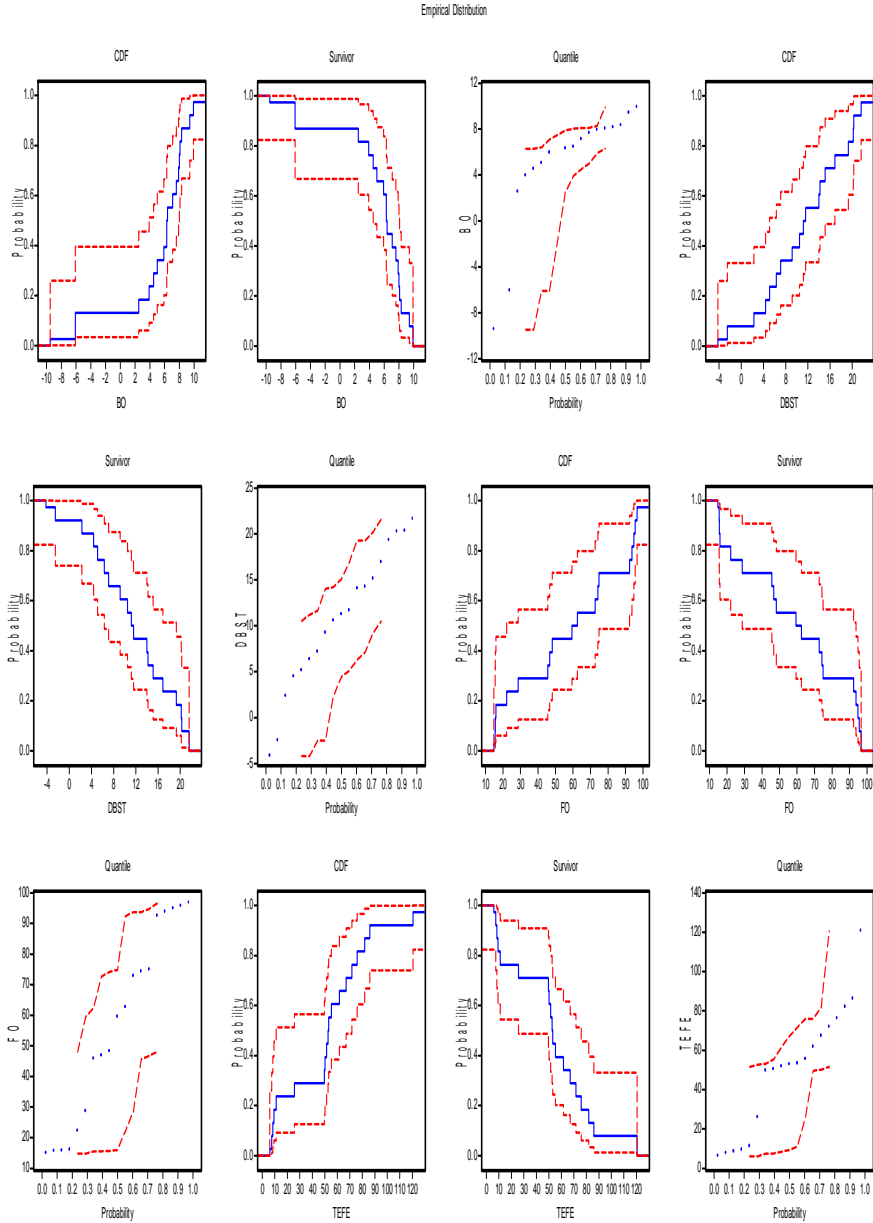
KAYNAKÇA

- ALVAREZ, F., ROBERT, E. L., and WARREN, E. Weber (2001), "Interest Rates and Inflation", **Federal Reserve Bank of Minneapolis Research Department**. Working Paper No:609 Pp.1-19
- BARRO, R. J. (1995), "Inflation and Economic Growth", **Bank of England Quarterly Bulletin**, 35-2, pp. 407-423.
- BERBER, M., ARTAN, S. (2004), "Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği", **Turkish Economic Association**, Discussion Paper 2004/21. ss.2-15
- BOOPEN, S., KESSEVEN, P., and RAMESH, D. (2007), "External debt and economic growth: a vector error correction approach", **International Journal of Business Research**. Pp.1-9
- DICKEY. A., and FULLER, W. A. (1979), "Distribution of estimators for autoregressive time series with a unit root", **Journal of the American Statistical Association**, V. 74, pp. 427-431.
- DOĞRUEL, F., DOĞRUEL, A. S. (2007), "Foreign Debt Dynamics in Middle Income Countries", **Allied Social Science Associations**, January 5-7. pp.1-19
- ERÇEL, Gazi (1999), "Türkiye'de Enflasyon ve Büyüme İlişkisi", **İMKB Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, ss. 10-13.
- FISCHER, S. (1993). "The Role of macroeconomic factors in growth", **Journal of Monetary Economics**, 32-3, pp. 485-511.
- GOKAL, Vikesh and HANİF Subrina (2004), "Relationship Between Inflation and Economic Growth", **Economic Department Reserve Bank Of Fiji**, pp.2-5.
- GUJARATİ, Damodar N. (2001), **Temel Ekonometri**, Çev: Ümit Şenesen ve G. Günlük Şenesen, İstanbul: Literatür Yayınları.ss.15-22
- İNAL, Duygu Güneş (2006), **Türkiye'de Para Politikası Faiz Kararlarının Uzun Dönemli Faizler Üzerindeki Etkisi**, Uzmanlık tezi, Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. ss.1-49
- KARACA, O. (2003), "Türkiye'de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serileri Analizi", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, 4, ss. 247-255.
- KARAGÖL, E. (2002), "The Causality Analysis of External Debt Service and GNP: The Case of Turkey", **Central Bank Review I**, pp.39-64.
- KARGI, V. (2007), "Enflasyon ve 1980-2005 Döneminde Türkiye'de Fiyat Artışları", **Maliye Dergisi**, Sayı:152. ss.60-80
- KÖK, R. (2001). "Cyclical Analysis of Economic Crises and An Attempt Peculiar to Turkey's State", **New Turkey Review**.
- KUNTER, K. ve B. Ulaşan (1999), "Dünyada İş çevirimleri ve Türkiye: 1963-1998" (Yayınlanmamış Kurumsal Çalışma), **TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü**, Ankara.
- MALLIK, Girijasankar, and Chowdhury, Anis (2001), "Inflation and Economic Growth: Evidence From Four South Asian Countries", **Asia-Pacific Development Journal**, Vol: 8, No:1, pp.123-126.

- ONGAN, T. H. (2003). “Türkiye’de Enflasyon ve Devalüasyon İlişkisi”, **İktisat Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 53, Sayı: 2, ss. 87-100.
- ÖZTÜRK, S., ÖZYAKIŞIR, D.,(2005). “Türkiye Ekonomisinde 1980 sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar bağlamında Teorik Bir Değerlendirilmesi”, **Mevzuat Dergisi**, Yıl: 8, Sayı: 94. ss.1-24
- RODRİK, D., and A. Velasco (1999), “Short Term Capital Flows”, **NBER Working Paper Series**, No. 7364, pp.1-44
- TARI, R. ve F. S. KUMCU (2005), “Türkiye’de İstikrarsız Büyümenin Analizi (1983-2003 Dönemi)”, **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens. Dergisi**, Sayı: 9, ss. 156-179.
- TELETAR, E. (2003), “Türkiye’de Enflasyon, Enflasyon Belirsizliği ve Siyasi Belirsizlik Arasındaki Nedensellik İlişkileri”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Sayı: 203. ss.42-51
- TERZİ, H. ve OLTULULAR, S. (2004), “Türkiye’de Kısa ve Uzun Dönemde Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi**, İzmir, 5-9 Mayıs 2004. ss.1-5
- TUSİAD (2002), **Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri**, İstanbul: TUSİAD Yayınları.
- UTKULU, U., and Önel, G. (2006), “Modelling the Long Run Sustainability of Turkish External Debt with Structural Changes”, **Economic Modelling**, 23, pp.669-682
- UZAY, Nisfet (1999), “Enflasyonun İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri: Teori ve Türkiye Uygulaması”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı: 15, ss. 27-44.
- WOITEK, U. (1998), **Business Cycles**. Berlin, Germany: Physica-Verlag Company.
- [http://findarticles.com/p/articles/mi_6773/is_5_7/ai_n28523525/\(02.07.2009\)](http://findarticles.com/p/articles/mi_6773/is_5_7/ai_n28523525/(02.07.2009))
- www.ceterisparibus.net/01.07.2009
- www.dpt.gov/23.05.2009
- www.tcmb.gov.tr/01.03.2009
- www.hazine.gov.tr/15.04.2008
- www.ekon.org/12.12.2008
- www.tusiad.org/20.01.2009
- www.tuik.gov.tr/02.07.2009

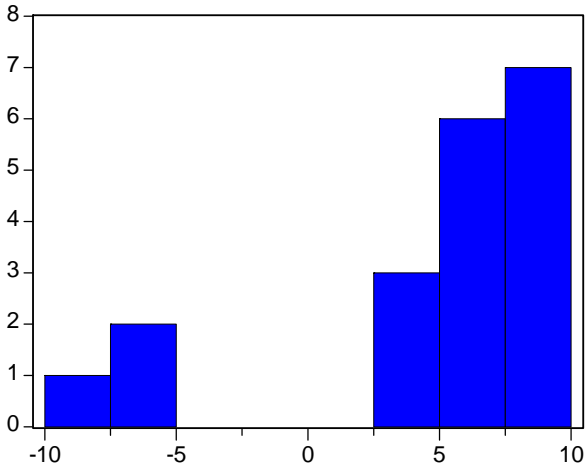
Ek-1: Bir toplumda ekonominin büyüme potansiyelinin artırılması ekonomik birimlerin kısa dönem politikalar yanında sağlıklı orta ve uzun dönem stratejileri geliştirmelerine bağlıdır. Bu çerçevede, öncelikle yüksek enflasyonun neden olduğu belirsizliklerin ortadan kaldırılması ve diğer makroekonomik dengesizliklerin giderilmesi gerekmektedir. Türkiye’de, 1990-2008 döneminde, enflasyon, faiz oranı, dış borç stoğu oranındaki bir artış ve azalış karşısında ekonomik büyüme oranında meydana gelen şoklar büyük oranda açıklanmaktadır.

Grafik-3: Ekonomik Büyüme ile Faiz oranı, dış borç stoku ve enflasyon Oranındaki Bir Standart Hatalık Şok Karşısında Görülen Tepkiler

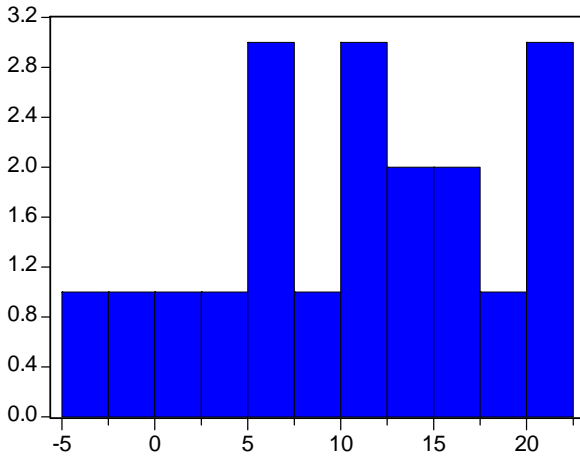

Ek:2

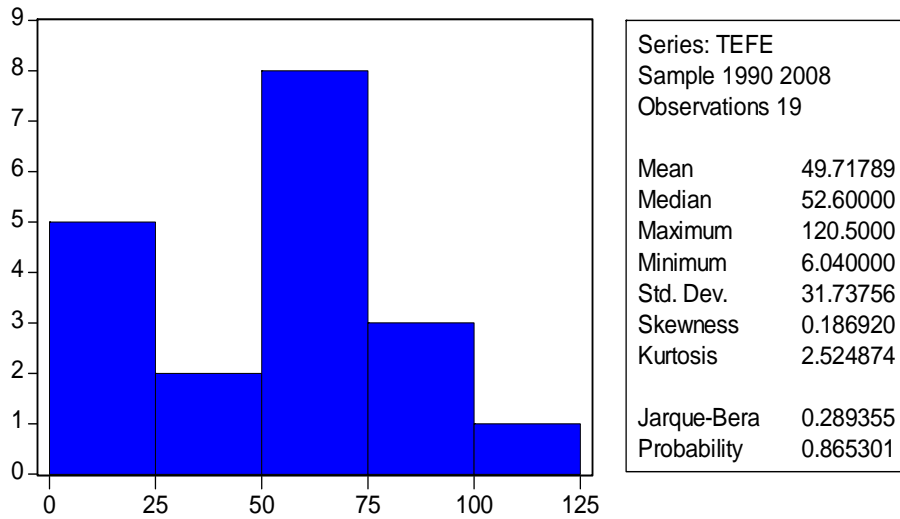
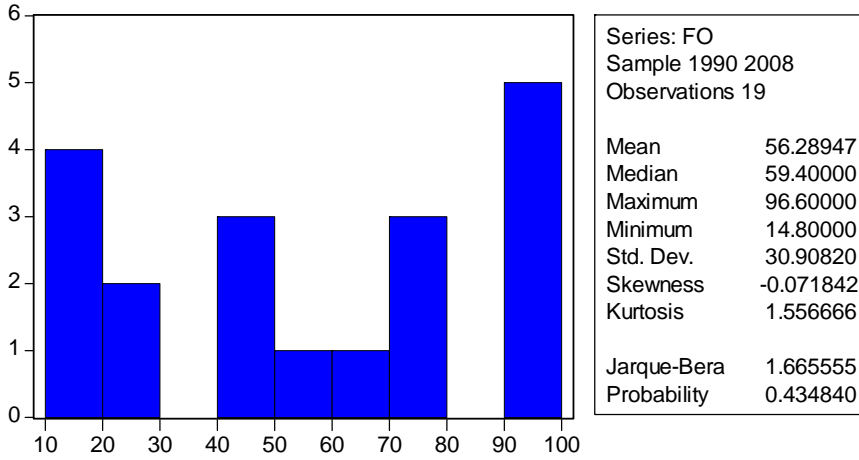
Grafik:4 Değişkenlere ilişkin Histogramları ve Dağılım Durumları

Series: BO	
Sample	1990 2008
Observations	19
Mean	4.494737
Median	6.300000
Maximum	9.900000
Minimum	-9.500000
Std. Dev.	5.568410
Skewness	-1.519952
Kurtosis	4.016284
Jarque-Bera	8.133461
Probability	0.017133

Series: DBST	
Sample	1990 2008
Observations	19
Mean	10.66316
Median	11.20000
Maximum	21.60000
Minimum	-4.200000
Std. Dev.	7.563157
Skewness	-0.339248
Kurtosis	2.252706
Jarque-Bera	0.806553
Probability	0.668127

Sources of Economic Instability in Turkey (1990-2008)

During economic instability, some certain rise and falls in economic variables such as inflation, interest rate, foreign debt stock, economic growth and so on have been experienced. Turkish economy, especially as of 1970's, has increased short-term debts as a result of continual rises in petroleum prices. This has caused petroleum importing to increase and thus expenses that are unwarranted. Financial liberalization is a leading and controversial issue in the policy discussions on developing countries over the last decades. There are advocates of financial liberalization as well as opponents. On the link between financial fragility and long run growth, supporters of liberalization state that liberalization strengthens financial development and this leads to higher long run growth. However, its opponents claim that financial liberalization stimulates excessive risk-taking and this increases macroeconomic volatility which can lead to more frequent crises.

Growing public debt is a worldwide phenomenon and it has become a common feature of the fiscal sectors of most economies. External debt does not only affect growth a priori, but countries with better economic performance may also better deal with the external debt phenomenon. Currently a context has emerged about the conduct of monetary policy that now serves as common ground for discussion of the specific policies on economic growth, inflation, interest rate, foreign debt stock, etc. These observations need not to rule out a constructive role for economic growth, inflation, interest rate, and foreign debt stock.

Economic growth, inflation and interest rate related concerns, foreign debt stock have changed with globalization. One of the consequences of the globalization is the increase in the external debts of the developing countries. The most important indications that point out of emergence of economic fluctuations can be listed as inflation rate, economic growth, interest rate, foreign debt stock.

Turkey has been unable to produce positive results in providing economic stability, since 1970's. This situation sets an obstacle to develop and make use of economic sources effectively. We may identify several complexes and multifaceted reasons behind the borrowing need of a country; short-term or long-term dynamics can be sources of debt accumulation.

Economic theories reach a variety of conclusions about the responsiveness of economic growth, inflation, interest rate, foreign debt stock. Inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth are main subjects of macroeconomics. In particular, inflation is one of the principal concerns of policy-makers and the public, and it has been the subject of large amounts of research.

Many believe that inflation has important effects on interest rate, foreign debt stock, and economic growth. The purpose of this empirical study is to exploit a very simple inflation-growth theoretical framework to address to the question of how economic growth, inflation, interest rate, foreign debt stock are interrelated. The authors used regression models to empirically examine long-run dynamics of inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth relationship for

Turkey. The main objective was to examine whether a relationship exists between inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth.

This paper utilizes regression to explore the casual relationship between inflation, interest rate, foreign debt stock, economic growth for Turkey over the period of 1990-2008. Specifically, two analyses were undertaken. First the time series properties of inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth were ascertained with the help of augmented Dickey-Fuller Unit Root procedure. Second, the long-run relationship between inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth was examined at the context of a regression analyses. The results of the regression tests suggest that there is a long run relationship between inflation, interest rate, foreign debt stock, and economic growth.

Finansal Tablo Hilelerinin Önlenmesinde Denetçi Algılamaları

Perceptions Of Auditors In Prevention From Financial Statement Fraud

H.Ali ATA, Mustafa UĞURLU ve M. Özgür ALTUN
Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
T.HalkBankası, GaziantepTic.Şube
Türkiye Petrolleri A.O.

Özet

Çalışmanın amacı, denetçiler tarafından bireysel olarak öngörülen en önemli hile göstergelerinin (kırmızı bayrakların) ne olduğunu belirlemek ve denetçilerin sosyo-demografik özelliklerinin hile göstergeleri (kırmızı bayraklar) üzerinde önemli etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymaktır. Çalışmada, denetçilerden, SAS No.82’de yer alan finansal tablo hilelerine ilişkin erken uyarı göstergelerinin görece önemini ortaya koymaları istenmiştir. Denetçi örnekleme, Londra ve Gaziantep şehirlerinde faaliyet gösteren denetçilerden alınmıştır. Denetçilere iki kısımdan oluşan bir anket yöneltilmiştir. İlk kısım, denetçilerin sosyo-demografik özelliklerini, ikinci kısım ise SAS 82’de yer alan finansal tablo hilelerine ilişkin erken uyarı göstergelerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tablo Hilesi, Hile Risk Faktörleri, Denetim

Abstract

The purpose of this study, it has examined to find out the potential effect of demographic characteristics of the auditors on the fraud risk indicators and the second one is to determine the most significant fraud risk indicators for the sample groups of auditors. In this research, the auditors have been asked to list the significance of the indicators in SAS 82 depending on their perceptions. Sample of auditors have been selected from the City of London in the United Kingdom and the Gaziantep City in Turkey. A questionnaire consisting of two parts has been implemented to these auditors. The first part of the questionnaire involves the questions on the socio-demographic characteristics of the auditors and the second part lists the indicators from SAS 82.

Keywords: Financial Statement Fraud, Fraud Risk Factors, Audit

* *Yazışma Adresi: Gaziantep Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü e-posta: ata@gantep.edu.tr; mustafa.ugurlu@halkbank.com.tr ; mozguraltun@hotmail.com*

I. GİRİŞ

Finansal tablolarda hile, işletmelerin; yatırımcılar ve kredi kuruluşları başta olmak üzere finansal tablo kullanıcılarını aldatmak ya da yanlış yönlendirmek amacıyla kasıtlı olarak yanlış finansal tablo hazırlamalarını ve yayınlamalarını ifade etmektedir. Finansal tablolarda başlıca iki çeşit hile ile karşılaşmaktadır. Bunlar; varlıkların yanlış tahsisi ve hileli finansal raporlamadır (Braiotta, 2004). Varlıkların yanlış tahsisi, aşıkır hırsızlık, zimmet, harcama kalemlerine haksız yüklemeler (gider hesaplarının şişirilmesi), şirket varlıklarının suistimali, vb. gibi suçları içermektedir. Hileli finansal raporlama ise finansal tabloların kasti olarak çarpıtılmasıyla karşılaşılan bir suçtur. Yapılmadığı halde yapılmış gibi gösterilen satışlar, dönemi olmadığı halde gelecek yıla ait gelirin cari yılda kazanılmış gibi gösterilmesi, harcamaların uygun olmayacak şekilde aktifleştirilmesi veya cari yıla ait harcamanın gelecek yıla aitmiş gibi sunulması bu kapsamda değerlendirilebilir.

Bağımsız denetimden geçmiş ve kamuya açıklanmış finansal tabloların hileli olması, piyasa katılımcılarının güveni açısından çok ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Piyasa katılımcıları açısından yüksek kaliteli finansal raporlar düşük bilgi riski ile ilişkilidir. Düşük bilgi riski ise piyasaların daha etkin, sermaye maliyetinin daha düşük ve menkul kıymet fiyatlarının daha yüksek olması sonucunu doğurmaktadır (Rezaee, 2005). Bu nedenle finansal raporlama sürecinin güvenilirliği, şeffaflığı ve birliği yatırımcıların akıllı kararlar almasında çok önemli olmaktadır.

Özellikle esnek muhasebe kuralları ve düzenlemeleri firmaların muhasebe sürecinde hileye yönelmelerinde etkili olmaktadır. Muhasebe kuralları her ne kadar gelişmiş olsa da, geliri, harcamaları ve kazançları raporlamada, işletmenin finansal durumunu yanlış sunmaya yol açabilecek keyfi uygulamalar daima bulunmaktadır (Madura, 2004). Bu nedenle, hile işleyen kimseleri tespit etmek ve bunların beyanları neden ve nasıl yanlış hale getirdiğini ortaya çıkarmak çok önemli olmaktadır. Finansal tablo hilesine yol açabilecek başlıca üç yöntem vardır (Wells, 2004):

- Muhasebe Sistemi ile Oynamak: Bu yöntemde, finansal suçlular muhasebe sistemini istekleri doğrultusunda geliştirme aracı olarak kullanırlar. Örneğin, kazançlarını istedikleri şekilde, yüksek veya düşük göstermek için geçersiz borç ödenekleri, aşırı ve eskimiş stok ödenekleri ayırırlar.

- Muhasebe Sisteminini Yıpratma: Finansal suçlu bu yöntem ile muhasebe sisteminde raporlanmış sonuçlara yanlış ve hayali bilgiler ilave ederek muhasebe sistemini manipüle etme yoluna gitmektedir.

- Muhasebe Sistemi Dışında Yollara Başvurmak: Suçluların, istedikleri finansal raporları belki de sadece bir bilgisayar kullanarak diledikleri şekilde üretmeleridir. Finansal raporlar, faal bir işletmenin muhasebe ve finans raporları sürecine dayalı olabilirken, elle yapılmış düzeltmeler ile hileyi işleyenlerin istedikleri sonuçlar oluşturulabilmektedir.

Denetim sürecinde en önemli çalışmalardan bir tanesi hataların ve hilelerin risk tahminini doğru yapabilmektir. Hile için risk değerlendirmesi yaparken, denetçiler, "hile üçgeni" olarak da bilinen hilenin tipik olarak üç özelliğe sahip

olduğuna dikkat etmelidir. Hile üçgenini şunlar oluşturmaktadır (Montgomery, et al., 2002):

- Teşvik/Baskı: Yönetimi, finansal tabloların yanlış sunulmasına yönlendiren teşvikler veya baskılar.

- Fırsat: Finansal tablolarda maddi anlamda yanlış beyana sebep olacak fırsatı sağlayan şartlar.

- Davranış/Rasyonalizm: Bir ya da daha fazla kişiyi bilerek ve isteyerek dürüst olmayan bir eyleme veya duruma yöneltecek ve onları buna yapmada kendilerince haklı nedenler bulmalarına itecek davranış, karakter veya değerler bütünüdür.

Hileli finansal tabloları tesbit etmek ve finansal tablolarda hileyi önlemek için denetçilerin veya diğer ilgililerin hile ile ilgili olayların nasıl veya kimler tarafından işlendiğini ve kimleri etkilediğini etraflıca incelemelerinde fayda bulunmaktadır. Bu nedenle hileden korunmak için, denetim sürecinde denetçilerin, hangi risk göstergelerinin hilenin ortaya çıkartılmasında daha önemli ve uygun olduğunu belirlemeleri gerekmektedir.

II. HİLE RİSKİ GÖSTERGELERİ

İşletmelerin finansal tablolarında veya faaliyetlerinde hile olup olmadığını gösteren kendi başına yeterli tek bir risk faktörü bulunmamaktadır. Bununla beraber, hile riskine ışık tutacak çeşitli göstergeler kombinasyonu vardır. Amerika Serbest Muhasebeciler ve Mali Müşavirler Enstitüsü (AICPA), Denetim Standartları Beyannamesi'nde (Statement on Auditing Standards-SAS), finansal tablo hilelerine ilişkin standartlar hazırlamıştır. SAS 82 olarak da bilinen bu standartta, denetim elemanlarına hile incelemelerinde yol göstermek amacıyla hile riski göstergeleri yer almaktadır. Bu göstergeler, “Yönetimin Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi”, “Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri” ve “Endüstri Koşulları” olmak üzere üç kategoriden oluşmaktadır. Tablo 2.1'de yer alan ve toplam 25 risk faktöründen oluşan bu göstergeler, hileli finansal tablolara işaret etmesi bakımından kırmızı bayraklar ya da yönetim hile faktörleri olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle operasyonel ve finansal karakteristiğe sahip göstergelerin diğerlerine oranla daha ağırlıklı olması denetim sürecinde denetçilerin finansal tablo hilelerine karşın bu risk faktörlerini değerlendirmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Denetimin risk değerlendirmesi sürecinde denetçilerin SAS 82 standardına göre şu çalışmaları yapmaları gerekmektedir:

- Denetçiler hile risklerinin yüksek olduğu durumları değerlendirmeli ve belgelendirmelidir.

- Denetçiler, riski değerlendirirken hile riski faktörlerini kategorik olarak incelemelidir.

- Denetçiler artan hile riskine cevap vermelidir.

- Denetçiler, hile riski ile ilgili denetim test sonuçlarını değerlendirmelidir.

- Denetçiler, potansiyel hileyi, etik veya yasal düzenlemelerde bulunmayan durumları yönetimle, denetim grubu ile veya mali komite ve diğer ilgililer ile görüşmelidir.

Denetçiler bu çalışmaları yaparken, ayrıca örgütün uyum çabalarını güçlendirmede de etkili olmalıdırlar. SAS 82 standardı denetçilere her denetimde potansiyel hileyi nasıl değerlendirmeleri gerektiği konusunda açıklık getirmiş olsa da hileyi saptama sorumlulukları konusunda geliştirmeye yönelik bir çaba sergilememektedir (Reinstein and Dery, 1999). Bu nedenle hem denetçilerin hem de diğer ilgili tarafların, finansal tablo hileleriyle ilgili erken uyarı göstergelerinin hangilerinin diğerlerine göre görece önemli olduğuna ilişkin daha fazla bilgiye sahip olmaları, muhtemel hile olayının ortaya çıkartılması ve önlenmesi konusunda gerekli olmaktadır.

Tablo 2.1: Hileli Finansal Tablolar için Risk Faktörü Kategorileri

F1: Yönetimin Kontrol Çevresi Üzerindeki Etkisi	F2: Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri	F3: Endüstri Koşulları
<p>1. Bir işletmenin yanlış muhasebe uygulamalarına bağlı olarak önemli tazminat ve cezalar ödemesi.</p> <p>2. Yönetimin iç kontrol ile ilgili uygun davranış göstermede başarısızlığı.</p> <p>3. Finans dışı yönetim birimlerinin genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri veya finansal kararlar üzerindeki etkisi.</p> <p>4. Bir işletmede üst yönetimin yüksek ciro elde etmesi.</p> <p>5. Denetçi yönetim ilişkisindeki gerilim.</p> <p>6. Geçmiş mevzuat ihlalleri.</p>	<p>1. Hata ihtimali yüksek hesapların varlığı.</p> <p>2. İşletmenin bağlı şirketleriyle önemli düzeyde ticari ilişkisinin bulunması.</p> <p>3. İşletme varlıklarının aşırı düzeyde olması.</p> <p>4. İşletmenin sürekli olarak teşvik olanaklarından yararlanması.</p> <p>5. İşletmenin zayıf finansal durumuna rağmen başarılı sonuçlar elde etmesi.</p> <p>6. İşletmenin faiz oranlarından aşırı etkilenmesi.</p> <p>7. İşletmenin borçlara aşırı derecede bağımlı olması.</p> <p>8. İşletmenin iflas tehlikesi ile karşı karşıya olması.</p> <p>9. Yönetimin borçlara garanti vermesiyle finansal durumun olduğundan farklı gösterilmesi.</p> <p>10. Off-shore bölgelerinde işletmenin banka hesaplarının ve operasyonlarının bulunması.</p>	<p>1. Yeni muhasebe gereksinimlerinin işletmenin finansal istikrarı veya karlılığı üzerindeki etkisi.</p> <p>2. Yüksek rekabet ya da pazar doygunluğunu ile azalan marjlar.</p> <p>3. İşletmenin küçülen bir sektörde yer alması.</p> <p>4. İşletmenin sektördeki hızlı gelişmelere ve teknolojik değişimlere ayak yuduramaması.</p>

	<p>11. İşletmenin aşırı kompleks organizasyon yapısı.</p> <p>12. Yönetimin kontrol ve denetim konusundaki sıkıntıları.</p> <p>13. İşletmenin negatif nakit akışlarına rağmen pozitif kazanç göstermesi.</p> <p>14. Yönetimin sermaye kazancını elde etmek için baskı yapması.</p> <p>15. İşletmenin sektöre oranla yüksek büyüme ve karlılık sağlaması.</p>	
--	---	--

III. LİTERATÜR

Son yıllarda bir çok şirket, özellikle finansal veya ilişkili birimlerdeki hilenin birçok türünden dolayı zarar görmüş olup, söz konusu bu durum bir çok ampirik çalışmaya da konu olmuştur. Hileli finansal raporlama konusunda daha önce yapılan çalışmaların çoğunluğu literatürde kırmızı bayraklar olarak bilinen potansiyel hile risk faktörleri ile ilgilidir. Çoğu araştırmacılar (örneğin; Romney vd., 1980; Loebbecke vd., 1989; Heiman-Hoffman vd., 1996; Abdul Majid and Tsui, 2001; Apostolou vd., 2001a,b) çalışmalarında denetim standartları esaslı hile risk göstergelerini kullanmak suretiyle finansal tablo hilelerin oluşmasında etkili olan unsurları belirlemeye çalışmışlardır.

Özellikle Loebbecke ve diğerleri (1989) SAS No: 53 standardı ve Apostolou ve diğerleri de (2001a,b) SAS No: 82 standardı ile ilgili hile göstergeleri kullanmak suretiyle, finansal tablo hileleri konusunda denetçi algılamalarını incelemişlerdir. Loebbecke vd. (1989) katılımcılardan kırmızı bayrak göstergelerinin varlığını tanımlamalarını talep etmiş ve anket listesinde yer alan kırmızı bayrakların çoğunun görece olarak sıklıkla yer aldığı saptamıştır. Benzer şekilde Apostolou vd. (2001b), “geçmişte menkul değerler kanunu ihlali”, “işletmenin yanlış muhasebe uygulamalarına bağlı olarak önemli tazminat ve cezalar ödemesi” ve “yönetimin iç kontrol ile ilgili uygun davranış göstermekteki başarısızlığı” olarak adlandırılan kırmızı bayrakların, katılımcılar tarafından en önemli üç kırmızı bayrak olarak sıralandığını saptamıştır. Elde edilen sonuçlar, yönetim özellikleri ve kontrol çevresi üzerindeki etki ile ilgili kırmızı bayrakların operasyonel ve finansal istikrar ve endüstri koşulları ile ilgili olanlardan daha önemli olduğuna işaret etmektedir.

Finansal tablo hileleri genel olarak aktiflerin yada gelirin aşırı derecede şişirilmesi (büyük gösterilmesi) suretiyle gerçekleşmektedir. Hilelerin yarından fazlası gerçekleşmeden önce ve fiktif olarak kayıtlara aktarılan gelirlerin fazla gösterilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Beasley et al., 1999). Finansal tablo hilelerinin tespiti ile ilgili olarak Nieschwietz ve diğerleri tarafından 2000 yılında yapılan çalışmada bağımsız denetçiler ile hileli finansal raporlama ilişkisi kanıtlanmıştır. Bell ve Carcello (2000) önemli ve önemsiz kapsamlı bir takım risk faktörleri kullanarak, hile göstergelerinin varlığının, denetçilerin hilenin var olma

olasılığının farkındalığını artırdığını tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Burns (1997), bir işletmede birden fazla “kırmızı bayrak” var oldukça, hilenin var olma olasılığının da arttığını ileri sürmüştür. Buna göre, kırmızı bayrakların varlığı, denetçileri hile olma olasılığına karşı uyarmakta ve yatırımcıların erken uyarılması kolaylaşmaktadır. Sonuçta, denetçiler kırmızı bayrakları anlar ve “şüphelerini” profesyonel bir şekilde uygularlarsa, hileyi bulamama riski azalacaktır.

Denetçiler hile gösterge düzeylerinin önemine yönelik bir çok farklı algılamalara sahip olabilmekte ve bu durum birçok bireysel faktörle açıklanabilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalarda demografik faktörlerin hile ile ilişkisi incelenmiştir. Moyes ve Hasan (1996) denetçilerin deneyiminin ve daha önceki çalışmalarda hileyi bulma başarısının her denetim dönemi için hileyi bulmada sürekli olarak önemli değişkenler olduğunu tespit etmişlerdir. Knapp ve Knapp (2001) denetim tecrübesi ve analitik prosedürlerle hile tespitine yönelik olarak risk değerlendirmelerinin etkisini ölçmeye çalışmışlar ve sonuçta hile riskini analitik prosedürlerle ortaya çıkarmakta denetim müdürlerinin üst kademedeki denetçilerden daha etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Anshah ve diğerleri (2002) denetim firmasının büyüklüğünün, denetçinin mevcut pozisyonunda kaç yıldır bulunduğu ve denetçinin denetim tecrübesinin hileyi tespit etme olasılığı üzerindeki görece etkisini incelemiştir. Bu tür faktörlerin istatistiksel olarak hileyi tespit etmede önemli değişkenler olduğu ve hile bulma olasılığını artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bir noktanın önemle belirtilmesi gerekir ki; risk faktörlerinin varlığı yeterli bir şekilde hilenin mevcudiyetini işaret etmemektedir, ancak bu faktörler sıklıkla hilenin var olduğu çevrelerde bulunmaktadır.

IV. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, denetçiler tarafından bireysel olarak öngörülen en önemli hile göstergelerinin (kırmızı bayrakların) ne olduğunu ve denetçilerin sosyo-demografik özelliklerinin hile göstergeleri (kırmızı bayraklar) üzerinde önemli etkiye sahip olup olmadığını karşılaştırmalı analiz çerçevesinde irdelemektedir. Bu kapsamda Londra/İngiltere ve Gaziantep/Türkiye’de faaliyet gösteren denetçilerin finansal tablo hilelerine yönelik algılamalarını değerlendirmeye yönelik saha araştırması yapılmıştır.

4.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacını iki başlık altında özetlemek mümkündür. Bunlardan birincisi, denetçilerin sosyo-demografik özelliklerinin hile göstergeleri (kırmızı bayraklar) üzerinde önemli etkiye sahip olup olmadığını ortaya koymak; ikincisi ise Londra/İngiltere ve Gaziantep/Türkiye’de faaliyette bulunan denetçiler tarafından bireysel olarak öngörülen en önemli hile göstergelerinin ne olduğunu belirlemektir. Araştırma, denetçilere, analistlere ve diğer ilgili taraflara görece olarak önem taşıyan risk göstergeleri üzerine odaklanmıştır. Denetçilerin hile göstergelerinin önem derecesi ile ilgili öngörülerini çeşitli nedenlerle değiştirebilmektedir. Demografik özelliklerin bu konuda etkinliği önceki çalışmalarda da araştırma konusu olmuş ve denetçi algılamaları üzerinde sosyo-demografik özelliklerin farklı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma, en önemli hile riski göstergelerini saptamak üzere, Londra/İngiltere ve Gaziantep/Türkiye’de faaliyet gösteren denetçilere yönelik olarak yapılmıştır. Bu kapsamda tesadüfi değişken yöntemine göre seçilen ve Gaziantep’te faaliyet gösteren 32 yeminli mali müşavir ile Londra’da faaliyet gösteren 30 bağımsız denetçi araştırmanın ana kütesini oluşturmuştur.

4.3 Araştırmanın Metodolojisi

Finansal tablo hilelerine yönelik denetçi algılamalarının irdelendiği araştırma için toplam 32 soruluk anket formu hazırlanmıştır. Anket formu iki kısımdan oluşmakta olup, ilk kısımda katılımcıların sosyo-demografik bilgilerini içeren 7 adet çoktan seçmeli soru; ikinci kısımda ise finansal tablo hilelerine yönelik katılımcıların algılarını ölçmeye yönelik 25 adet 7’li likert ölçekli soru yer almaktadır. Anket formlarına verilen cevaplar SPSS bilgisayar programına aktarılarak veri küütüğü oluşturulmuş ve daha sonra faktör analizi, regresyon analizi, ANOVA testi vb. gibi istatistiksel yöntemlerle elde edilen bulgular analiz edilmiştir.

4.4 Araştırmanın Bulguları

Araştırma kapsamında yer alan denetçilere ilişkin sosyo-demografik özellikler Tablo 4.1’de özetlenmiştir. Çalışmaya katılan denetçilerin sosyo-demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların karakteristik özellikleri bakımından çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Elde edilen bulgulara göre;

Tablo 4.1: Sosyo-Demografik Özellikler

	LONDRA		GAZİANTEP	
	N	%	N	%
1- Eğitim Durumunuz?				
Lise	3	10	-	-
Üniversite	15	50	32	100
Yüksek Lisans-Doktora	12	40	-	-
Toplam	30	100	32	100
2- Yaşınız?	N	%	N	%
25 ve altı	5	16.7	-	-
26-35	10	33.3	4	12.5
36-50	13	43.3	6	18.8
50 ve üzeri	2	6.7	22	68.8
Toplam	30	100	32	100
3- Cinsiyetiniz?	N	%	N	%
Bayan	13	43.3	2	6.3
Bay	17	56.7	30	93.8
Toplam	30	100.0	32	100
4- Bu alanda kaç yıldır çalışmaktasınız?	N	%	N	%
3 yıldan az	20	66.7	2	6.3
3-7 yıl	9	30.0	20	62.5
8-10 yıl	-	-	-	-
10 yıldan fazla	1	3.3	10	31.3
Toplam	30	100	32	100

5. Aşağıdakilerden hangisi sizce daha yaygındır?	N	%	N	%
Hileli Finansal Raporlama	17	56.7	22	68,8
Varlıkların Yanlış Tahsisi	13	43.3	10	31.3
Toplam	30	100.0	32	100
6. Finansal Tablolarda hile ile hiç karşılaştınız mı?	N	%	N	%
Evet	7	23.3	28	87.5
Hayır	23	76.7	4	12.5
Toplam	30	100.0	32	100

- Londra'dan katılan denetçilerin %10'u kolej mezunu, %50'si lisans mezunu ve %40'ı yüksek lisans mezunudur. Gaziantep'ten katılan denetçilerin tamamı ise lisans mezunudur.

- Londra'dan katılan denetçilerin büyük bir kısmı(% 43), 35-60 yaş grubu içinde yer alırken, Gaziantep'ten katılan denetçilerin yarısından fazlası(% 69) 50 yaş üstüdür.

- Londra'daki denetçilerin %43'ü bayan iken, Gaziantep'teki denetçilerin ancak %6'sı bayandır.

- Londra'daki denetçilerin büyük çoğunluğu(%67), 3 yıldan daha az iş tecrübesine sahipken, Gaziantep'teki denetçiler aksine %94'lük oranla 3 yıldan daha fazla iş tecrübesine sahiptir.

- Diğer bir önemli farklılık ise Londra'daki denetçilerin ancak %23'ünün daha önce hile ile karşılaşmış olmasına rağmen Gaziantep'teki denetçilerin %88'inin daha önce hile ile karşılaşmış olmasıdır.

Her iki grupta yer alan denetçilerin sosyo-demografik özellikleri bakımından büyük farklılıklar olmasına rağmen; hilenin yaygın olarak finansal tablo hilesi şeklinde ortaya çıktığı konusunda benzer sonuçlar vermesi dikkat çekici olmuştur.

Tablo 4.2, 4.3 ve 4.4 genel olarak hile risk faktörlerinin önem derecesi ve özellikle de kırmızı bayraklara ilişkin denetçi algılamalarını her iki grup açısından karşılaştırmaktadır.

Tablo 4.2: Hileli Finansal Tablolar için Başlıca Risk Faktörleri

LONDRA/İNGİLTERE		GAZİANTEP/TÜRKİYE	
HİLE RİSKİ FAKTÖRLERİ (Genel Alfa: 0,824)	Grup Ort.	HİLE RİSKİ FAKTÖRLERİ (Genel Alfa: 0,815)	Grup Ort.
F1: Kontrol Çevresinde Yönetim Etkisi (Alfa: 0.70)	5.028	F1: Kontrol Çevresinde Yönetim Etkisi (Alfa: 0.598)	4.156
F2: Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri (Alfa: 0,75)	4.873	F2: Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri (Alfa: 0.681)	3.914
F3: Endüstri Koşulları (Alfa: 0,89)	3.833	F3: Endüstri Koşulları (Alfa: 0.649)	3.456

Tablo 4.2 hileli finansal tablolara sebep olan temel faktörlerin önem derecesine ışık tutmaktadır. Alfa değeri her bir faktörün önem derecesini göstermektedir. Bu bağlamda risk faktörleri önem derecesine göre sıralandığında her iki grup için de ayı bulgular elde edilmiştir. Örneklem grupları arasındaki benzerlik, tablodan da açıkça görüldüğü üzere "Kontrol Çevresi Üzerinde

Yönetimin Etkisi” başlığında toplanan risk faktörlerinin en önemli olduğu yönünde olmuştur. “Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri” ve “Endüstri Koşulları” da sırasıyla diğer önemli faktörleri oluşturmaktadır.

Tablo 4.3: En Fazla Önemli Beş Hile Riski Göstergeleri

LONDRA/İNGİLTERE			GAZİANTEP/TÜRKİYE	
S	Hile Göstergesi Türü	Ort.	Hile Göstergesi Türü	Ort.
1	Yönetimin iç kontrol ile ilgili uygun davranış göstermede başarısızlığı.	5.800	Yönetimin kontrol ve denetim konusunda yetersiz kalması.	4.725
2	Bir işletmenin sürekli olarak iflasın eşiğinde gözükməsi.	5.767	Bir işletmenin sürekli olarak iflasın eşiğinde gözükməsi.	4.638
3	Yönetimin firma borçlarını garanti altında göstermek üzere finansal durumunu olduğundan farklı göstermesi.	5.600	Yönetimin sermaye kazancını yüksek göstermesi için finans departmanına aşırı baskı yapması.	4.638
4	İşletmede geçmişte Mevzuat ihlallerinin yaşanması.	5.500	Yönetimin iç kontrol ile ilgili uygun davranış göstermede başarısızlığı.	4.375
5	İşletmenin sürekli olarak teşvik olanaklarından yararlanması.	5.467	Bir işletmenin yanlış muhasebe uygulamalarına bağlı olarak önemli tazminat ve cezalar ödemesi.	4.375

Tablo 4.3, toplam 25 risk faktöründen denetçi grupları için en önemli 5 hile riski faktörlerini göstermektedir. Londra örneklem grubunda yer alan denetçilere göre “İç Denetim Konusunda Yönetimin Uygun Davranış Göstermede Başarısızlığı” en önemli risk faktörü olarak öngörülmekte iken; Gaziantep örneklem grubunda yer alan denetçilere göre “Yönetimin kontrol ve denetim konusunda yetersiz kalması.” en önemli risk faktörü olarak öngörülmektedir. Her iki grup için de en önemli beş gösterge arasında “İç Denetim Konusunda Yönetimin Uygun Davranış Göstermede Başarısızlığı” ve “Bir işletmenin sürekli olarak iflasın eşiğinde gözükməsi” ortak olarak önemli öngörülmüştür. “Bir işletmenin sürekli olarak iflasın eşiğinde gözükməsi” diğer hile riski göstergeleri de dikkate alındığında en önemli ikinci gösterge olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 4.4: En Az Önemli Beş Hile Riski Göstergeleri

LONDRA/İNGİLTERE			GAZİANTEP/TÜRKİYE	
S	Hile Göstergesi Türü	Ort.	Hile Göstergesi Türü	Ort.
1	İşletmenin sektördeki hızlı değişimler ve teknolojik gelişmelere karşı aşırı hassas olması.	3.667	İşletmenin sürekli olarak teşvik olanaklarından yararlanması.	2.975
2	İşletmenin faaliyet gösterdiği sektörün daralan ve cazibesini kaybeden bir sektör olması.	3.700	İşletmenin bulunduğu sektörde aşırı rekabetin yaşanması ve sektörde yaşanan doygunluk.	3.063
3	İşletmede finansal karlılığı artırmak üzere yeni muhasebe uygulamalarının kullanılması isteği.	3.967	İşletme varlık ve servetinin çok yüksek olması.	3.150

4	Faiz oranlarındaki değişikliklerden işletmenin aşırı etkilenmesi.	4.000	İşletmenin zayıf finansal sonuçlara rağmen potansiyel başarılar elde etmesi.	3.325
5	İşletmenin bulunduğu sektörde aşırı rekabetin yaşanması ve sektörde yaşanan doyunluk.	4.000	İşletmenin faaliyet gösterdiği sektörün daralan ve cazibesini kaybeden bir sektör olması.	3.325

Risk faktörlerinin göreceli önemi açısından en az öneme sahip beş gösterge Tablo 4.4'te listelenmiştir. Londra örneklem grubu için "İşletmenin sektördeki hızlı değişimler ve teknolojik gelişmelere karşı aşırı hassas olması" en az önemli hile riski göstergesi olarak değerlendirilmiş iken; Gaziantep örneklem grubunda, Londra'daki denetçilerin en fazla önemli beş gösterge içerisinde değerlendirmiş olduğu "İşletmenin sürekli olarak teşvik olanaklarından yararlanmasını" en az önemli gösterge olarak değerlendirmiştir. "İşletmenin bulunduğu sektörde aşırı rekabetin yaşanması ve sektörde yaşanan doyunluk" ve "İşletmenin faaliyet gösterdiği sektörün daralan ve cazibesini kaybeden bir sektör olması" her iki grup için de ortak en az önemli göstergelerdendir. Buna göre, her iki denetçi grubunun da genel algıları aynıdır ve bazı göze çarpan göstergeler her iki grup açısından da yüksek sosyo-demografik özellik farklılığına rağmen benzer öneme sahiptir.

Tablo 4.5: Sosyo-Demografik Özellikler ile Hile Göstergeleri Arasındaki İlişki(Londra)

FAKTÖRLER	LONDRA/İNGİLTERE		
	Sosyo Demografik Özellikler	f	p
Kontrol Çevresi Üzerinde Yönetimin Etkisi	Eğitim	3.776	0.102
	Cinsiyet	2.197	0.232
	İş tecrübesi	4.064	0.091
Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri	Cinsiyet	1.313	0.440
	Eğitim	1.480	0.385
	Yaş	0.547	0.845
Endüstri Koşulları	İş tecrübesi	1.600	0.351
	Eğitim	1.782	0.203
	Yaş	0.929	0.584
	Cinsiyet	0.822	0.663
	İş tecrübesi	3.929	0.026

Tablo 4.5, Londra'da faaliyet gösteren denetçiler için, sosyo-demografik özellikler ile hile riski faktörleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı sonucunu veren ANOVA testi sonucunu göstermektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, endüstri koşulları ile iş tecrübesi arasında önemli bir ilişki söz konusu olmaktadır ($p < 0,05$ ve $f = 3,929$). Demografik özellikler ile diğer hile riski faktörleri arasında ise anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu nedenle Londra'ki denetçilerin demografik özelliklerinin, denetçilerin hile riski faktörleri algulamaları üzerinde önemli bir etkisi olmamaktadır.

Tablo 4.6: Sosyo-Demografik Özellikler ile Hile Göstergeleri Arasındaki İlişki (Gaziantep)

FAKTÖRLER	GAZİANTEP/TÜRKİYE		
	Sosyo-Demografik Özellikler	f	p
Kontrol Çevresi Üzerinde Yönetimin Etkisi	Yaş	3.972	0.004
	Cinsiyet	8.759	0.000
Operasyonel ve Finansal İstikrar Özellikleri	Yaş	3.456	0.008
	İş tecrübesi	3.158	0.013
Endüstri Koşulları	Yaş	4.537	0.002
	İş tecrübesi	5.571	0.001

Tablo 4.6, Gaziantep’ teki denetçilerin sosyo demografik özelliklerinin hile konusunda öngörülerini etkileyip etkilemediğini saptamak üzere ANOVA testi sonuçlarını göstermektedir. Gaziantep örneklemindeki sonuçlar, denetçilerin sosyo-demografik özellikleri ile hile göstergeleri arasında anlamlı bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Londra örnekleminin tersine, 0,01’in altında p değeri elde edilmiştir. Buna göre, Gaziantep örneklemindeki katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin öngörüler konusunda etkili olduğu sonucuna ulaşılabilir. Bu nedenle, yaş, cinsiyet ve iş tecrübesi gibi faktörlerin denetçilerin hile göstergelerine bakış açılarında etkili olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

4.5. Bulguların Değerlendirilmesi

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, iç ya da dış kontrol çevresi üzerinde yönetimin etkisi bir şirket için hile riskine sebep olabilir ve bu şirket için incelenmesi gereken en önemli göstergedir. Enron, Maxwell vb. gibi hile ile ilgili olaylar hatırlanacak olursa, yöneticilerin denetçiler üzerindeki baskısı şirketleri iflasa sürüklemiştir. Denetçilerin yöneticiler tarafından işe alınması gerçeği şirketin devamı için büyük bir risktir. Denetçilere, şirketin denetimi konusunda yüksek bağımsızlık imkanı verildiğinde hile riski azalacaktır. Kontrol çevresi üzerinde yönetimin etkisi faktörü içinde yer alan göstergeler arasında özellikle de “Yönetimin İç Kontrol ile İlgili Uygun Davranış Gösterme Yetersizliği” ve “Örgütsel Kontrolün Tespitindeki Zorluklar”, hile riskinden korunmada, kontrolün saptanmasının ve bu kontrol sistemi ile yönetim arasındaki ilişkinin önemini göstermektedir.

“Bir işletmenin sürekli olarak iflasın eşiğinde gözükmesi.” en önemli göstergelerden biri olarak pay sahibi kimseleri hile olup olmaması konusunda uyarmaktadır. Genellikle, iflas beklentisi durumu finansal tablolarda hile yoluyla saklanmaktadır ve söz konusu gösterge yardımıyla hükümet denetçilerini, finansal tablolarda aşikar hale gelen iflas durumunda diğer pay sahiplerini önlem almaları konusunda uyarmada etkili olmaktadır.

“Yönetimin firma borçlarını garanti altında göstermek üzere finansal durumunu olduğundan farklı göstermesi” ise özellikle de bankalar ve kredi şirketleri için derecelendirme yaparken de kullanılan ayrı bir önemli gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Denetçilerin, “Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlış Beyanlar” ile “Varlıkların Yanlış Tahsisinden Kaynaklanan Yanlış Beyanlar” arasında en yaygın hile tipiyle ilgili denetçi algılarını inceleyen sorunun bulguları,

%55 oranında “Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanan Yanlış Beyanlar” lehine sonuçlanmıştır. Daha fazla iş tecrübesi olanlar arasında, “Finansal Tabloların Hileli Olarak Sunulmasının”, “Varlıkların Yanlış Tahsisinden Kaynaklanan Yanlış Beyanlardan” daha yaygın olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın diğer bir amacını oluşturan, sosyo-demografik özellikler ile hile riski göstergeleri arasında, denetçi algılamaları bakımından bir farklılık olup olmadığı yönündeki tesbitler de ayrı ayrı değerlendirilmelidir. Buna göre, her iki denetçi grubu için, iş tecrübesi ve hile riski göstergeleri arasında bir ilişki sözkonusu olup, iş tecrübesinin hile riski algılamalarını etkilediği sonucu ortaya çıkmıştır. Ancak yaş ve cinsiyet ile ilgili özellikler bakımından Gaziantep’teki denetçiler için anlamlı bir ilişki söz konusu iken, Londra’daki denetçiler için yeterli anlamlılık söz konusu olmamıştır.

V- SONUÇ

Bu çalışmada denetçiler için en iyi rehber kaynaklardan olan SAS 82 standartlarından yola çıkarak, denetçilerin hile riski göstergelerine ilişkin farklı algılamalarını ortaya koyabilmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Denetçiler Gaziantep ve Londra’dan seçilmiştir. Ayrıca çalışmada denetçilerin algılarının demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. “Kontrol çevresinde yönetimin baskısı” en etkin faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu sonuç yönetim kurulu ile denetim komitesi arasındaki ilişkilerin önemini ortaya koymaktadır.

Kontrol sistemi yöneticiler tarafından etki altına alındıkça hile riski büyük artış göstermektedir. Londra’daki denetçiler için “Yönetimin iç kontrol konusunda doğru yaklaşımı sergileyememesi” en önemli hile riski göstergesi olurken; Gaziantep’teki denetçilere göre “Örgütsel kontrolün uygulanmasındaki zorluklar” en önemli risk göstergesi olarak algılanmaktadır. Bir finansal ve operasyonel durgunluk özelliği olan “Ani iflas tehlikesi” ise her iki denetçi grubu tarafından en önemli ikinci gösterge olarak belirtilmiştir. Bu durum iflas pozisyonuna gelmiş bir şirketin finansal baskı altında hile riskini artırdığını göstermektedir. “Yüksek rekabet/pazar doygunluğu ve düşen kar marjları” ile “küçülen sektördeki firma” faktörleri ise her iki denetçi grubu tarafından en az hile riski taşıyan göstergeler olarak belirtilmiştir. Buradan hile riskinin firmanın içinde bulunduğu sektörle çok fazla ilgisinin olmadığı sonucu çıkarılabilmektedir.

Örneklem gruplarının demografik özellikleri arasındaki farklılıklar çalışmaya büyük değer katmıştır. Çünkü farklı özelliklere sahip grupların verdikleri cevaplar değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, demografik özellikleri ne kadar çok farklılık gösterse de denetçilerin temel yaklaşımlarının çok benzer olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra, özellikle Gaziantep’teki denetçilerin iş tecrübeleri, cinsiyetleri ve yaşları gözönüne alındığında, risk faktörleri algılamaları arasında küçük değişikliklere rastlamak mümkün olmuştur. Bununla birlikte demografik özellikleri benzer olan deneklerde daha benzer algılar olduğu gözlemlenmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, denetçilerin sosyo-demografik özellikleri dikkate alınarak finansal tablo hilelerinin önlenmesinde denetçilere yardımcı olabilecek

risk faktörlerine ilişkin denetçi algılamalarını karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu araştırma iki şehir/ülke'deki sınırlı sayıdaki denetçi üzerinde uygulanmıştır. Bu alan üzerinde daha kapsamlı denetçi, analist ve araştırmacıdan oluşan bir örneklem grubu ile başka çalışmalar da yapılabilir. Daha sonraki çalışmalar için diğer bir öneri de daha kapsamlı bir çalışmayla denetçilerin algılarının SAS 99 hile riski göstergeleri ile değerlendirilmesi olmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abdul Majid, G.F.A. and Tsui, J.S.L. (2001), "An Analysis of Hong Kong Auditors' Perceptions of the Importance of Selected Red Flag Factors in Risk Assessment", *Journal of Business Ethics*, Vol. 32, pp. 263-274.
- AICPA (1997), *Statement of Auditing Standards (SAS) No. 82. Consideration of Fraud in a Financial Statement Audit*, AICPA, New York.
- Ansah, S.O., Moyes, G.D., Oyelere, P.B. and Hay, D. (2002), "An Empirical Analysis of the Likelihood of Detecting Fraud in New Zealand", *Managerial Auditing Journal*, Vol. 17 No. 4, pp. 192-204.
- Apostolou, B.; Hassell, J.; Webber, S. (2001a): *Management Fraud Risk Factors: Ratings by Forensic Experts*, *The CPA Journal*, October; pp. 48-52.
- Apostolou, B., Hassell, J., Webber, S. and Summers, G. (2001b), "The Relative Importance of Management Fraud Risk Factors", *Behavioral Research in Accounting*, Vol. 13, pp. 1-24.
- Beasley, M.S., Carcello, J.V., and Hermanson, D.R. (1999), *Fraudulent Financial Reporting: 1987-1997, An Analysis of U.S. Public Companies*, COSO, New York.
- Bell, T., and Carcello, J. (2000). *A Decision Aid for Assessing the Likelihood of Fraudulent Financial Reporting*. *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 9(1), pp.169-178.
- Braiotta, Louis (2004), *Audit Committee Handbook*. NJ, USA: John Wiley and Sons, Incorporated.
- Burns, S. (1997), "The Honourable Fraudsters", *Accountancy*, September, 39., pp. 38-47
- Heiman-Hoffman, B.V., Morgan, P.K. and Patton, M.J. (1996), "The Warning Signs of Fraudulent Financial Reporting", *Journal of Accountancy*, October, pp. 75-76.
- Knapp, C.A. and Knapp, M.C. (2001), "The Effects of Experience and Explicit Fraud Risk Assessment in Detecting Fraud with Analytical Procedure", *Accounting, Organizations and Society*, Vol. 26, pp. 25-37.
- Loebbecke, J.K., Eining, M.M. and Willingham, J.J. (1989), "Auditors' Experience With Material Irregularities: Frequency, Nature, and Detect-Ability", *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, Vol. 9, pp. 1-28.
- Madura, J. (2004), *What Every Investor Needs to Know about Accounting Fraud*. McGraw Hill Comp.
- Montgomery, Daniel D., Beasley Mark S., Menelaides Susan L., and Palmrose Zoe-Vonna (2002): "Auditors' New Procedures for Detecting Fraud", *The Journal of Accountancy*, 193.
- Moyes, G.D. and Hasan, I. (1996), "An Empirical Analysis of Fraud Detection Likelihood", *Managerial Auditing Journal*, Vol. 11 No. 3, pp. 41-46.
- Nieschwietz, R.J., Schultz, J.J. and Zimbelman, M.F. (2000), "Empirical Research on External Auditors' Detection of Financial Statement Fraud", *Journal of Accounting Literature*, Vol. 19, pp. 190-246.

- Reinstein, A.; R. J. Dery (1999), AICPA Standard Aids in Detecting Risk Factors for Fraud, *Healthcare Financial Management*, Oct; 53: pp. 48-50.
- Rezaee, Zabihollah (2005), Causes, Consequences, and Deterrence of Financial Statement Fraud, *Critical Perspectives on Accounting*, 16., pp. 277-298
- Romney, B.M., Albrecht, W.S. and Cherrington, D.J. (1980), “Auditors and The Detection of Fraud”, *The Journal of Accountancy*, May, pp. 63-69.
- Wells, Joseph T. (2004), *Corporate Fraud Handbook; Prevention and Detection*; John Wiley&Sons; New Jersey.
- http://www.acefe.com/fraud/case-examples/casesummary_adelphia.asp
- <http://www.adelphiafraudinfocenter.com/information.php>
- <http://www.aicpa.org>

Perceptions Of Auditors In Prevention From Financial Statement Fraud

This research attempts to find out whether there is an affect of demographic factors on the perceptions of auditors on the significance level of fraud risk indicators depending on the general ones at SAS 82. Additionally, which of these indicators and factors has more significance than the others was the other question to answer. For this reason, this research consist a survey implementation to analyse the data of answers collected from the auditors from various demographic characteristics. In general, auditors' perceptions differ in terms of their demographic factors about specific fraud risk indicators whereas the majority of view is similar for the participants on the general risk factors comparing them in terms of their work country.

It is possible to summarize the purpose of this study under two headlines. The first one is to find out the potential effect of demographic characteristics of the auditors on the perceptions of the relative importance of fraud risk indicators and the second one is to determine the most significant fraud risk indicators for the sample groups of auditors who are from Turkey and the UK. This research is primarily focusing on highlighting the relatively more significant indicators to guide examiners, auditors, analysts and other related parties. Auditors may have different perceptions of the significance of fraud indicator levels by many factors. Although the demographic characteristics are searched to be whether effective factor or not in determination of fraud risk indicators by the auditors' perceptions in the results of previous empirical studies, the results of these researches do not give a precise conclusion on this subject.

The results imply that management influence over either internal or external control environment can cause a fraud risk for a company and it is the most significant indicator to examine. The managers are employing the auditors and this fact is a great risk for the maintenance of a company. As long as the auditors are given a high dependency in the control of the company, there would be less fraud risk. Particularly, "Management Failure to Display Appropriate Attitude about Internal Control" and "Difficulty in Determining Organisational Control" are the most significant indicators within the management's influence over the control environment factor suggest that the determination of control and the relation between the managers and that control system has a great importance in preventing from fraud risk.

This study has presented and concluded a general idea regarding the relation between socio demographic characteristics of auditors and their perceptions of fraud risk indicators. In this research, despite the fact that the sample auditors have a considerable different demographic characteristic, their perceptions are very similar in general and not very much different in the specific basis. Saying this, the difference within the same group of samples suggest that the perceptions differ slightly in terms of work experience, gender and age in particular for the Turkish respondents. On the

other hand, it is another fact that the more similar demographic characteristics involve, the more similar perceptions are found.

Osmanlı Mahallesinde Gündelik Hayat (17. Yüzyılda Gaziantep Örneği)

Everyday Life in Ottoman Neighborhood (The Example: Gaziantep in 17th Century)

İsmail KIVRIM*

Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Özet

Osmanlı şehrinde mahalle sosyal ve fiziki bir birimdir. Mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını teşkil eden mahalleyi imamlar idare etmişlerdir. Mahallede gündelik hayat, devletin koymuş olduğu bir takım kurallar ile halkın benimsediği örf ve adetlere göre şekillenmiştir. Evlilik, hastalık, cenaze gibi işler mahallelinin ortak katıldığı eylemlerdir. Mahallelinin, avarız vergisi vermek, cinayetlerin faillerini bulmak veya bulamadıkları takdirde diyet ödemek gibi ortak sorumlulukları da bulunmaktadır. Mahallede ikamet edenler komşularını gayriahlâkî davranışlarından dolayı uyarabilir veya mahalleden ihraç edebilirlerdi. Mahalleye yeni katılmak isteyen, mahallelinin kefaleti olmadan oraya yerleşmezdi.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, mahalle, gündelik hayat.

Abstract

District is a social and physical unit in a typical Ottoman city. Imams managed the districts which constitute the first step of municipal, civilian and the judiciary constitute. Everyday life in the districts is based on a number of rules to put the government and customs of the people. Some activities like marriage, illness, and funeral are actions that inhabitants of a district participate in common. Inhabitants of district have some responsibilities, as well such as to give the idled tax, to find the perpetrators of the murder or if they do not find to pay an equivalent. People who reside in the district could warn their neighbors because of the immoral behavior and could send them from the district. Who want to join a district could not have settled there without the bail of parish.

Key Words: Gaziantep, district, everyday life.

Giriş

* *Yazışma Adresi: Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-posta: ikivrim@hotmail.com*

Mahalle, şehirdeki en küçük yerel birim, en küçük idari ünite olarak fiziksel ve sosyal mekân gelişiminin başta gelen belirleyicilerden biridir. Gelişmiş İslâm şehirlerinde işlevsel ve sosyal bütünlüğü olan birimler şeklinde karşımıza çıkan mahalleler, İslâm tarihinin erken dönemlerinden bu yana şehir tanımında önemli yeri olan fizikososyal olgulardır.¹

Osmanlı şehirleri, konut tasarımı, iklim ve Türklerin yerleşme şekillerine göre bazı ayrıcalıklara sahip olsa da, genelde bir mescit etrafında oluşan fiziksel yapısı, konut ve yol ilişkileri, çıkmaz sokaklarıyla, İslâm şehirlerinin genel özelliklerini taşır. Bu husus Osmanlı toplumunun, İslâm kurallarına yüzyıllar boyu uymasıyla ortaya çıkmıştır.²

Osmanlı şehrinin en önemli özelliği, fiziksel ve sosyal yönden klâsik İslâm şehri gibi mahallelere bölünmesidir. Bu bölünme toplumdaki etnik ve dinî ayrılıklardan kaynaklanmaktadır.³ Ancak genelde çeşitli dini gruplar aynı mahallede yaşasalar da bu, aslında mutlak bir kural değildir. Bu durum daha çok mahallenin, Osmanlı şehir toplumunda ortak yaşam alanı olarak ifade edilen bir toplumsal ve mekânsal birim olarak algılanmasıyla ilgilidir.⁴ Mahkeme kayıtlarında, İslâm şehirlerinde görülen bu uygulamanın aksine, Osmanlı şehirlerinde farklı etnik ya da dinî grupların, aynı mahalleyi yaşam alanı olarak tercih ettiklerine dair çok sayıda örnek mevcuttur.⁵

Mahalle teriminin Osmanlı şehri için üç temel anlamı vardır. İlk anlamıyla mahalle, şehir ve kasabalarda benzer özellikler taşıyan kişilerin birlikte yaşamlarını sürdürdükleri bir mekândır. İkinci anlamıyla birbirlerini tanıyan, adeta bin kişilik bir aile gibi, birbirinin hakkını koruyan ve bütün sorunlarını kendi içlerinde halleden,⁶ bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşan ve aynı mescitte ibadet eden bir cemaattir.⁷ Üçüncü anlamı ile mahalle tahrir defterlerinde adları tek tek kaydedilmiş vergi mükelleflerinin oluşturduğu bir topluluktur.⁸

*Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü e-posta: ismail.kivrim@giresun.edu.tr

¹ Doğan Kuban, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, İst. 1994, s. 242.

² Kuban, "Mahalleler: Osmanlı Dönemi", s. 242.

³ Doğan Kuban, "Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler", *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 166.

⁴ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle", *İÜ. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, s. 95.

⁵ İsmail Kıvrım *Şer'îye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670-1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005, s. 135-147.

⁶ Turgut Cansever, "Osmanlı Şehirciliği", *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul 1997, s. 139.

⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 69.

⁸ Hülya Taş, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006, s. 110.

Bu araştırmada; Gaziantep mahkeme kayıtlarından faydalanılarak 17. yüzyılda Osmanlı şehrinde bir yerleşim birimi olan mahallede günlük hayat ile ilgili hususlar ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I-Mahalle Yönetimi

Osmanlı mahallesi mescit veya cami etrafında gelişmiştir. Mülkî, beledî ve adlî teşkilâtın ilk basamağını teşkil eden mahalleyi imamlar idare etmişlerdir.⁹ Şehrin idarecisi olan kadı, kazasker tarafından atanırken, imam bizzat padişah tarafından bir beratla tayin edilmektedir. Bu da onun devlet ve halk nazarında ne derece büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir.

Tanzimat devrine gelinceye kadar imam devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlusuydu. Bunların dışında en önemli asli görevi ise din adamlığı idi. Mahalle sakinlerinin sicillerini tutmak, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi sosyal olaylarda üzerine düşenleri yapmasının yanında, mahallenin huzurunu bozanlarla mücadele ve ev basmaya kadar varan ahlâki denetimi yerine getirme işini de üstlenirdi. İmamlar, kadıların yerine getirmesi gereken birçok işlerde onların doğal yardımcılarıydı. Mahallenin düzen ve inzibatının sağlanması,¹⁰ içki içenlerin ve fuhuşla uğraşanların tespit edilerek mahalleden sürülmesi,¹¹ mahallelinin gerekli İslâmî adap içinde yaşamlarını sürdürmeleri, dinî vecibeleri yerine getirmeleri, özellikle imamlar tarafından gözlenirdi. İmamlar ayrıca vakit namazlarının da ihmal edilmemesini sağlardı.¹² İmam, mahalle halkına yaşayışı ile örnek olması, her yaşta insana rehberlik etmesi yanında mahallelinin aralarındaki sorunları çözmede, herhangi bir olay neticesinde arası bozulan kişileri barıştırmada etkili rol oynardı. İmamlar mahallenin eğitim-öğretim işlerinden de sorumluydular.

İmamlar görevleri gereği vakitlerinin büyük bir kısmını mahallede geçirirlerdi. Bu nedenle mahallede olup bitenlerden haberdar olurlar ve yaşayanlar hakkında tam bir bilgiye sahiptirler. Doğal olarak mahallede yaşayanlar hakkında bilgi alınması gerektiğinde, devletin resmi görevlisi ve din adamı olan imamlara sorulmaktadır. Örneğin Akyol Mahallesinden Recep, yine aynı mahalleden olan Mehmet'i gece damında görüp yakalamak istediğinde kaçması üzerine mahkemeye çıkartıp hakkında şikâyetçi olunmuştur. Fakat olayın görgü tanığı olmayınca

⁹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul 1936, s. 103.

¹⁰ İstanbul'a taşra vilayetlerden bila fermansız ev göçü ile gelenlerin mahalle imamları tarafından teftiş edilip zabıtaya bildirilmesi istenmiştir. Gaziantep Şer'iyeye Sicili [=GŞS] 104-192/1 (Evâsıt-ı Şevval 1160/15-24 Ekim 1747).

¹¹ Tövbe Mahallesi imamı Molla Halil ve mahalle ahalisi, yine aynı mahalle ahalisinden Halil'in eşi Ayşe'nin fahişelik yaptığından mahalleden ihracını talep etmişler ve kadı'da bu isteğe uyarak ihracını sağlamıştır. GŞS 31-9/2 (9 Şevval 1084/17 Ocak 1674).

¹² Kürkcüyan Mahallesi imamı Molla Ebu Bekir ve diğer mahalle ahalisi, yine aynı mahalleden Bektaş'ı, namaz kılmadığından, kuşbaz ve yaramaz bir kişi olduğundan mahalleden mahkeme aracılığı ile sürdürmüşlerdir. GŞS 34-100/2 (Evâ'il-i Receb 1091/28 Temmuz-7 Ağustos 1680). Ayrıca mahalle imamların görevleri için bkz. Ziya Kazıcı, "Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S. 3, s. 29-35; Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 8.

Mehmet hakkında bilgi alınması için mahalle imamı olan Molla Halil'e ve mahalle halkına sorulmuştur. Onlar da Mehmet'in iyi bir kişi olduğunu şu ana kadar suç işlemediğini bildirmişlerdir.¹³

Mahalle imamlarının bir diğer görevleri de mahallede evlenecek çiftlerin nikâhlarını kıymak ve cenaze defin işlerini gerçekleştirmektir.¹⁴ Nikâh ve cenaze işlerinden belli bir ücret alınması sebebiyle, Gaziantep'te birden fazla mescit ve caminin bulunduğu mahallelerde imamlar arasında çekişmeler yaşanmıştır. Buna örnek verecek olursak Şarkıyan Mahallesinde bulunan Hasan Mescidi'nin imamı Ali Halife ile sonradan inşa edilen Mağara Mescidi'nin imam vekili arasındaki nikâh akdetme anlaşmazlığını verebiliriz.¹⁵ Bir diğer örnek ise Kurb-i Şehreküstü Mahallesinde Ramazan Efendi Camii imamı es-seyyid Molla Ahmet ile yine aynı mahallede Kılıçoğlu Hamza Bey Camii imam vekili Hafız Molla Said'in fuzulen nikâh akdi ettiği hakkındaki şikâyetir.¹⁶

Birden fazla mescit ve cami bulunan mahallelerde imamların mahalle işlerini sokak sokak paylaştıkları görülmektedir. Bunu Kılıçoğlu Hamza Bey Camii imam vekili Hafız Molla Said'in savunmasında görmekteyiz. Molla Said: “*Kılıçoğlu Hamza Bey Camii inşası Ramazan Efendi Camii binasından önce olup Kılıçoğlu Hamza Bey'in Camii'ne yakın civarlar olan Dervişoğlu sokağının kible tarafındaki Kutlar ve Dâioğlu sokağının kendi canibi kiblesindeki kapılar ve Köse Osman evine varınca, Suhteoğlu sokağının büyük ucuna varınca, şimalen (kuzey) ve kibleten (güney) cami-i mezkûr kiblesinde olan kapılar Kılıçoğlu Mahallesine varınca kadimden düstur olup bu minval üzere mukaddimen cemaatin nikâhlarını Hamza Bey'in imamları akdede gelmiştir*” demektedir.¹⁷

Mahalle halkı gerektiğinde imamı kontrol eder ve istenmeyen durumları kadıya intikal ettirirlerdi. Dolayısıyla mahalle halkının istemediği bir kişinin mahallede imamlık yapması mümkün değildir. Örneğin İbn-i Şeker Mahallesi ahalisi Uğurlu Hacı Mescidi'nin imamı Şaban Halife'nin ehil olmadığından dolayı görevinden alınmasını istemişlerdir. Mahallelinin bu isteği üzerine Şaban Halife görevden alınırken yerine yine mahallelinin tercihi olan Şeyh Ömer atanmıştır.¹⁸ Bir diğer örnek ise Hayık Müslüman Mahallesi ahalisinin mahalle mescidinin imamı ve vakfının mütevellisi olan İbrahim'i şikâyetleridir. İmam İbrahim, *nâ-muhal olduğundan ve vakfın malını ekl (yemek yeme) ve bel' (yutma) etmesinden dolayı görevinden alınıp yerine Molla Hasan atanmıştır*.¹⁹ Mahalle ahalisi genellikle

¹³ GŞS 33–335/1 (4 Zî'l-ka'de 1084/10 Şubat 1674) Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 25–114/3; GŞS26–66/1; GŞS 26–117/1; GŞS 26–140/3; GŞS 27–77/2; GŞS 27–93/2; GŞS 43–36/1; GŞS 47–230/1.

¹⁴ GŞS 108-121.

¹⁵ GŞS 94-263-262 (10 Rebî'ü'l-âhir 1152/ 17 Temmuz 1739).

¹⁶ GŞS 127–147/2 (Evâ'il Şaban 1186/28 Ekim 1772).

¹⁷ GŞS 127–147/2.

¹⁸ GŞS 31-46/3 (Evâsıt-ı Şaban 1085/9-18 Kasım 1674).

¹⁹ GŞS 31-45/3 (Evâhir-i Safer 1085/26 Mayıs-4 Haziran 1674).

imamları, kendi heva ve hevesinde olub eda-i hizmet etmeyüb,²⁰ nâ-muhal olub imamet-i merkumeye istidadı olmamağla,²¹ nâ-ehil olduğundan maada hizmetinde kusuru olmağla²² diye şikâyet ederek yukarıdaki örneklerde olduğu gibi görevlerine son verilmesini sağlamışlardır.

İmamların vazifelerinin dinî işler ile kısıtlı olmadığı ve genelde mahallenin yönetimiyle ilgili vazifelerinin daha ağırlıklı olduğu görülmektedir. II. Mahmut zamanında kurulmaya başlanan muhtarlık teşkilâtı ile imamların yöneticilik görevleri giderek ikinci plâna düşmüştür. 1829 yılında başlanılan muhtar seçme işi, asırlardır mahalle işleriyle uğraşan imamların, bu vazifelerine tedrici bir surette son vermiştir.²³

Osmanlı şehirlerinde mahalleler yalnızca imam tarafından temsil edilmiyordu. Duruma ve yerine göre, mahalle avarız vakfı mütevellileri ve mahallelinin seçtiği kişiler tarafından da temsil edilmektedir. Bu dönemde, şehir halkının vermekle yükümlü oldukları avarız, nüzul, tekâlif-i şakka (açıklama) gibi vergilerin hane başına alınacak miktarın belirlenmesinde, bazı kimselerin karışıp halka zulmederek fazla akçe aldıkları tespit olunmuştur. Bunun üzerine şehir halkının ittifakıyla her mahalle, kendi mahallesinden mutemet (güvenilir), dindar ve müstakim (doğru) bir kimseyi vekil seçerek mahkemede tescil ettirmiştir. Şehre varid olan avarız, nüzul vesâir tekâlif-i şakka gibi işlerin bu vekiller aracılığı ile yapılması kararlaştırılmıştır.²⁴ Vekil seçilenlerin unvanlarına baktığımızda yarıdan fazlasının dinî ve ilmî unvanlar taşıdığını görürüz. Bunlardan hacı unvanlı 14, molla, seyyid ve çebebi unvanlı 2, çavuş ve bey unvanlı birer kişi vardır. Diğer 16 kişi ise herhangi bir unvana sahip olmayan sıradan kişilerdir.²⁵ Bu durum halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime katkısının bir ifadesi olarak da görülebilir. Bir ölçüde muhtarlığa geçiş de diyebiliriz.

II. Mahalleyi Oluşturan Halk ve Nüfus

Gaziantep'te 17. yüzyılın ikinci yarısında mahalle içinde bir statü farklılaşmasının oluşmadığı, değişik zümrelerden, zengin fakir her seviyede ailenin farklı büyüklükteki konutlarda yan yana yaşadıkları görülmektedir.²⁶ Mahalle halkının ekonomik, dinî ve sosyal hayatının mahalle içinde belirgin bir sınıflaşmaya yol açacak derecede farklılaşmadığı, Müslim-gayrimüslim, ilim adamı, tâcir, zanaatkâr ve devlet memurlarının aynı mahallede bir arada yaşadıklarını, yüzyılın sonlarına ait olan ve şehirdeki vergiden muaf askerî sınıfın belirlenmesini konu

²⁰ GŞS 18-80/1; GŞS 30-389/3.

²¹ GŞS 171-25/1.

²² GŞS 171-136/1.

²³ Musa Çadırıcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme" *Belleten*, C. XXXVI, S. 135, Ankara 1970, s. 412.

²⁴ GŞS 57-109, 110, 11, 179, 180, 181, 182 (Evâ'il-i Cemâziye'l-âhir 1118/ 10-19 Eylül 1706).

²⁵ Mahallelerin seçtikleri vekil listesi için bkz. Ek 1.

²⁶ Kıvrım, *Konya ve Ayıntâb*, s. 203-213.

edinen kayıttan görmekteyiz.²⁷ Bu belgede şehrin üst düzey yöneticilerinin bazılarının hangi mahallelerde ikâmet ettikleri de tespit edilmektedir. Şehrin kadısı ve Mevlevihane şeyhi²⁸ Cevizlice Mahallesinde otururken, mahkeme kâtibinin biri Kurb-i Molla Ahmet diğeri de Tarla-yı Atik Mahallesinde, şehirdeki üç müderris ise, İbn-i Şeker, İbn-i Eyüb ve Tarla-yı Cedid mahallelerinde, Türkmen Ağası ve Erzurum Gümrükçüsü Şehreküstü Mahallesinde oturmaktadırlar. Her mahallede imam, müezzin, hatip, askerler ve dinî imtiyaz sahibi seyyidler oturmaktadır.²⁹

Gaziantep mahalleleri genellikle kalenin etrafında kurulmuştur. 16. yüzyılda varlığı tespit edilen 29 mahalleden bir kaç haric hemen hepsi bir cami veya mescit adıyla anılmaktadır.³⁰ Osmanlı şehirlerinde bir cami, mescit veya medrese kendi etrafındaki evlerle bir mahalle teşkil ederken, Gaziantep'te bir mahallede bir cami ve birkaç mescit, bazen de bir mahallede 4-5 mescide rastlanmaktadır.³¹ 17. yüzyılda bu mahalleler, cami ve mescit adlarından çok kişi ya da yer adlarıyla anılmaktadır.

Evliya Çelebi 1671 yılında Gaziantep'in 32 mahallesi³² olduğunu belirtmesine karşılık 1650–1700 yıllarında 56 mahalle ismi tespit edilmiştir.³³ Mahallelerin 13'ü diğeri mahallelerin genişlemesi sonucunda etrafına kurulan mahallelerdir. Bunlar, hangi mahallenin uzantısı olduklarının bilinmesi için kurb (yakın) kelimesi ile anılmaktadır. Bu mahallelerden Kurb-i Bostancı 1673, Kurb-i Kanalcı, Kurb-i Cevizlice, Kurb-i Kayacık, Kurb-i Kozanlı, Kurb-i Molla Ahmed, Kurb-i Şehreküstü, Kurb-i Tarla-yı Cedid ve Zincirli Kuyu Kurbu 1676, Kurb-i Beg, Kurb-i Hayık Baba 1686³⁴ ve Kurb-i Ali Neccar, Kurb-i Hızır Çavuş Bostanı mahalleleri ise 1700 yılı avarız kayıtlarında ilk defa geçmektedir.³⁵ Ayrıca bu dönemde avarız hane kayıtlarında geçmeyen ve şer'iyeye sicillerinde yer alan mahalleler; Araplar, Ayıntâb Kal'ası, Demirci, Emir Dede Zaviyesi, Kürt Tepe, Molla Ahmet ve Yarıcık'tır. Bu da gösteriyor ki Gaziantep'te mahallelerin etrafındaki boş arsalar, muhtemelen köylerden göç edenler tarafından evler yapılarak mahallenin büyümesini ve genişlemesini sağlamışlardır. Mahallenin büyümesinin yani nüfusunun artmasının bir diğeri nedeni de bir kısım Türkmen ailesinin devlet eliyle iskân edilmesidir.³⁶

²⁷ GŞS 48-167, 161. Bkz. Ek 2.

²⁸ GŞS 26-48/3.

²⁹ GŞS 48-167, 161.

³⁰ Bkz. Ek 3.

³¹ Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 77.

³² Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935, s. 352–359.

³³ Bkz. Ek 4.

³⁴ GŞS 37-12/1.

³⁵ Bkz. Ek 3.

³⁶ GŞS 40-111/1 (Evâhir-i Safer 1104/31 Ekim 1692).

Tablo 1: 17. yüzyılda Gaziantep Mahallelerine İskân Edilen Türkmen Sayısı

S no	Mahalle adı	Kişi Sayısı	S no	Mahalle adı	Kişi Sayısı
1	Akyol	1	11	Kayacık	6
2	Ali Neccar	3	12	Kozanlı	5
3	Boyacı	2	13	Kurbu Molla Ahmet	2
4	Cevizlice	1	14	Kürkciyan	1
5	Çukur	2	15	Kürtünciyan	1
6	Ehlicefa	3	16	Sengitavil	1
7	Hayık Baba	1	17	Şarkıyan	7
8	Hayık Zimmiyan	3	18	Şehreküstü	22
9	İbn-i Eyüb	1	19	Tarla-yı Atik	3
10	Kanalıcı	4	20	Tarla-yı Cedid	1
Toplam					86

Mahallenin nüfusunun arttığını gösteren bir diğer göstergede mahalle mescidinin camiye çevrilmesidir. Mescidin minber ilâvesiyle cami haline getirilmesi, mahallenin nüfusunun artması ve yakında caminin olmaması neticesinde gündeme gelmektedir. Camiye çevirme başvurusu kadının arzıyla bildirilir ve minber konulması (vaz'ı) padişahın izniyle gerçekleştirilirdi.³⁷

Bu dönemde mahallelerin nüfuslarının belirlenmesinde en önemli veri avarız hane sayılarıdır. 1646³⁸ yılında şehirdeki mahallelerin avarız hane sayısı 269, 1676³⁹ yılında 239,75 ve 1700 yılında da 197,5 hanedir.⁴⁰ Avarız hanesi sayısında sürekli azalma olmuştur. 17. yüzyılın sonunda savaşlar nedeniyle halkın perakende ve perişan olmasından dolayı diğer illerde olduğu gibi Gaziantep'te de 100 avarız

³⁷ Tövbe Mahallesinde Şirvanî Mehmet Ağa mescidinin, cemaatinin çok olması, yakınında da caminin bulunmaması ve Müslümanların Cuma sevabından mahrum kalmaları nedeniyle, Şirvanizâde mescide minber inşa edip, Cuma namazının kılınmasını istemiştir. Gerekli izin verilmesiyle mescit cami olmuştur. GSS 171 -126/4 (Evâ'il-i Muharrem 1084/18-27 Nisan 1673); Kozluca Mahallesinde Ayıntâb Sancak Bey'i Mustafa Ağa tarafından 1048/1638 yılında yaptırılan mescit, 17 Safer 1087/4 Mayıs 1676'da camiye çevrilmiştir. GSS 171-55/2; Sengihoşkadem Mahallesi mescidini Evâ'il-i Cemâziye'l-evvel 1088/2-12 Temmuz 1677'de hayır sahibi Ömer isimli şahıs kendi malı ile minber inşa ederek camiye dönüştürmüştür. GSS 30-235/1.

³⁸ GSS 16-35, 36.

³⁹ GSS 29-148/1.

⁴⁰ GSS 51-173/1.

hanesi indirimi yapılmıştır.⁴¹ İndirim ahali marifetiyle mahallelere ve köylere paylaştırılmıştır. Paylaşımda şehirdeki mahallelerden toplam 71,5 avarız hanesi indirilmiştir. Bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden oluştuğu çeşitli şehirlere göre farklılık göstermektedir.⁴² Bu nedenle bir avarız hanesinin Gaziantep'te kaç gerçek haneye karşılık geldiğini bilemiyoruz. Avarız hanesinin fazla olması da o mahallenin nüfusunun fazla olması demektir. Avarız hane sayılarını gösteren ek 4'teki tablodan da anlaşılacağı üzere en fazla avarız hanesine sahip mahalleler, Ammu ve şhreküstü mahalleleridir. Bunları Ali Neccar, Kürtünciyan, Tarla-yı Atik ve İbn-i şeker mahalleleri izlemektedir. Nüfusu en az olan mahalleler ise diğer mahallelerden ayrılanlardır. Dönemin sonunda mahallelerin nüfusunun azaldığını görmekteyiz. Ancak Beğ ve Çukur mahallelerinin nüfusları aynı kalırken, Boyacı ve Kabasakal mahallelerinin nüfusları yarı yarıya azalmıştır.⁴³

Mahallelerin nüfusunu belirlememizde bir diğer unsur da 1697 yılında şehirdeki askerî sınıfın, yani avarız vergisinden muafların, mahalle ölçeğinde kaydedilmiş olmasıdır.⁴⁴ Buna göre şehrin en kalabalık mahallesi yine şhreküstü ve Ammu mahalleleridir. şhreküstü Mahallesinin nüfusunun fazla olmasının nedeni şeyh Fetullah külliyesi ve Mevlevihane gibi sosyal ve kültürel kurumlar ile şehrin önemli ticaret meydanlarından Arasa'ya yakın olmasıdır.⁴⁵ Ammu Mahallesi de, kaleye yakın olması, önemli medreselerin ve hanların burada olması ve şehrin ticaretinin merkezi niteliğindeki uzun çarşıya yakınlığı sebebiyle yoğun nüfusu bünyesinde barındırmaktadır. Bu iki mahalleyi İbn-i Eyüb, Ali Neccar, Kürtünciyan, Tarla-yı Atik ve İbn-i şeker mahalleleri izlemektedir. En az nüfusa sahip mahalleler ise, Beğ, Ehlicefa, şarkıyan, Senginakkaş, Hayık Zimmiyan ve Hacı Baba mahalleridir. Bu durumu destekleyen bir diğer kayıt da, 1689 yılına ait olan ve mahalle imamının başkanlığında her üç haneden bir nefer toplanmasını

⁴¹ GŞS 51-173/1 (Evâ'il-i Safer 1112/18-27 Temmuz 1700).

⁴² Avarız hanesi, beldenin zenginliğine, halkın şehirli, köylü, göçebe ve muhacir olup olmadığına, dükkân ev ve tarla miktarına ve nihayet zamanın ve vaziyetin icaplarına göre, vergi koymak ve dağıtmak üzere, birer vergi birliği halinde, teşkil edilen itibarî avarız haneleri içinde, 3, 5, 10 veya 15 hane olabilir. Ömer Lütfü Barkan, "Avarız", *İA*, C. II, Eskişehir 1997, s. 15; Bir avarız hanesinin gerçek kaç haneye tekabül ettiği bölgeden bölgeye değişmektedir. XVII. yüzyılda Kayacık kazası ve Saruhan sancağında avarız hanesi gerçekte 3 hanedir. Feridun Emecen, "Kayacık Kazasının Avarız Defteri", *İÜ. TED*, S. 12, İstanbul 1982, s. 159-170; Lütfi Güçer'in tespit ettiği avarız haneleri, 1606'da Alâyi'de 3 gerçek hane bir avarız hanesi, 1643'te Konya, Niğe, Beyşehir ve Aksaray sancaklarında bir avarız hanesi 10 gerçek hane, 1709'da Karahisar-ı Sahip kazasında 4-5 gerçek hane bir avarız hanesidir. Lütfi Güçer, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 70-73; Avarız hane sayıları bir belde de zamanla azalma olmaktadır. Bu azalma sebeplerini B. Mc. Gowen, demografik değişmeler, halkın malî gücünün zayıflaması veya hane sayısının tespitinde vergi kıstaslarının değişmesinden mi meydana geldiğini tartışmaktadır. Bruce Mc. Gowen, "Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 1327-1331.

⁴³ Bkz. Ek 4.

⁴⁴ Bkz. Ek 3.

⁴⁵ Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 73.

öngören kayıttır. Bu belgede de 38 neferle Şehreküstü, 36 neferle İbn-i Eyüb ve 34 neferle Ammu mahalleleri ilk sıraları oluşturmaktadır.⁴⁶

Gaziantep'te mahalleler bir birine bitişik evlerden meydana gelmiştir. Mahallelerin nüfusları bir hayli kalabalıktır. Merkezden uzaklaştıkça, sur dışına çıkmaya bağlı olarak mahallelerin hem ev sayısında hem de nüfusunda azalma görülmektedir.

III. Mahallede Dayanışma

Osmanlı şehrinde “mahalleli” olmak önemliydi. Bunun içindir ki mahkeme kayıtlarında öncelikle kişinin hangi mahalleden olduğu belirtilmiştir. Aynı mahalleli olan komşuların birbirlerine karşı birtakım görevleri vardır. Bunlar yazılı olmamasına karşılık günlük hayatta toplumun davranışlarını düzenleyen ve yaptırımını olan kurallardır. Örneklendirecek olursak, mahalleli komşularını bayramlarda ve hastalandıklarında ziyaret etmeli, düğün ve cenazelerinde bulunmalı, köyden gelen ürünlerin bir kısmını tadımlık olarak dağıtmalı, dükkân ve ev kiralamada yardımcı olmalıdır. Bütün bu olumlu etkileşimler bir mahalleli bilincini oluşturmaktadır.

Mahalleli olma gerekliliklerinden biri de, mahallede gerçekleşen gayrimenkul satışlarında, ilk önce bitişik komşuya, alıp almayacağını sorulması, şayet almayacağını beyan ederse başka birine satışın yapılmasıdır. Komşuya sorulmadan ev, arsa, bağ ve tarla gibi akarların bir yabancıya satılması halinde komşunun bu malları geri alma gibi bir hakkı vardı. Bu hakka şuf'a hakkı denmektedir. Şuf'a hakkı, satılan bir akarı, ona komşu veya ortak olan kimsenin öncelikle satın alabilme hakkıdır.⁴⁷ Bu hakkın kullanılmasının sebebi, mahalleye sürekli kalmak için gelebilecek bir yabancıнын muhtemel zararını önlemektir. Gayrimenkul satışlarında yukarıdaki kurala bağlı kalınarak, Ahmet Bey, Bostancı Mahallesiindeki evini bitişik komşusu Hüseyin Ağa'ya satmıştır.⁴⁸ Gayrimenkuller genellikle aynı mahalledeki bitişik komşulara satılmakla beraber bazen buna uyulmadığı da görülmektedir.⁴⁹ Örneğin Tarla-yı Atık Mahallesiinden Ali evini bitişik komşusu Hasan'a değil de komşusu olmayan Halil'e 75 esedî kuruşa satmıştır. Bu satışı öğrenen Hasan, şuf'a talebinde bulunmuştur. Şuf'a isteğini şahitlerle ispatlayan Hasan, evi 75 esedî kuruşa mahkeme aracılığı ile almıştır.⁵⁰ Bir diğer örnekte ise Kürtünciyan Mahallesiinden Ömer, komşusu Yusuf'un evini, Cuma Beşe'nin 48 kuruşa satın aldığı öğrenince şuf'a hakkını kullanarak, evin

⁴⁶ GŞS 37-80, 87 (Selh-i Rebî'ü'l-âhir 1100/20 Şubat 1689).

⁴⁷ Vehbe Zuhâyi, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994, s. 269-270; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhîyye Kamusu*, İstanbul 1968, C. VI, s. 131; Molla Husrev, *Gurer ve Diirer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980, s. 340.

⁴⁸ GŞS 26-37/3 (10 Safer 1072/5 Ekim 1661).

⁴⁹ Bu dönemde Gaziantep'te Gerçekleştirilen ev satışlarından sadece 3'ü bu kurala uymamıştır.

⁵⁰ GŞS 30-127/3 (12 Rebî'ü'l-evvel 1085/16 Haziran 1674).

yine aynı bedel ile kendisine satılmasını sağlamıştır.⁵¹ Bu örneklerde de görüleceği gibi bazıları iyi geçinemediği komşusuna evini satmak istemedikleri görülmektedir.

Gaziantep evlerinde, İslâm kültüründe aile hayatının mahremiyeti de göz önüne alınarak avlu duvarları yüksek yapılmıştır. Avlu, mekânlar arası bağlantıların sağlandığı ortak alanlardan biridir. Ev halkının yaşamında önemli bir yer işgal eder. Fakat Ammu Mahallesinden Hüsnîye ile Osman'da olduğu gibi bazı kimseler komşuları ile bir avluyu ortak kullanmaktadırlar.⁵² Avlu yan duvarları ise komşu duvarı veya sokağa bakan duvardır. Komşunun evi veya duvarına denk gelen bahçe duvarı mutlaka iki sıra duvar olarak yapılır. Her ev kendisine ait duvarını yapar. Kendi duvarının olduğunu belirtmek için bir pencere şeklinde duvar kalınlığı kadar derinlik bırakılır ve komşu evinin duvarının kalınlık sınırı belirlenmiş olur.⁵³ Bazen bu duvarları komşuların ortak kullandıklarını görüyoruz.⁵⁴ Bu kullanım sırasında anlaşmazlık çıktığında, anlaşmazlığı kendi aralarında çözemedikleri zaman mahkemeye müracaat ederek durumun keşfedilip olayın aydınlatılmasını sağlamışlardır. Bazen bir komşu diğer bir komşusunun kendisinin güneş ve rüzgârını keseceğini iddia ederek ev yapmasına mani olmaktadır.⁵⁵ Örneğin Tarla-yı Cedid Mahallesinden Hüseyin ev yapmak isteyen komşusu Ali'nin ev yapmasına, evine ve avlusuna güneş ve rüzgâr açısından bir engel teşkil edeceği için mani olmak istemiştir.⁵⁶ Fakat yapılan keşif sonucunda Ali'nin ev yapmasına izin verilmiştir. Gaziantep'te evler sıcak iklim nedeniyle dar sokaklar içerisinde birbirlerine bitişik bir düzen içinde inşa edilmiş, ancak evlerin birbirlerini görmeleri engellenmiştir. Komşu eve bakan cephelere pencere konulmayarak komşuluk ilişkilerine dikkat edilmiştir.

Mahalle sakinleri komşularını yaptıkları gayriahlâkî davranışları yüzünden çeşitli şekillerde ikaz etmişlerdir. Çünkü komşularının yaptıkları bu davranışların belli bir müddet sonra kendilerine de zararı dokunabileceğini düşünmüşler, uyarı çeşitleri geliştirmişlerdir. Uyarı biçimlerinden biri sözlü uyarıdır. Örneğin Sengitavil Mahallesinden Mustafa Çavuş, komşusu Hüseyin Beşe ve babası Mehmet Beşe'yi evlerine fahişe getirmemeleri için ikaz etmiştir.⁵⁷ Şehreküstü Mahallesinden Molla Kasım, komşusu Mustafa Bey'in Cuma günü gece yarısı diğer arkadaşlarıyla *şürb-i hamr* edip namahrem ile def ve tambur çalıp fisk halinde iken eziyetlerine tahammül edemeyip damına çıkararak sözlü olarak uyarmıştır.⁵⁸ Bir diğer uyarı biçimi ise mahallede genel ahlâka aykırı davranışta bulunan bazı kimselerin

⁵¹ GŞS 33-344/2 (19 Zî'l-ka'de 1089/ 2 Ocak 1679). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 34-125/3.

⁵² GŞS 33-127/1 (7 Şaban 1088/5 Ekim 1677). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 23-63/3; GŞS 33-63/3.

⁵³ Ali Atalar, *Osmanlı Dönemi Antepvleri*, İstanbul 2004, s. 57.

⁵⁴ GŞS 20-128/2; GŞS 26-138/1.

⁵⁵ Bu konuda fetvalar için bkz. Coln Imber, Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı'da İslâm Hukuku, (çev. Murteza Bedir), İstanbul 2004, s. 243.

⁵⁶ GŞS 32-187/2 (15 Rebî'ü'l-evvel 1087/28 Mayıs 1676). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 30-130/1; GŞS 52-92/2.

⁵⁷ GŞS 30-184/1 (23 Safer 1084/9 Haziran 1673).

⁵⁸ GŞS 32-166/1 (8 Zî'l-hicce 1086/23 Şubat 1686).

kapılarına katran sürülmesidir. Böyle yapılmakla o kimselerin evi katranın rengi ile de alâkalı olarak “kara leke” ile lekelenmiş ve suçlama mahalledeki diğer insanlara duyurulmuş oluyordu.⁵⁹

IV. Mahallelinin Yükümlülükleri

Mahallede yaşayanlar bazı ortak yükümlülükleri yerine getirmekle sorumluydular. En başta tekâlîf-i örfiye ve avarız-ı divaniye⁶⁰ gelmektedir. Muaf⁶¹ olanların dışındakiler bu vergiyi vermekle mükellefti. Bu vergilerin tarhında avarız hanesi denilen ölçü birimleri esas olmakla beraber, söz konusu vergilerin tahsilinde mahalleler dikkate alınmaktadır. Benzer şekilde şehirlerin ortak ihtiyacın karşılanması, askeri birlikler için yapılan harcamalar ve benzeri ortak mükellefiyetlerin mahalleler arasında paylaştırıldığı görülmektedir. Fakat bu dönemde Gaziantep’te avarız vergilerinin mahallelere dağıtımında haksızlık yapılması üzerine mahalleler kendi vekillerini seçerek vergilerin usulüne göre dağıtılmalarını sağlamışlardır.

Bu verginin karşılanması için her mahallede avarız vakıfları kurulmuştur.⁶² Bu vakıflar, mahalle halkının katkılarıyla kurulmuş ve çeşitli vesilelerle yapılan bağışlarla zenginleştirilmiştir. Örneğin, Kanalcı Mahallesinden Mehmet 20 kuruş,⁶³ Zincirlikuyu Mahallesinden el-hâc Arab 50 kuruş,⁶⁴ Tarlayı Atık Mahallesinden Ayşe Hatun 50 kuruş,⁶⁵ Şehreküstü Mahallesinden el-hâc Ümmühatun 20 kuruş,⁶⁶ mahallelerinin avarız vakıflarına bağışta bulunmuşlar ve bu paraların faiz ile işletilerek gelirlerinin mahalle avarızını için kullanılmasını istemişlerdir. Tarla-yı Atık

⁵⁹ GŞS 32-110/1 (Evâ’il-i Ramazân 1086/28 Kasım 1675). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 24-93/1.

⁶⁰ Avarız veya avarız-ı divaniye, Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat’ın ilânı tarihine kadar, fevkalâde hallerde ve bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere, hükümdarın emri ile halkın doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlîfe verilen isimdir. Barkan, “Avarız”, s. 13.

⁶¹ Avarızdan vergisinden muaf ve belirli bir hizmetle yükümlü olanlar; derbendcilik, tuzculuk, madencilik, celeplik, şahincilik, resmi görevliler, kadı, nâib, sipahi, muhassıl, müderris, din adamları, imam, hatip, müezzin, zaviyedâr, şeyh, seyyid, bedeni sakat ve düşkün olanlar, körlük, delilik ve ihtiyarlıktır. Halil Sahillioğlu, “Avarız”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 108. Ayrıca bu dönemde Gaziantep’te avarız vergisinden muaflar için bkz. Ek 3.

⁶² Avarız vakıfları, köy, mahalle ya da esnaf kuruluşlarının kendi içlerinden iş, güç ve kazançtan aciz olanların ihtiyaçlarının karşılanması, ölen fakirlerin cenaze masraflarının karşılanması, fakir kız ve erkeklerin evlendirilmesi, borcunu ödemeyenlere yardım edilmesi yol, kaldırım, su kuyuları ve çeşmelerin tamiri veya bakımı, bir köy veya mahalle halkının ödemekte güçlüğü çektikleri avarız, kürekçi bedeli ve diğer ihtiyaçlara sarf edilmek üzere kurulmuş olan para vakıflarıdır. Nazif Öztürk, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983, s. 85–86; Barkan, “Avarız”, C. II, s. 18; Mehmet İpşirli, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109. İsmail Kurt, *Para Vakıfları*, İstanbul 1996, s. 69–78; Jon E. Mandaville, “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, (çev: Fethi Gedikli), *Türkiye Günlüğü*, S. 51, Yaz 1998, s. 129–143.

⁶³ GŞS 25-28/2 (Evâ’il-i Zî’l-ka’de 1067/11-20 Ağustos 1657).

⁶⁴ GŞS 30–139/1 (Evâ’il-i Rebî’ü’l-âhir 1085/5–15 Temmuz 1674).

⁶⁵ GŞS 39-165/1 (Evâ’il-i Cemâziye’l-evvel 1101/10-19 Şubat 1690).

⁶⁶ GŞS 40-15/1 (Evâ’il-i Receb 1108/23-31 Ocak 1697).

Mahallesinden Kaya Bey (30 kuruş⁶⁷) ile Kanalıcı Mahallesinden Yakup (10 kuruş⁶⁸) ise kendi evlerinden avarız alınmamak şartı ile mahallelerinin avarız vakıflarına bağışta bulunmuşlardır.

Mahallelerde kurulan avarız vakıflarının yöneticileri mahalleli tarafından seçilir ve yine mahalleli tarafından mahkemede tescil ettirilirdi. Örneğin Kayser Mahallesi sakinleri, mahkemeye gelerek, mahallenin avarız vakfına mütevellî olarak, Molla Ebu Derda'yı seçtiklerini belirterek atanmasını sağlamışlardır.⁶⁹ Bu vakıflar mahalleli marifetiyle teftiş edilmiştir.⁷⁰ Mahalle ahalisi ihtiyacı olan nakit parayı mahalle avarız vakıflarından “*rehin-i kavli ve kefil-i mali*” ile faiz karşılığında almaktaydılar. Fakat faizin İslâm dinince alıp verilmesi yasaklandığı için *hile-i şer'îye* yoluna gidilmiştir. Bunun nasıl yapıldığını İbn-i Şeker Mahallesi avarız para vakfından borç para alan Hüseyin'in davasında görüyoruz.⁷¹ Vakfın mütevellisi İbrahim, vakfin nasıl para verdiğini şöyle ifade etmektedir: “*el-hâc Hüseyin'in zimmetinde 24,5 kuruş olmağla bundan akdem meblağ-ı mezburu tevliyetim hasebiyle onu onbir buçuk hesabı üzre mezbur el-hâc Hüseyin'e kadr (değer, miktar) ve kıymeti beynimizde ma'lum dülbendi bey' ve teslim edüb iltizam-ı ribh eyledikten sonra mezbur el-hâc Hüseyin'in zimmetinde hesab-ı mezkûrdan 28 kuruş ile 1 rub kuruş deyni zahir olmuştur.*” bu davada da görüldüğü gibi haramdan kaçınılmak için genellikle müracaat edilen bu “*muâmele-i şer'îye*” yolu, tamamen şekli bir takım hukukî hilelerden ibaret olmasına rağmen bu usul sayesinde, gerçekte haram olan faiz, araya sokuşturulan bir alım-satım veya hibe ve devir muamelesi ile meşruiyet kazanmıştır.⁷²

Bazı kimseler avarız vakfından aldıkları paraları ödemededen ölmüşler ve bunun üzerine avarız vakfı mütevellisi olan kişi şahitlerle bu durumu ispatlayarak varislerinden almıştır.⁷³

Mahalle sakinlerinin, bir diğer sorumlulukları da hukukun uygulanmasında önemli bir rol üstlenmeleridir. Bu önemin mahkeme kayıtlarına ilk yansıyan biçimi, suçlanan davalının lehinde veya aleyhinde şahitlik yapmak şeklinde ortaya

⁶⁷ GŞS 30–238/2 (27 Rebî'ü'l-âhir 1084/11 Ağustos 1673).

⁶⁸ GŞS 34–157/1 (Evâ'il-i Safer 1092/20 Şubat–2 Mart 1681).

⁶⁹ GŞS 32–10/3 (30 Muharrem 1086/26 Nisan 1675). Diğer tayin örnekleri için Bkz. GŞS 30–76/3; GŞS 30–118/1; GŞS 30–174/4; GŞS 33–339/4; GŞS 33–344/5; GŞS 34–57/2; GŞS 34–227/4.

⁷⁰ GŞS 40–59, 60, 61, 62, 220.

⁷¹ GŞS 33–328/2 (Evâ'il-i Şevval 1089/16–26 Kasım 1678).

⁷² Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi”, *Osmanlıda Din ve Devlet İlişkileri*, (haz. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 32.

⁷³ Tövbe Mahallesinden Halil avarız vakfından aldığı 36 kuruşu ödemededen ölmüştür. Vakıf mütevellisi olan el-hâc Mustafa şahitlerle borcun ödenmediğini ispat ederek Halil’in çocuklarının vasisine ödenmesi için tembih ettirmiştir. GŞS 30–166/1 (Evâ'il-i Muharrem 1085/7–17 Nisan 1674). Diğer örnekler için bkz. GŞS 32–85/3; GŞS 32–93/3; GŞS 34–111/3; GŞS 34–144/2.

çıkılmaktadır. Mahallesiinde iyi ya da kötü olarak tanınıyor olmak kişinin suçlu veya masum olduğunun kanıtlanmasında çok önemlidir.⁷⁴

Mahalleli, komşuları hakkında yapılacak herhangi bir şikâyetle de komşularının hûsn-ü halleri ile sû-i halleri hakkında da mahkemeye bilgi vermektedir. Mahallelinin kişiler hakkında bildirdiği görüş, özellikle ortada kanıt olmadığı durumlarda daha etkindir. Bu gibi durumlarda komşular arasında iyi bir intiba bırakmış olan kişi rahatlıkla suçsuz ilan edilmektedir. Aksi takdirde mahkemenin kararı olumsuz olacaktır.

Bireysel olarak kişi veya kişilerin mağdur sıfatıyla dava açıp, haklarında çıkarılan dedikoduları temizlemek için mahkeme aracılığı ile durumlarını, mahalleli vasıtası ile aklamak ve bu suretle ehl-i örfün kendilerini rencide etmelerinden kurtulmak istemeleri görülmüştür. Bunlar *eşinin genç birisi ile ilişkisi olduğu iddiası*,⁷⁵ *kızı ve eşi hakkında çıkarılan uygunsuz ilişkiler*,⁷⁶ *haklarında sû-i hali vardır diye ehl-i örfü gammazlık edilen kadınlar*,⁷⁷ *cariyesi eceli ile ölen kişi için, hiyânet kastıyla öldürdü diye gammazlık*,⁷⁸ *kocasını eceli ile ölen kadının, kocasını öldürdüğünün iddia edilmesi*,⁷⁹ *baldızının bekâretini izale ettiğine dair gammazlık*,⁸⁰ şeklinde sıralanabilir. Mahalle halkı, yakından tanıdıkları komşuları için bu tür iddialar gündeme getirildiğinde; bu kişilerin kendi hallerinde olduklarını bu ana gelinceye kadar sû-i hallerini görmediklerini, dindar ve salih olduklarını belirtmek suretiyle onlara destek olmaktadır. Bir başka deyişle ceza almasını engellemektedir.

Bireysel olarak kişi veya kişilerin mağdur sıfatıyla dava açıp, şikâyetçi olmalarının yanı sıra sû-i hâl ile ilgili olarak, başta şehir subaşı olmak üzere, sancak mütesellimi, mahalle kethüdalrı, yiğitbaşı gibi diğer görevlilerin de davacı oldukları görülmektedir. Mütesellim ve subaşı tarafından şikâyet edilen veya duyum alınan kişiler hakkında da mahallelerinde nasıl tanındıkları ve gerçekten şikâyetlerin doğru olup olmadığı mahkeme aracılığı ile öğrenilmektedir. Bunlar hakkında isnat edilen suçlar; *kadınların evlerine gece ve gündüz namahrem girip çıkması*, *fitne ve fesattan hâli olmamak*,⁸¹ *kendi menzilinde ve ahar yerde namahremle meclis kurup namahremle zevciyet muamelesi gibi muamele etme*,⁸²

⁷⁴ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17. Yüzyıl)*, Ankara 2001, s.202; Fikret Yılmaz, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair" *Toplum ve Bilim* 83, Kış 1999/2000, s. 99.

⁷⁵ GSS 21-179/1.

⁷⁶ GSS 21-159/3.

⁷⁷ GSS 25-114/3; GSS 25-140/5.

⁷⁸ GSS 29-97/2.

⁷⁹ GSS 30-28/1.

⁸⁰ GSS 30-130/3.

⁸¹ GSS 22-123/1; GSS 26-117/1; GSS 26-140/3.

⁸² GSS 27-93/2.

*levend taifesi ile konuşup şürb-i hamr etmesi,*⁸³ *şâki olmaları,*⁸⁴ *şaki ve katiü 't-tarik,*⁸⁵ *kadınlara fi 'il-i şen 'i kastıyla saldırma,*⁸⁶ dır. Bu kişiler hakkında mahalle ahali sî-i hallerini bildirirken, subaşı tarafından eşkıya ve hırsız diye suçlanan Kürtünciyan Mahallesinde sakin olan Mehmet'i, mahallelisi “*kendi halinde dindar ve müstakim âdem olub bu ana gelinceye değin sî-i halinden haberdar olmadık*” diyerek hûsn-ü halini bildirmişlerdir.⁸⁷

Bazen mahallede bazı evlere hıyanet,⁸⁸ zina kastı⁸⁹ ve hırsızlık⁹⁰ için girildiği de görölmektedir. Daha ziyade yalnız yaşayan veya kocası o anda evde bulunmayan kadınların başlarına gelen bu durumlardan ancak bağırarak komşularının yardıma gelmesini sağlamak suretiyle kurtulabildikleri görölmüştür

Bu durumda evine girilen kadınlar ile evlere giren erkeklerin keyfiyetleri yine mahalle ahalisinden sorulmaktadır. Evlerine girilen kimselerin eşleri için genellikle “*ehl-i ırz, mestur ve müstakim hatunlar*” ifadesi kullanılırken eve giren erkekler için “*şerir ve şakik kimse (eşkıya)*” denilmektedir. Bunlar çoğunlukla mahallede sevilmeyen insanlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Mahallelinin ortak yükümlülüklerinden bir diğeri de, faili meçhul cinayet ve yaralamaların faillerini bulmak, bulamadıkları takdirde bu kişilerin diyetini ödemek sorumluluğudur. Katili bilinmeyen bir ceset mahallede bulunursa, mahalleli bu cesedin vasisine diyet ödemek zorundaydı. İslâm hukukunda kasâme olarak adlandırılan bu uygulama, getirdiği sorumluluk nedeniyle caydırıcı bir rol taşımakta, halkın bu gibi işlere tevessül edebilecek eğilimdeki kişilere karşı dikkatli olmasını ve çevrede barınmalarına mani olmasını sağlamaktadır. Hatta I. Selim Kânûnnâmesine göre, mahallede işlenen bir cinayetin faili mahalle tarafından bulunmadığı ve saklandığı için bütün mahalle cezalandırılır.⁹¹

Faili meçhul cinayet olaylarında cesedin bulunduğu yer, sorumluluğun kime ait olduğunun da belirleyicisidir. Bir kişinin mülkünde bulunmuşsa o kişi diyet ödemek zorundadır. Şehir ya da köy mahallesindeki açık bir alanda bulunmuşsa bu durumda oranın halkı sorumludur. Maktulün en yakın akrabası cesedin bulunduğu bölgede yaşayanlar arasında toplu yemini (kasâme⁹²) yapacak olan elli kişiyi

⁸³ GŞS 25-132/2.

⁸⁴ GŞS 29-114/1; GŞS 43-36/1.

⁸⁵ GŞS 36-195/4.

⁸⁶ GŞS 36-184/3.

⁸⁷ GŞS 27-77/2 (Evâsıt-ı Şaban 1076/15-24 Şubat 1666).

⁸⁸ GŞS 32-68/2 (Evâhır-i Cemâziye'l-evvel 1086/13-23 Ağustos 1675).

⁸⁹ GŞS 32-185/2 (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-evvel 1087/24 Mayıs 2 Haziran 1676). Bir diğör örnek için bkz. GŞS 43-148/1; GŞS 47-230/1.

⁹⁰ GŞS 33-278/; GŞS 33-335/1; GŞS 35-33/2.

⁹¹ Selami Pulaha, Yaşar Yücel, *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara 1988, s. 18.

⁹² Kasâme; bedeninde yara, darbe veya boğulma eseri olan veyahut kulağından ve gözlerinden kan çıkmış olan bir ölü veya o ölüünün bedeninin çoğu bir mahallede bulunursa veya başı ile beraber yarısı

belirler. O bölge halkı kısastan kurtulur ve ölenin diyetini mirasçılara eşit olarak öderler. Eğer o mahallede elli kişi yoksa yemin elliye buluncaya kadar tekrar edilir. Yeminden kimse çekinmez, buna rağmen birisi yemin etmek istemezse, mirasçılarının isteğine bırakılır. Mirasçılar kısas istiyorlarsa, bu kimse yemin edinceye kadar hapsedilir. Şayet mirasçılar diyet istiyorlarsa bu kimse bütün diyeti ödemek mecburiyetindedir. Örneğin, Tarla-yı Cedid Mahallesinden el-hâc Ömer'in küçük kızı Kerime, Kur'an öğrenmek için Nefise Hatun'un evine gitmektedir. Nefise Hatun ekmek alması için Kerime'yi fırına göndermiş fakat küçük Kerime bir daha dönmemiştir. Dokuz gün sonra Helvacı Pazarı altında kimsenin mülk ve tasarrufunda olmayan Tuz Hanı adıyla anılan mağaranın kapısı önünde ana yolda başı ve omuz başından iki kolu kesilmiş, diğer azaları mevcut şekilde bulunmuştur. Küçük Kerime'nin vârisleri o mahalle halkından diyet talep etmişlerdir. Mahkemeye çağrılan elli kişi⁹³ öldürmediklerine ve öldüreni bilmediklerine dair yemin edince, Kerime'nin vârislerine diyet ödemeleri için hüküm verilmiştir.⁹⁴ Katilin bulunamadığı bu gibi hallerde, dem-ü diyet'i (cinayete tekabül eden ve maktulün akrabalarına ödenmesi gereken kan bedeli) ödemek için tüm mahalle halkı toplu olarak sorumlu tutulurdu.

Ebu Hanife ile İmameyn arasında kasâme'den ötürü kimlerin diyet ödeyecekleri hakkında ayrılık vardır. Ebu Hanife mahalledeki evlerin sahiplerinin diyeti ödemeleri gerektiğini söylerken, İmameyn suç işlendiği sırada bu evlerde oturanların bunu ödemek mecburiyetinde olduğu fikrindedir. Osmanlı Devleti'nde bu hususla ilgili olarak Rebî'ü'l-evvel 957/Mart-Nisan 1550 tarihinde Şeyhülislâm

bulunursa ve katili bilinmezse ve velisi de, mahalle halkının hepsi veya bazısı üzerine kasten veya hata en öldürme iddia ederse, delili de bulunamazsa, zikredilen maktul, o mahalle halkından elli erkeğe "Allah'a yemin ederim ki onu ben öldürmedim, onun kim tarafından öldürüldüğünü de bilmiyorum" şeklinde yemin ettirilmesidir. Molla Husrev, *Gurer*, C. III. s.144-154; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı*, C. VIII, s. 81-93; Bilmen, *Kamus*, C.III, s.156-172; Mehmet Akman, "Osmanlı Hukukunda Kasâme", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 789-794.

⁹³ *Sengihoşkadem Mahallesinden, Mustafa Beşe b. Mahmut, Hasan b. Ali Kaya, Ali b. Abdülkadir, Ömer b. Abdülkadir, el-hâc Ahmet b. Mirza, Cuma b. Ahmet, Osman b. Mustafa, el-hâc Mehmet b. el-hâc Hüseyin, el-hâc Ömer b. el-hâc Mehmet, el-hâc Mehmet b. Hüseyin, Molla İbrahim b. Abdülgani, es-Seyyid Tanrıverdi b. es-Seyyid Ebulcehri, el-hâc İsmail b. Mehmet, Molla Ömer b. Osman, Molla Osman b. Ömer, Ebu Bekir b. Ahmet, el-hâc Osman b. el-hâc Mustafa, el-hâc Yahya b. Abdülbaki, Ali b. Ahmet, el-hâc Hüseyin b. Ali, Ali Beşe b. Ahmet, el-hâc Zeynelabidin b. el-hâc Hüseyin, Ahmet Beşe b. Musa, el-hâc Hüseyin b. Ali, el-hâc Osman b. el-hâc Ebu Bekir, el-hâc Ömer b. el-hâc Ali, el-hâc Ramazan b. Mehmet Ali, el-hâc Hüseyin b. Musa, Mustafa b. Mehmet, Mehmet b. Mehmet, Hüseyin b. Hasan, Mehmet b. Ali ve zimmî Hıdır v. Karagöz. Tarla-yı Cedid Mahallesinden, el-hâc Mehmet b. el-hâc Receb, Veli b. Bayram, Ali b. Mehmet, Zeynelabidin b. Ahmet, el-hâc Mehmet b. Kasım, Hüseyin b. Osman, el-hâc İbrahim b. Abdurrahman, el-hâc Yusuf b. Mehmet Ali, Hüseyin b. Ahmet, el-hâc Mehmet b. el-hâc Ebu Bekir, Mustafa b. Osman, İbn Kör Mahallesinden, Molla Halil b. Osman, Mehmet b. el-hâc Pirlî, Mustafa b. Mehmet, Ahmet b. Mehmet, el-hâc Hüseyin b. Osman, İbrahim b. Mehmet.*

⁹⁴ GŞS 33-243/1 (29 Rebî'ü'l-âhir 1089/20 Haziran 1678).

Ebussuud Efendi'nin arzı üzerine bir ferman çıkarılmış ve bütün kadılardan İmameyn'in fikrine göre hükmetmeleri istenmiştir.⁹⁵

Faili belli olan cinayetler, yaralamalar ve kaza sonucunda yaralama ve ölümlerde, bu kişiler kendileri veya vekilleri mahkemeye gelerek “*Mahalle-i merkume ahalisinden dava ve niza'ım yoktur*”, “*Dem ve diyetime müteallik mahalle-i merkume ahalisinden dava ve niza'ım yoktur*” diye kayıt ettirmektedir.⁹⁶ Örneğin Hayık Zimmiyan Mahallesinden Ali Bey kız kardeşi şerife'yi fahişe olduğu için öldürmüştür. Ali Bey mahkemede kız kardeşini kendisinin öldürdüğünü ve mahalle ahalisinden ve bir başka kişiden dava niza'ının olmadığını belirtmiştir.⁹⁷ Ammu Mahallesinde sara hastası olan zimmî Karagöz'ü sara nöbeti tutup evindeki kuyuya düşüp ölmesi üzerine, oğulları Manük ve Ayved mahkemeye gelerek babalarının ölümünden dolayı mahalle ahalisinden dava ve niza'larının olmadığını kaydettirmişlerdir.⁹⁸ Bir diğer faili belli öldürme olayı ise Tövbe Mahallesinden esseyid Mehmet Çelebi'nin oğlu Ali'nin öldürölme olayıdır.⁹⁹ Ali üç gün önce Kozanlı Mahallesinden seyid Ahmet tarafından harp aleti ile vurularak öldürölümüştür. Esseyid Mehmet Çelebi mahkemede Kozanlı Mahallesi ve Kurb-i Kozanlı ahalisinden bazı kişiler huzurunda “*oğlum maktul Ali'nin kâtili seyid Ahmet'tir. Mersum seyid Ahmet'ten gayri mahalle-i merkume ve kurbu ahalilerinden dava ve niza'ım yoktur*” diyerek kayıt ettirmiştir.

V. Mahallede Huzur ve Güvenlik

Osmanlı Devleti, mahallenin huzur ve güvenliğinin teminini yine mahalleliye vermiştir. Osmanlı hukukuna göre mahallede meydana gelen faili meçhul olaylardan mahalleli sorumluydu. Mahalle ahalisi dolayısıyla mahallelerinde olan bir olayı aydınlığa çıkarmak ve şayet olayın faili tespit edilemezse, zararı karşılamak durumundaydı. (Yukarda geçmişti) Bundan dolayı, mahalleli, mütesellim, subaşi ve diğer ehl-i örf taifesinin itham ve takibine uğramamak, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için, aralarına karışmış, iyilik ve doğrulukla tanınmayan, kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan kişileri mahallelerinden çıkartma hakkına sahiptiler.¹⁰⁰

Mahalleli, yaşadığı ortamın huzurlu olmasına özen göstererek, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunanları, sosyal düzeni bozacak şekilde davranış

⁹⁵ Coşkun Üçok, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III. S. I, İstanbul 1946, s.380–381.

⁹⁶ Bu konuda diğer örnekler için bkz. GŞS 20-111/1; GŞS 20-39/1; GŞS 21-265/1; GŞS 22-155/2; GŞS 30-60/2; GŞS 32-15/4; GŞS 32-153/1; GŞS 32-357/2.

⁹⁷ GŞS 22-164/1 (13 Cemâziye'l-âhir 1062/22 Mayıs 1652).

⁹⁸ GŞS 22-83/1 (Şevval 1062/5 Eylül 1652).

⁹⁹ GŞS 30-162/1 (1 Ramazân 1085/29 Kasım 1674).

¹⁰⁰ Ergenç, “Mahalle”, s. 75; Mahalleden ihraç ile ilgili geniş bilgi için bkz. Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Kayseri 2005. s. 155–173.

içerisinde olanları, kendilerine tanınan ihraç hakkını kullanarak ihraç kararı almakta ve mahkemede bu kararı onaylatmaktadır. Mahallelinin ihracını istedikleri kişi veya kişilere isnat ettiği suçlamalar şunlardır: *tehâşisi olmayub namahrem olan kimseler ile fi'li şeni' ile meşhur,*¹⁰¹ *şürb-i hamr idüb herbâr eşkıya ile eyleyüb menziline namahrem götürüb fisk-ı fücür ile meşhur olmağın,*¹⁰² *ehl-i örf yanına varub Müslümanları ğayr-ı hâk gammaz idüb takride sebep olmağla,*¹⁰³ *kendü halleriyle meşgul olmayub şirret ve fesâdlarından maada dâima namahreme bürüz ve ülfet ile tehâşileri yoktur,*¹⁰⁴ *namahrem ile mu'aşereti adet-i ma'lum olmağın,*¹⁰⁵ *târik-i salât, kuşbâz ve yaramaz kimse olub dâima fitne ve fesâd hali değildir,*¹⁰⁶ *Sekerâtle (sarhoşluk) meşhur olub hevasına tabi kimseler ile mahallemizdekimsenin oğluna ulaşub fi'li şeni' kastıyla menziline basması,*¹⁰⁷ *hilaf-ı meşru evza' ile mütehemmin olmağın,*¹⁰⁸ *gidi ve deyyus,*¹⁰⁹ *fisk için cemiyet idüb ahara vasıtalık ile meşhur olmağın,*¹¹⁰ *Müslümanların mallarını sırka edüb ve nice ehl-i ırz Müslümanların ehl-i 'iyâleine ulaşub. vb.*¹¹¹ Bu suçlarla suçlanan erkek veya kadınların mahalleden ihraç edilmelerini, diğer bir mahalleye gitmelerini istemektedirler. Şayet bu suçladıkları şahıslar mahallelerinde sakin olurlar ise; *"Ef'al ve akvalinden bize vesair civarında olan müslimin müteazzi ve müteşekki olduğu ecilden, halinden razı değiliz, asla rıza ve şâkir üzere değiliz, fesadlarından emin değiliz, mutazarrır ve müteazzi olmalarıyla, cümlemiz evza' ve edvarından (etvar) rıza ve şâkir değiliz, mahalle-i mezburede sakin olursa ba'de'l-yeym hukkâm tarafından mutazarrır oluruz, cümlemiz mutazarrır olmamız mukarrerdir, mezburlar mahalle-i mezburede olursa bizler rencide hali olmazız, şerrinden emin değiliz"* diyerek rahatsızlıklarını belirtmektedirler.

Mahallelinin isteği üzerine verilen ihraç kararlarında mahkemeye başvuru genellikle mahalle imamının önderliğinde mahallenin önde gelenlerinden oluşan geniş bir grup tarafından yapılmaktadır. Örneğin Şehreküstü Mahallesinden Hüseyin, Hasan, Allahverdi, Osman, Ali, el-hâc Mustafa ve sairiden oluşan mahalleli mahkemede, Hasan ve eşi Ayşe'yi şöyle suçlamaktadır: *"Hasan gidi ve deyyus olmağla zevcesi Aişe fahişe olub kendi dahi fuşşuna icabet ile muâşeretine muttali' olmağın herbâr hâkim kendileri ahz idüb ve bizi dahi eziyetten hali değildir. Mezburlar mahalle-i mezburede sakin olduklarını istemeyiz sual olunub mahalle-i mezbureden ihracına tembih olunması matlubumuzdur"* demişler. Hasan da, mahalle ahalisinin eşi ve kendisi hakkındaki suçlamasını kabul etmiş, sonuçta

¹⁰¹ GSS 31-9/1, GSS 32-3/1.

¹⁰² GSS 33-252/1.

¹⁰³ GSS 33-63/1; GSS 47-125/2.

¹⁰⁴ GSS 30-68/2; GSS 47-183/3.

¹⁰⁵ GSS 26-66/1; GSS 33-102/4; GSS 39-76/2.

¹⁰⁶ GSS 34-100/2; GSS 33-34/1.

¹⁰⁷ GSS 34-89/2.

¹⁰⁸ GSS 29-138/3.

¹⁰⁹ GSS 33-308/1.

¹¹⁰ GSS 33-122/1.

¹¹¹ GSS 33-284/2.

mahallelinin isteği doğrultusunda Hasan ve zevcesi Ayşe'nin mahalleden ihracına tembih edilmiştir.¹¹² Bu olayda Hasan ve eşi Ayşe gayriahlâkî davranışta bulunmuş ve hâkim huzuruna defalarca çıkarılmıştır. Mahalleden ihraçla ilgili bir diğer örnek ise Kale Mahallesinde kuşbazlık eden İsmail isimli gence aittir. Mahalleden Usameddin, el-hâc Mehmet, Ahmet, el-hâc Abbas, Mürsel Beşe, Seyyid Ebubekir, İbrahim Beşe, Mehmet, Mehmet Beşe, Hanefi, Ebubekir, el-hâc Ebubekir vs. mahkemede İsmail'in kendi halinde olmadığını, kuşbazlık edip daima evinin damında kuş uçurduğundan, etrafındaki komşularının bundan dolayı zarar gördüğünü, birkaç defa kale dizdarı uyardıysa da kuşbazlığı bırakmadığından rızalarının olmadığını beyan etmişler. Ayrıca İsmail'in kale neferi olmadığından ihraç olunması da istenilerek sû-i halini bildirilip kaleden ihracı için dizdara tembih edilmiştir.¹¹³

Mahalleli gayr-i meşru işlerle uğraşanları mahkemeye şikâyet etmelerinin yanı sıra bazen de güvenlik görevlilerine bildirmektedir. Güvenlikten sorumlu görevliler haklarında şikâyet bulunan şahısları mahkemeye çıkartmaktadır. Davalı olan kişinin ne ile suçlandığı belirtilerek keyfiyetinin mahalle ahalisinden sorulması istenir, mahalle ahalisi de genellikle davalının sû-i hâline şahitlik yapar ve aynı zamanda mahkemeden bu suçuna karşılıklı ihraç talebinde bulunurlardı. Örneğin mütesellim vekili Mehmet Bey, haklarında duyum aldığı Abdülkadir ve kız kardeşi Fatma'yı ve arkadaşları olan Askalan ve Fatma'yı mahkemeye çıkartarak şu suçları isnat etmiştir: “*Abdülkadir ve kardeşi Fatma'nın namahrem ile Ammu Mahallesindeki evlerinde fisk için cemiyet ettiklerini, başkalarına vasıtalık ile meşhur olduklarını, kendilerine namahrem olan Askalan ve diğer Fatma'yı burada bulunmayan Mehmet ile adı geçen evlerine davet edip cümleleri birbirleriyle muaşeret olmuşlardır. Mezburlardan sual olsun dedik de*”. Abdülkadir ile kardeşi suçlamayı kabul etmez iken Askalan ve Fatma haklarındaki suçlamayı kabul etmektedirler. Ammu Mahallesinin ahalisinin ileri gelenleri mahkemede “*Abdülkadir ve kız kardeşi Fatma daima haremleri dâhilinde namahrem ile fucur için cemiyet ve ahara dahi vasıtalık idüb her biri fahişeliği ile meşhur olmağla bundan akdem töhmeti merkum ile muahhez olmuşlar*” diye her bir sû-i hallerinden haber verdikten sonra ahalinin isteği ile Abdülkadir ve Fatma'nın mahalleden ihraçlarına karar verilmiştir.¹¹⁴

Mahalle adına şikâyetler çoğu kez bir kısım mahalleli tarafından dile getirilirken bazen tek bir kişi mahkemeye müracaatla mahallede istenmeyen şahıs veya şahıslardan davacı olarak keyfiyetlerinin mahalle ahalisinden sorulup mahalleden ihraç edilmelerini istemektedir. Bu duruma örnek ise şehreküstü Mahallesinden el-hâc Mustafa Efendinin aynı mahalleden Mehmet ve Abdullah hakkında şikâyette bulunmasıdır. “*Mezburan Mehmet ve Abdullah kendi hallerinde*

¹¹² GŞS 33-308/1 (13 şaban 1089/30 Eylül 1678). Bu konuda bir diğer örnek için bkz. GŞS 33-102/4.

¹¹³ GŞS 33-341/4 (Evâsıt-ı Zi'l-ka'de 1089/23-31 Aralık 1678).

¹¹⁴ GŞS 33 122/1 (6 şaban 1088/4 Ekim 1677).

olmayub daima hâkim-i örf kapısında nice ehl-i ı'rz müslümini gammad takzif ve vasıtalık idüb töhmet-i sırka ile mütehemim olmağla mahalle-i mezbura ahalisi Mehmet ve Abdullah'tan mütazarrır ve müte'ezzi olmalarıyla keyfiyet-i halleri ı'rz müsliminden istihbar olunub mahalle-i mezburdan ihraçlarına tembih olunmak matlubumdur” dedik de, u'dul-i müsliminden imam Mustafa Çelebi, İbrahim, Mehmet, el-hâc Mehmet, Ahmet, Mirza Ali, el-hâc Ömer, el-hâc Hüseyin, Ali, Osman, Ebu Bekir, Hacı Hüseyin mahkemede hazır bulunup her biri mezburların sû-i hallerini bildirmeleriyle mahalleden ihraçları için tembih edilmiştir.¹¹⁵

Mahallede genel ahlâka aykırı davranışta bulunanlarla ilgili bir diğer uygulama da bazı kimselerin kapılarına katran sürülmesidir. Böyle yapılmakla o kimselerin evi katranın rengi ile de alâkalı olarak “*kara leke*” ile lekelenmiş ve suçlama mahalledeki diğer insanlara duyurulmuş oluyordu. (Yukarda geçmişti) Bu durumda olan mahalle sakinlerini subaşı mahkemeye ihzar ederek bu kişilerin ve eşlerinin durumlarının mahalleliden sorulmasını isteyip, bu kişilerin sû-i halini bildirerek mahalleden ihraçlarını istemektedir. Mütesellim Hasan Ağa'nın mübaşiri Murat Bey Ammu Mahallesinden Zeliha adlı kadını mahkemeye getirerek ahvalinin sakin olduğu mahalle ahalisinden sorulmasını istemiştir. Mahalle ahalisi Zeliha'nın kocası karısının zabtına kadir olamadığından avlu kapısına katran sürüldüğünü, birkaç defa ehl-i örf taifesinin ahz eylediğini, namahremden kaçınmadığı gibi evine namahrem dâhil olur diyerek her biri Zeliha'nın sû-i halini haber vererek Zeliha'nın mahalleden ihracını istemişlerdir. Mahkeme ise mahallelinin isteği üzerine ihraç kararını onaylamıştır.¹¹⁶

Mahalleden ihraç edilen bu kimseler bir başka mahalleye gitmektedirler. Fakat çıkarıldıkları mahalleye gelmek isteyenler de olmaktadır. Mahalleli bu kimselerin tekrar mahallelerine gelmek istediklerinde “*mahallemize gelirlerse cümlemiz perişan oluruz*” diyerek haklı olarak almak istememektedirler. Çünkü bu kimseler *ıslâh-ı nefis* olmamışlardır. Bu tür kimselerin mahallede olan evleri satılarak başka kazaya sürülmeleri tembih edilmektedir.¹¹⁷ Burada gözetilen husus, her şeyden önce kamu düzenini bozmaya yönelik eylemlerin önünün alınmasıdır.

Osmanlı Mahallesi, hem asayiş bakımından, hem de sosyal hayat açısından kolektif bir anlayışa dayanır. Mahalleli, müteselsil (zincirleme) olarak birbirine kefildir. Bunun bir sonucu olarak da sosyal kontrol mekanizması gelişmiştir.¹¹⁸ Örneğin eşkıya müfettişi Mahmut Paşa, Antep kadısı ve diğer yöneticilere hitaben gönderdiği buyrultusunda, Antep'e İbrahim Ağa'yı gönderdiğini, mahallelerde

¹¹⁵ GŞS 47-125/2 (24 Rebî'ü'l-âhir 1109/ 9 Kasım 1697). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 33-63/1.

¹¹⁶ GŞS 29-138/3 (Evâhir-i Receb 1087/29 Eylül-8 Ekim 1676). Bir diğer örnek için bkz. GŞS 32-110/1.

¹¹⁷ GŞS 21-264/3.

¹¹⁸ Kefalet sistemi hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefalet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, s. 4 - 12.

sakin olanların marifet-i şer ile birbirlerine ağa huzurunda kefil olmalarını ve kefil olmayanların hapis edilip firar ettirilmemelerini istemektedir.¹¹⁹

Osmanlı mahallesinde yaşıyan kişiler için kefalet müessesesinin hayati derecede bir ehemmiyete sahip olduğu anlaşılmaktadır. Mahallede kefilsiz bir şahsın ikametine izin verilmediği gibi, herhangi bir şahıs hakkında şu veya bu sebeple bir soruştırma açıldığında ilk müracaat mercii, mahallede birlikte yaşıdığı insanlardır. Mahalle halkının herhangi bir şahıs hakkındaki görüşü hâkim-ü örf tarafından dikkate alınmakta ve hakkında verilecek hükümde bu görüş önemli rol oynamaktadır.¹²⁰ Örneğin Yeniçeri Serdarı Recep Çavuş, Eski serdar Mustafa Çavuş, Ali Beşe, diğer Ali Beşe ve sairlerden oluşın bir grup mahkemeye gelerek Tarla-yı Atik Mahallesinde sakın olan Recep'ten davacı olmuşlardır. Bunlar, Recep'in yeniçeri olmadığı halde yeniçerilik iddiasında bulunduğunu, hırsızlığının şahitlerle tespit edildiğini, mahallede de kefil bulunmadığını belirterek Recep'in yaşıdığı mahalle ahalisinden durumunun mahkeme aracılığı ile sorulmasını istemektedirler. Mahkemeye gelen Tarla-yı Atik Mahallesinden, Mehmet, el-hâc Ebudderda, Hızır, el-hâc Mustafa, Ebubekir, Mehmet, Abdüssamet, Hüseyin ve diğerlerinden oluşın mahalleli, Recep'in kendi halinde olmadığını, daima meşru olmayan fiiller işlediğini, birkaç defa üzerinde cürm sabit olduğunu ve mahalle ahali de kendinden müteazzi olup bundan dolayı hâkim-ü örf (mütesellim, subaşı vb.) tarafından hapis edildiğini ve buradan kaçtığını belirterek, "*Recep'in mahallemizde sakın olduğuna rıza ve şâkir değiliz*" diyerek sû-i halini bildirmişlerdir.¹²¹

Mahalle sakinlerinden bir kimse, bir başkasından zarar gördüğu zaman mahkemeye gelerek, kefil kanununun gereğinin icra olunmasını isterdi. Kozanlı Mahallesi sakinlerinden Mehmet Bey, Molla Mustafa, el-hâc İsmail, Ahmet ve diğerlerinden oluşın mahalleli mahkemeye gelerek, mahalle sakinlerinden Fatma'nın, "*Nâşize olub sakın olduğu menziline oturmayub ahar mahallerde gezmekle herkes sû-i halini söyler beynennâs fahişe istima' ederiz. Lâkin muttali' olmadık ve yahşi hatun da değildir*" diyerek sû-i halini haber verdiklerinden sonra adı geçen Fatma'nın bu halinden dolayı, hâkim tarafından rencide edilmemek için kefil talep etmişlerdir. Mahalle ahalisinden ve başka mahalleden hiç kimsenin Fatma'ya kefil olmaması üzerine Fatma ta'zir cezası ile cezalandırılmıştır.¹²²

Sonuç

Şehrin en küçük idari birimi olan mahalleyi imamlar yönetmiştir. Fakat mahalle halkı imamları kontrol etmiş, istenmeyen durumlarını kadıya bildirerek görevden alınmalarını sağlamışlardır. Dolayısıyla mahalle halkının istemediği bir

¹¹⁹ GŞS 43-162/2.

¹²⁰ Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi", *Marife*, S. 1, Bahar 2001, s. 133.

¹²¹ GŞS 29-103/2 (Evâhir-i Cemâziye'l-âhir 1087/ 30 Ağustos 7 Eylül 1676).

¹²² GŞS 32-14/4 (Evâ'il-i Safer 1086/27 Nisan-6 Mayıs 1675).

kişinin mahallede imamlık yapması mümkün olmamıştır. Mahalleyi, imamlarla birlikte, mahalle avarız vakfı mütevellileri ve mahallelinin seçtiği kişiler temsil ederler. Bu dönemde Antep halkının avarız vergilerinin dağıtımının ve toplanmasının daha sağlıklı yapılması için her mahallenin bir vekil seçtiğini görmekteyiz. Bu durum halkın kendi kendini yönetmesi ve yönetime katkısının bir ifadesi olarak da görülebilir. Bir ölçüde muhtarlığa geçişin başlangıcı olarak da görülebilir.

Mahalle içinde bir statü farklılaşmasının oluşmadığı, değişik zümrelerden, zengin fakir her seviyede ailenin farklı büyüklükteki konutlarda yan yana yaşadıkları görülür. En fazla nüfusun bulunduğu mahalleler, dinî ve sosyal yapıların olduğu, önemli eğitim kurumlarının ve ticaret merkezlerinin bulunduğu yerlerdir. Antep'te mahalleler birbirine bitişik evlerden meydana gelmiştir. Merkezden uzaklaştıkça mahallelerin sahip olduğu ev sayısında azalma görülür. Diğer şehirlerde de olduğu gibi şehrin merkezinden dışına doğru gidildikçe, ya da sur dışına çıkıldıkça nüfus önemli derecede azalır.

Mahallede bulunan gayrimenkuller aynı mahalledeki bitişik veya diğer komşulara satılmıştır. Mahalle sakinleri komşularının yaptıkları gayriahlâkî davranışları çeşitli şekillerde uyarabilmişlerdir. Mahallede yaşayanların bazı ortak yükümlülükleri yerine getirmede sorumlulukları vardır. Bunların başında tekâlif-i örfiye ve avarız-ı divaniye, faili meçhul cinayet ve yaralamaların faillerini bulmak, bulamadıkları takdirde ise bu kişilerin diyetini ödemektir.

Mahalle sınırları içinde olup biten her şeyin sorumlusu burada yaşayan ahalidir. Mahalle ahalisi mahallelerinde olan bir olayı aydınlığa çıkarmak ve şayet olayın faili tespit edilemezse, zararı karşılamak durumundaydı. Bundan dolayı, mahalleli, adlarının kötüye çıkmasını önlemek için, aralarına karışmış, iyilik ve doğrulukla tanınmayan, kendilerini rahatsız eden, ahlâk ve namus dışı davranışlarda bulunan ve kefilleri olmayan kişileri mahallelerinden çıkartmışlardır.

KAYNAKLAR

1-Gaziantep Şer'îye Sicilleri [=GŞS]

16, 18, 20, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 43, 47, 48, 49, 51, 52, 57, 94, 104, 108, 127 ve 171 numaralı siciller.

2-Diğer Kaynaklar

ABACI, Nurcan, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulaması (17. Yüzyıl)*, Ank. 2001.

AKMAN, Mehmet, "Osmanlı Hukukunda Kasâme", *Türkler*, C. XIII, Ankara 2002, s. 789-794.

ATALAR, Ali, *Osmanlı Dönemi Antepvleri*, İstanbul 2004.

BARCAN, Ömer Lütfi, "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Osmanlıda Din ve Devlet İlişkileri*, (haz. Vecdi Akyüz), İstanbul 1999, s. 9-56.

_____, "Avarız", *İA*, C. II, Eskişehir 1997, s. 13-19.

- BAYARTAN, Mehmet, “Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, *İÜ. Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi*, S. 13, İstanbul 2005, s. 93-107.
- BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmanın Günlüğü*, İstanbul 2001.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. VI, İstanbul 1968.
- BRUCE, Mc. Gowen, “Osmanlı Avarız-Nüzul Teşekkülü 1600–1830”, *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1981, s. 1327–1331.
- CANSEVER, Turgut, “Osmanlı Şehirciliği”, *Kubbeyi Yere Koymamak*, İstanbul 1997.
- ÇADIRCI, Musa, “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme” *Belleten*, C. XXXVI, S. 135, Ankara 1970, s. 409-420.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri’nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- EMECEN, Feridun, “Kayacık Kazasının Avarız Defteri”, *İÜ. TED*, S. 12, İst. 1982, s. 159-170.
- ERGENÇ, Özer, “Osmanlı Şehrindeki “Mahalle”nin İşlev Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. IV, İstanbul 1984, s. 69-88.
- ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkışafı*, İstanbul 1936.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Seyahatname*, C. IX, İstanbul 1935.
- GÖYÜNÇ, Nejat, XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim Devirleri)”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler/Tartışmalar*, (Edt. Osman Okyar), 5–10 Haziran 1973, Ankara 1975, s. 71-98.
- GÜÇER, Lütfi, *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964.
- IMBER, Colin, *Şeriattan Kanuna, Ebussuud ve Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (çev. Murteza Bedir), İstanbul 2004.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Avarız Vakfı”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 109.
- KAZICI, Ziya, “Osmanlılarda Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri”, *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, C.V, S. 3, s. 29–35.
- KIVRIM, İsmail, *Şer’iye Sicillerine Göre XVII. Yüzyılda Konya ve Ayıntâb Şehirlerinde Gündelik Hayat (1670–1680)*, SÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2005.
- KUBAN, Doğan, “Anadolu Kentlerinin Tarihsel Gelişimi ve Yapısı Üzerine Gözlemler”, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul 1995, s. 163-197.
- _____, “Mahalleler: Osmanlı Dönemi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. V, İstanbul 1994.
- KURT, İsmail, *Para Vakıfları*, İstanbul 1996.
- MANDAVİLLE, Jon E., “Faizli Dindarlık: Osmanlı İmparatorluğunda Para Vakfı Tartışması”, (çev: Fethi Gedikli), *Türkiye Günlüğü*, S. 51, Yaz 1998, s. 129–143.
- MOLLA HUSREV, *Gurer ve Dürer Tercümesi*, (çev. Arif Erkan), C.III. İstanbul 1980.

- ÖZCAN, Tahsin, “Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefalet Sistemi”, *Marife*, S. 1, Bahar 2001, s. 129-151.
- ÖZTÜRK, Nazif, *Menşe’i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*, Ankara 1983.
- PULAHA, Selami, Yücel, Yaşar, *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Kimi Kanunlar*, Ankara 1988.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Avarız”, *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, s. 108-109.
- SAYDAM, Abdullah, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, *Tarih ve Toplum*, S. 164, İstanbul 1997, s. 4 - 12.
- TAŞ, Hülya, *XVII. Yüzyılda Ankara*, Ankara 2006.
- TOK, Özen, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, Kayseri 2005. s. 155–173.
- ÜÇOK, Coşkun, “Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler”, *AÜ. Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. III. S. I, İstanbul 1946, s.380–381.
- VEHBE ZUHÂYLİ, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, (çev. Beşir Eryarsoy, H. Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız), C.VII, İstanbul 1994.
- YILMAZ, Fikret, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mahremiyetin Sınırlarına Dair” *Toplum ve Bilim* 83, *Kış 1999/2000*, s. 92-109.

Everyday Life in Ottoman Neighborhood (The Example: Gaziantep in 17th Century)

The word “mahalle”(district) has three meanings in an Ottoman city. First, it is a place where people with same features live together. Second, it is a community where people praying in the same mosque and in the public spirit know each other like a family, protect their rights and try to solve problems on their owns. A third meaning is also it is a community that has tax burden and enlisted one by one in the district composition.

An Ottoman district has formed around small mosques and mosques itself. Civil services, judicial municipal services were done by imams (prayer leader). Imam had the main responsibility in the presentation of the country until the Administrative Reforms (1839). Except this their major duty was religious matters such as keeping the registration of inhabitants, and beside the duty in the social cases like birth, death, marriage, divorcing they took the charge of dealing with the people who were public nuisances and checked moral cases which includes breaking in houses. Imams, were the natural assistant of “kadi”s in their administrative functions. But people had controlled imams, declared the unwanted cases and made them unemployed. According to this it was not possible for an undesirable person to work as an Imam.

Avarız foundation was -beside the Imams- embodied by foundation managers and the people elected by the district. In this period we see the people of Antep selected an assignee for each district for better collection and distribution of taxes. This was a sign of expression that people had contribution to the administration. This can be seen as a transition of the work of a mukhtar.

In the district there was no distinction between poor and rich and they live side by side in different size of houses together. Districts with the greatest populations were the the places where religious and social formations existed and training centres and principal places of business were included. The districts in Antep were formed with adjoining houses. As absenting from the city centre the number of the houses and like other cities population also decreases.

In the Ottoman district being a neighbourhood was important. That’s why one’s district was shown first in the court records. People who were from the same district had some duties to each other. These rules were not written but has sanctions and regulates the behaviors of publics. For example people should visit their neighbors in bayrams and make a sick call and participate in their funerals and wedding ceremonies and should serve out

some foods coming from village and they also help each other to rent a house or store shop etc..These all duties forms the spirit of synergy.

Neighbors also warned each others for undesired and unmoral behaviours. Because they thought that it would affect themselves later. they developed some kinds of warning ways. One way is orally. Properties in the districts were sold to next doors or other neighbors. People have some duties in fulfilling some responsibilities. *Tekâlîf-i örfiye*, *avarız-ı divaniye* and finding some unsolved murders and injurings and in case of not finding paying their blood money come first.

Residents' other responsibilities are taking the role in executing the laws. Witnessing in favour or against in the court shows this. Known as a good or bad person is really important for judgement and proving one's crime or innocence.

People from the district give the information of the points of a claim about their neighbors' good or bad circumstances. This point of view is very effective for the cases that couldn't be proved or there was not enough evidence. In these circumstances it is easy for people who was known well among the neighborhood to proving his innocence. Otherwise the decision of the court will be negative.

One other common responsibility is finding some unsolved murders and injurings and in case of not finding, paying their blood money. If a corpse is found in the district, people from there should pay the blood money to the heritors. In Islamic law it is called "kasâme". This is playing deterrent role and it prevents people who tend to do these cases, and makes them more careful and stay away from the district.

Resident community is responsible for all the things that happen in the district. If they couldn't clear out the events in there or they couldn't solve the murders they should pay the cost. For this reason people in the district get out these kinds of people who can't distinguish good and bad, disturb people around and become part of ignominy and unmoral cases to prevent to fall into obloquy.

Ottoman district has a collective form about social life and public peace. Neighborhood residents have double liability. Thus it developed a social control mechanism. We see that bailment has vital importance for people. It is not allowed for one who has no bail to stay in a house. In case of opening an investigation, first authority to consult is neighbors who live with these people. Opinions about a person is important for consuetude and is playing a great role in the decisions.

Polonya Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe El Yazmaları

Turkish Written Documents Found in Poland Libraries

Halil İbrahim Yakar*
Gaziantep Üniversitesi

Özet

Türkiye ile Polonya arasındaki sosyal, siyasal ve kültürel ilişkiler Osmanlı döneminden beri devam etmektedir. Osmanlı-Lehistan(Polonya) siyasî temaslarının başlangıcı XV. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmaktadır. Savaşlara rağmen olumlu bir şekilde devam eden bu ilişkiler, Osmanlı ile Lehistan arasında kültürel bir köprü oluşmasına neden olmuştur. Ortaçağdan günümüze uzanan bu sürece ait Türkçe belge ve kaynakların bir kısmı geçmişin en önemli ve birinci elden tanıkları olarak Polonya kütüphane ve müzelerinde muhafaza edilmektedir. On altı resmî ve özel kütüphanede bulunan bu Türkçe yazmaların genellikle değişik zamanlarda imparatorluk topraklarına seyahat eden veya Osmanlı'da resmî görevlerde bulunan Polonyalılar vasıtasıyla Polonya'ya getirildiği anlaşılmaktadır. Çalışmamızda Polonya kütüphanelerinde tespit ettiğimiz Türkçe yazmalar üzerine bir değerlendirme yapılacak ve bunların künyeleri verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Polonya Kütüphaneleri, Türkçe yazma, Divân edebiyatı, Osmanlı.

Abstract

The social, political and cultural relationships between Turkey and Poland has rich background. The political contact between Ottoman and Poland dates back first quarter of XV. Century. Relationships continued despite the wars. The struggle in political area was transmitted to social area and a cultural bridge was occurred from Ottoman to Poland the documents and resources which took their place in history from middle age to present are kept in museums and libraries which witnessed the past. The written documents brought by persons travelling from Poland to Ottoman state and official persons working in Poland are found in 16 state and private libraries. In this study, the description of these documents will be done and evaluated.

Key words: Poland Libraries, Turkish written documents, Divân literature.

I. GİRİŞ

Türkiye ile Polonya arasındaki sosyal, siyasal ve kültürel ilişkiler Osmanlı döneminden beri devam etmektedir. Osmanlı-Lehistan(Polonya) siyasî temaslarının başlangıcı XV. yüzyılın ilk çeyreğine dayanmaktadır. Savaşlara rağmen olumlu bir şekilde devam eden bu ilişkiler, Osmanlı ile Lehistan arasında kültürel bir köprü oluşmasına neden olmuştur. Her dönem artarak devam eden temaslar Lehistan'da bir Osmanlı-doğu hayranlığının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Sosyal yakınlaşmanın bir tezahürü olan kültürel etkileşim sonucunda, Lehistan'da Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlere de bir hayli rağbet olmuştur.

Geniş bir coğrafyaya yayılan Osmanlı hakimiyetinin, dünya medeniyet kültürüne miras bıraktığı Arapça, Farsça ve Türkçe yazmalar geçmişin en önemli ve birinci elden tanıkları olarak Polonya kütüphanelerinde ve müzelerinde özenle korunup saklanmaktadır.

Batı Avrupa'nın çoğu kütüphanelerinde bulunan Osmanlı mirası yazmaların orada bulunma nedeni ile Polonya'daki yazmaların varlıkları oldukça farklıdır. Söz konusu yazmalar, Lehistan'dan Osmanlı ülkesine değişik zamanlarda seyahat eden kişilerle, Osmanlı'da resmi görevlerde bulunan kişiler tarafından Lehistan'a getirilmiş olup halen 16 resmi ve özel kütüphanede korunmaktadır. Çalışmamızda bu kütüphanelerde bulunan Türkçe yazmalar üzerine genel bir değerlendirme yapılacak ve bunların künyeleri verilecektir¹.

Polonya'da Doğu ile ilgili koleksiyon oluşturma süreci XVIII. yüzyılın son çeyreğinde başlamıştır. Bu dönemlerde şark kültürü -özelde de Osmanlı kültürü- Polonya'da çok rağbettedir. Czartoryskich ve Zamoyskich elyazmaları koleksiyonu o dönemlerden kalmadır. Bunlar genellikle edebî kitaplar, dinî kitaplar, dua kitapları, fetvalar, coğrafya kitapları, sözlükler, rüya tabirleri, gramer kitapları, mektup örnekleri gibi çeşitli konuları ihtiva eden yazmalardır. İki ülke arasındaki siyasal tarihi ortaya koyan resmi yazışma belgeleri de bir hayli fazladır. Bunlar arasında fermanlar, beratlar, mektuplar en önemli olanlarıdır².

¹ 2005-2006 öğretim yılında Türkçe okutmanı olarak bir yıl süreyle Krakow/Jagiellonian Üniversitesi, Doğu Dilleri Enstitüsü (Instytut Filologii Orientalia) Türkoloji Bölümünde, Türkçe ve Türk edebiyatı dersleri verdim. Yazmalarla ilgili araştırmalarımız bu dönemde gerçekleşmiştir. Eser künyelerinde; eser adı, yazar adı, kütüphane numarası, belliyse müstensih adı, istinsah tarihi, varak sayısı, sayfa ebatı, satır sayısı ve yazı türü sırası takip edilmiştir. Yazmalar, buldukları kütüphanelerin başlığı altında sıralanmıştır.

² Türkçe yazmaların dışında Osmanlı padişahlarının fermanları, beratları ile resmî ve özel mektuplar, Polonya kütüphanelerinde özenle korunmaktadır. Siyasî ve kültür tarihi açısından önemli derecede bilgiler ihtiva eden bu belgelerin bir kısmı bir katalogta toplanmasına rağmen henüz hepsinin bir dökümü yapılmamıştır. Katalog çalışmaları devam etmektedir. Polonya Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsünde görev yapan Zygmunt Abrahamowicz 1455-1672 yılları arasında Polonya ve komşu ülkeler arasındaki diplomatik ilişkileri irdeleyen *Katalog Dokumentów Turckich I*, [Türk Dökümanları Katalogu, I] adlı çalışmasını 1959'da yayımlamıştır. Bu katalogta Osmanlı bürokrasinin farklı bölümlerinden çıkmış, Polonya krallarına, rütbe sahibi memurlara ve başka görevlilere gönderilmiş 381 belge vardır. Abrahamowicz, incelediği her belgeyi kısa bir tarif ve özetle tanıtmış ve belgeleri şu başlıklar altında sınıflandırmıştır: Ahit Muameleleri, Antlaşmalar, Mektuplar, Şikayetler, Başvurular, Emir ve Buyruklar, Direktifler, Ahkâmlar.

Polonya kütüphanelerinde yapmış olduğumuz araştırmalara ve yayımlanmış kataloglardan elde edebildiğimiz bilgilere göre Polonya’da toplam 162 adet Türkçe el yazması bulunmaktadır. En zengin Türkçe yazmalar koleksiyonu Wrocław Üniversitesi Kütüphanesindedir. Wrocław Üniversite Kütüphanesi koleksiyonundaki yazmalar, hediye veya satın alınma yoluyla temin edilmiştir. Bunların bir kısmı ilk olarak Brockelman (Brockelmann, 1903) ve Richter (Richter, 1933) tarafından kataloglanmıştır. Tadeusz Majda, bu katalogu bazı bilgi yanlışlarını düzelterek ve incelediği diğer yazmaları da ekleyerek yeniden yayımlamıştır. Ancak, İkinci Dünya Savaşı’nda Almanlar bu koleksiyonu başka şehirlere taşıdıkları için bazı yazmalar kaybolmuştur. 1810 yılında kapatılan Manastır Kütüphanesi’ndeki eserler de Wrocław Üniversitesi Kütüphanesine naklolunmuştur. Bir çok değerli yazma da 1865 yılında Tomasz Rehdiger arşivinden Üniversite Kütüphanesine aktarılmıştır. Marii Magdaleny Kütüphanesindeki yazmalar da Üniversite Kütüphanesi ve şehir kütüphanesine taşınmıştır. Zagan’daki Augustyn Keşişler Cemiyeti Manastırından da birçok elyazması Üniversite Kütüphanesine getirilmiştir. Oelricha Oppersdorfa Maksymiliana kendi özel koleksiyonlarını hediye olarak Wrocław Kütüphanesine bağışlamıştır. 1924-1928 yılları arası İstanbul’da bulunan Prof. Rescher, 106 adet el yazmayı Wrocław Kütüphanesi için satın almıştır. Bunlardan 73 tanesi Türkçe ve Farsça elyazmalarıdır. Bu kütüphane katalogunda son sayımlara göre divân, mecmua, dinî kitaplar, halk şiiri örnekleri, mesneviler, fetva kitapları, tarih kitapları, sözlükler, rüya tabirleri gibi Türk edebiyatının değişik türlerine ait 109 adet Türkçe yazma vardır..

Krakov Czartoryskich Kütüphanesinde bulunan Türkçe yazmaların hâlâ tam olarak bir katalogu yapılmamıştır. Czartoryskich doğu kültürü ve edebiyatı ile ilgilenmiş birisidir. İngiliz oryantalistlerle mektuplaşarak doğu yazmaları ile ilgili bilgiler toplamış ve onlardan yardım almıştır. Bazı yazmaların sayfa kenarlarına kendi notlarını düşmüştür. O, Polonya’daki ikinci en büyük doğu yazmaları koleksiyonuna sahiptir. 1861-1893 yılları arasında İstanbul’da tercüman olarak görev yapan Charles Schefer, Czartoryskich adına Osmanlı’dan ve diğer bazı doğu ülkelerinden yazmalar temin etmiştir. Kütüphanede 8 Türkçe yazma vardır.

Jagiellonski Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan 6 Türkçe yazma Wisłowski (Wisłowski, 1877) katalogunda tanıtılmıştır. Bunlar da satın alınma veya hediye yoluyla temin edilmiştir.

PAN Kütüphanesinde 1 Türkçe yazma mevcuttur. Bu eser, Czubek (Czubek, 1906) katalogunda tanıtılmıştır.

Varşova Üniversitesi Kütüphanesindeki yazmalar ise, henüz tam olarak kataloglanmamıştır. Şu anki sayımlara göre bu kütüphanede 8 Türkçe yazma vardır. Ayrıca Varşova Milli Kütüphanesinde de 6, Varşova’daki diğer kütüphane ve özel koleksiyonlarda da 8 adet daha Türkçe yazma bulunmaktadır. Doğu sanatıyla ilgilenen ve Doğu’dan birçok eser satın alan Stanisław Zamoyski, bazı yazmaların tanıtımlarını yapmış, nereden geldikleri hakkında bilgiler sunmuştur.

Poznan Halk Kütüphanesi katalogunu Kurtzman ve Sosnowski (E. Sosnowski-L. Kurtzman, 1885) yapmışlardır.

Şu anda 4 adet Türkçe yazmanın bulunduğu, Gdansk yazmaları Günther (Günther, 1909) tarafından kataloglanmıştır. Bazı Türkçe yazmalar II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlar'da kalmıştır. Yazmalar önce şehir kütüphanesinde iken sonraları Pan Kütüphanesine taşınmıştır.

Din, edebiyat, dil, tarih ve çeşitli ilim dallarında yazılmış Türkçe el yazmalarının buldukları kütüphanelere ve konularına göre tasnifi şöyledir:

TÜRKÇE EL YAZMALARIN MUHTEVA TASNİFLERİ

Kütüphane Adı/Bulunduğu şehir	DİN	EDEBİYAT	DİL	TARİH	BİLİM
Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego/ Wrocław	42	51	4	9	5
Zakład Narodowy Im. Ossolinskich W Wrocławiu/ Wrocław			1		
Muzeum Narodowe (Oddział Czartoryskich) W Krakowie/Krakow	3	4	1		
Biblioteka Jagiellonska W Krakowie/ Krakow	3	1		2	
Wojewodzkie Archiwum Państwowe W Krakowie/ Krakow	1				
Filology Orientalney Uniwersytetu Jagiellonskiego W Krakowie/ Krakow	1	3			2
Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego/Varşova		5	1	1	1
Biblioteka Narodowa W Warszawie/ Varşova	2		1	2	1
Turkologii Universtetu Warszawskiego/ Varşova	1	1			
Polskie Towarzystwo Orientalistyczne W Warszawie/ Varşova	1				
Zbiory Prywatne Sulimowicza W Warszawie/ Varşova	2	2			
Zbiory Prywatne J.				1	

Reychmana W Warsawie/ Varşova					
Publiczna Biblioteka Miejska W Poznaniu/ Ponzan		3	1		
Wojewodzkie Archiwum Panstwowe W Poznaniu/Poznan				1	
Biblioteka Pan W Gdansku/Gdansk	1	2			
Publiczna Biblioteka Miejska W Szczecinie/ Szczecinie			1		
TOPLAM 9 (toplam) (162)	56	71		10	16

Polonya kütüphanelerindeki yazmalar içerisinde Sultan I. Selim'in Farsça Divânı, Mevlevî âyîn-i şerifi, Kanûnî Divânı, Fuzûlî Divânı ile divan ve halk şiiri örneklerinin toplandığı mecmua ve cönkler dikkati çekmektedir. . Yavuz Sultan Selim Divân'ı altın tezyinatıyla süslenmiş, nadide bir eserdir. Kanûnî Divânı, en erken istinsah edilmiş yazmalardan biridir. Fuzûlî Divânı da şairin ölümünden 14 yıl gibi kısa bir süre sonra kaleme alınmış bir nüshadır. Lamii Çelebi'nin Maktel-i Hüseyin'i Bağdat nakkaş üslubuyla süslenmiş sekiz adet minyatürüyle 50 varaklı değerli bir yazmadır. Nasreddin Hoca'nın Mansûbî Taklid Oyunu adlı eser de önemli yazmalardandır. Leh Tatarlarının dua kitabı ise, Polonya Tatarlarının sosyal hayatına ait bilgiler içermesi bakımından önem arz etmektedir. Eserler konularına göre tasnif edildiğinde bunların büyük kısmının din ve edebiyatla ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca tarih ve dil konusunda yazılmış eserler de mevcuttur. Dil konusundakiler genellikle sözlüklerden meydana gelmektedir.

II. TÜRKÇE YAZMALAR VE BULUNDUKLARI KÜTÜPHANELER

a) Biblioteka Uniwersytetu Wrocławskiego

1- **Kuran** Nr. Or.I-8, Müstensih: Mustafa Mehmed, H.1000, 358 vr., 28,5x19,5 cm, 11 st, Nesih, Türkçe meali satır arasında verilmiş.

2- **Duâ Mecmuası** Nr. Or. I-23, Müstensih: Hüseyin İbn Abdullah, 144 vr., 15x10 cm, 9 st, Nesih, duâ-i salavât, duâ-i kadeh, duâ-i şerif, duâ-i nûr, duâ-i latîf duâ-i hurûf gibi muhtelif duâlardan müteşekkil bir mecmua. Duâlar şerh edilerek verilmiş.

3- **Emrî Divânı** Nr. Or. I-38, Müstensih: Kadı Ataullah Abdî İbn Ali el-Edirnevî, H.983, 144 vr., 26x15 cm, 19-21 st, Nesih.

4- **Mecmua** Nr. Or. I-39, Türkçe ve Arapça, 190 vr., 20,5x15 cm, 17 st, Nesih. 1b-81a Dürr-i Mekkûn, Yazıcıoğlu Ahmed Bican; 81b-108b Miracü'n-nebi, Derviş Osman; 109a-110b Hikâyât-ı şeddâd (Arapça); 111a-161a Kıyamet hakkında bilgiler; 161b-164b Ateşe karşı reçete; 165a- 190b Hikâyetnâme-i Resulullah.

5- **Mecmua** Nr. Or. I-49, Müstensih: Sahip Kemal. Türkçe ve Arapça, 234 vr., 23x14,5 cm, 19 st, Nesih, H.1084. 1b-89b Osmanlılara kadar başlıksız 33 bölümden oluşan genel tarih bilgileri. Emevî, Abbasî, Sâmânî, Sebüktegin, Selçuk, Karaman, Danişment, Harezmsah, Cengizhan, Atabek, İlhan, Karakoyunlu, Timur, Hindistan'daki Müslüman hanedanlar, Semerkant ve Kırım Hanları, Safâvî, Hâtimî, Eyyübî ve Memluklular hakkında bilgiler. 1b-30 a derkenarda Tevârih-i ibtidâ-i şehri- İstanbul maa Ayasofya, Ali el-Arabî İlyas; 90a-197 Es-siyâset-i Şeriyye kitâbının tercümesi, Hakânî; 198a-231b Kitâb-ı Ketebe-i Muhammet (Arapça)

6- **Defter** Nr. Or. I-41, 161 vr., 24,5x12,3 cm, Siyakat, 1685-1686 yılı Bosna vilayetinin gelir hesabı defteri.

7- **Mecmua** Nr. Or. I-42, 68 vr., 20x13,5 cm, 17 satır, Nesih, H. 2 Zilhicce 1034, Müstensih: Murad el-Halimî el- Ensarî. 1b-36a Kanunnâme-i Sultan Murad Han ; 36b-41a Erzurum'dan Acem şahı Abbas'a gönderilen mektup; 41b-42b der medh-i Mehmed Paşa başlığıyla kaside; 42b-68a yazarı belli olmayan hekimlikle ilgili bilgiler.

8- **Mecmua** Nr. Or. I-43, 63 vr., 20x14 cm, 13 st, Nesih. 1b-53a Risâle-i Mehmed Birgivî; 53b-63a Tecvîd

9- **Hikâyet-i Nasreddin** Nr. Or. I- 44, 24 vr., 22x16,5 cm, 8-10 st, Nesih, 24 hikâye mevcuttur.

10- **Matla'-ı Dâstân-ı Mir'atü'l-Memâlik**, Nr. Or-I 46, 82 vr., 18,5x11,5 cm, 15 st, Nesih. Kâtib-i Rumî (ö.970/1562-3) olarak bilinen Seyyid Ali Reis'in Mir'atü'l- Memâlik adlı eseri. Asya ülkelerine yapılan seyahatleri anlatmaktadır. Yazar Basra Hürmüz, Hindistan, Horasan, Turan, Maverâü'n-nehr, Harezmi, Kıpçak, Horasan, Irak'a yaptığı seyahatleri ve izlenimlerini aktarır. Mecmua'da ayrıca kendi şiirleri yanında Şeyhî, Mesîhî, Yetimî, Necâtî, Hâfız, Afitâbî, Sa'dî, Nizâmî, Hamdî, Molla Yârî, Hicrî, Mevlânâ Rûmî, Lami'î'nin şiirleri mevcuttur.

11- **Mecmua** Nr. Or. I-46, Arapça ve Türkçe, 68 vr., 20x13,5 cm, satır sayıları değişik, Nesih ve Rika, 2a-6b Curcânî Abdulkadir İbn Abdurrahman'ın gramer kitabı Arapça; 7a-7b Sultan Murad mersiyesi; 8a-14b Lami'î Çelebi'nin Kanûnî Sultan Süleyman sefer günlüğü; 15a- 19a arasında değişik duâlar; 19b-25a Veysi'nin Hâb-nâmesi; 25b-49a Arapça ve Türkçe şiirler, fetvalar; 49a-58a Hakanî Mehmed Bey'in Hilye-i Şerifi; 58b-68a şiirler, fetvalar, mektuplar, ayetler, hekim reçeteleri, tarifler.

12- **Mecmua**, Nr. Or. I-47, 69 vr., 20,5x12,5 cm, satır sayıları değişik, Nesih ve Nestalik, Farsça ve Türkçe şiirler. Kemal Paşazâde, Figânî, Necâtî, Ahmedî, Ganî, Fuzûlî, Bâkî, Ali Efendi, Hudâî, Hayâlî, Binâ'î, Emrî, Necâtî, Nâbî, Zarîfî, Vahdetî, Rahmî ve Asafî'nin şiirleri var.

13- **Mecmua**, Nr. Or. I-48, 16 vr., 25x12,5 cm, satır sayıları değişik, Nesih, Nestalik, Divânî. Zamânî, Bağdadî, Zihnî, Alî, Necâtî, Bâkî, Kabûlî, Mihrî, Vucûdî ve Emrî'nin şiirleri mevcut.

14- **Duâ Kitâbı**, Arapça ve Türkçe, Nr. Or. I-49, 7 vr., 27x7 cm, Nesih, Arapça duaların Türkçe şerhleri

15- **Keşfü'l-mahcûb li-erbâbü'l-kulûb**, Hucvîrî, Nr. Or. I-63, 122 vr., 20,5x13 cm, 13 st., Nestalik, Farsça eserin yazarı belli olmayan Türkçe tercümesi.

16- **Mecmua**, Nr. Or. I-72, 40 vr., 20x13 cm, 15 st, Nestalik, istinsah tarihi H.944. 1b-27b Hakanî Mehmed Bey'in Hilye-i Şerifi; 28a-33a Hilye-i evsâf-ı çâr-yâr-ı güzîn, Gârî; 33b-40a Hilye-i enbiyâ-i azâm, Ahmed Dede Edirnevî Neşâtî Efendi. Adem, İdris, Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yusuf, Eyyüb, Musa, Davud, Süleyman, Yahya ve İsa peygamberlerin kıyafetlerinin tarifi.

17- **Tuhfetü'ş-şahân**, Ebu'l-bekâ Kefevî, Nr. Or. I-73, 229 vr., 21x13,5 cm, 19 st., Nestalik. İslamî vazifelere ait bir eser.

18- **Yûsuf u Züleyhâ**, Hamdullah Hamdî, Nr. Or. I-84, 193 vr., 20x12 cm, 17 st., Nestalik, istinsah tarihi H.1001, Müstensih: Mehmed İbn Şükruallah.

19- **Şerh-i Bostân**, Surûrî, Nr. Or. I-88, 272 vr., 21,5x13 cm, 19 st., Nesih, istinsah tarihi H. 1012

20- **Şefik-nâme**, Abdullah Mehmed Şefikâ, Nr. Or. I-90, 102 vr., 21,5x13 cm, 19 st., Nestalik. İstinsah tarihi H. 15 Recep 1182. Yeniçeri kargaşası ve II. Mustafa'nın tahttan indirilmesini anlatan tarihi eser.

21- **Menâsikü'l-Hac**, Sinan Efendi, Nr. Or. I -91,108 vr., 16,6x11,5 cm, 13 st, Nesih. İstinsah tarihi H. 20 Recep 1233. Müstensih: Mehmed Ali İbn İbrahim. Hac menâsikine ait bir eser.

22- **Vâridât-ı mansûre ve Divân-ı manzûme**, Haşim Mustafa Üsküdârî Celvetî, Nr. Or. I-92, 110 vr., 23x16 cm, 19 st, Nesih. İstinsah tarihi 3 Ramazan 1191.

23- **Nasreddin Hoca'nın Letâifi**, Nuri Mehmed Efendi, Nr. Or. I-96, 56 vr., 22x14,5 cm, 17 st, Rika. İstinsah tarihi H.1226. Müstensih: Mir Derviş Mehmed Cemaleddin.

24- **Risâle-i Hayrîye fi redd-i şerere-i hüsnîye**, Hoca İshak Efendi Harputî, Nr. Or. I-97, 33 vr., 21,5x14 cm, 16 st, Nesih. İstinsah tarihi, H.1302.

25- **Netayicü'l-fünûn ve mahâsinü'l-mütûn**, Yahya Efendi, Nr. Or. I-101, 99 vr., 18,5x11,5 cm, 19 st, Nestalik. İstinsah tarihi, H.1057. Müstensih: Abdülbaki Eş-şeyh Mehmed.

26- **Risâle-i mergûbe-i senedü'ş-suarâ ve intisâbü'l-mülûk**, Haşmet Efendi Abbaszâde, Nr. Or. I-102, 50 vr., 21x14,5 cm, 25 st, Nestalik. 1b-36b ilk eser; 37a-47b 2.eser. İstinsah tarihi H. 9 Rebi'ül-evvel 1126, Müstensih: Seyyid Abdurrahman İbn Mehmed Efendi.

27- **Hidâyetü't-tâlibîn**, Veliyüddînzâde Mehmed Hıfzî Efendi, Nr. Or. I-103, 63 vr., 19,5x12 cm, 15 st, Nesih. İstinsah tarihi 7 Rebi'ül-evvel 1262, Müstensih: Musa es-Safvatî

28- **Niyâz-i Mısırî Divânı**, Nr. Or. I-104, 49 vr., 23x15 cm, 19 st, Nesih.

29- **Şerh-i Hayâkilü'n-nûr**, Şeyh İsmail Ahmed Ankaravî, Nr. Or. I-105, 37 vr., 20x12 cm, 21 st, Nestalik. Şehabeddin Suhreverdi'nin eserinin şerhi.

30- **Marifet-nâme**, İbrahim Hakkı, Nr. Or. I-106, 328 vr., 26x14,5 cm, 39 st, Nesih. İstinsah tarihi H.1241, Müstensih: Seyyid Ebubekr er-Ragıb es-Seyyid Ahmed Ünâmene Kavak.

31- **Mecmua**, Nr. Or. I-107, 70 vr., 21,5x14,5 cm, 19 st, Nesih. İstinsah tarihi H. 986. 1b-8a Zübdetü'l-Hakâyık fi Keşfü'd-dekâyık, Hamâdânî, Arapça eserin tercümesi; 11b-69a Kenzü'l-hakâyık fi Keşfü'd-dekâyık Hamadânî, Arapça eserin tercümesi.

32- **Fetâvâ-i Atullah** Nr. Or. I-108, 390 vr., 27x14,5 cm, 32 st, Nestalik, H.1134.

33- **Pend Şerhi**, Şem'î, Nr. Or. I-109, 69 vr., 21,5x14,5 cm, 19 st, Nesih. Attar'ın Pend-nâmesine Şem'î'nin yaptığı şerh.

34- **Fetâvâ-i Şeyhülislam Feyzullah Efendi**, Nr. Or. I-110, 108 vr., 26x15 cm, 25 st, Nestalik.

35- **Kitâb-ı Minhâcü'l- âbidîn**, Gazâlî, Nr. Or. I-111, 143 vr., 21,5x13 cm, 21 st, Nestalik. Arapça eserin tercümesidir.

36- **Kitâb-ı tefsîl-i tarîkü'l-mukarribîn**, Abdurrahman Darîr, Nr. Or. I-112, 178 vr., 20,5x14,5 cm, 11 st, Nesih. İstinsah tarihi, H.1742, Müstensih: Mustafa bin İbrahim.

37- **Tuhfetu's-sukûk**, Numan Sâid-i Debbağzâde, Nr. Or. I-113, 175 vr., 24x14 cm, 27 st, Nestalik, H.1247.

38- **Gencîne-i Râz**, Yahya Bey, Nr. Or. I-114, 80 vr., 21x13,5 cm, 15 st, Nestalik.

39- **Divân**, Bakî, Nr. Or. I-115, 118 vr., 20x13 cm, 17 st, Nestalik. 111b-118b'de Hayâtî, Necâtî, Hayâlî, Zatî, Mesîhî, İshak, Belîğî, Sehâbî, Emîrî ve Hâfız'ın şiirleri var.

40- **Divân**, Bakî, Nr. Or. I-116, 131 vr., 20x13 cm, 17 st, Nestalik.

41- **Mecmua** (Türkçe ve Farsça), Nr. Or. I-121, 262 vr., 25,5x15,5 cm, 16 st, Talik. H.1227. Ağırıklı olarak Farsça şiirler mevcut.

42- **Divân-ı mekâtib**, Nr. Or. I-122, 21 vr., 19,5x14,5 cm, 13 st, Nesih. Mektup örnekleri.

43- **Muhammedîye**, Yazıcıoğlu Mehmed Bîcân, Nr. Or. I-123, 319 vr., 21,5x14,5 cm, 15 st, Nesih. H.1234, Müstensih: İsmail Efendi.

44- **Risâle, Yiğitbaşı**, Nr. Or. I-124, 166vr., 20,5x12,5 cm, 15 st, Nestalik. 2b-5a Ravzatü'l-vâsilîn; 5b-8b Zübdetü'l-esrâr; 10a-36a Câmî'u'l-esrâr; 37b-87a Risâle-i Tevhîd, 87b-102a Mukaddimetü's-sâlihîn; 102b-124a Keşfü'l-esrâr; 124b-152a Ravzatü'l-vâsilîn; 152b-163a İrfânü'l-maârif

45- **Gencine-i Râz**, Yahyâ Bey, Nr. Or. I-125, 109 vr., 20,5x13 cm, 15 st, Nestalik.

46- **Risâle-i Süvârî**, Muvakkıt Mustafa İbn Ali Selîmî, Nr. Or. I-126, 24 vr., 23x17 cm, 17 st, Nesih. Astronomi ile ilgili risâle.

47- **Delâilü'l-hayrât**, Gazâlî, Nr. Or. I-127, 235 vr., 20x15 cm, 21 st, Nesih. H.1216, Müstensih: Hayri Mehmed Efendi, Arapça eserin tercümesi.

48- **Nasîhatü'l-müslimîn**, Mehmed Beybâzârî, Nr. Or. I-128, 237 vr., 21x14,5 cm, 15 st, Nesih. H.1236. Müstensih: Seyyid Mehmed Reşid el-Karamanî.

49- **Mecmua**, Nr. Or. I-129, 121 vr., 20x13 cm, 13 st, Nesih. 2b-61a Risâle-i Birgivi; 62b-63a Fetavâ-i Ebu's-Suud ; 63b-111b Fetavâ-i Kemal Paşazâde Ahmed Çelebi

50- **Mecmua**, Nr. Or. I-130, 292 vr., 29x17 cm, 28 st, Nestalik. H.1185, Müstensih: Osman İbn Mehmed, 1b-270 b Fetavâ-i Akkirmânî; 273b-290a Kanûnnâme-i cedîd.

51- **Risâle-i Erzincânî**, Nr. Or. I-131, 70 vr., 29x17 cm, 28 st, Rika. H.1293. 1b-26b Risâle-i Mergûb; 27a-38b Risâle-i terbiye-nâme; 39a-60a Risâle-i Marifetü'n-nefis; 61b-69b Risâle-i Mahbûb

52- **Fetavâ-i Ali Efendî**, Nr. Or. I-132, 278 vr., 24x13,5 cm, 31 st, Rika. H.1105.

53- **İbret-nümâ**, Lami'î Çelebi, Nr. Or. I-133, 160 vr., 19x12 cm, Nesih.

54- **Fazilet-nâme**, , Yemînî, Nr. Or. I-134, 52 vr., 25x16,5 cm, 23 st, Rika

55- **Divân**, Nef'î, Nr. Or. I-135, 86 vr., 19x11,5 cm, 14 st, Nestalik. H. 1045

56- **Risâle-i Birgivi**, Nr. Or. I-136, 90 vr., 16x11,5 cm, 9 st, Nesih. H.1147

57- **Risâle-i kavâidü'l-amâlî vü favâidü'l-leâlî**, Mehmed Üstüvânî, Nr. Or. I-137, 130 vr., 18,5x12,5 cm, 15 st, Nesih. H.1160, Müstensih: Seyyid Ali Hoca

58- **Divân**, Niyâzi Mısrî, Nr. Or. I-138, 48 vr., 21x13,5 cm, 17 st, Rika.

59- **Mecmua**, Nr. Or. I-139, 151 vr., 21x14 cm, 21 st, Nestalik ve Rika, .1b-141a münşeât-i Nâbî; 143a-150a Ali İbn Hüseyin el-Amâsî'nin kaside gazel, rubâî ve terci-i bendleri; 150b-151b II.Katerina zamanında Türk ve Rus siyaseti hakkında bir yazı

60- **Hayrîyye**, Nâbî, Nr. Or. I-140, 67 vr., 21x14 cm, 13 st, Rika. H.1268.

61- **Hayrîyye**, Nâbî, Nr. Or. I-141, 40 vr., 21x15 cm, 21 st, Nestalik.

62- **Ahkâm-ı sâl**, Mehmed Arif, Nr. Or. I-142, 30 vr., 19,5x13,5 cm, 15 st, Nesih. H.1325,

63- **Takvîm-i sâl**, Kâmil, Nr. Or. I-143, 32 vr., 21,5x14 cm, 20 st, Nesih. H..1305.

64- **Lord Palmerston'un 1266'da ecnebi siyaseti hakkında yazdığı metnin tercümesi**, Nr. Or. I-144, 56 vr., Nestalik.

65- **Usturlub Risâlesi tercümesi**, Nr. Or. I-145, 4 vr., 35 st, Nesih.

66- **Gazeliyyât**, Bakî, Nr. Or. I-146, 40 vr, 17 st, H.1220.

67- **Mecmua** (Arapça ve Türkçe) , Nr. Or. I-147, 30 vr., 20 st, Nestalik, Rika, Nesih. M.1043. 1b-26a Molla Husrev'in el-isbâh fi nazm-ı lugatü'd-dürer; 27a-28b şerh-i mutavval; 29a Ebu's-Suûd Efendî'nin fetvası; 29b-30b Kitâb-ı edebü'l-kadı.

68- **Kanûnnâme-i Cedîd**, Ebu's-Suûd, Nr. Or. I-148, 44 vr., 21 st, Nestalik.

69- **Fazıl Hüseyin Bey Safedî'nin eserleri**, Nr. Or. I-149, 76 vr., 17 st, Nestalik. 1b-30b Hubân-nâme; 31b-65a Zenân-nâme; 65b-72 Cengî-nâme.

70- **Giridî'nin eserleri**, Nr. Or. I-150, 54 vr., 17 st, Nestalik. H.1268. 1b-29b Vâridât-i İlahîye; 31b- 52b Risâle-i Felsefiye.

71- **Tuhfe, Vehbî Efendî**, Nr. Or. I-151, 72 vr., 21 st, Nesih.

72- **Risâle fi ilmü'l-ferâset**, Nr. Or. I-152, 17 vr., 15 st, Nesih.

- 73- **Lütfiye**, Vehbî, Nr. Or. I-153, 40 vr., 21 st, Nesih. H.1205
- 74- **Divân**, Vecdî, Nr. Or. I-154, 18 vr., 21 st, Nestalik.
- 75- **Tuhfetu's-sukûk**, Numân Debbağzâde, Nr. Or. I-156, 199 vr., 23 st, Nestalik.
- 76- **Mecmua**, Nr. Or. I-158, 87 vr., 14-17 st, Nestalik. 1b-79b Divân, Mahmut Hüdâyî; 80a-87b Divân, Abdulahad Nûrî.
- 77- **Fetavâ-i Ali Efendi**, Nr. Or. I-159, 298 vr., 27 st, Nestalik. H.1216
- 78- **Envârü'l-âşîkîn**, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Nr. Or. I-160, 275 vr., 17 st, Nesih.
- 79- **Divân**, Eşrefoğlu Rûmî, Nr. Or. I-161, 80 vr., 13 st, Rika.
- 80- **Âyîn-i şerîf**, Nr. Or. I-162, 61 vr., 14 st, Nestalik.
- 81- **Müntehâ**, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Nr. Or. I-164, 297 vr., 13 st, Nesih. H.967.
- 82- **Mecmua** (Türkçe ve Farsça), Nr. Or. I-165, 44 vr., 10 st, Nestalik, Nesih. 1b-26a Kitâb-ı dânistân; 27b- 43b Nevâî'nin şiirleri.
- 83- **Envârü'l-âşîkîn**, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Nr. M.1491, 207 vr., 21 st, Nesih.
- 84- **Kitâb-ı Tercüme**, Nr. M.1501, 144 vr., 9 st, Nesih. Lugat, tercümetü'l-müntehâb.
- 85- **Kitâb-ı Fîrûzşah**, Nr. M. 1504, 166 vr., 17 st, Nesih.
- 86- **Kuran**, Nr. M.1505, 267 vr., 25 st, Nesih.
- 87- **Târih-i Osmanî**, Nr. M.1506, 6 vr. 25 st, Nesih.
- 88- **Mecmua**, Nr. M. 1511, 148 vr., 15, 12 st, Nesih. 11a-138a Hikâyet-i İmam Alî; 140b-158b şiirler.
- 89- **Acâibü'l-Mahlûkât**, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Nr. M.1513, 75 vr., 21x15 cm, 13 st, Nesih. M.975.
- 90- **Mecma'ul-letâif ü matla'ul zerâif**, Sarrac İbn Abdullah, Nr. M. 1514, 80 vr., 21x15 cm, 13 st, Nesih.
- 91- **Humâyûn-nâme**, Vâsî Ali Çelebi, Nr. M. 1515, 500 vr., 20,5x14,5 cm, 17 st, Nesih. H.1002.
- 92- **Risâle-i Lutfiye**, Cemâl-i Halvetî, Nr. M. 1518, 55 vr., 21x14,5 cm, 17 st, Nestalik, H.999.
- 93- **Fethiye-i Yemen**, Nihâlî, Nr. M.1521, 274 vr., 21,5x12 cm, 19 st, Nesih.
- 94- **Mecmua**, Nr. M.1523, 70 vr., 20x14,5 cm, 13 st, Nesih. 1b-40b peygamber ve mezhep imamları hakkında bilgiler; 41a-70b **Şükür-nâme**, Mahmut İbn Fahreddin.
- 95- **Siyer-i enbiyâ-yı izâm ü ahvâl-i hülefâ-i kirâm ü menâkıb-ı selâtîn-i âli Osmân**, Küçük Nişancı Mehmed Paşa, Nr. M. 1528, 138 vr., 20x13,5 cm, 13 st, Nesih. H.978
- 96- **Türkçe-İspanyolca Sözlük**, Nr. M. 1529, 76 vr., 20x14,9 cm, değişik st, Nesih.
- 97- **Türkçe-İspanyolca Sözlük**, Nr. M. 1530, 61 vr., 20x13 cm, değişik st, Nesih, Divânî.

98- **Mecmua**, Nr. M.1536, 209 vr., 20x14,5cm, 19-25 st, Nesih. 2b-67a Kahraman-nâme; 69b-158b Şeh-nâme M.1058; 159a-202a Hikâyet-i Gerden-keşân H..1092.

99- **Mecmua**, Nr. M.1538, 205 vr., 19,5x12 cm, 17 st, Nestalik, Nesih. 1b-52a Şah u Gedâ, Yahya Bey; 53a-205a Abîdî, Alevî, Arâî, Ataî, Padişâh, Bâkî, Çakerî, Ehlî, Emrî, Enverî, Fevrî, Figânî, Firâkî, Fikrî, Cenânî, Fuzûlî, Hafız, Hayâlî, Hayreti, Hüsrevî, Aşkî, İşretî, Kanberî, Mecdî, Mesîhî, Muhibbî, Murâdî, Necatî, Nesîmî, Necatî, Nevî, Niyazî, Nizamî, Rahmî, Revânî, Selfî, Sururî, Senâî, Şemsî, Şeyh Ekber, Şeyhî, Usulî ve Zatînin şiiirleri.

100- **Yusuf u Züleyhâ**, Hamdî, Nr. M. 1542, 204 vr., 18x11 cm, 15 st, Nestalik. H.998.

101- **Kitâb-ı Tabir-nâme**, Nr. M.1545, 50 vr., 15x10,5 cm, 14 st, Nesih.

102- **Divân**, Bâkî, Nr. M.1548, 114 vr., 17,7x9,8 cm, 13 st, Nestalik.

103- **Türkçe-Latince Sözlük**, Nr. M.1551, 82 vr., 16x6,5 cm, 40 st, Nesih ve Rika.

104- **Türkçe-Arapça Duâ Kitâbı**, Nr. M. 1553, 195 vr., 14x9,5 cm, 19 st, Nesih. Duâ-i imân, duâ-i müstecâb, duâ-i iblis, duâ-i salavat, duâ-i cemîl, duâ-i esmâü'l-hüsnâ vb.

105- **Lugat-i Ferišteoğlu** (Arapça-Türkçe), Nr. M.1556, 41 vr., 14x10,5 cm 7 st, Nesih.

106- **Türkçe-Arapça Duâ Kitâbı**, Nr. R.146, 110 vr., 15x10 cm, 9 st, Nesih. Duâ-i enam-ı şerif, duâ-i âhir, duâ-i Muhiddin İbn Arabî vb...

107- **Türkçe-Arapça Duâ Kitâbı**, Nr. R. 148, 122 vr., 16x10 cm, 9 st, Nesih. duâ-i kadeh, duâ-i azîz, duâ-i seb-i ayât, duâ-i hurûf,

108- **Kitâbü't-ta'bir**, Nr. R. 154, 71 vr., 20x14,5 cm, 18 st, Nesih. H.1065.

109- **Türkçe-Arapça Duâ Kitâbı**, Nr. M.156, 126 vr., 11x7 cm, 7 st, Nesih. Duâ-i müstecâb, duâ-i ism-i azâm, duâ-i imân, duâ-i mübîn, duâ-i hazret-i İlyâs vb...

b) Zaklad Narodowy Im. Ossolinskich W Wroclawiu

110- **Arapça-Türkçe-Farsça-Lehçe Sözlük**, Meninski, Nr.I-9849, 174 vr., 33,5x22,5 cm, Nesih.

c) Muzeum Naradowe (Oddzial Czartoryskich) W Krakowie

111- **Hüsn ü Dil**, Âhî, Nr. 1571, 101 vr., 16,8x11 cm, 15 st, Nesih.

112- **Mecmua** (Arapça-Türkçe) Nr. 1572, 160 vr., 18,8x13 cm, 20 st, Nesih. 1b-137a İbn Kayyim sözleşmesi ; 140b-166b Gazâlî, Risâle-i Eyyüh'el-veled,

113- **İnşâ-i mergûb**, Nr. 2319, 170 vr., 20,2x14,2 cm, 13 st, Rika. H.1192, Müstensih: Hafız Mehmed.

114- **Maktel-i Hüseyin**, Lamii Çelebî, Nr. 2327, 50 vr., 27,5x17,5 cm, 11 st, Nesih. 8 minyatür mevcut.

115- **Mecmua**, Nr. 2396, 63 vr., 6,5x14 cm, 11 st, Nestalik. Şeyhoğlu, Hasan, Dâî, Yakup Köylüce, Tutmacı, Bahşâyîş Şeyhî'nin şiirleri var.

116- **Duâ Kitâbı** (Arapça, Türkçe), Nr. 2399, 74 vr., 16x10,5 cm, 9 st, Nesih.

117- **Mecmua**, Nr. 2698/A,B,C. a) Güzide masallar, 12 vr., 22x16 cm, 11 st, Nesih b- İnşâ 8 vr., 8-9 st, Divânî c- Farsça gramer, 2 vr., 5 st, Nesih.

118- **Duâ Kitâbı** (Arapça, Türkçe), Nr. 3201, 129 vr., 8,2x5,5 cm, 15 st, Nesih. Duâ-i yedi ayet, duâ-i harâmî.

d) Biblioteka Jagiellonska W Krakowie

119- **Mecmua** Nr. 2753, 94 vr., 20,7x15 cm, 11 st, Nesih, H.1065. Münacaat, tevhid, 4 halifenin hayat hikayeleri, makâlât-ı Ali, makâle der-duâ-i Hayr Sultan,

120- **Cönk**, Nr.3314, 99 vr., 9,3x20 cm, 8-21 st, Nesih, Rika, Divânî, H.1122. Türkü, deyiş, şarkı, beste, semâî, gazel, murabba.

121- **Duâ Kitâbı** (Arapça, Türkçe), Nr.3343, 158 vr., 10x7,5 cm, 7 st, Nesih. Duâ-i münacat, duâ-i istigfar, duâ-i salavât, duâ-i şekl-i zülfikar, duâ-i Cebrâil, duâ-i devlet, duâ-i kadeh, duâ-i Hızır, duâ-i arş-ı azîm, duâ-i mübarek, duâ-i müstecâb, duâ-i hurûf, duâ-i Ebû derdâ, duâ-i resûl-i armagan.

122- **Yenibazar Sancağı Gelir Defteri**, Nr. 3775, 8 vr., 49x18 cm, Rika. H.1067

123- **Duâ Kitâbı** (Arapça, Türkçe), Nr. 5126, 190 vr., 14x9,5 cm, 11 st, Nesih. Arapça dualar Türkçe açıklamalarıyla verilmiş.

124- **Kanun-nâme** Nr. 7993, 14 vr., 19,5x14 cm, 11 st, Nesih.

e) Wojewodzkie Archiwum Panstwowe W Krakowie

125- **Duâ Kitâbı**-muska (Arapça-Türkçe), Nr. AL 132, 280x9,5 cm, 2 kolon, sol taraf 702 st, sağ taraf 788 st. Arapça ayet ve duaların Türkçe açıklaması.

f) Biblioteka Uniwersyteku Warszawskiego

126- **Sâdî'nin Bostânî'na Şem'î'nin şerhi**, Nr. 109, 48 vr., 17 st, Nesih.

127- **Geometri El Kitâbı**, Nr. 117, 33 vr., 25 st, Rika. İlm-i münâzırda vâki tarif ve istilâhât ve bazı mesâil-i lâzım beyânındadır.

128- **Divân, Muhibbî**, Nr. 219, 100 vr., 11-13 st, Nestalik. H.936

129- **Tuhfe, Şâhidî** (Farsça-Türkçe), Nr. 1072, 32 vr., 15 st, Nesih.

130- **Divân**, Fuzûlî, Nr. 1073, 125 vr., 11 st, Nestalik. H.1000

131- **Mecmua** (Farsça, Türkçe) , Nr. 1075, 188 vr., değişik st, Nestalik. H.930. Ağırıklı olarak Farsça şiirler mevcut.

132- **Sâmî Târihi**, Nr. 1076, 40 vr., 25 st, Nesih

133- **Divân**, Ragıb Paşa, Nr. 1074, 36 vr., 25 st, Nesih.

g) Biblioteka Narodowa W Warszawie

- 134- **Kelimât-ı Türkiye** (Türkçe-Fransızca Sözlük), Nr. BOZ 161, 98 vr., 6 st, Nesih.
135- **Tercüme-i Sevâkib**, Derviş Mahmud, Nr. BOZ 162, 200 vr., 19 st, Nesih.
136- **Minyatür Albümü**, Nr. BOZ 165, 100 vr.,
137- **Levha**, Nr. BOZ 183, 35 vr., 5-30 st, Nesih.
138- **Duâ Kitâbı** (Arapça-Türkçe), Nr. 5065, 45 vr, 8 st, Nesih.
139- **Hazinedâr Ahmed Ağa'nın Muhasebe Defteri**, Nr. Akc. 5068, 14 vr., Siyâkat, Divânî

h) Turkologii Universtetu Warszawskiego

- 140- **Mecmua** (Türkçe, Farsça) , Nr. 2027, 43 vr, 14 st, Nesih. H.1002. Ağırıklı olarak Farsça şiirler var.
141- **Hamâil** (Arapça, Türkçe), Nr. Rkp. 1, 190 vr., 14 st, Nesih.

i) Polskie Towarzystwo Orientalistyczne W Warszawie

- 142- **Mecmua**, (Türkçe, Farsça) 84 vr., 21 st, Nestalik. 28a-64b Nevâdirü'l-emsâl; 65a-84b Hikâyet-i İslam, Usayd bin Salam.

j) Zbiory Prywatne Sulmowicza W Warszawie

- 143- **Durretü't-tâc**, Veysî, 162 vr., 21 st, Nesih.
144- **Kitâb-ı suâl-i erbâin**, Furâtî, 101 vr., 20,5x14,5 cm, 15 st, Nesih, H.1143
145- **Divân**, Nesîmî, 47 vr., 21x16 cm, 15 st, Nestalik.
146- **Nasîhatü'l- müslimîn**, Beybâzârî, 202 vr., 20,5x15 cm 16 st, Nesih, H.1218.

k) Zbiory Prywatne J. Reychmana W Warszawie

- 147- **Defter-i mufassal-i livâ-i Serem**, 170 vr., 42,5x15 cm, Siyâkat.

l) Publiczna Biblioteka Miejska W Poznaniu

- 148- **Nasreddin Hoca'nın mensûbî taklîd oyunu**, Nr. 283, 111 vr., 22x17,5 cm, 10-12 st, Nesih.
149- **Vekâyi-i acîbe ve havâdis-i garibe-i Keşfer-i Ahmed**, Nr. 284, 194 vr., 22x17,5 cm, 10-11 st, Nesih.
150- **Arapça Gramer El Kitâbı**, Nr. 317, 108 vr., 19,2x12,2 cm, 11 st, Nesih,

151- **Tuhfe-i Şahidî**, Nr. 320, 28 vr., 14x9 cm, 16-17 st, H.1141

m) Wojewodzkie Archiwum Panstwowe W Poznaniu

152- **Defter-i Kamenice**, Nr. Akt. 3, 104 vr., 41x15 cm, Siyakât-Divânî, H.1091-1103 yılları arası.

n) Biblioteka Pan W Gdansk

153- **Humayûn-nâme**, Vâsi Ali Çelebî, Nr. Ms. 2350, 338 vr., 21-23 st, Nestalik, H. 995, Müstensih: Davud İbn Mehmed.

154- **Envârü'l- âşikîn**, Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Nr. Ms.2349, 232 vr., 28x20 cm, 19 st, Nesih, H.972

155- **Duâ Kitâbı**, Nr. Ms. 2348 I, 8 vr., 16x11,8 cm, 11 st, Nesih.

o) Publiczna Biblioteka Miejska W Szczecinie

156- **Arapça-Türkçe Sözlük**, 40 vr, 32,5x22cm, 35 st, Nesih.

p) Filology Orientalney Uniwersytetu Jagiellonskiego W Krakowie

157- **Külliyat (Fuzûlî, Hatem ve Fitnat Hanım'ın Divânları)**, Nr. Or. 46657, 163 vr., Nestalik, 16 st.

158- **Din hakkında bilgiler**, Or. 4055, mensur, Nestalik, 25 st.

159- **Kitâb-ı Saat**, Or. 9210, 187 vr., 15 st., mensur, Sülüs,

160- **Hayretî Divânı**, (kayıtsız, numara yok) Talik, 130 vr. 19 st

161- **Kitâb-ı Hikâyât**, Or. 9097, 65 vr., Sülüs, 19 st.

162- **Kitâb-ı Hulviyyat-ı Sultan**, Or. 46591, 385 vr., Nesih.

BİBLİYOGRAFYA

C. Brockelmann. (1903) . *Verzeichnis von Arabischen, Persischen, Türkischen und Hebräischen Handschriften zu Breslau*, Berlin.

J. Czubek. (1906) . *Katalog rękopisów Akademi Umiejętności w Krakowie*, Kraków.

O. Günther. (1909) . *Katalog der Handschriften der Danziger Stadtbibliothek*, Teil III, Danzig.

S. Kutrzeba. (1909) . *Catalogus codicum manuseriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, vol. II, Cracoviae.

Majda, T. (1967) . *Katalog Rekopisow Tureckich I Perskich*, Warszawa.

G. Richter. (1933) . *Verzeichnis der orientalischen Handschriften der Staats und Universitäts Bibliothek Breslau*, Leipzig.

M. E. Sosnowski-L. Kurtzman. (1885) . *Katalog Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu*, c. I, Poznań.

W. Wisłocki. (1877-1881) . *Katalog rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, cz. I-II, Kraków.

Turkish Written Documents Found in Poland Libraries

Social, political and cultural relationship between Turkey and Poland has been continuing since Ottoman era. The political contact between Poland (Lehistan, Lechia) and Ottoman Empire has started at the first quarter of 15th Century. Despite some wars and tensions, the ties between Lehistan and Ottoman Empire have resulted in the development of cultural bridge. Improved connections and exchange between the two countries have paved way for Ottoman-Oriental admiration among Polish people. As a reflection of these social ties and cultural exchange, there were several works written in Ottoman Turkish in Lehistan. Several very-well preserved Arabic, Persian and Turkish works that are first-hand historical witness of Ottoman past and the signs of Ottoman civilization can be found in library and museums in Poland.

The reason for the presence of Ottoman manuscripts in the libraries of the West Europe and those in the Polish libraries is different in that the Ottoman manuscripts in Polish libraries were brought by those who visited the Ottoman Empire in different time periods, by those who were officials of the Lehistan stayed in the Ottoman lands. These manuscripts are preserved in 16 official and private libraries. In this study we provide general evaluation and bibliographic information of these manuscripts.

The process of setting up Oriental collection in Poland has started in the last quarter of the 18th Century. In this period there was high demand to Oriental culture, especially to Ottoman culture. Manuscript collections of Czartoryskich and Zamoyskich belong to this era. These collections mainly consist of literary works, religious books and decrees, geography books, dictionaries, interpretation of dream, grammar books and letters. There are also diplomatic correspondences such as Sultans' decrees, *berats and* diplomatic letters that reflect political history between the two countries. Based on the research in library catalogues we identified 162 Turkish manuscripts in Poland. The richest collection resides in the library of Wrocław University. The manuscripts in the library of Wrocław University has acquired either through purchase or gift. Some of these manuscripts were catalogued by Brockelman (1903) and by Richter (1933). Later Tadeusz Majda corrected some of the errors in these catalogues and published by adding some other manuscripts. However, some of the manuscripts were lost during the WWII when the Germans moved these manuscripts to other cities. The manuscripts at the Monastery Library which was closed down in 1810 were brought to the library of Wrocław University. In addition, many valuable manuscripts from the archive of Tomasz Rehdiger were brought to the university library in 1865. Similarly, the collection at the library of Marii Magdaleny was transferred to the university and city library. Many manuscripts at the Association of Augustyn Monks in Zagan were also taken to the university library. Oelricha Oppersdorfa Maksymiliana donated his private collection to the university library. Furthermore, Prof. Rescher, who has been in İstanbul between the years 1924 and 1928, purchased 106 manuscripts for the university library. 73 of these manuscripts are in Turkish and Persian. According to latest record, the university library owns 109 Turkish

manuscripts. These manuscripts are examples of various works of Turkish Literature such as divan, periodicals, religious books, folk poems, historical books, dictionaries and so on.

Turkish manuscripts at the Krakow Czartoryskich library have not thoroughly been catalogued yet. Czartoryskich were interested in Oriental culture and literature. He corresponded with English Orientalists and collected information about the Oriental culture. He jotted down some notes at the margins of the manuscripts he read. He was the owner of second largest Oriental manuscript collection in Poland. Charles Schefer, who worked as interpreter between 1861-1893 in İstanbul, acquired some manuscripts from the Ottoman Empire and other Eastern countries on behalf of Czartoryskich. In the library there are 8 Turkish manuscripts.

Jagiellonski University library owns 6 Turkish manuscripts listed in the Wisłowski (1877) catalogue. These manuscripts were acquired either through purchase or gift.

PAN Library owns a Turkish manuscript and it was listed in the Czubek (1906) catalogue.

The manuscripts at Warsaw Library have not been catalogued yet. According to latest record, there are 8 Turkish manuscripts in the library. In addition, Warsaw National Library has 6 Turkish manuscripts. Other library and private collection at Warsaw have 8 Turkish manuscripts. Stanisław Zamoyski, who is interested in Oriental art, purchased several works and introduced some manuscripts providing information about the origins of these manuscripts.

The catalogue at Poznan City Library was made by Kurtzman and Sosnowski (1885). The Gdansk catalogue, which has 4 Turkish manuscripts, was made by Günther (1909). Some of the Turkish manuscripts are the remnant of German occupation era. The manuscripts were previously at the city library but later they were taken to Pan Library.

In addition to Turkish manuscripts, Polish library preserve meticulously Ottoman Sultans's decrees and command, private and official letters. These documents are important sources of information about political and cultural history. While some are listed in the catalogues, they are not fully recorded in the catalogues. The process of cataloguing is still under way. Zygmunt Abrahamowicz, a historian at the Polish Science Academy, have studied diplomatic relations with neighboring countries between years 1455 and 1672, published his work, titled *Katalog Dokumentów Tureckich I* (The Catalogue of Turkish Document I) in 1959. In this catalogue there are 381 documents from the different departments of Ottoman bureaucracy sent to Polish Kings and officials at different ranks. Abrahamowicz provided brief summary and description about the each document he examined and classified them under the heading of *Ahit* Treatment, Letters, Agreements, Complaints, Applications, Orders, Commands and Directives.

Türkiye'ye Yönelik Kültürel Turizm Turları ve Başlıca Güzergâhlar

Cultural Tourism Tours and Main Routes Towards Turkey

Veysi GÜNAL* Faruk ALAEDDİNOĞLU** M. Sait ŞAHİNALP***
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü
Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

Özet

Günümüzde turizm olgusu önemli bir endüstri haline gelmiştir. Şüphesiz bu endüstrinin en önemli uluslararası aktörleri tur operatörleridir. Türkiye'ye yönelik turizm hareketinin yaklaşık % 75'ni gerçekleştiren tur operatörleri, Türkiye turizmi açısından önemli bir misyon üstlenmektedirler. Bu anlamda ülkemize yönelik turların büyük kısmını organize eden, Almanya, Hollanda, İngiltere ve ABD kaynaklı tur operatörleri, kültür turlarını düzenleme noktasında da önemli konumdadırlar. Bu ülkeler tarafından Türkiye'ye yönelik kültürel turlar incelendiğinde; turların ağırlıklı olarak, kitle turizmi bölgeleri veya onların yakın yörelerini kapsadığı görülmektedir. Bu durumda denilebilir ki; kültür turlarının kitle turizminin gölgesinde kalması, Türkiye turizmini çeşitlendirme politikasının başarıyla uygulanması engellemektedir. Makalede, Türkiye'deki kültürel çekiciliklerin yabancı tur operatörleri tarafından nasıl algılandığı, mekânın nasıl kullanıldığı ve daha geniş anlamda uluslararası ölçekte nasıl pazarlandığı konusu incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Turizm, Türkiye, Kültürel Turlar, Tur Operatörleri

Abstract

Today, the tourism has become a important industry. Certainly, the most important international actors af this industry are tour operators. The tour operators which realize about 75 percent of the total tourism activity to Turkey have taken a very important mission from the point of Turkey tourism. The, Germany, Netherlands,

* Yazışma adresi: Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
Şanlıurfa. e-posta: vgunal@harran.edu.tr

** Yazışma adresi: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü. Van.
e-posta: farukalaeddinoglu@yahoo.com

*** Yazışma adresi: Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
Şanlıurfa. e-posta: sahinalp@harran.edu.tr

England and USA tour operators, which have made the important part of the tours to our country, have also an important position in organizing cultural tour. When the cultural tours, which have been planned to Turkey by this countries, have been studied it is seen that these tours have contained more mass tourism areas or near areas of these region. It can be said that Turkey's not marketing its tourism correctly has be effective in this subject. With this research, it has been studied how the cultural attractions in Turkey have been perceived, consumed and marketed by abroad tour operators.

Key Words: Cultural Tourism, Turkey, Cultural Tours, Tour Operators

I. GİRİŞ

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren turizm endüstrisinin olgunlaşması ve doyuma ulaşması sonucunda yeni pazar arayışlarına girilmiş, bunun sonucunda da özel ilgi turizmi, macera turizmi, eko turizm ve kültürel turizm gibi turizm türleri ortaya çıkmıştır.

Bu türler arasında kültürel turizm, turizmin en hızlı gelişen türlerinden birisi olmuştur. Son 25–30 yılda ortaya çıkan ve Avrupa'da miras ile ilgili çekicilikleri kullanmaya oldukça meyilli ve istekli “yeni bir orta sınıf” veya “hizmet sınıfı”nın sayıca artışı, bu gelişimin en önemli nedenleri arasında sayılmaktadır (Richards, 1996, s.261-269). Öte yandan söz konusu dönemde seyahat motivasyonlarında meydana gelen değişiklikler de bu gelişmede etkili olmuştur. Bu değişim, turizmin “bulunduğu ortamdan ve günlük yaşamdan kaçış” şeklinde olan ana motivasyonunun, “kendini geliştirme/zenginleştirme”ye dönüşmesi şeklinde olmuştur (McCain ve Ray, 2003, s.715). Teknolojik gelişmeler ve bunun sonucunda ortaya çıkan küreselleşme ile de dünya global bir köy haline gelmiş, böylece insanların değişik yerler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmaları beraberinde gelmiştir. Böylece insanların değişik kültürleri ve farklı yerleri tanıma merakları kamçılanmıştır. Yeni turist tipi sayılan bu turistler, turizmde farklılık aramakta ve bu ihtiyaçlarını keşfedilmemiş uzak lokasyonlara seyahat etmekle karşılaşmaktadırlar. Genel turistlere nazaran, sayıca az olmalarına karşın, bunlar miras ile ilgili çekiciliklerin tüketilmesinde en faal turistlerdir (Richards, 1996, s.272–278).

Kültürel turizm birçok bilim insanı tarafından farklı tanımlanmıştır. Silberg'e göre kültürel turizm; bir toplumun, bölgenin veya grubun tarihsel, sanatsal, bilimsel veya yaşam tarzı ile tamamen veya kısmen motive olmuş yabancı bir ülkeden gelen kişilerin ziyaretidir (McCan ve Ray, 2003, s.719). Swarbrooke'e göre ise, kültürel kaynaklar üzerine inşa edilmiş bir turizm türüdür. Bu kaynaklar, klasik miras ile ilgili çekiciliklerden geleneksel el sanatları, yeme ve içme, hatta geleneksel sporlar ve oyunlara kadar sıralanabilir (McGettigan ve Burns, 2001, s.137). Bu bağlamda, kültürel kaynakları/kültürel turizmi doğuran da toplumun yaşam tarzının oluşturduğu kültürdür. Bu anlamda kültür, insanların düşündüğü şeyler (davranışlar,

inançlar, fikirler ve değerler), yaptığı şeyler (davranış modelleri ve yaşam tarzı) ile yarattığı şeyleri (sanat eserleri, el sanatları ve kültürel ürünler) kapsayan bir olgudur. Dolayısıyla kültür, süreç (yaşam tarzı ve düşünceler) ile bu sürecin oluşturduğu ürünlerin (bina, sanat, gelenekler, atmosfer) karışımından oluşur (Richards, 2001a, s.7).

Bu denli geniş bir kavrama sahip olan kültürel turizm, tur operatörlerinin devreye girmesi ile birlikte daha da önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle 1990'lı yıllarda, turizm alanındaki bilgi teknolojisinin yayılması büyük tur operatörlerine, kültürel çekimleri ve olayları içeren ürünlerin sunumunda daha fazla olanak sağlamıştır (Richards, 2001b, s.73). Dünya Turizm Örgütü'ne (UNWTO) göre, dünya genelindeki tüm turizm turlarının % 37'sinin kültürel turizme ait olduğu ve talebin her yıl % 15 oranında arttığı tahmin edilmektedir. Toplam turizm talebindeki artışın % 3-4'lerde olduğu düşünüldüğünde, kültürel turizmdeki artış hızının ne kadar yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Richards'ın da ifade ettiği gibi; kültürün tüketimi, artan bir şekilde ekonominin canlandırılmasında kullanılmış ve kültürel olanakların yaratılması, yatırımları çekmek için rekabetçi mücadelede önemli bir silah (Leslie, 2001, s.112) olmuştur. Şüphesiz bu silah ülkemizdeki kitle turizmine bir alternatif olarak, turizmin sürdürülebilir kılınması ve turizmin 12 aya yayılmasında bir araç olarak kullanılabilir. Bu anlamda Türk turizm sektörüne baktığımızda, özellikle son yıllarda oldukça hızlı bir gelişme ve değişim süreci içerisine girdiği görülmektedir. Bu yeni süreçte ve/veya yapılanmada seyahat acenteleri ve tur operatörleri oldukça ağırlıklı bir yere sahiptirler. Çünkü gerek ulusal ve gerekse uluslararası turizm hareketinin bu baş aktörleri, ülkemiz turizminin bundan sonraki gelişim seyrini de ciddi derecede etkileyeceklerdir.

Türkiye ölçeğinde kültürel turizmin üstlenmiş olduğu misyon yalnızca turizmin zamana ve alana yayılması değil, aynı zamanda kültürel turizm politikasının temel amaçlarından olan kültürel ifadenin değişik şekillerinden kâr elde etmek ve daha da ötesinde hedef bölgelerin sosyal ve ekonomik gelişimine katkıda bulunmaktır (Cano ve Mysyk, 2004, s.882). Diğer ifadelerle kültürel turizm; Türk turizmini olumlu etkileyecek, bir bütün olarak Türkiye destinasyonunu, özellikle de bölgesel farkların olduğu bir mekânsal kurgu içinde "bütünleyici görev" üstlenecektir. Ancak görülmektedir ki, ülkemizde kültürel turizm tüketim alanlarını büyük ölçüde kitle turizm bölgeleri ve kısmen de yakın çevreleri oluşturmaktadır. Bu durum da, özellikle pazarlama noktasında oldukça yetersiz olduğumuzu ifade etmektedir.

Kültürel turizm çok geniş bir kavram olmasından dolayı çeşitli alt gruplara ayrılmıştır. Kültürel turizmin daha kolay pazarlanması ihtiyacı, bu alt grupları ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda kültürel turizm; miras turizmi, tarih turizmi, etnik turizm gibi türleri içine almakta (Doğaner, 2003, s.1-2), öte yandan kültürel turizmin bir alt dalı olan sosyo-kültürel miras turizmi de; keder turizmi, endüstriyel miras turizmi, soy-sop araştırma ve sıra turizmi şeklinde sınıflandırılmaktadır (Aliağaoğlu, 2004, s.59-70).

Bu çalışmada, kültürel turizmin alt dallarını oluşturan tarih turizmi, inanç turizmi, miras turizmi, arkeolojik turizm, savaş alanları turizmi, şehir turizmi ele

alınmıştır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yukarıda ifade edildiği gibi, kültürel turizmin oldukça geniş kapsamlı olması nedeniyle Türkiye'ye yönelik bir kültürel turu, kültürel turizmin bir alt grubuna yerleştirmek oldukça zordur. Bu makalede turlar, tur operatörlerinin sınıflandırmasına göre adlandırılmıştır. Ancak, henüz spesifik bir ad verilmeyen “inanç turları, arkeolojik turlar, miras turları, savaş alanları turları” gibi turlar ‘tarih turları’ kapsamında değerlendirilmiştir.

II. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu makalenin temel amacı; Türkiye'nin kültürel potansiyelini pazarlayan yabancı tur operatörlerinin yoğunlaştıkları kültürel turların türlerini ve güzergâhlarını belirlemektir. Bunun için 4 ülkenin (Almanya, Hollanda, İngiltere, A.B.D.) tur operatörlerinin programlarından faydalanılmıştır. Bu ülkelerin seçilmesinin nedeni, Türkiye'nin bu ülkeler için önemli bir destinasyon olmasıdır. Aynı zamanda A.B.D. dışındaki diğer ülkeler, tur operatörleri yoluyla ülkemize en fazla turist gönderen ülkeler arasında olup, uluslararası turizmde çok önemli pazarlardır ve önemli tur operatörlerine sahiptirler. Ayrıca A.B.D., özel ilgi turları ve/veya kültür turizminde önemli bir ülke konumundadır. Hollanda pazarı ise, Türkiye'nin deniz turizmi çekiciliklerinin çok tercih edildiği bir pazar özelliğindedir.

Bir başka amaç, gerek kültürel turların türleri, gerekse güzergâhlar açısından, bu ülkeler arasındaki farklılık ve benzerlikleri ortaya koymaktır. Kuşkusuz bu ülkelere İtalya, Fransa, İspanya ve hatta Japonya'yı da eklemek mümkündür. Ancak belirtilen nedenlerden dolayı yukarıdaki dört ülke ile sınırlı kalmıştır.

Makalede kültürel turizm kapsamında yalnızca kültürel turlar ve güzergâhlar ele alınmıştır. Çok geniş ve ayrıntılı bir çalışma gerektirmesinden dolayı, turların özelliklerine (turlarla gelenlerin yıllar itibariyle sayısı ve değişim oranları, turların dönemi, geceleme süreleri, ücret, başlangıç ve bitiş noktaları) yer verilememiştir.

Türkiye'ye turist gönderen büyük tur operatörlerinin bulunduğu ülkelerin genel pazar yaklaşımlarını ortaya koyan bu makale, özellikle turizm planlamacıları için pazar analizi ve turizm mekânlarının tüketimi konularında bir referans çalışma özelliği taşımaktadır.

Son dönemlerde internetin turizm sektöründe (özellikle de turizm pazarlamasında) yaygın bir şekilde kullanılmasıyla, birçok bilimsel çalışmada da internet veri kaynağı haline gelmiştir. O nedenle tur operatörlerinin gerek internette bulunan programları, gerekse çeşitli broşürleri söz konusu çalışmaların ana kaynağı oluşturmaktadır. Bu çalışmalar daha çok iki ana konu üzerinde yoğunlaşmıştır: Birincisi, sürdürülebilir turizmde tur operatörlerinin yaklaşımı ve etkisi/sorumlulukları (Budeanu, 2005, s.89-97; Tepelus, 2005, s.99-107; Carey, Gountas ve Gilbert, 1997, s.425-431), ikincisi herhangi bir ülkenin tur operatörlerine göre imajı (Cai, Card ve Cole, 2004, s.219-227; Baloğlu ve Mangaloğlu, 2001; 1-9; Enoch, 1996: 599-616). Kendi çalışmamızda da ülkelerin ülkemize yönelik kültürel turları ve güzergâhları ele alınırken internetteki tur operatörlerinin programlarından faydalanılmıştır. Tur operatörleri ve adresleri internet ortamından şu yollarla elde edilmiştir:

1. Almanya tur operatörleri: Öncelikle Almanya'dan Türkiye'ye yolcu taşıyan SunExpress havayolu şirketinin çalışmış olduğu tur operatörleri incelenmiştir. Bunlardan Almanya kaynaklı olanlar (26 adet) ele alınmıştır. Ayrıca, Almanya Tur Operatörleri Birliği (DRV)'nden Türkiye'ye tur düzenleyen 22, "www.visitcyprus.org.cy/CTOweb/website.nsf" adresinden 23, "www.gotobelfast.com" adresindeki Alman tur operatörlerinden Türkiye'ye turist getiren 6 ve "www.azot.com/2003govconf/presentations/AlbertJennings.htm" adresinden 14 operatörün içeriği de incelenmiştir. Sonuç olarak, Almanya kaynaklı incelenen tur operatörü sayısı 91'i bulmuştur.

2. Hollanda tur operatörleri: Hollanda kaynaklı incelenen tur operatörlerinin 23'ü "www.geographia.com/bonaire/bontour.htm", 34'ü "www.netherland-touroperators.inn26.com" adreslerinden elde edilmiş ve toplam 57 adede ulaşılmıştır.

3. İngiltere tur operatörleri: İngiltere'den Türkiye'ye tur düzenleyen operatörlerin tespitinde öncelikle 155 üyeli Bağımsız Tur Operatörleri Birliği (The Association of Independent Tour Operators) web sayfasından (www.aito.co.uk) yararlanılmıştır. Bu adreste Türkiye'yi konu alan 16 organizasyonun 12'si çalışmamıza uygun özellikler taşımaktadır. Daha sonra www.gototurkey.co.uk adresinden İngiltere'den Türkiye'ye yönelik tur düzenleyen 123 operatör incelenmiştir. Uçak bileti ve otel rezervasyonu alanında faal olan operatörler çıkarıldıktan sonra, geriye kalan 75 operatörün programı incelenmiş ve böylece toplam tur operatörü sayısı 87'yi bulmuştur.

4. A.B.D. tur operatörleri: Öncelikle Amerika Birleşik Devletleri Tur Operatörleri Birliği olan USTOA (United States Tour Operators Association)'nın web sayfasından (www.ustoa.com) Türkiye'ye tur düzenleyen operatörler tespit edilmiştir. Bu organizasyonun 128 üyesi bulunmaktadır. Bunlardan 25'i Türkiye'ye tur düzenlemektedir. İkinci aşamada ise yahoo arama motorundan (dir.yahoo.com/Business and Economy/Shopping and Services/Travel and Transportation/Tour Operators/By Destination/Europe/Turkey) Türkiye'ye tur düzenleyen operatörlerin tespiti yapılmış ve 7 tur operatörü incelemeye tabi tutulmuştur. A.B.D tur operatörlerinin tespitinde, son olarak Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği sayfasından (www.tourismturkey.org/tours/tours.html) da yararlanılmıştır. Bu sayfada bulunan 64 tur operatörü arasındaki tekrarlar elendikten sonra, 30'u araştırmaya dahil edilmiştir. Bütün bu taramalar sonucunda incelemeye tabi tutulan A.B.D. kaynaklı tur operatörünün sayısı 62'yi bulmuştur.

III. ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN BULGULAR

A. Tur Operatörleri ve Turların Dağılımı

Tarama çalışmaları sonucunda toplam 297 adet tur operatörü değerlendirmeye alınmış, ilgili web siteleri üzerinden tur programları incelenmiş ve aktif oldukları turizm türlerine göre sınıflandırılmışlardır.

A.B.D'ndeki operatörlerin diğer ülkelere oranla daha çok kültürel turizmi pazarladıkları görülmektedir. Nitekim 62 adet operatörün % 82.3'ü kültürel turizm alanında aktiftir (Tablo 1). Bu durum, Amerikalıların kıyı (deniz) turizmi amacıyla

Türkiye'yi tercih etmediklerini ortaya koymaktadır. Doğal olarak uzaklık faktöründen dolayı bu pazarın deniz turizmi için daha yakın yerleri tercih ettiği söylenebilir.

İngiltere'de ise farklı bir durum görülmektedir. İngiliz tur operatörlerinin % 47.1'i tatil turizmi amacıyla Türkiye'ye tur düzenlemektedir (Tablo 1). Bununla birlikte kültür turları ile tatil turizmi oranları birbirine yakındır. Göze çarpan bir diğer özellik de İngiliz tur operatörlerinin, diğer ülkelere göre ekoturizm alanında daha çok yoğunlaşmalarıdır.

Almanya ve özellikle de Hollanda'da ise tatil turizmi turlarına talep (%57.1, %80.7), diğer turlara göre daha yükündür. Dolayısıyla bu verilere göre Türkiye'nin; A.B.D. için kültürel turizm, İngiltere pazarı için tatil turizmi-kültürel turizm, Almanya ve Hollanda için ise daha çok tatil turizmi destinasyonu olduğu söylenebilir.

Tablo 1. Türkiye'ye tur düzenleyen operatörlerin ülkelere ve ağırlıklı faaliyet koluna dağılımı

Ülkeler	Tur operatörü sayısı	Tur operatörlerinin dağılımı					
		Ekoturizm		Tatil turizmi*		Kültürel turizm	
		Adet	Oran(%)	Adet	Oran(%)	Adet	Oran(%)
Almanya	91	8	8.8	52	57.1	31	34.1
Hollanda	57	2	3.5	46	80.7	9	15.8
İngiltere	87	9	10.4	41	47.1	37	42.5
A.B.D	62	1	1.6	10	16.1	51	82.3
Toplam	297	20	6.7	149	50.2	128	43.1

* Kıyı turizmi (deniz turizmi), yat turizmi, golf turizmi ve kaplıca turizmini kapsamaktadır.

İncelenen toplam 297 adet tur operatörünün Türkiye'ye yönelik planladığı turların sayısı 650'dir. Bunların da % 71.7'si (466 adet) kültürel turlar, % 16.3'ü (106 adet) eko turizm turları, %12'si de (78 adet) yat turları şeklindedir. Turların dağılımında da ülkeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Turlar kendi içinde karşılaştırıldığında, kültürel turların A.B.D ve Almanya'da yüksek oran tuttuğu, buna karşın Hollanda ve özellikle de İngiltere'de düşük olduğu görülmektedir. Eko turizm turlarında ise İngiltere, Almanya ve Hollanda kaynaklı turlar birbirine yakın oran gösterirken, A.B.D. nin oranı oldukça düşük görünmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Türkiye'ye düzenlenen turların kaynak ülkeler ve turizm türleri itibariyle dağılımı*

Ülkeler	Tur operatörü sayısı	Turlar						Toplam
		Ekoturizm turu		Yat turu**		Kültürel tur		
		Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Almanya	91	42	21.8	11	5.7	140	72.5	193
Hollanda	57	7	18.9	4	10.8	26	70.3	37
İngiltere	87	50	25.7	24	12.4	120	61.9	194
A.B.D.	62	7	3.1	39	17.3	180	79.6	226
Toplam	297	106	16.3	78	12.0	466	71.7	650

* Tabloda; yapılması kesinleşmiş, planlanmış ve müşteri bekleyen tüm turlar gösterilmektedir.

** Bu tabloya tatil turizminin diğer alt grupları dahil edilmemiştir. Tatil turizmi kapsamında kabul edildiği halde yat turizminin tabloda yer almasının sebebi, bu turizm türünün tur şeklinde yapılmasındandır.

B. Kültürel Turizm Turları

Çalışmada değerlendirmeye alınan toplam 297 tur operatörünün 128'i kültürel turizm alanında aktiftirler ve Türkiye'ye yönelik pazarladıkları tur sayısı 466'dır. Ülkeler itibariyle operatör başına düşen kültürel tur sayısı ele alındığında; Almanya'nın ilk sırada yer aldığı görülmektedir (4.5 adet). İkinci sırayı ise 3.5 tur ile A.B.D. almaktadır (Tablo 3). Almanya ve A.B.D. de Türkiye'ye tur düzenleyen operatör başına düşen tur sayısının yüksek olmasının başlıca nedenleri; ülke nüfuslarının fazla olması, Türkiye uzmanı olan çok sayıda tur operatörünün bulunması (Almanya: Oeger, Drtigges, Gebeco, Meditour; A.B.D: Ctcturkey, Atc-Anadolu, Asiaminortours, Pacshatours, Troytours vb.), ayrıca eğitim gezileri düzenleyen operatörlerin de (Almanya: Studiosus, Biblische-Reisen, Ikarus; A.B.D: Ed-Tours) varlığıdır. Bu durum aynı zamanda, iki ülkenin müşterilerine daha çok seçenek ve tur çeşidi sunduğunu göstermektedir. Seçeneğin fazla olması o ülkenin pazarı için de önemlidir. Çünkü bazı turistler için süre, bazı turistler için ise ücret önemlidir. Gerek süre, gerekse tur açısından fazla seçenek olması, turistlere, kendi tercihlerine göre tura katılma olanağı sağlamaktadır.

Tablo 3. Ülkelere göre Türkiye'ye kültürel tur düzenleyen operatörleri başına düşen tur sayısı

Ülkeler	Kültürel tur operatörü sayısı	Kültürel turlar	
		Tur sayısı	Operatör başına düşen tur sayısı
Almanya	31	140	4.5
Hollanda	9	26	2.9
İngiltere	37	120	3.2
A.B.D.	51	180	3.5
Toplam	128	466	3.6

Türkiye'ye yönelik kültürel turları miras, şehir, arkeoloji, tarih, inanç ve savaş alanları turları olmak üzere 6 alt grupta toplamak mümkündür (Tablo 4). Yoğunlaşma daha çok tarih turları (% 61.8) ve şehir turları (% 17.4) üzerindedir. Söz konusu yoğunlaşmada ülkeden ülkeye değişiklikler gözlenmektedir. Örneğin tarih turları A.B.D ve Almanya'da % 70'lik orana sahip iken, İngiltere'de % 40 gibi daha düşük bir değer göstermektedir. Buna karşılık İngiliz tur operatörleri Türkiye'ye düzenledikleri turlarda, en çok savaş alanları turları, miras turları ve arkeolojik turları pazarlamaktadırlar. Ülkemizdeki inanç turizmi ile ilgili çekicilikler daha çok A.B.D. ve Almanya pazarında ilgi bulmaktadır. Hollanda tur operatörlerinin ise tarih turları ve şehir turları üzerinde odaklandığı görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'ye yönelik kültürel turizm turlarının gruplara ve ülkelere göre dağılımı

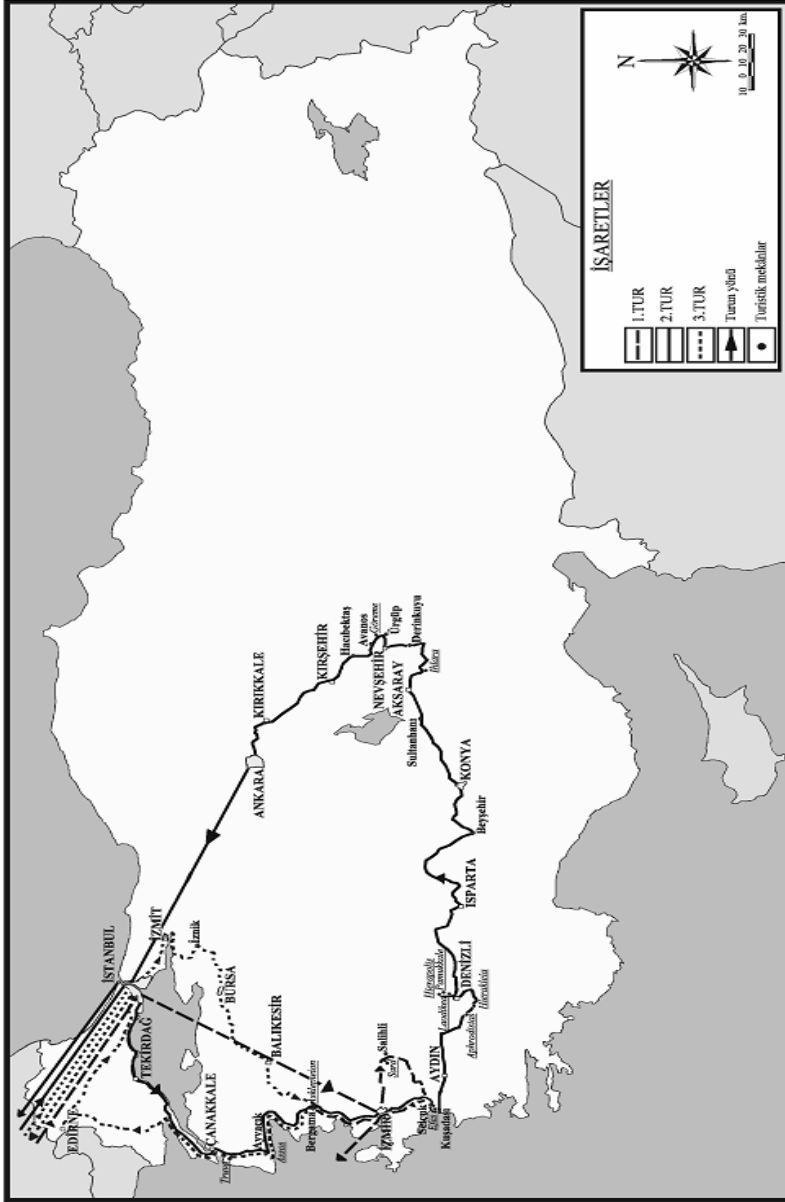
Ülkeler	Turlar												Top.
	Miras turları		Şehir turları		İnanç turları		Arkeoloji turları		Tarih turları		Savaş alanları turları		
	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	Adet	%	
Almanya	3	2.1	21	15.0	10	7.2	8	5.7	98	70.0	-	-	140
Hollanda	-	-	10	38.5	-	-	-	-	16	61.5	-	-	26
İngiltere	5	4.1	24	20.0	8	6.7	14	11.7	48	40.0	21	17.5	120
A.B.D.	7	3.9	26	14.4	14	7.8	6	3.3	126	70.0	1	0.6	180
Toplam	15	3.2	81	17.4	32	6.9	28	6.0	288	61.8	22	4.7	466

1. Miras turları

Ülkemiz topraklarında geçmişte çok farklı medeniyetler yaşamıştır. Bu medeniyetlerin kültürel özelliklerini yansıtan birçok miras günümüze kadar gelmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesinden önceki dönemlere ve sonraki dönemlere ait kültürel miras örneklerinin yer aldığı alanlar ve yerleşmeler günümüzde birer kültürel turizm destinasyonu olmuşlar ya da potansiyel taşımaktadırlar. Hatta, çok özel miras turları bile yaratılmıştır (Osmanlı mirası eğitim turları gibi)

Türkiye'ye yönelik miras turları üç ana güzergâhta yoğunlaşmaktadır (Şekil 1):

1. İstanbul'dan başlayıp, İzmir, Sardes, Efes ve Bergama'yı içine alan **"Yahudi Miras Turu"**,
2. İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Kapadokya, Konya, Pamukkale, Efes, Bergama, Troya'yı kapsayan tur,[†]
3. İstanbul, İznik, Bursa, Bergama, Troya ve Edirne'yi kapsayan ve daha çok **"Ottoman Turkey/Osmanlı Miras Turu"** adını taşıyan, aynı zamanda sanat, mimari, tarih alanında eğitim amacını güden tur.

Şekil 1. Türkiye'ye yönelik miras turları güzergahları

[†] Hristiyanlık mirasına yönelik turlar, tur operatörlerince "inanç turları" adı altında pazarlanmaktadır.

Türkiye'ye yönelik miras turlarının sayısı 15'tir ve kültürel turizm amaçlı toplam 466 tur içinde % 3.2'lik bir orana sahiptir. Bu turlardan 7'si A.B.D., 5'i İngiltere, 3'ü de Almanya kaynaklıdır. Bu ülkeler arasında miras turu güzergâhları açısından önemli farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin A.B.D pazarı daha çok 1. turu (Yahudi miras turu) tercih etmektedir. Bunun nedeni, A.B.D.'de Yahudi nüfusunun diğer ülkelere göre daha fazla olmasıdır. Buna karşın, İngiltere ve Almanya pazarı 3. tura (Osmanlı miras turu) ağırlık vermektedirler. Bu durum da, eğitim amaçlı olarak Osmanlı mirasına bu iki ülkenin daha çok ilgi duymasına bağlanabilir. Hollanda tur operatörleri ise miras turları adı altında tur pazarlamamaktadır (Tablo 5).

Tablo 5. Türkiye'ye yönelik miras turlarının kaynak ülkelere ve tur güzergahına göre dağılımı

Ülkeler	Toplam tur sayısı	Miras Turları		
		1. tur	2. tur	3. tur
Almanya	3	-	-	3
Hollanda	-	-	-	-
İngiltere	5	1	-	4
A.B.D	7	6	1	-
Toplam	15	7	1	7

2. İnanç Turları

Bilindiği üzere ülkemiz toprakları, Hıristiyanlığın kabulü ve yayılmasında çok önemli rol bir üstlenmiştir. Bunun sonucunda, Anadolu'da kutsal sayılan çok sayıda alan, yerleşme ve ibadet yapıları ortaya çıkmış, hatta bazıları Hıristiyanlık açısından hac yeri olma mertebesine layık görülmüştür.

Türkiye'ye yönelik 466 kültürel turizm amaçlı turun 32'sini inanç turları (% 6.9) oluşturmaktadır.

Bu turlar dört güzergâhta yoğunluk göstermektedir (Şekil 2):

1. İzmir'den başlayıp, Sardes, Alaşehir, Pamukkale, Efes, Bergama, Akhisar, Bursa ve İznik'e uğradıktan sonra İstanbul'da biten ve "**Seven Churches of Relevation/Seven Churches of Asia Minor-Anadolu'nun Yedi Kilisesi Turu**". Söz konusu Yedi Kilise şunlardır: İzmir-Smyrna, Bergama-Pergamun, Akhisar-Thyatira, Salihli-Sard, Alaşehir-Philadelphia, Denizli-Laodicea, İzmir-Efes.

2. İstanbul'dan başlayıp Ankara, Kapadokya, Adana, Antakya, Tarsus, Konya, Yalvaç, Antalya, Pamukkale, İzmir, Efes, Sardes, Alaşehir, Bergama, Akhisar, Assos, Troya, Bursa ve İznik'i içine alıp İstanbul'da biten ve dolayısıyla birinci turu da kapsayan, "**In the Footsteps of the Saints and Early Christians, St.Pauls's Anatolia, Early Churches with St.Paul and St.John, Biblical Asia Minor, A Biblical Journey**" olarak adlandırılan tur,

3. İstanbul'dan başlayıp Adana, Tarsus, Antakya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni (Gaziantep, Şanlıurfa, Mardin, Diyarbakır, Adıyaman) içine alan ve tekrar İstanbul'da son bulan tur,

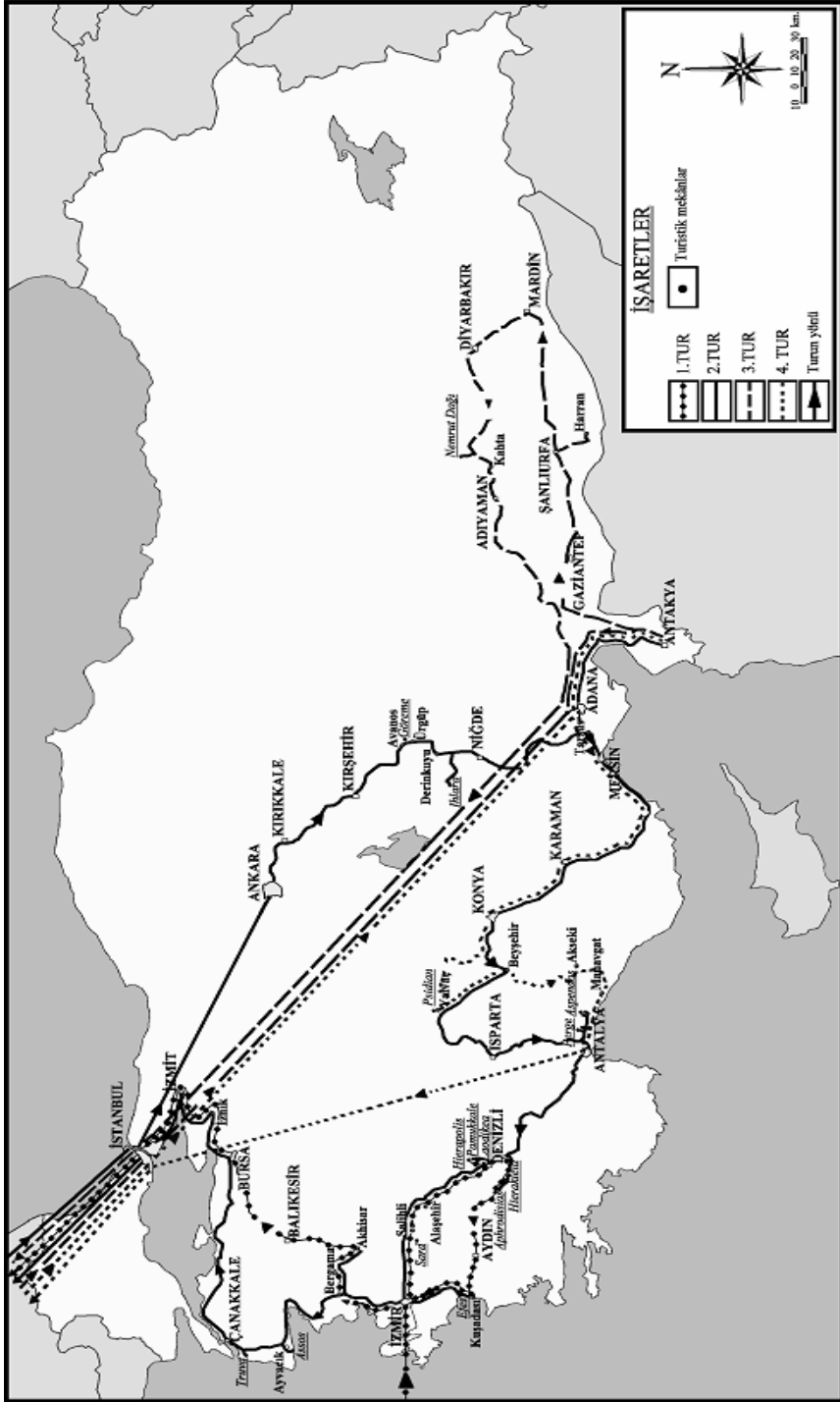
4. İstanbul'dan başlayıp Adana, Antakya, Tarsus, Silifke, Alahan, Konya, Yalvaç, Antalya'yı kapsayan ve tekrar İstanbul'da biten tur.

Tablo 6. Türkiye'ye yönelik inanç turlarının kaynak ülkelere ve tur güzergahına göre dağılımı

Ülkeler	Toplam tur sayısı	Turlar			
		1. tur	2. tur	3. tur	4.tur
Almanya	10	7	-	1	2
Hollanda	-	-	-	-	-
İngiltere	8	6	2	-	-
A.B.D	14	5	9	-	-
Toplam	32	18	11	1	2

İnanç turları arasındaki 1. tur, tur operatörleri tarafından en çok pazarlanan (18) turdur. İkinci sırada 2. tur (11) gelmektedir. Buna karşılık 4. ve 3. turlara ilgi daha azdır (Tablo 6).

İnanç turlarına ait güzergâhların tercihinde ülkelere göre farklılıklar gözlenmektedir. Örneğin A.B.D.'deki tur operatörleri, diğer ülkelere göre inanç turlarına daha fazla ağırlık vermekte ve özellikle 2. turu müşterilerine sunmaktadırlar. Almanya ve İngiltere'de ise çoğunlukla 1. tur tercih edilmektedir. Hollanda'nın incelenen tur operatörlerinin ise inanç turlarına yer vermediği görülmektedir (Tablo 6).

Şekil 2. Türkiye'ye yönelik inanç turları güzergâhları

3. Arkeolojik Turlar

Türkiye'ye yönelik kültürel turizm amaçlı turların bir kısmını da arkeolojik turlar oluşturmaktadır. Bu turlar 8 güzergâhı içine almaktadır (Şekil 3):

1. İstanbul'dan başlayıp Ankara, Boğazkale, Hattuşaş, Alacahöyük, Yazılıkaya, Kültepe, Kapadokya, Sultanhanı, Çatalhöyük, Alahan, Perge, Aspendos gibi arkeolojik yöreleri içine alan ve Antalya'da biten tur,

2. İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Hattuşaş, Yazılıkaya, Alacahöyük, Kapadokya ile Konya'yı içine alan ve tekrar İstanbul'da biten tur,

3. İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Alacahöyük, Yazılıkaya, Hattuşaş, Kapadokya, Konya, Antalya çevresi, Pamukkale, Efes, İzmir, Bergama, Assos, ve Troya'yı içine içine alıp, tekrar İstanbul'da son bulan tur,

4. İstanbul'dan başlayıp, Antalya, Isparta ve Lydia yöresini içine alan ve Antalya'da biten tur,

5. İstanbul'dan başlayıp, Adana, Antalya, Lydia bölgesi, Efes, İzmir, Sardes, Bergama, Assos, Troya, Bursa ve İznik'i içine alan ve tekrar İstanbul'da sona eren tur,

6. İstanbul'dan başlayıp Troya, Assos, Bergama, İzmir, Sard, Efes, Pamukkale ve çevresini içine alan ve Bodrum'da son bulan tur,

7. Dalaman'dan başlayıp Efes, Pamukkale ve Lydia bölgesini içine alan ve tekrar Dalaman'da biten tur,

8. İstanbul'dan başlayıp Doğu Anadolu Bölgesi (Van, Çavuştepe, Ahtamar, Tatvan), ile Güneydoğu Anadolu Bölgesini (Hasankeyf, Midyat, Mardin, Diyarbakır, Nemrut, Şanlıurfa, Göbeklitepe, Harran, Zeugma), ve Adana (Karatepe)'yi içine alıp, tekrar İstanbul'da son bulan tur.

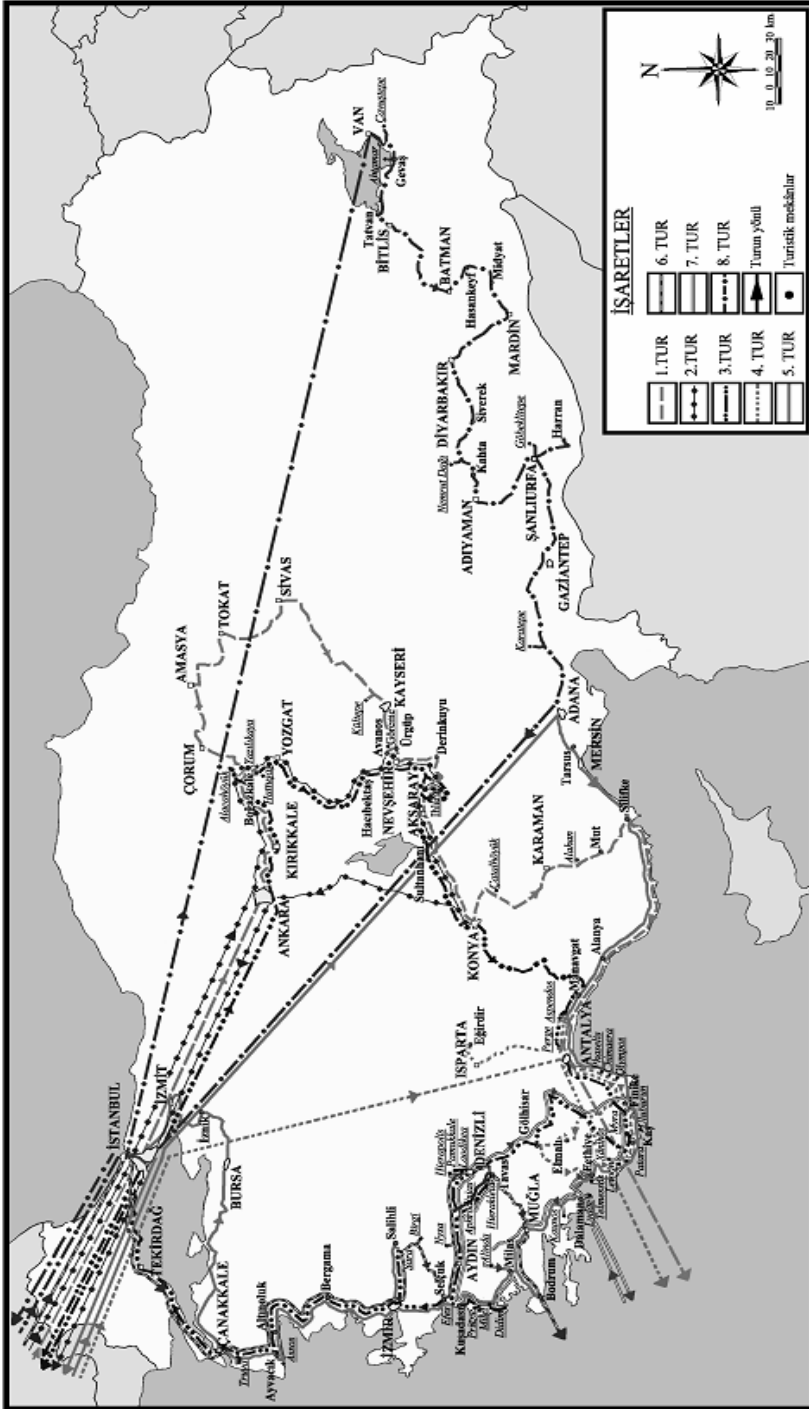
Tablo 7. Türkiye'ye yönelik arkeolojik turların kaynak ülkelere ve tur güzergâhına göre dağılımı

Ülkeler	Toplam tur sayısı	Turlar							
		1.tur	2.tur	3.tur	4.tur	5. tur	6.tur	7.tur	8.tur
Almanya	8	4	4	-	-	-	-	-	-
Hollanda	-	-	-	-	-	-	-	-	-
İngiltere	14	1	4	1	-	-	2	5	1
A.B.D	6	1	-	2	1	2	-	-	-
Toplam	28	6	8	3	1	2	2	5	1

Türkiye'ye yönelik arkeolojik turların toplam sayısı 28'dir ve kültürel turizm amaçlı turların (466) % 6'sını meydana getirmektedir. Kaynak ülkeler arasında özellikle İngiltere'nin, ülkemizdeki arkeolojik çekiciliklere önem veren bir pazar olduğu görülmektedir (14 tur ile). İkinci sırayı Almanya (8 tur), üçüncü sırayı ise A.B.D. (6 tur) almaktadır.

Söz konusu turlar daha çok 2.tur (8 adet), 1. tur (6 adet) ve 7. tur (5 adet) güzergâhı üzerinde yoğunlaşmışlardır. Öte yandan bu turlar, gerek sayı, gerekse güzergâh açısından ülke bazında da farklılık göstermektedir. İngiltere 7. ve 2. turu

tercih ederken, Almanya 1. ve 2. tur, A.B.D tur operatörleri ise 3. ve 5. tura ağırlık vermektedirler (Tablo. 7).

Şekil 3. Türkiye'ye yönelik arkeolojik turların güzergâhları

4. Tarihsel Gezi Turları

Türkiye kültürel turizm çekicilikleri arasında tarihi alanlar, yerleşmeler, yapılar ve eserler önemli bir yer işgal etmektedir ve yedi coğrafi bölgemizin her birinde farklı özellikler taşımaktadır. Bu özellikler ülkemize yönelik tarihi turların yoğunlaşması ve güzergâhların da çeşitli olmasını beraberinde getirmektedir.

Türkiye yönelik tarihsel gezi turlarında izlenen güzergâhlar 10 ana grupta toplanabilir (Tablo: 8, Şekil: 4):

1. İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Hattuşaş, Yazılıkaya, Kapadokya, Konya, Antalya, Pamukkale, Efes, İzmir, Assos, Troya ve Çanakkale'yi içine alan ve tekrar İstanbul'da son bulan tur,

2. İstanbul'dan başlayıp, Ankara, Hattuşaş, Yazılıkaya, Kapadokya ve Tuz Gölü'nü içine alan ve Ankara'da biten tur,

3. Ankara'dan başlayıp, Alacahöyük, Amasya, Trabzon, Erzurum, Kars, Iğdır, Van, Batman, Hasankeyf, Midyat, Mardin, Diyarbakır, Nemrut, Şanlıurfa, Harran, Gaziantep, Antakya, Adana, Tarsus, Kapadokya, Tuz Gölü'nü içine alan ve tekrar Ankara'da son bulan tur,

4. İstanbul'dan başlayıp, Trabzon, Doğu Anadolu Bölgesi (Erzurum, Kars, Iğdır, Van, Bitlis), Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Batman, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman, Gaziantep), Adana, Kapadokya, Konya, Antalya çevresi, Pamukkale, Efes, İzmir, Bergama, Assos, Troya'yı içine alan ve İstanbul'da biten tur,

5. İstanbul, Gelibolu, Troya, Assos, Bergama, İzmir, Sardes, Efes, Pamukkale ve Antalya'yı içine alıp Antalya'da biten tur,

6. İstanbul, Gelibolu, Troya, Assos, Bergama, İzmir, Efes, Kuşadası ve Didim'i içine alan tur,

7. Antalya, Mersin, Tarsus, Adana, Antakya, Şanlıurfa, Harran, Nemrut, Kapadokya ve Konya'yı kapsayan tur,

8. Antalya, Pamukkale, Efes ve Lydia bölgesini kapsayan tur,

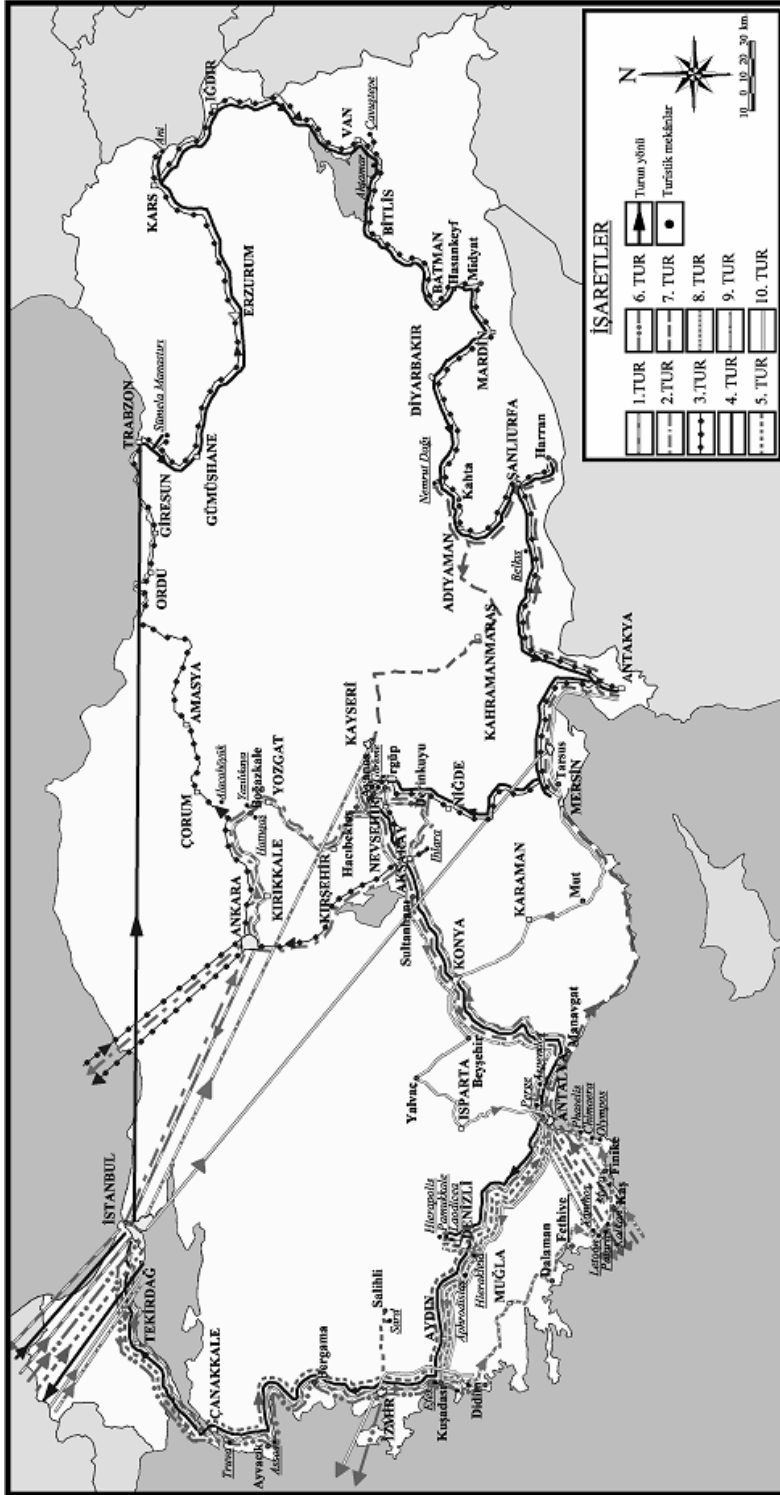
9. İstanbul, Kapadokya, Konya, Antalya çevresi, Pamukkale, Efes, İzmir, Bergama, Assos, Troya, Gelibolu'yu içine alan tur,

10. İstanbul, Adana, Antakya, Tarsus, Mersin, Konya, Yalvaç, Antalya çevresi, Pamukkale, Efes ve İzmir'i kapsayan tur.

Tablo 8. Türkiye'ye yönelik tarihsel gezi turlarının kaynak ülkelere ve tur güzergâhına göre dağılımı

Ülkeler	Toplam tur sayısı	Turlar									
		1. tur	2. tur	3. tur	4. tur	5. tur	6. tur	7. tur	8. tur	9. tur	10. tur
Almanya	98	16	7	20	-	25	4	7	12	6	1
Hollanda	16	6	-	2	-	2	1	2	2	1	-
İngiltere	48	27	-	8	2	7	4	-	-	-	-
A.B.D	126	72	9	12	3	17	10	-	-	3	-
Toplam	288	121	16	42	5	51	19	9	14	10	1

Türkiye'ye yönelik tarihsel gezi turlarının sayısı toplam 288 olup, kültürel turizm amaçlı turlar arasında % 61.8'lik orana sahiptir. Bu turlar içinde en fazla tercih edilen 1.turdur (12). Gerek içerdiği kültürel potansiyelin zenginliği, gerekse tur süresinin kısa olması (8-10 gece), söz konusu güzergâhın seçilmesine neden olmaktadır. Daha sonra 5. ve 3. turlar önem kazanmaktadır. Tur operatörlerinin en az pazarladıkları turlar ise 7. ve 4. turlardır. Özellikle 4. turun az tercih edilmesi, turun süresinin (18-23 gece) çok uzun olmasına bağlanabilir.

Şekil 4. Türkiye'ye yönelik tarihsel gezi turları güzergahları

Ülkelerin tur operatörlerinin pazarladıkları turlarda ise farklılıklar görülmektedir. A.B.D, İngiltere ve Hollanda 1. tur üzerinde yoğunlaşırken, Almanya 5. ve 3. tur üzerinde yoğunlaşma göstermektedir. Buna karşılık A.B.D. ve İngiltere'nin 7., 8. ve 10. turları tercih etmediği görülmektedir. Hollanda ise 2. ve 10. tura önem vermezken, Almanya 4. tur güzergâhını pazarlamamaktadır (Tablo 8).

5. Diğer Turlar

Uluslararası tur operatörlerinin Türkiye'ye yönelik pazarladıkları kültürel turizm amaçlı turlar arasında **savaş alanları turları ve şehir turları** da yer almaktadır.

Savaş alanları turları Gelibolu Yarımadası üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu tur, Anzak Koyunu içeren ve çoğunlukla Bergama'yı da dahil eden turdur. Tur operatörlerince pazarlanan ve bu yöreyi kapsayan toplam 22 adet savaş alanları turu bulunmaktadır. Çanakkale Savaşı ile tarihi bağlantısı nedeniyle İngiltere'nin tur operatörleri bu turlar üzerinde daha çok yoğunlaşmıştır. Nitekim "**Anzak Turu**" olarak adlandırılan bu turların 1'i A.B.D, 22'si ise İngiltere kaynaklıdır.

Kültürel turizm amaçlı pazarlanan turların bir bölümünü de şehir turları içine almaktadır. Şehir turizminde hedeflenen tek şehir; 19.510 tescilli kültürel varlığı bünyesinde bulunduran ve doğu-batı sentezini yansıttığı için Avrupa pazarında önemli bir destinasyon olan İstanbul'dur. Avrupa ülkelerinde düşük maliyetli havayolu şirketlerinin devreye girmesi, hem bireysel seyahatleri, hem de kısa süreli tatillerin (short break) artmasını sağlamış, böylece İstanbul'a yapılan seyahatlerde de önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Nitekim incelenen tur operatörlerince pazarlanan kültürel turizm amaçlı turların (toplam 466 adet) % 17.4'ü (81 adet) İstanbul'a yönelik ve yalnızca İstanbul'u kapsayan şehir turlarıdır. Türkiye'ye düzenledikleri kültürel turizm turlarında, şehir turuna en fazla önem veren ülke Hollanda'dır. Bu ülkenin tur operatörleri tarafından Türkiye'ye yönelik kültürel turizm turlarının (toplam 26 tur) % 38.5'i (10 adet) İstanbul şehir turuna aittir. Şehir turlarının kültürel turizm turları içindeki payı İngiltere'de ikinci (%20), Almanya'da üçüncü (%15) ve A.B.D. de dördüncü sıradadır (%14.4).

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin kültürel çekiciliklerine bağlı olarak uluslar arası tur operatörleri tarafından pazarlanan kültürel turizm kapsamındaki turları konu almıştır. Bu çerçevede Almanya, Hollanda, İngiltere ve A.B.D.'deki tur operatörlerinin programları incelenmiştir.

Bilindiği gibi, turistik bölgelerdeki turizm faaliyetlerinin planlı yürütülmesi büyük önem taşımaktadır. Mekansal ve stratejik planlar yanında talebin de planlanması gerekmektedir ve talebe yönelik araştırmalara gereksinim vardır. Dolayısıyla bu makale, Türkiye turist profilini tespit etme ve mekanın kullanımı çalışmalarında kullanılacak verilerden bir kısmını sunmaktadır. Böylece, ülkemize yönelik kültürel turizm amaçlı turları dört ülke temelinde tanımak ve onların güzergâhlarının dağılımını öğrenmek mümkün olmaktadır.

Araştırmada incelenen toplam 297 tur operatörünün 128'i (% 43.1) kültürel turizme ağırlık veren operatörlerden oluşmaktadır. Ülkelere göre operatörlerin

düzenledikleri turların dağılımına baktığımızda A.B.D.’deki tur operatörlerinin önemli bir kısmının (% 82.3) kültür turlarını pazarladıkları görülmektedir. Bu aslında kültür turizmi faaliyetine katılan turistlerin ekonomik anlamda oldukça iyi durumda olduklarını ve mesafenin onlar için caydırıcı bir faktör olmadığını göstermektedir.

Tur operatörlerinin pazarladıkları kültürel turizm turları incelendiğinde; tarih, inanç, arkeolojik, miras, şehir ve savaş alanları turları kapsamında ülkemize talep olduğu görülmektedir. Pazar konumundaki ülkelerin nüfus yapısı ve ülkemizle olan tarihsel bağılıkları gibi özellikler, Türkiye’ye yönelik planlanan bu kültürel turların gerek türünde, gerekse güzergâhında etkili olabilmektedir. Başka bir ifadeyle, pazarlanan turların türü ve güzergâhları ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Örneğin A.B.D.den ülkemize yönelik kültürel turlarda miras ile ilgili turlar ilk sırayı alırken, güzergâh açısından Osmanlı mirası ve Yahudi mirasını içeren turistik bölgeler daha fazla tercih edilmektedir. Öte yandan inanç turlarında yine A.B.D.’nin tur operatörleri başta gelirken, Yedi Kilisenin bulunduğu alanları içeren tur, en çok pazarlanan turu oluşturmaktadır. Arkeolojik turlarda ise İngiltere pazarı ve İç Anadolu Bölgesi’ndeki arkeolojik alanları kapsayan tur önem kazanmaktadır. Tarih turlarına en çok A.B.D. tur operatörleri ilgi duymaktadır. Söz konusu bu turlarda Kapadokya, Pamukkale, Antalya, Efes, Trova ve İstanbul’un içinde bulunduğu güzergâh en çok pazarlanmaktadır. Ülkemize yönelik savaş alanları turları ise daha çok İngiltere pazarı tarafından ilgi görmektedir.

Kültürel turizm turlarının dağılımına bakıldığında, söz konusu turların belli alanlarda yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu bağlamda en çok pazarlanan destinasyonlar sırasıyla, İstanbul, Efes, Pamukkale, Kapadokya, Antalya ve Konya’dır. Nitekim 466 adet kültürel turun % 85.2’sinde İstanbul şehri bulunmaktadır. İstanbul şehri, ya şehir turizmi bağlamında bağımsız olarak gezilmekte ya da diğer bazı kültürel turların başlangıç veya bitiş noktasını oluşturmaktadır. Bu turlarda yer alma oranları Efes’in % 56, Pamukkale’nin % 46.4, Kapadokya’nın % 43.8, Antalya ve çevresinin % 38.4, Konya’nın % 36’dır. Bu turlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri fazla talep görmemektedir. Nitekim Nemrut’un kültürel turlarda bulunma oranı sadece % 12.4’tür (Tablo 9).

Tablo 9. Türkiye’ye yönelik kültürel turizm turlarında mekânların tercih edilme derecesi

Ülkeler	İstanbul		Efes		Pamukkale		Kapadokya		Antalya		Konya		Nemrut	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Almanya (140 tur)	93	66.4	60	42.9	59	42.1	50	35.7	55	39.3	42	30.0	25	17.9
Hollanda (26 tur)	17	65.4	10	38.5	12	46.2	12	46.2	11	42.3	10	38.5	3	11.5
İngiltere (120 tur)	111	92.5	63	52.5	49	40.8	40	33.3	31	25.8	35	29.2	14	11.7
A.B.D. (180 tur)	176	97.8	128	71.1	96	53.3	102	56.7	82	45.6	81	45.0	16	8.9
Toplam (466 tur)	397	85.2	261	56.0	216	46.4	204	43.8	179	38.4	168	36.0	58	12.4

Tur operatörlerinin pazarladıkları kültürel mekânlar, ülkeden ülkeye değişebilmektedir. A.B.D.deki tur operatörleri özellikle İstanbul, Efes ve Kapadokya üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Buna karşılık Nemrut'a bu tur operatörlerince gösterilen ilgi düşüktür. Bu durum, ABD pazarında güvenlik konusunun destinasyonun seçiminde önemli bir faktör olduğuna işaret etmektedir.

İngiliz tur operatörlerinin İstanbul ve Efes dışındaki destinasyonlara ilgisi azdır. Alman tur operatörlerinin Pamukkale, Kapadokya, Antalya, Konya ve Nemrut'u İngiliz meslektaşlarına oranla daha fazla pazarladıkları görülmektedir. Hollanda pazarında ise İstanbul, Pamukkale, Kapadokya ve Antalya önem kazanmaktadır. Buradan yola çıkarak denilebilir ki; A.B.D. pazarı Nemrut'a, İngiltere Kapadokya, Antalya ve Konya'ya, Almanya, Kapadokya ve Konya'ya, Hollanda ise Nemrut, Konya ve Efes'e kültürel turizm bağlamında pek rağbet etmemektedirler.

Özet olarak; Almanya, Hollanda, İngiltere ve A.B.D.'nin tur operatörlerini kapsayan araştırmada elde edilen bulgular ve ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'de kültür turizmi turlarının belirli bölgelere ve maddi kalıntılara yönelik olduğunu göstermektedir. Türkiye'ye yönelik bu tür turlar ağırlıklı olarak Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerimizi kapsamaktadır. Aslında bu sonuç, Türkiye'de kültür turlarının kitle turizminin yapıldığı yerlerde gerçekleştiği izlenimi vermektedir. Bu turlarda, kültürün birinci derecede önemli olmadığını, ancak tatilin yanında tamamlayıcı bir işlev gördüğünü söyleyebiliriz.

Türkiye'de turizmi çeşitlendirme yaklaşımı, turizm yatırımcıları ve yerel yöneticilerin, ekonomik anlamda kültür turizminin getirisi karşısında, kültür turlarına ciddi bir eğilim göstermelerine neden olmuştur. Şüphesiz bu eğilimin yaygınlaşması ve kalıcı olması; Türkiye'ye duyulan ilgiye, tur operatörlerinin pazarlama çabalarına, yatırımcıların konaklama vb turistik tesisleri kurmalarına ve yerel yönetimlerin altyapı gibi hizmetleri kaliteli biçimde sunmalarına bağlı olacaktır. Öte yandan kitle turizminden uzakta kalan bölgelerimiz de, zengin kültürel turizm arz potansiyeline sahiptir. Ancak bu bölgelerdeki kültürel değerlerin bugüne kadar turistik ürüne çevrilemediği, nitelikli turistik hizmet altyapısının hazırlanamadığı, tanıtım ve pazarlamanın yeterince yapılamadığı söylenebilir. Bu bağlamda, kültürel turizmde dünya çapında önemli bir destinasyon olduğu kabul edilen ülkemizin kültürel kaynaklarına bir önce turistik kimlik kazandırılmalı, tanıtım ve pazarlama Türkiye ölçeğinde yapılmalıdır. Ayrıca kültürel turizm; kıyı turizminin tamamlayıcısı olarak değil, başlı başına bir turizm türü olarak geliştirilmeli ve pazarlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aliağaoğlu, A. (2004) "Sosyo-kültürel Miras Turizmi ve Türkiye'den Örnekler" *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2 (2), 55-70.

- Baloğlu, Ş & Mangaloğlu, M. (2001) "Tourism destination images of Turkey, Egypt, Greece, and Italy as perceived by US-based tour operators and travel agents", *Tourism Management*, 22, 1-9.
- Budeanu, A. (2005) "Impacts and responsibilities for sustainable tourism: a tour operator's perspective", *Journal of Cleaner Production* 13, 89-97
- Cai, L., Card, A.C. & Cole, S.T. (2004) "Content delivery performance of world wide web sites of US tour operators focusing on destinations in China" *Tourism Management* 25, 219-227.
- Cano, L.M. & Mysyk, A. (2004) "Cultural tourism, the State, and day of the dead", *Annals of Tourism Research*, Vol. 31, No.4, 879-898.
- Carey, S., Gountas, Y., & Gilbert, D. (1997) "Tour operators and destination sustainability", *Tourism Management*, Vol. 18, No. 7, 425-431.
- Doğanay, H., (2001) *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Doğaner, S. (1996) " Türkiye Turizm Ulaştırması ", *Coğrafya Araştırmaları*, sayı: 4, 19- 48, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara.
- Doğaner, S. (2001) *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Doğaner, S. (2003) "Miras Turizminin Coğrafi Kaynakları ve Korunması" *E.Ü. Coğrafya Bölümü Sempozyumları 2. Coğrafi Çevre Koruma ve Turizm Sempozyumu* (16-18 Nisan 2003) 1-8.
- Enoch, Y. (1996) "A Cross-Cultural Comparison", *Annals of Tourism Research*, Vol. 23, No. 3, 599-616.
- Grosspietsch, M. (2004) "Perceived and projected images of Rwanda: visitor and international tour operator perspectives", *Tourism Management*, Article in press (Baskıda).
- Hughes, H. & Allen D.(2005)"Cultural tourism in Central and Eastern Europe:The views of 'induced image formatien agent'", *Tourism Management* 26, 173-183.
- Leslie, D. (2001) "Urban regeneration and Glasgow's galleres with particular reference to the Burrell Colection" In Richards, G. (ed.), *Cultural Attractions and European Tourism*, CABI Publishing, 111-135.
- Mccain, G. & Ray, N.M. (2003) "Legacy tourism: the search for personel meaning in heritage travel", *Tourism Management* 24, 713-717.
- Mcgettian, F. & Burns, K. (2001) "Clonmacnoise: a monastic site, burial ground and tourist attraction", In Richards, G. (ed.), *Cultural Attractions and European Tourism*, CABI Publishing, 135-159.
- Özgüç, N. (1998). *Turizm Coğrafyası*. Özellikler-Bölgeler. Çantay Kitabevi, İstanbul.

- Richards, G. (1996) "Production and consumption of European cultural tourism" *Annals of Tourism Research*, Vol.23, No.2, 261-283.
- Richards, G. (2001a) "The development of cultural tourism in Europe" " In Richards, G. (ed.), *Cultural Attractions and European Tourism*, CABI Publishing,3-31.
- Richards, G. (2001b). "Cultural attraction distribution system", " In Richards, G. (ed.), *Cultural Attractions and European Tourism*, CABI Publishing, 71-91.
- Russo, A.P. & Borg J.V.D. (2002) "Planning consideration for cultural tourism: A case study of four Europe cities", *Tourism Management* 23, 631-637.
- Tepelus, C.M. (2005) "Aiming for sustainability in the tour operating business", *Journal of Cleaner Production* 13, 99-107
- [http://dir.yahoo.com/Business and Economy/Shopping and Services/ Travel and Transportation/Tour Operators/By Destination/ Europe/ Turkey](http://dir.yahoo.com/Business_and_Economy/Shopping_and_Services/Travel_and_Transportation/Tour_Operators/By_Destination/Europe/Turkey) (erişim tarihi: Ocak 2008)
- www.aito.co.uk (erişim tarihi: Mart 2008)
- [www.azot.com/2003govconf/ presentations/AlbertJennings.htm](http://www.azot.com/2003govconf/presentations/AlbertJennings.htm) (erişim tarihi: Nisan 2008)
- www.driv.de (erişim tarihi: Mart 2008)
- www.geographia.com/bonaire/bontour.htm (erişim tarihi: Nisan 2008)
- www.gotobelfast.com (erişim tarihi: Nisan 2008)
- www.gototurkey.co.uk (erişim tarihi: Mart 2008)
- [www.netherland-touoperators. inn26.com](http://www.netherland-touoperators.inn26.com) (erişim tarihi: Nisan 2008)
- www.sunexpress.com.tr/biz-kimiz/tur-operatorlerimiz (erişim tarihi: Mart 2008)
- www.tourismturkey.org/tours/tours.html (erişim tarihi: Şubat 2008)
- www.ustoa.com (erişim tarihi: Ocak 2008)
- www.visitcyprus.org.cy/CTOweb/website.nsf (erişim tarihi: Mart 2008)

Cultural Tourism Tours and Main Routes Towards Turkey

Purpose

Main purpose of this article is specifying routes and types of cultural tours are focused on by foreign tour operators who are marketing cultural potential of Turkey. Another goal, manifesting differences and similarities between these countries in terms of both types and routes of cultural tours.

Method

In the study, it is benefited from tour operators` programs of four countries (Germany, Holland, England, U.S.A.). It is dealt with totally 297 tour operators who organize tours to Turkey. In the study, tour programs of these operators on their web sites are checked over by means of internet. 57 of these operators are in Holland, 91 of them are in Germany, 87 of them are in England and 62 of them are in U.S.A. The reason for selecting these countries is; Turkey`s being an important destination for them. Besides, except for U.S.A, other countries are among countries which send the most tourists by tour operators and they are very important market in international tourism and hold great tour operators. Moreover, U.S.A is a very important country on the situation of special interest tourism and/or culture tourism. And Holland market is a characteristic market in which Turkey`s sea tourism attractions is preferred much.

Symptoms Obtained In The Study

At the result of scanned study, totally 297 pieces tour operators have taken into consideration, their programs examined over relevant web sites and they are classified according to types in which they are active and effective.

In the research, it can be seen than operators in U.S.A. markets cultural tours more compared to other countries. Thus, 82.3% of 62 operators are effective in culture tourism. This situation shows that Americans do not prefer Turkey for coast (sea). Naturally, it can be declared that this market prefer close places for sea tourism since of distance factor.

However in England, a different case is seen. 47.1% of tour operators organise tours towards Turkey for the purpose of holiday tourism. Still, rates of culture tours and holiday tours is close to each other. And another remarkable feature is English tour operators`s focusing much on "ecotourism" compared to other countries.

But in Germany and especially in Holland, demand to holiday tours (57.1%, 80.7%) is dense according to other tours. So, in respect of these data, it can be said that, Turkey is a tourism destination of cultural for U.S.A, holiday-cultural for England and mainly a holiday tourism destination for Germany and Holland.

On the other hand, quantity of scheduled tours towards Turkey by total 297 tour operators which has been examined is 650. And 71.7% of these (466pcs.) are cultural tours, 16.3% of these (106pcs.) are ecotourism tours and 12% of these (78pcs.) yacht tours. And there are differences on distribution between countries. When tours compared among themselves, it is seen that cultural tours are much in

U.S.A and Germany, on the other hand those are less in Holland and especially in England. However in ecotourism tours, while England, Germany and Holland originated tours shows rates close to each other, rate of U.S.A is seen quite low.

Cultural tours towards Turkey can be accumulated in 6 sub groups of inheritance, city, archaeology, history, belief (religion) and battlefield tours. Concentration is mainly in history tours (61.8%) and city tours (17.4). Concentration in question also differ from one country to another country. For example, history tours even has a 70% rate in U.S.A and Germany, in England it shows a low value like 40%. On the other hand, in their tours organized toward Turkey England tour operators markets mostly battlefield tours, inheritance tours and archaeological tours. Our attraction in belief (religion) tourism can find interest to itself mostly in market of U.S.A and Germany. And it is seen that Holland tour operators focus on history tours and city tours.

Conclusion

This article which manifest general market approaches of countries where are big tour operators which send tourists to Turkey, carry a reference study characteristic especially for tourism planners on subjects of market analysis and on consumption of tourism places.

If cultural tourism tours are marketed by tour operators are examined; it can be seen that there is demand to our country within the scope of history, archaeological, inheritance, city and battlefield tours. Characteristics like population of countries which are at market position and historical relation of them with our country can effective on both type and route of these cultural tours are planned towards Turkey. In other words, type and route of marketed tours can change from one country to another one. For instance, in cultural tours from USA to our country, while inheritance related tours is at the top, in terms of route, those touristic places which covers Ottoman Inheritance and Jew Inheritance are preferred more. On the other hand, at belief tours, again while USA's tour operator are in the lead, tours which include place of "Seven Churches" forms the most marketed type. At the archaeological tours, England market and tours which cover archaeological places in Central Anatolia come into question. To history tours, USA operators mostly interested in. In these tours are in question, routes which cover Cappadocia, Pamukkale, Antalya. Ephesus, Trova and Istanbul are marketed at most. And battlefield tours towards to our country mostly interested by England market at most.

If it is looked to distribution of cultural tours, it can be seen that tours in question centered in certain fields. In this context, the most marketed destination are in turn, Istanbul, Ephesus, Pamukkale, Cappadocia, Antalya and Konya. Thus, Istanbul exist in 85.2% of 466 cultural tours. Istanbul is vized either as an independent city tour context or it forms start or finish destination of some tours. Attendance ratios in these tours are as follows; Ephesus's 56%, Pamukkale's 46.4%, Cappadocia's 43.8%, Antalya's and its surroundings 38.4%, Konya's 36%. Thus, Nemrut's attending proportion in cultural tours is only 12.4%.

Slang in the Turkish Language as a Social, Linguistic, and Semiotic Phenomenon

Bir Sosyal, Dilbilimsel ve Semiyotik Fenomen Olarak Türkçede Argo

Olga Razuvajeva, M.A.¹

Abstract

The topic of the article is the phenomenon of slang in the Turkish language. An examination of the phenomenon and its place in contemporary Turkish culture is followed by a description of slang from a semiotic point of view. Particular attention is given to the morphological, syntactic, semantic, and pragmatic levels of slang.

Keywords: Turkish, slang, sociolinguistics, subculture, semiotics, metaphor.

Özet

Argo çok yönlü bir dilsel fenomendir. Dilbilimsel antropoloji ile toplum dilbilimin bugünkü yaklaşımları argoyu konuşma diline özgü olan ve çoğunlukla alt kültürü ifade eden bir söz varlığı olarak tanımlarlar. Yazınsal ve standart dil ile zıtlık içinde bir dilsel fenomen olan argo, dilin, toplumsal kesimler arasında derinleşen ayrımlaşmanın sonucu olarak oluşan ve toplumun bir alt kültürüne ait düşünce, anlamlar ile değerler sistemini ifade eden bir parçasıdır.

Türk argosuna dair ilk örnekler karşımıza 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud'un "Divanü Lûgat-it-Türk" adlı eserinde çıkmıştır. Fakat bu fenomene karşı büyük bir bilimsel ilgi ancak 20. yüzyılın ortasında duyulmuş; bu ilginin bir sonucu Ferit Devellioğlu "Türk Argosu. İnceleme ve Sözlük" adlı eserini kaleme almıştır. Son zamanlarda argo üzerine çok sayıda kitap yayımlanmıştır: Halil Ersoylu, Mehmet Arslan, Ali Püsküllüoğlu, Hulki Aktunç ve Filiz Bingölçe'nin çalışmaları; ayrıca 2003 yılında Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali ve Doç. Dr. Gülden Sağol editörlüklerinde çıkan 'Türk Kültüründe Argo' adlı derleme de argo fenomeninin incelenmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

Argo fenomeni çeşitli metot ve yaklaşımlar vasıtasıyla incelenebilir. Bu makalenin amacı, argoyu semiyotik bakış açısıyla anlatmak ve argonun yapıbilimsel, sözdizimsel, semantik ve pragmatik düzeylerini göstermektir. Ayrıca, makalede argonun çağdaş Türk kültüründeki yeri de tartışılmaktadır.

Argo, belirli bir alt kültürü ifade etmemekle birlikte çeşitli sosyal sınıfların ve farklı yaş, cins ve meslek gruplarının dillerinde de yaygın kullanım bulmaktadır. Makalede

¹ Tallinn University, Estonian Institute of Humanities, Department of Middle Eastern and Asian Studies.

argo terimi en geniş anlamıyla ele alınmış; argo sözcük örnekleri arasında gençlik dilinden, hırsız dilinden, uyuşturucu müptelalarının dilinden argo örnekleri verilmiştir.

Introduction

Slang is a very multifarious language phenomenon. Current approaches in linguistic anthropology and sociolinguistics define slang as an informal and usually stigmatized vocabulary that often serves the purpose to mark out a subculture. Slang is a language phenomenon opposed to literary, standard² language; it is a part of language that expresses the system of ideas, meanings, and values created by social differentiation.

Slang does not mark any particular subculture: it can be found in a language of different social classes, age, gender, and professional groups. Despite the fact that the term “slang” can be used to define particularly the language of young people, here we prefer to use it in its very general meaning for criminal argot or cant, occupational jargon, language of adolescents, students, and drug addicts.

First references to Turkish slang were made in the 11th century by Mahmud al-Kasgari in his “Divan Lugat At-Turk”. According to the records, the appropriation by some of the words a new meaning and the emergence of a secret language are of a very old tradition³. However, a real interest towards the phenomenon of slang emerged only in the middle of the 20th century, with a book of a Turkish linguist Ferit Devellioğlu “Turkish Slang”⁴, in which the author gave a general analysis of the phenomenon and a dictionary of Turkish slang. More recent works on Turkish slang lexicon were made by Halil Ersoylu⁵ and Mehmet Arslan⁶; comprehensive Turkish slang dictionaries were composed by Ali Püsküllüoğlu⁷, Hulki Aktunç⁸, and Filiz Bingölçe⁹; and in 2003, a collection of articles “Slang in Turkish

² Which is learned and accepted as correct across a community or set of communities in which others are also used (Matthews 1997, “Standard”).

³ Özkan 2003: 25. For a list of Turkic slang words mentioned in Divan Lugat At-Turk, see Aktunç 2002: 16-9.

⁴ Available in Turkish as „Türk Argosu. İnceleme ve Sözlük“.

⁵ See Ersoylu, Halil (2004), *Türk Argosu*, İstanbul: LM Yayıncılık.

⁶ See Arslan, Mehmet (2004), *Argo Kitabı*, İstanbul: Kitabevi 234.

⁷ See Püsküllüoğlu, Ali (2004), *Türkçenin argo sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınları.

⁸ See Aktunç, Hulki (2002), *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

⁹ See Bingölçe, Filiz (2001), *Kadın Argosu Sözlüğü*, İstanbul: Metis Yayınları and Bingölçe, Filiz (2005), *Kadın Argosu Sözlüğü-2*, Ankara: Alt-Üst Yayınları.

Culture”¹⁰ was published. Still, the phenomenon of slang is possible to discuss by means of very different methods and approaches. In the following article, we will describe Turkish slang from the semiotic point of view, with a particular attention on its morphological, syntactic, semantic, and pragmatic levels.

It has to be mentioned that in Turkish there is no clear distinction between the terms “argot”, “jargon”, and “slang”. All the words and phrases that are considered to be outside the literary language may be occasionally included into the group of slang¹¹, irrespective of their being a part of obscene language or a slang of different occupational groups¹². Sometimes we also find colloquialisms marked as “slang” in Turkish dictionaries¹³.

The phenomenon of Slang and its Place in Present-day Turkish Culture

Slang is very difficult to define. It is a very wide term described by certain dictionaries as “unconventional words or phrases that express either something new or something old in a new way¹⁴” or “some expressions that are used by some groups of people and not by other groups and are not a part of the standard language¹⁵”. Slang, which is undoubtedly a vocabulary specific, e.g., to a particular generation of younger speakers¹⁶, is said to be found in any country and in any language to serve the purpose of assuring understanding within different social groups¹⁷. Formed by giving special meanings to words of the standard language, making changes in some of them, using words from dialects, archaic language, foreign language forms, and metaphors, slang consists of vocabulary understood by a limited number of people and may occasionally include rude language¹⁸. Thus, we

¹⁰ See „Türk Kültüründe Argo”, edited by Emine Gürsoy – Naskali and Gülten Sağol. Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını (Publications of Turkistan and Anzerbaijan Reseach Centre), Haarlem 2003.

¹¹ Turkish “ argo”

¹² Çifçi 2006: 298.

¹³ E.g., Türkçe sözlük (1998), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

¹⁴ “Slang”, *Encyclopaedia Britannica* from <http://www.search.eb.com/eb/article-9108462> (accessed 20.02.2009)

¹⁵ Macaulay 2006: 221

¹⁶ Matthews 1997, “Slang”

¹⁷ Aksan 1995: 89

¹⁸ Korkmaz 1992: 13

can say that slang is a special means of communication for a group of people that for certain reasons wants to keep itself private¹⁹. The slang's strong connection with the society and social changes makes it possible to look at the phenomenon from the point of sociolinguistics and the theory of subcultures.

Language is a guide to “social reality”; it is a symbolic guide to culture²⁰. Language arises within our cultural, social, and physiological environment and defines the way we understand the world around us. Any word is a sign the people agree upon to signify a particular idea, thought, object, or concept. Any new phenomenon brings a new word, which becomes obsolete when the phenomenon disappears.

Fast development of information technologies and means of communication brought a lot of new concepts and new words to the Turkish language; on the other hand, some old words were re-examined and got their new meanings in the lexicon of slang. Therefore, some of the words that were very common during the time of the Ottoman Empire (connected with the religious or governmental institutions, etc.) were reconsidered in the 20th century and transformed in the framework of the new Turkish culture. Such transformation influenced all the strata of the language vocabulary, including its non-literary elements. We can see that some of the words, especially those connected with religion, have taken a very new meaning in the lexicon of slang:

şeriat – (rel. the Sharia) – “code of thieves' law”;

cami (rel. mosque) – “crowded place”;

gavur (rel. unfaithful) – “butcher”;

reis (rel. head, chief) – “mate who is able to do anything”;

imanım (my faith) – “Hey, man!” (a friendly greeting)²¹;

Adem baba (*Adem* – Adam, *baba* – father) - 1) “tramp”, 2) “prisoner who is completely penniless”, 3) “hippy” or “shabby-looking tourist”, 4) “opium addict”.

Language instantly follows changes in the life of society, what inevitably results in the emergence of new lexical items. For example, it is possible to trace the transformation of the Turkish society according to its relations with other nations, communities, and languages and adoption of foreign words. Different historical periods have brought different loanwords into both literary and slang forms of the

¹⁹ According to Nevzat Özkan, the reasons for secrecy are: 1) hiding a crime, 2) keeping a commercial secret, 3) concealing one's religious secrets, 4) hiding expressions and behaviour considered to be obscene (Özkan 2003: 27-8).

²⁰ Sapir 1966: 68, 70. Edward Sapir sees the role of language to be the key towards understanding the particular culture, civilization: “In a sense, the network of cultural patterns of a civilization is indexed in the language which expresses that civilization” (Sapir 1966: 68).

²¹ The words like *şeriat*, *cami*, *gavur*, *reis*, and *iman* have an Arabic origin and are connected with the religion of Islam.

Turkish language. The first Arabic loanwords appeared in Turkish with the spread of the Islamic faith and became widespread in Turkish slang as “a satire on the sacred” in the further periods²²: e.g., *Allah* – “superior”, “boss”, *ezan* (the azan) – “cockcrow”, *camici*²³ (from *cami* – mosque) – “thief working in mosques”, etc. Persian was the language of art and literature in the Ottoman Empire; hence, we can find many Persian loanwords as in the literary Turkish language as in its slang form: e.g., *derviş* (lit. dervish, from Persian *deryûş*) – “frequenter of a drug den”, *gül* (lit. rose, from Persian *gul*) – “amphetamine”, *parça* (lit. piece, fragment, from Persian *pârçe*) – “pretty woman”, etc. Loanwords from the languages of the Ottoman Christian minorities – Greek and Armenian – are also widely found in Turkish slang: e.g., *aftos* (from Greek *autos* – herself) – “lover”, “mistress”, *palamari çözmek*²⁴ (from Greek *palamari* – rope, Turkish *çözmek* – to untie) – “to leave”, *ahbar* (from Armenian *yeğpayr* – brother) – “brother” (form to address to a man), *cacık*²⁵ (from Armenian *cacığ*) – “fool”, “naïve”, etc. French loanwords appeared in Turkish in the second part of the 18th century and immediately covered the slang territory: *afiş* (lit. poster, placard, from French *l'affiche*) – “trick”, “deception”, “fabrication”, *artist* (lit. actor, from French *artiste*) – “liar”, “pretender”, *fos* (from French *fausser* – to distort) – “useless”, “worthless”, “false”, etc. In the last years, due to the process of globalization, many English words found their reflection in the Turkish slang: e.g., *antifriz* (from English *antifreeze*) – “alcoholic beverage”, *caz* (from English *jazz*) – “twaddle”, *coynt* (from English *joint*) – a “hashish cigarette”, etc²⁶.

The brightest examples of influence of the technical progress on language can be found in computer jargon and in the slang of the youngest generation. Internet-related situations, operations, and activities have produced the need for a large number of words and phrases that extend well beyond the computer-mediated communication,²⁷ and the youngest generation is most likely to use the innovation in language forms along with the innovations in computer technologies. The characteristic feature of such neologisms in Turkish is the use of English loanwords either as part of a word or as part of a compound:

²² Özkan 2003: 25

²³ An affix –ci is added to the noun *cami* – “mosque”.

²⁴ Used in a slang of seamen.

²⁵ a cold soup made of yogurt, cucumber and garlic.

²⁶ Along with the loanwords mentioned above, there are also borrowings from Hebrew, Kurdish, Gypsy, Italian, Spanish, German, Russian, and other languages.

²⁷ Crystal 2001: 81-2.

*çetleşmek*²⁸ – “to chat”;
*resetlemek*²⁹ – “to reset”;
*instol etmek*³⁰ – “to install a new programme”;
*apgreyd etmek*³¹ – “to upgrade one’s computer”;
*caddeci teenler*³² – “teenagers roaming the streets of Istanbul”.

The development of society constantly changes the language. We have to remember that language “is never unitary.” Actual social life and historical development create within an abstractly unitary national language a multitude of concrete words, a multitude of bounded verbal-ideological and social belief and systems. All words have the “taste” of a profession, a tendency, a particular work, a generation, an age group, the age day and hour.³³ Within the language, there are differences that obviously depend upon the density of community: different economic classes differ in speech. Further, there are differences in education, in the way of both family traditions and schooling. These differences are further exacerbated by less important divisions of occupations; sports and hobbies also have their own vocabulary.³⁴ The social stratification is thus an important precondition for the emergence and popularization of slang terms. However, it would be rather unjust to treat slang as a linguistic phenomenon limited to lower classes of society. Despite the fact that in general the phenomenon of slang comes into being within the lower social strata, its vocabulary is often enriched by educated and intelligent groups³⁵.

Slang is a very good example of “anti-language”. The principle used in its formation is that of the same grammar and different vocabulary; but the vocabulary differs only in certain areas, typically those that are central to the activities of the subculture and that set it off most sharply from the established society³⁶. For example, the slang expressions of students often refer to activities that may meet with social disapproval: drinking, taking drugs, sexual relations³⁷.

²⁸ Being derived from the English verb “to chat”, this example of a slang of young people is formed with the help of a verbal affix *-laş*.

²⁹ From the English verb “reset”, a verbal affix *-le* is used.

³⁰ The verb „*etmek*“ („to make“) is very widely used in a formation of compound verbs.

³¹ Compounds like *instol etmek* or *apgreyd etmek* may also have a variation used in written language: *install etmek*, *upgrade etmek*.

³² *Cadde* means “street”; the affix *-ci* is added to indicate a person. *Teenler* is derived from the English *teenager*; affix *-ler* is added to indicate a plural form.

³³ Bakhtin 2000: 274-5

³⁴ Bloomfield 2000 :264-5

³⁵ Aksan 1995: 89

³⁶ Halliday 1976: 571

³⁷ Macaulay 2006: 87

As any subculture can be understood in terms of a combination of values, behaviour, and language knowledge,³⁸ the practice of slang can be considered to be one of the indicators of participation in a deviant subculture. Slang becomes a language of a sub-cultural community and consists of expressions used as a kind of in-group language by some speakers to identify themselves with other speakers and to distance themselves from speakers who do not use these forms³⁹. For example, if we take a look at a community of Istanbul hip-hoppers, we will see that for them “the subcultural capital”⁴⁰ constructed via the underground is not just about status within their community, it is also simultaneously about the construction of boundaries within the community, defining who is in and who is out⁴¹.

Thus, slang has its own environment that defines the specifics of the language used by the people belonging to the environment. Connected with a way of life and values of a particular group, it can be used as an in-group language by different occupational groups, be it criminals, sportsmen or musicians, or by the young generation.

Slang Words in the Semiotic Frames

Words and language are the products of social necessity; they are needed for proper communication. A word does not have any meaning without a definition. Thus, a word and its definition become a pair of signifiers of a real object, idea, or activity.

Lexical items belonging to slang, as the most of the vocabulary in a language⁴², refer to the group of conventional signs. Generally, there is nothing in common

³⁸ Lerman 1967: 210

³⁹ Macaulay 2006: 87

⁴⁰ “means by which young people negotiate and accumulate status within their own social worlds” (Thornton, S. *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*, 1996: 163) - In Solomon 2005: 3

⁴¹ Solomon 2005: 3

⁴² Except onomatopoeic words and verbs derivated from them. They belong to a group of unconventional/iconic signs. Among the examples are such Turkish verbs as *zingirdamak* („to tremble“, „to rattle“, „to chatter“) and *zingirdatmak* (impelling form from

between their form or vocal expression and semantic content, signifier and signified. However, we can find some examples of slang words derived from onomatopoeic words that find themselves beyond the scope of the group of conventional signs and belong to the group of iconic signs – a mode in which the signifier is perceived as resembling or imitating the signified⁴³:

gıcık – tickle in the throat; *gıcık gıcık* – sound of tickling

↓

gıcık – “irritating, tiresome person”

cız – sizzling or hissing sound

↓

cızdam or *cızlam* – 1) “disappearance”, “slipping away”, 2) “death”

gıcirtı – squeaking sound;

↓

kapı gıcirtısı (door creak) – “western classical music”

The second group of the slang words belonging to the group of iconic signs consists of metaphors created by a principle of association:

albatros (albatross) – “tall and broad-shouldered man”;

ağaç (tree) – “watchman”;

el freni (hand brake) – “zipper”;

ampul (light bulb) – “bald” (person);

deve (camel) – “lanky”, “gangling” (person).

Metaphors compose the largest group of the Turkish slang words⁴⁴. Therefore, the most of the slang words find their expression in the connotative meaning of a sign⁴⁵ (opposed to the denotative meaning), what means that all the cultural components are re-examined. Lakoff and Johnson argue that “the essence of metaphor is undertaking and experiencing one kind of thing in terms of another⁴⁶”. In semiotic terms, a metaphor involves one signified acting as a signifier referring to a different signified⁴⁷:

fasulye (bean) – “girl”;

zingirdamak). These two verbs are derived from the onomatopoeic word *zingir* (*zangır*): *zingir zingir* – “sounds of trembling, rattling, chattering, shaking”.

⁴³ Chandler 2007: 37

⁴⁴ Devellioglu 1945: 15

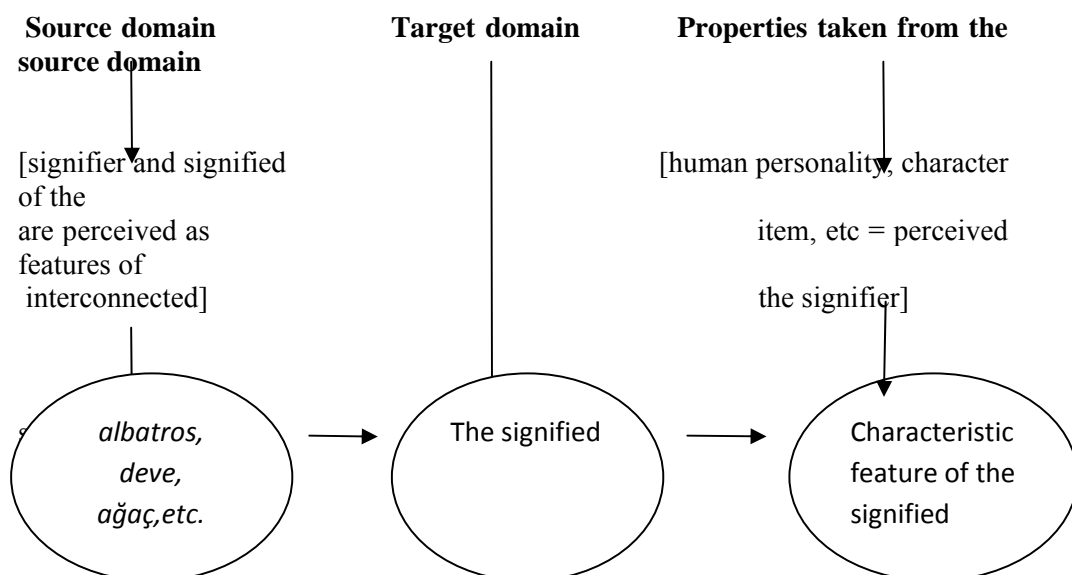
⁴⁵ Chandler 2007: 137-141

⁴⁶ Lakoff and Johnson 1980:5

⁴⁷ Chandler 2007: 127

hastane (hospital) – “stadium”;
çuval (sack) – “goalkeeper who constantly misses goals”;
minareci (minaret + affix *-ci*) – “tall footballer”;
kafes (cage, coop) – “prison”;
tetik (trigger) – “hired killer”;
çiftdekiş (double seam) – “student who repeats a year”;
camekan (display window) – “glasses”.

The slang lexical items belonging to the group of metaphors are the examples of comparison; the metaphor here is chosen according to 1) a similarity of appearance (e.g. *albatros*, *deve*, *ampul*, etc), 2) a similarity of a characteristic feature (e.g. *çuval*, *tetik*), or 3) a similarity of function (e.g. *kafes*, *camekan*, etc.). The properties taken from the source domain reflect here the characteristics of the target domain; each different selection from the source domain provides a different connotative depiction of the specific feature to be evaluated⁴⁸.

Thus, we see that many slang lexical items were derived from standard, literal language but obtained a new metaphorical meaning due to ironic and imaginative interpretation of the word.

⁴⁸ Danesi 1999: 68. Marcel Danesi shows metaphors using the formula “the examples of human personality = perceived physical features of the animals”: “The [human personality = perceived physical features of the animals] metaform is one of the conceptual strategies used for understanding notions such as slyness, betrayal, aggressiveness, kindness, etc.” We use the scheme presented by Danesi in order to show the connection between a signifier and a signified in all the varieties of metaphorical interpretations.

Naturally, the phenomenon of metaphor itself is not a feature of slang. Much of everyday language is metaphorical in origin, though the origins are often forgotten or unknown. What distinguishes slang is that it is itself a metaphorical entity and hence metaphorical modes of expression are the norm; we should expect metaphorical compounding, metatheses, rhyming alternations, and the like to be among its regular patterns of realization.⁴⁹

Morphology and Syntax of Turkish Slang

Slang lexical items, as any other words of language, follow strict morphological and syntactical rules. Because the feature of slang cannot be considered an independent language but is only a part of the language, it would be completely wrong to treat its word-formation pattern as something appropriate only for this particular phenomenon.

The main way of formation of new lexical items in the modern Turkish language is affixation: one affix or several affixes⁵⁰ follow the root of the word. The affixation is also widely used in the formation of slang words:

İntiharlardayım – “I am bored”

intihar + lar + da + yım
 “suicide” plural the locative case personal affix

Fenalardayım – “I am sick (of)”

fena + lar + da + yım
 “bad, ill, sick” plural the locative case personal affix

Patladım – “I failed”

patlamak + dı + m
 “to burst, to explode” -di-past affix⁵¹ personal affix

Ortamcı – “party-goer”

ortam + cı
 “surroundings” -ci affix⁵²

⁴⁹ Halliday 1976: 579

⁵⁰ Lewis specifies the type of Turkish affixes giving them a name of suffixes. However, considering the fact that prefixes are not normally used in Turkish, we prefer more general grammatical name that is also widely used by Turkish authors.

⁵¹ The affix used to indicate the past tense (Lewis 1967: 128).

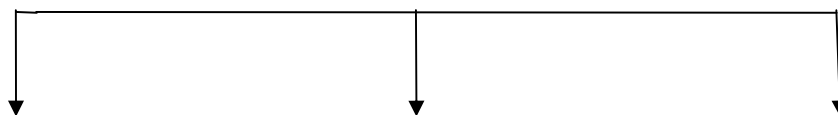
⁵² The affix -ci is added to the singular of nouns and occasionally to adjectives and adverbs to denote persons who are professionally or habitually concerned with, or devoted to, the object, person, or quality denoted by the basic verb (Lewis 1967: 59).

Dünyalı – “civilian(s)”

dünya + lı
“the world” –li affix⁵³

Sometimes, it is possible to distinguish a chain of slang lexical items formed by the help of affixes:

kaparoz (“loot”, “illegal income”)

kaparozcu (“thief”)

*kaparozculuk*⁵⁴ (“theft”)

kaparozlama (“the process of stealing”)

*kaparozlamak*⁵⁵ (“to steal”)

Besides the affixation means, Turkish slang words can also be formed by the help of other words or parts of other words. These elements play here a role of affixes:

azmanyak (*azmak* – get wild, *manyak* – crazy, wild) – “furious, crazy person”;

çaykolik (*çay* – tea, *alkolik* – an alcoholic) – “tea addict”;

zilyoner (*zil* – lit. doorbell, slang famished, *milyoner* – millionaire) – “poor person”.

However, this type of derivation is not very common in Turkish.

On the syntactic level, two groups of compounds are found:

1. noun + verb

duman olmak (*duman* – lit. smoke or fog, slang hopeless (about a state or condition), *olmak* to be) – “to lose one’s fortune”;

kantin atmak (*kantin* – canteen, *atmak* – to throw) – “to tell lies”;

kek pişirmek (*kek* – cake, *pişirmek* – cook) – “to deceive”;

gaz vermek (*gaz* – gas, *vermek* – to give) – “to encourage”.

⁵³ The affix *-li* is added to the singular of nouns to make nouns or adjectives which denote: a) possessing the object or quality indicated by the basic word (e.g. *şeker* – *şekerli*, *dikkat* – *dikkatli*); b) possessing the object or quality in a high degree (e.g. *hız* – *hızlı*, *sevgi* – *sevgili*); c) belonging to a place or institution (e.g. *köy* – *köylü*, *İstanbul* – *İstanbullu*) (Lewis 1967: 60-1).

⁵⁴ The affix *-luk* (*-lik*) is added to nouns or adjectives and makes abstract nouns (Lewis 1967: 62).

⁵⁵ Verbal affix *-la* (Lewis 1967: 227).

2. adjective / noun in the function of adjective + noun
çürük elma (rotten apple) – 1) “player who had sold out a match”, 2) “corrupted referee”;
canlı bomba (*canlı* – living, vivid, strong, *bomba* – bomb) – “footballer who constantly scores goals”;
yeşil kundura (green shoes) – “soldier's shoes”;
aşk efekti (effect of love or passion) – “kiss”;
bahçe salatası (garden salad) – “softhead”.

Turkish Slang Words in the Frames of Semantics

A language grows by the number of its words as the societies that use it create new entities that have to be named⁵⁶. Because of its nature, slang is especially in need of constant lexical renewal. The motivation for it is to maintain the secrecy or novelty of the language⁵⁷.

Slang words have a significative type of semantics: their form is based not on attributes of material denotants but is defined by the interpretation of the phenomenon or subject by members of a certain language community. In the formation of semantics of these language units, the main role is to keep background knowledge, importance of the subject according to a system of values of a concrete group of people.

Slang, being a phenomenon of alternative language, reflects a value system accepted by a certain group. The function of alternative language is to create alternative reality⁵⁸. Thus, for example, some of the metaphors like *keyif* – “feeling of joy”, *ot* – “grass” or “herb”, *beyaz* – “white”, *kar* – “snow”, *puçra* – “powder”, *elmas* – “diamond”, *kristal* – “crystal”, *yakut* – “ruby”, *kuş* – “bird”, *mavi rüya* – “blue dream”, *çay* – “tea”, *nefes* – “breath” used in a meaning of “drug” or verbs and verbal phrases like *temizlemek* – “to clean”, *adresini değiştirmek* – “to change one’s address”, *eşek cennetine göndermek* – “to send [someone] to donkey’s paradise”, *imamın kayığına bindirmek* – “to help [someone] to get into an imam’s boat”, *temize havale etmek* – “to send [someone] to the fresh air” in a meaning of “to kill someone” have an euphemistic character. Such euphemisms are used to avoid unpleasant connotations⁵⁹. Here the system of meanings of the words confronts the general values of the human society reflected in a lexicon of any standard language.

The source for the semantic formation of slang lexical items is not limited to any

⁵⁶ Bolinger 1975: 384

⁵⁷ Hoch 1996: 312-3

⁵⁸ Halliday 1976: 581

⁵⁹ Hock 1996: 230

concrete field, but covers all the diversity of the world around us. The freedom of means makes it possible to use an image of the highest expressiveness. In the formation of Turkish slang words, the following noun groups may be used:

1) fauna:

- inek* (cow) – “overly hardworking student”;
- koyun* (sheep) – “simpleton”;
- ördek* (duck) – “passenger” (used among drivers);
- balina* (whale) – “fat”, “obese” (person);
- ev tavuğu* (*ev* – house or home, *tavuk* - hen) – “married woman”;
- otel faresi* (*otel* – hotel, *fare* – rat) – “hotel thief”.

2) flora:

- karpuz* (watermelon) – “simpleton”;
- ananas* (pineapple) or *sek ananas* (*sek* – straight, distilled liquor) – “stupid”, “stupidly naïve”;
- soğan* (onion) or *soğan erkeği* (*erkek* – man) – “coward”, “unprincipled” (about a man);
- maydanoz* (parsley) – “interfering in everything”, “meddler”;
- maydanoz olmak* (*maydanoz* – parsley, *olmak* – to be) – “to interfere in other people's affairs”;
- badem şekeri* (sugared almond) – 1) “pistol bullet”, 2) “young navy officer”.

3) names of nature phenomena or natural substances:

- toz* (dust) – “heroin”;
- toprak* (earth, soil) – “drug of poor quality”;
- dalgada olmak* (be on a wave) – “to be high on drugs”;
- ateş* (fire, fever) – “money”;
- ateş almak* (*ateş* – fire, fever; *almak* – to take) – “to fall in love”;
- ateşe nal koymak* (to throw a horseshoe into a fire) – “to charm someone”;
- çamur* (mud) – “troublesome”, “unreliable”, “twofaced”, “wicked” (person).

4) names of human body parts:

- ayak* (leg, foot) – “trick”, “pose”, “playing a role”;
- ayak çıkmak* (to go out), *ayak koşmak* (to run) or *ayak yapmak* (to make) – “to swindle”, “to pretend”;
- diş* (tooth) – 1) “puff at one's cigarette”, 2) “influence”, “power”.

5) names of musical instruments:

düdük (whistle, pipe) – “simpleton”, “fool”;
zurna (a reed instrument resembling an oboe) – “very drunk”;
davul (drum) – “the one who wags his tongue”.

Considering the examples above, it can be concluded that the semantic word-formation finds very intensive practice in the modern Turkish slang. A rich vocabulary of the standard Turkish language and the variety of language means give inexhaustible potential for the semantic word-formation in standard as well as non-standard types of language.

Turkish Slang From the Point of Pragmatics

A useful framework for defining slang within the frames of pragmatics is the system of speech functions outlined by Roman Jakobson. Of particular importance, here are the referential (“denotative”, “cognitive”) function, indicating orientation toward the topic of the message and the emotive (“expressive”) speech function, indicating focus on the addresser (speaker), their attitudes, and emotions, regardless of whether a certain emotion is true or feigned⁶⁰.

Slang lexical items contain both referential meaning and expressive meaning: the referential or denotative function stresses the topic, and the emotive or expressive function stresses the speaker:

Duyunca patlayacaksın! (from teenagers’ slang)
 “You’ll explode when you hear it!” (*patlamak* – to explode)

Partide en gaz ve baba parçalar çalacak! (from the slang of hip-hop musicians)
 “The hottest (*gas* – “gas”) and the best (*baba* – “father”) music will be played at the party!”

O yaz Kadıköy’de badem şekerlerinden geçilmiyordu. (from women’s slang)
 “That summer Kadıköy⁶¹ was so full of young navy officers (*badem şekeri*) you couldn’t get through”.

Slang is primarily a type of spoken language, the speech of intimate and expressive conversation⁶². The purely emotive stratum in language is presented by the interjections⁶³. Undoubtedly, such highly expressive language as Turkish offers a rich variety in the field of informal sayings:

eyvallah – Thanks! Thanks a lot! Good bye! So be it, if you say so;

⁶⁰ Jakobson 1960: 353-4

⁶¹ the district of Istanbul on the Asian shore of the Bosphorus.

⁶² Lerman 1967: 213

⁶³ Jakobson 1960:354

helal olsun (*helal* – rel. canonically lawful) – It is all yours! Bravo!
idare eder (*idare etmek* – to manage) – It’s OK.

As we have already mentioned in the chapters above, slang serves the aim of promoting solidarity among the members of the group. This may be seen as an extension of Jakobson's contact (“phatic”) function, which focuses on the contact between speakers, serving to establish, to prolong, or to discontinue communication, to check whether the channel works, to attract attention of the interlocutor or to confirm their continued attention⁶⁴. Such words as *hacı* (hadji), *ağa* (master), *baba* (father), *abi* (contracted from *ağabey* – older brother), *amca* (uncle) have obtained a new meaning and are used by young people in order to address their peers:

N’aber hacı?
*Abi nassın?*⁶⁵ } How are you? /
 What’s up, mate?

Connative function with its orientation towards the addressee and expression in the vocative and imperative⁶⁶ can be shown by such examples as:

salla başından (*sallamak* – put off, *başından* – from your head) – “don’t mind”;
cool ol
relax ol } “take it easy”, “relax”.

Thus, we may define slang as a language phenomenon that is used as an expressive speech device in all the varieties of the speech functions by a certain group of people. The speakers present the style and different pragmatic expressions to manage interpersonal relations between a speaker and a listener and achieve understanding between members of a certain community, be it social or professional group.

⁶⁴ Jakobson 1960: 355

⁶⁵ Lit. ‘ne haber?’ and ‘nasılsın?’

⁶⁶ Jakobson 1960:355

Conclusion

Slang is a highly expressive and metaphorical part of the language used by members of different social or professional groups. We can distinguish a slang of adolescents, an occupational jargon of musicians, footballers, or computer experts, a cant of thieves, etc. The boundaries between all the slang types are not always clear and we can find some technical words in the language of teenagers, or cant words in the language of different professional groups. Moreover, slang words frequently become a part of everyday vocabulary and colloquial speech.

Summarizing all the characteristics of slang, we can say the following:

- Slang is one of the most common innovative language phenomenon: the use of its lexical items is in a constant dependence of social and cultural environment;
- Slang is used by people belonging to the same social or occupational group in order to keep private from the other part of the society, playing thus a role of a significant marker of “in-groupness” and defining ideas and values of a certain sub-culture;
- Slang lexical items transmit the connotative meaning of a sign, slang becomes thus a highly metaphorical language that shows ironic interpretation of literal words;
- Slang exists within the national language, it uses the forms of the standard language in order to create its own lexical items; as a result, we see a different meaning of the word, although there is no difference in morphological or syntactic patterns of word/phrase formation;
- Slang lexical items express a significative type of semantics; basic meaning is transferred into derived meaning according to interpretation of a certain phenomenon or subject by a concrete sub-cultural community;
- Slang finds its use in all the speech functions transmitting emotive significance of the speech and providing understanding among the members of the group.

Sources

Aksan, Doğan (1995), *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara: Levent Ofset Mat. ve Yayıncılık.

Arslan, Mehmet (2004), *Argo Kitabı*, İstanbul: Kitabevi 234.

Bakhtin, Mikhail (2000), *Unitary Language*, The Routledge Language and Cultural Theory Reader. Edited by Lucy Burke, Tony Crowley and Alan Girvin, London and New York: Routledge.

Bloomfield, Leonard (2000), *Speech-communities*, The Routledge Language and Cultural Theory Reader. Edited by Lucy Burke, Tony Crowley and Alan Girvin. London and New York: Routledge.

Bolinger, Dwight (1975), *Aspects of Language*, New York: Harcourt Brace Jovanovich.

Chandler, Daniel (2007), *Semiotics: The Basics*, London and New York: Routledge.

Crystal, David (2001), *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çifçi, Musa (2006), *Argonun Niteliği ve Argoya Bakış Açımız*, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Journal of Turkish World Studies), Cilt VI, Sayı 2, İzmir.

Danesi, Marcel (1999), *The Dimensionality of Metaphor*, Sign System Studies, Volume 27, Tartu: Tartu University Press.

Devellioğlu, Ferit (1945), *Türk Argosu (Genel İnceleme ve Sözlük)*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.

Ersoylu, Halil (2004), *Türk Argosu Üzerine İncelemeler*, İstanbul: L&M Yayınları.

Halliday, M.A.K (1976), *Anti-Languages*, American Anthropologist, New Series, Vol. 78, No.3, Blackwell Publishing.

Hock, Hans Henrich; Joseph, Brian D (1996), *Language History, Language Change, and Language Relationship. An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*, Berlin: Mouton de Gruyter.

Jakobson, Roman (1960), *Closing Statement: Linguistics and Poetics*, Style in Language. Ed. Sebeok. New York: Wiley.

Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 575.

Lakoff, George; Johnson, Mark (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago and London: University of Chicago Press.

Lerman, Paul (1967), *Argot, Symbolic Deviance and Subcultural Delinquency*, American Sociological Review, Vol. 32, No. 2, American Sociological Association.

Lewis, G.L (1967), *Turkish Grammar*, Oxford: Clarendon Press.

Macaulay, Ronald (2006), *The Social Art. Language and Its Uses*, New York: Oxford University Press.

Matthews, P.H (1997), *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.

Özkan, Nevzat (2003), *Gizli Dil Olarak Argonun Fonksiyonu Üzerine*, Türk Kültüründe Argo. Ed. Emine Gürsoy – Naskali, Gülden Sağol, Haarlem: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını (Publications of Turkestan and Azrtbaijan Research Centre).

Sapir, Edward (1966). *Culture, language, and personality*. Selected essays, edited by David G. Mandelbaum, Berkeley and LA: University of California Press.

Solomon, Thomas (2005), *'Living underground is tough': authenticity and locality in the hip-hop community in Istanbul, Turkey*, Popular Music, Volume 24/1, Cambridge: Cambridge University Press.

Reference sources

Aktunç, Hulki (2002), *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Argo sözlüğü. Accessed 25 February 2009 from <http://argosozluk.com/tr/> .

Bingölçe, Filiz (2001), *Kadın Argosu Sözlüğü*, İstanbul: Metis Yayınları.

Bingölçe, Filiz (2005), *Kadın Argosu Sözlüğü-2*, Ankara: Alt-Üst Yayınları.

Püsküllüoğlu, Ali (2004), *Türkçenin argo sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınları.

“Slang”, Encyclopaedia Britannica. Accessed 20 February 2009 from <http://www.search.eb.com/eb/article-9108462> .

Türkçe sözlük (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çanakkale Savaşları

Dardanel Wars

Ahmet EYİCİL
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ)
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih

Özet

Çanakkale cephesinin açılmasında İtilaf Devletleri'nin amacı, Rusya ile bağlantılarını sağlayarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakmaktır. Bu amaca ulaşmak için Churchill'in önerisi ile İngiliz savaş komitesi 28 Ocak 1915'te toplanarak Çanakkale Boğazı'na 19 Şubat'ta saldırma kararı aldı. Bu tarihten itibaren İtilaf Devletleri'nin donanması boğazı geçmek için defalarca teşebbüs etti ise de başarısız oldu. Boğazı geçmek için en ağır saldırı 18 Mart'ta yapıldı. Bu saldırıda da başarılı olamayan İtilaf donanması savaş gücünün üçte birini kaybederek geri çekildi.

Boğazları denizden geçemeyen İtilaf birlikleri Gelibolu yarımadasına çıkarma yaparak İstanbul'u işgal etmek istediler. Bu çıkarma harekâtı 1 Nisan'dan itibaren 22 Aralık'a kadar devam etti. Yaklaşık sekiz buçuk ay süren savaşlarda Türk askeri kahramanca savaşarak İtilaf kuvvetlerinin karaya asker çıkarmasını önledi. Kabatepe, Seddülbahir, Alçıtepe, Kilitbahir, Anafartalar, Arıburnu gibi yerlerde çok şiddetli savaşlar oldu.

İtilaf askerleri bütün çabalarına rağmen karaya çıkmada başarılı olmayınca 8 Ocak 1915'ten itibaren cepheyi boşaltmaya başladılar. İtilaf Devletleri, Çanakkale'de deniz ve kara savaşlarında başarısız olunca I. Dünya Savaşı iki yıl uzadı. Ruslara gerekli yardım yapılamadığı için 1917'de Çarlık rejimi yıkıldı ve yerine Bolşevik rejimi kuruldu. Türkler I. ve II. Balkan Savaşları sonunda üzerlerine çöken ümitsizlikten kurtularak, savaşabilen kahraman bir ulus olduklarını ispatladılar. Ayrıca bu savaşlarda gösterdiği üstün başarıdan dolayı Mustafa Kemal Paşa gibi dâhi bir komutan ortaya çıktı. Yine bu savaşlarda başarılı olan subaylar milli mücadeleye liderlik ettiler. En önemlisi ise Çanakkale Savaşları sonucunda Türk ordusu gururunu yeniden kazandı.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Çanakkale Boğazı, İstanbul.

Abstract

The reason for the opening of the Dardanel Front was to establish a link between allies and Russia and to push The Ottoman Empire out of the war. In order to reach this cause, upon Churchill's suggestion, the English War Committee met on 28 January 1915 and decided to attack the Dardanel on February 19. The allies fleet tried to pass the Dardanel several times but they failed. Their biggest attack for the Straits took place on 18 March, which was failed and the fleet lost one third of its power.

After the failure on the sea to pass the Straits the allies landed on Gallipoli to invade İstanbul. Landing took place from April 1 to December 22 the wars on lands lasted more than 8 months, during which Turkish army fought heroic battles. Fierce battles took place on Kabatepe, Seddülbahir, Alçıtepe, Kilitbahir, Anafartalar, Arıburnu. Upon failure on the land the allies started to withdraw from this front on 8 January 1915.

The Dardanel wars which was lost by the allies caused the First World War to continue two more years. Tsarist regime was collapsed in Russia and its place Bolshevik regime came. The Turks put aside bad results of the Balkan Wars and became again a heroic nation. Because of his successes Mustafa Kemal became a genius commander. Most importantly Dardanel wars gave its honours to the Turkish army.

Key Words : Ottoman, Germany, England, France, Russia, İstanbul, Dardanelles.

1. Giriş

Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan Çanakkale ve İstanbul Boğazları; Avrupa ve Asya kıtalarını birbirinden ayıran iki büyük su geçididir. Süveyş ve Cebelitarık gibi önemli Akdeniz geçitleriyle Hint ve Atlas Okyanuslarına bağlantı sağlayarak jeopolitik yönden uluslararası dikkate alınan bir değerdir.¹

Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, Süveyş Kanalı ve Hint yolunun güvenliği için Filistin'i ele geçirmek; Rusya, Boğazlar ve İskenderun üzerinden sıcak denizlere inmek; Fransızlar, Lübnan, Suriye ve Kilikya'yı kontrolü altına almak; Almanya doğuya doğru yayılmak; İtalya ise Antalya'ya sahip olmak istiyordu.²

İngilizlerin dikkatini Çanakkale üzerine çeken Yunan Başbakanı Venizelos'tu. Venizelos, bir çıkarma yapıldığı takdirde kara ve deniz kuvvetlerini tahsis edebileceğini İngiltere'ye bildirmişti. Yunanlıların bu yaklaşımı üzerine Bahriye Nazırı Winston Churchill Çanakkale'ye taarruz fikrini ortaya attı. İngilizlerin amacı boğazları ele geçirdikten sonra kısa yoldan Ruslara yardım etmekte.³ Bu arada Rusya da, İngiliz ve Fransızların Çanakkale savaşını başarıp

¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHTH)**, Genel Kurmay Basımevi, Yayın nu: 97/78, Ankara 1991, s. 4.

² **BDHTH**, s. 3.

³ Ahmet Eyicil, **Siyasi Tarih**, Ankara 2005, s. 252; Orhan Ergüder, **Harp Tarihi**, Harp Okulu Basımevi, Ankara 1959, s.139.

boğazları açmalarını istiyordu.⁴ Bu isteği Grandük Nikola 2 Ocak 1915'te İngiltere'ye bildirdi.⁵ Grandük Nikola'ya göre Çanakkale'de cephenin açılması, Türklerin Kafkasya'daki harekâtının zayıflamasına neden olacaktı.⁶

İtilaf Devletleri'nin amaçları; stratejik öneme haiz olan boğazları ele geçirerek Rusya'nın silah ihtiyacını karşılamak, Rusya'daki buğdayı boğazlar yoluyla Avrupa'ya taşımak, İtalya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan gibi devletler üzerinde baskı kurarak onları yanlarına çekmek, diğer bir ifade ile Balkan devletlerinin İtilaf Devletleri safına katılmasını sağlamak. Osmanlıyı barışa zorlayarak Türk ordusunun Mısır'ı tehdit etmesini önlemek.⁷ Rusya'nın sonsuz insan gücünden yararlanmak için gerekli silah ve teçhizatı onlara ulaştırmak. Arapların İtilaf Devletleri lehine savaşa katılmada çekingen davranmasına ve İtalyanların endişelenmesine son vermek.⁸

İngiltere, aslında Rusya'yı askerî ve mali bakımdan desteklemek adı altında onların buğday ve petrolünü almak istiyordu. Rusların 350.000 ton kapasiteli ticaret gemileri Karadeniz'de bağlı kalmıştı. İşte İngiltere'nin amacı bu gemilerin serbest kalmasını sağlamaktı.⁹

İtilaf donanmasının boğazı geçmek için zorlamasının esas nedeni Rusya hükümetinin yalnız başına anlaşma yapma endişesini ortadan kaldırmaktı. İngiltere, Boğazları açarak Rusya ile irtibat kurmak, tarafsız olan devletler üzerinde nüfus sahibi olmak istiyordu. Ayrıca boğazları açıp İstanbul'u işgal etmeyi düşünüyordu.¹⁰

Çanakkale Savaşlarının sonunda Rusya, bin yıldan beri arzuladığı güneyde açık denizlere inmeyi, boğazların anahtarını alarak İstanbul'a girmeyi ümit ediyordu.¹¹

İtilaf Devletleri'nin hedefleri Çanakkale Savaşlarının sonunda İstanbul'u işgal ederek Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlayıp savaş dışı bırakmaktı. Türklerin savaştan çekilmesiyle Almanya ve Avusturya-Macaristan'ı güneyden kuşatarak İttifak Devletleri'ni Orta Avrupa'da sıkıştırıp tecrit etmekte. İngiltere ve Fransa, Rusya'ya vaat ettikleri Boğazlar bölgesini Rusya'dan önce ele geçirip barış masasına kuvvetli oturmak istiyorlardı. Türkleri barışa mecbur bırakıp Süveyş kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ve açılmış olan bütün cephelerini ortadan kaldırmaktı.¹² Balkanlardaki tarafsız hükümetler üzerinde nüfuz sahibi olmak için Türkiye'yi yalnız bırakmak gerekiyordu. Osmanlı Devleti'ni

⁴ Ahmet Altıntaş, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale 1999, s. 13.

⁵ Tim Traver, **Gelibolu 1915**, (çeviren: Fırat Asya), Ankara 2008, s.17.

⁶ Recep Şükrü Apuhan, **Çanakkale Geçilmez**, Dördüncü Baskı, İstanbul 2005, s. 20.

⁷ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH. EUM. VRK, 25/8.**

⁸ **BDHTH, s. 21**

⁹ A. Thomazi, **Çanakkale Deniz Savaşı**, (Çeviren: Hüseyin Işık), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s. 19.

¹⁰ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (OBÇM)**, Ankara 2005, C 1, s. 35.

¹¹ **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1990, s.4.

¹² Eyicil, **age.**, s. 253; **Çanakkale 1915**, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara 1999, s. 6.

savaş dışı bırakarak barış yapmaya zorlamak ve Türk askerinin Mısır cephesine sevkini önlemektir.¹³ Diğer bir ifadeyle İstanbul'u susturarak Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki Türk tehlikesini ortadan kaldırmaktır. Ayrıca Rusya ile Almanya'nın bir anlaşma yapmasını önlemektir.¹⁴

Polonya'da Almanya ile büyük bir savaşa başlayan Rusya, Kafkasya'dan kuvvetlerinin büyük bir kısmını çekmek zorunda kalmıştı. Bu nedenle Kafkasya cephesinde Türk baskısının artmasından Ruslar çok endişelenmeye başlamıştı. Bu olumsuz gelişmeler karşısında kalan Rusya, İngiltere'nin bir şaşırtma hareketi yaparak Türklerin Kafkasya'dan başka yere kuvvet göndermek zorunda bırakılmasını istedi.¹⁵ Bu da Çanakkale cephesinin açılmasının önemli nedenlerinden biri oldu.

Aslında İngilizler, Rusya'ya yardım maskesi altında Ruslardan önce Boğazları ele geçirmeyi planlıyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için Bahriye Nazırı Cörçil bu fikri 23 Kasım 1914'te kabine arkadaşlarına açtı. Daha sonra Çanakkale önünde nöbet bekleyen Amiral Carden'e bir telgraf gönderdi. Amiral Carden gönderilen telgrafa 5 Ocak 1915'te cevap vererek boğazları zorlama ile geçmenin mümkün olamayacağı görüşünü bildirdi.¹⁶ Churchill 11 Ocak'ta Carden'den olumsuz cevap almasına rağmen¹⁷ İngiliz Harp Konseyi, 13 Ocak 1915'te deniz saldırısı kararını onayladı.¹⁸ Bunun üzerine İngiliz Harp Konseyi 28 Ocak 1915'te toplanarak Çanakkale Boğazı'na taarruz tarihi olarak 19 Şubat 1915'i belirledi.¹⁹ Bu karardan sonra Amiral Carden'in emrine Queen Elizabeth, Irresistible gibi yeni güçlü savaş gemileri verildi. Daha önce Carden emrine toplam dört hafif kruvazör, 16 muhrip, 7 deniz altı, 21 mayın arama tarama gemisi ve 1 uçak gemisinden oluşan güçlü bir filo verilmişti. Bu filoda bulunan gemilerde çeşitli çapta 187 adet ağır top bulunuyordu.²⁰

2. Deniz Savaşları

2.1. Alman Tedbirler

Balkan savaşlarından sonra Çanakkale Boğazı'nın yeniden tahkim edilmesi için Alman İstihkâm Müfettişi Genaral Veber ile Topçu Müfettişi Posselet ve deniz uzmanı Amiral Şak görevlendirildi. Avrupa'da siyasi gerginliğin arttığı sırada Boğazın Nara mevkiinde Bahriye Nezareti'ne bağlı bir mayın müfrezesi ile Selanik

¹³ **OBÇM**, C. 1, s. 42.

¹⁴ Apuhan, **age.**, s. 23.

¹⁵ Thomazi, **age.**, s. 16.

¹⁶ Burhan Sayılır, **Çanakkale Ümitler, Yanılıklar, Gerçekler**, Ankara 2003, s. 91. Thomazi, **age.**, s.17.

¹⁷ Apuhan, **age.**, s. 22.

¹⁸ Travers, **age.**, s. 20.

¹⁹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı (BDHTHDH)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, C. 8, s. 151-152. N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 9-10.

²⁰ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi (BDHTH)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, C. 5, 1. Kitap, s. 78.

ve İntibah mayın gemileri ve Giresun mayın depo gemisi ve birkaç mayın motorbotu bulunuyordu.²¹

Türk topları tabyalara yerleştirildi. Menzili 700–800 metre olan bu toplarda kara barut veya dumansız barut kullanılmaktaydı. Boğazın en güçlü topları 5 adet 335/35'lik ve 17 adet 240/35'lik olup menzili 16.900–14.800 metre idi. Türklerin cephane ve silah ihtiyacı Almanya'nın Essen şehrindeki Kurup Fabrikası'ndan getirilerek karşılandı.²²

Boğazların savunulması için gerekli silah ve cephane gücünün yanında nitelikli insan gücüne de acil ihtiyaç vardı. Bu sebeple Sofya Ataşemiliteri Mustafa Kemal Bey, 20 Ocak 1915'te 3. Kolorduya bağlı 19. Fırka Kumandanlığı'na tayin edildi.²³

Toplar Kurup, Kruzo, Snayder fabrikalarında değişik zamanlarda imal edilmişti. Bu sebeple yedek parça sorunu vardı. Topların dönüş hareketi çok sınırlı olduğundan, kullanmak için çok sayıda insan gücüne ihtiyaç vardı. Düşmanın ise hidrolik donanımlı, büyütücü dürbünlü ve nişangâhlı ateş hızı çok yüksek olan topları ve sınırsız cephanesi vardı.²⁴

Almaya'nın Goeben zırhlısı ile Breslau kruvazörü 10 Ağustos 1914 tarihinde boğazdan içeri girince bunu takip eden İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nın girişinde dolaşmaya başladı.²⁵ Amiral Milne, boğazı geçmek için kendisine izin verilmeyince zorla denemeyi düşündü. Aslında daha önce İngiltere'nin İstanbul Büyük Elçisi Sir Louis Mallet, 27 Ağustos 1914'te Çanakkale Boğazı'nın zorla geçilmesini tavsiye etmişti.²⁶ Bu gelişmeler üzerine yirmi dört adet İngiliz ve Fransız zırhlıları Boğaz önünde gezmeye başladı. İngiliz filosunun saldıracağı endişesi ortaya çıkınca Boğaz 28 Eylül 1914'te kapatıldı.²⁷

İçinde Yunan zırhlılarının da bulunduğu yirmi dört gemiden oluşan İngiliz ve Fransız zırhlılarına, 28 Eylül 1914'te Almanya'dan gelen gemilere ateş etme emri verildi.²⁸ Bu amaçla Çanakkale Boğazı'nın önüne toplanan İngiliz gemileri boğazın girişini bombaladılar. Daha önce boğazda gerekli tedbirler alınmış olduğundan derhal karşılık verildi ve bombardıman sırasında önemli bir zayıat meydana gelmedi.²⁹

Avusturya'dan yirmi dört ve otuz buçuk çapında birkaç obüs ve yeteri kadar Skoda top temin edildi.³⁰ Temin edilen 200 adet Skoda top boğazın çeşitli yerlerine

²¹ **Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi Deniz Harekatı**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1976, C. 8, s. 93-94.

²² Burhan Sayılır, **Çanakkale Ümitler, Yanılığlar, Gerçekler**, Ankara 2003, s.51.

²³ **OBÇM**, C. 1, s. 13.

²⁴ **BDHTH**, C. 5, 1. Kitap, s. 80.

²⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 5.

²⁶ A. Thomazi, **Çanakkale Denizi Savaşı**, (Çeviren: Hüseyin Işık), Genelkurmay Basımevi, Ankara 1977, s.15.

²⁷ **OBÇM**, C. 1, s. 6.

²⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 7-8.

²⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 9.

³⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 20.

yerleştirdi.³¹ İtilaf askerlerinin karada ilerlemesini önlemek amacıyla Gelibolu yarımadasının etrafına dikenli tel döşendi. Bu dikenli tellerle kara savaşlarında düşmanın karaya çıkarak rahat hareket etmesine engel olundu.³²

Türk donanma komutanı Amiral Souchon, Nusret Gemisi³³ ile Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis zırhlılarını Çanakkale'ye gönderdi.³⁴

İtilaf askerlerinin karaya çıkarma yapacakları düşünülerek Gelibolu ile Seddülbahir ve Kumkale sahillerine dikenli teller döşenerek siper ağları kuruldu.³⁵ Yeni siperler yapılarak kumsalın tamamına, suyun kenarına, hatta suyun dibine kadar dikenli teller döşendi.³⁶ Türk savunması tüfek ve makineli tüfeklerle desteklenerek güçlendirildi.³⁷ Tüm General N.M. Smyth'in dediği gibi dikenli telleri kesmek büyük sorun oldu. Cephelerde kullanılan Türk şarapneli tarafından düşmana ağır kayıplar verdirildi.³⁸

2.2. Savaşın Başlaması

10 Kasım 1914'te Boğaz'ın dışında bir kruvazör, bir torpido ve bir denizaltı ve Tekke Burnu açıklığında bir torpido görüldü. İmroz tarafında bulunanlarla beraber iki İngiliz dretnotu, bir İngiliz kruvazörü, dokuz torpido ve üç denizaltı harekete geçti. Midilli adasına sekiz bin Rum çetesi yerleştirildi. Ayrıca Midili ve Sakız adalarında Fransız üniformalarını giymiş otuz bin Rum askeri bulunuyordu.³⁹

İtilaf kuvvetleri Boğaz'ı geçmek için hazırlıklarını tamamlıyor ve en küçük fırsatları değerlendiriyordu. Spahir adında Fransız denizaltısı 15 Ocak 1915'te Çanakkale girişine sokulmaya çalıştı. Bu sırada tabyalardan derhal ateş açıldı.⁴⁰ Torpido çarpan denizaltı ateş aldı. Kısa zamanda ateş topuna dönen denizaltı yanarak battı. Hayatta kalan personeli kurtarmak için botlar gönderildi ve büyük çabalar sonunda kurtarılan personel esir alındı.⁴¹ Esir alınan askerlere insanca davranılarak yeni elbiseler giydirildi, sıcak yiyecekler verildi. Esirler ailelerine yazdıkları mektuplarında Türk subaylarının kendilerine yaptıkları muamelelerden çok memnun olduklarını bildirdiler.⁴²

Türk tabyalarından yapılan şiddetli ateşler karşısında şaşkına dönen Fransız ve İngiliz kumandanları Akdeniz'de güçlerini artırmaya çalıştılar. İngiliz torpidosu 11 Şubat 1915'te Semadirek tarafından Saros (Muarız) Körfezi'ne geldi ve burada

³¹ Sayılır, *age.*, s. 102.

³² Sayılır, *age.*, s. 38.

³³ Mehmet İhsan Gençcan, **Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler**, İstanbul 1994, s. 21.

³⁴ N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 12.

³⁵ Tim Travers, *age.*, s.56.

³⁶ Travers, *age.*, s. 57, 68,

³⁷ Travers, *age.*, s. 67.

³⁸ Travers, *age.*, s. 146.

³⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 10.

⁴⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 11.

⁴¹ **OBÇM**, C. 1, s. 12.

⁴² **OBÇM**, C. 1, s. 14.

bir müddet dolaştıktan sonra geri çekildi.⁴³ 19 Şubat'ta şiddetle başlayan Çanakkale muharebelerinde ilk bombardıman Seddülbahir ve Kumkale'nin dışındaki istihkâmlara yapıldı.⁴⁴ 8 İngiliz ve 1 Fransız zırhlısından oluşan filo, Çanakkale Boğazı dışındaki tabyaları da bombaladı. Tabyalarımızdan açılan ateş sonucu düşmanın 3 zırhlısı hasar gördü.⁴⁵ Boğaz dışında bulunan Türk tabyalarını etkisiz hale getirmek için bomba ateşi açan düşman zırhlıları 440 top mermisi kullandı.⁴⁶ Aynı gün Türk topçularının menzili dışında bulunan düşman donanması, boğaz ağzında bulunan bataryalarımız ile istihkâmlarımızı da bombaladı.⁴⁷ Havanın elverişsiz olması dolayısıyla 20-22 şubatta savaş durdu. 24 Şubat'ta sekiz İngiliz ve dört Fransız savaş gemisi boğaz girişine yaklaşarak manevrayla meşgul oldu.⁴⁸ 25 ve 26 Şubat'ta bütün hızıyla savaş devam etti.⁴⁹ Çanakkale'de Nara civarında bulunan Barbaros ve Turgut zırhlılarımızın ateşle müdahalesi üzerine düşman beklediği sonucu alamadan geri çekildi.⁵⁰

Amiral Carden kumandasındaki 10 zırhlıdan oluşan donanma 25 Şubat'ta Boğazın girişine gelerek tabyalarımızı bombaladıktan sonra Bozcaada'ya çekildi. Tabyalar, taş duvarlarla değil toprak duvarlarla korunduğundan donanma başarılı olamadı.⁵¹ Türk tabyalarından atılan mermilerle Agamemnon zırhlısı ile iki zırhlı daha hasara uğradı.⁵² 26 Şubat'ta İtilaf zırhlıları tarafından atılan bombalarla Ertuğrul ve Seddülbahir Bataryaları tahrip edildi. Boğaz girişinde 2 torpido gemisi, 3 torpido ve 4 zırhlı ağır ağır ilerleyerek Türk batarya mevzilerini tespit etmeye çalıştı. Hemen arkasından Dardanos'u ağır bir şekilde bombaladı. Düşman gemileri Hamidiye'den on dokuz kilometre uzakta idi. Anadolu Obüs bataryalarımızdan yapılan top ateşi karşısında düşman gemileri boğazdan dışarı çıkmak zorunda kaldı. Bu gemiler dışarı çıkarken Seddülbahir havan bataryasına ateş etti.⁵³ Boğazlar çok iyi bir şekilde savunmaya hazırlandığından İtilaf Devletleri çıkarma yapmaya cesaret edemediler.⁵⁴ 27 Şubat'ta üç savaş gemisi boğazdan içeri girip Dardanos istihkâmlarını tahrip etti.⁵⁵ Fakat Türk topçularının şiddetle karşı koymasıyla bu gemiler geri çekilmek zorunda kaldılar.⁵⁶ Aynı gün düşman gemileri iki defa boğaza taarruz ederek şiddetli bombalarla Kumkale ve Seddülbahir tabyalarını dövdüler. Queen Elizabeth, 38 cm.lik topuyla Gelibolu yarımadasının batı kıyılarına ateş etti

⁴³ **OBÇM**, C. 1, s. 15.

⁴⁴ Eyicil, **age.**, s. 253; Sayılır, **age.**, s. 129; **OBÇM**, C. 1, s. 16; Travers, **age.**, s. 21

⁴⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 37.

⁴⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 16.

⁴⁷ Cemalettin Yıldız, **Çanakkale Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, 2005, s. 6; Ergüder, **age.**, s. 142; **BDHTHDH**, C. 8, s.157-159.

⁴⁸ **BDHTHDH**, C. 8, s.161.

⁴⁹ **BDHTH**, 1991, s. 31.

⁵⁰ **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s.8.

⁵¹ Travers, **age.**, s. 23.

⁵² **OBÇM**, C. 1, s. 18; **BDHTHDH**, C. 8, s.162-163.

⁵³ **OBÇM**, C. 1, s. 19.

⁵⁴ Travers, **age.**, s. 22.

⁵⁵ Sayılır, **age.**, s. 131.

⁵⁶ Ergüder, **age.**, s. 142.

ve boğaz tabyalarını tahrip etmeye çalıştı. Fakat mukabil top atışlarımızla, Barbaros ve Turgut Zırhlısı'nın müdahalesi ile düşman beklediği sonucu alamadı.⁵⁷

1 Mart'ta Boğaz girişinde 5 torpido, 5 zırhlı ile gerisinde 7 nakliye gemisi Seddülbahir istikametinde ilerledi. Filonun çoğu Bozcaada gerisinde bulunuyordu. Beş büyük düşman zırhlısı Seddülbahir ve Kumkale'yi bombaladı. Bunlara bataryalarımızdan karşılık verildi ve düşman gemilerine 7 top isabet ettirildi.⁵⁸

Bozcaada'da bulunan İtilaf donanması bir Türk uçağı tarafından bombalandı. Boğaza girmek isteyen gemilere Baykuş ve Dardanos bataryalarımızdan açılan ateş sonucu 1 Mart'ta düşman gemileri geri çekilmek zorunda kaldı.⁵⁹ Buna rağmen düşman donanmalarının top atışı karşısında yeteri kadar etkili olunamıyordu. Bu nedenle Avusturya'dan 24 çaplık dört adet, otuz buçuk çapında birkaç obüs ve yeteri kadar Skoda topların alınması istendi.⁶⁰

İngilizler, Çanakkale savaşlarında planladıkları sürede başarılı olamadıklarından dolayı savaş uzadı. Savaşın uzamasından istifade eden Osmanlılar, boğazın çeşitli istihkâmlarına etkili toplar yerleştirdi⁶¹ ve Gelibolu yarımadasının etrafına dikenli tel döşedi.⁶²

Saros Körfezi sahilindeki mevzilerimizi 2 Mart'ta 4 Fransız zırhlısı bombaladı. Türk uçaklarının düşman gemilerini bombalaması sonucunda zırhlılar geri çekildi.⁶³ 3 Mart'ta İngiliz ve Fransız askerlerini taşıyan gemilerin Boğaz'a saldıracakları haber alındı. Aynı gün Boğaz girişine gelen 4 zırhlı, bir hafif kruvazör, birkaç torpido ve torpil arama gemisi Kabatepe civarına ateş etti ise de başarılı olamadı.

Bunun arkasından 4 Mart'ta Saros Körfezi önünde dolaşan düşman donanmasına Baykuş torpil bataryalarından ateş açıldı. İtilaf donanması da Dardanos istihkâmına ateş açtı ise de bir hasar meydana gelmedi. Tenger istihkâmlarında bulunan obüs toplarımızın ateşinden kaçan İtilaf kuvvetleri 3 zırhlı himayesinde Seddülbahir'e asker çıkarmaya başladı.⁶⁴ Düşmanın karaya asker çıkarmasının amacı Gelibolu'da bir dayanma noktası elde etmektir. Fakat karaya çıkan düşman askerleri Türk askeri tarafından yapılan ateş sonucu denize dökülünce, İtilaf askerlerini taşıyan sandal ve mavnalar geri çekildi.⁶⁵ Bu saldırıdan sonra Amiral Carden, Churchill'e bir mektup yazarak gizlenmiş havan toplarıyla baş edemediğini bildirdi. İngilizlerin 5 Mart saldırısında Agamemnon gemisinin yemekhane ve tuvalet bölümleri açılan Türk ateşiyle tamamen yıkıldı.⁶⁶

⁵⁷ **Çanakkale'de Türk**, Milli Müdafaa Vekaleti Yayınları, Ankara 1957, s. 3; Mehmet Niyazi, **Çanakkale Mahşeri**, 33. Baskı, İstanbul 2005, s. 25-25.

⁵⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 21; "Liman Von Sanders Paşa'nın Çanakkale Hatıraları", **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2002, C. 2, s. 52-53.

⁵⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 22, 38.

⁶⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 20.

⁶¹ Sayılır, **age.**, s. 102.

⁶² Sayılır, **age.**, s. 38.

⁶³ **OBÇM**, C. 1, s. 39- 40.

⁶⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 25-26.

⁶⁵ Apuhan, **age.**, s. 28.

⁶⁶ Travers, **age.**, s. 25.

5 Mart'ta İtilaf donanması Saros Körfezi'ni bombaladı ve Seddülbahir ile Kumkale'de karaya çıkan düşman kuvvetlerini Türk birlikleri geri püskürttü. Burada bulunan obüs bataryalarımızın ateşi desteğinde ve 27. Alay 10. Bölük çavuşlarından Mustafa oğlu Mehmet Çavuş kumandasında yarım takım askerlerimiz, süngü hücumuyla düşmanı uzaklaştırdı.⁶⁷ Seddülbahir'de yapılan direnmede Mehmet Çavuş'un tüfeğinin mekanizması bozuldu. Bunun üzerine Mehmet Çavuş kaya parçaları atarak düşmana saldırdı ve bu sırada başından ve göğsünden yaralandı.⁶⁸ Türk askerlerinin olağanüstü mücadelesi karşısında direnen düşman birliklerinin boğazlara yönelik harekâtı da arttı. Fakat Amiral Carden kumandasındaki İtilaf birlikleri başarılı olamadı.⁶⁹

Mehmet Çavuş bu olağan üstü çabalarıyla askerlerimize çok güzel bir örnek oldu. 5 Mart'ta Süngüyle yapılan muharebede 4 askerimiz şehit oldu ve 14 askerimiz yaralandı.⁷⁰ Mehmet Çavuş'un başarısı Türk basını ve kamuoyu tarafından takdirle karşılandı. Nitekim Müdafaa-i Milliye Risale-i Askeriyesi Ser Muharriri Mehmet Zeki Bey, Seddülbahir ve Kumkale cephesinde yapılan savaşta olağanüstü kahramanlık gösteren Mustafa oğlu Mehmet Çavuş'a 11 Mart'ta 10 Osmanlı lirası ödül verdi.⁷¹

6 Mart'ta Saros Körfezi'nden Kumtepe Koyu civarına gelen İtilaf zırhlısı, Kilitbahir'e ağır bir şekilde ateş etti. Bir mermi Mecidiye kışlasının bir kısmını tahrip etti. Kabatepe'den açılan ateşle bir düşman uçağı denize düşürüldü. İtilaf donanmaları Bolayır hattının Merkez Tabyası'na ve Ay Tabya'ya dokuz mermi attı. Bu ateşin etkisiyle Merkez Tabyası'nda bir koğuşun çatısı çöktü.⁷²

İngiliz ve Fransız zırhlıları, Boğazı devamlı yoğun top ateşine tutmalarına rağmen başarılı olamıyorlardı. Bu nedenle İtilaf askerlerinin morali bozuluyordu. İtilaf Devletleri, 5 Mart'ta kendilerine yardım etmek amacıyla acilen İtalya'nın savaşa katılmasını istiyorlardı.⁷³ 9 Mart'ta düşmanın üstün silah gücüne güvenerek yoğun taarruzda bulunmasına rağmen Boğazı savunan 3. Kolordu ve Mevki Müstahkem kumandanları ile subay ve erlerinin moralleri çok yüksekti.⁷⁴

6 İngiliz ve Fransız zırhlısı 7 Mart'ta Boğaz girişine ve orta bölümüne kadar geldi, bataryalarımızı bombalayarak geri çekildi. Bu sırada Türk tarafı gerekli tedbirleri aldı⁷⁵ ve 8 Mart'ta Nusret Gemisi on yedi adet⁷⁶ karbon ve Rus mayınlarını Boğaz'ın girişinde bulunan Karanlık Liman'a, Erenköy Koyu'na ve Anadolu yakasına paralel kıyılara gizlice döktü.⁷⁷ Nusret Gemisi, Almanya'da özel mayın dökme gemisi olarak inşa edilmişti. Bu gemi dar alanlarda kolay manevra

⁶⁷ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

⁶⁸ Yıldız, *age.*, s. 80; Apuhan, *age.*, s. 27.

⁶⁹ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

⁷⁰ OBÇM, C. 1, s. 27-28.

⁷¹ OBÇM, C. 1, s. 34.

⁷² OBÇM, C. 1, s. 29.

⁷³ OBÇM, C. 1, s. 31.

⁷⁴ OBÇM, C. 1, s. 32.

⁷⁵ Cemalettin Yıldız, *Çanakkale Seddülbahir Kahramanları*, İzmir 2005, s. 6.

⁷⁶ Travers, *age.*, s.34.

⁷⁷ Niyazi, *age.*, s. 52; Yıldız, *age.*, s. 233.

yapabiliyor ve denizin dibine inmek için istediği kadar veya az miktarda su çekebildiğinden mayın alanları üzerine güvenle ulaşabiliyordu.⁷⁸ Diğer bir tedbir olarak Türk donanma komutanı Amiral Souchon, Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis Zırhlılarını büyük toplarından faydalanmak için Çanakkale'ye gönderdi.⁷⁹ Boğazlar dışında bulunan Avrupa yakasında Seddülbahir ve Ertuğrul, Asya yakasında bulunan Kumkale ve Orhaniye tabyalarına 19 ağır top yerleştirildi.⁸⁰ Deniz savaşlarda İtilaf donanmasına karşı Alman denizaltıları çok etkili oldu. Alman denizaltılarının saldırılarından korunmak için İtilaf donanması komutanları, denizaltılarını tel ağlar içine aldı.⁸¹

9 Mart'ta üç düşman zırhlısı Seddülbahir istihkâmlarını aralıksız top ateşine tuttu. Torpil hatlarına yaklaşmak isteyen düşman gemileri, bataryalarımızın top ateşleriyle boğazdan uzaklaştırıldı.⁸²

3 düşman zırhlısı 10 Mart'ta Seddülbahir tabyalarını durmadan bombaladı. Düşman araştırma gemileri bataryalarımızın ateşleriyle buradan uzaklaştırıldı. Aynı gün yine iki düşman zırhlısı Kumkale tabyalarını bombaladı ise de başarılı olamadı.⁸³

12 Mart'ta Çanakkale'yi bombalayan İtilaf donanmasının 7 gemisi isabet aldı ve bunlardan Gaulois, Agamemnon, Lord Nelson ve Saufrene adındaki gemiler ağır hasar gördü.⁸⁴ Savaşı daha iyi yürütebilmesi için 12 Mart günü İngiliz ve Fransız kuvvetleri komutanlığına Orgeneral İon Hamilton getirildi.⁸⁵

Çanakkale'de savaş 14 Mart'ta bütün hızıyla devam ederken Saros Körfezi'ne gelen dört düşman zırhlısı ve bir kruvazördeb merkez tabyalara 150 mermi atıldı. Tabyalardan sahile yaklaşan zırhlıklara üç mermi atılınca derhal uzaklaştı. Bu sırada Yıldız Limanı'nda karaya çekilen 5-f sandalına dört mermi isabet eti ve sandal tahrip oldu.⁸⁶

Aynı gün Carden, deniz mayın tarama gemileri istedi. Bu istek üzerine iki mayın tarama gemisi gönderildi. Bu gemiler uçak nezaretinde beş buçuk metre derinlikte bulunan mayınları tespit edebiliyordu. Bu sırada İtilaf asker ve komutanları arasında gergin bir hava vardı. Bu gergin havanın etkisinden ve yetersiz olan mayın tarama operasyonunun sonucundan dolayı Carden, başarısız oldu ve hastalandı. Carden'in yerine komutayı Robeck aldı.⁸⁷

İngilizler, insan ve silah kayıplarını kamuoyundan gizleyerek az gösteriyordu. Buna rağmen İtilaf askerlerinin morali bozuktu. Çünkü İngiliz

⁷⁸ Mehmet İhsan Gençcan, **Çanakkale Savaşları ve Menkıbeler**, İstanbul 1994, s. 21.

⁷⁹ N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s. 12.

⁸⁰ Apuhan, **age.**, s. 30.

⁸¹ Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 199, cilt xv, sayı 43, s.76.

⁸² **OBÇM**, C. 1, s. 40.

⁸³ **OBÇM**, C. 1, s. 32-33.

⁸⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 36.

⁸⁵ Yıldız, **age.**, s. 9.

⁸⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 41.

⁸⁷ Travers, **age.**, s. 28-29.

yetkilileri halkından gizledikleri kayıpları zaman zaman itiraf etmek zorunda kalıyorlardı. Agamemnon gibi zırhlı savaş gemisi tahrip olmuş ve büyük bir tamire ihtiyaç vardı. Buna benzer kayıplardan İngiliz halkının haberi yoktu.

Türk askerlerinin kahramanca direnişi karşısında şaşkınlığa uğrayan İngiltere ve Fransa, Bulgaristan'ı yanlarına çekmek için bütün Makedonya'yı Bulgarlara vereceklerini vaat ettiler başladılar. Eğer Çanakkale'de başarılı olamazlarsa, silah ve cephane yardımı alamayan Rusya'nın Müttefik Devletlerle tek başına barış yapma ihtimalinden korktular. Bu sebeple İtilaf Devletleri, Balkanlardaki tarafsız devletler üzerinde nüfuz sahibi olmak için Türkiye'yi yalnız bırakmaya çalıştılar. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak barış yapmaya zorlamayı ve Türk askerinin Süveyş Kanalı cephesine sevkini önlemeyi planladılar.⁸⁸

15 Mart'ta İtilaf donanması Bolayır ve Tenger sırtlarını bombaladı. Onların bu ateşlerine karşı Türk askeri Obüs toplarıyla karşılık verince başarılı olamayan düşman donanması Bozcaada civarına gitti. 15 Mart'ta gecesi İtilaf Devletleri'nin bir kruvazörle bir torpidosu Kerevizdere mevziine yaklaştı. Bu savaş gemilerinin görülmesi üzerine derhal obüs toplarıyla ateş açıldı ve yarım saat içinde geri çekildi⁸⁹

İngilizler Çanakkale'de savaş kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz kullanmaktan çekinmediler. Nitekim Bahriye Nazırı Churchill, Çanakkale'de kimyasal gaz kullanılması konusunu Lordlar Kamarası'nda gündeme getirdi. Lordlar Kamarası'nda yapılan tartışmada bunun bir insanlık suçu olduğu ifade edilince Churchill, "Türkler insan değildir. Bu yüzden gaz kullanmamızda bir sakınca yoktur." diyerek oradakileri ikna etti. Bundan sonra variller dolusu kimyasal gaz gemilere yüklenerek Çanakkale'ye gönderildi.⁹⁰ Çanakkale'ye gönderilen kimyasal boğucu gaz savaşta kullanıldı. Türkler kimyasal gazın kullanılmasına karşı medenice usulüne uygun bir şekilde savaştılar.⁹¹ Fakat İngiliz askerleri, Çanakkale Savaşları sırasında boğucu gaz bombası kullandıkları gibi o devirde kullanılması yasak olan dom dom kurşunu da kullandılar.⁹²

16 Mart 1915 tarihine kadar yapılan harekâta Amiral Carden, başarılı olamayınca donanma komutanlığı konusu yeniden gözden geçirildi.⁹³ Savaşın gidişatını değiştirmek için 16 Mart'ta donanma komutanlığına Amiral Carden'in yerine Amiral De Robeck atandı.⁹⁴ Yeni kumandan Amiral De Robeck, Queen Elizabeth zırhlısında düzenlediği özel toplantıda subay ve askerlerine boğaz harekâtının nasıl yapılacağı konusunda bilgiler verdi. Ayrıca 18 Mart'ta şiddetli bir şekilde taarruz edileceğini bildirdi.

⁸⁸ OBÇM, C. 1, s. 42.

⁸⁹ OBÇM, C. 1, s. 43.

⁹⁰ Hamit Haksever, "Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Oyunu" **İlkadım Bir Mekteptir**, Nisan 2005, sayı 2001.

⁹¹ Yıldız, **age.**, s. 161.

⁹² OBÇM, C. 1, s. 136, 147; OBÇM, C. 2, s. 218-219.

⁹³ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 170.

⁹⁴ Thomazi, **age.**, s. 35; BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 179.

17 Mart' akşamı boğazın girişinden Kilitbahir önüne kadar olan kısım düşman uçakları tarafından dikkatle araştırıldı. Bu araştırma sonunda Boğaz'da mayın bulunmadığı tespit edildi. Fakat araştırma sırasında Kepez Burnu, Sarısığlar Körfezi ve Soğandere açıklarında bir miktar mayın bulunduğu görüldü. Fakat İtilaf kumandanları güçlü zırhlılarına güvendiklerinden bu mayınları önemsemediler.⁹⁵

17 Mart gecesi Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Bey, Mayın Grup Komutanı Binbaşı Niyazi Bey'i çağırarak eldeki son mayınların dökülmesini emretti. Bunun üzerine, Tophaneli Yüzbaşı Hakkı kumandasındaki Nusret mayın gemisi harekete geçti. Binbaşı Nazmi Bey, mayın uzmanı Üsteğmen Geehl ile saat 03.00'de 26 mayını Erenköy Koyu ve Akyarlar mevkiine dökerek görevini tamamladı.⁹⁶ Müttefik filo kıyıya paralel olarak gizlice döşenen bu mayınların farkına varmadı.⁹⁷ Çünkü mayın arama gemileri 16 Mart gecesi boğazdaki bütün mayınları temizlemiş olduğundan başka mayınların olabileceğinden ve yeni mayınların dökülebileceğinden kuşkuları kalmamıştı.⁹⁸ Nusret mayın gemisinin döşediği mayınların savaşın kaderinde ne kadar etkili olduğu daha sonra anlaşıldı.

18 Mart 1915 sabahı saat 8:45'te İtilaf mayın tarama gemileri her yeri temizlediği raporunu verdi. İtilaf donanmasına göre boğaz temizlenmişti.⁹⁹ Bu raporu alan Amiral De Robeck komutasında 18 zırhlı, çok sayıda muhrip, denizaltı ve diğer gemilerden oluşan üç tümen halindeki filo sabahleyin güneşli ve ılık havada Limni'den yola çıktı. Filo üç sıra halinde düzenlenmişti. Birinci sırada İngiliz gemileri, Queen Elizabeth, Inflexible, Lord Nelson ve Agamemnon, ikinci sırada Ocean, Irresistible, Wergeance, Albion, Swiftsure, Majestic, Conapus ve Cornwallis, üçüncü sırada Triumb, Prince George, Gaulois, Suffren, Charlemange, ve Bouvet bulunuyordu.¹⁰⁰ Bu muazzam filoda 5066 top olmasına karşılık Türklerin 93 topu bulunmaktaydı.¹⁰¹

18 Mart günü Çanakkale Boğaz'ı Birinci Dünya Savaşı'nın en kanlı mücadelesine sahne oldu. O günün sabahı güneşli ve hafif rüzgârlı idi. 16 zırhlı, 2 kruvazör, 1 uçak gemisi, çeşitli muhripler ve mayın tarama gemilerinden oluşan çok büyük bir müttefik filo Boğaz'a yaklaşmaya başladı. 16 büyük harp gemisi sabah 10.00'dan 17.00'ye kadar Türk tabyalarını bombaladılar. Saat 10.00'da muhrip gemiler mayın arayarak ilerlediler ve büyük zırhlı gemiler de bunları takip ederek Boğaz girişine geldiler. Saat 11.00'de Seddülbahir yönünden düşman gemileri ilerledi. Önde Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince Georg, muharebe gemileri hareket ediyordu. Omuzluk düzeninde ilerleyen filoda 19 muharebe gemisi, 3 kruvazör ve birçok torpido tahrir ve taşıt gemileri bulunuyordu. Triumb muharebe gemisi Anadolu kıyısını, Prince George Rumeli kıyısını yakından

⁹⁵ **BDHTH**, 1991, s. 31.

⁹⁶ Apuhan, **age.**, s. 31-32.

⁹⁷ Thomazi, **age.**, s. 36.

⁹⁸ Thomazi, **age.**, s. 36.

⁹⁹ Travers, **age.**, s. 31.

¹⁰⁰ **Çanakkale 1915**, s. 21; Eyicil, **age.**, s. 253.

¹⁰¹ Yağmur Atsız, **Çanakkale'ye Yürüyüş**, İstanbul 1992s. 50; Yılmaz Öztuna, "18 Mart" **Türkiye Gazetesi**, 19 Mart 2007 Pazrtesi .

izlerken Inflexible, Agamemnon ve Lord Nelson ile Queen Elizabeth'ten oluşan güçlü gemiler Boğaz'ın ortasından ilerliyordu. Saat 11.40'ta Inflexible ve Queen Elizabeth tabyalarımıza ateş etmeye başladı. Queen Elizabeth, Anadolu Hamidiye tabyasına, Inflexible ise Rumeli Mecidiye tabyasına ateş etti. Mesafe uzak olduğundan Türk bataryalarından karşılık verilmedi.¹⁰²

Queen Elizabeth, Anadolu yakasında Mesudiye bataryalarını dövdükten sonra toplarını Dardanos'a çevirdi. Komutan Cevat Bey, batarya komutanı Hasan Bey'e ateşe başlamasını istedi. Türk askerleri dikkatle ateş ederek toplarını hedeflerine isabet ettirmeye çalıştılar. Fakat bir düşman topunun isabeti sonucunda batarya kumandanı Hasan Bey, Arif Çavuş, Teğmen Mevsuf Bey ve Nişangâh Çavuşu Yozgatlı Yunus şehit oldular.¹⁰³

Nizami bir şekilde Karanlık Liman'a ilerleyen donanma Türk topçularının menziline girince ateş başladı.¹⁰⁴ Üç sıra halinde ilerleyen filo Boğaz'a girince saat 11.15'te tabyalarımızla zırhlılar arasında karşılıklı ateş edildi. Düşman gemileri Seddülbahir yönünde ilerledi. Önde Agamemnon, Lord Nelson, Queen Elizabeth, Inflexible ve Prince Georg adlı muharebe gemileri hareket ediyordu.

Dört büyük zırhlı da Anadolu ve Rumeli yakasını ateşe tuttu. Bu arada düşman tarafından atılan bombalar nedeniyle Çanakkale şehri yanmaya başladı. Çıkan yangın ve sis boğazı kapladı. Öğleden sonra saat 14.00'te bataryalarımızdan yoğun ateşler açıldı. Rumeli ve Mecidiye tabyasından bir kaç topla karşılık verildi. Anadolu Hamidiye tabyası ateşi altında kalan Bouvet muharebe gemisine birkaç vuruş yapıldı. Birden bire gemi yanmaya başladı.¹⁰⁵ Şiddetli çarpışmalar devam ederken dört İngiliz gemisi ileri geçti. Saat 14.00'te Fransız zırhlısı Bouvet isabet alarak battı.¹⁰⁶ Anadolu Hamidiye tabyasından atılan ateş sonucu isabet alan Bouvet geri dönerken Erenköy'de bulunan mayına çarptı ve 3 dakika içinde 600 askerle birlikte battı. Bouvet mürettebatının ancak onda biri kurtulabildi. Bunun üzerine saat 14.10'da düşman ateşi hafıfledi¹⁰⁷ Saat 15.20'de Anadolu Hamidiye tabyasından İrresistible'e ateş açıldı ve gemi iskele yönünde yattı. 17.30'da tabyalarımızdan yapılan ateşlerle birkaç isabet aldı. İrresistible gemisinin yanına yardım etmek için gelen Ocean gemisi de ateş aldı. Bu iki geminin personeli boşaltılmaya başlandı.¹⁰⁸

İrresistible muharebe gemisi kısa zamanda saat 15.30'da suya battı¹⁰⁹ ve Saat 16.00'da Inflexible zırhlısı isabet aldı. Saat 18.00'de Ocean zırhlısı da boğaz suyunun derinliklerine gömüldü. Müttefikler dört saat içinde kırk bin ton

¹⁰² Thomazi, *age.*, s. 36. **BDHTH**, C. 5, 1. Kitap, s. 204; **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s.9-10. Sayılır, *age.*, s. 100.

¹⁰³ Uluğ, *age.*, s.33.

¹⁰⁴ Ergüder, *age.*, s. 142.

¹⁰⁵ **BDHTH**, C. 5, 1. Kitap, s. 207.

¹⁰⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 44.; Travers, *age.*, s. 31

¹⁰⁷ **Çanakkale'de Türk**, s. 4-5.

¹⁰⁸ **BDHTH**, C. 5, 1. Kitap, s. 208; Altıntaş, *age.*, s.14; Sayılır, *age.*, s. 137; Travers, *age.*, s. 33.

¹⁰⁹ Travers, *age.*, s. 33.

ağırlığındaki üç zırhlısını (İngilizlerin: Ocean, İrresistible, Fransızların: Bouvet) kaybetti ve diğer üç zırhlı da (İngilizlerin: İnflexible, Fransızları: Gaulois ve Suffren) su da zor duracak şekilde hasar aldı. Yine aynı gün Dardanos, Hamidiye ve Rumeli istihkâmları düşman donanmasınca bombalandı ve karşılıklı ateş sekiz saat devam etti.¹¹⁰ Sekiz saat içinde İngiltere ve Fransa kuvvetlerinin üçte birini kaybetti. Bu nedenle saat 19.00'da İtilaf donanması Boğazı terk etmeye başladı.¹¹¹ Amiral Robeck, bugünü felaket olarak anlatırken, İtilaf donanmasının ağır hasar görmesine yüzen mayınların sebep olduğunu söyledi.¹¹²

Saat 17.00'de birleşik filodan 5 muharebe gemisi savaş dışı kalarak çekilirken saat 18.00'de hasara uğrayan 2 savaş gemisi de Boğaz'a kaderine bırakıldı. Diğer gemilerde yavaş yavaş çekildi.¹¹³ Böylece Boğaz'dan çekilmek zorunda kalan İtilaf donanması kara kuvvetleri ile işbirliği yapmadan başarılı olamayacağını anladı.¹¹⁴

18 Mart'ta İtilaf filosunun Çanakkale Boğazı'nı geçme teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlandı. İngilizler, Çimenlik, Hamidiye, Mecidiye, Dardanos ve Rumeli istihkâmlarını şiddetle bombaladılar ise de zarar veremediler. İtilaf donanması akşama kadar Türk istihkâmlarını şiddetli bir şekilde bombaladı ise de Mecidiye ve Hamidiye istihkâmlarından etkili bir şekilde karşılık verildi.¹¹⁵

18 Mart Çanakkale Boğazı Savaşı'nda Türklerin 25 şehit ve 61 yaralı olmak üzere toplam kaybı 81 idi. Bu çetin savunma karşısında Türklerin 150 topundan ikisi harap oldu.¹¹⁶ Bunlar Hamidiye ve Güvenlik tabyalarından birer top ve iki namlu idi.¹¹⁷ Almanların ise ölü ve yaralı sayısının toplamı 18 idi. Bu savaşta Birleşik Filodan Bouvet, Ocean ve İrresistible batarak boğazın sularına gömüldü ve İnflexible, Golva, Suffren ve Agamemnon savaş dışı kalarak muharebe edemez duruma düştü. İtilaf kuvvetleri 800 askerini¹¹⁸ ve savaş gücünün üçte birini kaybetti.¹¹⁹

18 Mart günü yapılan savaşta vinç arızalanınca Queen Elizabeth zırhlısını batıran 275 kiloğram ağırlığında mermiyi arkadaşlarının yardımıyla Havranlı Koca Seyit, topun namlusuna sürdü.¹²⁰ Bu çabasıyla Havranlı Koca Seyit, Türk askerinin darda kaldığı zaman neler yapabileceğini ispatladı.¹²¹

Fazla miktarda zayıat veren düşmanın batan zırhlılarının (Bouvet, İrresistible, Ocean) yanında pek çok savaş gemileri de yara aldı. Kurtarma

¹¹⁰ OBÇM, C. 1, s. 45.

¹¹¹ Çanakkale'de Türk, s. 4-5.

¹¹² Travers, age., s. 33.

¹¹³ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 209.

¹¹⁴ Ergüder, age., s. 142.

¹¹⁵ OBÇM, C. 1, s. 67-68.

¹¹⁶ Çanakkale'de Türk, s. 4-5.

¹¹⁷ Travers, age., s. 34. Yazar, 24 şehit ve 79 yaralı olmak üzere toplam kaybı 113 olarak bildirmiştir.

¹¹⁸ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 211.

¹¹⁹ BDHTH, C. 5, 1. Kitap, s. 212.

¹²⁰ Yıldız, age., s.28; Gençcan, age., s.28..

¹²¹ Apuhan, age., s.38.

faaliyetlerine katılan birçok küçük harp gemileri de batırıldı. Bu savaşta Türkiye’de torpil uzmanı olarak çalışan Geehl’in Erenköy körfezine 18 Mart’tan önce yerleştirdiği mayınların önemli bir etkisi oldu.¹²²

Amiral De Roberk komutasında ki İtilaf donanması 18 Mart günü Boğaz’da ağır bir yara alınca “Çanakkale geçilmez” gerçeğini anladılar.¹²³

İtilaf donanması Boğaz girişindeki engelleri geçebilseydi buradan öte ilerlemesi çok zordu. Boğaz girişten hemen sonra Kilitbahir-Eceabat ve Çimenlikkale-Nara Burnu arasında dar bir şeritte on bir sıra mayın ve Türk bataryaları bulunuyordu. Daha ileride Midilli ve Yavuz başta olmak üzere Türk donanmasının yarattığı engeli aşarak Marmara’ya ve oradan İstanbul’a ulaşmaları mümkün değildi.¹²⁴

Churchill ve bazı tarihçiler tarafından, Robeck ve İtilaf filosunun Boğazı geçmek için ikinci bir saldırı yapsaydı başarılı olurdu, çünkü tabyalarda ağır cephane kalmamıştı iddiaları ortaya atılmıştı. Churchill’in Türklerin ağır cephanesinin azaldığına dair istihbaratı doru değildi. Bunun aksine Türk siperlerinde ve topçularında bol miktarda cephane varı. İngiliz donanma tarihçisi Sir Julian Corbett’inin belirttiğine göre Türk siperlerinde her bir ağır top başına ortalama yetmiş seferlik, 15 cm çapındaki havan topları için yüz otuz seferlik, mayın koruma silahları için de silah başına yüz elli seferlik cephane vardı. Mesela 18 Mart akşamı Erenköy bölgesinde 8. Türk Alayı’nda 3.634 havan topu mermisi vardı. 4. Topçu Alayı’nda 1.100 mermiden 992’si duruyordu. Kepez’deki bataryada ise 2.672 mermiden 492’si kullanılmamıştı. Muinzafer bataryasında da 691 mermi kalmıştı. Boğazkesen’de bir bataryada 374 mermi kullanılmıştı ve bu bataryada 756 mermi daha vardı. Krpez bölgesindeki deniz bataryası 260 mermi kullanmıştı ve daha 658 mermisi vardı. Üç topçu bölüğünde 924 mermi bulunuyordu. Sili’deki dağ bataryası da sadece 64 mermi kullanmıştı ve elinde 720 mermi daha bulunmaktaydı.¹²⁵ Yukarıda kısaca belirtildiği gibi, Türk cephelelerinde yeteri kadar silah ve cephane vardı. Osmanlı Devleti gerekli asker, silah ve cephane tedbirlerini zamanında almıştı.

Savaş sırasında İtilaf Devletleri, Çanakkale cephesinde Türk ordusunun gücünü azaltmak amacıyla Osmanlı toprakları içinde yaşayan Ermeniler ile Rumları isyana teşvik ettiler ve bunların maddi güçlerinden de yararlandılar. Çünkü Ermeniler ve Rumlar levant ticareti yaparak çok zengin olmuşlardı.¹²⁶

¹²² “Liman Von Sanders Paşa’nın Çanakkale Hatıraları”, **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2002, C. 2, s. 52-53.

¹²³ Cemalettin Yıldız, **Çanakkale Seddülbahir Kahramanları**, İzmir, 2005, s. 6.

¹²⁴ **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s.32

¹²⁵ Travers, **age.**, s. 34.

¹²⁶ **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s. 5. Levantalılar adı verilen sömürü grupları ticari hayata hakim idiler. Ülkenin iş ve ticaret hayatı bunların elindeydi. Bir Rum iki Yahudi’den, bir Ermeni iki Rum’dan, bir şeytan da bir Ermeni’den daha iyi iş yaparak para kazanırdı.

Çanakkale savaşlarında elde edilen başarı sonucunda Türklerin morali düzeldi¹²⁷ ve Balkan savaşlarında yenilmiş olma mahcubiyeti ortadan kalktı. Türk kumandan ve askerleri gelecek için gururunu ve kararlılığını ortaya koydu. Bu kararlılıkla Anadolu'nun ebedi bir vatan olma yolunu açtı.¹²⁸ Avusturya Donanma Cemiyeti, Osmanlı ordusunun Çanakkale'deki tarihi zaferini, 11 Nisan 1915'te gönderdiği bir yazı ile takdir etti.¹²⁹ Bahr-i Sefid Kumandanı Cevat Paşa'ya,¹³⁰ 13 Nisan'da Boğaz'ın savunmasındaki başarısından dolayı Almanya tarafından Croix de Fer nişanı verildi.¹³¹ 18 Mart'ta gösterdiği üstün başarıdan dolayı Meclis-i Mahsusi Vükela tarafından 25 Nisan'da Padişah Mehmet Reşat'a "Gazi" unvanı verildi.¹³² 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa, 29 Nisan'da savaşta göstermiş olduğu başarılarından dolayı Altın Muharebe Liyakat Madalyası ile ödüllendirildi.¹³³

Robeck, kumandasında bulunan İtilaf donanmasını, ordunun desteğini alarak saldırı yapmaya hazırladı. Fakat 19–24 Mart 1915 tarihleri arası esen sert rüzgar, donanmanın harekete geçmesine engel oldu.¹³⁴

21 Mart'ta İngilizler kaybettikleri gemilerinin yerine yenilerini göndererek yeniden boğazlara hücum etmeyi planladılar.¹³⁵ Bunun üzerine 25 Mart'ta takviye edilen İtilaf donanmalarına karşı Çanakkale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nı savunacak olan 1. Ordu kumandanı Alman Mareşal Liman Von Sanders 5. Ordu Komutanlığı'na getirildi.¹³⁶ Hızla işe başlayan Sanders Paşa için 27 Mart'ta Gelibolu'daki Fransız konsolosluğu binası karargâh yapıldı.¹³⁷ Başkomutan Enver Paşa'nın önerilerini dikkate alan Sanders Paşa, Türk tümenlerini birbirinden uzak mevzilere yerleştirdi.¹³⁸ Düşmanın nereden çıkarma yapacağını bilmediği için önce Asya kıyısında bulunan Beşiğe Koyu ile Kumkale'yi tahkim ettirdi. Sonra Avrupa yakasında olan Seddülbahir ve Kabatepe bölgesinin orta bölgesine 9. Tümen'i konuşlandırdı. 19. Tümeni Eceabat'ta yerleştirdi. Muhtemel çıkarmanın

¹²⁷ N. Hakkı Uluğ, **Çanakkale Destanının 50. Yılı**, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Yayınları, s.31.

¹²⁸ **Çanakkale'de Türk**, s. 36.

¹²⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 61.

¹³⁰ Yılmaz Öztuna, "18 Mar" **Türkiye Gazetesi**, 19 Mart 2007 Pazartesi. Cevat Çonbanlı Paşa (1870–1938) bir mareşalin oğludur. Atatürk'ün Harp Akademisi'nde hocasıdır. 1919'da Atatürk'ün Samsuna gönderilmesinde önemli etkisi olmuştur. Atatürk döneminde, ölümüne kadar fiilen orgeneral olarak kalmıştır. 18 Mart Kahramanı olarak anılan Cevat Çobanlı'nın günümüzde yapılan Çanakkale savaşlarını anma törenlerinde adı bile geçmemektedir. Bu durum Türk Milleti'ne yakışmamaktadır.

¹³¹ **OBÇM**, C. 1, s. 63.

¹³² **OBÇM**, C. 1, s. 78.

¹³³ **OBÇM**, C. 1, s. 85.

¹³⁴ Travers, **age.**, s. 36.

¹³⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 47; Travers, **age.**, s. 43.

¹³⁶ Yıldız, **age.**, s. ; Ergüder, **age.**, s. 143; Ahmet Altıntaş, **Çanakkale İngiliz Orduları Başkomutanı İon Hamilton'un Çanakkale Savaşları Raporu**, Çanakkale 1999, s.8.

¹³⁷ **OBÇM**, C. 1, s. 48.

¹³⁸ Travers, **age.**, s. 43.

Bolayır/Saros bölgesinden yapılacağını düşünerek buraya 4. ve 5. Tümen'i yerleştirdi, burada bulunan bataryaları güçlendirdi.¹³⁹

Çanakkale zaferi yurt içinde ve yurt dışında sevinçle karşılandı. Nitekim Peşte üniversite öğrencileri bu zaferi 27 Mart'ta sevinç gösterileri ile kutladı. Yine Peşte Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu zafer anısına yemekli bir toplantı düzenledi.¹⁴⁰

Osmanlı askerlerinin Çanakkale Savaşı'nda kazanmış olduğu zafer Viyana belediyesi tarafından da memnurlukla karşılandı. Viyana belediye başkanlığı 28 Mart'ı kutlamak amacıyla askerlerimize bir tebrik gönderdi.¹⁴¹ Bu zaferden Malezya'nın Batavya şehrinde yaşayan Müslümanlar çok mutlu olduklarından bayram yaptılar. Bu sevinçlerinden dolayı 4 Haziran 1915'te Cuma günü okunan hutbede Padişah'ın adını "Gazi" olarak andılar.¹⁴²

Düşman saldırıları devam ediyordu. Türk askerine takviye ve düşmanı zayıflatmak amacıyla Padişah'ın hizmetinde bulunan Ertuğrul vapuru 28 Mart'ta boğaza gönderildi.¹⁴³ Bundan sonra savunmamız denizde de etkili olmaya başladı. Bozcaada'da daha önce yara almış olan Fransız zırhlısı Gaulois batırıldı. İtilaf Devletleri tarafında siyaset izleyen İsveç Hükümeti, bu gemiyi kurtarmak için izin istedi, fakat Almanya bu talebi uygun bulmadı.¹⁴⁴

3. Kara Savaşları

Denizen boğazı geçemeyen İtilaf donanması komutanları 22 Mart sabahı saat 10.00 da Queen Elizabeth gemisinde Hamilton başkanlığında toplandı. Toplantıya Tümgeneral Walter Braithwaite, Birdwood, Robeck ve Roger Keyes katılarak karaya asker çıkarma kararı aldılar. Bu karar gereğince en geç Nisan ayının başında çıkarma yapmayı planladılar. Bu planın uygulanması için hazırlıklarını tamamladılar.¹⁴⁵ 23 Mart'ta Başkomutan General Sir Ian Hamilton, Biranya Savaş Bakanı Lord H.H. Kitchener'e bir telgraf çekerek Gelibolu'da bulunan kırk bin Türk'le savaşmak için kara kuvvetlerine ihtiyaçları olduğunu bildirdi. Çünkü Sir Ian Hamilton, Türklerin yeni savunma hatları ve mayınları ile başa çıkamayan donanmasına güvenemiyordu.¹⁴⁶

Çanakkale Boğazı'ndan geçemeyen İngiliz ve Fransız kuvvetleri, Bolayır, Beşik'e Kumkale, Kabatepe, Seddülbahir, Alçıtepe ve Kilitbahir'e çıkarma yapmayı planladı.¹⁴⁷ Bu plan üzerine hareket eden Fransızlar, Mondros'ta iskele inşa ettiler, İngilizler de Bozcaada'da işgal hareketlerine giriştiler. İngiliz ve Fransız kumandanları burada yaptıkları çalışmalarını gizlice yürüttüler.¹⁴⁸ Savaşmak için

¹³⁹ Travers, *age.*, s. 44.

¹⁴⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 73-74.

¹⁴¹ **OBÇM**, C. 1, s. 50.

¹⁴² **OBÇM**, C. 1, s. 115.

¹⁴³ **OBÇM**, C. 1, s. 49.

¹⁴⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 51.

¹⁴⁵ Travers, *age.*, s. 38-39.

¹⁴⁶ Travers, *age.*, s. 39-40.

¹⁴⁷ Ergüder, *age.*, s. 143.

¹⁴⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 51-52.

çıkarma hazırlıklarını tamamlayan İtilaf kuvvetleri 1 Nisan 1915'te Kuru Çiftlik, Yeniköy, Çınar Limanı, Despot ve Deliyanı sırtları ile Koyun Limanı'nı bombaladı. Körfeze giren bir zırhlı Karaağaç Limanı'nı ağır bir şekilde bombalayarak buradaki birliklerimizi etkisiz hale getirdi. Türk askerinin şiddetli savunması karşısında şaşkın olan İngiltere, savaşa devam edebilmek için 125 torpil arama gemisi istedi. Ayrıca savaşı devam ettirebilmek için Bozcaada'ya savaş uçaklarını gizlemek için kapalı havaalanı yaptırdı. Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmak için Mondros'a asker yığmaya başladı.¹⁴⁹ Bunun yanısıra Kahire, Sidney, Melburn, Vellington ve Londra gibi büyük şehirlerde yayınlanan gazetelerde Türkler aleyhine ön yargılı kamuoyu oluşturmaya çalıştı. Bu çıkarılan gazetelerde Türklerin, acımasız, vahşi ve barbar olduklarını, savaş esirlerine kötü davrandığını yalan bir şekilde yayımlattı.¹⁵⁰ Oysa Türk askeri, esir düşen İtilaf askerlerine insani yardımda buldukları gibi onların bütün ihtiyaçlarını karşıladı, esirlerin elini sıktı ve onları güvenli bir şekilde İstanbul'a gönderdi.¹⁵¹

3 Nisan'da karaya çıkararak Arıburnu'ndan taarruz eden İtilaf askerleri geri püskürtüldü. Gelibolu'yu top ateşine tutan Agamemnon zırhlısı isabet alınca geri çekildi. Kabatepe önünde bulunan düşman nakliye gemisi isabet aldı ve gemide yangın çıktı. Bunun üzerine diğer gemilerde savaş alanını terk etti.¹⁵²

4 Nisan'da İtilaf donanmasından bir torpil arama gemisi ile Seddülbahir civarını bombalayan beş büyük düşman gemisi batırıldı, dört gemi de savaşılamaz hale getirildi.¹⁵³

7 Nisan'da Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak isteyen düşman torpil gemisine bataryalarımızdan atılan mermi isabet etti ve bu gemi Kumkale açıklarında battı.¹⁵⁴

10 Nisan'da körfezde bulunan 4. Henri Zırhlısı'na bataryalarımızdan elli iki mermi atıldı ve bunların çoğu gemiye isabet etti. Defalarca yaptıkları saldırılarda İtilaf askerleri çok zayıf verdi ve toplam beş bin asker kaldı. Kumandası altındaki asker sayısı azalınca General Boman ile General d'Amade takviye kuvvet getirmek amacıyla Mısır'a gitti. Buradan temin ettiği askerler ile Suriye sahilinden karaya çıkarma yapmayı planladı.¹⁵⁵

İngilizler savaş sırasında uluslararası kurallara uymuyorlardı. Nitekim 11 Nisan'da Agamemnon Zırhlısı'yla Bolayır köyündeki Süleyman Paşa türbesini bombaladılar.¹⁵⁶

Kısa sürede Çanakkale'ye saldırı hazırlıklarını tamamlayan İtilaf donanmasına ait bir zırhlı torpido ve uçak gemisi 13 Nisan'da Saros Körfezi'ne geldi.¹⁵⁷

¹⁴⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 55-56.

¹⁵⁰ Mete Tuncok, **Azınlıkların Kaleminden Mehmetçik**, Ankara 1997, s.21-26.

¹⁵¹ **ATASE Arşivi**, K: 258, D: 1068, F: 33/2-1.

¹⁵² **OBÇM**, C. 1, s. 89.

¹⁵³ **OBÇM**, C. 1, s. 58.

¹⁵⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 59.

¹⁵⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 60-61.

¹⁵⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 70.

¹⁵⁷ **OBÇM**, C. 1, s. 62.

17 Nisan'da Saros Körfezi üzerinde uçan düşman uçağı denize düşürüldü. Bunu kurtarmak için denize inen uçağı topçu birliklerimiz ateş etti ve bu uçağı batırdı. Bunlara yardım için gelen Amiral Nelson zırhlısıyla bir tayyare gemisine mermi isabet edince zırhlı uzaklaştı ve tayyare gemisi de hasar gören tayyareyi arkasına alarak çekildi. Yine bugün öğleden önce E -15 işaretli İngiliz deniz altısı Çanakkale Boğazı'nın Karanlık limanının doğusunda batırıldı.¹⁵⁸

19 Nisan'da Süddülbahir'de bataryalarımızdan Fransız 4. Henry zırhlısına ateş edildi ve zırhlı isabet aldı. Ayrıca Vengeance İngiliz zırhlısı da bataryalarımızdan açılan ateş sonucu isabet aldı ve geri çekildi. Çanakkale Boğazı'nı geçmek isteyen Fransız Joule denizaltısı ateş altına alındı ve bu sırada bir torpile çarparak battı. Bolayır civarında yerleşim yerlerini ateşleyen Agamemnon zırhlısı isabet aldı ve geri çekilmek zorunda kaldı.¹⁵⁹

21 Nisan'da Fransızlar, Yeni Zelandalı ve Avusturyalı askerleri İskenderiye'den gemilerle Çanakkale'ye getirmek üzere yola çıkardılar.¹⁶⁰ Bu arada Fransız römorkları ve mavnaları Marsilya'dan Limni Adası'na geldi.¹⁶¹

İtilaf kuvvetleri 25 Nisan'da çeşitli yerlerde karadan çıkarma harekâtına başladı. Bu harekât şöyle planlandı. Asıl kuvvetler Seddülbahir'e çıkacak ve buradan Türk merkez istihkâmlarının arkasına yürünecek. Kumkale'ye çıkacak olan Fransız alayı buraya taarruz ederken, İngiliz fırkası Kabatepe'ye çıkarma yaparak asıl kuvveti koruyacak ve kısa yoldan merkez istihkâmlarının arkasına yürüyerek asıl kuvvetle birlikte hareket edecek. Türk askerini yanıltmak için Saros Körfezi gibi diğer yerlerde de gösteri amaçlı çıkarma yapılacak.¹⁶²

Ordu kumandanı Sanders Paşa, İngiliz ve Fransızların taarruzlarının Anadolu kıyılarında beklediğinden Birinci Ordu'yu oluşturan iki kolordudan birini Anadolu tarafına geçirmişti. Bu nedenle İtilaf donanmasının çıkarma yaptığı tarafta askeri kuvvetimiz azalmıştı. Bu arada İtilaf donanmasının karaya asker çıkarmasına engel olma yolu izleniyordu. Türk kumandanları bunun sakıncalarını Sanders Paşa'ya anlattılar ise de başarılı olamadılar. Fakat bu yanlışlık sonradan anlaşıldı ise de yapılacak bir şey kalmamıştı.

Arıburnu cephesinde Mustafa Kemal kumandasında 19. Fırka ve birde 9. Fırka vardı. Arıburnu'ndan çıkarma yapmayı uygun bulan İtilaf Devletleri'nin Anzak (Avusturalia and New Zealand Army Corb) birlikleri 25 Nisan'da karaya çıktı. Burada karaya çıkan düşman askerlerine 27. Türk Alayı'nın ikinci taburu derhal ateşle karşılık verdi.¹⁶³

Kirte'nin güneydoğusunda 25 Nisan'da, İtilaf Devletleri'nin on iki büyük (Dretnot, Zırhlı Kruvazör) on beşi küçük torpido harp gemisi, on büyük ve on küçük nakliye gemisi ve birçok kayık römorklarla beraber iki adet dubadan oluşan filosu bulunuyordu. Bu filo Tekeburnu ve Seddülbahir İskeleyi'ni sararak çıkarma

¹⁵⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 91.

¹⁵⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 96.

¹⁶⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 76.

¹⁶¹ **OBÇM**, C. 1, s. 77.

¹⁶² Atsız, **age.**, s. 51.

¹⁶³ Atsız, **age.**, s. 53; Eyicil, **age.**, s. 254.

yapmaya başladı. Tekekoyu ve Ertuğrul Koyu'na iki büyük duba yaklaşarak asker çıkardı. Bu sırada Türk askerleri hendekten tüfeğini uzatarak kıyıya yaklaşanlara ateş açmaya başladı. Türk askerlerinin attığı kurşunların etkisiyle İtilaf askerlerinin cesetleri suya dökülmeye başladı. Cesetlerden çıkan kan ile Ertuğrul Koyu'ndaki deniz suyunun rengi geçici bir süre değişerek kırmızılaştı.¹⁶⁴ Askerlerimizin isabetli atışları sonucunda düşman askeri denize döküldü. Ertuğrul sahili kusa bir süre içinde balık istifi gibi düşman cesetleriyle doldu.¹⁶⁵

25 Nisan saldırısında Sanders Paşa, Gelibolu'daki karargâhına dönmeyerek Bolayır'da kaldı. Komutayı yerinde yürütmek amacıyla 26 Nisan'da da Bolayır'da kaldı. Bu sırada Arıburnu ve Seddülbahir'deki savunmayı güçlendirdi. 25–28 Nisan tarihleri arasında Sanders Paşa, dikkatini Bolayır/Saros bölgesi üzerinde yoğunlaştırdı.¹⁶⁶

Çıkarma yapan düşman birlikleri Kirte'ye gelse bile Alçıtepe'yi alması mümkün değildi. Çünkü Alçıtepe sırtlarına çok sayıda yeni tabya ve engeller yapılmıştı.¹⁶⁷

Seddülbahir'in sağ tarafında Fransız askerleri, Fransızların bitişiğinde Senegal, Gurka, daha sonra Sih ve en sonunda İngiliz askerleri bulunuyordu. İtilaf askerlerinin iâşe ve su ihtiyacı yeteri kadar karşılanamıyordu. Ayrıca İtilaf askerleri Gurkalı askerlere hiç güvenmiyordu. Çıkarma sırasında düşman birlikleri çok büyük kayıplar verdiği gibi kalanların da çoğu da hasta idi. İtilaf kumandanları da savaşın genel gidişatı hakkında askerlerine doğru bilgi vermiyordu.¹⁶⁸ İşgalci askerlerin ruh sağlığı da bozulmuştu. Ölümü göze alarak çıkılan bu savaşta, ölüm korkusundan dolayı İtilaf askerlerinin akıl sağlığı da bozuluyordu Bu nedenle İtilaf Devletleri, hasta askerlerini tedavi etmek amacıyla Bozcaada'da tam teşekküllü akıl hastanesi kurdu. Burada askerlerinin psikolojik ve akıl hastalığının tedavilerini yaptırdı.¹⁶⁹

25 Nisan'da Seddülbahir'e birinci çıkarmayı yapan İngiliz birliklerinin hedefi Alçıtepe ile Kilitbahir'i almaktı. İkinci çıkartmayı Anzaklar Kabatepe'ye yaptı. Bu çıkarmayı yapan birliğin hedefi; Kocaçimen Tepesi'ni ele geçirmek, Seddülbahir'deki İngiliz birliklerle Ecabad bölgesini alarak Gelibolu yarımadasının güneyine hâkim olmak ve böylece Marmara yolunu açmaktı.¹⁷⁰

İtilaf askerleri İlyas Burnu ve Anafartalar kıyılarında gezen veya siper kazan Türklere top atışı yaptıkları halde başarısız oluyorlardı. Burada duran deveye Scorpion gemisinden altı top atıldılar fakat isabet ettiremediler. Bu durum onların

¹⁶⁴ Apuhan, *age.*, s. 65.

¹⁶⁵ Binbaşı Mahmud Sabri Bey, "Seddülbahir Muharebesi ve 26. Alay 3. Tabur Harekatı", **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2003, C. 3, s.68-69.

¹⁶⁶ Travers, *age.*, s. 49-50.

¹⁶⁷ Altıntaş, *age.*, s. 22.

¹⁶⁸ Vahdet Keleşyılmaz, "Çanakkale Muharebeleri Hakkında bir Rapor ve Bir Değerlendirme", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 199, cilt xv, sayı 43, s.75-76.

¹⁶⁹ Ferai Tınç, "Çanakkale Bizim Derinliğimiz", 20 Mart 2006 tarihli **Hürriyet Gazetesi**.

¹⁷⁰ Eyicil, *age.*, s. 254; Altıntaş, *age.*, s. 15

isabetli ateş edemediklerini gösteriyordu.¹⁷¹ Liman Von Sanders komutasındaki Türk birlikleri, Seddülbahir Kalesi'nin doğusunda siperler kazdı, dikenli yeller döşedi, dört makineli tüfe ve dört tane de 37 mm'lik otomatik silah yerleştirdi. Böylece Türk askerleri düşman birliklerine karşı güçlü bir direniş mevzii hazırladı.¹⁷² Türk askerleri karaya çıkmak isteyen düşmana karşı yoğun bir şekilde tüfek ve makineli tüfek ile ateş etti. Ateş altında kalan düşman birlikleri kapana sıkıştılar ve çok ağır zayıat verdiler.¹⁷³

İtilaf askerleri Seddülbahir ve Ertuğrul Koyu'ndan çıkarmaya başlayınca, bu koyun batı yönüne yerleşmiş beş manga askerimizin başında 10. Bölük ikmal erlerinden Ezineli Yahya Çavuş bulunuyordu. Ezineli Yahya Çavuş çıkarma yapan İtilaf birliklerine karşı şiddetle direnerek yüzlerce düşman askerini öldürdü.¹⁷⁴ İtilaf birlikleri ağır bomba ateşleriyle Türk siperlerini etkisiz hale getirince Yahya Çavuş başka siperlere geçerek işgalci askerlere karşı ateşe devam etti. Makineli tüfekle 12 saat ateş eden Yahya Çavuş, tek başına bir tabur asker kadar iş gördü.¹⁷⁵ Elindeki piyade tüfeği ve el bombalarıyla akşama kadar savaştı. Olağanüstü gayret göstererek bir İngiliz bölüğünü 14 saat olduğu yerde durdurmayı başardı.¹⁷⁶

Ayaşlı Ecir Bin Mustafa'nın savaşta bulunduğu siperde düşmana attığı mermi kovanları yarım metre yüksekliğinde yığın oluşturdu. Ecir Bin Mustafa bu mermi kovanlarını, kürekle attı ve düşmana karşı dua okuyarak taarruz etti.¹⁷⁷

Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı, Kirte savaşında mermisi bitince düşmana süngü ile saldırdı. Ölümünden korkan düşman askeri kum torbalarına sarılıyordu. Mustafa Onbaşı süngüsü ile savaşırken süngüsü kırıldı. İşgalcilerin top ateşine maruz kalınca el bombalarıyla saldırdı. Saldırı sırasında şarapnel misket parçasının kendisine isabet etmesiyle yaralandı. Mustafa Onbaşı işgalcilere saldırırken atılan top ve silah seslerinden dolayı düşman tarafının feryadını duymuyor ve İtilaf askerlerinden asla korkmuyordu. Subayların telkin ve tavsiyelerine uyarak taarruz ediyor ve dua okuyordu.¹⁷⁸

Çanakkale Savaşlarında, Anzaklar, İtilaf askerlerinin safında Türklere karşı savaşıyordu. Kendilerine niçin savaştıkları sorulduğunda “İngilizler bizim kardeşlerimizdir, Dilimiz ve kültürümüz birdir” diyerek cevap veriyorlardı.¹⁷⁹

Cephede savaş şartları çok kötü idi. Ölü cesetlerinin bozulması, yaralıların bakımsızlığı ve aşırı derecede sıcaklar yüzünden sinekler çoğalmıştı. Yemek yerken birkaç asker sinekleri kovalamakla görevlendiriliyordu.¹⁸⁰

¹⁷¹ Travers, *age.*, s. 55.

¹⁷² Travers, *age.*, s. 60.

¹⁷³ Travers, *age.*, s. 63.

¹⁷⁴ Gençcan, *age.*, s. 54; Niyazi, *age.*, s. 28.

¹⁷⁵ Binbaşı Mahmud Sabri Bey, *a.g.e.*, s. 73-74.

¹⁷⁶ Yıldız, *age.*, s.75-76.

¹⁷⁷ Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale Savaşları'nda Dediler ki*, TTKB, Ankara 1990, s.3-5.

¹⁷⁸ Ünaydın, *age.*, s. 12-14.

¹⁷⁹ Fahrettin Altay Paşa'nın “Çanakkale Hatıraları”, *Çanakkale Hatıraları*, İstanbul 2002, C. 2, s. 30.

¹⁸⁰ Altay, *age.*, s. 33.

Türkler ve İngilizler göğüs göğüse boğuşuyorlardı. Kanlısirt savaşlarında Türk askeriyle İngiliz askerinin birbirlerini süngülemiş cesetleri vardı. Düşmanın lağımı içinde kalan yaralı Türk askeri kasatura ile toprağı delerek Türk siperlerine geçmeyi başardı.¹⁸¹

Conkbayırı savaşlarında hücumla geçerken askerlerimiz düşman gemisinin şiddetli top ateşine aldırılmıyordu. Bu ateş altında iki metre derinliğinde hendeği birbirlerinin omuzlarına basarak geçiyorlardı. Savaşın şiddetine rağmen Türk askeri karşı tarafa insani yardımda da bulunuyorlardı. Mesela su fiçileri taşıyan saka Türk eri yanlışlıkla İngiliz siperlerine girdi ve orada ölmekte olan iki İngiliz askerine su verdi.¹⁸²

25 Nisan'da düşman gemileri tabyalarımızı dövmeye başlayınca Sanders Paşa, Anadolu'daki kolorduyu takviye için Rumeli tarafına geçirmeye başladı. Bu sevkیات çok güçlükle yapıyordu. Çünkü düşman denizatlıları Marmara'ya girmişti ve plan gereği Fransız birlikleri Kumkale'ye çıkarma yapmaya başlamıştı.¹⁸³

25 Nisan'da İtilaf donanması, Arıburnu, Seddülbahir ve Kumkale'ye asker çıkardı. Osmanlı birliklerinin yoğun savunması sonucu karaya çıkan düşman birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. 16 zırhlı düşman gemisi yoğun bir şekilde taarruz etti. Tabyalardan atılan mukabil ateşler sonucunda Majestic ve Triump zırhlıları ağır hasar görünce savaş hattından çekildi. Sadece bugün yapılan savaşta düşman 10.000 kayıp verdi.

İngiliz ve Fransız askerleri Haçlı orduları gibi 25 Nisan'da saldırdı ve Anadolu'nun Beşiğe kıyılarından çıkarma yapmaya başladı. Düşman gemileri bir saat bomba ile ateş ettiler. Ateş altında kalan askerlerin durumu çok kötü idi. Bu sırada havada bulut belirdi ve etrafı yoğun sis kapladı. Yoğun sis nedeniyle düşman hedefi göremez oldu. Çaresizlik içinde kalan gemiler saat 11.00'de savaş alanından çekilerek Bozcaada'ya gitti.¹⁸⁴

Şaşkınlık içinde kalan İtilaf askerleri 26 Nisan sabahı su bulamadıkları gibi cephanelerini de bitirmişlerdi. Çaresiz kaldıklarından sahile yığıldılar ve buradan yaralıları teknelere taşıdılar. Aynı gün Türk askerleri Kumkale'de Fransız birliklerinin içine kadar girdiler ve makineli tüfeklerini aldılar. Fransızlara ağır kayıplar verdirek Zığındere ve Sarıtepe kumsalının boşaltılmasını sağladılar.¹⁸⁵

Kabatepe ve Topçular sırtında dört adet top yerleştirildiği gibi, Türklerin mühimmat ve çok sayıda yedek topu bulunuyordu. Bu tedbirler Anzakların saldırısına karşı alınmıştı.¹⁸⁶

Gelibolu yarım adasına döşenmiş olan dikenli teller ile siperlerinden ve özellikle uçaklar tarafından yönlendirilen Türk topçularından Birdwood ve diğer yüksek rütbeli subaylar çok korkuyordu. Çanakkale ve Nara'da konuşlandırılmış olan Türk topçuları düşmanın ilerlemesini engel oluyordu. Askerlerine yeteri kadar

¹⁸¹ Altay, **age.**, s. 37.

¹⁸² Altay, **age.**, s. 38.

¹⁸³ Atsız, **age.**, s. 52.

¹⁸⁴ Gençcan, **age.**, s.72-73.

¹⁸⁵ Travers, **age.**, s. 70,74,76,77.

¹⁸⁶ Travers, **age.**, s. 82.

yiyecek ve su bile ulaştıramayan İtilaf kumandanları, personelinin yetersizliklerini görmemezlikten gelerek merkez karargâhı suçluyorlardı. Buna rağmen Hamilton ve Birdwood gelişmelerin lehlerine olacağına inanıyorlardı.¹⁸⁷ Hal bu ki komutanların emirlerine uyulmadığı gibi İtilaf askerleri arasında disiplin ve düzen yoktu.¹⁸⁸ Yeni Zelandalı askerlerin su ve cephanesi kalmadığından geri çekiliyordu.¹⁸⁹

27 Nisan'da Sığındere civarı tamamen düşman askerlerinden temizlendi. Kabatepe civarında düşmana karşı yapılan taarruzda büyük zayıat verildi ve denize doğru kaçan düşman sandallara binerek uzaklaştı. Kaçamayanların bir kısmı beyaz bayrak çekerek gruplar halinde teslim oldu. Arıburnu önünde topçu ateşimizin isabetiyle bir düşman nakliye gemisi batırıldı.

Sığındere savaşında şehit düşen askerlerimiz o kadar çoktu ki, bunların cesetleri Cuma namazında bir camide cemaatin secdeye yatma manzarasını andırıyordu. Ebedi istirahatata yatan şehitlerin ağzı ve burnu sineklerle dolmuştu. Cesetler açıkta kaldığı bozulmuştu. Bu nedenler etrafa çok ağır bir koku yayılıyordu. Her türlü sıkıntıya alışmış olan kahraman Türk askerleri, cesetlerin kokusuna aldırmaz etmeden kendine verilen yemeği Allah'a şükrederek yiyor, siperde düşmana silah atıyor, mermisi bitince hücum eden düşmana süngüsünü saplıyordu.¹⁹⁰

Kumkale civarında düşman yeniden taarruz etti ise de 27 Nisan'da tekrar püskürtüldü.¹⁹¹ 28 Nisan'da Kabatepe civarında kalan düşman askerleri buldukları noktalardan çıkarıldı. Aynı gün Jeanne de Arc zırhlısı hasara uğrayarak Bozcaada'ya çekildi. İngiliz torpido muhribi boğaz girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki düşman gemisi yaralandı ve biri karaya oturdu. Nakliye gemilerinin yanında bulunan askerler römorklara ve mavnalara bindirilerek kurtarılmaya çalışıldı fakat bunlar da batırıldı.¹⁹² Kabatepe'nin kuzeyinde ve Arıburnu Cephesi'nde taarruzlarımız devam etti ve düşman geriye atıldı. Geriye çekilen düşman bol miktarda cephaneye ve iki makineli tüfek bıraktı. AE-2 Avustralya ve İngiliz denizaltıları Marmara Denizi'ne girmek isterken batırıldı ve 3 subay ile 29 asker esir alındı.¹⁹³

28 Nisan'da Boğaz'da bataryalarımıza saldıran Fransızların Jeanne d'Arc adlı zırhlısı mukabil ateşlerde isabet alarak hasara uğradı. Ağır yaralanan gemi Bozcaada'ya çekildi. Yine aynı gün İngiliz torpidosu Boğaz girişinde batırıldı. Seddülbahir önünde iki düşman nakliye gemisi tabyalarımızdan atılan ateş sonucu isabet aldı ve yaralanan gemi karaya oturdu.¹⁹⁴

28 Nisan'da Seddülbahir cephesinde İtilaf komutanları panik içindeydi. Onların sandığı kadar Türk tarafı da çok iyi değildi. Cepheye yaralanan Türk

¹⁸⁷ Travers, **age.**, s. 80-81.

¹⁸⁸ Travers, **age.**, s. 86

¹⁸⁹ Travers, **age.**, s. 106.

¹⁹⁰ Yıldız, **age.**, s. 158.

¹⁹¹ **OBCM**, C. 1, s. 92.

¹⁹² **OBCM**, C. 1, s. 93.

¹⁹³ **OBCM**, C. 1, s. 95.

¹⁹⁴ **OBCM**, C. 1, s. 81-82.

askerleri Maydos'taki hastaneye gruplar halinde kendi başlarına gidiyorlardı. Sağlık hizmetleri çok yetersizdi.¹⁹⁵

1 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de düşmana karşı taarruzda bulunuldu. Boğaz girişinde bulunan 4. Henri ve Vengeance zırhlıları isabet alarak geri çekildi. 2 Mayıs'ta savaş devam ederken boğazı geçmek isteyen bir denizaltı torpillerimizin müdahalesiyle imha edildi. 4 Mayıs'ta Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu karşısında düşman denize dökülmekten zor kurtuldu ve teçhizatını bırakarak kaçtı. Düşman birlikleri Kabatepe civarına asker çıkarmaya çalıştı ise de başarılı olamadı.¹⁹⁶

3 Mayıs'ta devan eden Seddülbahir savaşı sırasında Gelibolu Yarımadası'nın sivri uç kısmı İtlaf Devletleri'nin savaş ve nakliye gemileri ile çelenk gibi sarıldı. Gemilerden yayılan ışıklarla etraf gündüz gibi aydınlanıyordu. Güçlü ışıldaklarını Türk siperleri üzerine çeviren düşman savaş gemileri durmadan mermi yağdırıyorlardı. Bunların karşısında Türklerin ellerinde çok yetersiz sayıda sahra bataryaları vardı.¹⁹⁷ Bugün Arıburnu Kabatepe, Seddülbahir'de taarruza geçen düşman mevzilerinden çıkarılarak geri atıldı. Donanmalarının yardıma gelmesiyle düşman denize dökülmekten zor kurtuldu. Çekilmek zorunda kalan düşman askerleri geride bol miktarda cephane ve 3 makineli tüfek bıraktı.¹⁹⁸

4 Mayıs'ta birliklerimiz, Arıburnu'nda düşmanın avcı siperlerine kadar girdi ve istihkâm araçlarından kazma ve kürek ele geçirdi.¹⁹⁹ 5 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşmana karşı yapılan taarruzda İngilizlere çok büyük kayıplar verdirildi. Bu sırada fazla miktarda cephane ile üç makineli tüfek ele geçirildi. Bugüne kadar Türk askerleri 10 makineli tüfek ele geçirdi.²⁰⁰

6 Mayıs'ta yapılan ikinci Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin başarılı olması, 5. Ordu Komutanı Mareşal Liman Von Sanders'in kendisine ve komutası altındaki birliklere güveninin artmasına neden oldu.²⁰¹

6-8 Mayıs'ta Seddülbahir'de İtlaf askerleri tarafından yapılan saldırı karşısında Türk komutanları arasında emir komuta zinciri problemi ortaya çıktı. Liman Von Sanders Paşa'nın kurmay başkanı olan Kazım Bey, Enver Paşa'yı arayarak krizin çözülmesini istedi. Bizzat Gelibolu'ya gelen Enver Paşa 5. Ordu'da çıkan bu krizi yerinde çözdü. Düşman saldırıları durunca Enver Paşa ile 5. Ordu arasındaki anlaşmazlık sona erdi.²⁰²

9 Mayıs'ta düşman donanması Boğaz'da bulunun Türk tabyalarını ağır bir şekilde ateşe tuttu. Seddülbahir civarında düşmanın taarruzu akim bırakıldı ve savaş gece yarısına kadar sürdü. Türk askerlerinin saldırıları sonunda düşman birlikleri

¹⁹⁵ Travers, *age.*, s. 116.

¹⁹⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 89.

¹⁹⁷ Sanders, *age.*, s. 67.

¹⁹⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 97.

¹⁹⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 97.

²⁰⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 98.

²⁰¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekatı (TSKT)**, Ankara 1980, C. 5, 3. Kitap, s. 14.

²⁰² Travers, *age.*, s. 122.

geldiği yere püskürtüldü.²⁰³ Aynı gün düşman askerlerinin Arıburnu'na hücumu, Türk askerinin süngü taarruzlarıyla etkisiz hale getirildi. Bu süngü taarruzunda düşmana fazla miktarda zayıat verildi.²⁰⁴ Cephede başarılı olamayan İngilizler intikam almak amacıyla 10 Mayıs'ta Maydos kasabasında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastaneyi bombaladılar. Bombalama sırasında hastanede bulunan 30 yaralı Türk askeri şehit oldu.²⁰⁵ Bu olay üzerine İngilizlerin bir daha Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanelerimizi bombalaması halinde veya İngiliz denizaltılarının Osmanlı hastane gemilerine taarruzu durumunda İngiliz esirlerinin idam edileceği sert bir dille bildirildi.²⁰⁶

11 Mayıs'ta topçularımız düşmanın arkasını ve iskele mahallerini ateş altına aldı. Boğaz girişinde bulunan İngiliz zırhlısına dört mermi isabet edince donanma geri çekildi.²⁰⁷

Muavenet-i Milli torpido botu 13 Mayıs akşamı, Yüzbaşı Firle komutasındaki Goliath zırhlısına Morto Limanında saldırdı ve birkaç torpil atarak zırhlısı orta ve arka kısmından vurdu. Ateşin etkisiyle zırhlı battı. Torpido botu bu hareketi o kadar maharetle ve çabuk yaptı ki bir hasara uğramadan Marmara'ya geri döndü. ²⁰⁸ Batan Goliath İngiliz zırhlısında bulunan beş yüz askerin çoğu denizde boğuldu.²⁰⁹

14 Mayıs'ta Majestic zırhlısı ile Albion zırhlısı boğaza girmeye çalıştılar ise de, top ateşlerimiz karşısında geri çekilmek zorunda kaldılar.²¹⁰ 15 Mayıs'ta Arıburnu'nda düşmanın hücumu karşısında şiddetli çatışmalar oldu. Bu çatışmalarda 300 düşmandan askeri öldürülürken ve toplam 1.500 İtilaf askeri zayıat verdi. Bunların karşısında savaşıyan Türk askeri çok az kayıp verdi ve 200 silah ile fazla miktarda cephane ele geçirdi. Karada savaşıyan birliklerimizi havadan destekleyen uçaklarımız Seddülbahir'de düşman siperlerini bombaladı.

16 Mayıs'ta Yeniköy ve Bolayır civarını yoğun bir şekilde ateşleyen Fransız zırhlısı, topçu ateşlerimizi etkisiz hale getirdi.²¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün Arıburnu kuvvetlerini kapsayan kumandanlığı 17 Mayıs 1917 tarihine kadar devam etti. Bu süre içerisinde yer yer karşılıklı taarruzlarda bulunuldu. Bu taarruzlardan birini Mustafa Kemal Paşa şöyle anlatıyor: "Biz ferdi kahramanlık sahneleriyle meşgul olmuyoruz yalnız size Bombasırtı vakasını anlatmadan geçemeyeceğim. Karşılıklı siperler arasındaki mesafemiz sekiz metre yani ölüm muhakkak... Birinci siperdekiler, hiç biri kurtulmamacasına bütünüyle düşüyor. İkincidekiler de onların yerine gidiyor, fakat

²⁰³ **OBÇM**, C. 1, s. 95.

²⁰⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 100.

²⁰⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 90.

²⁰⁶ **BOA, HR. SYS**, 2179/3.

²⁰⁷ **OBÇM**, C. 1, s. 101.

²⁰⁸ Sanders, **age.**, s. 73-74.

²⁰⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 120; Gençcan, **age.**, s.106-107; Niyazi, **age.**, s. 273-277; **OBÇM**, C. 1, s. 102.

²¹⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 121.

²¹¹ **OBÇM**, C. 1, s. 117.

ne kadar imrenilecek bir soğukkanlılık ve tevekkülle biliyor musunuz! Öleni görüyor, üç dakikaya kadar öleceğini biliyor, hiç ufak bir fütür bile göstermiyor; sarsılmak yok! Okumak bilenler ellerinde Kur'an-ı Kerim, cennete girmeye hazırlanıyorlar, bilmeyenler kelime-i şahadet çekerek yürüyorlar. Bu Türk askerindeki ruh kuvvetini gösteren hayret ve tebrike değer bir misaldir. Emin olmalısınız ki, Çanakkale Muharebesi'ni kazandıran bu yüksek ruhtur.”²¹²

17 Mayıs'ta Arıburnu mıntıkasında Amiral Nelson zırhlısı İsmailoğlu Tepesi'ni bombaladı.²¹³ 18 Mayıs'ta Charlamenghe, 4. Henri ve Quantze zırhlıları Rumeli kıyılarına ateş açtı ve Anadolu bataryalarımızdan karşılık verilmesi üzerine bu zırhlılar geri çekildi.²¹⁴

Arıburnu'nda Anzakların top ateşleri altında düşman mevzilerine 19 Mayıs'ta taarruz edildi. Siperlere girilerek iki makineli tüfek ele geçirildi. Boğaz'a girmeye çalışan düşman zırhlılarına bataryalarımızdan ateşle karşılık verildi.²¹⁵ Türk askerinin kahramanca taarruzu karşısında düşman askerleri avcı hendeklerimize kötü koku yayan gaz bombaları attı.

Almanlar savaş sırasında ilk defa Avrupa'da 22 Nisan 1915'te klorin gazı kullandı. İngilizler, Berlin'den İstanbul'a da kimyasal gaz gönderildiğini Rus istihbaratından öğrendiler. Churchill, Almanların klorin gazı kullanmasına misilleme olarak Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral de Robeck ile amiral Hamilton'a Çanakkale'de gaz kullanma talimatı verdi. Bu talimatım yanısıra Churchill, Gelibolu'ya 4600 tüp kimyasal gaz ile 50000 gaz maskesi gönderdi. İngiltere bunlara ilave olarak Çanakkale'ye 1600 gaz tüpü ve 85000 ton klorin gazıyla doldurulmuş 3000 tüp kimyasal gaz sevk etti. 21 Mayıs'ta Boğaz'a sokulan düşman gemisine kaleden top ateşi ile karşılık verildi. İsabet alan gemi dumanlar içinde kaldı. Diğer gemiler imdadına geldi ve sürükleyerek Boğazdan çıkardı.²¹⁶

Çanakkale Cephesi'nde Türk askerinin başarılarını gölgelemek isteyen Fransa, 18 Mayıs'ta resmi bildiri yayımladı ve bu bildiri ile Fransız kamuoyuna yanlış bilgi verdi. Bildiride İtilaf askerlerinin Kababtepe'yi işgal ettiğini, Türk askerlerini yok ettiklerini ve Mehmetçiği siperden geriye attıklarını duyurdu²¹⁷ Bu bildiride belirtilemlerin tam aksine Çanakkale Cephesi'nde Türk birlikleri, İtilaf askerlerine karşı kahramanca ve başarılı bir şekilde savaşıyordu.²¹⁸

Fransızlar yalan bilgi vererek kendi kamuoyunu yanıltırken İngilizler de İstanbul'da bir Hükümete karşı ihtilal çıktığı söylentisini yaydı. Fransız ve İngilizlerin bu şekilde yalan haber ve propagandaya dayalı çalışmaları Fransız

²¹² Ruşen Eşref, “Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal İle Mülakat”, **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2003, C. 3, s. 37; Cemil Conk Paşa, “Çanakkale Conkbayırı Savaşları”, **Çanakkale Hatıraları**, İstanbul 2002, C. 2, s. 210; **Çanakkale Conkbayırı Savaşları**, Erkaniharbiye Umumiye Basımevi, Ankara 1959, s.26.

²¹³ **OBÇM**, C. 1, s. 118.

²¹⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 122.

²¹⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 123.

²¹⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 118; 22.03.2007 tarihli **Yeni Şafak** Gazetesi,

²¹⁷ **OBÇM**, C. 1, s. 152.

²¹⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 106.

kamuoyunda olumlu bir etki bırakmadığı gibi İngiliz kamuoyunu da aldatmaktan başka bir işe yaramadı.²¹⁹

20 Mayıs'ta Arıburnu'nda ve Seddülbahir'de düşman siperlerine taarruz edildi. Süngü hücumlarımızla düşman geri atıldı.²²⁰ Aynı gün İtilaf donanmasının denizaltısı yolcu taşıyan Kısmet vapurunu kovaladı ve İstanbul vapuruna ateş etti. İtilaf denizaltısı, yolcu taşıyan gemilerimize ateş açarak savaş kurallarını ihlal etmekten çekinmedi.²²¹

21 Mayıs'ta İngiliz zırhlısı Rumeli'deki piyade mevzilerimizi bombaladı. Bu sırada bataryalarımızdan açılan ateş sonucu isabet alan zırhlı kaçarak Morto limanına sığındı.²²² 22 Mayıs'ta Arıburnu ve Seddülbahir cephesinde yapılan şiddetli muharebede düşmana dört binden fazla zayıat verildi.²²³ Aynı gün toparlanan düşman birlikleri Seddülbahir'e taarruz etti. Düşman birliklerin şiddetli saldırısı karşısında Türk askeri azimle direnerek çarpıştı ve bu çarpışmada 43 asker şehit düştü, 28 asker yaralandı. Cephe üzerinde uçan düşman uçağına top ve tüfekte ateş edildi, isabet alan uçak denize düştü.²²⁴ Seddülbahir'de göğüs göğüse yapılan savaşta düşman birliklerinden 2.000 asker öldü ve 4.000 asker de yaralandı.²²⁵

23 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşmana taarruz edildi ve geri çekilmek zorunda kalan düşman geride 2.000 ölü bıraktı. Bugün dokuz saat süren şiddetli muharebede Türklere 43 asker şehit oldu ve 420 asker yaralandı. İtilaf donanmasından Majestik ve Vangeance zırhlıları isabet alınca geri çekildi. Yirmi beş sene önce yaptırılmış olan Pelenge-i Derya Ganbotu, düşman denizaltısının saldırısına uğrayarak batırıldı. Pelenge-i Derya gemimiz toplarını düşman denizaltısına karşı kullandı ise de bir netice alınamadı. Gemi personelinin bir subay ve bir er şehit oldu.²²⁶

24 Mayıs'ta taraflar arasında geçici ateşkes yapıldı. Yaralı ve ölülerin ortadan kaldırılması sırasında Türk askerleri çok cesur ve kahramanca hareket ettiler. Düşman askerlerine güler yüzle davranarak, incir ve üzüm gibi tatlı yiyecekler verdiler, onlar da Türk askerlerine sığır etinden hazırlanmış kavurma ikram ettiler.²²⁷

25 Mayıs'ta Alman denizaltıları, Arıburnu önünde üzerinde 14 adet 19'luk ve 4 adet 25'lik topu bulunan İngiliz Triumph zırhlısını batırdı. Geminin personelinin çok az bir kısmı kurtuldu. Gemi sağ tarafına yatarak yavaş yavaş batarken sahilde bekleyen yirmi bin İtilaf askeri seyirci kalmaktan başka bir şey yapamadı. Türk askerleri Chelmer gemisini bombalamaya başladı. Bu gemi önce

²¹⁹ Sayılır, *age.*, s. 49.

²²⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 124.

²²¹ **BOA, DH. EUM. VRK**, 25/4.

²²² **OBÇM**, C. 1, s. 125.

²²³ **OBÇM**, C. 1, s. 127.

²²⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 104.

²²⁵ **OBÇM**, C. 1, s. 119.

²²⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 126.

²²⁷ Altıntaş, *age.*, s. 84.

Kefalo'ya sonra Mondros'a gitti.²²⁸ Yoğun ateş karşısına kalan diğer düşman gemileri İmroz adasına doğru kaçtı. Bu zırhlı gemilerden biri Morto Limanı'na gelerek bombardımana başladı ise de Anadolu bataryalarımızdan açılan ateş karşısında tutunamayarak geri çekildi.²²⁹

Çanakkale Cephelerinde fazla miktarda zayıat veren İngilizler, yaralı askerlerini Mısır'a götürdüler. Mısır'a götürülen yaralı çok olması İngiliz askerlerinin moralinin bozulmasına neden oldu.²³⁰ Çünkü Mısır ve Malta hastaneleri yaralı İngiliz askerlerle doluydu. Ayrıca Mısır'da bulunan İngiliz askerleri, Mısırlı Müslümanların kendilerine karşı ayaklanacağı endişesine düştüler.²³¹

İngilizler intikam almak amacıyla savaş kurallarını ihlal ederek 25 Mayıs'ta Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanemizi ve hastane gemilerimizi bombaladılar.²³² Akbaş Tekkesi hastane çadırlarını bombayla tahrip ettiler ve Marmara havzasında seyreden yolcu gemilerimize saldırdılar.²³³ Bu hareketleriyle İngilizler, Cenevre Sözleşmesi'ne ve 1907'de yapılan Lahey Sulh Kontratosu'na uymadıklarını bir kere daha ortaya koydular.²³⁴

27 Mayıs'ta Alman denizaltısı tarafından Seddülbahir önünde Majestic İngiliz zırhlısı batırıldı. İtlaf Devletleri'nin savaş gemileri limana doğru sürüldü. İtlaf birlikleri, Türk askerlerinin döşediği dikenli tel ve attığı şarapnellere karşısında geri çekildi.²³⁵ Aynı gün birliklerimiz düşman ateşi altında Kabatepe sahilinde denize girerek burada bulunan mavnalarda yüklü 36 nakliye arabasını ele geçirerek karaya çıkardı.²³⁶ Yine aynı gün Alman denizaltıları Gelibolu Yarımadası etrafında dolaşan İngiliz zırhlı gemilerini etkisiz hale getirdiler.²³⁷ Bugün birliklerimiz tarafından torpillenen ve İmroz Adasına çekilen Agememnon sistemindeki düşman zırhlısı kayboldu.²³⁸

Çanakkale'de Türkler karşısında başarılı olamayan İngilizler, 28 Mayıs 1915 tarihli Manchester Guardian Gazetesi'nde yayımladıkları yazı ile harbe devam etmek istemediklerini halka duyurdular. Çünkü savaşlar sırasında İngilizlerin verdiği denizaltı kayıpları beklediklerinin üzerinde oldu. Niekim U-51 Numaralı Alman Denizaltı Kumandanı Yüzbaşı Hersing, İngilizlerin Panfizer, Majestic zırhlılarının yanısıra beş nakliye gemisini de batırdı. İngilizlere göre savaşa devam edebilmek için İngiliz denizaltılarını Türk ve Alman taarruzlarından koruyacak yeni bir silaha acilen ihtiyaçları vardı.²³⁹

²²⁸ Travers, *age.*, s. 111-112.

²²⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 107, 127, 119.

²³⁰ **BOA, HR. SYS**, 2409/85

²³¹ Keleş, *agm.*, s.76.

²³² **OBÇM**, C. 1, s. 109.

²³³ **OBÇM**, C. 1, s. 111.

²³⁴ **OBÇM**, C. 1, s. 112.

²³⁵ Travers, *age.*, s. 124.

²³⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 128.

²³⁷ Sanders, *age.*, s. 73-74.

²³⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 129.

²³⁹ **OBÇM**, C. 1, s. 148-149.

29 Mayıs'ta Arıburnu'nda birliklerimiz süngü ile hücum ederek düşmanı dört yüz metre geriye attı. Uçaklarımız düşman mevzilerini başarılı bir şekilde bombaladı.²⁴⁰

30 Mayıs'ta Seddülbahir'de düşman gemilerinin etkili top ateşlerine rağmen birliklerimiz hücum ederek düşman mevzilerini ateş altında aldı.²⁴¹

Seddülbahir mıntıkasında 4 Haziran'da Üçüncü Kirte Savaşı'nda düşman taarruzu ile başlayan harekât iki gün devam etti. Subay ve erlerimiz büyük kahramanlıklar göstererek yaptıkları karşı taarruzda düşman geri püskürtüldü. Bu taarruzda birliklerimiz tarafından 17 adet makineli tüfek ve birçok mühimmat ele geçirildi.²⁴² Üçüncü Kirte Savaşı'nda Türk askerlerinin yiğit bir şekilde savaşması sonucunda Fransız kolordusu başarısız oldu.²⁴³ Üçüncü Kirte Savaşı'nda Fransızlar 31 subay 2.000 er, İngilizler 6.000 subay ve er kayıp verdi. Bu savaşta Türk askeri ise 65 subay ve 4.952 er zayıat verdi.²⁴⁴ Kanlıdere sırtlarında yapılan savaşta Türk ve İtilaf askerleri boğaz boğaza savaştı. Savaş meydanında oluşan kalın toz bulutlar arasında ateşler yükseliyordu. Boğuşma şeklinde yapılan savaşta Türk askerlerinden 21 subay 569 er şehit oldu.²⁴⁵ İtilaf cephesinde savaşan Hunter-Weston, 4 Haziran'da yenilmelerine sepep olarak; haberleşmenin yetersizliğini, Fransız askerlerinin eğitimsizliğini, İtilaf subaylarının kaybedilmesini, zapt ettikleri yerlerin Kraliyet Deniz Tümeni tarafından korunamamasını ve Türklerin ağır makineli ile ateş etmelerini neden olarak anlattı.²⁴⁶

4 Haziran'da siperler İtilaf askerlerinin cesetleriyle doluydu. Havanın sıcak olmasından dolayı bu cesetler kokuyor ve bu kokudan askerler yemek yiyemiyordu. Sağlıkları bozulduğundan kusuyorlardı ve İtilaf askerleri hastaydı.²⁴⁷

Arıburnu ve Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruzu, 5 ve 6 Haziran'da şiddetli bir şekilde devam etti.²⁴⁸ 7 Haziran'da düşman denizaltısı, Ceyhun nakliye vapurumuzu batırdı. Kanlısirt'ta bulunan düşman mevzileri top ateşimizle tahrip edildi. Yoğun top ateşi karşısında dayanamayan düşman nakliye gemisi isabet aldı ve yanarak yan yattı.²⁴⁹

9 Haziran'da Arıburnu ve Seddülbahir cephelerinde top ve tüfek ateşleri ile savaşa devam edildi. Öğleden sonra Tekeburnu civarında yangın çıktı ve bu yangının etkisiyle düşman cephanesi infilak etti.²⁵⁰

11 Haziran'da Mustafa Kemal'in emriyle askerlerimiz Arıburnu'nda düşman siperlerine taarruz etti ve bu taarruzda İtilaf birliklerine büyük kayıplar verdirildi. Arıburnu savaşlarında düşman siperleri ile Türk siperleri arasındaki

²⁴⁰ **OBÇM**, C. 1, s. 129.

²⁴¹ **OBÇM**, C. 1, s. 130.

²⁴² **OBÇM**, C. 1, s. 131.

²⁴³ **TSKT**, C. 5, 3. Kitap, s. 46.

²⁴⁴ **TSKT**, C. 5, 3. Kitap, s. 71-72.

²⁴⁵ Cemil Conk Paşa, **age.**, s.131-133.

²⁴⁶ Travers, **age.**, s. 132.

²⁴⁷ Travers, **age.**, s. 135.

²⁴⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 133-135.

²⁴⁹ **BOA, DH.EUM.VRK**, 25/25.

²⁵⁰ **BOA, HR, MA**, 1134/65.

mesafe 8–12 metre idi. Siperlerin bu kadar yakın olmasından dolayı Arıburnu ve Korkuderesi'nde bulunan düşman askerleri korku ve endişe içinde bulunuyordu. İtilaf askerlerinin morali bozuk olmasına rağmen Türk askerlerinin morali çok yüksekti. Yüksek moral içinde bulunan askerlerimizin bulunduğu siperlerden atılan bomba ve yeraltı lağımların etkisiyle İtilaf askerlerinin bulunduğu siperler alevler içinde kaldı.²⁵¹

Sir Hamilton'un ifade ettiği gibi Conkbayırı'nda kahramanca savaşan Türk askerleri, İngiliz askerlerine ağır kayıplar verdirdi. Türk askerleri "Allah Allah" diyerek taarruz etti ve korkusuzca savaştı.²⁵² Conkbayırı yamaçlarından aşağı doğru sel gibi koşan Türk askerleri, İtilaf askerlerinin yoğun bir şekilde yaptığı kara ve deniz ateşi altında ilerledi. Askerlerimizin ilerlemesi karşısında Yeni Zelanda askerleri, on makineli tüfekle namluları ısıdan kızarıncaya kadar kısa mesafeden öldürücü bir şekilde ateş ediyorlardı. Bu ağır ateş karşısında Türk askerleri büyük kayıplar verdi. Bundan dolayı çok az sayıda askerimiz Conkbayırı'nın Türk tarafındaki sırtlar üzerinde bulunan siperlerine dönebildi.²⁵³

Lalaebaba ve Gazibaba'da Türk ileri karakolları bulunuyordu. Bu karakollarda bulunan Türk askerleri araziye çok iyi biliyordu. Az sayıda askerimiz gecenin karanlığından istifade ederek kumsala kadar sokuldu ve düşman birliklerinin ateş hattına girdi. Sayılarının az olmasına rağmen cesaret ve kahramanlık göstererek ilerleyen askerlerimiz İtilaf birliklerinin 34. Tugayı'na ağır zayıat verdi.²⁵⁴

12 Haziran'da Arıburnu'nda düşman birliklerinin şiddetli top ve tüfek atışları, bataryalarımızdan yapılan karşı atışlar sonunda susturuldu. Çaresiz kalan düşman birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Korku ve şaşkınlık içinde geri çekilen İtilaf askerleri Türklerin ateşinden kurtulmak için kendilerini derelere attı. Kurşun ve süngü ile vurulan İtilaf askerleri derelerde yığılıp kaldı. Çekilen İtilaf askerleri geride fazla miktarda silah ve cephaneye bıraktı. İtilaf askerlerini etkisiz hale getiren birliklerimiz bunların bıraktığı silah ve cephaneyi ele geçirdi.²⁵⁵ Karada yapılan savaş Türklerin lehine devam ederken İtilaf tayyareleri, savaş kurallarını hiçe sayarak Arıburnu mıntıkasında yaralı askerlerimizin bulunduğu hastaneyi bombaladı.²⁵⁶

13–14 Haziran'da Arıburnu mıntıkası karşısında İtilaf askerlerinin inşa ettiği siperler tahrip edildi. Seddülbahir'de Türk askerlerinin taarruz karşısında dayanamayan İtilaf askerleri bir makineli tüfek ile beş tüfek ve birçok savaş malzemesi bırakarak kaçtı.²⁵⁷

15 Haziran'da Arıburnu karşısında bulunan siperlerimiz üzerinde uçan düşman uçağı topçu ateşlerimizin müdahalesiyle düşürüldü. 17–18 Haziran'da

²⁵¹ Eşref, **age.**, s. 40.

²⁵² Eşref, **age.**, s. 54.

²⁵³ Altıntaş, **age.**, s. 56.

²⁵⁴ Altıntaş, **age.**, s. 64.

²⁵⁵ **BOA, HR, MA**, 1135/7.

²⁵⁶ **BOA, HR. SYS**, 2103/1.

²⁵⁷ **BOA, HR, MA**, 1131/35.

Arıburnu'nda yapılan savaşta İtilaf askerlerinin çoğu öldürüldü. Bir top mermimiz düşman torpidosuna isabet etti ve torpido ağır hasara uğrattı.²⁵⁸ Bu sırada Marmara Denizi'ne gizlice geçen İtilaf denizaltısı bir kayığımıza ateş açtı.²⁵⁹

20 Haziran'da Arıburnu'nda karşılıklı top ve tüfek muharebeleri devam etti ve düşmanın saldırısı etkisiz hale getirildi.²⁶⁰ 21 Haziran'ının sabahından gece yarısına kadar Seddülbahir'de Türk cephesini parçalamak isteyen İtilaf askerleri inatla direndi.²⁶¹ Ancak Türk askerinin şiddetli bir şekilde karşı koymasıyla burada kanlı bir savaş oldu. Kayıplara daha fazla dayanamayan İtilaf askerleri geri çekildi.²⁶²

22 Haziran'da Arıburnu sahiline yaklaşan İtilaf donanmasına ait savaş gemileri Sahra topçularımızın atışları karşısında bölgeden uzaklaştı. Kerevizdere'de şiddetli bir şekilde karşı koyan askerlerimiz gece baskınıyla İtilaf askerlerini buradan uzaklaştırdı ve düşman birliklerine fazla miktarda insan ve cephane kaybı verdirdi.²⁶³

24 Haziran'da Seddülbahir'de aralıklarla savaş devam etti. Geri çekilen düşmandan 26 tüfek, 9 sandık cephane, fazla miktarda yedek parça, telefon malzemeleri ve bombalar ele geçirildi.²⁶⁴

25 Haziran'da düşman siperleri ağır toplarla ateş altına alındı. Bomba ateşimizden korunmak için düşman askerleri siperlerine tel örgüler çekti.²⁶⁵ Bir zırhlı himayesinde 9 torpido, 11 araştırma gemisi ve bir balon gemisi Arıburnu istikametine gelerek Çanakkale'ye otuz bomba attı. Bomba sonucu Çanakkale'de çıkan yangın gece yarısına kadar devam etti. Kayaltepe'de konuşlanan topçularımız İtilaf donanmasına etkili ateşle açtı. Türk topçularının yoğun ateşi altında kalan düşman donanması İmroz Adası'na çekildi.²⁶⁶

26-27 Haziran gecesi Arıburnu'nda piyade askerlerimizin ateşleri ve topçu birliklerimizin bombaları düşman mevzilerini ateş altına alındı. Karada hareketsiz kalan İtilaf birlikleri uçakları ile Kumkale'nin güneyini ve Yenişehir Köyü'nü bombaladı.²⁶⁷

27-28 Haziran gecesi Seddülbahir'de düşman siperlerimizi bombaladı. 28 Haziran günü öğleden önce Sığındere'de birliklerimiz karşı taarruza geçti ve düşman siperlerini ele geçirdi. Anadolu bataryalarımız, düşmanın Tekke Burnu'ndaki bataryalarını susturdu. Uçaklarımız Seddülbahir'de düşman siperlerini bombalayarak hale getirdi.²⁶⁸

²⁵⁸ BOA, HR, MA, 1131/73.

²⁵⁹ BOA, HR, SYS, 2103/1.

²⁶⁰ BOA, HR, MA, 1131/24.

²⁶¹ Altıntaş, age., s. 16.

²⁶² BOA, HR, MA, 1131/40.

²⁶³ BOA, HR, MA, 1131/45.

²⁶⁴ BOA, HR, MA, 1131/64.

²⁶⁵ BOA, HR, MA, 1131/90.

²⁶⁶ OBCM, C. 1, s. 153.

²⁶⁷ BOA, HR, MA, 1132/91.

²⁶⁸ BOA, HR, MA, 1133/3.

29 Haziran'da Arıburnu ve Seddülbahir'de savaş gün boyu devam etti. Birliklerimiz düşman mevzilerine girerek kararlı bir şekilde süngü muharebesine devam ettiler.²⁶⁹

30 Haziran'da Seddülbahir'deki muharebe devam ederken düşmanın bir bataryası susturuldu, bir obüs topu tahrip edildi, fazla miktarda insan ve hayvan öldürüldü.²⁷⁰

Arıburnu'nda piyade ve topçu birliklerimizin ateşleri karşısında başarısız olan İtilaf askerleri uluslararası kurallara uymayarak yeşil renkli gaz çıkaran ve kötü koku yayan kimyasal gaz bombaları kullandılar. Kimyasal gaz bombalarının kullanıldığı sırada rüzgâr denizden karaya esiyordu. Kullanılan gaz bombalarının yaydığı kimyasal gaz ile Türk askerleri zehirlenecekti. Fakat gaz bombaları kullanılınca rüzgâr yön değiştirerek karadan denize doğru esmeye başladı ve böylece kimyasal gaz İtilaf askerlerinin üzerine gitti. Rüzgârın karadan denize doğru esmesi uzun bir süre devam etti. Netice itibariyle kullanılan kimyasal gazdan bombasından Türk askerlerinin yanısıra İtilaf askerler de zehirlendi.²⁷¹ İngilizlerin savaşın uluslararası kurallarını ihlal ederek kimyasal gaz bombası kullanmalarına rağmen Türk birlikleri, 2 Temmuz'da süngü taarruzlarıyla düşman siperlerine girerek İtilaf askerlerine büyük darbeler vurdu.²⁷²

2 Temmuz'da girişilen süngü taarruzunda 72. Alayın 3. Tabur'dan toplam 43 asker şehit oldu.²⁷³ 28 Haziran - 5 Temmuz 1915 tarihleri arasında Sığındere'de yapılan savaşta 11. Tümen'de toplam 10 subay ve 2.003 er savaş dışı kaldı.²⁷⁴

3 Temmuz'da düşman gemileri Kabatepe civarını bombaladılar. Topçularımızın karşılık vermesiyle gemi arka tarafından isabet alarak savaş alanından uzaklaştı. Aynı gün, Arıburnu ve Seddülbahir civarında düşman saldırıları etkisiz hale getirildi. Topçu birliklerimizin ateşiyle Süleymanderesi'nin batısında bulunan düşmanın silah ve cephane deposu imha edildi.²⁷⁵

Alman denizaltısı 4 Temmuz'da, top ateşiyle saldıran düşman gemilerine zayıf verdi ve Seddülbahir önünde Fransız nakliye gemisini 3 dakika gibi kısa bir süre içinde batırdı.²⁷⁶ Bataryalarımızdan ve siperlerimizden yapılan ateş karşısında başarılı olamayan düşman birlikleri, savunmasız olan Arıburnu önündeki hastane gemimize 6 Temmuz'da ateş etti. Aynı gün Arıburnu'nda topçu birliklerimiz etkili bir şekilde ateş ederek mermilerini düşman hedeflerine isabet ettirdi. Tekke Burnu'na çıkarma yapan düşman üzerine Anadolu bataryalarımızdan

²⁶⁹ BOA, HR, MA, 1133/20.

²⁷⁰ BOA, HR, MA, 1133/58.

²⁷¹ Hamit Haksever, "Çanakkale Savaşı'nda İngiliz Oyunu" **İlkadım Bir Mekteptir**, Nisan 2005, sayı 2001.

²⁷² BOA, HR, MA, 1133/67.

²⁷³ TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 183.

²⁷⁴ TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 157.

²⁷⁵ OBÇM, C. 1, s. 154-155.

²⁷⁶ BOA, HR, MA, 1134/7.

yoğun ateş edilerek tam isabet sağlandı. Tam ortasına isabet eden top mermilerimizin etkisiyle İtilaf askerleri önemli miktarda kayıp verdi.²⁷⁷

7 Temmuz'da Seddülbahir'de düşmanın iki siperi, Türk askerleri tarafından ele geçirildi. Seddülbahir'in sağ ve sol cephesinde piyade ve topçu ateşlerimiz devam etti. Tekeburnu'ndaki düşmanın karargâh çadırları Türk ateşi altında kaldı.²⁷⁸

8 Temmuz'da Morto Limanı civarında uçan düşman uçağı, topçularımızın müdahalesiyle uzaklaştırıldı. Cephede başarılı olamayan düşman gemileri, 10 Temmuz'da Mudanya iskelesinde Biga yolcu vapurunu bombalayarak savaş dışındaki bölgelere taarruz ettiler.²⁷⁹

10 Temmuz'da Kabatepe karşısında bulunan düşman zırhlı gemileri 200 top mermisi attı. Topçularımızın karşı ateşiyle bir düşman zırhlısı isabet aldı ve bu yarayla zırhlı, cepheden çekildi. Hisarlık bölgesinin batısında düşman obüs bataryasının açtığı ateşe karşılık verildi ve bir düşman obüs topu vurularak tahrip edildi. İtilaf savaş uçakları Anadolu sahilinde seyrederken uçak bataryalarımız tarafından ateş açıldı ve düşman uçakları geri çekildi.²⁸⁰

11 Temmuz'da Morto Limanı'nda bulunan düşman bataryaları ve uçak hangarları Anadolu bataryalarımızın etkili ateşleriyle dövüldü.²⁸¹ Hamilton, 12 Temmuz'da Kerevizdere ağzından itibaren Seddülbahir ve Alçıtepe'ye kadar olan bölgeyi işgal etme planı yaptı.²⁸² 13 Temmuz'da Seddülbahir'de süngü hücumları ile düşman geriye atıldı. Kerevizdere civarına sokulan düşman torpidoları bataryalarımızdan yapılan isabetli atışlar karşısında geri çekildi.²⁸³

14 Temmuz'da Arıburnu sahiline yaklaşan düşmanın bir nakliye gemisi ile bir torpidosu topçu ateşlerimiz karşısında tutunamayarak geri çekildi. Ayrıca civarda dolaşan iki büyük düşman mavnasından biri batırıldı diğerinde de yangın çıkarıldı.²⁸⁴

15 Temmuz'da Arıburnu'nda Türk askerinin ateşleri sonunda düşman mevzilerinde çıkan yangın güçlükle söndürülebildi. Kabatepe karşısına gelen düşman gemileri uzaktan Türk mevzilerini bombaladılar ise de bir netice elde edemedi geri çekildiler. Bu çarpışmalar sırasında İtilaf askerleri kayıp ve yaralılarını üç büyük, iki küçük hastane gemilerine bindirerek batıya doğru götürdü. Hastane amblemi taşıyan İtilaf Devletleri'nin gemileri amacının dışında kullanılarak asker taşıdı ve bu askerler Kerevizderesi'nden karaya çıkarıldı.²⁸⁵

İngilizler, hastane gemileriyle 15 Temmuz'da Kerevizderesi ve Seddülbahir'e birliklerini taşıyarak karaya asker çıkardılar. Savaş kurallarına uymayan İngilizler Osmanlı'nın hastane gemilerini bombaladıkları gibi,

²⁷⁷ BOA, HR, MA, 1134/24.

²⁷⁸ BOA, HR, MA, 1134/36.

²⁷⁹ OBÇM, C. 1, s. 155, 155,156.

²⁸⁰ BOA, HR, MA, 1134/8.

²⁸¹ BOA, HR, MA, 1134/98.

²⁸² Altıntaş, age., s. 25

²⁸³ OBÇM, C. 1, s. 200; BOA, HR, MA, 1135/24.

²⁸⁴ OBÇM, C. 1, s. 2001; BOA, HR, MA, 1135/41.

²⁸⁵ OBÇM, C. 1, s. 2001; BOA, HR, MA, 1135/42.

kendilerinin hastane gemilerinin dokunulmazlığını istismar ettiler. Bu görüntü altında hastane gemilerini amaçları dışında kullanarak kıyıya asker çıkardılar. Hastane gemilerinin bu şekilde kullanılmasındaki amaç Türk askerlerini yanıltmaktı. Çünkü savaş kuralları gereği hastane amblemi taşıyan gemilere dokunulmuyordu. İtilaf askerleri hastane amblemi taşıyan gemilerinin dokunulmazlık kuralına sığınırken 16 Temmuz'da Arıburnu civarında Hilal-i Ahmer bayrağını çeken gemilerimizi bombaladılar.²⁸⁶

16 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'de İtilaf askerleri ile Türkler karşılıklı olarak birbirlerine piyade ve makineli tüfeklerle taarruz etti. Morto Limanı'nda bulunan düşman siperlerine ani baskın yapılarak İtilaf askerleri etkisiz hale getirildi. Türk askerlerinin bu saldırısı karşısında düşman birlikleri Tekke Burnu'nda ve Seddülbahir civarında tutunamaz hale gelerek geri çekildi.²⁸⁷

Çanakkale cephelerinde İtilaf askerlerinin başarısızlığını ve fazla miktarda zayıat verdiğini gören Mısırlılar, İngiliz üniformasını giyerek savaşmak istemediler. Yaralı düşman askerleri Mısır'a götürüldüğünde sayılarının çok olması dolayısıyla tedavi edilemedi ve birçoğu tifo hastalığından öldü. Ayrıca İngilizler, Mısır'da yaralı Fransız askerlerine kendi yaralı askerleri kadar değer vermediler. 18 Temmuz'da cepheden Mısır'a gönderilen yaralı Avustralya askerleri içinde buldukları vahameti anlayamadılar. Burada İngiliz tabibi bulunmadığı gibi hasta bakıcı ve sağlık malzemesi de eksikti. U nedenle yaralılar gemilere bindirerek tedavi edilmeden başka yerlere sevk edildi. Sevk edilen hastaların çoğu gemilerde öldü.

Mısır'da bulunan Avusturyalı askerler buradaki fuhuş yerlerine gittiler. Kadınlara tecavüz ettikleri gibi isteklerine cevap vermeyen kadınları pencerelerden dışarı attılar. Serkeşlik içerisinde bulunarak çevreyi rahatsız ettiler ve insanlara saldırdılar. Gündüz saat 12'de Başkumandan Maxwell'in otomobilini çaldılar.²⁸⁸

Cephede kahramanca savaşan Türk askerleri birbirlerine en iyi şekilde yardımcı oldukları gibi ele geçirdikleri yaralı Avustralyalı askerlere de su ve yiyecek verdiler, yaralı askerlerin yaralarını sardılar. Yaralanmış, aç ve susuz kalmış İngiliz askerlerine ekmek ve su verdiler.²⁸⁹ İngiliz ve Fransız birlikleri ise, esir düşen Osmanlı askerlerine insanlık ve hukuk dışı muamelelerde bulundular.²⁹⁰

18 Temmuz'da Seddülbahir'de düşman kuvvetleri siperlerimize hücum etti. Osmanlı birlikleri karşı taarruzda bulunarak düşman birliklerinin bulunduğu siperlerin içine girerek buradaki İtilaf askerlerini süngüleyerek öldürdü. Yaralı veya sağ kalan askerleri de esir etti.²⁹¹ 19 Temmuz'da düşman U denizaltısı Mudanya iskelesinde yolcu taşıyan Biga vapurunu torpiledi.²⁹²

²⁸⁶ **OBÇM**, C. 1, s. 188.

²⁸⁷ **BOA, HR. MA**, 1135/56.

²⁸⁸ **OBÇM**, C. 1, s. 176; **BOA, HR. MA**, 1135/70.

²⁸⁹ **BOA, HR. MA**, 1135/96.

²⁹⁰ **BOA, HR. SYS**, 2189/1.

²⁹¹ **BOA, HR. MA**, 1135/78.

²⁹² **OBÇM**, C. 1, s. 189-190.

20 Temmuz'da Arıburnu'nda düşman mıntikasında patlatılan lağımlar sonunda büyük zayıatlar verdirildi. Lağımlarda çalışan düşman askerleri toprak altında kaldı. Aynı gün düşmana önce bombalarla sonra süngülerle saldırıldı. Türk birliklerinin süngü hücumu karşısında tutunamayan düşman kendi siperlerine firar etmek zorunda kaldı.²⁹³

Arıburnu'nda 22 Temmuz'da karşılıklı lağım muharebeleri devam etti. Sol taraftan topçularımızın ateşi ile düşman geri çekildi. Bu arada Kerevizdere civarından yaklaşan düşman, Anadolu bataryalarımızdan atılan ateşlerin etkisinde kaldığından geri çekilmeye mecbur oldu.²⁹⁴

Çanakkale savaşlarında 3. Kolordu komutanı Mirliya Esat Paşa savaş süresince olağanüstü bir çaba harcayarak çalışmıştı. İşte bu hizmetlerinden dolayı Esat Paşa'ya 22 Temmuz'da feriklik rütbesi verildi. Ayrıca 5. Ordu Erkan-ı Harbiye reisi Kaymakam Kazım Bey'e de üstün gayretleri nedeniyle üç sene sefer kıdemi zammı verildi.²⁹⁵

23 Temmuz'da Arıburnu'nda topçu atışları devam etti ve yapılan lağım muharebesinde düşman lağımları patlatılarak iyi sonuçlar alındı. Seddülbahir'de yapılan düşman taarruzu geri püskürtüldü. Seddülbahir'in güney tarafına kuvvet yığmakla meşgul olan İtilaf askerleri, Anadolu bataryalarımız tarafından yapılan etkili top ateşleri ile dağıtıldı.²⁹⁶

24 Temmuz'da Arıburnu ve Seddülbahir'den düşman havan bataryası ve topçu ateşleri ile saldırı fakat karşı top ateşlerimizle İtilaf topçularının ateşleri susturuldu.²⁹⁷ Aynı gün Moritto adında Fransız denizaltısı, Çanakkale Boğazında batırıldı ve otuz bir asker esir alındı. Arıburnu'nda bulunan bomba bataryalarımız tarafından atılan bombaların etkisiyle düşman siperlerinde yangın çıktı. Top atışlarımız sırasında düşman siperleri ile bu siperler önüne çekilmiş olan tel örgüleri tahrip edildi. Seddülbahir'de İtilaf askerleri yakıcı gaz yayan mermiler kullandı. Bu sırada keşif birliklerimiz düşman siperlerine hücum etti. Siperleri ele geçirdikten sonra buradaki askerleri süngüleyerek öldürdü. Düşman siperlerinden kırk tüfek, cephane ve bir çuval el bombası ele geçirildi.²⁹⁸

İtilaf Devletleri'nin beş savaş uçağı 24 Temmuz'da Çanakkale'nin kuzey doğusunda bulunan Halil Paşa Çiftliği'ndeki hastaneleri bombaladı. Hâlbuki hastane üzerine uzaktan görülebilen iki Hilal-i Ahmer bayrağı çekilmişti. Bombalama sonucunda yanan hastanede bulunan yaralılar çok zor kurtarıldı.²⁹⁹

İtilaf askerleri hastane gibi yerleri bombalamaktan çekinmezken Türk askerleri, esir olarak elde ettikleri düşman askerlerine insanca muamele yapıyorlardı. Türklere esir düşen Thomas O'Neill gibi tutuklular ailelerine yazdıkları mektuplarda Türklerin kendilerine iyi baktıklarını yaralarını tedavi

²⁹³ BOA, HR. MA, 1136/14; BOA, HR. MA, 1136/28.

²⁹⁴ BOA, HR. MA, 1136/35.

²⁹⁵ BOA, İ. HB, 1333.N/141.

²⁹⁶ BOA, HR. MA, 1136/50.

²⁹⁷ BOA, HR. MA, 1136/58.

²⁹⁸ BOA, HR. MA, 1136/64.

²⁹⁹ OBÇM, C. 1, s. 189.

ettiklerini, İngiltere’de bile ulaşamayacakları bir muamele gördüklerini itiraf ediyordu.³⁰⁰

Çanakkale savaşları bütün şiddetiyle devam ederken savaş sırasında gösterdiği olağanüstü gayretlerinden dolayı Mustafa Kemal Bey’in başarıları dikkat çekiyordu. Bu nedenle 19. Fırka Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey, savaştaki büyük gayret ve hizmetleri nedeniyle 28 Temmuz’da 15. Kolordu Kumandanlığı’na tayin edildi.³⁰¹ Mustafa Kemal Bey’in 15. Kolordu Kumandanlığı’na tayini ile Çanakkale Cephesi’nde savaşan askerlere moral desteği verildi.

Savaşta büyük kayıp veren İtilaf ordusuna yardım etmek ve yeni takviye birlikleri sağlamak amacıyla 100 nakliye gemisi ile 150.000 asker Malta’dan Çanakkale’ye doğru hareket etti. Bu takviye birliklerini alan İngilizlerin amacı Anadolu ve Bolayır sahillerine çıkarma yaparak Boğaz’ın işgalini kolaylaştırmaktı. Ayrıca İngilizler, Çanakkale savaşlarını kahramanca yürüten Türk ordusunun arkadan aldığı desteği kesmek istiyordu. Bu arada İngilizler savaşan birliklerini desteklemek amacıyla Midilli adasını işgal etmeyi planladı. Fransızlar da, Malta ve Bezarta bölgesine denizaltılarını gönderdi. İtilaf Devletleri planlarını daha da genişleten Adriyatik denizine altı İngiliz kruvazörü gönderdi.³⁰²

29 Temmuz’da Arıburnu ve Seddülbahir’den düşman topçularıyla bataryalarımız arasında top ateşi devam etti. Seddülbahir’de bataryalarımızdan yapılan ateş sonucunda düşman siperlerinde yangın çıktı ve cephaneleri infilak etti. Anadolu bataryalarımız tarafından Tekke Burnu civarında bulunan düşman birliği bombalandı.³⁰³ 30 Temmuz’da Arıburnu’nda İtilaf askerleri defalarca taarruz etti ise de başarılı olamadı ve buna karşılık veren Türk birlikleri düşmanı çekilmeye mecbur etti.³⁰⁴

31 Temmuz’da Arıburnu, Alçıtepe’de Seddülbahir’de şiddetli topçu ateşleriyle savaş devam etti. Düşman zırhlısından atılan topların isabet ettiği yerlerde bir volkan gibi ateş çıkıyordu.³⁰⁵ İtilaf askerleri lağımlar patlatarak ilerledi, tel örgülerinden ve tahta kalasların üzerinden geçti. Karşılıklı yapılan hücum sırasında İtilaf askerlerinden 95 kayıp ve Türk askerlerinden 100 şehit verildi.³⁰⁶ Topçularımız tarafından atılan bir mermi bir düşman torpidosuna isabet etti ve torpido derhal savaş alanından çekildi.³⁰⁷ Mağlubiyeti hazmedemeyen düşman birlikleri Türk siperlerini susturamayınca, 31 Temmuz’da Kumkale’nin doğusunda bulunan Ezine Hastanesi ile Havuzlar civarındaki hastane binalarımızı bombaladılar.³⁰⁸

³⁰⁰ BOA, HR. MA, 1136/5.

³⁰¹ OBÇM, C. 1, s. 181; BOA, İ. HB, 1333.N/43.

³⁰² OBÇM, C. 1, s. 181-182; BOA, HR. SYS, 2411/51

³⁰³ OBÇM, C. 1, s. 209; BOA, HR. MA, 1137/21.

³⁰⁴ BOA, HR. MA, 1137/22; BOA, HR. MA, 1137/29.

³⁰⁵ Burhan Sayılır, Çanakkale Ümitler, Yanılığlar, Gerçekler, Ankara 2003, s.68.

³⁰⁶ Altıntaş, age., s. 28

³⁰⁷ BOA, HR. MA, 1138/1.

³⁰⁸ BOA, HR. MA, 1137/55.

İngiliz basınında kamuoyuna duyurulan habere göre Çanakkale cephesinde İtilaf askerleri Türk askerlerinin saldırıları karşısında gerekli lojistik desteği alamadılar. Bundan dolayı İtilaf askerleri aç ve susuz kalarak süngü ile hücum etmeye mecbur kaldılar. Çok zor durumda kalan Avustralya ve İngiliz birlikleri 80.000 bin asker zayıt verdi. İngiliz başbakanı Mister Asquith'in de belirttiği gibi 31 Temmuz 1915 tarihine kadar İtilaf Devletleri toplam 330.995 asker kayıp verdi.³⁰⁹

Savaş sırasında İngiliz birlikleri uluslararası hukuk kurallarına uymaktan kaçındı. İhtiras ve kibirle belirledikleri amaçlarına ulaşmak için savunmasız bulunan halkın korunmasını dikkate almadılar. Savunmasız halkın yaşadığı şehirleri bombalayarak yaktılar, kadınları, yaşlıları ve çocukları öldürdüler. Beyaz bayrak çekilmesine rağmen Maydos civarında bulunan hastanemizi bombaladılar. Çanakkale civarında bulunan bütün şehir, köyler ve yerleşim yerlerini yaktılar. Suriye'de sahil kenarında bulunan şehirleri top ateşine tutarak kadınları ve çocukları acımasızca öldürdüler.³¹⁰

31 Temmuz'da Çanakkale'ye saldıran Queen Elizabeth Dretnotu, Türk tabyalarından atılan ateş sonucu isabet alarak savaştan çekildi. Böyle bir zırhlı ve güçlü geminin yara alarak savaştan çekilmesi, İngiliz donanmasında bulunan kırk dretnotun sonunun da böyle olacağı endişesine neden oldu.³¹¹

Savaş süresince İngiliz ve Fransız orduları arasında disiplin aşırı derecede bozulmuştu. İşgalci askerler kendilerine kumandanları tarafından verilen talimatları dikkate almıyorlardı. Nitekim 2 Ağustos 1915'te Limni ve Mondros adalarına çıkan İngiliz ve Fransız askerleri, kötü davranarak halkı dövdüler, mallarını yağmaladılar, kadınlara tecavüz ettiler.³¹²

3-4 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir'de yapılan taarruzlarda birliklerimiz düşmandan iki yüz metrelik araziye ele geçirdi. Geri çekilen İtilaf birliklerinin uçakları Kilitbahir ve Ağderesi mevkiinde bulunan Hilal-i Ahmer bayrağını çeken hastanemizi bombaladı.³¹³

6 Ağustos'ta Arıburnu'nda görülen düşman nakliye gemileri, tabyalarımız tarafından ateş altına alındı. İsabet alan gemiler ve mavnalar yandı. Bu sırada Arıburnu'nun sol cephesinde taarruz eden İtilaf birlikleri ufak bir siperimizi ele geçirdi. Birliklerimizin karşı taarruzu ile burası tekrar alındı ve 300 düşman askeri öldürüldü. Seddülbahir'de taarruza geçen düşman aynı gün ikinci defa geri çekilmeye mecbur kaldı. Akşama doğru şiddetli bir hücum sonucunda İtilaf siperleri ele geçirildi ve siperlerde bulunan itilaf askerlerinin tamamı süngülenerek öldürüldü. Yapılan muharebede 60 İngiliz askeri esir alındı ve iki düşman alayından ancak 30 kadar asker sağ kalabildi.³¹⁴ Seddülbahir'in sağ cephesinde bulunan

³⁰⁹ BOA, HR. MA, 1140/40.

³¹⁰ BOA, HR. SYS, 2412/11.

³¹¹ BOA, HR. SYS, 2099/2.

³¹² BOA, HR. MA, 1138/77.

³¹³ BOA, HR. MA, 1138/12.

³¹⁴ BOA, HR. MA, 1138/39.

General A. Raussel kumandasında 2.000 kişilik Yeni Zelanda kuvvetleri, Türk askerini Ağıldere'ye atmak için hücumu geçti.³¹⁵

İtilaf askerleri 6 Ağustos 1915'te şafak vakti Arıburnu'nda taarruza geçti. 8 Ağustosta Conkbayırı eteklerini İngilizler ele geçirdi. Düşmanı Conkbayırı'ndan geri atmak zorlaşıyordu. İtilaf askerlerinin ilerlemesini önlemek amacıyla Anafartalar grup kumandanlığı oluşturularak kumandanlığı Miralay Fevzi Bey'e verilmişti. Miralay Fevzi Bey, askerinin yorgunluğunu bahane ederek düşmana karşı yapılması planlanan taarruzu ertesi güne bırakmak istiyordu. Durumun hassasiyetini gören 19. Fırka kumandanı Mustafa Kemal Bey Erkânıharbiye Reisi Miralay Kazım Bey'le konuşarak birliklerin birleştirilmesini ve bütün kuvvetlerin emrine verilmesini istedi.

Bunun üzerine Anafartalar Grup Kumandanlığı'nı üstüne alan ve daha sonra da bu unvanla anılan³¹⁶ Mustafa Kemal Bey, 9 Ağustos'ta şafak vakti İtilaf askerlerinin ilerlemesi karşısında taarruza geçti. İşte bu taarruzda Çanakkale'de en kanlı savaşlardan biri oldu. Türk askerinin kan ve ateş içinde yaptığı Birinci Anafartalar Savaşı kazanıldı.³¹⁷

6 Ağustos savaşlarında İtilaf kuvvetleri geri çekilmeyi düşünmüyorlardı. Fakat moral gücü yüksek, dayanma ve savaş gücü olağanüstü olan Türk askerleri karşısında yapacakları bir şey kalmamıştı. Türk askerleri maddi ve manevi bakımdan eski gücüne ulaşmıştı. Bir de önlerinde kendileriyle birlikte savaşan dâhi komutanları Mustafa Kemal vardı.³¹⁸

6-7 Ağustos gecesi İtilaf Devletleri'nin yeni birlikleri, Arıburnu'nun kuzeyinden iki mevkide karaya çıktı. Türk birliklerinin Karaçalı civarında taarruz etmesi karşısında düşman askerleri geriye atıldı. Seddülbahir'de siperlerimiz düşman siperlerine doğru kırk metre kadar ileri sürüldü. Türk askerinin göğüs göğüse yaptığı savaşta geri çekilmeye mecbur kalan düşman, siperlerimiz önünde 2.000 askerini ölü bırakarak çekildi. Karada kıyasıya mücadele devam ederken Çanakkale sularına giren bir İtilaf denizaltısı, 7 Ağustos'ta Barbaros zırhlımızı batırdı, fakat mürettebatının çoğu kurtarıldı.³¹⁹

6 Ağustos'ta İtilaf birliklerinde bulunan askerlerin durumu çok kötü idi. Bunların arasında bulunan iğrenç ceset kokuları, sinekler, sıcaklık ve susuzluk askerlerin hayatını tehlikeye sokuyordu. Yiyecekleri bozulduğundan tehlike arz ediyordu. Kumanya kaskatı olmuştu. Yemek listesinde bisküvi, domuz pastırması ve reçel vardı. Bunları yedi yüz Türk cesedinin ve çok sayıda İtilaf askerinin aşırı derecede kokan cesetleri yanında yemek zorundaydı. İtilaf askerinin bir kısmı

³¹⁵ Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s.33.

³¹⁶ Belgelerle Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın nu: 62, Ankara 2005, s.3. Atatürk'ün 4 Ocak 1916'da Sofya'ya gittiğini bildiren bu belgede yardımcı olunması istenirken Atatürk'ün unvanı Anafartalar Grubu Kumandanı olarak yazılmıştır.

³¹⁷ Ergüder, age., s.149.

³¹⁸ Altıntaş, age., s. 32.

³¹⁹ OBCM, C. 1, s. 214-215; BOA, HR. MA, 1138/38.

sadece süt ile su içiyor ve reçel yiyerek idare ediyordu. İyi beslenemedikleri için çoğu hastalanmıştı.³²⁰

7 Ağustos günü yapılan savaşlarda düşman askeri susuzluktan ve açlıktan yorgun düştü. Türk askerlerinin seri müdahaleleri karşısında kalan ve kumsalda bulunan İtilaf askerlerine su dağıtılamadı.³²¹

Anzak birlikleri 7 Ağustos'ta Kılıçbayır ve Düztepe'yi yoğun top ateşine tuttu. Cesarettepe'de İtilaf birliklerinin topçu ateşi Türk makineli tüfeklerini tahrip edemedi ve önde bulunan Türk siperlerini etkisiz hale getiremedi. Hücuma geçen ilk sıradaki İtilaf askerleri, Türk makineli tüfekleri tarafından imha edilince, ikinci sıradakiler, sonra üçüncü sıradakiler öne sürüldü. Bu askerlerin çoğu makineli tüfekler tarafından imha edildi. Bu arada Avustralya Hafif Süvarilerinin bir kısmı topçu ateşi desteğinde Türk siperlerine kadar girdi, fakat başarılı olmadı. İtilaf askerlerinin top atışları dikenli tellere zarar veremedi. Top ateşi başlayınca siperlerde bulunan Türk askerleri buldukları yeri terk edip dere yatağına sığındılar, top ateşi kesilince siperlerine geri döndüler.³²²

Liman Von Sanders, İtilaf askerlerinin Saros Körfezi'nde çıkarma yapacağını dikkate alarak burada yoğunlaştı ve 9. Tümen ile burayı takviye etmesi için Albay Hans Kannengiesser'i gönderdi. 3. Kolordu Komutanı Est Paşa, Kabatepe ile Seddülbahir arasında bir saldırı beklerken Mustafa Kemal ise Kocaçimentepe ve Conkbayırı'ndan saldırı geleceğini bekliyordu.

Türk ordusu cepheye teyakkuz halinde beklerken, Anzak askerleri arasında dizanteri gibi salgın hastalıklar yaygınlaşmıştı. Hastaneye sendeleyerek gidenler tedavi edilmeden hemen tahliye ediliyordu. Sadece ölmek üzere olanlar hastanede bırakılıyordu. Bazen sabahları Anzak askerler sahra tuvaletlerinin üstünde ölmüş olarak bulunuyordu. Bu durumdan İtilaf kumandanları birbirlerini suçluyorlardı.³²³

Liman Von Sanders, 8 Ağustos akşamı, Anafartalar civarında toplanan bütün birliklerin komutasını Arıburnu cephesinin kuzeyinde bulunan 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal'e verdi. Çünkü Sanders, Mustafa Kemal Bey'e tam olarak güveniyordu.³²⁴ Mustafa Kemal Bey, 23 Nisan'da 19. Tümen Komutanı olarak savaşa katılmış ve düşmanı sahile kadar sürmüştü. 19. Tümen kumandanı Albay Mustafa Kemal, düşmana üç ay boyunca kırılmaz bir kuvvetle karşı koymuştu. Sanders'in isteği ile Anafartalar kumandanı olan Mustafa Kemal Bey derhal taarruz planını hazırlayarak harekete geçti.³²⁵ Onun harekete geçmesiyle savaşın yönü Türkler lehine değişmeye başladı. Çünkü Anafartalar harekâtı, Çanakkale Savaşlarının askeri bakımdan en üst noktasını oluşturmaktadır.

Arıburnu ve diğer cephelerde yapılan savaşlarda Türk askerleri, İtilaf askerlerinin silah ateşleri altında sahilde kumlara bakan tepelerde yılmadan duruyorlardı. Yine bu savaşlarda Türk askerleri, o gün için modern haberleşme

³²⁰ Travers, **age.**, s. 146.

³²¹ Altıntaş, **age.**, s. 67.

³²² Travers, **age.**, s. 151-155.

³²³ Travers, **age.**, s. 156-157.

³²⁴ Sanders, **age.**, s. 83.

³²⁵ Cemil Conk Paşa, **age.**, s.172.

araçları olan telgraf ve telsiz gibi cihazları verimli bir şekilde kullanarak birlikler arasında iletişimi sağlıyorlardı.³²⁶

6 Ağustos'ta Türk birlikleri Tekçamlık mevkiini ele geçirincede Avusturyalı askerler süngü takarak dalgalar halinde ileri atıldılar. Bomba ve makineli tüfek ateşi altında ilerleyen Avusturyalılar bu saldırıda başarılı olamadılar.³²⁷

Karada savaşlar devam ederken denizde de harekât devam ediyordu. Nitekim denizde sürdürülen savaşta 8 Ağustos'ta harp malzemesi taşıyan Barbaros Hayrettin adlı savaş gemimiz, bir İngiliz denizaltısı tarafından torpillenerek Gelibolu önlerinde batırıldı.³²⁸

Anafartalar'da Karakoldağı eteğinde savaşılan askerlerimiz, düşmanın ağır saldırılarına rağmen, savaş sırasında esir düşen Teğmen William George Stewart Fawkes'a su ve yiyecek verdiler. Onu korumak için omuzlarında taşıyarak savaş alanından uzaklaştırdılar.³²⁹ Bu örnekte olduğu gibi, Osmanlı askerleri düşman esirlerine insani yardımda bulunurken Fransızlar da savaş sırasında esir aldıkları Türk askerlerini angarya işlerinde kullanıyorlardı. Türk esirlere insanca davranmayarak uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmekten çekinmiyorlardı.³³⁰

Türk milleti, cephede savaşılan kahraman çocuklarının levazım ve iaişe ihtiyacını en iyi şekilde karşıladı. Nitekim Fransız basını, Türk milletinin fevkalade dayanma gücünü kendisine sağlanan levazım ve iaişeyi neden olarak gösteriyordu.³³¹ Yani Osmanlı Devleti'nin askerlerine en iyi şekilde baktığını söylüyordu. Türk askerleri de, bağımsızlık için bükülmez bir azimle milletiyle birlikte tek yumruk olarak ölünceye kadar savaşmak kararlılığını ortaya koyuyordu. Fransızlar, Türk askerinin bağımsızlık için her türlü ağır şartlara tahammül edebileceğini bilmiyorlardı.

İtilaf askerleri, 7 Ağustos'ta Anafartalar Koyu'nda yaptıkları çıkarmada ipe tutunarak karaya çıkabildiler ve tüfekleriyle bir makineli tüfek dışında malzemelerini sahile taşıyamadılar. Deniz suyu ve kum yüzünden üç yüz tüfek ve getirebildikleri tek makineli tüfek de çalışmaz durumdaydı. Birlikler arasında haberleşme yetersizdi. İtilaf birlikleri bu olumsuz şartlara rağmen Kireçtepe'ye doğru ilerleri ise de başarılı olamadı.³³²

Türk savunmasını düzenlemek için Liman Von Sanders, Anafartalar da dâhil olmak üzere bütün kuzey grubuna komuta etmek üzere Albay Fevzi'yi tayin etti. Ayrıca Fevzi Bey'e 8 Ağustos'ta iki tümeni kullanarak Anafartalar'da bir saldırı düzenlemesini emretti. Fakat saldırı yapılamadı. Bunun üzerine Liman Von

³²⁶ Altıntaş, **age.**, s. 36.

³²⁷ Altıntaş, **age.**, s. 39.

³²⁸ Sanders, **age.**, s. 87.

³²⁹ **Osmanlı Belgelerinde Çanakkale Muharebeleri (OBÇM)**, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu: 73, C. 2, Ankara 2005,

³³⁰ **BOA, HR. SYS**, 2189/2.

³³¹ **OBÇM**, C. 2, s. 77.

³³² Travers, **age.**, s. 183, 186.

Sanders, Fevzi Bey'i görevden alarak yerine 8 Ağustos saat 21:45'te Mustafa Kemal'i getirdi.

İki Türk tümeni 8 Ağustos'da düşmana saldıracak durumda değildi. Saldırmama gerekçesi olarak 7. ve 12. Türk Tümenlerinin bir araya getirip düzeni sağlamak ve araziyi incelemek için zamana ihtiyaçları olduğu söylendi. Hava çok sıcaktı ve Saros bölgesinden Anafartalar'a güneş altında yürüyerek gelen asker çok yorulmuştu. Ancak düzen sağlandıktan, arazi incelendikten ve bir gün dinlendikten sonra 7. v 12. Tümenler düşmana saldıracak duruma geldi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, 9 Ağustos sabahı saat 04: 00'da saldırı emri verdi. Bu taarruzda 7. Tümen'de 5.982 ve 12. Tümen'de 10.401 olmak üzere toplam 16.382 asker vardı.³³³

8 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yapılan savaşlarda 25. ve 64. Alaylar, yerlerinde durarak düşmana karşı taarruzda bulundu ve İtilaf askerlerini geri püskürttü. Bu alaylarda görev alan subay ve askerler, büyük cesaretle savaşarak düşman birlikleri karşısın yığıtçe durdular.³³⁴

8 Ağustos'ta Anafartalar ve Arıburnu'nda şiddetli muharebe devam etti, İtilaf askerleri tarafından bomba ve mermi yağdırılarak ağır sahra toplarıyla kıyılar dövüldü. Yaklaşık on kilometre mesafe uzakta duran düşman gemileri büyük toplarla tabyaları dövüyordu. 9 Ağustos'ta aynı şiddetle savaş devam etti ve her iki taraftan da kayıplar oldu.³³⁵

Cephede savaşan askerlerimiz şehit olmak için birbiri ile yarışırken bunların aileleri de böyle evlatlar yetiştirdiklerinden dolayı övünüyorlardı. Nitekim Seddülbahir'de şehit olan Ali Haydar'ın annesi Münire Hanım, Şam'dan Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta bir şehit validesi olmaktan dolayı memnun olduğunu cephedeki şanlı ordumuzun zafer kazanması için dua ettiğini bildirdi.³³⁶ Bunun gibi örnekler askerlerimizin ve ailelerinin moral seviyesinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

Yeni Zelandalı askerler Anafartalar ve Arıburnu'nda direnmeye devam ettiler. Ancak İtilaf donanmasının top ateşi altında kalarak kayıp verdiler. Cephede bulunan Yeni Zelandalı askerlerin üzerine yağmur gibi Türk makineli tüfekleri tarafından mermi yağdırıldı. Bu ateşin altında kalanlar ölü ve yaralı olarak bölgeyi doldurdu.³³⁷

Anafartalar cephesinde saldırıya geçen İtilaf askerleri aşırı derecede su ve yiyecek sıkıntısı çekiyorlardı. Birlikleri arasında uyum sağlanmadığından düzen bozulmuştu.³³⁸ Alınan tedbirler nedeniyle bu sıkıntı Türk askerleri arasında yoktu.

9 Ağustos'ta Anafartalar cephesinde Türk birliklerinin taarruzu sonucu Mesantepe, ele geçirildi. Mesantepe'den çekilmek zorunda kalan düşman birlikleri, iki mitralyöz, bir miktar silah bıraktı. İtilaf askerlerinden dört subay ile elli er esir alındı. Damakçılık Bayırı'nın kuzeyine ilerleyen birliklerimiz Azmak'ın

³³³ Travers, *age.*, s. 194.

³³⁴ **Çanakkale Conkbayırı Savaşları**, 1959, s. 46.

³³⁵ **OBÇM**, C. 2, s, 102-105.

³³⁶ **OBÇM**, C. 2, s, 107.

³³⁷ Travers, *age.*, s.163.

³³⁸ Travers, *age.*, s 199-200, 2003.

kuzeyindeki tepeyi ele geçirdi. Bugün Conkbayırı- Çaylık bayırı-Asma dere cephesinde düşman taarruzu geri püskürtüldü. Bu sırada on dokuz düşman savaş gemisi tarafından birliklerimiz üzerine durmadan ateş açıldı. Galata köyünde Hilal-i Ahmer bayrağını taşıyan hastanemiz 9 Ağustos günü düşman uçakları tarafından bombalandı. Bir askerimiz şehit oldu üç askerimiz de yaralandı.³³⁹ Türklerin cephede başarıyla ilerlemelerine rağmen 28 ağustos 1915 tarihli Times gazetesi, 9 Ağustos'ta yapılan Anafartalar savaşında düşman saldırılarına karşı Türklerin kararlı bir şekilde direndiklerini, Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri sayesinde Türklere çok kayıp verdirdiklerini, Kumludere ile Tekmildere'nin Türk şehitlerinin cesetleriyle dolduğunu haber olarak duyurdu.³⁴⁰

10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda düşmana yeniden taarruz edildi. Kanlısirt'ta düşmandan iki manganın savunduğu siper ele geçirildi. Geri çekilen Fransız birlikleri bir zabıt ile birkaç askerini esir bıraktı. Akşamüzeri Anafartalar Cephesi'ne düşman şiddetli bir taarruzda bulundu. Türk birliklerinin karşı taarruzu ile düşman buradan uzaklaştırıldı. Düşmanın bu cephedeki taarruzunun amacı Kocaçimen Dağı ile Conkbayırı'nı elde etmektir. Fakat başarılı olamayınca bir mitralyöz ile 171 tüfeği geride bırakarak çekildi.³⁴¹ Yapılan ateşler sonucu düşmana ağır kayıplar verdirildi ve bu sebeple düşman gemileri Mondros'a hareket etmek zorunda kaldı.³⁴² Bu savaşta Liman Von Sanders, Kannengiesser ve Mustafa Kemal gerçeği çok iyi gördüklerinden yoğun bir tempo ile uyum içinde çalıştılar.³⁴³

10 Kasım'da Teke burnu ve İmroz taraflarında Fransız ve İngilizlere ait savaş gemileri etrafı gözetledi. Midilli ve Sakız'a 30.000 Fransız üniforması giyen Rum askerini karaya çıkardılar.³⁴⁴ Kraliyet Sahra Topçusu'ndan bir tugay Anafartalar'da karaya çıkardı. Türk askerlerinin yoğun ateşleri karşısında düşman birlikleri başarılı olamadı.³⁴⁵

10 Ağustos'ta Conkbayırı'nda yapılan savaşta birliğinin önünde duran ve ölümün cephede değil ecel ile olduğuna inanan Mustafa Kemal Bey'in göğsündeki saate, bir mermi parçası isabet etti. Bu merminin etkisiyle saati kırıldı ve bu saat nedeniyle Mustafa Kemal Bey'in hayatına bir zarar gelmedi.³⁴⁶ Mustafa Kemal, ecelin belli zamanda ve mekânda Allah tarafından takdir edileceğine inanıyordu. Eğer Allah ecelin vaktini belirlememişse, savaşta ve cephede ölümün olmayacağını idrak ediyordu. Bundan dolayı cesaret, sabır ve teslimiyet ile askerlerinin önünde cepheye gitti. Anafartalar Cephesi Kumandanlığı'na atanan Mustafa Kemal bu inançla, 19. Fırka'yı Şefik Bey'e teslim ederken Allah'tan muvaffakiyet diledi ve bundan sonra yeni görevine başladı.³⁴⁷

³³⁹ BOA, HR. MA, 1139/3.

³⁴⁰ BOA, HR. MA, 1141/5.

³⁴¹ BOA, HR. MA, 1136/61; Travers, *age.*, s. 169

³⁴² OBÇM, C. 2, s. 102-105.

³⁴³ Travers, *age.*, s. 170.

³⁴⁴ OBÇM, C. 1, s. 10.

³⁴⁵ Altıntaş, *age.*, s. 72.

³⁴⁶ Ergüder, *age.*, s. 151.

³⁴⁷ Çanakkale Conkbayırı Savaşları, 1959, s.27

10 Ağustos'ta Arıburnu'nun kuzeyinde bulunan birliklerimiz düşmana saldırdı. Bu taarruz karşısında büyük zayıat veren düşman beş yüz metre geriye çekildi. Bu çekilmeye bir makineli tüfekle 200 tüfek ele geçirildi. Seddülbahir, Saros Körfezi ve Bolayır civarında düşman gemileri siperlerimizi bombaladılar, ancak mukabil ateşlerimiz sonucunda körfezden çekilmek zorunda kaldılar.³⁴⁸

10 Ağustos'ta düşman, Arıburnu cephesinin kuzeyinden mevzilerimize üst üste dört defa taarruz etti, dördünde de başarılı olamayan düşman 3.000 ölü bırakarak geri çekildi. Bu sırada ilerleyen birliklerimiz düşmanı mevzisinden çıkardı. Daha fazla dayanamayan düşman birlikleri, iki makineli tüfek bırakarak cepheden kaçtı.³⁴⁹

10 Ağustos'ta Çanakkale'de yaklaşık altı kilometre genişliğindeki cephede yapılan savaşta, taraflar büyük kayıplar verdi. Savaşın şiddetinden meydanda kalan cesetleri kimse almaya cesaret edemedi.³⁵⁰ Türk birlikleri, cephede saldıran düşman askerlerine yıldırım gibi müdahale ederek etkili bir şekilde ateş açtı. Cephelerdeki düşman birliklerini ekin gibi biçerek yere yıktı. Gırtlak gırtlığa yapılan süngü muharebesinde sonu mutlak olan bir ölümü kabul edercesine savaşan Türk askeri düşmanı durdurdu. Düşmanın arkasında boş kalan cephelere Türk birlikleri disiplinli bir şekilde ilerledi İtilaf birliklerini çember içine aldı. Ana merkezden irtibatı kesilen İtilaf birlikleri yok edildi. Böylece İtilaf askerlerinin elinde bulunan siperler 10 Ağustos akşamı ele geçirildi.³⁵¹

Türklerin bu başarısı karşısında General Hamilton Londra'ya çektiği telgrafta; "Çok cesur muharebe eden, iyi sevk ve idare edilen Türk ordusunun karşısında bulunuyoruz" diyerek, askerlerimizin disiplinli oluşunu ve kahramanlıklarını itiraf etti. Bu itiraf Çanakkale'de kazanılan Conkbayırı zaferi idi. Mustafa Kemal, kumandası altında bulunan askerleriyle birlikte cephede savaşıyordu. Nitekim bugünün hatırası olarak şarapnel parçasının isabet ettiği saatini Liman Von Sanders'e verdi. Şarapnel parçası ile kırılmış saati gören Sanders Paşa çok etkilendi ve teşekkür etti. Bunun üzerine Sanders Paşa, başarılarının hatırası olarak saatini çıkarıp Mustafa Kemal Bey'e verdi.³⁵²

İtilaf Devletleri'nin Mısır'da yerlilerden oluşturulan 18.000 askeri bulunuyordu. Burada bulunan İngiliz kuvvetleri ise 6.000 idi. Yani toplam 24.000 mevcutlu Mısır ordusu vardı.³⁵³ Türkler Çanakkale'de ölüm kalım mücadelesi verirken resmen bir ilimiz olan Mısır'ın Hidiviye Şirketi vapurlarından Abbasiye, Elkahire ve Osmaniye adlı üç gemi düşmanın erzak, cephane ve askerini taşıyordu.³⁵⁴ Düne kadar yanımızda bulunan ve Osmanlı'nın nimetlerinden yararlanan Mısırlılar, şimdi bu faaliyetleriyle başka efendiler edinmişti.

³⁴⁸ BOA, HR. MA, 1139/3.

³⁴⁹ BOA, HR. MA, 1139/10.

³⁵⁰ OBÇM, C. 1, s. 263.

³⁵¹ BOA, HR. MA, 1141/46.

³⁵² Cemil Conk Paşa, *age.*, s.267-268.

³⁵³ **Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1970, cilt 1, s.209-210.

³⁵⁴ Cemil Conk Paşa, *age.*, s. 177.

Anafartalar, Kanlısirt, Conkbayırı ve 19. Tümen cephesinde yapılan beş günlük muharebelerde (6–10 Ağustos 1915), Türklerin toplam kaybı 20.000, İngilizlerin 25.000'di. bu savaşlarda Anafartalar Grubu Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey, bizzat cephenin içinde bulundu. Dâhi bir komutan olarak yönetim ve düzenleme yeteneğini kullandı. Böylece savaşın zaferle sonuçlanmasına büyük katkıda bulundu.³⁵⁵

12 Ağustos'ta Arıburnu ve Seddülbahir cephelerimizde karşılıklı piyade ve top atışlarıyla savaş devam etti. Arıburnu karşısında dolaşan düşman zırhlısı isabet alınca cepheden uzaklaştı. Seddülbahir'de hücum eden birliklerimiz düşmandan yüz metre uzunluğundaki siperi ele geçirdi.³⁵⁶ İtilaf askerlerinden 16 subay ve 250 askerden oluşan seçkin bir bölük direndi ise de bunlar Türk ateşleri karşısında yok oldu.³⁵⁷

Savaşın seyrini yakından takip eden General De Lisle, 17 Ağustos'ta, Lord Kitechener'e gönderdiği raporda; Türklerin çok cesur savaşıklarını, iyi sevk ve idare edildiğini bildirdi. Birliklerinin başarısız olduğunu gören General Hamilton, Suvla'ya çıkan askerlerini 53. Tümen'in komutası altına verdi.³⁵⁸

17 Ağustos'ta İngiliz birlikleri Akbaş Nakliye hastanemizi bombaladı.³⁵⁹ Bu arada İngilizler, Almanlarla Türkleri birbirine düşürmek için, Almanların Türkleri aldattığına dair yalan propaganda içeren bildirimler dağıttılar. Bu bildirimlerde, Almanların Türklere top ve fişek gönderdiklerini, Türklerin İtilaf askerleriyle savaştığını, Türk gençleri savaşta şehit olduktan sonra Almanların Anadolu'yu işgal edeceklerini ve Almanların daima yalan söyleyerek Türkleri aldattığını ifade eden propagandalar yaptılar.³⁶⁰

Ağustos ayında savaş bütün şiddetiyle devam ederken, büyük hizmetleri bulunan 15. Kolordu Kumandanı Mustafa Kemal Bey, 19 Ağustos'ta 16. Kolordu kumandanlığına atandı.³⁶¹ Bu atama ile Mustafa Kemal Bey'in emir ve komuta alanı genişletildi.

İngiliz basını, 23 Ağustos'ta Kirte'ye ilerlediklerini ve Conkbayırı'nda 650 Türk'ü esir aldıklarını, 9 mitralyöz ele geçirdiklerini ve Fransızlar da Avustralyalı askerlerin 500 Türkü esir ettikleri şeklindeki yalan haberi yayınladı. İngilizlerin amacı, 19 Ağustos'tan 23 Ağustos'a kadar yapılan Kire ve Conkbayırı savaşlarında İtilaf askerlerinin mağlubiyetlerini kamuoyundan gizlemektir.³⁶²

Muharebe sırasında İtilaf taraftarları, Gelibolu'da Osmanlı ve Alman subayları arasında anlaşmazlık çıktığı asılsız haberini gazetelerde yayımlattılar.³⁶³

³⁵⁵ TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 377.

³⁵⁶ BOA, HR. MA, 1139/13.

³⁵⁷ Altıntaş, *age.*, s. 74.

³⁵⁸ TSKT, C. 5, 3. Kitap, s. 446.

³⁵⁹ OBÇM, C. 2, s. 268.

³⁶⁰ OBÇM, C. 2, s. 272.

³⁶¹ BOA, İ. HB, 1333. L/19.

³⁶² BOA, HR. MA, 1140/16.

³⁶³ Sayılır, *age.*, s. 50-51.

Bu yalan haberi yaymalarındaki amaçları büyük bir disiplin içerisinde başarı ile yürütülen Çanakkale savaşlarını kendi lehlerine çevirmektir.³⁶⁴

İtilaf askerleri 21 Ağustos'a kadar yaptıkları taarruzlarda başarılı olamadılar. Bu başarısızlığın nedenleri: Kurmay çalışmalarının yetersiz olması, cephede savaşan askerleri Mondros Limanı'nda bulunan tümenlerin desteklemeyerek boş oturması, İtilaf top ve topçularının teknolojik olarak geri ve kısıtlı olması, makineli tüfeklerin cephede ilerleyen piyade askerlere zarar vermesi, dikenli telleri kesecek aletlerin ilkel olması, Türk bataryalarının tahrip edilememesi, Türk bataryalarının iyi gözlem yapması, yerlerini değiştirmesi ve Türk askerlerinin kullandığı silahların teknik donanımlı olması, İtilaf askerlerinin elindeki haritaların hatalı, çok eski ve yetersiz olması, ölçümlerin teknik olarak yapılamaması, top mermi sayısının azlığı, tecrübesizlik, teknik yetersizlik, havadan türk cephelelerinin gözlem yapılamaması ve Türklerin teknik ve coğrafi avantaja sahip olması.³⁶⁵

Çanakkale'de savaşan İtilaf Devletleri'nin askerleri arasında dizanteri, diyâre gibi bulaşıcı ve salgın hastalıklar yaygınlaştı. Bu hastalıklardan dolayı savaşta İtilaf askerlerinin dörtte üçü zayı oldu. İngiliz askerlerinin savaştan bıkmış olduklarından dolayı morali bozdu. Savaşmak istemedikleri gibi memleketlerine gitmek istiyorlardı. Çanakkale savaşlarının boş yere yapıldığına, İstanbul'u almanın hayal olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca bu savaşa sebep olan idarecilerden nefret ediyorlardı. Nitekim İtilaf askerleri kendi aralarında yaptıkları konuşmalarında nefretlerini dile getirerek idarecilerin ateşte yakılarak cezalandırılması gerektiğini söylüyorlardı.³⁶⁶

Ağustos ayı başında Mustafa Kemal'in komutanlığında yapılan saldırılarda askerler dalga halinde düşmana süngüyle hücum etti. Bu saldırılarda ve savunmada Türk topçusu büyük yararlıklar gösterdi. İtilaf askerleriyle teknik ve tecrübe açısından kıyaslandığında Türk topçu birlikleri daha iyi idi. Türk askerleri daha çok makineli tüfeğe sahipti ve bunları daha iyi kullanıyorlardı.³⁶⁷ Ayrıca Türkler çok iyi askeri liderlere sahipti. Liman Von Sander, Carl Mühlman, Binbaşı Willmer, Hans Kannengisser, gibi Alman komutanları ve Kazım Bey, Esat Paşa, Halil Bey, ve Mustafa Kemal gibi Türk komutanları daha kabiliyetli yüksek rütbeli askerlerdi.³⁶⁸

28 Ağustos 1915 tarihinde yayınlanan Times gazetesi'nde, Anafartalar'da Türk zayıatının 4.900 olduğunu bildirildi. Bu savaşa katılan ve Suvla koyunda taarruza kalkan İngiliz askerlerinin tepeyi almak için süngü hücumu yaptıklarını ve Türklerin de karşı koymasıyla pek kanlı bir savaşın olduğunu aynı gazetede duyuruldu.³⁶⁹

21 Eylül'de Arıburnu ve Kabatepe önlerindeki müttefik savaş gemileri Türk askerlerinin açtığı ateş sonucu İmroz'a çekildi. Morto limanı ve Seddülbahir'deki

³⁶⁴ BOA, HR. SYS, 2412/62.

³⁶⁵ Travers, *age.*, s. 223-225.

³⁶⁶ BOA, HR. MA, 1140/63.

³⁶⁷ Travers, *age.*, s. 228-229.

³⁶⁸ Travers, *age.*, s. 231.

³⁶⁹ BOA, HR. MA, 1141/5.

düşman gemileri sahili top ateşi altında tutarken bu gemiler savaş kurallarını ihlal etti ve boğucu gaz yayan top mermileri kullandı.³⁷⁰

İtilaf kuvvetleri Çanakkale kara savaşlarında başarılı olamayacağını anlayınca çekilmeye karar verdi. Savaşta Türk ordusunun kahramanca mücadelesini gören Bulgarlar 6 Eylül 1915'te Almanlarla anlaşarak İttifak Devletleri yanında yer aldı. 11 Eylül 1915'te Alman-Avusturya-Bulgar orduları, Sırbistan'a taarruz etti. 13 Ekim'de Anafartalar ve Seddülbahir'de Türk topçularının ateşiyle düşmana ağır kayıplar verdirildi. Arıburnu'nda İtilaf Devletleri'nin bir mitralyöz mevzii tahrip edildi.³⁷¹

Kasım ayı sonunda Anafartalar'da fırtına sel ve dondurucu soğuklar Anzak askerlerini olumsuz yönde etkiledi. Bu soğuk hava şartları nedeniyle birçok Anzak askeri görev yerini terk ederek hastaneye gitti. Bir kısmı savaş nedeniyle psikoljisi bozularak hasta oldu. Çoğu havanın sıcak olması nedeniyle görev yerinde uyudu veya çok yorgun düştüğünden gereği gibi savaşamadı. İtilaf subaylar, askerleri cephede tutmak için ellerinde tabanca ile siper boyunca devamlı yürüdüler.³⁷²

27 Ekim'de Anafartalar'da ve Arıburnu'nda düşman gemi ve kara topçularıyla topçularımız arasında karşılıklı top ateşi devam etti. Arıburnu iskelesinde görülen düşman nakliye kolları yapılan top ateşleriyle buradan uzaklaştırıldı.³⁷³

Savaş sırasında İtilaf Devletleri hastane amacıyla kullanılması gereken gemileri askeri amaçla kullanarak kuralları suistimal etti.³⁷⁴ Ayrıca uluslararası kurallara uymayarak 31 Ekim 1918'de Osmanlı Hastanesini bombaladı. Konu Türk yetkilileri tarafından Amerikan Büyükelçiliği vasıtasıyla protesto edildiğinde, Fransız hükümeti bu yaptıklarını inkâr etti.³⁷⁵

Çanakkale savaş İtilaf Devletleri'nin aleyhine gelişince Hamilton görevinden alınarak yerine Sir Charles Monro tayin edildi. Monro, savaşa devam etmeyi düşünmek istemediğinden Çanakkale cephelerinin boşaltılması taraftarıydı. Bu sebeple Monro, 12 Kasım 1915'te Seddülbahir, Anafartalar ve Arıburnu cephelerini yerinde denetledi. İtilaf askerlerinin dar bir alana sıkışmış acı durumunu görünce yarımadanın derhal boşaltılması görüşünü Lord Kitchener'e bildirdi. Bunun üzerine Lord Kitchener, Çanakkale cephesinde İtilaf askerlerini yerinde görmek amacıyla 17 Kasım'da Mondros Limanı'na geldi. Cephelerde incelemelerde bulunduktan sonra Çanakkale'nin boşaltılması hakkındaki raporunu İngiltere'ye gönderdi.³⁷⁶

Çanakkale savaşları uzayınca İtilaf Devletleri'nin boşluğundan istifade eden Avusturya-Bulgar orduları, 8 Kasım'da Sırbistan'a taarruz ederek bu engeli ortadan kaldırdı. Sırbistan'ın mağlup edilmesiyle Berlin-İstanbul bağlantısı sağlandı. Berlin-

³⁷⁰ OBÇM, C. 2, s. 85.

³⁷¹ OBÇM, C. 2, s. 102.

³⁷² Travers, *age.*, s. 243-245.

³⁷³ OBÇM, C. 2, s. 150.

³⁷⁴ OBÇM, C. 2, s. 102.

³⁷⁵ OBÇM, C. 2, s. 132.

³⁷⁶ Altıntaş, *age.*, s. 17.

İstanbul bağlantısı sağlanınca Almanya'dan ağır bataryalar ve fazla miktarda cephane yardımı gelmeye başladı. Böylece Çanakkale cephesi daha da kuvvetlendi. Türk birliklerinin saldırıları sonucunda 12–20 Aralık 1915'te İtilaf askerleri Anafartalar ve Arıburnu cephesini boşalttı. Düşman birlikleri 28 Aralık'ta Seddülbahir cephesinden çekilmeye başladı. 8–9 Ocak 1916 gecesi İtilaf askerleri tarafından cephe tamamen boşaltıldı.³⁷⁷ Ada boşaltılırken Türk ordusunun işine yarayabilecek araçlar düşman askerleri tarafından imha edildi. Ayrıca düşman askerleri tarafından işe yaramayan araçların motorlarına patlayıcı madde yerleştirilerek bubi tuzakları kuruldu.³⁷⁸

16 Aralık 1915 tarihinde yayınlanan *Gazette de Hollande*'da yayınlanan "Türk Centilmenliği" adlı makalede; cephede yaralanan İngiliz askerinin kurtarılması için Türkler tarafından fırsatlar tanındığı, ölümlerinin gömülmesi sırasında Türklerin "Bütün askerlere saygılar! Bütün siyasilere mahcubiyet yakışır" dedikleri ifade edildi. Yakın Doğu Muhabiri Mr. Shepherd'in söylediği gibi, İngiliz subaylarından biri farkında olmadan hastanelerinin yakınına batarya yerleştirmişti. Bataryaları fark eden Türk askerleri bunun hastane yakınından çekilmesini, aksi takdirde hastane yakınına ateş açmak durumunda kalacaklarını bildirdi.³⁷⁹ Bu davranışlarıyla Türk askerleri hastanenin zarar görmesini önlediler. Türk askerleri uluslararası hukuk kurallarına uyarken İtilaf denizaltıları ise buna uymayarak Marmara Denizi'nde seyreden Şirketi Hayriye vapurlarına saldırdı. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin uçakları, Yalova ve Ağderesi'nde bulunan Türk hastanelerini bombaladı.³⁸⁰

Çanakkale Savaşları'nda esir düşen İngiliz subayı, Türk askerlerinin kahramanca savaştıklarını, uluslararası hukuka ve savaş kurallarına uyduklarını, düşmanları dahi olsa yaralılara yardım ettiklerini, himayesinde bulundurdukları insanları koruduklarını ve esirlere insanca muamele ettiklerini anlattılar. Türk askerinin dünyada en mükemmel asker olduğunu açıkça söylemekten kendini alamadı.³⁸¹

İtilaf askerleri, 8 Ocak 1916 tarihine kadar Gelibolu'da bir karış dahi olsa ilerleyemedi ve olduğu yerde çakılı kaldı.³⁸² Daha fazla savaşa dayanamayan İtilaf askerleri, 9 Ocak 1916 gecesi güney cephesini boşalttı.³⁸³ Çekilen İtilaf askerleri cephede bol miktarda savaş malzemeleri bıraktı. Türk askerleri de ileri atılarak sahile kadar yürüdü ve burada bırakılan fazla miktarda harp gemileri ile savaş malzemelerini ele geçirdi. Ele geçirilenler arasında; her çeşit arabadan meydana gelen büyük bir otomobil parkı, yığınlar halinde silah cephane ve istihkâm

³⁷⁷ Ergüder, *age.*, s. 147.

³⁷⁸ Altıntaş, *age.*, s. 19.

³⁷⁹ **OBÇM**, C. 2, s. 211.

³⁸⁰ **OBÇM**, C. 2, s. 273-274.

³⁸¹ **OBÇM**, C. 2, s. 112-127.

³⁸² **Çanakkale Muharebeleri 75 nci Yıl Armağanı**, s.12.

³⁸³ Eyicil, *age.*, s. 254; Sayılır, *age.*, s. 158.

malzemeleri vardı. Burada zehirlenerek öldürülmüş hayvanlar bulundu. Canlı olan at ve katırlar Türk topçusuna teslim edildi.³⁸⁴

Savaş boyunca askerlere sağlık hizmetleri hekimler tarafından çok titiz bir şekilde fedakârca verildi. Sağlık hizmetlerinin iyi verilmesinden ve hekimlerin gerekli tedbirleri zamanında alınmasından dolayı zor şartlar altında yaşayan Türk askerleri arasında salgın ve bulaşıcı hastalıklar daha az oldu. Hastaların çoğu, 5. Ordu Menzili emrindeki 9950 yataklı 14 hastanede bulunan 62 doktor tarafından tedavi edildi.³⁸⁵ Bu veriler doktor sayısının çok az olduğunu ve burada hizmet verem hekimlerim olağanüstü gayretle çalışarak eksikliği telafi ettiklerini göstermektedir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

İtilaf Devletleri Çanakkale Savaşlarında başarısız olunca Bulgaristan, İttifak Devletlerinin yanında yer aldı, 6 Eylül 1915'te Almanya ve Avusturya ile anlaşma yaparak 21 Eylül 1915'te seferberlik ilan etti. Hazırlıklarını tamamlayan Bulgaristan, müttefikleri olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti yanında yer alarak Sırbistan'a karşı 14 Ekim 1915'te savaşa katıldı.³⁸⁶

25 Nisan 1915'ten Ocak 1916'ya kadar süren Çanakkale Savaşlarında düşmanın 8 savaş ve 31 taşıt gemisi batırıldı. Düşman ayrıca 9 denizaltısını kaybetti ve bir Fransız denizaltısı Türklerin eline geçti. Alman gemileri, İngiliz ve Fransız gemilerinin Türk mevzilerini ateş altına almalarını engelledi.³⁸⁷

Boğazlar açılmayınca Ruslar, İtilaf Devletlerinden silah ve malzeme yardımı alamadıkları gibi Almanlar karşısında ağır zayıt verdiler. Silah ve cephe yardımı alamayan Rus cephesinde her üç askere bir silah düştü. Ayrıca Rusya'ya silah taşıyan 70 İngiliz gemisi, buzlar içinde mahsur kaldığından Rusya'nın kuzey limanlarına ulaşamadı. Ekonomik ve sosyal sarsıntılar geçiren Rusya'nın iç yapısı bu imkânsızlıklar yüzünden karıştı. Böylece müttefikleri İngiltere ve Fransa'dan yardım alamayan Rus Çarlık yönetimi çöktü ve yerine Bolşevik rejimi kuruldu.³⁸⁸

Çanakkale zaferi, Balkan savaşları sonrasında itibarı sarsılmış olan İttihat ve Terakki Hükümeti'nin iktidarda kalma süresinin uzamasına neden oldu. Burada yapılan mücadele Türk ulusunun gücünü ve dinamizmini koruduğunu gösterdi. Henüz hangi tarafta savaşa katılmaya karar vermemiş olan devletlerin tutumlarını etkiledi. Nitekim Çanakkale Savaşları sonunda Bulgaristan, İttifak Devletlerinin yanında yer aldı. Romanya, İtalya ve Yunanistan bir süre daha İtilaf Devletleri'nin yanında yer almadı ve İngilizler tarafından Osmanlı Devletine karşı planlanmış olan Arap isyanı da bir süre gecikti. İtilaf Devletleri'nin kara ve deniz kuvvetlerinin boğazı geçemeyişi İngiltere ve Fransa'nın askeri itibarının sarsılmasına neden oldu. Dünyada yenilmez olarak kabul edilen İngiliz donanması çöktü. Yani İngiliz donanması tam omuriliğinden vurulduğu için bir daha bu yaradan dolayı kendini

³⁸⁴ Sanders, *age.*, s. 101.

³⁸⁵ Tınç, agm., 20 Mart 2006 tarihli **Hürriyet Gazetesi**.

³⁸⁶ **TSKT**, C. 5, 3. Kitap, s. 517.

³⁸⁷ **TSKT**, C. 5, 3. Kitap, s. 512.

³⁸⁸ Ergüder, *age.*, s.148.

toparlayamadı. Birinci Dünya savaşında galip gelse bile İngiltere eski gücüne ve itibarına kavuşamadı. Çünkü Çanakkale Savaşlarında aldığı yara onun felç olmasına sebep oldu. Bu darbe, bundan sonra dünya kamuoyunda İngiltere'ye olan güveni sarstı. İşte bu nedenlerden dolayı İngiltere'nin hâkim olduğu devlet ve sömürgelerinde bağımsızlık ve özgürlük tarafı ulusal ayaklanmalar ortaya çıktı. Çanakkale Savaşları'nda Osmanlı Devleti'nin başarılı olması, İngilizlerin sömürgelerinde milli uyanışa neden olduğundan dünya haritasında değişikliklere yol açtı. Diğer bir ifadeyle, dünyada bulunan sömürge devletler, Çanakkale Savaşlarında batı emperyalizminin yenilmesiyle bağımsızlık hareketlerine giriştiler ve bu mücadelelerinde başarılı oldular. Bağımsızlıklarını elde eden bu yeni devletler, bu nimete ulaşmalarını Çanakkale Savaşlarında başarılı olan Osmanlı Devleti'ne borçludurlar.

Çanakkale'de savaşan Avustralya ve Yeni Zelandalılar, bu savaş sonunda ülkelerinde millî bilinçlerinin oluşmasında etkili oldular. Onlar, savaş sırasında ve sonunda ülkelerinin vatandaşları ve hükümetleri ile Türkler arasında dostlukların gelişmesine katkıda bulundular. Birinci Dünya Savaşları sırasında Osmanlı Devleti tarafından savaşın sonuna kadar Boğazların açılmaması, uluslararası ticari ilişkileri ve Karadeniz'e komşu ülkelerin ticaretini olumsuz yönde etkiledi.³⁸⁹

Savaş sonunda, 1915'e kadar yenilmez olarak bilinen İngilizlerin onuru kırıldı.³⁹⁰ Çanakkale Savaşları sonunda Rusya'da karışıklıklar çıktı ve Türklerin Balkanlardaki etkisi arttı. Çanakkale Boğazı kapatılınca İttifak Devletleri'nin bir milyon askeri bağlı kaldığından Batı cephesine ulaşamadılar. Bulgaristan Müttefik Devletleri yanında yer alınca, Almanların Doğu Cephesindeki harekâtı kolaylaştı ve Rusya'nın içten çökmesi hızlandı. Bu savaşta üstün silah ve teçhizat gücüne dayanan İttifak Devletleri'nin orduları dar bir kıyıda çivilendi. Dolayısı ile Birinci Dünya Savaşı'nın iki sene uzamasına, İttifak Devletleri'nin milyonlarca insan ve silah kaybına ve milyarlarca maddi zarara uğramasına neden oldu.³⁹¹ Böylece İttifak Devletleri'nin ekonomisi zayıfladı ve savaş gücü azaldı.

Çanakkale zaferi, Türk milletinin savaşma gücünü ortaya koymasına neden oldu.³⁹² Çanakkale'de Türkler savaş kurallarına uyararak mert ve asil bir şekilde savaştı. İngilizlere göre sonucu zaferle garanti edilen bu savaşın gidişatını, Türk ordusunu dâhi bir şekilde idare eden Miralay Mustafa Kemal Bey ve silah arkadaşları değiştirdi.³⁹³ Savaş sonunda 30 Ocak 1916'da 16. Kolordu Kumandanı Miralay Mustafa Kemal Bey'e Çanakkale savaşlarında üstün hizmetlerinden dolayı Osmanlı Nişanı verildi.³⁹⁴ Yine bu savaşlarda fevkalade hizmetlerinden dolayı Miralay Mustafa Kemal Bey'e bir çift seccade hediye edildi.³⁹⁵

³⁸⁹ Çanakkale 1915, s. 211.

³⁹⁰ Nuri Köstüklü, "Çanakkale'de şehit Olan Burdurlular", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Mart 1999, cilt xv, sayı 43, s.1.

³⁹¹ Ergüder, **age.**, s.151-152.

³⁹² Eyicil, **age.**, s. 255.

³⁹³ Ergüder, **age.**, s.153.

³⁹⁴ **OBÇM**, C. 2, s, 258.

³⁹⁵ **OBÇM**, C. 2, s, 279; **BOA, DH. UMVM, 78/6.**

Çanakkale savaşları, Mustafa Kemal gibi bir kumandanın, askeri bir dehanın ortaya çıkmasına neden oldu. İstanbul'da çıkarılan bir dergi Mustafa Kemal'in resmini kapak yaptı. Bu gelişmeler ilerde Türk Bağımsızlık Savaşı'nın liderinin de ortaya çıkmasının zeminini hazırladı.³⁹⁶

Boğazlar kapalı tutulunca Rusya müttefiklerinden yardım alamadı. Rus ordusunun teçhizatı yetersiz ve cephanesi azdı. Boğazlar açılsaydı, İngiliz ve Fransızların yardımı ile Rus askerleri silahlandırılacak ve bu büyük kuvvetle Almanya ezilerek savaş dışı bırakılacaktı.³⁹⁷

Sekiz buçuk ay süren Çanakkale Savaşlarında iki taraftan toplam 945.500 insan savaştı. İngilizler anavatan ve sömürge halkından 460.000, Fransızlar 79.000 bin, Türkler 310.000 bin subay ve er ile katıldılar. İngilizler 155.000, Fransızlar 25.000, Türkler 186.000 kayıp verdiler. Toplam 366.044 (bunun 44'ü Alman'dır) asker ölmek, yaralanmak ve kaybolmak suretiyle harcandı.³⁹⁸ Çanakkale'de tarafların kayıplarını aşağıda belirtildiği gibi ifade edenler de bulunmaktadır.³⁹⁹

	<u>Ölü</u>	<u>Yaralı</u>	<u>Hasta</u>
İngilizler	33.000	120.000	100.000
Fransızlar	3.700	23.000	20.000
Türkler	55.000	100.000	85.000

Yabancı basına göre savaşın başlangıcından 21 Ağustos 1915 tarihine kadar olan dönemde İngilizler 87.630 zayıat verdi. Bu rakam 17 Eylül 1915 tarihli Times gazetesiyle dünya kamuoyuna duyuruldu.⁴⁰⁰

Sanders'e göre Türklerin bütün zayıatı 218 bindi. Bunlardan 66 bini şehit olmuş 42 bini de yaralanmıştı. Yaralılar tedavi edildikten ve iyileştikten sonra cepheye dönmüşlerdi.⁴⁰¹

Bir başka açıklamaya göre İtilaf kuvvetleri 180.000 zayıat verdi. Türkler ise kara muharebelerinde 57.084, deniz muharebelerinde 179.000 asker kayıp verdi. Bunun 57.263'ü şehit geri kalanı kayıp olmak üzere toplam zayıatı 211.000 asker idi.

Savaş sonunda İtilaf Devletleri filosunun boğazları geçerek İstanbul'u ele geçirme planları suya düştü ve böylece İstanbul'u elden çıkarma korkusu ortadan kalktı. 18 Mart deniz zaferi Gelibolu Yarımadası'nda meydana gelen savaşlar, Türk ordusuna, gururunun iadesini sağladı. Osmanlı Devleti'ni savaş dışı bırakarak Almanya'yı hedef alan İtilaf Devletleri'nin planı boşa çıktı. Boğazının kapatılması, Rusya'nın müttefiklerinin silah ve cephaneye yardımından yoksun bırakılmasına neden oldu. Türk cephelelerinde İngiliz ve Fransızlar yarım milyonu aşkın askerlerini tutmak zorunda kaldığından, Almanya'nın Doğu cephesindeki yükü hafiflediği gibi harekâtı da kolaylaştı. Çanakkale'de dünyanın en güçlü ordularına karşı

³⁹⁶ Kötüklü, *age.*, s.2.

³⁹⁷ Yağmur Atsız, *Çanakkale'ye Yürüyüş*, İstanbul 1992, s.49.

³⁹⁸ Cemil Conk Paşa, *age.*, s. 167; Sanders, *age.*, s. 62.

³⁹⁹ Atsız, *age.*, s. 60.

⁴⁰⁰ *OBÇM*, C. 2, s, 102.

⁴⁰¹ Sanders, *age.*, s. 102.

kahramanca direnen Türk komutan ve askerleri, daha sonra yapılan Türk İstiklal Savaşında örnek oldu. Bu savaşlarda birçok okumuş aydın insanımızın kaybedilmesinin olumsuz etkileri ileriki yıllarda toplum üzerinde kendini gösterdi.⁴⁰² Bu savaşlarda verilen kayıplardan dolayı Türkiye’de uzun yıllar okumuş aydı insan açığı kapatılmadı.

Araştırmamızı tamamlarken bir gerçeği de açıklamak gerekmektedir. Günümüzde resmî ve özel iş yerlerinde, çeşitli gazetelerin ekinde, internet sitelerinde, sendikaların bültenlerinde, bürolarda potini delik, elbiseleri yırtık perişan bir şekilde bir uçağın yanında Çanakkale Savaşlarına katılan askerlerin çekilmiş fotoğrafları bulunmaktadır. Fotoğraflarda yoksulluk ve perişanlık vurgulanmaktadır. Ayrıca fotoğrafların yanına veya altına bu vatan böyle kurtuldu ibaresi yazılmaktadır. Bu resimlerin gerçekle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu uydurma ve gerçek olmayan resimler, kahraman askerlerimizin ve Osmanlı Devleti’nin küçük düşmesine neden olmaktadır. Zira yoksulluk ve perişanlıkla vatan kurtulmaz. Bilakis bu görüntüler düşmanların üzerimizde olan iştahının artmasına, üzerimizdeki emellerinin şiddetlenmesine ve düşmanın cesaretinin artmasına neden olur. Zira resimlerde gösterildiği gibi aciz ve perişan şekilde askerden oluşan bir ordu ile Çanakkale Savaşlarının kazanılması mümkün değildir. Kaynağının ne olduğu ve amaçları bilinmeyen bu tür yayımlar Osmanlı Devleti’nin, kumandan ve askerlerinin savaştaki başarısına gölge düşürmektedir. Onların başarılarıyla, resimde sunulan duygusal ve art niyetli görüntü altında alay edilmektedir. Osmanlı Devleti, Çanakkale Savaşlarında büyük devlet olduğunu, gerekli tedbirleri en ayrıntılı bir şekilde aldığını ve kendisine yakışan bir şekilde savaştığını ortaya koymuştur. Düşman birlikleri karşısında daha güçlü silah ve cephane kullanmıştır. Savaşı idare eden kumandan ve askerleri çok kabiliyetlidir. Türk komutan ve askerlerinin emir ve komuta zinciri, savaştaki uyum ve düzeni, İtilaf Devletlerinden daha mükemmeldir. Ayrıca Osmanlı Devleti, savaş öncesinde ve savaş sırasında gerekli teknoloji, silah ve cephane tedbirlerini aldığı gibi yeterli miktarda askerî gücünü de burada konuşlandırmıştır. Ayrıca askerin o günkü şartlara göre en iyi bir şekilde iâşe, ibate, su ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamıştır.

İtilaf askerleri açlık, susuzluk, dizanteri ve bulaşıcı diğer hastalıklardan ölürken, Türk askerleri arasında bu hastalıklar yok denecek kadar azdır. Yine İtilaf askerlerine kıyasla Türk askerleri arasında daha az su ve yiyecek sıkıntısı olmuştur.⁴⁰³ Netice itibarıyla Osmanlı Devleti Çanakkale Savaşlarına, İtilaf Devletlerine göre daha iyi bir şekilde hazırlanmış ve savaşı daha iyi bir şekilde yürütmüştür. Böylece Çanakkale Savaşları, Türklerin, düşmana karşı bükülmez bir çelik bileğe sahip olduğunun kanıtı olmuştur. Bu savaşlarda kazanılan tecrübe ile 1920–1922 yılları arsında işgalcilere karşı yapılan millî mücadele ve bağımsızlık savaşları kazanılmıştır.

⁴⁰² Çanakkale 1915, s. 212.

⁴⁰³ Travers, **age**, s. S.259.

